

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ROBERT DARNTON

KORSANLAR ve YAYINCILAR

Aydınlanma Çağında Kitabın Serüveni

ÇEVİRİ: FIRAT ENDER KOÇYIĞIT

Antre

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Copyright © 2021 by Oxford University Press
Bu kitabın Türkçe yayın hakları, Kalem Ajans aracılığıyla
Oxford University Press'ten alınmıştır.

© Antre, 2023
Sertifika no: 49821

Oruçreis Mahallesi, Tekstil Kent Caddesi
Koza Plaza B Blok No: 12 Kat: 15/151 Esenler / İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.antrekitap.com
E-posta: bilgi@antrekitap.com

Antre Kitap: 6
ISBN: 978-605-72855-7-7
1. baskı, İstanbul 2023

Özgün Adı:
Pirating and Publishing: The Book Trade in the Age of Enlightenment

Editör: Hakan Aydın
Kapak Tasarımı: Emir Tali
Sayfa Tasarımı: Medine Efe

Tüm hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Basıldığı yer: Çevik Matbaacılık (Sertifika no: 45509)
Davutpaşa Caddesi, Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı-Zeytinburnu/İstanbul

KORSANLAR VE YAYINCILAR

Aydınlanma Çağında Kitabın Serüveni

ROBERT DARNTON

ÇEVİRİ: FIRAT ENDER KOÇYİĞİT

Antre

Robert Darnton; eğitimini Harvard Üniversitesinde aldı ve Oxford Üniversitesinde Rhodes bursiyeri olarak bulundu. Kısa bir süre *The New York Times* gazetesinde muhabir olarak çalıştıktan sonra, Harvard Üniversitesi Society of Fellows programında akademisyen olarak görev yaptı. 1968'den 2007'ye kadar Princeton Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak faaliyet yürüttü ve ardından Carl H. Pforzheimer Üniversitesi Profesörü ve Harvard Üniversitesi Kütüphanesi Direktörü oldu. Çeşitli üniversitelerde ve enstitülerde konuk profesör veya üye olarak bulundu. Ayrıca New York Halk Kütüphanesi ve Oxford University Press (ABD) kurullarında üyelik gibi dış etkinliklerde yer aldı. Kazandığı ödüller arasında MacArthur Prize Fellowship, National Book Critics Circle Award, Fransız Onur Nişanı, National Humanities Medal ve Del Duca Dünya Ödülü gibi ödüller vardır.

Fırat Ender Koçyiğit; 7 Ağustos 1991'de Niğde'de doğdu. İlk ve orta öğretimini burada tamamlayıp 2009 yılında Niğde Anadolu Öğretmen Lisesinden mezun oldu. Aynı yıl girdiği TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü lisans programı ile İngiliz Dili ve Edebiyatı yan dal programını 2014 yılında tamamladı. 2015 yılında Erciyes Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı yüksek lisans programında başladığı lisansüstü hayatına 2016 yılında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladığı Bursa Uludağ Üniversitesinde devam etti. Hâlen Bursa Uludağ Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve doktora yapmaktadır.

İçindekiler

Giriş	7

BİRİNCİ KISIM

YAYINCILIK

1. Oyunun Kuralları.....	25
2. Paris'te Manzara.....	75
3. Bereketli Hilâl.....	96

İKİNCİ KISIM

KORSAN YAYIN

4. Bir Kitabın Korsan Baskısı Nasıl Yapılır?.....	139
5. Korsanların Portreleri.....	155
6. Cenevre Yeraltı.....	200
7. Korsanlar Konfederasyonu.....	228
8. Voltaire ve Rousseau'nun Korsan Baskısı İçin Verilen Mücadele.....	274
9. Her Zamanki İş.....	317
10. Paris'teki Adamımız.....	360
11. Yazarlarla İlişkiler.....	395
12. Kâr ve Zarar.....	436
Sonuç	477
Teşekkür	491

Giriş

Voltaire ön yargı, cehalet, adaletsizliğe karşı savaşıyla geçen ömrünün sonunda geriye baktığında, “Bütün bilinen evren, yalnızca kitaplar tarafından yönetilmektedir.”¹ demişti. Aydınlanma, tamamen kitapların gücüyle gerçekleşmişti. Yine de Ancien Régime’de,² kitap ticareti bugün imkânsız gibi görünen birçok zorluğu barındırıyordu. Basın özgürlüğü yoktu, telif hakkı yoktu, telif ödemesi yoktu, kitap iadesi yoktu, mahdüt mesuliyet yoktu. Hemen hemen kalemıyla geçimini sağlayan yazar yoktu ve pek az banka vardı. Hatta çok az para vardı, işin aslı o dönemde günümüzdeki banknot sistemi gibi hükümet tarafından değeri belirlenen kâğıt paralar henüz piyasada değildi. Kitaplar bu koşullarda nasıl böyle bir kuvvet hâline geldi?

Bu kitabın maksadı, yayıncılık sektörünün nasıl işlediğini göstererek kitapların gücünü açıklamaktır.³ Bu kitap, yayıncıların usullerini, düşünce yapılarını, entelektüel sermayeyi

1 Voltaire bu ifadeyi *Questions sur l'Encyclopédie* (1770) eserinin “Livres” başlığında kullandı. *Dictionnaire philosophique*’in farklı versiyonlarında da yer aldı. Burada *Oeuvres complètes de Voltaire*, 41 (1785), 428’in Kehl baskısından alınmıştır. Bütün alıntılar, dipnotlarda orijinal Fransızcası ile yazılanlar haricinde tercüme ettim. Kitap başlıklarında ise anlamları bariz olanlar haricinde Fransızcasından sonra parantez içinde anlamlarını verdim.

2 Fransız İhtilali’nden önceki rejim (ç.n.)

3 Daha önceki çalışmam olan *A Literary Tour de France: The World of Books on the Eve of the French Revolution* (Oxford University Press, New York, 2018) başlıklı kitabımda edebiyata olan talep ve kitapçılara odaklanmışım. Bu kitap ise çalışmayı ilişkili ama daha az bilinen yayıncılık sektörüne taşıyor. Bu sektörün ayrı bir cilt hak edecek kadar karmaşık ve zengin olduğunu düşünüyorum.

ticarî metaya dönüştürme stratejilerini tetkik eder. Tabii ki kitapların gücü asıl içeriklerinde yatar: Voltaire'in o kırbaç gibi ince zekâsı, Rousseau'nun insanı sarıp sarmalayan tutkusu, Diderot'un düşünce deneylerinin cüretkârlığı onlara edebiyat tarihinin kalbinde hak ettikleri yeri vermiştir. Fakat edebiyat tarihi, edebiyatı okurlara ulaştıran araçların dört başı mamur bir portresini çizmemiştir. Yayıncılar; edebî, siyasî ve iktisadî tarihin birbirine aktığı o kavşakta karar alıcı konumunda olmuşlardır.

Tarihçiler genellikle yayıncıların kitapçılardan ve matbaacılarından ayrı bir iş kolu olarak ortaya çıkışını on dokuzuncu asrın ilk yarısına tarihlerler.⁴ Hakikatte ise yayıncılar, Fransa'da ve Batı Avrupa'nın pek çok yerinde, Ancien Régime'in son yıllarında filizlenmişlerdir. Buna karşın yayıncılık konsepti ve bununla ilişkili bazı kavramlar, fikrî mülkiyet ve korsan yayın gibi, belirsiz kalmıştır.

4 “Le Monde des éditeurs”, *Histoire de l'édition française: Le Temps des éditeurs du romantisme à la belle époque*, vol. 3 (Promodis, Paris, 1985), 158–216 ve Christine Haynes'in *Lost Illusions: The Politics of Publishing in Nineteenth-Century France* (Harvard University Press, Cambridge, MA, 2010), bölüm. 1'e bakabilirsiniz. İngiltere'de “Publisher” (yayıncı) sözcüğü on sekizinci asrın ortalarında zaman zaman kullanılıyordu ve Fransa'da yayıncının işlevi daha evvel bir tarihte kitapçıdan ayrılmıştı.

The Cambridge History of the Book in Britain, Michael F. Suarez and Michael L. Turner, eds., cilt. 5 (Cambridge University Press, Cambridge, 2009), 326 ve böl. 19; ve John Feather, *A History of British Publishing* (Routledge, London, 1988), böl. 10.

Avrupa'nın Almanca konuşulan bölgelerinde, “Verleger” (yayıncı) sözcüğü kitap satıcılığından ayrılmış bir şekilde basım – yayımcılığın erken dönemlerinde kullanılmış gibi duruyor. Bu kullanım on altıncı asırda tam olarak yerleşmiş olmasa da tespit edilebilir. Reinhard Wittmann, *Geschichte des deutschen Buchhandels: Ein Überblick* (C. H. Beck, Munich, 1991), 35. Alman yayıncılığı on sekizinci asrın ikinci yarısına kadar Frankfurt ve Leipzig fuarlarında yaprak değiş-tokuşuna bağlı kalmış, 1618-1648 arasında süren Otuz-Yıl Savaşları'nın hasarı yüzyıl boyunca onarılamamıştır. Büyük yayınevleri ancak on dokuzuncu asrın sonlarında ortaya çıkmıştır. Wittmann, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, 3. ve 9. bölümler.

“Yayımlamak” eyleminin en basit anlamı, bir şeyi yaymak, kamuya açık hâle getirmektir,⁵ Buradan yola çıkarak yayıncıların, bir kimsenin herhangi bir konuda sözlerini yaymak istemesinden beri var olan bir meslek olduğu ileri sürülebilir. Yine de “yayıncı” terimi (Fransızcada *éditeur*), on dokuzuncu asra kadar genel kullanıma girmemiştir.⁶ Bu kitapta da gösterildiği gibi bu işle uğraşanlar 1770’lerde bu sözcüğü kullanmaya başlamış olsalar da genellikle “kitapçı” (*libraire*) tercih edilmiştir.⁷ Diderot’un *Encyclopédie*’sinde “éditeur” maddesi, “bir kitabı baskıya hazırlayan kişi” olarak, günümüzdeki yayıncıdan ziyade editöre karşılık gelecek şekilde tanımlanmıştır. _

5 *The Oxford English Dictionary*, 2nd ed. (Clarendon Press, Oxford, 1989), “To make public . . . To make publicly or generally known.”

6 *Histoire de la langue française des origines à nos jours* 6, deuxième partie (Armand Colin, Paris, 1966), s. 1143 eserinde Ferdinand Brunot (Alexis François ile birlikte) “éditer” fiilinin ilk kez yeni kelime türetimi savunucusu Restif de la Bretonne tarafından, 1784 tarihli *Le Paysan et la paysanne perversité*’te kullanıldığını not düşer. *Le Grand Robert de la langue française (Dictionnaires Le Robert*, Paris, 2001) de “éditer”nin ilk kullanımı olarak “1784, Restif” notunu düşer. Modern kullarımdaki “éditeur” ile ilk kez on sekizinci asrın sonlarında kullanılmıştır. Voltaire’in 1775 tarihli mektubunda da bu sözcük geçmektedir: “ces maudits éditeurs veulent imprimer tout” [Bu lanet olası editörler her şeyi basmak istiyorlar. (HA)]

Émile Littré, *Dictionnaire de la langue française* (Hachette, Paris, 1883), “éditer”nin ilk kullanımını 1797’ye tarihler. Modern mânâda “éditeur” kullanımı hakkında bilgi vermez. *Dictionnaire de l’Académie française*’nin 1762 edisyonu, “éditeur” sözcüğünü modern kullanıma oldukça yakın bir biçimde tanımlar ama yayıncının ticarî işlevinden söz etmez: “Éditeur. Celui qui prend soin de revoir et de faire imprimer l’ouvrage d’autrui. [Örnek] Cet ouvrage paraît avec une belle préface de l’éditeur.”

Bu cildin altıncı bölümünde de anlatılacağı üzere bugünkü mânâda “éditeur” sözcüğünün kullanımı 1774 yılına kadar uzanır. Bununla birlikte daha eski örneklerin keşfi de olasıdır.

7 1781 tarihli bir ticarî belge, *Almanach de la librairie* (Paris, 1781, ed. Jerom Vercruysse, Aubel, yeniden baskı Belçika, 1984) bazen *imprimeurs-libraires* ile *libraires* ayırmaktadır fakat *éditeur* terimini kullanmamaktadır.

İş korsan yayına (*contrefaçon*) gelince *Encyclopédie* tartışmalı sahaya girer.⁸ Bu isim şöyle açıklanmıştır: “Bir kitabı, o kitabın imtiyazlarını yazarının mülkiyetini devretmesiyle ve bu devrin kraliyet tarafından kamuya açık bir şekilde onaylanmasıyla alan kişinin ziyanında basmak.” Korsan yayıncılık böylece fikrî mülkiyet tartışmasını açar. *Encyclopédie* burada Paris’teki kitapçılar loncasının pozisyonunu savunur; yazar, eserinin mutlak mülkiyetine sahiptir. Bu, tıpkı toprak mülkiyeti gibi bir başkasına devredilebilir; kitabı satışa hazır hâle getiren kitapçılar gibi.⁹ Kitabın imtiyazı zaten

- 8 On sekizinci asırda, korsan kitap için kullanılan terim “*contrefaçon*”, zaman zaman da “*contrefaction*”du. Bu kavramlar günümüzdekinden farklıydı. İngilizcedeki “counterfeit” gibi orijinal eserin aynen yeniden basımı mânâsına gelebiliyordu. Daha sık olarsa imtiyaz sahibi bir eserin orijinalini ne kadar yansıtıp yansıtmadığına bakılmaksızın izinsiz olarak yeniden basılması anlamında kullanılıyordu. Kelimenin tam mânâsında, Fransızca bir kitabın Fransa dışında yeniden basılması, eğer Fransa’da satılma niyeti yoksa *contrefaçon* sayılmıyordu. Normal kullanımda bu terim, kimsenin sahiplik iddia etmediği yeniden basımları da kapsıyordu. Metni kraliyet buyrukları tarafından belirlenen, en az %25’lik oranda artırmadığı müddetçe bütün izinsiz yeniden basımlar korsan sayılıyordu. Benim kullanımında *contrefaçon* ya da “korsan kitap”, imtiyaz durumu ne olursa olsun izinsiz olarak yeniden basılmış kitap anlamındadır.
- 9 *Lettre sur le commerce de la librairie* (1763’te yazılmış; Librairie Fontaine tarafından yeniden basılmış, Paris, 1984), s. 57 eserinde Diderot, yazarların mutlak mülkiyet haklarını kitapçılara satmasının dünyanın her yerinde örneklerinin olduğunu ileri sürüyordu. Özellikle de İngiltere’de: “on ne connaît point là [in England] la différence de l’achat d’un champ ou d’une maison à l’achat d’un manuscrit, et en effet il n’y en a point, si ce n’est peut-être en faveur de l’acquéreur d’un manuscrit.” [(İngiltere’de) Bir arazi veya ev satın almakla bir el yazması satın almak arasındaki fark bilinmez; haddizatında bir fark da yoktur, olsa olsa el yazmasını satın alanın lehine bir fark vardır. (HA)] Diderot ayrıca 39. sayfada arsa ve ev mülkiyeti ile de karşılaştırma yapıyordu. Arsa sahipliği misalen Locke tarafından doğuştan gelen hakların bir örneği olarak geliştirilmiş ve İngiliz avukatlar tarafından sınırsız telif hakkının yasal dayanağı olarak kullanılmıştı. Çok sayıda davadan sonra bu anlayış, Lordlar Kamarası tarafından Donaldson v. Becket, 1774 davasında reddedildi. Bu olay, bu cildin ilk bölümünde tartışılmıştır. Ayrıca bakınız; Mark Rose, *Authors and Owners: The Invention of Copyright* (Harvard University Press, Cambridge, MA, 1993)

hâlihazırda mevcut olan bir hakkın onaylanmasıdır, bu da adaletin konusudur, kralın arzusunun değil. Bu, kraliye-
tin onaylamadığı bir iddiadır. *Encyclopédie*'nin “contrefai-
re” maddesinde aynı mutlak mülkiyet kavramı aksettirilmiş,
fakat daha sonra korsan yayıncıların faaliyetleri anlatılır-
ken bu mutlak mülkiyet kavramını zedeleyecek düşünceler-
e yer verilmiştir: “Fakat bu gayrimeşru işte büyük bir ayıp
vardır, çünkü toplumdaki en saygın bağlantıları, ticaretteki
iyi niyet ve güveni zedeler. Bu zarar ve ayıp yalnızca ortak
makama tâbi olan bir ülkede olur zira bir yabancıyla diğ-
eri arasındaki ilişkideki kullanımdan kaynaklı olarak ortaya
çıkıştır.” Böylece pratikte korsan yayın, normatif standart-
lardan ziyade bir toplumsal mutabakat meselesi olur; “ayıp”-
tır. Her ne kadar genel adalet ilkesine aykırı olsa da orijinal
basımın gerçekleştiği ülkenin dışında bir yerde yapılıyorsa
yasal görünür. Zıtlıklarla, tutarsızlıklarla boğuşan belirsiz ve
yeni “fıkrî mülkiyet” konsepti, korsan yayına karşı etkili bir
silah olamamıştır.

Kant, *Ahlakın Metafiziği* (1797) kitabında yazarların hak-
larını tartışırken bu çetrefilli soruna da temas eder. Dört yıl
evvel, meşhur makalesini başlatırken “Aydınlanma Nedir?”
sorusunu soran Kant, bu kez bu konuyla ilgili bir soru sorar;
“kitap nedir?” Cevap doğrudan korsan yayın meselesine gö-
türür. Kant, bir kitabın meydana getiriliş sürecini bir mülki-
yet yaratımı olarak görmez. Onun anlayışına göre kitap, bir
yazarın ifade ve düşünce hürriyeti doğrultusunda düşünce-
lerini yazarak ifade etmesidir. Bir kitapçıya kendi yarattığı
bir kitabın satış yetkisini veren yazar, kitapçıyı yalnızca kendi
adına konuşabilen bir aracı yapar, mülkiyet sahibi yapmaz.
Korsan yayıncı, bu anlaşmayı ihlal eder. Yayıncının kârı-
nı çalar, böylece bir hak ihlali olarak değerlendirilen yasak-
lanmış bir eyleme imza atmış olur fakat mülkiyet haklarını

ihlal etmiş sayılmaz.¹⁰ Bu tartışma, telif hakkı tartışmalarına değinmese de korsan yayının düşüncelerin değış tokuşunda önemli bir rol oynadığı dönemde kitapların nasıl telakki edildiğini, bu telakkilerdeki müphemliği aydınlatır.

Korsan yayıncılar filozof olmasalar ve kuvvetle muhtemel Kant okumasalar da Kant'ın bu düşüncelerine benzer şekilde kitapları bir mülk olarak değil, fikirlerin ifadesi olarak görüyorlardı. Bu kitapların sayılarını çoğaltarak fikirlerin doluşımına katkıda bulunduklarını, *philosophes*'un eserlerini neşrederek Aydınlanma'yı desteklediklerini iddia edebilirlerdi. Aydınlanma yanlısı korsan yayıncılardan, Yverdon – İsviçre'den *contrefaçon*'lar yayan Fortuné Barthélemy de Félice, aynen bu argümanı öne sürmüştü: “Fakat ben kitapları daha soylu bir nokta-i nazariyeden (ticaret malları olarak görmeye nazaran) görüyorum, zira iyi kitapların kitapçılara değil; erdem yolunca aydınlatılması ve geliştirilmesi gereken bütün insanlığa ait olduğunu düşünüyorum. ... *Contrefaçon* yoluyla iyi kitapları daha fazla sayıda ve daha hızlı bir biçimde yayan matbaacılar ya da kitapçılar, insanlığın takdirini hak eder.”¹¹

10 Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals*, Mary Gregor, ed. (Cambridge University Press, Cambridge, 1996), 71– 72. Bu makalenin daha eski bir versiyonu *Berlinische Monatsschrift*'te, daha önce “Aydınlanma nedir?” makalesinin de basıldığı yayında çıkmıştı. Kant'ın kitaplar hakkındaki argümanı (s. 71) şöyleydi:

“Bir kitap, el yazısı yahut matbu olması fark etmeksizin, sayfa sayısına bakılmaksızın, bir söylemin bir kişi tarafından görünür işaretlerle kamuya aktarılmasıdır. Kendi adıyla kamuya seslenen kişi yazardır (autor). Yazılı söylemi, başkasının (yazarın) adına kamuya yayan kişi ise yayıncıdır.” Bu çeviri, “Rede” yerine söylem, “Vollmacht” yerine “yetki” sözcüklerini kullanır: Kant, *Metaphysik der Sitten in Werke in sechs Bänden*, 4 (Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, Darmstadt, Germany, 1998), 404. Ayrıca bakınız: John Christian Laursen, “Kant, Freedom of the Press, and Book Piracy,” in *Kant's Political Theory: Interpretations and Applications*, Elisabeth Ellis, ed. (Pennsylvania State University Press, Philadelphia, 2012).

11 Jean-Pierre Perret, *Les Imprimeries d'Yverdon au XVIIe et au XVIIIe siècle* (F. Roth, Lausanne, 1945), 205'ten alıntı. Almanca konuşulan Avrupa ülkelerinde

Herkes, fikrî mülkiyetlerin sınırlarının yazarların ülkele-
rinin dışına uzanmadığının farkındaydı fakat hiç kimse bu
zorluğu çözmek için bir şey yapamıyordu. Korsan yayın so-
rununu çözmek için uluslararası ölçekte *contrefaçon*’ları ya-
saklamak önerisi, 1748 Aix-la-Chapelle Barışı¹² sürecindeki
diplomatik görüşmelerde gündeme getirilmişti.¹³ Bir sonuç
çıkmadı. Sorun, evrensel bir telif hakkı kavramı noksanlığı-
nın da ötesine uzanıyordu. Kitap, müelliflik, yayın, korsan ya-
yın, bütün bu konseptler Erken Modern Dönem Avrupası’n-
da müphem ve akışkandı.

Bu genel müphemlik, devasa bir korsan yayın sektörünün
yasal yayın endüstrisi yanında gelişmesini engellemedi. Aksi-
ne, yasal yayıncılar zengin elitler için yüksek kalitede kitaplar
basarken korsan yayıncılar sayıları giderek artan ucuz kitap
müşterilerinin talebini karşılayarak kâr etmeyi seçtiler. Yayın-
cılığın bu iki usulü arasındaki fark, Parisli ve taşralı kitapçıla-
rın arasındaki çatışmadan kaynaklıydı. Devletin merkezîyetçi
politikaları nedeniyle, on yedinci asır sonunda Paris Kitapçı-
lar Loncası, sektörde dominant bir yer edinmişti. Lonca üye-
leri, kitap *privilège*’leri (Telif haklarının uygulamadaki eşde-
ğeri; “Teknik Not: Terminoloji, Kurumlar ve Uygulamalar”
kısımına bu ve ilgili terimlerin açıklamaları için bakabilirsi-
niz.) konusunda tekel olmuşlardı ve bu durum; yerel eserler
ve popüler dinî kitaplar gibi birkaç tür dışında taşradaki ya-
yıncılığı neredeyse tamamen bitirmişti. 1777 yılında, etkisiz
kalan bir dizi reform yaptığında devlet, taşradaki matbaacılara

korsan yayın konusunda daha lehte bir görüş için bakınız, Reinhard Witt-
mann, “Der gerechtfertigte Nachdrucker? Nachdruck und literarisches Le-
ben im achtzehnten Jahrhundert,” *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19.
Jahrhundert: Beiträge zum literarischen Leben 1750–1880*, Reinhard Witt-
mann (Max Niemeyer Verlag, Tübingen, Germany), 1982.

12 Avusturya Veraset Savaşları sonunda toplanan kongre (ç.n.)

13 Rietje van Vliet, Elie Luzac (1721–1796): *Bookseller of the Enlightenment*
(AfdH Publishers, Enschede, The Netherlands, 2014), 43.

ve kitapçılara daha fazla sempati göstermişti. Yine de taşralılar Parislilere düşman kaldılar ve on sekizinci asır boyunca benim “Bereketli Hilâl” diye tanımladığım Fransa dışında kalıp Fransızca kitap basan stratejik yerlerdeki basımevlerinden giderek daha fazla beslendiler. “Bereketli Hilâl”, Amsterdam’dan Brüksel’e, oradan bütün Ren boyuna, İsviçre içlerine ve son olarak o zamanlar Papalığa bağlı olan Avignon’a uzanıyordu. Buradaki yayıncılar, Fransa’da para edebilecek bütün eserlerin korsan baskısını yapıyorlardı.

Yabancı yayınevleri, Fransız hükümetinin sansürcülerinin izin vermediği her şeyi ürettiler. *Encyclopédie* gibi bazı öne çıkan istisnalar haricinde Fransız Aydınlanması’nın neredeyse bütün eserleri dışarıda basılmış, sınırdan kaçak sokulmuş, krallığın her yerine uzanan karaborsalarda satılmıştı. Aydınlanma bir anlamda ışığı yaymak için büyük bir seferberlikti, bu da düşünceleri yalnızca üretmek değil, aynı zamanda onları insanlara ulaştırmak demektir. Fransa’da dışında Fransızca yayın yapan yayınevleri, Aydınlanma’yı özümsemişlerdi. Bu fikirleri sınır ötesinde yayarak Ancien Régime’i tehdit eden bir güç hâline getirdiler. Yine de *philosophe*’ların kitapları, pazarın yalnızca ufak bir kısmını oluşturuyordu. Ucuz kâğıt ve emeğin yanında yazarlara para ödenmemesi sayesinde korsan kitaplar, Paris’te basılan yasal kitaplardan çok daha ucuza mâl oluyordu. Böylece taşradaki kitapçılarla yabancı yayıncılar arasında doğal bir ittifak vücuda geldi. Bu durum, o hâle gelmişti ki Fransa’da 1750 ile 1789 arasında satılan ticarî kitapların (risaleler, eğlencelik kısa hikâyeler, ıvır zıvır kitaplar hariç) yarısından fazlası korsandı. Bu tahmin, ulaşılabilir belgeler üzerinde yapılmış uzun bir çalışmanın sonucudur. İtiraf ediyorum ki bunu ispatlayamam fakat kimsenin korsan yayın sektörünü araştırmanın kıymetinden şüphe edeceğini sanmıyorum. Korsan yayınları araştırmanın önemi iki şeyden gelir, ilki kendiliğinden, çünkü korsan yayın hakkında pek az şey

bilinmektedir; ikincisi de korsan yayınların geniş bir kamuoyunu edebiyat kültürü ile tanıştırmamasından.

Bu nedenle korsan yayıncılık, sosyo-kültürel tarihin art alanı olmaktan uzakta, merkezinde bir yere sahiptir.¹⁴ 1750 yılında, korsan yayıncılıktaki patlama, Fransa'daki geleneksel yayıncılık usullerini tehdit etmektedir. Korsan yayıncılar, yasanın ya da en azından Fransız yasasının dışında çalışmaktadırlar. Lyon ya da Rouen gibi bazı taşra merkezlerinde, kitapçılar korsan kitapları gizlice üretilip pazarlasa da genellikle korsan kitaplar ülkeye yurtdışından giriş yapmaktadır. Yabancı yayıncıların da başı bazen bastıkları eserlerdeki ateist ve isyankâr içerikler nedeniyle derde girmektedir. Kitaplar yurtdışına ihraç edilmek üzere basılıyor olsa da yerel otoriteler bu içeriklere, Fransız otoriteleri kadar sert tepki verebilmektedir. Fakat Cenevre, Neuchâtel, Bouillon, Maastricht ve Amsterdam gibi şehir devletlerinin, prensliklerin, otonom yerleşimlerin egemenleri, korsan yayıncılığın ekonomik getirilerine kucaak açmaktadır üstelik bu çağda uluslararası telif hakkı diye bir mefhum olmadığı için Fransa dışında Fransızca bir kitap basmanın yasadışı bir tarafı yoktur.

Genel olarak yabancı yayıncılar, pazarla ilgili olanlar dışında pek az bir kaygıyla hareket etmişlerdir. Talebi, Paris'te *privilegé*'ler üzerinden geçimini sağlayan yayıncıları *rentier* gibi göstermek riskini almak pahasına karşılamaya gönüllüydüler. Tabii ki gösterildiği üzere bazı Parisliler riskli yatırımlara meraklı iken bazı yabancı yatırımcılar da sektörün riskli kısımlarından uzak durmuşlardır. Fakat çoğu korsan yayıncılar, pazarı

14 Korsan yayın hakkında genel malumat için, bakınız: *Les Presses grises: La Contrefaçon du livre (XVIe–XIXe siècles)*, François Moureau, ed. (Aux amateurs de livres, Paris, 1988) (Genellikle Fransa ile ilgili); Adrian Johns, *Piracy: The Intellectual Property Wars from Gutenberg to Gates* (University of Chicago Press, Chicago, 2009) (Britany ve ABD odaklı); ve Wittmann, *Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert*, chap. 3, (Almanya ve Avusturya ile ilgili)

gözü pek bir girişimci ruhuyla altüst etmişlerdir. Her ne kadar kendi memleketlerinde sağlam burjuvalar olarak bilinse de Max Weber'in "yağma kapitalizmi"¹⁵ olarak tanımladığı sınırsız bir kâr hırsıyla hareket etmişlerdir. Bu kişilerin karakterleri tam olarak anlaşılamamış, zira kaynak materyal eksikliği nedeniyle yaptıkları işler yakından incelenememiştir. Bu kitap korsan yayıncılığın iç dünyasını anlatır ve Balzac'tan olduğu kadar Weber'den de beslenir. Balzac'ın *Illusions perdues*'sü on dokuzuncu asırda yayın sektöründeki prestij ve kâr yarışının bir portresini verir. Yayıncılar, kitapçılar ve yazarlar, Aydınlanma Çağı'nın renkli dünyasının mukimleridir. Hayatları, yalnızca on sekizinci asır kültürünü yansıttıkları için değil, kendi başlarına da değerlidir. Ancien Régime'e özgü *comédie humaine* içindeki hikâyeler kadar kendi hikâyeleri de etkileyicidir.

Fransa ve komşu ülkelerdeki ticaretle sınırlı kalsa da bu kitap, aynı sorunların farklı şekillerde halledildiği İngiltere ve Almanya'ya da zaman zaman değinir.¹⁶ İlk bölümler yayıncılığın tarihçesi ve Paris'teki kitap ticaretinin doğasını, devlet gücü ve korporatizmden daha da fazlasını içeren kompleks konuları

15 Max Weber, *Essays in Sociology*, H. H. Gerth and C. Wright Mills, eds. (Oxford University Press, New York, 1958), 66–67. Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Scribner's, New York, 1958), 20–21.

16 Sistematik mukayeseler çok büyük iş görseler de bu çalışmamda yıllar önce *Histoire du livre— Geschichte des Buchwesens: An Agenda for Comparative History*, *Publishing History*, no. 22 (1987), 33– 41 çalışmamda yaptığım önerileri kullanamadım. *The Cambridge History of the Book in Britain* (Cambridge University Press, Cambridge, 2002 and 2009), ed. John Barnard, D.F. McKenzie, Michael F. Suarez, and Michael Turner, cit. 4 ve 5 eserine çok şey borçluyum Britanya ve Almanya okumalarım için. Bu kitap 1557 – 1830 tarihleri arasını kapsıyor. Almanya için Johann Goldfriedrich, *Geschichte des deutschen Buchhandels*, cilt. 2– 4 (Börsenverein der Deutschen Buchhändler, Leipzig, 1886–1923 başlıklı klasik çalışmadan çok istifade ettim. Bunun yanında Reinhard Wittman'ın *Geschichte des deutschen Buchhandels ve Buchmarkt und Lektüre im 18. und 19. Jahrhundert* eserleri de faydalı oldu. Fransa konusunda en iyi çalışma ise *Histoire de l'édition française. Tome II: Le Livre triomphant 1660–1830*, Roger Chartier ve Henri-Jean Martin, eds. (Promodis, Paris, 1984).

inceler. İnsan unsuru, özellikle de kimi yerlerde asilzade gibi görünürken kimi yerlerde başıbozuklar gibi davranan korsanlar, bu karmaşıklığı arttırmıştır. Daha sonraki kısımlar, korsanların biyografilerini ve işlerini anlatır. Elyazması eserlerdeki dosyaların birinden diğerine izlerini sürer. Bu izler çoğu kez keşiştiği için, genel üretim ve dağıtım sisteminde iletişim ağının oluşumunu ve örüntülerin tespitini takip etmek mümkündür.

Son kısımlar bir yayıncının, Société typographique de Neuchâtel (STN)'nin¹⁷ faaliyetlerine odaklanmıştır zira bu yayıncı, çok zengin bir kaynak sunmaktadır. STN'nin arşivleri, on sekizinci asırdan günümüze okunabilir hâlde çok sayıda (yaklaşık elli bin) belge ulaştırmasıyla diğerlerinden ayrılır. Bu kaynaklar, yayıncılığın ve korsan yayıncılığın iç yüzünü bizlere gösterir. Bu kayıtlar hâliyle taraflıdır fakat STN'in bu nevi şahsına münhasır karakterine müsaade etmeye çalıştım. Neyse ki Neuchâtel'de ilgi çekici dosyaları olan nice kişiye Bastille arşivlerinde, Paris loncasının sicillerinde, Paris polisinin zabıtlarında, iflas kayıtlarında ve Fransız idaresinin çeşitli belgelerinde rastlamak mümkündür.

Bu kaynaklar üzerinde elli yıldan fazla çalışmış olarak bu zenginliğin hakkını vermiş olmayı umuyorum. Bu kitap, benim çalışmamı bir nihayete getirse de hiçbir şeyin nihaî sonucu olma iddiasında değildir. Tarihin dibi yoktur, ben yalnızca onun derinliklerinde bir seda bırakmayı umabilirim.

Teknik Not:

Terminoloji, Kurumlar ve Uygulamalar

Eğer Ancien Régime döneminde Fransa'nın içtimaî düzeninin zenginliğini ve sofistikeliğini tek bir kelimeyle anlatacak olsaydık, bu kelime, "privilege" (imtiyaz) olurdu. Bu kelimenin kökeni Latince "özel hukuk"tan (private law) gelir. Bir

17 Neuchâtel Matbaa Cemiyeti (ed.n.)

kişiyse ya da bir grup insana has olan, diğerlerinden esirgenmiş hak anlamına gelir. Soylular ve ruhban sınıfı, imtiyazlı sınıflar olarak bilinseler de imtiyazlı olanlar yalnızca onlar değildi. Neredeyse herkes, loncalardaki zanaatkârlardan “pays de franc-salé” bölgelerindeki (görece az tuz vergisi ödenen mıntıkalar) köylülere kadar, bu imtiyaz sisteminin içindeydi. Herkesin eşit muamele gördüğü müşterek hukuk kavramı, Ancien Régime’e yabancıydı. O zamanki toplum düzeni, insanların Tanrı tarafından eşit yaratılmadığı, eşitsizliğin Tanrısal düzenin bir parçası olduğu inancına dayanan hiyerarşik bir yapı arz ediyordu. Başta Rousseau olmak üzere Aydınlanma filozofları, imtiyazların meşruiyetine meydan okuyorlardı, Fransız Devrimi imtiyazları yok etti fakat bu imtiyazlar, daha sonra devrimcilerin de anladığı üzere rejimi meydana getiren kurumları bir arada tutan çimentoydu.

İmtiyaz, kitap ticaretinde üç ayrı şekilde vardı. Hepsinden önce imtiyaz, kitapların, en azından yasal olarak basılan kitapların özünde vardı. Kralın bahşettiği kitap *privilège*’leri, kitabın künyesinde belirtiliyor, kitabın iç kısmında da tam metni veriliyordu. İmtiyaz sahibi olabilmek için müellif ya da çoğu zaman kitabın taslağını sattığı kitapçı, bütün metni kitap ticareti direktörüne göndermekle yükümlüydü, o da bu metni sansürcülerin onayına sunuyordu. Eğer sansürcü onaylarsa, direktöre haber veriyordu, direktör de kitaba kendi onayını veriyor ve son onay için kitabı kraliyet mühürdarına iletliyordu. Bu süreç tamamlanınca, kralın adına bir imtiyaz düzenleniyordu. Bunun metni, *privilège*, kelimenin tam anlamıyla kralın devlet dairelerindeki yetkilere bir hitabıydı, standart olarak “Böylesi bizim keyfimizdir.” diye biten bir buyruk şeklindeydi. Yasal olarak yürürlüğe girmesi için kaydının düşülmesi gerekirdi, bu da Paris Kitapçılar Loncası siciline bir nüshasının işlenmesi demekti. İmtiyaz, bir kitapçıya veriliyordu; bu kitapçı, süresi genellikle belli bir yıllla kısıtlanmak kaydıyla,

bu kitabı basma ve satma hakkını elde ediyordu. Kitap imtiyaz süresi *continuation* denen eklerle uzatılabiliyordu, kitapçılar ise sıklıkla bu hakka sonsuza kadar sahip oldukları iddiasında oluyorlardı.

Bu iddiayı dillendirirken, *privilège*'e bir mülkiyet nazarından bakıyorlardı. Çoğu kez bu imtiyazlardaki paylarını satıyorlar ya da sanki fiziksel bir mülkmüşçesine varislerine vasiyet ediyorlardı. Buna karşın kraliyet, *privilège*'lerin kralın bir lütfu olduğu, kralın iradesi doğrultusunda kısıtlanabileceği yahut iptal edilebileceği görüşündeydi. Bu *privilège* konsepti, telif hakkı kavramından büyük ölçüde ayrışıyordu. İlk telif hakkı kanunu, "Anne Kanunu", İngiliz parlamentosundan 1710 yılında geçirilse de on sekizinci asır boyunca mahkemelerde tartışma konusu olmuştu. Kıta Avrupası'nda bir ilk olan 1741 tarihli Danimarka telif hakkı kanunu da aynı akıbete uğramıştı. Bu kendine özgü karakterini vurgulamak için, kitap boyunca *privilège* kelimesi Fransızca orijinal hâliyle, italik harflerle kullanılacaktır.

İkincisi, kitap satıcıları imtiyazlı bireylerdi. Kraliyet regülasyonlarına uygun olarak bir ustanın yanında çıraklık yapıyorlar, tetkik gibi çeşitli gereksinimleri yerine getiriyorlar, bir loncaya kaydoluyorlardı. Sistem bazı istisnalara izin veriyordu. Kısıtlı sayıda çerçinin işportada kitap satması serbestti, Paris'teki Palais-Royal gibi imtiyazlı alanlarda (*lieux privilégiés*) *bouquinistes* tezgâh açabiliyordu ya da taşradaki bazı kitapçılara lisans (*brevets de libraire*) satılıyordu. Prensipite ise loncada usta olmayan hiç kimse kitap satamazdı. 1781 yılında Paris Loncasında kayıtlı yüz kırk sekiz usta kitapçı ve matbaacı vardı. Bu sayı, ustalığı kocalarından miras alan ve çoğu kez sert ve kurnaz iş kadınları olan otuz sekiz dul kadını da içeriyordu.

Üçüncüsü, loncalar imtiyazlı teşekküllerdi. Yalnızca kitap ticaretiyle uğraşma hakkına sahip olmakla kalmıyorlardı,

aynı zamanda çeşitli vergi muafiyetlerinden faydalanıyordular, kendi yöneticilerini seçiyorlardı [*syndics* (sendika temsilcileri) ve *adjoints* muavinler] ve diğer tüzel kişilikler gibi toplantılar düzenliyorlardı. Kitap alımlarını, kitapçı dükkânlarını, matbaaları denetlemek gibi polis yetkileri de vardı. Bu sorumluluklar, *chambre syndicale* denen hükümet organı tarafından yürütülürdü, bu terim daha sonra kitap incelemelelerinin ve diğer işlerin yürüdüğü fiziksel mekânı tanımlamak için de kullanıldı. 1777’de, kraliyet, Fransa’nın tamamını kapsayan ver her birinin ayrı mntıkaları olan yirmi tane *chambre syndicale* kurmuştu. Birinci ve ikinci bölümlerde açıklandığı üzere Paris Loncası yahut Communauté des libraires et des imprimeurs de Paris, kitap ticaretine bütün krallıkta egemen olmuştu ve sıklıkla yerel loncalarla karşı karşıya geliyordu. Kimliğini açıkça ifade etmek için, takip eden sayfalarda Lonca, büyük “L” ile yazılacaktır.

Kitap ticareti, şansöyeliğin Direction de la librairie (bundan sonra büyük harfle başlayıp Direction şeklinde yazılacaktır) birimi tarafından idare ediliyordu. *Directeur général*’ın rehberliğinde bu birim, sansürü, *privilège*’lerin tahsisini, *chambre syndicale*’in faaliyetlerini, bu iş kolundaki bütün çekişmeleri denetliyordu. Belediye polisine eklemlenmiş kitap müfettişleriyle iş birliği yapıyorlardı. Temel sorumluluklarından biri de korsan yayını bastırmaktı, bu korsan yayınlar genellikle *contrefaçons* olarak adlandırılıyordu. Bununla birlikte Direction, az sayıda personele sahipti; bu nedenle Paris dışında olup bitenden pek de haberi olmuyordu.

Direction; dine, devlete, ahlaka ya da yüksek rütbeli devlet adamlarının saygınlığına mugayir olduğu için yasaklanan kitapların kovuşturmasını yaparken polisle iş birliği hâlinde oluyordu. Kitap ticareti jargonunda bu tip aşırı gayrı-meşru kitaplar, *livres philosophiques* olarak bilinirdi. Polis ise *mauvais livres* ya da bazen *marrons* derdi. Bu tip Fransızca terimler,

korunacak ve tırnak içinde olsalar bile italik yazılacaklardır. On sekizinci asır uygulamalarının orijinalliğini korumak istesem de Fransızca kullanımını minimumda tutmaya çalıştım ve bütün çevirileri kendim yaptım. Orijinal alıntılarda, kitabın teknik yönlerinin tam açıklamalarıyla birlikte, bu kitabın Jeann-François Sené tarafından çevrilip Gallimard tarafından basılan Fransızca versiyonuna başvurulabilir.

Başlangıçta bahsedilmesi gereken teknik inceliklerden biri de yayıncılar arasındaki kitap değiş tokuşudur. Bir edisyon tamamlandığında, bunun büyük kısmını, kimi zaman yarısını müttefik bir yayıncının envanterindeki denk pahada başka kitaplarla değiştiriyorlardı. Böylece envanterlerini genişletiyor ve kendi edisyonlarının tamamını satamama riskini azaltıyorlardı. Değiş tokuşlar yaprak kâğıtlarla (*feuilles*) ölçülüyor ve özel hesaplara kaydediliyordu. Yaprak kâğıt, üretimin temel birimiydi. Yayıncılar kârı ve zararı yaprak kâğıtla ölçüyordu ve kitapları genelde ciltlenmemiş yaprak kâğıtlardan oluşan balyalarla naklederlerdi. Ciltlenme işi genelde müşteriler ve perakendeci kitapçılar tarafından yapılırdı.

Son olarak, Ancien Régim’de para ve değeri konusunda net bir fikrimizin olması gerekir. Son bölümde de açıklandığı üzere, işçi sınıfı çoğu zaman *oboles* ve *liards* gibi bakır sikkelerle alışveriş yapardı. Tüccarların ve iş adamlarının seviyesinde işler, “hesap parası” denen (*monnaie de compte*) livre, sou ve denier ile yapılırdı. On iki denier bir sou, yirmi sou bir livre yapıyordu. Paranın etkili değeri çeşitli şekillerde hesaplanabilir. Fiyatı çeşitlilik gösterse de bir kilo sekiz yüz gramlık bir ekmek somunu, işçilerin en temel öğünü, sekiz sou ediyordu. Kalifiye bir işçi günde otuz – elli sou kazanırken yarı kalifiye bir işçi yirmi sou kazanıyordu. Kalifiye olmayan bir işçi ise ancak on sou kazanabiliyordu. Fiyat kitapları çok daha büyük bir çeşitlilik gösteriyordu ama 15x22,5 cm’lik iki yüz sayfadan oluşan bir cilt, otuz sou civarından

alıcı buluyordu. Perakendeciden yayıncıya yapılan ödemeler, kambiyo senetleri (*lettres de change* ya da daha gayri resmi ismiyle *effets*) vasıtasıyla yapılıyordu. Bunların vadesi, üzerinde belirtiliyordu. Bunlar istenen zamanda, tenzilatı senet sahibinin çok aleyhine olsa da bozdurulabiliyordu. Alışverişleri takip ederken akılda tutulması gereken anahtar birim *livre*'dir. Bir livre, şehirli çalışanların günlük yevmiyesi olarak düşünülebilir. Bu birim, paranın miktarından sonra L. konarak ifade edilecektir, örneğin "Montpellierli Rigaud bir kitap balyası için 200 L. ödedi." gibi. Böylece Fransızca kitap anlamına gelen *livre* ile karışmayacaktır.

BİRİNCİ KISIM

YAYINCILIK

1. Oyunun Kuralları

MATBU YAZI 1470 yılında Fransa'da ilk kez görüldüğünde, devlet onunla ne yapacağını bilemedi. Otoriteler, Orta Çağ'da müstensihler ve kitapçılar için yaptıkları gibi matbaaların denetlenmesini de öylece Paris Üniversitesi'ne bıraktı. El yazması kitaplar da, "pecia" sistemi denen seri üretim benzeri bir kopya sistemiyle hızla çoğaltılabilse de çoğaltımları ve satışları Latin Mahallesi ve çoğu talebe olmak üzere az sayıda bir müşteri kitlesiyle sınırlı kalıyordu. On altıncı asırda ise matbaa, Protestanlığın yayılmasını ateşleyen güç oldu. Monarşi bu duruma ilk önce bu yangını söndürme niyetiyle müdahale etti. 13 Ocak 1535'te, I. François, matbaada herhangi bir şey basan herkesin idam edileceğini buyurdu. Bu siyaset yürümedi. XIV. Louis'nin on yedinci asrın ikinci yarısında devlet gücünü konsolide etmesine kadar sürüp giden iç savaşlar ve dinî çatışmalar döneminde alınan baskıcı önlemler de bir sonuç vermedi. 1700'de devlet artık kitap basımını ve ticaretini kontrol eden gelişmiş bir mekanizmaya sahip olmuştu. Bu tarihten Fransız İhtilali'ne kadar, kitaba olan talep gittikçe artar ve yayıncılarla kitapçılar bu talebi karşılamak için ellerinden geleni yaparken, sayıları üç bini bulan her çeşit buyruk ve nizamnâme ile matbaanın gücünü kontrol altına almaya çalıştı. Buna karşın on sekizinci asırda kitap ticaretinin yönetimi yalnızca bir tarafta otoriter güçler ile diğer tarafta bu sektörden para kazananlar arasında bir mücadeleye indirgenemez. Yalnızca buyruk metinleri

incelenerek de anlaşılamaz. İçeriden bakılırsa bu, Ancien Régime'e özgü bir lobicilik, ip oynatma, etki tüccarlığı ve siyaset simsarlığı hikâyesidir.¹

Siyaset işleri gözden uzakta, Direction de la librairie (Bundan sonra yalnızca "Direction" denecektir.) denen devlet organında görülüyordu. *Bureaucrate* sözcüğü on sekizinci asrın ortalarında kullanıma girdi, kırtasiyeciliğin ya da Fransa'daki tabirle *paperasse*'nin iktidara uzanan her koridora egemen olduğu dönemde. Direction'daki kâğıt yığınları, şu anda sergilendikleri Bibliothèque nationale de France'ı² (bundan sonra BNF diye kısaltılacaktır) ziyaret eden herkesin başını döndürecek kadar büyüktür. Bununla birlikte bazen, bir kâğıttan özlü söz çıkabilir. Şurada Denis Diderot'nun bir dilekçesine yersizce iliştirilmiş mensur şiirden bir parça vardır:³ "Hangi mülke sahip olabilir insan? Eğer ruhunun eseri; eğitiminin, çalışmalarının, ödevlerinin, zamanının, araştırmasının, gözlemlerinin, talihinin, yüreğinde hissettiklerinin, kendiliğinin asla yok olmayacak, onu ölümsüz kılacak en mümtaz kısmının eşsiz meyvesi ona ait değilse?"

Diderot, bugün fikrî mülkiyet olarak bildiğimiz şeyi tartışıyordu. John Milton'ın eserlerinin korsan basımına karşı 1664'te kaleme aldığı yakarış mahiyetindeki eseri *Areopagitica*'yı andırır bu belagat,⁴ basın özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların

- 1 Fransâda kitapların tarihi hakkında genel bir bakış için: *Histoire de l'édition française*, Roger Chartier ve Henri Jean Martin, eds., cilt. 1-2 (Paris, Promodis, 1983 ve 1984). David Pottinger, *The French Book Trade in the Ancien Régime, 1500-1791* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1958) yalnızca yayımlanmış kaynaklardan beslense de İngilizce güzel bir özet sunar.
- 2 Fransa Millî Kütüphanesi (ç.n.)
- 3 Denis Diderot, *Lettre sur le commerce de la librairie* (Paris, 1984), 57.
- 4 *Areopagitica: A Speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicenc'd Printing, to the Parliament of England* (London, 1644), paragraf 3: "Kitaplar mutlak ölü olmadıkları, hâlâ kendilerini yaratan dehaların ki kadar parlak bir hayat ışığı barındırdıkları için, hayır, kitaplar onları yaratan, yaşayan dimağların en saf hâllerinden bir parça saklarlar."

gevşetilmesini amaçlasa da o dönem iktidar sahiplerinin temel meselelerinin ağırlığı altında kaybolup gitmişti. Yazarların yaratıcılığı değildi muktedirler için önemli olan, devletin kendi çıkarlarını muhafaza ederken kitapçıların çıkarlarıyla da bir orta yol bulabilmektir. İşin doğrusu Diderot'un dilekçesi de yayıncısı André François Le Breton ve Paris Kitapçıları Loncası'nın *privilège*'ler üzerindeki tekellik iddiasını desteklemek maksadıyla kaleme alınmıştı. 1764 yılında, Kitap Ticareti Yönetimi'nin yeni başkanı, Antoine de Sartine, imtiyazların süresini kısıtlayarak bu tekeli yok etmeyi tasarlamıştı. Diderot bunun kabul edilemez olduğunu ileri sürdü. Ona göre bir metin kaleme alarak yazarlar, kendi muhayyelelerinin bir eserinin mülkiyetine sahip oluyorlardı. Bu mülkiyeti para karşılığı satın alan yayıncı da aynı şekilde onun üstünde mutlak hak sahibi oluyordu. Elbette, yayıncı metni bir sansürcüye onaylatmak ve Lonca tarafından kaydedilen *privilège*'i satın almakla yükümlüydü fakat bütün bu formaliteler, yaratım eyleminden kaynaklanan temel hakkı onaylıyordu.

Lonca, Diderot'un dilekçesini Direction'a sunduğunda, onun adını silmiş, kişisel kısımları çıkarmış, basın özgürlüğünü destekleyecek (Mektuplaşmalarında Diderot, bu dilekçeyi "la liberté de la presse"⁵ üzerine bir eser olarak tanımlamıştı.) bütün ifadeleri silerek sansürlemişti. Bütün bu çabaya karşın, Direction'un ne olup bittiğini bildiğini, bürokrasideki kâğıt trafiğini takip ederek söyleyebiliriz. Diderot, dilekçeyi esasında şahsen tanıdığı Sartine'e yönelik bir mektup olarak kaleme almıştı. Sartine'in, Lonca'nın yeniden düzenlediği mektubu alıp kitap ticaretinin denetimi konusunda deneyimli olan polis müfettişi Joseph d'Hémery'ye ilettili. Diderot'yu tanıyan ve yıllardır Lonca ile iş yapan D'Hémery, mektubu Direction'un genel sekreteri François Marin'e sundu. Marin,

5 Jacques Proust, "Présentation" *Diderot's memoir: Diderot: Sur la liberté de la presse* edisyonunda (Editions sociales, Paris, 1964), 7.

Diderot'nun argümanlarını çürüten, dilekçede yazarların asıl amacının Lonca'yı ticarete egemen kılmak olduğunu gösteren bir bildiri yazdı. Diderot'nun orijinal dilekçesiyle yeniden düzenlenmiş dilekçesi mukayeseli okunursa bu yorum doğrulanır. *Privilège*'lerin büyük kısmı üstünde tekel olan Lonca üyeleri, devlet tarafından bu konudaki mülk sahipliklerinin daimî olarak tanınmasını istemişler ve bu davayı savunması için arketipik *philosophe*'dan⁶ daha iyi bir belagat ustası bulamayacaklarını düşünmüşlerdi.

- 6 Loncanın anıların ve bunlar üzerine değerlendirmeler, BnF, Fonds Français (bundan böyle F.F.) 22183'te yer alır: "Représentations et observations en forme de mémoire sur l'état ancien et actuel de la librairie et particulièrement sur la propriété des privilèges, etc. présentées à M. de Sartine par les syndic et adjoints, et en marge les observations que M. Marin a faites sur chaque article, d'après les notes instructives que je [d'Hémery] lui ai remises par ordre du magistrat," [Kütüphanenin eski ve güncel durumuna ve bilhassa sendika temsilcileri ve onların muavinleri tarafından de Sartine Bey'e sunulan ayrıcalıkların sahipliğine dair memorandum biçimindeki temsil ve gözlemler. Kernalarda Marin Bey tarafından her bir malzeme için bendenizin (d'Hémery) mahkeme emrine dair sağladığı bilgilendirici notlar uyarınca yapılmış gözlemler vardır. (HA)] Mart 1764 "Représentations" metinleri, Ed. Laboulaye ve G. Guiffrey'nin editörlüğünü yaptığı *La Propriété littéraire au XVIIIe siècle: Recueil de pièces et de documents* (bundan sonra *Recueil de pieces* denecektir.) (Paris, 1859), 53– 121.başlıklı çalışmada toplandı. Laboulaye ve Guiffrey arşivleri deşerek 1850'li yıllılarda telif hakkının daimî olması yönündeki savlarına destek aradılar. Bu taraflı bakışlarına rağmen bu çalışma başka yerde zor bulunacak materyalleri ihtiva eder. Diderot'nun "Représentations"da ne kadar payının olduğunu bilmiyorlardı. Diderot'nun katkısı, onların edisyonuyla *Lettre sur le commerce de la librairie* modern edisyonları, misal Charles Bon ve J. C. Maillat'ninki (Paris, 1984), mukayese ederek tespit edilebilir. Diderot araştırmacıları, onun *Lettre sur le commerce de la librairie*'sini *Encyclopédie* yayıncılarının isteği üzerine yazdığı ve bu metnin o hayatta iken basılmadığı yönünde büyük ölçüde mutabıktır. Örnek için bkz: Jacques Proust, "Pour servir à une édition critique," *Diderot Studies* 3 (1961), 325, 334–345; ve Arthur Wilson, *Diderot* (Oxford University Press, New York, 1972), 459–460. Benim çözümlemem, Raymond Birn, "The Profits of Ideas: Privilèges en librairie in Eighteenth-Century France," *Eighteenth-Century Studies* 4 (1971), 131–168 makalesindekilere benzerdir. Kanımca Diderot saf değildi. Bu dilekçeyi onu istihdam eden ve o zamanlar kitapçılar loncasının syndici olan yayıncının çıkarına yazdığını bilerek yazdı. Diderot bunu çok kritik bir anda,

Bir lobicilik faaliyetinin propagandacısı olarak Diderot... Bu düşünce, onu Aydınlanma'nın serbest düşünce ruhunun vücuda gelmiş hâli sayanları kırabilir. Lakin o da devrinin adamıydı ve Ancien Régime'de kraliyete hususî imtiyazlar için mektup yazmaktan daha doğal bir şey yoktu. Devletin gözünde *privilège*, kralın bahşettiği iyiliklerden biri olmaktan öte bir anlam taşıymıyordu. Marin'in de ifade ettiği gibi, "İmtiyazlar geçici *grâce*'lardır, bir evin yahut arsanın sahipliğinden çok farklıdır."⁷ *Grâce* mı, mülkiyet mi? Bu soru, 30 Ağustos 1777'de kraliyetin çıkardığı bir dizi buyrukla gündeme geldi. Bu buyruklar, yayın ve kitap satışını düzenleyen yeni bir genel kanun yaratmanın yanında ilk kez "droit d'auteur" (telif hakkı) kavramının resmî bir belgede kullanılmasını sağladı. Bu kavramın derin mazisi olsa da Direction'un *paperasse* yığınları atlında çözmeye çalıştığı meselelerden yalnızca biriydi.

Kitapçılar ve matbaacılar, on altıncı asırda profesyonel iş grupları olarak orta çıktıklarında Paris Üniversitesi'nin yetki alanında kalmışlardı. Üniversitenin odak noktası, nüshaları inceleyerek dinî dogmadan bir sapma olmamasını sağlamaktı. Matbaacılığın ve Protestanlığın yükselişi ile bu durum, sansür yetkisine dönüştü. Devletin gözünde bu görev, artık profesörlere emanet edilemeyecek kadar önemliydi. 1566'da Fransa'daki kanlı din savaşlarının ortasında çıkarılan Moulin Kanunu ile yayıncılığın kontrolü devlete geçti. Bundan sonra kitapların basımı için kraliyet şansölyesi ya da mühürcü tarafından mühürlenmiş *privilège*'ler şart koşuldu. Bu sırada kitapçıların ve matbaacıların sayısı artmış fakat resmîyetle üniversitenin mensubu olmaya (*suppôts*) devam etmişlerdi. Bu

Sartine, basım sektörünü taşralılara açmayı düşünürken yaptı. Yine de bu ajandaya hizmet ederken bile Diderot kendi bildiği doğruları savundu. Ona göre basın özgürlüğü hem kâr getirecek bir kavramdı hem de toplumun faydasına bir güçtü.

7 "Représentations et observations," ss. 37–38, akt. Birn, "The Profits of Ideas," 154.

durum, diğer meslek gruplarının aksine kitapçıların ve matbaacıların on yedinci asra kadar tüzel bir kimliğinin olmadığını gösterir. 16 Haziran 1618'de, Bourbonların hükmü altında güçlerini konsolide etmekte olan kraliyet, imtiyazları, organizasyonu ve görevleri belirlenmiş bir şekilde Lonca'yı kurdu. Kitapların basılması, satılması ve ciltlenmesi Lonca üyelerine mahduttu. Lonca üyeleri, prensipte üniversiteye bağlı kalsalar da (Latince ve Yunanca okuma yazma sınavlarını geçmeleri gerekiyordu) şansölyelik makamına tâbilerdi.

Bourbonlar krallığı mutlakiyete çevirirken hem Lonca'nın güçlerini hem de kendilerinin Lonca üstündeki güçlerini artırdı. 1643, 1665, 1686 fermanları ile Colbertizm (Merkantilizmin Fransız versiyonu, adını XIV. Louis'nin mâliye bakanından alır) ruhuna uygun bir şekilde iç tüzük düzenlemeleri yapıldı, ustalığa yükselme konusunda katı kurallar kondu, kâğıt ve baskı kaliteleri standarda bağlandı. Bunların bazıları Jean-Baptiste Colbert'in bizzat kendisi tarafından tasarlanmıştı. Kitapların basımı ve satışı Lonca üyeleriyle kısıtlanmıştı. Lonca üyeleri ayrıca kitap ticaretinin denetim yetkisini de ellerinde bulundurarak tekel statülerini kuvvetlendirmişlerdi. Lonca'nın sendika temsilcileri ve onların muavinleri (*adjoint*'ler) bütün kitapçıları, matbaaları, şehir dışından gelen kitapları düzenli olarak inceliyorlardı. Böylece hem devletin hem de kendilerinin çıkarlarını korumuş oluyorlardı zira yasaklı kitapların olduğu gibi korsan kitapların da tespiti onların uhdesindeydi. 1667 yılında XIV. Louis, Paris'te güçlü bir polis teşkilatı kurdu. Bu teşkilat da kitap endüstrisi üzerindeki kısıtlamaları denetliyordu. Bir dizi özel müfettiş, bütün kitapçıları ve matbaaları denetleyip kurallara karşı gelen çok sayıda kişiyi Bastillée yolladı. Taşrada, uzak vilayetlerdeki dükkânlara bile baskın verildi. *Privilège*, yine sistemin temel ilkesiydi. Yalnızca Lonca üyeleri *privilège* sahibi olabilirdi ve bunlar ancak Lonca'nın sicil defterine işlenince geçerli oluyordu.

Bu genel yapı, Fransa'nın kalan kısmına da on yedinci asırdaki fermanlarla egemen kılınmıştı. Taşrada, özellikle Lyon ve Rouen'de, matbaacılık on altıncı asır boyunca serpilmişti ve bazı taşra matbaacı-kitapçıları, takip eden yüzyılda yerel otoritelerin onayıyla kitap basarak büyük çaplı işletmeler hâline gelmişlerdi. Lakin Kraliyet ve Lonca'nın birleşik gücüne karşı koyamadılar. Teoride onlar da *privilège* alabilirdi fakat *privilège* alışverişi giderek artan bir şekilde Paris'le sınırlanıyordu. Bu durum yalnızca kayıt sürecinin bürokratik adımlarıyla ilgili değildi, ticarî bir yanı da vardı. Paris Loncası'nın üyeleri yalnızca diğer Lonca mensuplarına *privilège* satıyor, bu satış kapalı ihalelerde gerçekleşiyor, bazen 1/48 gibi düşük bir orana varacak kadar pay ediliyor, bu paylar satılıyor, çeyiz olarak kullanılıyor yahut sonsuza kadar bâki kalacak bir mülk gibi varislere bırakılıyordu. Aynı zamanda Kraliyet, krallık genelinde hatta Paris'te bile matbaaların sayısını azaltmıştı. Kitap ticareti hakkındaki ilk genel kanunu içeren Ağustos 1686 tarihli ferman, Paris'teki matbaaların sayısını otuz altıyla sınırlandırmıştı. 28 Şubat 1723 tarihli ikinci bir nizamnâme ile bütün unsurlar bir araya getirilip kitap üretimi ve satışını denetleyen tam teşekküllü bir idare kuruldu. 24 Mart 1744'te bu idare, bütün krallığı kapsar hâle geldi. Versailles'ın perspektifinden bakılınca, böylece basılı söz tamamen Kraliyet ve Lonca'nın denetimi altına girmiş oluyordu.⁸

Hakikat ise krallık boyunca uzanan kasabalarda ne olup bittiğini bilmez zor olsa da tabii ki farklıydı. En iyi bilgi kaynağı Direction'un arşivleridir, onları incelemek için en iyi başlangıç noktası da 1723 tarihli nizamnâmedir. Bu nizamnâmede

8 1723 Nizamnâmesi'nin Paris Loncası'nı nasıl yetkilendirdiği hakkında: Claude-Marin Saugrain, *Code de la librairie et imprimerie de Paris, ou conférence du règlement arrêté au Conseil d'État du roi, le 28 février 1723 et rendu commun pour tout le royaume par arrêt du Conseil d'État du 24 mars 1744* (Paris, 1744).

Paris Loncası'nın organizasyonu; punto, kâğıt, matbaa, kargo, çıraklık ve matbaacılarla kitapçıların bütün faaliyetlerini kapsayan kurallarla aşırı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştı. Fakat mevzu *privilège*'lere gelince, nizamnâme yalnızca hâlihazırda olan şeyleri anlatıyordu; yayımlanmak için bir metin, sansürcüden yazılı izin almak ve Şansölyelik makamı tarafından onaylanmak zorundaydı. Yazılı izin ve *privilège*, Lonca'nın sicil defterine kaydedilmeliydi. Kayıt yapıldıktan sonra eser yalnızca *privilège* sahibi Lonca üyeleri basılıp satılabilirdi. Nizamnâme, *privilège*'lerin doğasını, ne kadar süre geçerlikte olduklarını tanımlamıyordu. Yazarlardan ve haklarından da söz etmiyorlardı. Bunun yerine bütün vurgusu, Paris Loncası'nın "hakları, hürriyetleri, dokunulmazlıkları, istisnaları ve imtiyazları" üzerineydi. Korsan baskı yasağını pekiştirirken, *privilège* ya da "*continuations de privilèges*" sahibi kitapların izinsiz basımlarına ağır cezalar getiriyordu. İfadenin muğlaklığı, Lonca üyelerinin de iddia ettiği gibi *continuations*'un sonsuza kadar uzanabilme ihtimaline kapı aralıyordu. Daha önceki düzenlemeler, bir eserin *privilège*'inin devamı için esere önemli ölçüde eklemelerin yapılmış olmasını şart koşsa da Parisli kitapçılar, bu gereksinimleri görmezden geliyor, hatta uzun süredir kamu malı olan eserlerin bile tek sahibi olarak kendilerini gösteriyorlardı. 1723 yılında Paris Loncası, Fransız edebiyatının büyük kısmı üstünde tekel olmuş gibiydi.⁹

1723 nizamnâmesinin basımı böylece bir tartışmanın fitilini ateşledi. İlk kez *privilège*'ler ve kazanılmış haklar kamuoyunu ilgilendiren meseleler oluyordu. Paris Loncası'nın hegemonluğuna karşı iddialar "*Mémoire sur les vexations qu'exercent les libraires et imprimeurs*" (1725) başlıklı bir kitapçıkta dile getirildi. Yazarı, yayıncılık sektörü hakkında derin bir bilgi

9 1723 Nizamnâmesinin orijinal metni: BnF, FF., 22181, ayrıca bakılabilir: *Recueil général des anciennes lois françaises*, A. J. L. Jourdan, O. O. Decrusy, and F. A. Isambert, eds. (Paris, 1821–1833), 21, 216–251.

birikimine sahip olan, ruhban sınıfından gelme Pierre-Jacques Blondel'di. Lonca'nın buna yanıtı ise dönemin önde gelen avukatlarından Louis d'Héricourt tarafından Mühürdâr'a hitaben yazılan bir resmî dilekçe oldu.

Blondel, usta matbaacıların ve kitapçıların istihfaflarıyla karşılaştı. Ona göre bunlar, cehalet, kabiliyetsizlik ve açgözlülüğü birleştirerek insanı hayrete düşüren bir tek el kuran sorumsuz bir avuç insandı. Bu tek elin kurulmasında devlet etkisinin de payı vardı. Kitap ticaretini tanzim etmek şöyle dursun, bu yeni nizamnâme ile durum daha da kötü kılınmıştı. Blondel, müthiş bir keskinlikle bu yağmanın örneklerini, faillerinin isimleriyle beraber veriyordu. Yine de sistemin temel ilkelerini, sansürü, ticarileşmeyi, *privilège* kavramının kendisini tartışmıyordu. Aydınlanmacı bir düşünce özgürlüğü savunusundan ziyade bir asır evvelinin dinî, skolastik edebiyat dünyasını hatırlatıyordu. Savının en orijinal noktası, yazarların çıkarını savunmasıydı. Yazarların asıl yaratım eylemini gerçekleştirdiklerini, kitapçıların onların emekleri üzerinden kâr ettiklerini anlatıyordu. Blondel'in yazarların yaratıcılığına yaptığı vurgu, fikrî mülkiyet üzerine kurulu bir dava olmaya yaklaşmıştı fakat tam olarak öyle olmadı.¹⁰

D'Héricourt, aksine, "droits des auteurs" lehine dört başı mamur bir argüman sundu. Buna karşın niyeti sadece taşralı tüccarlara karşı Parisli kitapçıları korumaktı. Metinleri

10 *Mémoire sur les vexations qu'exercent les libraires et imprimeurs de Paris* (Paris, 1725), s. 10: "Il semble que dans les bonnes règles, le libraire est fait pour l'auteur et non pas l'auteur pour le libraire. Celui-ci est un trafiquant qui débite, l'auteur est un homme qui pense et qui invente. Ce livre qu'il fait est son ouvrage, et cet imprimeur ou ce libraire ne fait qu'en répandre des copies dans le public, pour de l'argent, s'entend." Blondel'in dilekçesi ve arkaplanı için edisyonuna bakılabilir: Lucien Faucou, Paris, 1879 [Makul ilkelere göre kitapçı yazar için değil, yazar kitapçı için yaratılır gibi görünmektedir. Kitapçı kitap satan bir tüccardır, yazar ise düşündüğünü ve ürettiğini yazandır. Meydana getirdiği kitap onun çalışmasıdır ve kitapçı da bittabi yalnızca o kitabın nüshalarını kamusal alanda para için yayar. (HA)]

kaleme alarak yazarların tıpkı bir ev yahut arsa almış gibi mutlak mülkiyet hakkına sahip oldukları bir eser ürettiklerini, bunların kitapçılara satışı ile de mülkiyet hakkının aynı mutlaklığı muhafaza ederek kitapçılara geçtiğini savundu.¹¹ *Privilège*'lerin zamanlarının dolabildiğini kabul etti, fakat bu durum, eserleri herkes tarafından basılabilir bir kamu malı durumuna indirmiyordu zira mülkiyet hakkı, kraliyetten gelen *privilège*'lerden bağımsız olarak vardı. *Privilège* yalnızca bu durumun onaylanmasından ibaretti. Bu argüman, kralın edebî mülkiyet üzerindeki otoritesini küçültüyor, Paris Lonca-sı'nın tekeliyetini onaylıyor, kanunlara uygun bir hayat süren Parislilere karşı taşralı kitapların iğrenç fiillerini kınıyordu.¹² D'Héricourt, yazarların mülkiyet hakkını savunma konusunda Blondel'den fazlasını yaptı fakat Blondel'inkinin tam zıddı olan bir davayı savundu, yani Lonca'nın iktisadî tekeli. Yine de bu mesele, devlet politikası üzerine tartışmaya evrilmeden Paris ile taşra arasındaki bir çıkar çatışması olarak kaldı.

Devlet hâlâ mutlak monarşiydi, kendi otoritesini küçümseyen argümanlardan memnun değildi. Mühürdar Fleureiau d'Armenonville, Lonca'nın dilekçesini görünce küplere bindi. Lonca'nın sendika temsilcisini ve muavinlerini istifaya zorladı, dilekçeyi basan matbaacı Bastille'i boylamaktan kurtulmak

11 Louis d'Héricourt, "À Monseigneur le Garde des Sceaux," Bibliothèque nationale de France," F. F., 22072, no. 62, s. 2: "Il est certain, selon les principes que l'on vient d'établir, que ce ne sont point les privilèges que le roi accorde aux libraires qui les rendent propriétaires des ouvrages qu'ils impriment, mais uniquement l'acquisition du manuscrit dont l'auteur leur transmet la propriété au moyen du prix qu'il en reçoit." [Kabul edilmiş ilkelere göre şu kesindir ki kitapçılara kral tarafından verilenler imtiyazlar doğrultusunda, kitapçı, bastığı çalışmanın sahibi olmaz, burada yalnızca yazarın elde ettiği ücret karşılığında sahipliğini devrettiği el yazmasının edinimi söz konusudur. (HA)]Akt. Birn, "The Profits of Ideas," 145. Aynı kaynaklarda yaptığım çalışmalar, Birn'in mükemmel çalışmasını teyit etmektedir.

12 D'Héricourt, "À Monseigneur le Garde des Sceaux," BnF, FF., 22072, no. 40, ss. 2 ve 4. alıntılar

için Paris'ten kaçtı.¹³ Yine de Ancien Régime'in âdeti olduğu üzere bütün taraflar işlerini her zamanki gibi halletmeye devam ettiler, nüfuzlarını genişletebilecekleri kadar genişlettiler, genel sorunlar ise çözümsüz kaldı. 1744 yılında tüm krallığı kapsar hâle gelen 1723 tarihli nizamnâme, çıkar çatışmalarının arasında o veya bu tarafa sündürülse de kitap ticaretinin esaslarını tayin etmeyi sürdürdü.

En bilinen vakalar, artık “*le grand siècle*” olarak tanınmaya başlayan on yedinci asrın üç büyük yazarına duyulan sempatiden beslendi: Thomas Corneille, Jean de La Fontaine ve François Fénelon. 1751'de basılan Voltaire'e ait “*Le Siècle de Louis XIV*”, Güneş Kral'ın iktidarının altın çağ olduğu, Fransız uygarlığının bu dönemde yazarlarının da yüceliği sayesinde zirve noktasına çıktığı görüşünü yaygınlaştırmıştı. Yazık ki bu büyük yazarların ahfadı, takip eden dönemde zor durumlara düşmüşlerdi. Eğer atalarının eserlerinin devam eden satışlarından pay alabilseler, bu sefaletten kurtulurlardı fakat *privilège*'ler kitapçıların elindeydi. Voltaire, Corneille'in torunlarından birini (Başta inanıldığı gibi doğrudan torunu değildi, iddia ettiği gibi beş parasız da değildi.) 1764 yılında Corneille'in eserlerinden birinin yeni edisyonunu yaparak kurtarmıştı. Bu edisyon, iyice şerh edilmiş olduğu için yeni bir *privilège* almaya hak kazanmıştı. *Privilège*'in kazançlarını Corneille'in torununa devreden Voltaire'in bu davranışı, büyük yazarın anısına yapılan büyük bir jest olarak görülüp kamuoyunda büyük bir tezahürat ile karşılandı. La Fontaine'in eserlerinin *privilège*'leri çeşitli kitapçılar tarafından alınıp satılmıştı fakat Kraliyet Divanı, bu alım satımlara aldırmayıp La Fontaine'in fakirlik içinde yaşayan torunlarına 1761 yılında on beş yıllık bir *privilège* bahsetti. Temel gelir kaynaklarına yönelik bu tehdidi boğmak isteyen Lonca yetkilileri, bu yeni

13 BnF, FF, 22072, no. 62; ve Birn, “The Profits of Ideas,” 145.

privilège'i satın alıp kazandıkları parayı La Fontaine'in torunlarına verdi. Fénelon'un eserleri hususundaysa 1771 yılında Kraliyet Divanı, orijinal *privilège*'in varislerin onayı olmadan uzatılamayacağına karar verdi. Fakat uzun bir yasal mücadelenin ardından mahkemeler, kitapçıların iddiasını haklı buldu, *continuations* meselesi, sınırsız yenileme taraftarları lehine çözümsüz bırakıldı. Bu arada tanınmayan fakat gözü pek bir yazar olan Pierre-Joseph Luneau de Boisgermain, Lonca'nın mensubu olmamasına rağmen Racine'in yeni bir şerhli nüshasını kaleme alıp satmaya cüret etti. Lonca, 1723 nizamnamesinin bu açık ihlaline itiraz etse de 1770 yılında Kraliyet Divanı, Boisgermain'i haklı buldu.¹⁴

Bu vakalar, devlet yetkilerinin yazarlardan yana olma eğiliminin arttığını gösterse de genelde büyük bir etkiden mahrumdu, birçok soru yanıtsız kaldı. Yazarlar eserlerinin haklarının sahibi miydiler? Kitapçıların *privilège*'ler vasıtasıyla kazandıkları haklar Kraliyet'ten mi geliyordu? *Privilège*'ler sonsuza kadar bâki mi kalıyordu? Paris Loncası'nın *privilège*'ler üzerindeki fiilî tekeli, taşradaki kitapçıların yayıncılık sektöründen dışlanmasını mazur gösterir miydi? Sektöre nizam veren kurallar yüzyıl önceki gibi müphem kalsa da kitapçılar ve yayıncılar işi bildikleri gibi yürütmeye devam ettiler ve işleri çok iyi gitti. Fransa'nın geneli için yüzyılın ortası en iyi on yıllar oldu. Hasat rekorları kırıldı, ekonomi büyüdü, tüketim arttı, okuma yazma oranları yükseldi, bütün göstergeler yüzyıl önceki sefaletinden kurtulmakta olan bir toplumu işaret ediyordu. Tabii cehalet ve sefalet hâlâ berbat-tı, iyileşen ekonomik koşulların varlığı yahut kapsamı iktisat tarihçilerince tartışmalı görölüyordu. Yine de bütün Fransa,

14 Pottinger, *The French Book Trade*, 231. Luneau de Boisgermain için bkz Marie-Claude Felton, *Maîtres de leurs ouvrages: L'Édition à compte d'auteur au XVIIIe siècle* (Voltaire Foundation, Oxford, 2014).

“le grand siècle”de¹⁵ nüfusu kasıp kavuran kıtlık, salgın ve savaşla tezat sergileyen bir büyüme evresine girmişti.

Tüketim toplumunun ilk kımıldanışlarının kitap sektörünü canlandırdığı kesin olmakla birlikte henüz on dokuzuncu asrın ortalarındaki gibi bir okuyan kamuoyu vücuda gelmemişti.¹⁶ Her şeye rağmen, XIV. Louis dönemindeki gibi yalnızca Latince klasikleri ve dinî eserleri okuyan ufak bir elit zümre yerine artık kitaplara her yıl onlarca livre harcayan, ruhban sınıfından meslek erbaplarına ve asillere uzanan heterojen bir okur kitlesi vardı. Yeni popüler türler, daha sonra Aydınlanma ile özdeşleşecek olan kurgu ve felsefe eserleriydi. İşin doğrusu, *philosophes*’un en önemli eserleri yüzyılın ortalarında yayımlanmıştı: Montesquieu’dan *De l’esprit des lois* (1748), Diderot’dan *Lettre sur les aveugles* (1749), Rousseau’nun *Discours sur les sciences et les arts*’tan (1750) *Contrat social* (1762) ve *Émile*’ine (1762) kadar eserleri, Voltaire’s *Candide* (1759), *Traité sur la tolérance* (1763), ve *Dictionnaire philosophique*’i (1764). Bu felsefi eserler silsilesi, Diderot’nun *Encyclopédie*’si ile başlatılıp bitirilir. İlk cildi 1751’de, son cildi 1765’te (on cildin son gravürleri 1772’de tamamlanmıştı) basılmıştı.

1748’ten 1765’e uzanan bu olağanüstü yaratıcı dönem, Fransız kültüründe öyle bir iz bırakmıştı ki bütün asır Aydınlanma Çağı olarak anılmaya başlandı. O zamanlarda kamuoyunun dikkati ise başka şeylere odaklanmıştı: Jansenizm (Katolikliğin Papalık tarafından kâfirlik olarak görülen aşırı sert bir versiyonu), parlamentoların işleri (İngiliz Parlamentosu gibi seçilmişlerden oluşmayan, kraliyet fermanlarına sıklıkla karşı

15 Bu konuda güzel bir birleşik çalışma için bkz: Pierre Goubert and Daniel Roche, *Les Français et l’Ancien Régime* (Armand Colin, Paris, 1984).

16 On sekizinci asırda tüketim toplumunun teşekkülü için bkz: *Consumers and Luxury: Consumer Culture in Europe, 1650–1850*, Maxine Berg and Helen Clifford, eds. (Manchester, UK, 1999); ve Daniel Roche, *Histoire des choses banales: Naissance de la consommation dans les sociétés traditionnelles (XVIIe–XVIIIe siècle)* (Paris, 1997).

gelen ufak mahkemeler), saray entrikaları (Kliklerin yükselişi ve düşüşü, özellikle de kralın metresi Bayan de Pompadour), 1740-1748 arası süren Avusturya Veraset Savaşları sırasında maréchal de Saxe'in zaferleri, Yedi Yıl Savaşları'nda (1756-1763) deniz aşırı toprakların kaybı, Cizvitlerin ilgası (1764). Voltaire, Parisliler tarafından "le Grand Thomas"-tan (Pont Neuf'ta çalışan, teyatral bir diş çekici) daha mı iyi tanınıyordu? Muhtemelen, fakat Fransa'nın bütün dikkatini *philosophes*'a yönelttiğini düşünmek yanlış olacaktır. 1765'ten, Aydınlanma'nın yaratım yerine tanınırlığı ön plana çıkardığı yeni safhasından önce, *philosophes*'un eserleri kitap pazarının görece ufak bir payını alıyordu. Kitap okuyan kitle daha ziyade dinî risalelerle, vaazlarla, gezi yazılarıyla, tarihlerle, doğa tarihi üzerine kitaplarla, kişisel gelişim kitaplarıyla, her türden edebiyatla, bazıları Latince bazıları da çeviri olmak üzere hikâye kitapları ve klasiklerle ilgileniyordu.

Bütün bu kitaplar, Paris Loncası'nın mensuplarının sahip olduğu *privilège*'lerle basılıyor ve neredeyse tamamının korsan baskısı yapılıyordu. Korsan baskı, Lonca'nın tekeline, devletin yayıncılık üstündeki kısıtlamalarına karşı kaçınılmaz bir tepkiydi. Parislilere karşı verdikleri ticaret savaşını bir önceki asırda kaybeden taşralı kitapçılar, *contrefaçons*'un gayrimeşru fakat kârlı dünyasına yöneldi. Bazıları, özellikle de Lyon ve Rouen'dekiler, kendi korsan baskılarını ürettiler fakat büyük çoğunluğu ithal kitaplara güvendi. Fransızca kitapların baskısını yapan yabancı yayınevleri on altıncı yüzyıldan beri kâr ediyordu, o zamanlar Amsterdam ve Cenevre, Fransa'daki Huguenotlara Protestan eserler temin ediyordu. Bu ticaret, 1685'te Nantes Fermanı ilga edilip de Protestanlık yasaklandıktan sonra Protestan azınlığa mensup vatandaşlar haklarından mahrum edilince önemli bir ticaret koluna dönüştü. Huguenot mültecilerin akını, çok sayıda matbaacı ve kitapçıyı da içeriyordu. Bunlar, eski mesleklerini devam ettirip Fransız

sınırı boyunca dükkânlar açtılar. 1750’de, Fransa kuzeyden ve doğudan yayınevleri ile çevrelenmişti. Bunlar Amsterdam’dan Cenevre’ye, oradan güneydoğudaki Papalık anklavı¹⁷ Avignon’a uzanıyordu. Protestan risaleleriyle birlikte bu yayınevleri, krallıktaki sansür mekanizmasından geçemeyecek her şeyi bastılar, *philosophe*’ların eserlerinin büyük kısmı da buna dâhildi. Bazı yayıncılar; en bilinenleri Amsterdam’da Marc-Michel Rey, Liège’deki Jean-François Bassompierre, Bouillon’daki Pierre Rousseau ve Cenevre’deki Gabriel Cramer, Aydınlanma edebiyatıyla hususî bağlar geliştirmişlerdi. Bazıları -Rey ve Pierre Rousseau kesindir- Aydınlanma’yı bir dava olarak benimsemişlerdi. Bu dava onlara göre zulüm ve ayrımcılığa karşı hoşgörü ve aklın davasıydı. Bununla birlikte belgelerdeki yetersizlik nedeniyle bu davayı ne ölçüde benimsedikleri bilinmemektedir. Fakat kişisel görüşleri ne olursa olsun, yayıncılar evvela iş adamlarıydı ve işleri, kitaplar için artan talebi karşılamaktı. Bu kitaplar, gelecek nesillerin Fransız edebiyatı tarihi için mutabık kaldığı eserlerden ibaret değildi, her çeşit kitap vardı.¹⁸

17 Dört taraftan başka bir ülkenin topraklarıyla çevrelenmiş kara parçası. (ç.n.)

18 Aydınlanma taraftarı yayınevleri için bkz: Raymond Birn, *Pierre Rousseau and the Philosophes of Bouillon* (Institut et Musée Voltaire, Geneva, 1964) ve Elizabeth L. Eisenstein, *Grub Street Abroad: Aspects of the French Cosmopolitan Press from the Age of Louis XIV to the French Revolution* (Oxford University Press, Oxford, 1992).

Aydınlanma ideolojisinin bu yayıncıların itici gücü olup olmadığı bana şüpheli geliyor, ticaretini *Encyclopédistes*’nin görüşlerini yaygınlaştıran *Journal encyclopédique* üzerine kuran Pierre Rousseau hariç. Marc-Michel Rey, *philosophe*’ların eserlerinden, özellikle de Rousseau ve d’Holbach’tan özel bir seri yaratmıştı ama bu cildin üçüncü bölümünde açıklandığı üzere önce kârı düşünüyordu. Bkz: Jerom Vercruysse, “Marc-Michel Rey imprimeur philosophe ou philosophique?” *Werkgroep 18e Documentatieblad* 34–35 (1977), 93–121; Max Fajn, “Marc-Michel Rey: Boekhandelaar op de Bloemmarkt (Amsterdam),” *Proceedings of the American Philosophical Society* 18 (1974), 260–268; ve bana yazarı tarafından ulaştırılan yayımlanmamış bir eser, Guy Biart, “Marc-Michel Rey, libraire d’Amsterdam . . . et homme d’affaires.” Morelly ve Diderot’nun cüretkâr işlerini yayımlayan Jean-François Bassompierre, Daniel Droixhe, “Signatures clandestines et autres essais

Talepteki bu yükseliş, on yedinci asırdan devralınan kitap ticareti kuralları çerçevesinde karşılanamazdı. 1750 yılında, büyümüş bir okur kitlesi, geniş bir skaladaki edebî ürünleri mümkün olan en düşük fiyattan almak istiyordu. Paris'te basılan kitaplar, yurtdışında basılanlardan daha masraflıydı. Parisli yayıncılar genelde yazardan el yazmasını satın almak ve sonra bunu kraliyet fermanlarınca belirlenmiş kalite standartlarına göre basmakla mükellefti. Yabancı yayınevleri, satış yeteneğini kanıtlamış kitapları yeniden basabilirdi. Kâğıt ve emek için çok daha az ödüyorlardı. *Luxe typographique* denen, geniş satır aralıklı ve karakter boşluklu, yeni fontların kullanıldığı, illüstrasyonlu, dipnotlu, ekli baskılar yapmak zorunda değillerdi. Çok nadiren korsan yayıncılar, orijinal bir baskıyı aynen basarak kalpazanlık (contrefaire) yaparlardı. Bir metinde çıkarma hatta eğer kârlarını artıracaklarını düşünüyorlarsa ekleme yapmaktan çekinmezlerdi. Yayıncılık tarihinde yeni bir unsuru temsil ediyorlardı: kitle pazarı için düşük nitelikli ürünler. Tabii bunu yapabilmeleri için kitaplarını sınırdan aşmaları ve Fransa'nın dört köşesindeki kitapçılara ulaştırmaları gerekiyordu. Bu karmaşık ve maliyetli bir iş olabilirdi fakat yabancı yayınevleri, Paris'teki tekellerin dışladığı taşralı kitapçılara güveniyordu. On yedinci asrın ortalarında, kitap ticaretindeki hâkim eğilim Paris merkezli lüks kitap ticaretinden yabancı korsan yayıncılarla taşralı perakendecilerin iş birliği üzerine kurulu geniş ulusal pazara kaymıştı.

Bu tartışmada birazdan okunacakların da işaret ettiği şekilde ayrıntılara dikkat etmek elzemdir fakat kritik öneme haiz 1750 – 1763 yılları arasında kitap ticaretinin başındaki resmî yetkili olan Chrétien Guillaume de Lamoignon de Malesherbes'in görüşleri doğrulanmaktadır. 1759'da Dauphin'in, XV.

sur les contrefaçons de Liège et de Maastricht au XVIIIe siècle,” *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 10 (2001), 57 kaynağına göre “imprimeur-philosophe” titrini almıştır.

Louis'nin tahtının vârisinin isteği üzerine Malherbes beş adet gizli *Mémoires sur la librairie* kaleme aldı. Her ne kadar en aşağı yüzyıldır kitap ticaretini yönlendiren regülasyonların tamamen kaldırılmasını istemese de sistemin artık neredeyse tamamen işlevsizleştiğini savundu. Ona göre güncel standartlar ve *privilège* sistemi, güncel literatürü büyük ölçüde dışlayacak şekilde boğucuydu. Daha sonra *Mémoires sur la liberté de la presse*'sinde öne sürdüğü üzere yalnızca *privilège* sahibi kitapları okuyan bir adam, güncel literatürün en az yüzyıl gerisinde kalırdı. Resmî sistemin hantallığını bozmak için Malesherbes, zımnî izinlerin (*permission tacite*) kullanılmasını savundu. Zımnî izinler, 1709 yılına uzanan ve *privilège* olmadan kitap basmaya izin sağlayan yasal boşluklardı. Zımnî izin alabilmek için kitabın bir sansürcü tarafından onaylanması gerekiyordu fakat bu onay gizli kalıyor, kitabın künyesinde kitap Paris'te basılmış olsa bile yurtdışında basıldığı yazıyordu. Eğer kitap, kudretli birilerini rahatsız ederse, bir piskopos, Paris Parlamentosu'ndaki söz geçer bir yönetici ya da nüfuzlu bir saraylı gibi, kitap sessizce piyasadan toplatılıyor ve böylece Kraliyet'in başı ağrınamış oluyordu. Malesherbes'in döneminde zımnî izinlerin sayısı inanılmaz ölçüde çoğaldı, bir yılda ortalama ondörtten yetmiş dokuza çıktı. Onun *directeur de la librairie* olduğu dönemde çıkan kitapların yüzde otuzu zımnî izinle çıkmıştı.¹⁹

Malesherbes dönemi, haklı olarak Aydınlanma'nın hayatta kalması için kritik bir dönem olarak kutlanır. Kitap ticaretinin başına geçtiğinde yalnızca yirmi yedi yaşında olan Malesherbes, *philosophe*'lerin savunduğu yeni fikirlerin büyük kısmına sıcak yaklaşmıştı. Birçok kez onları korumak maksadıyla olaylara müdahil olmuştu. Bunların en bilineni 1759 tarihliydi. Muktedir herkes, Papa'dan Paris Parlamentosu'na, Kraliyet Divanı'ndan Sorbonne'a, başta Cizvitler olmak üzere

19 Birn, "The Profit of Ideas," 148.

ruhban sınıfına kadar birçok isim, *Encyclopédie*'yi yok etmek için mutabakata varmış gibiydi. Yedinci cildin yayımlanmasıyla, Kraliyet Divanı, privilège'ini kaldırdı ve Malesherbes, Diderot'yu polisin çalışma odasını basıp evrakına el koyacağı yönünde gizlice uyardı. Çalışma malzemelerini korumak isteyen Diderot, can havliyle onları nerede saklayabileceğini sordu. Malesherbes, hiç kimsenin orayı arayamayacağını söyleyerek Diderot'nun notlarını kendi konağında sakladı.²⁰ Bu hikâye o kadar çok anlatılmıştır ki efsane hâline gelmiştir. Bununla birlikte Malesherbes'in Diderot'nun çalışmasının devamı için kalkan olduğu, eserin son on bölümünün 1765'te Neuchâtel'deki sahte bir adresle Paris'te basılmasını sağladığı kesindir. Fakat karar alıcı faktörler muhtemelen siyasî ve iktisadîydi. Privilège'i kaldırarak, Malesherbes, Paris Parlamentosu'nun kitap ticaretinde Kraliyet'in otoritesine karışmasını engellemişti. Bunun yanında André-François Le Breton tarafından yönetilen, *Encyclopédie* yayıncıları konsorsiyumunu da bir servet kaybetmekten korudu. Le Breton, Paris Loncası'nın önde gelen girişimcilerindendi ve *Encyclopédie* el değiştiren, çok sayıda edisyon çıkaran bir iş olarak milyonlarca livre kâr getirmişti. Destekçilerine göre bu eserin kârı, bütün Fransız yayın tarihi boyunca elde edilen kâra denkti.

Philosophe'larla olan bağlantılarına karşın Malesherbes, Aydınlanma'nın bir işbirlikçi ajanı sayılmazdı. Fransız yargı sisteminin başı olan Şansölye Guillaume de Lamoignon de Blancmesnil'in oğlu olarak devletin sadık bir hizmetkârıydı. Kitap ticaretinin başı olarak görev yaparken babasından vergi davalarını hükme bağlayan *premier président de la Cour des Aides* makamını da devralmıştı. Muhtemelen vergiler onu kitaplardan daha fazla meşgul ediyordu. İşin aslı kitap ticareti konusundaki bilgi birikimi kısıtlı gibiydi. Ufak bir personel

20 Bu meşhur hadisenin ilmî bir yorumu için: Wilson, *Diderot*, 339.

grubuna güveniyor, Paris dışındaki ticareti düzenleyen taşra loncalarına mensup *chambres syndicales* ile düzenli olarak iletişim kurmuyordu. Asıl endişesi yayını sansürün kısıtlamalarından kurtarmak değil, ekonomik olarak daha sağlıklı hâle getirmektir. Paris Loncası'nın "iğrenç tekeli"nden nefret ediyordu,²¹ yayınların Paris dışındaki matbaalara kaçmasının krallığın sermayesine zarar vermesinden ve korsan kitap satışlarını artırmasından da nefret ediyordu. Korsan yayınlar özellikle Paris'in tahakkümünden en çok zarar gören taşra vilayetlerinde yayındı. Bütün iyi niyetine rağmen Malesherbes, sistemi değiştirmekte başarısız oldu. 1763'te kitap ticaretini yönetme görevini, büyük ölçüde devraldığı şekliyle bıraktı.

Malherbes'in halefi Antoine Raymond Gabriel de Sartine, Direction'u 1763 yılında devraldığında, devletin yayıncılık sektörünün suistimal ve eşitsizliklerini tanzim etmesi gerektiği barıydı. Sartine, krallık genelindeki bütün matbaacıları ve kitapçıları kapsayan geniş bir araştırma başlatarak yeni bir kitap ticareti nizamnamesi için çalışmalara başladı. Kraliyet müfettişleri ve asılları (*subdélégués*, genelde ödeme yapılmayan yerel yetkililer) kitapçıların kullandıkları matbaalar, fontlar, çalışanları, vitrindeki kitapların türleri, stokların yaklaşık değeri, kitapçıların itibarları ve ilgili bölgelerde işlerinin nereye kadar uzandığına dair ayrıntılı formlar doldurdular. Kraliyet başta 1701 senesindeki olmak üzere daha önce de sektör hakkında bu tip bilgileri toplamış olsa da hiçbir zaman bu kadar geniş bilgilere ulaşmamıştı. Sektör şimdi yönetildiği arkaik kanunlara rağmen etkin bir güç olmuştu.²²

Sartine göreve başladığı anda, yeni nizamnameyi etkilemek için lobicilik faaliyetleri de başladı. Diderot'un dilekçesi

21 Malesherbes, *Mémoires sur la librairie*, Roger Chartier, ed. (Imprimerie nationale, Paris, 1994), 158.

22 Thierry Rigogne, *Between State and Market: Printing and Bookselling in Eighteenth-Century France* (Voltaire Foundation, Oxford, 2007).

ya da onun 1764'te Lonca tarafından elden geçirilmiş versiyonu, hükümetin siyasetini belirlemeye yönelik bu yeni muharebede ilk top atışı oldu. Daha önce de belirtildiği üzere, hükümet yetkilileri bu dilekçeye şüpheyile yaklaştı, zira arkasındaki çıkar kaygısının farkındalardı. Fakat göz önünde tutmaları gereken başka faktörler de vardı, bunların en başında korsan yayın sorunu geliyordu. Taşra kitapçıları yüzyılın ilk yarısında giderek *contrefaçon*'lara dayanmak zorunda kalmışlardı zira Parisli yayıncılar *privilège*'ler üzerindeki tekellerini pekiştirirken ucuz kitaplara olan talep de artıyordu.

Birkaç yıl evvel, 1752'de gerçekleşen bir hadise, bu talep ve korsan yayın faktörlerinin kitap piyasasını dengesizleştirdiğini gözler önüne serdi.²³ Eylül ayında Paris Loncası'nın yetkilileri, ciltçiye çerçi olan Louis-Vincent Ratillon tarafından Paris'te *contrefaçon*'ların ticaretinin yapıldığı duyumunu aldılar. Polise haber vererek kitapların depolandığı yerlere baskın düzenlediler, doksan yedi balya korsan kitabın yanında Ratillon'un hesap defterleri ve yazışmalarını da ele geçirdiler. Ratillon, Bastille'e yollandı, burada tedarikçilerinin isimlerini ele verdi. Polis, nihayetinde ağırlıklı olarak korsan kitap işi yapan Paris'ten Versailles'e, Rouen, Dijon, Amiens ve Blois'e uzanan bir şebekeyi açığa çıkarttı. Bunlardan biri, Rouenli Robert Machuel, kendi matbaalarında korsan kitap basıyordu. Diğerleri mallarını ondan ya da Hollanda ve Avignon'daki (belirtildiği üzere o zamanlar Papalık toprağı idi) yabancı yayıncılardan temin ediyordu. Bu olayı diğer baskınlar takip etti. *Contrefaçon* ticaretinin krallığın neredeyse her şehrine uzandığı polis raporlarınca belgelendi.²⁴ Polisin önceki

23 Bu anlatı, şuradaki belgeler üzerine kurulmuştur: BnF, FF. 22075, no. 4–40. On the Machuel family in Rouen, bkz Jean Quénart, *L'Imprimerie et la librairie à Rouen au XVIIIe siècle* (Klincksieck, Paris, 1969), 217–221.

24 BnF, FF. 22075, no. 23: "Rapport sur l'affaire Ratillon."

eylemlerine nazaran bu keşif, Parislilerin yasadışı rekabeti önlemek yolunda attığı önemli bir adımdı.

Lonca yetkilileri, bu olayın devamında işlerine büyük zarar verdiğini iddia ettikleri korsan yayının önlenmesi için daha sert önlemler alınmasını talep ettiler. Bu taleplerin çoğu taşradaki satıcıların para ve hapis cezalarıyla daha sert bir şekilde cezalandırılmasına yönelikti. Robert Machuel örneğinde ise meslekten menedilmesini istediler. Yine de bazı taşralılar uslanmamışa benziyordu. Dijonlu François Desventes, 500 L. tutarında para cezası ödemesine karşın savunmasında Lonca'nın yüksek toplu satış fiyatlarının onu daha ucuz kaynaklar arayışına ittiğini ve bu sayede fiyatlarını düşürerek satışlarını artırdığını, daha geniş bir müşteri kitlesine hitap ettiğini, kitapların tüketimini artırarak kamu yararına çalıştığını iddia etti.²⁵ Direction'u korsan yayınlar konusunda daha sert olmaya ikna etmeye çalışan Lonca, iş başa düştü deyip Haziran 1754 bir oylama yaptı. Bu oylama sonucunda her üyenin Lonca'ya yıllık 50 L. ödemesi, böylece oluşan kaynakla mâli teftişlerin ve taşralı kitapçılara düzenlenecek baskınların fonlanması na karar verildi. Hemen ardından, Michel – Antoine David (Encyclopédie'nin yayıncılarından biriydi), Lonca'nın sendika temsilcisinin muavinlerinden biri olarak, Avignon'un hemen dışında, Beaucaire'de düzenlenen kitap fuarıyla bağlantılı kitap ticaretini yok etmekle görevlendirildi. 1723 tarihli genel nizamnâme, Lonca'ya kitap ticaretini denetleme yetkisi verse de bu yetki, Paris'le sınırlıydı. Krallık genelindeki kitapçılarını kapsamıyordu. Fakat David, şansölyelik makamından açık yetki aldı, yerel müfettişlerin de iş birliğini sağladı. 22 Temmuz'da kitap fuarına baskın düzenledi. Baskında seksen farklı *contrefaçon* ele geçirildi. Her *contrefaçon*'un yalnızca birkaç kopyası olduğundan baskında ele geçirilen kitap sayısı çok

25 Age., no. 21: "Observations sur les motifs qu'on ose présumer avoir décidé Monseigneur le Chancelier à sévir contre Desventes."

fazla sayılmazdı. Takibatların devamının sonucunda Beaucaire Fuarı, Avignon'dan gelen kitapların geçiş noktası olma özelliğini yitirdi. David'in muhbirlerinin topladığı bilgilere göre Avignon'daki yayıncılardan mallarını alıp Güney Fransa boyunca satan çerçilerin kârları yılda 200 bin L'nin üstündeydi. Görevi hakkında yazdığı bir raporda David, bu yasadışı ticaretin ancak Avignon'a uzanan yolların sıkı denetim altına alınmasıyla bitirileceğini öne sürdü. Lonca bu önerileri kabul etti, Eylül ayında Direction'a yazılan dilekçeye dâhil etti. Takip eden süreçteki lobicilik faaliyetlerinde de bu önerilerin üstünde durdu. İmtiyazlı kitapların açık pazarda korsan kitaplarla rekabet edemeyeceğini; Avignon'daki yahut başa yerlerdeki yabancı yayıncıların giderlerinin az olduğunu, yazardan el yazmasını satın almak zorunda olmadıklarını, bu nedenle tek çözümün korsan yayınlara karşı daha sert bir politika izlenmesi olduğunu iddia ettiler.²⁶

Taşra yayıncıları meseleyi böyle görmediler. Korsanlığı savunmasalar da Parislilerin *privilège* anlayışından ve kendi anılarında, dilekçelerinde belirttikleri üzere Paris Loncası'nın görevini suiistimal ederek taşrahıları bastırdıklarından şikâyet ettiler. Mayıs 1761'de Paris'in en güçlü kitapçılarından Jean-Baptiste Garnier, Lyon'daki en saygın ve zengin matbaacı-kitapçılardan biri olan Jean-Marie Bruyset'nin işletmesine baskın düzenletti. Garnier, karısını ve yardımcısını bu operasyonu takip etmeleri için Lyon'a gönderdi. Bir polis müfettişinden yardım alarak bir grup devlet mümessili ile Bruyset'nin evini, kitap dükkânını, matbaasını ve iki deposunu kuşattılar. Giriş çıkışları kestikten sonra *Traité de la confiance en Dieu* başlıklı bir dinî eserin *contrefaçon*'larını bulmak için arama yaptılar. Garnier, bu kitabın altı yıllık *privilegè*'ini

26 Bu fonun kurulması hakkında bkz: Age., no. 41; on David's mission, age, no. 83–99. Lonca, *contrefaçon*'lara karşı polis denetiminin artırılması savını şurada anlatır: *Mémoire des syndics et adjoints* Mayıs 12, 1759: age, no. 102.

1752 yılında satın almıştı. Bruyset, *privilegè*'in sona erdiğini düşünerek kitabı yeniden basmış, Direction'a yazdığı dilekçede de bunun onun hakkı olduğunu savunmuştu. Ona göre işin ucunda temel bir soru vardı, *privilegè*ler sonsuza kadar devam eder mi yahut eser belli bir süre sonra kamu malı hâline mi gelir? Bruyset'ye göre Garnier yalnızca bu konuda savunulamaz bir taraf seçmiş olmakla kalmamış, aynı zamanda küçük düşürücü bir kuvvet kullanımına da gitmişti. Lyon'da üç yüz kişilik bir kalabalık, polis baskınına izlemek için toplanmıştı. Bu durum, Bruyset'nin iflas ettiği dedikodularına yol açmış, alacaklıları para akışını kesmekle tehdit etmiş, kişisel belgeleri açığa çıktığı için rakipleri âdil olmayan bir avantaj kazanmışlardır. İtibarına, şerefine ve güvenirliliğine verilen bu zarardan dolayı 20 bin L. tutarında bir tazminatın ödenmesini ve el konulan on dört adet *Traité de la confiance en Dieu* kopyasının geri verilmesini talep etti.²⁷

Bruyset'nin gözünde zarar, bir grup Parisli kitapçının onu *Dictionnaire portait des cas de conscience* kitabının korsan baskısını yapmakla suçladıkları benzer bir davayla da katmerlenmişti. Bu kitapçılar, kitabın *privilegè*'ine toplu hâlde sahipti. *Privilegè*'in tarihi 1762'de bitiyordu fakat kitabın dört yıldır baskısı yoktu. Bruyset, gözden geçirilmiş bir Avignon edisyonunu Direction'un da izniyle yeniden bastı. Yazdığı dilekçeye göre Parisliler bu işten herhangi bir zarar görmemişler, sırf taşralı kitapçılar üzerindeki tahakkümlerini sağlamlaştırmak

27 “Requête de Jean-Marie Bruyset, imprimeur-libraire à Lyon, contre la saisie faite sur lui, à la requête de la femme de Jean-Baptiste Garnier,” [Lyonlu Kitapçı-Yayımcı Jean-Marie Bruyset'nin, Kendisine Yönelik Jean-Baptiste Garnier'in Hanımının Talebi Üzerine Yapılan Tutuklamaya Karşı Talebi (HA)] Mayıs 1761, age., no. 127.

Lonca üyelerinin karıları, Lonca üyesi olamıyordu fakat çoğu kez kocalarıyla beraber çalışıyorlardı. Dullar ise kocalarından miras kalan yetki sayesinde Lonca içinde güçler figürler olabiliyorlardı. Erken Modern Çağ kitap ticaretinde kadınların yeri, daha ayrıntılı çalışmaları hak eden bir konudur.

için, işin doğrusu taşralıları “utanç verici bir köleliğe” mahkûm etmek için böyle bir yola başvurmuşlardı. Uğradığı muamele-ye isyan eden Bruyset, “Başkentteki kitapçıların çerçisi konumuna indirgenmek istemeyen, aşağılanmalardan bezmiş taşralı kitapçıların genel görüşü”nü beyan ediyordu.²⁸

Arşivler bu münakaşanın nasıl çözümlendiği hakkın bir veri sunmuyor fakat 1763'te Sartine'in görevi devralmasından sonra münakaşaların giderek arttığı, Parisli ve taşralı kitapçıların Fransız bürokrasisinde kendi davalarını savundukları yönünde mebzul miktarda delil barındırıyor.²⁹ Ticaretteki herkes, yeni bir nizamnâmenin hazırlandığından haberdardı, bu hazırlığı kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek istiyorlardı. 1769 yılında, Lyon'daki Bruyset hanesinin bir başka mensubu Pierre Bruyset-Ponthus, “*Mémoire sur les contrefaçons*” başlıklı bir bildiriye *Direction de la librairie*'ye gönderdi. Bu dökümanda korsan kitap sektörünün çok büyüdüğünü, artık taşra ticaretinin ayrılmaz bir parçası olduğunu anlatıyordu. Bu ticareti Parislilerin arzuladığı gibi zor yoluyla, aniden bitirmek, taşradaki kitapçıların büyük kısmının mahvına yol açacaktı. Korsan yayınlara kısa vadede tolerans gösterilmeli; taşra loncalarının desteği kazanılarak, gayri meşru çalışan çerçiler bastırılarak kademeli olarak korsan yayınlar bitirilmeliydi.³⁰

28 Bruyset'nin dilekçesi, tarihi geçmiş ama muhtemelen Bruyset'nin Garnier ve diğer Parisli kitapçılarla iki davasının olduğu 176 tarihli: Age, no: 129.

Bruyset'nin bilinmeyen bir dostuna mektubuna da bkz: 12 Mart, 1762: age., no. 128.

29 Örneğin, *Direction de la librairie*'de kitap sevkiyatlarının incelenmesi konusunda Ocak 1766 tarihinde yapılan mülâhazaları içeren bir notta, Joseph d'Hémery şöyle diyor: “une discussion très vive entre les libraires de Paris et ceux de Lyon” [Paris ve Lyon Kitapçıları arasında oldukça canlı bir tartışma. (HA)] BnF, FF. 22081, no. 177. Malesherbes'le yapılan haftalık görüşmelerden ya da kapalı kapılar ardında bir tartışmadan söz ediyor olabilir. İki durumda da lobiciliğin yüz yüze gelmeyi gerektirdiği kesindir.

30 BnF, FF. 22075, no. 117. Bu bildiriyle ilgili bir notta, Sartine bunun bazı iyi fikirler içerdiğini hatta 1777'de yapılacak değişiklikleri büyük oranda tutturduğunu söylemişti.

Parisliler buna, eyleme geçerek yanıt verdi. 1773 ve 1775 yıllarında, Lyon'daki kitapçılara 1761'de düzenlediklerinden daha çok sayıda baskın düzenlediler. Polis başmuavininden yetki alan Dul Desaint, Lonca'daki çok sayıda dul arasında en sert olanlardan biriydi ve kendi emeğiyle yayıncılık yapıyordu, Ağustos 1773'te Lyon'daki Regnault ve Duploin dükkânlarını araması için mümessiller görevlendirdi. Lyon'dan yollanan bir protesto mektubunda yazarlara göre Regnault, Duplain, Barret, Grabit ve başka Lyonlu satıcıların matbaaları ve dükkânları sarılmış, giriş çıkışlar kesilmiş, 2-3 Kasım tarihlerinde öğleden sonra ikiden sabaha karşı üçe kadar arama yapılmıştı. Baskında otuz iki görev yapmış ve her şey altüst edilmişse de, Lyonluların iddiasına göre suçlayıcı pek bir şey bulunmamıştı. Bir matbaa, Dul Desaint'in *privilège*'ine sahip olduğu bir eseri basarken yakalanmıştı. Fakat bu *privilegè*, iki üç kez uzatma aldığı için Lyonluların gözünde meşru değildi. Böylece Rouen, Toulouse, Marsilya ve Nîmes'teki meslektaşlarınca da desteklenen şikâyetleri 1774 yılında artarak devam etti.

Bu arada Parisliler de karşı protestolar gönderdi. Dul Desaint, Paris polisinden üçüncü bir baskın düzenlemek için yetki aldı. Lyon'daki dükkânları Ekim 1775'e kadar gözetim altında tutmaları için casuslar tuttu. Üçüncü taarruzunda Parisli iki müttefiki, Genç Diderot ve Fournier'nin komutası altında büyük bir polis kuvveti kullandı. Çok sayıda Lyonlu matbaacı-kitapçının dükkânları ve depoları yine sarıldı, kişisel belgeler arandı ve yine bir tane bile *contrefaçon* bulunamadı. Lyon'dan daha fazla protesto mektubu geldi, bu kez öncekinden de fazla destekçileri vardı zira artık Parislilerin bütün taşra kitapçılarını ezeceği, onları Paris'te basılan pahalı kitapların satışı için aracıya indireceği düşünülüyordu.³¹

31 "Mémoire à consulter pour les libraires et imprimeurs de Lyon, Rouen, Toulouse, Marseille et Nîmes, concernant les privilèges de librairie et continuations d'iceux," Lyon, October 15, 1776: BnF, FF. 22073, nr. 144.

Privilejeler üzerindeki muharebe, aynı şekilde lobicilik faaliyetlerine neden olan başka bir iktisadî mesele ile şiddetlendi, kâğıt vergisi ve kitaplardaki ithal harcı.³² Bu meseleler yayıncılık sektörünü kalbinden vuruyor, çeşitli işkolları başka başka şekillerde etkileniyordu. 1620'lerden beri Avrupa ülkelerinde kâğıt ticaretinde damga vergisi ödeniyor olsa da 1723 genel nizamnâmesinden beri kraliyet buyrukları, Fransız kitaplarını vergiden muaf tutmuştu. Yine de Fransa ve İngiltere arasındaki Yedi Yıl Savaşları'nın (1756-1763) yarattığı ciddi bütçe açığını kapatmak için yeni gelir yolları gerekiyordu.³³ Benzer bir malî baskı altında Britanya da 1765'te Amerikan kolonilerinde kâğıda damga vergisi uygulamaya çalışmış, bunun sonucu Britanya hâkimiyetine karşı ilk kez geniş çaplı protestoların düzenlenmesi olmuştu. Fransa da şartlar o kadar hassas olmasa da kâğıt vergisinin sert protestolara yol açacağı aşikârdı. Bununla birlikte Fransız parlamentoları, vergiye karşı muhalefetin merkezi, 1770 Aralık'ında başlayarak yargı sisteminin lideri Şansölye René –Nicholas-Charles-Augustin de Maupeou tarafından yeniden organize edilip politik gücünden mahrum kılınmıştı. Bu darbe, devlet mâliyesini tanzim etmek isteyen maliye genel muhasebecisi Joseph Marie Terray'nın yolunu açtı. Kâğıt vergisi üzerine ilk düzenlemeler 1 Mart 1771'de, siyâsî çalkantıların ortasında yayımlandı.³⁴

32 Bu hikâye, şuradaki dökümanlardan takip edilebilir: Anisson-Duperron collection, BnF: F.F. 21833, 22081, 22179, 22081, 22082 ve 22123.

33 Kraliyet, Şubat 1748'de kâğıda vergi koymuştu fakat bu vergi, 1740 – 1748 Avusturya Veraset Savaşları sonucu oluşan bütçe açığı için alınan olağanüstü bir önlemdi, 1749'da kaldırıldı, F.F. 22082, no. 90.

34 “Édit du Roi portant perception de droits sur les ouvrages imprimés en caractère et en taille-douce et papiers peints” (1 Mart, 1771), BnF, F.F. 22123, no. 41. Ayrıca bkz: “Déclaration du roi portant fixation d'un nouveau tarif sur les papiers et cartons,” 1 Mart, 1771, BnF, F.F. 22082, no. 90 ve vergi toplama usulleri hakkında bkz, “Arrêt du Conseil d'État,” 16 Ekim, 1771, BnF, F.F. 22082, no. 98. Vergiler, kâğıdın kalitesi ve boyutuna göre değişiyordu. beş yüz yapraklık bir top “carré” ve “raisin” için (bunlar normal kitaplarda en çok tercih edilenlerdi) 20 sou vergi ödeniyordu. Lyon'un önde

Kâğıt, baskı boyutuna ve malzeme kalitesine de bağlı olarak baskı giderlerinin en azından yarısından sorumluydu. Vergi, beş yüz yapraklık bir top kâğıt başına 20 sou idi. Ocak 1782 de bu meblağ, bir ek vergiyle 30 sou'ya çıkarıldı. Uygulamada, kitapçıların da hesap ettiği üzere bu vergi, yabancı yayıncılar kâğıdın topunu 8 L.ye mâl ederken Fransızların bir top kaliteli “papier d’Auvergne”ü ortalama 11 L.ye almaları demektir. Daha da fenası, kâğıt ihracatçıları vergi ödemi-yordu. Böylece hükümet, Fransız yayıncıların sırtına ağır bir yük yüklemekle kalmıyor, onları zaten kâğıt giderlerini ucuza kapatan ve korsan baskı yaptıkları için orijinal nüshaya para ödemeyen yabancı rakipleri karşısında iyice zor duruma düşürüyordu. Hükümet bu önlemleri uygulayabilmek için yeni mümessil birlikleri kurarak vergileri toplamaya, matbaaları ve kütüphaneleri incelemeye, ihlaller için ağır cezalar kesmeye başlayacağını duyurdu.³⁵

Bu vergi tasarısı henüz yayımlanmadan Paris Loncası'na sızdırıldı. Şansölye ve mâliye baş muhasebecisine karşı ateşli protesto mektupları gönderildi. Bütün Avrupa'nın şimdi Fransızca okuduğuna, Fransızca kitapların Fransız kültürünün bir parçası olarak yüksek değerden alıcı bulduğuna, bu nedenle hükümet tarafından korunmaları gerektiğine dikkat çekildi. Kâğıt vergisi yayıncılık sektörünü krallığın dışına çıkaracak,

gelen kitapçılarından Marie Bruyset, genel olarak tarifenin top başına 20 sou olduğunu söylemişti: “Observations sur la décadence et la ruine d’une des branches la plus florissante du commerce du royaume” (tarihsiz, muhtemelen 1783’ün ikinci yarısı), BnF, FF. 21833, fols. 129–130. Bruyset’yi takip ederek ben de genel verginin top başına 20 sou olduğunu yazdım. Bruyset ayrıca takip eden ek vergileri de anlatmıştı (sous pour livre, ödenen her 20 sou vergi için bir ekstra sou demektir). Ağustos 1781’de, Livre başına iki souluk bir ek vergi getirildi. Bu durum, Ocak 1782’de livre başına on sou’ya çıkarıldı, böylece bir top başına ödenen vergi 30 sou oldu.

35 Kâğıt masrafı hakkında mukayeseli bilgiler, tarihsiz bir belge olan şuradan gelir: “Mémoire sur le moyen de remédier aux contrefaçons et d’empêcher l’entrée des libelles en France,” BnF, FF. 21833, fol. 87.

bu sektöre bağılı olarak gelişen bütün diğerk sektörlere ket vuracak, ekonomide yaşanacak genel kayba kıyasla pek az gelir getirecekti. Genel kaybın 10 milyon L. civarında olacağı tahmin ediliyordu.³⁶ 1 Mart'ta buyruğun yayımlanmasından çok kısa bir zaman sonra, Lonca, protesto mektubunda bu argümanın üstünde durdu. Vergi, bütün yazılı belgeleri hatta ıvrı zıvrı bile kapsayacaktı. Stokta olanlara bile geriye dönük uygulanacaktı. Böyle bir verginin toplanması imkânsız derecede zordu. Yabancı yayıncılarda büyük bir patlama yaratacak olan bu hamle, "matbaacıların ve kitapçıların tamamen mahvına, krallık boyunca bütün kitap ticaretinin yok olmasına"³⁷ neden olacaktı.

Lonca'nın protestoları, Maupeou-Terray politikalarına karşı yönelen diğerk itirazlarla birleşti. Bir güncel haberler şeridine göre, kâğıt vergisine ve diğerk düzenlemelere karşı bir bildiri yağmuru başlamıştı.³⁸ 11 Eylül 1771'de hükümet yeni bir düzenleme ile yanıt verdi, bütün Fransızca ve Latince kitap ithalatında elli kilogram başına 60 L'lik bir gümrük vergisi getirildi, böylece hem yerli yayınlar korunacak hem de hükümet gelir kaynaklarını artırmış olacaktı.³⁹ Bu düzenlemeye sevinmek şöyle dursun, Lonca bunun sektörünün yıkımını daha da çabuklaştıracığını söyledi. Yalnızca korsan yayını yok etmek istiyorlardı, yabancı yayıncılarla bütün bağlarını koparmak istemiyorlardı. Ticaret büyük ölçüde takas usulüne dayalıydı; eşdeğerde başka edisyonlar karşılığında Fransız

36 BnF, FF. 22123, no. 39: "Mémoire présenté au Chancelier et au Contrôleur général par les syndic et adjoints, au sujet de l'impôt projeté sur le papier."

37 "Observations sur l'édit du roi portant perception de droits sur les ouvrages imprimés" (Ağustos 1771), age., no. 40.

38 *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres en France*, 11 Nisan, 1771 tarihli madde. Gazete baskılarında sayfa numaralandırması, ciltleme gibi ölçütler değişiklik arz ettiği için, maddelere tarihle referans veriyorum.

39 Arrêt du Conseil d'État, September 11, 1771, BnF, FF. 22081, no. 190Ayrıca buyruğun kopyalarına bkz: FF. 22179, nrs. 202 and 205.

yayıncılar, kendi stoklarındaki edisyonların bir kısmını yabancı yayıncılara yolluyordu. İthalat masrafını yükselten bu gümrük vergisi, bu takas ticaretini yok edecekti zira yabancı yayıncıların kitapları aşırı fiyatlardan dolayı alınamaz hâle gelince yabancı yayıncılar da Fransız yayıncılardan kitap almayı bırakacaktı. Daha beteri bu gümrük vergisi, Fransa dışındaki *contrefaçon* üretimini de hareketlendirecekti. Takas yoluyla Fransız kitaplarını elde edemeyen yabancı yayınevleri, bu kitapları kendileri basacak ve Avrupa pazarını da ele geçireceklerdi.⁴⁰

Bu tepkiler karşısında hükümet geri adım atmaya başladı. 24 Kasım 1771’de ithalat harcını elli kilogram başına 20 L’ye düşürdüler. İki yıl sonra ise bu kesintinin dış ticareti diriltmek için yeterli olmadığına karar verip 6 L. 10 sou’ya indirdiler.⁴¹ Nihayetinde 23 Nisan 1775’te vergi tamamen kaldırıldı. Bu tarihte, XVI. Louis başa geçmiş, XV. Louis’nin bakanlarını azletmiş, maliyenin başmuhasebeciliğine de Anne Robert Jacques Turgot’yu tayin etmişti. Ticaret şartlarını serbestleştirmek isteyen Turgot, kitapların gümrük vergisinden muafiyetini geri getirdi. Gümrük vergisini Fransız matbaacılığını korumanın bir aracı olarak sayan önceki buyruklardan farklı olarak 1775 buyruğu, “kitap ticaretinin özel bir korumayı hak ettiğini, çünkü edebiyat ve toplumu eğitime gibi işlevlerinin olduğu”⁴² vurgulandı. Yine de hükümet, kâğıt üzerindeki kazançlı vergiyi hiç kaldırmadı. Lonca, 1788 yılında Estates General seçimlerinden hemen önce gönderdiği raporlarda hâlâ bu vergiye itirazını sürdürüyordu.⁴³

40 “Mémoire présenté par le corps de la librairie et imprimerie,” 24 Eylül, 1771, BnF, F.F. 22070, no. 21. Parisli yayıncılar, kâğıt vergisi sonrasında kendi işlerini yabancı yayıncılara karşı korumak için gümrük vergisi getirilmesinde ısrar ettikleri iddialarını kesin bir dille reddediyorlardı.

41 Arrêts du Conseil d’État metinleri için bkz: BnF, F.F. 22179, no. 201 and 274

42 Arrêt du Conseil d’État, April 23, 1775, BnF, F.F. 22179, no. 362.

43 Pottinger, *The French Book Trade*, 135.

1771 ile 1775 arasında, dört yıl boyunca devlet buyruk üstüne buyruk yayımlarken kitapçılar da dilekçe üstüne dilekçe ile durumu protesto etti.⁴⁴ Direction'da yığılan evraka göre en çok darbe yaratan uygulama, 1 Mart 1771 tarihli kâğıt vergisi kararı olmuştu, durumdan rahatsız olan bir kitapçı şöyle di-yordu: "O günden sonra İsviçreliler, bizim kitaplarımızı yarı fiyattan daha azına satabileceklerini fark ettiler ve bizim işle-rimizi yağmaladılar, mahvettiler."⁴⁵ İşin doğrusu, üretim ma-liyetlerinin kâğıt vergisinden çok önce de İsviçreliler lehine olduğunu ekliyordu: "İsviçreliler her şeyin korsanını bastılar. İyi kitaplar, kötü kitaplar, büyük ve küçük eserler, her şey on-ların avı oldu."⁴⁶ Taşralı kitapçılar da kâğıt vergisinden nefret ediyorlardı fakat bu durumun yabancı toptancılarına sağla-dığı ekonomik kolaylıkları bildikleri için, protesto mektup-larında korsan yayın konusunu açmaktan imtina ediyorlar-dı. Böylece kitap ticaretine genel anlamda zarar vermesinin yanında kâğıt vergisi, bu sektördeki Parisli – taşralı ayrımı-nı da azdırmış oldu.

Bu mücadelenin daha geniş bir boyutu da vardı. Lonca te-kelleri ve serbest piyasa arasındaki çatışma başta Britanya ol-mak üzere her yerde mevcuttu.⁴⁷ Londra'daki *The Stationers'*

44 Jean-Marie Bruyset, "Observations sur la décadence et la ruine d'une des branches la plus florissante du commerce du royaume, c'est-à-dire, de la librairie, particulièrement celle de la ville de Lyon" (tarihsiz fakat 1784'ten ol-duğu açık), BnF, F.F. 21833, fols. 141–153.

45 "Mémoire sur le moyen de remédier aux contrefaçons et d'empêcher les li-belles en France," tarihsiz ve imzasız, BnF, F.F. 21833, fol. 87.

46 Age

47 Bu husustaki geniş literatür, şu çalışmada özetlenmiştir: *The Cambridge His-tory of the Book in Britain*, Michael F. Suarez and Michael L. Turner, eds., 5 (Cambridge University Press, Cambridge, 2009). London Stationers' Com-pany ve Paris Communauté des libraires et des imprimeurs arasında büyük benzerlikler vardır. İskoçya ve İrlanda'da basılan korsan kitaplara karşı imti-yazlarını koruyabilmek için, Londralılar tehdit, cebir ve hukuk yollarına baş-vurmuşlardı. 1759 yılında bir sandık kurarak korsan yayın satan taşralı ki-tapçılara karşı kolcular göndermek istediler. Bkz: John Feather, *A History of*

Company, İngiliz kitap ticaretini Paris Loncası'nın Fransa'da yaptığı gibi kontrol ediyordu. Bu iki tekelin kullandığı çok sayıda taktik ve argüman birbirine benziyordu. Adını kraliçeden alan, 1710'da parlamentodan geçen Anne Mevzuatı, alışlageldik edebî mülk kavramını telif hakkı ile değiştirse de Londralılar telif hakkını tıpkı Parislilerin *privilège*'i yorumladıkları gibi yorumlayıp yazarın yaratıcı emeğinden gelen daimî bir mülk gibi görmüşlerdi. 1710 mevzuatı, yayıncıların "telif hakkı"nı (Yayıncıya mahsus olarak o eseri yeniden basma ve satma hakkı.) yalnızca bir kez yenilenebilen on dört yılla sınırlamışlardı. Londra'nın en iyi avukatlarını arkasına alan *The Stationers' Company* mensupları, Anglo-Sakson Hukuku'ndan yola çıkarak yazarlardan satın aldıkları metinlerin ebedî sahipleri gibi davranıyorlardı. Avukatlar uzun bir davalar dizisi boyunca yasal ilkeler üzerine tartışırken Londralılar, inatçı taşralı kitapçılara dış geçirmeye çalışıyorlardı. İskoçya ve İrlanda'da basılan ucuz kitapları satan kitapçılarla mücadele etmek için atlı zabıtların yardımını bile almışlardı. 1774 yılında bu durum Lordlar Kamarası, ülkenin en yüksek mahkemesi, tarafından *Donaldson v. Becket* davasında çözüldü. Telif hakkı daimî olmaktan uzak, on dört yıl ve bir yenileme hakkı ile sınırlı olacak, kamu malı hâline gelen eserler açık pazarda basılıp satılabilecekti.

Donaldson v. Becket davasının kararı Lyon'a ulaştığında, yerel yayıncılar bayram etti. Lyon Loncası'nın sendika temsilcisi Benoît Duplain, Paris'teki bir dostuna yazdığı mektupta Fransızların İngilizleri örnek alması gerektiğinden bahsediyordu. Bütün taşralı yayıncılar güçlerini birleştirmeli, Parislileri kamu malını ele geçirmekten ve *privilège*'leri *continuati-on*'lar yoluyla sonsuza kadar uzatmaktan alıkoymalıydı. Lyon

British Publishing (Routledge, London, 1988), 79– 80; James Raven, *The Business of Books: Booksellers and the English Book Trade 1450–1850* (Yale University Press, New Haven, CT, 2007), 233; ve Johns, *Piracy*, 120.

chambre syndicale'i, davalarını *Conseil du Roi*'ya ulaştırmak için avukat tuttular, müttefiklerine de dağıttıkları resmî bir dilekçe yazdılar. Bu dilekçe, Lyonlu yayıncıların bütün şikâyetlerini anlattıktan sonra Lyon'daki baskınlarda yapılan skandal el koymaların üstünde duruyordu. Dilekçe, yazarların kendi yaratımlarının ekonomik kazançları üzerinde hususî bir hakkı olduğunu kabul ediyor, fakat bu hakkı eserlerini sattıkları yayıncılara tamamen devredemeyeceklerini savunuyordu. Hepsinden öte, işin ekonomik boyutu üzerinde duruluyordu. Okuyucu kitlesi son elli yıl boyunca dramatik bir şekilde artmıştı. Bu yeni okurlar, ucuz kitaplar talep ediyordu. Buna karşın Lonca, *privilège*'ler üzerindeki tekeli suistimal ederek üretimi düşük, fiyatları yüksek tutmaktaydı. Bunun sonucunda çok sayıda matbaacı ve yayıncı Fransa'nın hudutlarında dükkân açmışlar, krallıktaki talebi karşılayacak ucuz kitaplar basmışlardı. *Contrefaçon*'lar Fransa'da 20-30 sou'ya (1 – 1,5 L.) satılıyordu, buna karşın Paris'teki edisyonlar 3-4 L. tutabiliyordu. Parisliler tekellerini iktidar merkezine olan imtiyazlı yakınlıkları sayesinde devam ediyorlardı. On yedinci asrın ticaret savaşlarından beri hükümet, Parisli tüccarları kayırıyordu. Fakat şimdi nihayet hükümet, taşradan yükselen protesto seslerini duymuştu. Kitap ticaretini daha âdil hâle getirmek için *privilège*'lerin *continuation*'u kaldırıldı. Buna getirilen tek istisna, en az çeyreğinin değiştirildiği metinlerdi.⁴⁸

Bunun etkisi hemen görülmedi, çünkü 10 Mayıs 1774'te, düzenleme matbaada basıldıktan hemen sonra XV. Louis vefat etti. XVI. Louis'nin iktidarının başlangıcında, yetkinin yeni bakanlara dağıtılma sürecinde bütün işler askıya alındı. Turgot'un Ağustos 1774'te maliye genel muhasebecisi olarak

48 BnF, FF.22073, no 140, Benoît Duplain'in bilinmeyen bir kimseye mektubu, 30 Mart, 1774; ve BnF, FF.22073, no. 141, Avukat Flusin'in imzaladığı requête: "au Roi et à nosseigneurs de son Conseil." [Krala ve kendisinin Konseyi'nde bulunan efendilerimize. (HA)]

atanmasının ardından yeni liberal politikalar, Fransa'nın üretim ve ticaret odaklarının düzenini bozacak gibi görünüyordu. Lonca, Turgot'un Mart 1776'da makamını bırakmak zorunda kalmasından iki ay önce, bastırmadığı az sayıda Parisli iş ortaklığından biriydi. Fakat 1763'te Sartine, Direction'un başına geçtiğinden beri tanzim edilmek isteniyordu. Sartine, 1774'te yeni kitap ticareti nizamnamesini hâlâ tamamlamamıştı. Donanma bakanlığına atanınca bu tasarı arafta kaldı. Temmuz 1776'da François-Claude-Michel-Benoît le Camus de Néville, Direction'un başına getirildi. Bu itici güçle 30 Ağustos 1777'de yayımlanan altı buyrukla yeni nizamname yürürlüğe girmiş oldu.

Bakanlıkların yeniden dağıtılması sırasında, Lyonlu kitapçılar, Rouen, Toulouse, Marsilya ve Nîmes'teki meslektaşlarıyla koordineli bir şekilde lobiciliklerine devam ettiler. 15 Ekim 1776'da hep birlikte *Mémoire . concernant les privilèges en librairie*'yi yayımladılar. Bu eser, iki yıl önce ortaya koydukları argümanların 118 sayfalık bir kitapçık hâline getirilmiş versiyonuydu, yüzyılın başından beri taşra kitapçılarının yaşadığı zorlukları anlatan bir feryattı. Bu eser, taşralı kitapçıların Lonca'nın hegemonyasına karşı mücadelelerinin ve kitap ticaretini baştan aşağı yeniden tasarlama çabalarının zirvesini teşkil ettiği için, ayrıntılı şekilde incelenmeyi hak eder. *Mémoire*, Lonca'nın imtiyazlar konusundaki pozisyonuna doğrudan hücum ediyordu. Diderot'un kendi adını gizleyerek ortaya attığı entelektüel mülkiyet kavramı da bu hücumdan payını almıştı. Bir yazar hangi "génie" ile metnini kaleme alırsa alsın, diyordu *Mémoire*, eserini bir kitapçıya sattığı anda bütün mülkiyet haklarını feda etmiş oluyordu. Kitapçının mülkiyeti ise tamamen Kraliyet tarafından verilen *privilège*'e dayanıyordu. Kraliyet buyruklarında, 1723 Nizamnâmesi de dâhil olmak üzere, *privilège*'in daimî bir mülk olduğu geçmiyordu ki zaten 1723 Nizamnâmesi de Lonca'nın çıkarları

doğrultusunda kaleme alınmış bir yığın düzenlemeden ibaret. Hükümran, *privilège*'leri kısıtlı bir zaman için veriyordu. Bu zamanı *continuation*'lar ile uzatmak, eğer metnin en az üçte biri değişmediyse matbaacılığın ilke günlerinden beri bu ticareti düzenleyen temel ilkelere aykırıydı. Taşralı kitapçılar bu tezleri yıllardır savunuyorlardı fakat 1776 *Mémoire*'i, yeni bir tonla bunları söylüyordu. Bu ton, derin bir adaletsizlik hissiyle kuşatılmış, kırılgan, kızgın hatta politiktir. Taşralılar işyerlerine yöneltilmiş baskınları onları yok etmek isteyen bir ticaret savaşının muharebeleri gibi görüyorlardı. Vaziyetlerini, “dayak yemiş, haysiyetleriyle oynanmış, en âdi ve müsamahasız bir zulmün altında neredeyse mahvedilmiş” olarak tasvir ediyorlardı. Davalarını savunurken, hürriyet ve müsavat adına konuşuyorlardı.⁴⁹

Mémoire, bu isteği, Parislilerle taşralı kitapçıların farkını ortaya koyan ekonomik tezlerle ve ilkelerle destekliyordu. Buna göre Parislilerde girişim ruhu yoktu, yalnızca *privilège*ler üzerinden geçimlerini sağlıyorlardı. Tabii ki Paris'te ticaret yapmak karışık bir işti. Toplamda iki yüz yirmi kitapçı ve matbaa vardı, bunların yüz yirmi tanesi bilfiil kitap ticareti ile uğraşıyordu. Bunların en az yarısı işlerini ikinci el, nadir kitap ve kütüphane kitaplarının satışı ile kısıtlamıştı. Kalan altmışı “bilindik kitap ticareti” ile uğraşıyordu fakat ticarete on iki ile on altı yayınevi egemendi. Bütün krallık boyunca tekel sahibi olan bu yayınevleri, bu küçük “edebiyat despotu” kaymak tabakası, ticarî alışverişlerde bilgi akışını kesmek gibi çeşitli manevralar kullanarak Paris'teki küçük kitapçıların kazancına çöküyorlardı. Taşradaki *contrefaçon* baskınlarını tezgâhlayanlar da bunlardı. Bunlar evlerinde tembel tembel

49 “Mémoire à consulter pour les libraires et imprimeurs de Lyon, Rouen, Toulouse, Marseille et Nîmes concernant les privilèges de librairie,” 15 Ekim, 1776: BnF, FF.22073, no 144, alıntı: s. 88.

yatıyorlar, Paris'in zevklerinden faydalıyor, tekellerini sağarak lüks içinde yaşıyorlardı.

Mémoire'e göre tam aksine taşralı kitapçılar gece gündüz çalışıyorlar, "Araştırma yapıyorlar, iş kuruyorlar, en büyük girişimlerin yanında en ufak operasyonlardan kâr sağlıyor, hiçbir şeyi göz ardı etmiyor, her şeyden faydalıyor, tutumlulukla meslek aşkını harmanlıyorlar, mesleğin gereksinimlerine karşı sorumluluk hissediyorlardı." Parislilerin düzenlediği baskınlardan bezen girişimci taşralılar sınır ötesine geçmiş, işlerini yurtdışına taşımış, Avrupa'nın kalanına Fransızca kitaplar temin ederek ve Fransa'yı ucuz Fransızca kitaplarla *contrefaçon*'lara boğarak servet kazanmışlardı. Edebiyata talebin çok arttığını fakat Parislilerin bu durumu hiç umursamadığını vurgulayan *Mémoire*, bunun yerine Parislilerin geleneksel yöntemlerle kâr etmeyi tercih ettiğini, nüsha sayısını az tutarak kitap fiyatlarını yükselttiklerini söylüyordu. Devlet de matbaa sayısını düşük tutup kitap ticaretini tanzim etmeyi reddederek bu durumu destekliyordu. Bunun sonucunda yabancı yayıncılar, Parislilerin yarı fiyatına kitap satabiliyordu ve Fransız ekonomisi, edebiyat pazarında yaşanan bu gelişmelerden faydalanamıyordu. *Mémoire*'e göre Parisliler ve taşralılar arasındaki zıtlık o raddeye varmıştı ki, bu durum artık *contrefaçon*'lara el konarak değil, kitap ticareti baştan aşağıya yeniden düzenlenerek düzeltilebilirdi. Yeni *Librairie* nizamnâmesi, geçmişin tekelci kurallarını bir kenara bırakıp kitap ticaretini herkesin kâr edebileceği bir hâle getirmeliydi.⁵⁰

30 Ağustos 1777'de altı buyrukla yayımlanan nizamnâme, bu argümanların birçoğuna cevap veriyordu. Fakat bunu öyle bir şekilde yapıyordu ki herkes memnuniyetsiz kalmıştı. Bu zamanlarda hükümet, artık düzenlemelere karşı kamuoyu tepkisine dikkat etmeye başlamıştı. Kraliyet buyrukları yalnızca

50 BnF, FF. 22073, alıntılar s. 48 ve 80'den.

Kraliyet'in arzusunu belirtmekten ziyade alınan kararları gerekçelendiriyordu. 1777 buyrukları, kitap ticareti üzerine eski buyruklarla tezat gösteren bir dile sahipti. 1723 Nizamnâmesi, on yedinci asrın Colbertist yönetimini yansıtır "kâr hırsı" yerine yüksek standartları vurgularken⁵¹ yeni nizamnâme, Kraliyet'in "ticarî faaliyetleri arttırmak" niyetinde olduğunu beyan ediyordu. Tekelleri suçluyor, rekabeti övüyor, fiyatların düşmesinin kamuya fayda sağlayacağı görüşünü destekliyor, "Parislilerle taşralılar arasındaki düşmanlığı bitirecek" düzenlemeleri öne çıkarıyordu. Bunun yanında yazarlara kendi eserlerini satma, hatta kitapçılara kendileri için kitaplarını pazarlama yetkisi verme haklarını sağlama niyetinde olduğunu beyan ediyordu. İlk kez bir kraliyet buyruğunda "*droit des auteurs*" (telif hakkına yakın bir kavram) kullanılmıştı. Bununla birlikte Lonca tarafından savunulan edebî mülkiyet kavramını desteklemiyordu.⁵²

Altı buyruk, matbaacılık ve kitap ticaretinin çok farklı yönlerini kapsadığı için her birinin ayrı ayrı ele alınması gerekir. İlk buyruk, zanaatta yeni olanların hepsinin otuz souluk bir ücret karşılığında (bir günlük yevmiyeden biraz daha azı) en yakın *chambre syndicale*'e üye olması şartını getiriyordu. Sıkı denetim altına alınan bu insanlar, çalışma yerleri ne zaman değişecek olsa *chambre syndicale*'den yeni bir çalışma izni (*cartouche*) alacaktı. Çalışmayı bıraktıkları dükkânın sahibi bu izin belgesini imzalayacak, kendi rızasının olduğunu

51 "Règlement du conseil pour la librairie et imprimerie de Paris," February 28, 1723, *Recueil général des anciennes lois françaises* 21 (Paris, 1821–33), 261–251. Alıntı s. 230.

52 30 Ağustos 1777 tarihli buyruklar hakkındaki takip eden tartışmayı şuralardan derledim: BnF, FF., 22180, no. 80–87'deki orijinal metin, ayrıca *Recueil général des anciennes lois françaises*'da basılı hâli vardır. Paris Parlamentosu önünde 10, 17, 31 Ağustos 1779 tarihlerinde yaptığı üç konuşmada Avocat Général Antoine-Louis Séguier, "droit des auteurs" Tabirinin ilk kez 30 Ağustos 1777'de kullanıldığını müşahade etmiştir. Bkz Séguier, "Compte rendu," *Recueil de pièces et de documents*, 583.

onaylayacak, sonra da bu belgeyi yeni dükkânın bağlı olduğu *chambre syndicale*'e verecekti.

İkinci buyruk, Paris *chambre syndicale*'ini her yıl kitapçıların stokları, *privilège*'leri ve *privilège* hisselerinin satışı için iki kez kamuya açık bir şekilde açık artırma yapmakla yükümlü kılıyordu. Açık artırmalar eskiden kapalı yapılıyordu, böylece Parislilerin *privilège*'lerin büyük kısmında tekelleşmeleri mümkün kılınıyordu. Bunları kamuya açarak, bu buyruk taşralı yayıncıları da cesaretlendirmek istiyordu.

Üçüncü buyruk, ustalığa ulaşmak için yeterlilik kriterlerini güçlendiriyor, dördüncü buyruk kitap ticaretinin kontrolünü kolaylaştırmak için işlevini kaybetmiş üç lonca'yı kapatırken (Limoges, Rennes ve Vitry) ticaretin ana güzergahında bulunan beş yeni şehirde lonca açıyordu (Besançon, Caen, Poitiers, Strasbourg ve Nancy). Bu loncaların görevleri arasında bütün kitap kargolarını kontrol etmek, yasaklı ve korsan kitaplara el koymak vardı. Lonca görevlilerine özel polis müfettişleri eşlik edecek, bu müfettişlerin de yerel kitapçıları ve matbaaları teftiş etme yetkisi olacaktı.

Beşinci buyruk, *privilège*'lerin süresini, *privilège* sahibi kitapçının en az on yıl kullanabilmiş olması şartıyla yazarının ömrüyle sınırlandırıyordu. *Privilège*'lerin *continuation*'ları, kitabın metni en az dörtte bir oranında çoğalmadıysa kaldırılmıştı. Kitapçılar, *privilège* sahibi olduklarını kanıtlamak için evraklarını (*titres*) Névillée göndereceklerdi. Eğer Névillée, evrakları geçerli sayarsa, "son ve kesin *privilège*" verme hakkını saklı tutuyordu fakat *privilège*'lerin kalıcı olması fikri reddedilmişti.

Altıncı buyruk, belli prosedürlerin tamamlanması hâlinde Fransa'daki bütün kitapçılardaki korsan kitapları yasallaştırıyordu. Kitapçılar, stoklarındaki *contrefaçon*'ları belli bir süre dâhilinde (genelde buyruk en yakın loncada tasdik edildikten sonraki iki hafta) loncadaki yetkililere götürmek, burada

kendi loncalarının yetkileri tarafından damgalatmak, sonra da bu damgaları bölgedeki *inspecteur de la librairie*'ye imzalatmak zorundaydı. Bu işlemler tamamlandıktan sonra bu kitapları, legal kitaplarla aynı şekilde satabilirlerdi. Bu özel affın süresi geçtikten sonra bütün *contrefaçon*'lar eski ya da yeni fark etmeksizin toplatılacaktı. *Privilège* sahibi eğer bir yerde kendi kitabının *contrefaçon*'un olduğunundan şüphelenirse bir müfettişin izniyle oraya baskın düzenletebilir, eğer *contrefaçon* bulursa el koyabilir ve baskının masrafını karşı tarafa ödetebilirdi. Eğer bulamazsa, kitapçı uğradığı maddî zararın karşılığını ondan alırdı.

Buyrukların neredeyse her ayrıntısı tartışma yaratsa da en büyük polemik son iki buyruk hakkında çıktı. *Privilège* konusunda beşinci buyruk Kraliyet'in yıllardır süregelen pozisyonu tasdikliyordu: "Majesteleri, kitap ticaretindeki bütün *privilège*'lerin onun adaletinin bir lütfu olduğunu tanır." Yazarların kendi eserleri için tazmin edilmesi gerektiğinden yazarlar ve mirasçılar, *privilège*'lerden sonsuza kadar yararlanabilir. Buna karşın kitapçılara *privilège*'lerin *continuation*'larından yasal sınırın ötesinde kâr sağlama izni vermek, "lütuftan faydalanmayı mülkiyet hakkına çevirecekti." Kitapçılar metni en az dörtte bir oranında artırıp *continuation* hakkı elde etseler bile diğer kitapçılar eski versiyonu basabileceklerdi. Böylece buyruk, eski literatürün büyük kısmını kapsayan, Parislilere ve taşralılara açık çok geniş bir kamu varlığı yaratıyordu. Taşralı yayıncılar da daha önce kendilerine kapalı olan, altı ayda bir yapılan açık arttırmalarda *privilège* ve *privilège* hissesi satın alabilecekti. 1723 Nizamnâmesi'nin taşralılara karşı olan tavrını düzelten bu yeni nizamnâmenin Parislilerin ateşli muhalefetiyle karşılanacağı kesindi.

Altıncı buyruk da Lonca'nın gözünde aynı derecede inciticiydi. Tek hamlede Kraliyet on yıllardır bastırmaya çalıştığı yasadışı bir iş olan korsan kitapları meşrulaştırmış ve taşradaki

kitap ticaretinde korsan kitapların yaygınlığını kabul etmiş oluyordu. Politikasını ekonomik gerçeklere göre belirlerken devletin daha önce ortaya kanunları uygulamaya gücünün yetmediğini kabul etmiş oluyordu. Bu kadar çok sayıda korsan kitaba el koymak imkânsızdı, el konulsa bile bu durum taşradaki kitap ticaretinin tamamen çökmesine neden olurdu. Parisliler eski yasaların bu şekilde ters yüz edilmesinden büyük rahatsızlık duydular, yeni yasanın korsan yayınları engelleyeceğine de inanmadılar. Buyruğun iddiasına göre Paris Loncası'nın *privilège*'ler üzerindeki tekeli, korsan yayın sorununun temel kaynağıydı. Bu tekel ortadan kalkınca yeterli polis önlemlerinin de yardımıyla korsan kitap sorunu tamamen bitirilecekti.

Birlikte alındığında altı buyruğun da temel amacı kitap ticaretini daha açık bir hâle getirmek, kurallarını büyüyen ticaretle uyumlu kılmaktı. Fakat tıpkı Ancien Régime'in diğer yasaları gibi bu da kendi içinde çelişen unsurlar barındırıyor, bir yanıla ilericiyken diğer yanıla arkaik kalıyordu. Kitaplara serbest piyasada el değiştiren metalar olarak bakıyor fakat yasal durumlarının kralın lütfundan geldiğini söylüyor, modern telif hakkı kavramının çok dışında bir şekilde olaya bakıyordu. Rekabeti cesaretlendirirken kitapların basımını on yedinci yüzyıldan devralınan lonca yapısına daha da sıkı bir biçimde bağlıyordu. Bütün bu çelişkilere karşın buyruklar hükümetin politikasında temel bir değişimi işaret ediyordu. Daha önceki, Lonca'nın hegemonisini pekiştiren düzenlemeyi yeniden ele alıp dengeyi sağlıyor, böylece elli yıldır çırpınan taşralı kitapçıların sesini nihayet duyduğunu gösteriyordu.

Buyruklar hakkındaki malumat Ekim 1777'nin başlarına kadar geniş kitlelere ulaşmadı. Bu zamandan sonraki tartışmalar ise iki kaynaktan takip edilebilir. Bunlardan ilki Lonca'nın eski *syndic* vekili ve emekli kitapçı Siméon-Prosper Hardy'nin günlüğüdür. İkincisi ise az tanınan ama güçlü bağlantıları olan iki edebiyatçı, Mathieu-François Pidansat de Mairobet

ve Bathélemy-François-Joseph Moufle d'Angerville tarafından kaleme alınan, güncel olayları dedikodu sosuyla kayda geçiren *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres en France*'tır. İki eser aralarındaki ideolojik farklara rağmen (Hardy, Paris Parlamentosu taraftarı bir Jansenist, Mairobert ve Moufle d'Angerville ise *philosophe* sempatizanı idi.) Direction'un müdürü Le Camus de Néville ve taşralı kitapçılara karşı Lonca'nın tarafını tutarlar; Paris halkını ilgilendiren olayların gün gün, detaylı bir dökümünü verirler.⁵³

23 Ekim'de polis başmuavinin emriyle Lonca'nın chambre syndicale'i altı buyruğu resmî deftere işledi. Böylece bu buyruktaki kararlar, Lonca'nın resmî görev bölgesinde yürürlüğe girdi. Bunları bu şekilde yürürlüğe sokan hükümet, böylece buyrukları Paris Parlamentosu'nun onayına sunmaktan kaçınıyordu. Paris Parlamentosu vergi gibi kamuyu ilgilendiren konularda daha önce yaptığı üzere bu yasaların da yürürlüğe girme sürecini baltalayabilirdi. Parisli kitapçılar hemen büyük bir zırlı kopardı ve en değerli mülklerinden edildikleri, kitap ticaretinin mahvolacağı gerekçesiyle karara itiraz ettiler.⁵⁴ 30 Ekim'de Paris Loncası'nın en nüfuzlu dört dülü, Dul

53 Siméon-Prosper Hardy, *Mes loisirs, ou journal d'événements tels qu'ils parviennent à ma connaissance* (1753–1789), Pascal Bastien and Daniel Roche, ed. (Quebec 2008–). Bu eserin ilk beş cildi, 2018 itibarıyla yayımlanmıştı. Takip eden ciltlerin dijital versiyonları, Pascal Bastien sağ olsun, tarafıma ulaştırıldı. Hardy'nin günlüğündeki vakalara ve *Mémoires secrets*'e tarihlere göre referans verdim kolaylık sağlaması için. Ortak taraflarına karşı Hardy'nin günlüğü onun Paris Parlamentosu yanlısı bir Jansenist olduğunu, *Mémoires Secrets* yazarları olan Mairobert ve Barthélemy-François-Joseph Moufle d'Angerville hükümetin ve mahkemelerin radikal muhalifleriydi, bu organları bakanlık istibdadı olarak adlandırıyorlardı.

54 Paris Parlamentosu önünde 10, 17, 31 Ağustos 1779 tarihlerinde yaptığı konuşmalarda Séguier, buyruklara karşı tepkileri şöyle tasvir etmişti: (Recueil de pièces, s. 495): “La consternation s'empara des esprits; le corps de la librairie se crut entièrement perdu.” [Akılları bir şaşkınlık esir aldı; kitapçılar cemiyeti kendisini tamamen kaybetti. (HA)] Hardy ayrıca “réclamation générale” [genel talep (HA)] notunu düşmüştür, 23 Ekim 1777

Desaint de dâhil olmak üzere, resmî yas kıyafetlerini giyerek Fontainebleau konağı önünde protesto düzenledi. Bu kıyafet, Hardy gibi Lonca üyelerinin bu kararın kitap ticareti için bir “ölüm fermanı” olduğu düşüncesini yansıtıyordu.⁵⁵ Bu kamusal gösteriden rencide olan Mühürdar Armand Thomas Hue de Miromesnil, onları soğuk karşıladı ve itirazlarını basmama-ları gerektiği, hükümetin bu noktada yürürlükte olan yasalar hakkındaki tartışmalara izin vermeyeceği konusunda uyardı.

Miromesnil, 1757 – 1774 arasında Rouen Parlamentosu’n-da birinci başkan olarak görev yaparken Normandiya’daki ki-tap ticaretini denetlemekten de sorumlu olmuştu. Bu yıllar-da yerel kitapçıların ve matbaacıların Paris Loncası’na karşı direnişlerinden etkilenmişti.⁵⁶ 1774 yılında Mühürdar olun-ca, bütün krallıktaki kitap ticareti üstünde yetki sahibi oldu. 1776 yılında Normandiyalı hemşehrîsi Névill’e Direction’un başına getirdi ve bu ikili, Parislilerin Mayıs 1777 buyrukla-rını budama girişimlerine karşı beraberce direndiler. Bu dö-nemde Névill’e yalnızca yirmi sekiz yaşındaydı. Reformcu se-lefleri Malesherbes ve Sartine’in politikalarını devam ettirse de gençlik hırsların ve yetki suistimali nedeniyle suçlama-lara açıldı. El altından taşlamalar yazılmaya başlandı, reaya kökenli oluşu ve kişiliği yerildi. Hardy bu taşlamaları deği-şken saray politikalarında Névill’e’nin altını oymak için bir fır-sat olarak gördü ve ikilinin düşüşünün yakın olduğuna dair her dedikoduyu not etti.

Fakat yerlerini korudular. 9 Kasım 1777’de Lonca’dan ge-len yetkililer, Miromesnil’e avukat tarafından hazırlanan,

55 Hardy, 4 Kasım, 1778. Lonca’nın protestolarında bu kıyafetlerin sembolik önemi üzerinde durulmuştu: bkz *Seconde Lettre à un ami sur les affaires ac-tuelles de la librairie in Recueil de pieces*, 325.

56 Jean Quéniart, *L’Imprimerie et la librairie à Rouen au XVIIIe siècle* (Librai-rie C. Klincksieck, Paris, 1969), 173–188; ve Jane McLeod, *Licensing Loyalty: Printers, Patrons, and the State in Early Modern France* (Pennsylvania State University Press, University Park, 2011), 93–94.

buyrukların geri çekilmesini rica eden bir dilekçeyi sundular. Üniversite rektörü, kitapçılara üniversitenin resmî üyeleri (*suppôt*) olmaları çerçevesinde desteğini açıkladı. Daha büyük bir dul grubu, yasaklara karşın bir avukat tarafından imzalanmış ve sonrasında bastırılmış bir başka protesto mektubu yolladı. Lonca mensupları *chambre syndicale* bünyesinde çeşitli genel kongreler yaptılar. 14 Aralık'ta Miromesnil'e bir başka protesto mektubu yollanması oylandı. Miromesnil mektubu reddetti ve Lonca üyelerine hiçbir şekilde karardan dönmeyeceğini deklare etti. Yine de inat ettiler, avukatlar ve danışmanlarla çalışarak buyrukların revize edilmesi için çağrılar yaptılar. Yılın sonunda bütün yasal kanallar tıkanmış gibi görünüyordu, biri hariç: Miromesnil'in kellesi üstüne *Conseil du Roi*'a yapılacak bir başvuru.⁵⁷ Burası, yalnızca kralın yetkisi olduğu konularda adaleti yorumlayabilen bir üst istişare meclisiydi.

Ustaları yasal manevralarla uğraşırken matbaa işçileri grev tehdidinde bulunuyorlardı. Yeni buyruklardaki düzenlemeler onları ustalarının rızası olmadan iş değiştiremeyen yasal köleler durumuna indirgemişti. Miromesnil'e protesto mektubu yazdırmak için kendi avukatlarını tuttular hatta söylenene göre yeni buyruklara uyup *chambre syndicale*'e kayıt yaptıran, çalışma izni alan işçileri ölümle tehdit ettiler. Ocak 1778'te ise çok sayıda işçi kayıt yaptırdı, direniş kırılmaya başladı. Bunda pay sahibi olanlardan biri de durumu sakinleştirmek için ustalarla iş birliği yapan polis başmuavini Jean-Charles-Pierre Lenoir'nın müdahalesiydi. Çalışma belgesi gerekliliği yürürlüğe girmedi.⁵⁸

57 Hardy, 28 Ekim, 30 Ekim ve 9 Kasım 1777. *Mémoires secrets*, 24 Kasım, 15 Aralık ve 21 Aralık, 1777.

58 Hardy, 28 Kasım 18 Aralık, 20 Aralık, 22 Aralık ve 27 Aralık, 1777. *Mémoires secrets*, 21 Aralık, 1777, ve (çalışma izni zorunluluğunun uygulanmaması üzerine) 13 Haziran.

Matbaaların kontrolünü yeniden ele geçiren Lonca mensupları, Paris chambre syndicale bünyesindeki kitapçıların getirdikleri *contrefaçon*'ları mühürlemeyi redderek kendi kendilerine direnmeye başladılar. Lonca'nın bir sendika temsilcisi olan Guillaume Dabure, Versailles'daki bir kitapçının deposundaki kitapları mühürlemek için çağrıldı. Miromesnil'in tehditlerine rağmen bu işi yapmayı reddetti ve 23 Ocak 1778'te Bastille'e atıldı. Bu vaka, gücün kötüye kullanımı konusunda kamuoyunda infial yarattı. Lonca, Debure'u bir kahraman ve şehit gibi sundu. Annesi, kitapçı dulların en militanlarından biri olan Dul Barrois ve karısı onu hücrelerinde ziyaret ederek kamuoyunda sempati kazandılar. Lonca, Versailles'ya temsilci heyeti göndererek Debure'un serbest bırakılmasını, yetki alanındaki kitapları damgalama görevinden azat edilmesini talep etti. Başta taviz vermeyi reddeden Miromesnil, 29 Ocak'ta Debure'u serbest bıraktı. Hükümet, kitapları damgalama görevini Lonca yetkilileri yerine kitap ticareti müfettişlerine bıraktığını açıkladı. Elimizdeki belgeler kısıtlı olsa da Paris bölgesinde kitap damgalamanın olup olmadığı şüphelidir.⁵⁹

Privilège'lerin doğası daha hassas bir meseleydi. Yazarların payına edebî mülkiyetin mutlaklığını savunarak Lonca, *privilège*'i satın alan bir kitabın da aynı şekilde onun mutlak sahibi olacağı iddiasında başarıya ulaşmayı umuyordu. Eğer yazarların kendisi de bu iddiayı desteklerse, Lonca hükümeti ikna edebilirdi. Bu amaçla *Académie française*'in desteğini aradılar. Akademi, bu meseleyi 7 Şubat – 23 Şubat 1778 tarihleri arasında tartıştı. Üyelerin çoğu kitapçıların yalnızca sınırlı bir süre için *privilège*'e sahip olmasını savundu, ancak görüş birliğine ulaşamadı. Sonunda Akademi, kendi görüşünü beyan etmekten vazgeçerek yalnızca Kraliyet'ten buyruktaki bir yargıyı açıklığa kavuşturmasını istedi: matbaacılara ve kitapçılara

59 *Mémoires secrets*, 26 Ocak, 1778. Hardy, 23, 24, 25, ve 29 Ocak, 1778.

kendi eserlerini basıp satma yetkisi veren yazarlar, *privilège*'lerini kalıcı olarak mı koruyorlardı? Miromesnil, bu ricayı buyruğun niyetinin yazarları kayırmak ve onları "kitapçıların açgözlülüğünden" korumak olduğunu söyleyerek yanıtladı. Akademi'nin sorusunu, yeni nizamnâme için bir onay olarak gören Miromesnil, 30 Temmuz 1778'de ek bir buyruğun neşrini ayarladı. Bu ek buyruk, 1777 buyruklarını onayladıktan sonra yazarların kendi eserleri üzerindeki daimî *privilège*'lerini kaybetmeden matbaacılar ve kitapçılarla anlaşabileceklerini açıklığa kavuşturdu.⁶⁰ Teoride edebî mülkiyeti savunan Parisli kitapçılar, somut bir ikilemle karşı karşıyaydılar. Beşinci buyruk, sahip oldukları *privelège*'lerin kanıtlarını iki ay için Néville'e sunmalarını zorunlu kılıyordu. Eğer reddederse bu *privilège*'ler yenilenme için namüsaît olacaklar, eser kamu malı olacak, herhangi bir kitapçı tarafından basılıp satılabilecekti. Parislilerin gözünde bu düzenleme, onları mülkiyet haklarından geriye dönük olarak mahrum bırakıyor ve ticaretlerinin kanunî zeminini yok ediyordu. Buyruğa göre ise *privilège*'lerin sınırsız bir süre boyunca yenilenebilmesi Parislilerin tekel olmasına, taşralıların *contrefaçon* üretimine yönelmesine neden olmuştu. Kısıtlı *privilège*'ler, herkese açık olacak ve taşralıların da korsan yayınları bastırmaktan kârının olmasını sağlayacaktı. Buyruğa göre bu işten herkes kazançlı çıkacaktı, "Zira kısıtlı fakat kesin bir hak, sınırsız ama hayalî bir haktan yeğdi." Parisli kitapçıların önünde şimdi bir soru vardı: *Titre*'lerini Néville'e teslim edecekler miydi?

60 Akademi'nin buluşmaları ve 30 Temmuz 1778 buyruğu hakkında belgeler için *Recueil de pièces*, 363–366 ve 625–629. Akademi içerisindeki bölünmeler için: Charles-Guillaume Leclerc, *Lettre à M. de xxx in Recueil de pièces*, 386–400. Parisli kitapçı Leclerc, Akademi'nin rolünü Jean-Baptiste-Antoine Suard ve abbé François Arnaud'nun entrikalarına bağlıyordu. Bu isimler, Fransız hükümetinde nüfuz sahibi, Lonca'da en çok sesi çıkan isimlerden Parisli yayıncı Charles-Joseph Panckoucke ile bağlantılılardı. Ayrıca bkz: *Hardy*, 14 Şubat ve 30 Temmuz, 1778.

Hardy, Parisli kitapçıların davranışlarını günlüğüne titizlikte işlemişti. 10 Ocak 1778'teki notunda bazı kitapçıların belgelerini, *privilège*'lerinin onaylanması umuduyla teslim ettiğini söylüyordu. Miromesnil, Lonca'dan gelen temsilcilere buyrukların uygulanması kararından caymayacağını bildirmekle beraber *titre*'lerin sunulması için son tarihi 31 Ocak'a kadar uzattı. Bu tarihten sonra süresi geçmiş sayılan *privilège*'lerin kamu malı sayılacağını söyledi. Daha fazla Lonca üyesi boyun eğdi fakat bazıları direnmeye devam etti, özellikle de Neville, "Klasik kitaplar herkese aittir." diyerek eski eserlere ait *privilège*'leri uzatmayı reddedince. *Dictionnaire de Boudot* adındaki, her zaman satışı olan bir Latince-Fransızca sözlük, on yedinci asırdan beri on yedi farklı baskı yapmıştı. Buna karşın yeni baskılar, Direction'un bu kitabı bir klasik ilan edip kamu malına dâhil etmesine engel olmadı. *Titre*'lerini Direction'a gönderen birçok kitapçı, *privilège*'lerinin yenilenmediğini gördüler. Bir kitapçı, 534 *privilège* sunduktan sonra bunların 490'ının süresinin dolduğunu, kalanların da kırk yılla sınırlı olarak uzatma aldığını öğrendi. 1778'in sonunda Lonca'nın sınırsız *privilège* mücadelesini kaybettiğini kabullenen Hardy'ye göre bu yenilginin nedeni "Lonca üyelerinin büyük kısmının korkakça ihaneti"⁶¹ idi.

Yasal yoldan mücadele, Lonca'nın elinde kalan tek seçenektir. Miromesnil'e başvurmaktan artık vazgeçen Lonca, Cochu adındaki bir avukata *Requête au roi* formunda bir dilekçe hazırlatarak *Conseil du Roi*'ya sundu. 12 Ocak 1778'de, *chambre syndicale*'de toplanan Lonca üyeleri, *Requête*'i tartışıp 14 Ocak'ta sundular. Buyruklarla ilgili herhangi bir şeyin basılması yasak olsa da *Requête*'nin basılı versiyonu Şubat başlarında dolaşımdaydı. Böylece *Requête*, Lonca'nın hem yasal olarak hem de kamuoyunda yeni kanuna karşı savunusunun

61 Hardy, alıntılar 9 Mart ve 20 Kasım, 1778 girişlerindendir.

temel taşı oldu. Çok ilgi çekse de *Requête* genel tartışmaya pek bir şey eklemiyordu. İşin doğrusu savlarının büyük kısmını *Lettre à un ami sur les arrêts du conseil du 30 août 1777* başlıklı bir broşürden almıştı. Öne sürülenler tanıdık şeylerdi, buyrukların da tanıdığı üzere yazarlar kendi eserleri üzerinde sınırsız bir mülkiyet hakkına sahipti, Lonca'ya göre yazarlar bu hakkı kitapçılara sattıklarında kitapçıların da aynı şekilde sınırsız bir mülkiyet hakkına sahip olması gerekiyordu. Bir mülkiyet hakkı yaratmaktan ziyade *privilège*'ler yalnızca olan hakkı onaylıyordu. Mülkiyet, "doğuştan gelen hak"tı. Krallar bu hakkı savunmakla yükümlüydü, ihlal etmeye güçleri yetmezdi. D'Héricourt'un 1725 tarihli bildirisinden alınan bu ifade, provokasyon gibi duruyordu. *Requête*'nin *contrefaçon*lar hakkında tartışması da öyleydi; korsan yaygın hırsızlıktı, öyleyse *contrefaçon*ları yasallaştırarak Kraliyet, hırsızlığı ödüllendirmiş oluyordu. Eğer *Conseil du roi* bu yasaları geri çekemezse, "Paris'teki kitapçıların ve matbaacıların külliye mahvı"nda suç ortağı olacaktı⁶²."

Conseil'in *Requête*'yi göz önüne alıp almadığı bilinmese de Kraliyet, hiç yanıt vermedi. Bu sessizlik karşısında Lonca son oyununu oynadı, Paris Parlamentosu'nun kendi yararına duruma müdahil olmasını sağlamak. Parlamento'nun böyle bir yetkisi yoktu, zira daha önce de belirtildiği üzere buyruklar, Kraliyet'in emriydi (*arrêts du conseil*), yasa (*lettres patentes*) değillerdi. Parlamento'nun yetkisi yasalar üstündeydi. Yasaların Parlamento tarafından onaylanması gerekiyor, eğer Parlamento itiraz ederse bu yasalar en azından geçici olarak engelleniyordu. Parlamento'ya yol açmak için Dul Desaint, yazarlarından biri olan ve *Métrologie ou Traité des mesures, poids et*

62 *Requête au roi et consultations pour la librairie et l'imprimerie de Paris au sujet des deux arrêts du 30 août 1777* akt. *Recueil de pièces*, alıntılar ss. 159, 185, ve 192.

Mémoires secrets, 2 ve 3 Şubat, 1778. Hardy, 12 ve 14 Ocak, 1778.

monnaies de l'antiquité et d'aujourd'hui başlıklı eserinin haklarını 1.200 L'lik bir meblağa satan Alexis-Jean-Pierre Poucton ile birlikte Châtelet mahkemesinde (alt mahkeme) dava başlattı. Dul Desaint ile Poucton arasındaki mukavele, altı buyruğun Paris *chambre syndicale*'inde yürürlüğe girmesinden önce imzalanmıştı fakat Paucton hâlâ parasını alamamıştı. Pouctan ücretini talep ederken Dul Desaint, buyrukların geriye dönük olarak *privilège*'in değerini azalttığını söyleyerek ödemeyi reddediyordu. 11 Ağustos 1778'de Châtelet, orijinal mukavelenin geçerli kaldığına, yeni düzenlemelere gelen sınırlamalara karşın Dul Desaint'in kalıcı *privilège*e sahip olduğuna hükmetti. Dava, Parlamento'ya taşındı, Parlamento 10 Şubat 1779'da Châtelet'nin kararını onadı fakat altı buyruğun genel geçerliliği üzerine bir karar vermedi.⁶³

Parlamento'da buyruklara karşı muhalefeti Jean-Jacques Duval d'Eprémesnil yönetiyordu. D'Eprémesnil, sesi en çok çıkan yargıçlardan biriydi ve hükümetin çoğu politikasına karşı radikal bir şekilde muhalefet ediyordu. 1787'de *Estates-General*'in toplanması için çağrıda bulunacak, böylece devrime gidecek yolu açacak kişilerin başında gelecekti. 23 Nisan 1779'da yaptığı etkili bir konuşmayla Parlamento'yu sorumluluklarına sahip olmaya, ezilenlerin hakkını savunmaya, vatan-daşların hak ve hürriyetlerini müdafaaya çağırırdı. Paucton'un davasını da diğerleri ile birlikte konuşmasında kullandı. Konuşmasının en can alıcı kısımlarından biri, Charles-Guillaume Leclerc adında Parisli bir kitapçının buyrukların kendisi gibi “zavallı bir aile babası”na nasıl zarar vereceği üzerine yazdığı dilekçeden yaptığı alıntılardı. Leclerc'in bir karısı ve

63 Hardy, 5, 7, 8, 10, 11, ve 19 Ağustos, 1778. *Mémoires secrets*, 21 ve 22 Ağustos, 1778.

21 Ağustos girişinde *Mémoires*, bu davanın bir “un nouveau orage,” yarattığını söyler. Bu durum, Paucton'un avukatının şiddetli savlarınca da desteklenir, 22 Ağustos tarihli girişte, buyrukları “un acte de despotisme.” olarak değerlendirmiştir.

beş çocuğu vardı, bunların bütün geçimi elli altı *privilège*in gelirine bağlıydı. Dünyadaki bütün varlıkları bunlardı. Eğer devlet onu bu gelirden mahkûm bırakırsa sefaletle düşecekti. Kaderi hakkındaki tek tesellisi dokuz çocuğunun genç yaşta ölmesi, dolayısıyla bu kötülükten etkilenmeyecek olmasıydı. Leclerc, dört ay önce Néville'e hitaben açık mektup yayımlamış, buyrukların temel mülkiyet haklarını ihlal ettikleri için gayrimeşru olduğunu savunmuştu. Bunlar bir güç gösterisi, "barbarlığın zirvesi" idi. Néville bunlarla iktidarını kuvvetlendiriyor ve cebini dolduruyordu zira *privilège*'lerin onaylanması için kitapçıların ödediği ücretleri zimmetine geçiriyordu.

D'Eprémesnil hükümete yönelik ithamlarında o kadar ileri gitmedi fakat Parlamento'ya gönderilen protesto mektupları, dilekçeler, Lonca kararlarının üstünden tekrar geçerek Parlamento'yu bu konuyu gündemine getirmeye çağırdı. Temel mesele basit olsa da tam teşekküllü bir soruşturmanın şart olduğunu savundu. Parlamento, kralın lütfundan değil, yazarın emeğinden doğan edebî mülkiyet kaynaklı hakları onaylamalıydı. Kraliyet *privilège*'leri bu hakkı korumuşlar fakat doğalarını tespit edememişlerdir. Bu hak, *privilège*'ler kitapçıya satıldığında da değişmemektedir.⁶⁴

Parlamento, buna savcılar (Parlamento'nun baktığı davalarda Kraliyet'i temsil eden *gens du roi*) d'Eprémesnil'in savlarını, sunduğu belgeleri incelemeye ve 2 Temmuz'da rapor vermeye sevk etti. Anoine-Louis Séguier, *premier avocat général du roi*, 10 Ağustos'a kadar raporunu tamamlayamadı. Fakat buyrukların yürürlüğe girişinin üstünden iki yıl geçmişken, 10 Ağustos'ta hazırladığı rapor o kadar çok konuyu kapsıyordu ki sunumunu ancak üç ayrı oturumda yapabildi.

64 D'Eprémesnil'in konuşması şurada basılmıştır: *Recueil de pièces*, "Procès-verbal de ce qui s'est passé au Parlement touchant les six arrêts du conseil du 30 août 1777." Leclerc's Lettre à M. de xxx, 19 Aralık, 1778 tarihli, ayrıca şurada basılmıştır: *Recueil de pièces*, alıntı s. 427.

Yazının icadından başlayarak meselenin tarihsel perspektifi-
ni verdi, matbaanın icadıyla başlayarak Kraliyet politikaları-
nın dökümünü yaptı, 1777 buyrukları etrafında dönen tartış-
mayı seksen bir sayfayı dolduran bir konuşmayla anlattı. Bu
konuşma, Séguier kralın temsilcisi olarak kraliyet politikası-
nı savunmak zorunda olsa da Lonca tarafından basıldı. Ko-
nuşmanın sonunda buyruklardan yana tavır koymuştu fakat
sonuç, formalite icabı söylenmiş sözler olarak görülüyordu.
Buyruklara karşı Lonca'nın savlarını öyle bir sempatiyle sun-
muştu ki bu konuşma Lonca'nın pozisyonunun onaylanma-
sı olarak görüldü.⁶⁵

Parlamento bu meseleyi daha iyi incelemesi için bir ko-
mite kurdu. Sonunda devranın döndüğünü düşünen Lonca,
önemli yargıçlara temsilciler gönderdi ve buyruklara karşı
çıkmalarını istedi fakat perde arkasında lobiciliğin meşak-
katli olduğu ortaya çıktı. Lonca'nın *syndic*'i Auguste-Martin
Lottin, Parlamento'nun kudretli ilk başkanı Étienne-François
d'Aligre'ye gittiğinde, Miromesnil'le kuvvetli bağları olan
bu adamdan Parlamento'da hükümete karşı açıktan muha-
lefet etmek için pek az istek olduğunu öğrendi. D'Aligre so-
nunda 24 Ocak 1780'de komiteyi kurdu ama bu komite nadi-
ren toplandı. 25 Temmuz 1780'de komite, Miromesnil'e bazı
“*représentation*’lar” (Gayri-resmî protesto mektupları) gönder-
meyi önerdi. Eğer tatmin edici bir yanıt gelmezse resmî pro-
testolar gönderilecekti. Takip eden iki yılda hiçbir şey olma-
dı. Protesto taslakları Aralık 1782'de kaleme alındı ve Ocak

65 Buyruklara kökten karşı olan ve Parlamento'daki oturumu en ince ayrıntı-
sına kadar kaydeden *Mémoires secrets*, Séguier'in Lonca lehine yaptığı ko-
nuşmayı “chef d'oeuvre” olarak nitelemiştir. 19 Haziran, 1780. Ayrıca şu ta-
rihlerdeki girilere de bkz: 1 Mayıs, 11 Haziran, 13 Haziran 1780. Hardy de
bekleneceği üzere Séguier'nin konuşmasını olumlu değerlendirmiştir: 10, 27,
31 Ağustos 1780 tarihli giriler. Séguier'nin buyruklara karşı tepkilere olum-
lu yaklaşması ve çelişkili sonuç bölümü hakkında: “Compte rendu”, *Recue-
il de pièces*, 509 ve 592–593

1784'te Parlamento önünde okunması kararlaştırıldı. Lakin bu işten bir şey çıkmadı.

Néville 1784'te Direction'u bırakıp Pau'da yönetici olsa da halefleri buyrukları geri çekmeyi reddetti. Lonca, Miromesnil'e son yakarışını 1787'de yaptı. On yıl evvel, "30 Ağustos 1777'de altı buyruk tarafından mahvedilmiş, yok edilmiş olarak 1723 Nizamnâmesini ihya etmenizi rica ediyoruz" demişlerdi. Miromesnil, devlete gönderilen uzun bir *mémoire*, *requête*, *représentation* silsilesinin son halkası olan bu isteği de göz ardı etti ve 1777 Nizamnâmesi, devrime kadar yürürlükte kaldı.⁶⁶

Oyunun kuralları bunlardı. Oyunun nasıl oynandığını bulmak için Lonca'nın içtimaî teşekkülünü daha yakından tetkik etmek ve Fransa'nın hudutları dışındaki hasımlarının kişiliklerini tahlil etmek şarttır.

66 Hardy, Parlamento'da buyruklara karşı sert tepki verilmesine yönelik desteğin nasıl azaldığını 6 Eylül ve 6 Temmuz 1779; 25 Temmuz 1780 ve 23 Aralık 1781 tarihli girilerinde anlatır. Alıntı şuradan: "Mémoire des libraires au Garde des sceaux," 1787, *Recueil de pièces*, 601. 30 Mayıs 1777 buyruğunu takip eden tartışmalar bu kitabın Jean-François Sené tarafından çevrilen ve Gallimard'dan basılan Fransızca versiyonunda bulunabilir. İngilizce versiyonda, okuru ayrıntılarla çok yormamak için bunları çıkardım.

2. Paris'te Manzara

PARİS, ON SEKİZİNCİ ASRIN BAŞKENTİYDİ. Avrupa'nın her yerinde seçkin sınıflar Fransızca okurdu. Parisli yazarlar, Parisli modacıların modayı belirlemesi gibi edebiyatın tonunu belirliyordu. Parisli yayıncılar, nasıl hükümetteki sansürcülerden ve hâmilerden faydalanıyorlarsa, Paris'teki yazar yoğunluğundan da aynı şekilde istifade ediyorlardı. Yine de yayıncılar, edebî talebi karşılamakta zorlanıyorlardı zira yayıncılık Lonca'nın dar koridorlarına sıkışmış durumdaydı.

Bu küçük dünyada bir yer edinmenin en iyi yolu, bu dünyada doğmaktı ve erkek olarak doğmaktı. Eğer kadınsanız, tek yolu bir usta ile yahut ustalığı mukadder görünen genç bir üye ile evlenmektir. Eğer kocanızdan uzun yaşarsanız, dul olarak onun işini devralabilirdiniz. Hatta başka bir genç üyeyle de evlenebilirdiniz. Dullar, kocalarının *qualité*sini yahut profesyonel konumunu devralıyorlardı, bununla da Lonca'da önde gelen pozisyonları işgal edebiliyorlardı. Bu durum, yıllık *Tableau des libraires et des imprimeurs* ve *Almanach de la librairie* gibi yayınlarda açıkça gösterilmektedir.¹ Evlilikler

1 1781'de Antoine Perrin, *Almanach de la librairie* (Paris, 1781 – yeniden baskı P. M. Gason, Aubel, Belçika, 1984, ed. Jerom Vercruyse) içinde “*Mesdames les veuves*” alt başlığı altında listelenmiş dört dul olduğu hâlde otuz altı Parisli usta matbaacı ve otuz altı dul dâhil olmak üzere yüz kırk altı Parisli kitapçı listeler. Perrin muhtemelen Paris'teki kitap ticareti erbabının sayısını doğru hesaplamakla birlikte taşradaki ustaları listelerken hatalar yapmıştır. Almanak'ın Vercruyse tarafından yeniden basımındaki giriş kısmına (vii-xi) ve Robert Darnton, *A Literary Tour de France: The World of*

kimi zaman belli bir örüntüyü izlerdi: yaşlı usta / genç kadın, yaşlı dul / genç üye. Eş seçimlerinde şüphesiz duyguların da payı vardı fakat asıl unsurlar aile bağları ve kariyerdeki ilerleme imkânlarıydı.

Oğlan çocuklar, Lonca'da yükselirken belli bir şemayı izlerlerdi: çırak, kalfa, usta. Ustaların oğulları, ilk aşamalandaki yükümlülüklerden; dört yıl çıraklık, üç yıl kalfalıktan muaftı. Bu da eğer boşta ustalık pozisyonu varsa erken yaşta usta olabilmek demekti. Bir önceki bölümde de belirtildiği üzere, hükümet matbaa ustalarının sayısını otuz altı ile kısıtlamış, bununla bağlantılı olarak çırakların sayısını da sınırlandırmıştı. Usta kitapçıların sayısına ise herhangi bir kısıtlama getirilmemişti. 1781 yılında otuz altı dul da dâhil olmak üzere usta kitapçıların sayısı yüz kırk altı idi. Fakat burada da giriş ücreti yüksekti: 1000 L. Ustaların oğulları yahut damatları için 600 L. ye indirilmişti. Üstelik bir genç adam, uzun bir ustalar silsilesinden geliyor olsa da Lonca'ya yalnızca parayla giremezdi. Latince hakkında yeterli bilgisi olması, Grekçe harfleri tanınması, bunların Paris Üniversitesi rektörü tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Paris Üniversitesi rektörüne ise bir *syndic* yahut onun dört vekilinden biri tarafından takdim ediliyordu. Usta olmak için ustalardan ve Lonca yetkililerinden oluşan bir jüriye karşı iki saatlik mülakatta kitap ticareti ve matbaa teknikleri üzerine malumatını ispatlaması gerekiyordu. Eğer buradan geçerse, fazladan dört ustanın daha katıldığı bir jüride Katolikliğe bağlılığını ve doğru ahlak üzerine olduğunu ispatlamalıydı. Başarılı geçerse sertifikalar Polis kor-jeneraline sunulur, o da bunları Mühürdâr'ın onayına sunardı. Mühürdâr, Kraliyet Divanı'nda adayın 1777 buyruklarına göre usta ilan edilmesi için gerekli işlemleri başlatırdı. Bütün

bu sınav süreci, torpilli oğullar için ufak bir formalite olabildi ama yabancıları dışarıda tutmaya yarıyordu.²

İçeridekiler de titizlikle hazırlanmış düzenlemelere uymak zorundaydı. 1723 Nizamnâmesi, onyıllarca geriye giden, bilhassa on yedinci asrın merkantilist politikalarına dayanan, iş tekellerini güçlendirip kalite kontrollerini öne çıkaran düzenlemeleri bir araya getirip kuvvetlendirmişti. Nizamnâme yalnızca Paris bölgesine uygulansa da 1744 yılında krallığın kalanını da kapsar hâle getirilmişti. On sekizinci asrın büyük kısmı için basım – yayım kuralları bu nizamnâme ile belirlenmişti. Üç asırlık bir mesafeden bakınca, nizamnâme en barok bir mevzuat gibi durmaktaydı. Kitap ticaretinin en ince ayrıntılarına kadar düzenlemişti; örneğin puntoların kalınlığı (Üç *l* ve üç *i*’nin kalınlığı bir *m*’ye eşit olmalıydı), dükânların konumu (Latin Mahallesi’nde, Saint Jacques Sokağı’ndaki Jakoben Manastırı’nın ötesine taşamazlardı), ustalık için yapılan mülakatlar (en az iki saat sürmeli, en az on yıldır usta olan dokuz jüri üyesinden altısının oyunu almalıydı) ve Lonca toplantılarının protokolleri. (Sendika temsilcilerinin *chambre syndicale* toplantılarındaki koltukları, seçiliş tarihlerine göre sıralanmalıydı. Muavinleri de kendilerinden sonra aynı hiyerarşik sırayla oturmalıydı. Yetkililer hakkında kötü söz söyleyen üyeler 50 L. para cezası öderdi.)

Bu ayrıntılardaki incelik, hükümetin basılı metinleri kendi kontrolüne almak için bir asır önceki yöntemleri kullandığını, Lonca’nın tekeline güçlendirdiğini gösterir. 1686 yılında usta matbaacıların sayısı Kraliyet tarafından otuz altıya indirildiğinde, matbaacıların sayısının yarı yarıyadan fazla azaltılması hedeflenmişti. Bu azaltma, çıraklıkların kapatılması ve ustaların emekli olmasının beklenmesi, yeni ustalıkların

2 Bu gereksinimler 28 Şubat 1723 tarihli genel kanun kitabında ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Bkz. *Recueil général des anciennes lois françaises*, Jourdan, Decrusy, and Isambert, eds., 21 (Paris, 1830), 216–251.

alımının zorlaştırılması ile yavaş yavaş yapılmış olsa da on sekizinci asrın ortasına gelindiğinde matbaacılık sıkı korunan bir tekel hâlini almıştı.³ 1723 Nizamnâmesi kitapçıların sayısı üzerinde doğrudan bir kısıtlama koymamış olsa da bu hususta usta olmak için o kadar çok engel çıkarıyordu ki, kitapçılık imtiyazlı bir seçkin sınıfın tekelinde kalmıştı.

Tabii gündelik uygulamaların kraliyet buyruklarınca belirlenen standartlarla yalnızca uzaktan bir ilgisi vardı. Hatta buyruklar, tersine de okunabilir; birtakım davranışlar o kadar yaygınlaşmıştı ki devlet bunları bastırmak için duruma müdahil oluyordu. Örneğin bir sendika temsilcisi aşağılama suçu için para cezasının olması, sendika temsilcilerinin çok kez aşağılandığını ve Kraliyet'in arzusunun aksine hiyerarşiye o kadar da riayet edilmediğini gösterir.

On sekizinci asırda Paris'te ticaret ne kadar oligarşıkti? Şükür ki bunu bilmek mümkündür zira Kraliyet yalnızca buyruklar yayınlamıyordu, bunun yanında her şeyi gözlem altında tutan geniş bir polis gücü de oluşturmuştu. 1 Ocak 1749 tarihinde, titiz bir *inspecteur de la librairie* olan Joseph d'Hémery, Paris'teki bütün matbaalar ve kitapçılar hakkında malumat toplamaya başladı. Büyük ölçüde 1751'de biten çalışması, 261 ustayı kapsar. Araştırmasında Lonca tarafından güncel olarak yayımlanan *Liste chronologique des libraires et imprimeurs* listesini temel aldı. Bu liste, 257 ismi (193 usta ve 64 dul) içeriyordu. D'Hémery'nin araştırması, böylece Paris'te kitap ticareti ile ilgilenen herkesi kapsadı. Bu çalışma aynı zamanda sistematikti. D'Hémery, belli alt başlıkları

3 Paris ve taşradaki ustalık kısıtlamaları için bkz: see Thierry Rigogne, *Between State and Market: Printing and Bookselling in Eighteenth-Century France* (Voltaire Foundation, Oxford, 2007), (özellikle 4. ve 5. Bölümler); ve Jan McLeod, *Licensing Loyalty: Printers, Patrons, and the State in Early Modern France* (Pennsylvania State University Press, University Park, PA, 2011), Bu eser, devletin tekellik kurma isteğine matbaacıların nasıl boyun eğdiğini anlatır.

olan basılı formlar kullandı; isim, yaş, doğum yeri, açıklama, adres ve *histoire*. Bunları müfettişlerin bulduğu bilgilerle sekreterler elle dolduruyordu. D'Hémery'nin aynı zamanda yazarlar hakkında yaptığı benzer araştırmaya nazaran daha az dolu olsa da bu çalışma, sektördeki her insanın pozisyonunu ve çevresini belirlemeyi mümkün kılıyordu. Bütün olarak ele alınırsa bu dosyalar, on sekizinci asrın ortasında Paris'teki kitapçıların ve matbaacıların manzarasını çizmeye olanak sağlayan fotoğraflar gibiydi.⁴

Bu dosyalar, d'Hémery'nin başta yasaklı kitapların bastırılması olmak üzere profesyonel kaygılarını yansıttığı için tarafsız bir bakış sunmaz. Şüpheli gördüğü her şeye odaklanmıştır. Bu sözcük, dereceleriyle birlikte raporda sürekli geçer: Denis Mouchet – şüpheli değil, Antoine-Chrétien Boudet – biraz şüpheli, Léonard-Marie Morel'in karısı – çok şüpheli, Laurent Durand – en şüphelilerden. Öbür yandan, yasalara uyan ve düzgün vatandaş mânâsında “*honnête*” sözcüğü de sıkça kullanılır: Berbard Brunet – *honnête homme*, François Debure- *honnête homme*, şüpheli değil, Pierre Guillyn – çok *honnête homme*, kesinlikle şüpheli değil.

D'Hémery'nin anlayışına göre yasadışı kitaplar satan kitapçılar (Polis tarafından *marron* diye biliniyorlardı. Fransızca kestane anlamına gelen bu tabir, kolonilerdeki kaçak köleler için de kullanılmaktaydı); dini, devleti, ahlaki ya da kamuya

4 *La Police des métiers du livre à Paris au siècle des Lumières: Historique des libraires et imprimeurs de Paris existants en 1752 de l'inspecteur Joseph d'Hémery*, Jean-Dominique Mellot, Marie-Claude Felton, ve Elisabeth Queval, eds., Nathalie Aguirre'nin katkısıyla (Bibliothèque nationale de France, Paris, 2017). D'Hémery'nin raporlarının bu müstesna baskısı, on sekizinci asırda Paris'te kitap ticaretinin eksiksiz bir portresini çizmeyi mümkün kılan çok çeşitli kaynaklardan beslenmiştir. Editörler ayrıca pek çoğu bilinmeyen, d'Hémery raporlarında yer almayan yirmi dört kitap profesyonelinin kısa biyografik hikâyelerini eklemişlerdir. D'Hémery'nin araştırmalarını, geniş bilgi notları ile websitemde paylaştım: robertdarnton.org.

mâl olmuş şahsiyetleri tahkir eden kitapları tedarik etme suçunun şüphelileriydiler. Buna göre, Jean-Augustin Grangé, “pek yaramaz kitaplar” satma suçunda uzmanlaşmış “en şüpheli ve iflah olmaz” kitapçılardan biriydi. D’Hémery, *Encyclopédie*’nin kökenleri hakkında da malumat sahibiydi. André-François Le Breton hakkındaki raporunda şöyle diyordu: “Diderot ve d’Alembert ile yakından ilintili, dolayısıyla *Encyclopédie*’nin asıl matbaacısı.” Buna karşın Aydınlanma’nın büyük eserlerine pek dikkat sarf etmemişti. Onu en çok alakadar eden ideolojik tehdit, Katolisizm’in Aziz Augustineci damarından türeyen, asır ortasında çok tartışma yaratan, Papalık tarafından kâfir ilan edilen aşırılıkçı Jansenizm hareketiydi. Bu nedenle birkaç kez Jansenist bağlantıları nedeniyle Bastille’i boylayan François Babuty ve “Bu tarikattan rahipler ile her gece istişareler düzenleyen” Philippe-Nicolas Lotin hakkında raporlar vardı.

D’Hémery’nin kitapçılar ve matbaacılar arasında yaygınlaşan ideolojik tehlikeyi gördüğünü iddia etmek zordur. Hatta bu insanların profesyonel niteliklerine özel ilgi gösteriyor, işin teknik zorluklarının üstesinden gelip işini güzelce yürütebilenlere olan hayranlığını gizlemiyordu. D’Hémery, basım sanatını ve kitapçılığın ticarî yönünü ziyaret ettiği kitap dükkânlarını değerlendirebilecek kadar biliyordu. Jacques Chardon’a, “İyi bir matbaa dükkânı” sahibi olduğu için övgüler dizerken Jacques-François Grou’yu “hiçbir işe yaramayan bir sürü kitap basan, en kötü matbaa dükkânlarından birinin sahibi” olmakla suçluyordu. D’Hémery ayrıca ustaların kişisel niteliklerine de büyük önem atfetmişti. “Jacques-François Mérigot, işini ihmal ediyor, *drogues* (kalitesiz kitaplar) basıyor ve iflas etti.” diye not düşmüştü. Zengin bir basım-yayımcı ailenin evladı olan fakat bu mirastan yeterince faydalanamayan Christophe-Jean-François için, “Tembel bir adam, deha yönünden büyük eksikliği var.” demişti. Aksine,

ustasının duluyla evlenen bir çıkaran olan Rombault Davids içinse, “Çok *honnête* bir adam, bu işi biliyor ve iyi yerlere gelecek” değerlendirmesini yapmıştı.

D’Hémery, Paris’teki matbaacıların ve kitapçıların büyük kısmını, belki de hepsini tanıyordu. Üstleri için değil de kendi kullanımı için yazdığı raporlarında zengin ve renkli bir dünya vardı. Bu insanların niteliklerini duygusallıktan uzak, dürüst birkaç kelimeyle özetliyordu. Jean-Louis Genneau “Bir hayvan ve ayyaş”; “Jean Baptiste Claude Bauche, “hiçbir nezaket kuralından haberi olmayan eğitimsiz bir beygir” ve Charles de Poilly, “kafası çalışmayan koca bir öküz” idi. Eğer polisler art arda dalaşırlarsa, *histoire* bölümünde bütün kariyerlerini anlatan notlar oluyordu. En ayrıntılı rapor, Jacques Closuier’ya aitti. Closuier, başlarda “yalnızca polis tarafından izin verilen *drogues* satan bir *honnête homme*” olarak ortaya çıkar. İşini babasından devralmasına ve başka bir kitapçının kızıyla evlenip 6 bin L.’lik bir çeyiz almasına rağmen Closuier kitap satışıyla kapatamayacağı kadar borç yapar, 1749’da iflasını ilan eder, alacaklılarıyla anlaşma yapıp borçlarını altı yıla yayar. İşini ayakta tutmak için çabalarsa, Jean-Baptiste Guiard de Servigné’nin *Les Sonnetes ou Mémoires de monsieur le marquis D**** başlıklı müstehcen bir romanını basma teşebbüsünde bulunur. Bu kitabın telifi yalnızca 300 L. tutuyordur ve bin beş yüz kopyalık ilk baskı, Closuier’nin bütçesindeki açığı kapatmaya yetecektir. Fakat Guiard de Servigné tutuklanır, keçesini kurtarmak isteyen Closuier, polis korgeneraline her şeyi itiraf eder, bütün basımı polise vermek karşılığında cezalandırılmaktan kurtulur. Fakat hakikatte Closuier, üç yüz adet kopyayı polisten gizli satmak için saklamıştır. Bu hilesi fark edilir, Closuier işlerini oğluna devredip yurtdışına kaçır. Daha önce bir tarihte kızı, Lille’de gezgin bir aktör topluluğuyla kaçmıştır. D’Hémery’nin son duyduğuna göre Closuier de kızına katılmış,

bu gezgin aktörlerin yanında suflörlük yaparak hayatta kalmaya çalışmaktadır.

Diğer raporlar, bu kadar canlı ayrıntılara sahip değildir. Çoğu kısa ve yavandır. Önemli bir kısmı, sıkı çalışarak hayat yolunda öne geçen ustalara yönelik övgüler içerir. D'Hémery, çoğu hanedanın kurucusunun Paris'e "tahta ayakkabılarla" (mecazen) geldiğini anlatır. Ticarete, ustaların dullarıyla evlenip başlamışlar ve teker teker rütbeleri takınmışlardır. Kurumsal yapıya sıkı sıkıya bağlı olsalar da kitap ticareti dünyası ekonomik faktörlerden kaynaklanan sürekli bir devinim içindeydi. Lonca üyeliği bir *qualité* yahut *état* (Kitap satma ya da basma imtiyazını gösteren resmî statü) sunuyor fakat gelir garantisi vermiyordu. Bazı ustalar servetlerine servet katarken kimileri eldekini tüketiyor, nihayetinde başka ustaların dükkânında çalışan olmak zorunda kalıyorlardı. D'Hémery, depolarda ve matbaalarda alelâde zanaatkârlarla çalışmak zorunda kalan yarım düzine ustayı not etmiştir. Bunlar yine de içtimaî ve iktisadî değer katan *qualité*'lerini muhafaza etmişlerdir. D'Hémery, Étienne Hocheràu'nun dulunun onunla yalnızca *qualité*'ye ulaşmak için evlendiğini söyledikten sonra Jean-Pierre Auclou'nun daha acıklı hikâyesini anlatır: "Sefil ve fakir, ihtiyar ve hastalıklıydı. İşini bıraktı. Sonra la Grande Jovette diye bilinen bir kadınla evlendi. Bu kadın çerçiydi ve onunla yalnızca *qualité*'si için evlenmişti. O zamandan beridir bu kadının quai de Gesres'te makamı vardır ve gayrimeşru olan her şeyi satar. Kötü şöhretle ünlenmiştir, kocasıyla da sürekli kavga eder." Bakır nişanlar takarak statüsünü gösteren ve en çok yüz yirmi kitap satabilen resmî kitap çerçilerinden farklı olarak la Grande Javotte'in kitap satma yetkisi yoktu. Bir usta ile evlenince, bu usta her ne kadar yaşlı, düşkün, fakir olursa olsun, el altından kitap satanların sınıfından *qualité* sahibi olanların sınıfına yükselebilmisti.

Dışarıdan bakılınca Lonca, *qualité* sahibi ustalardan oluşan homojen bir yapı gibi görünebilir. Fakat d'Hémery işi içinden tanıyordu; raporlarında Lonca üyelerinin servetleri, bağlantıları, soyları değişen farklı tabakalardan geldiğini anlatıyordu. Lonca'nın zirvesine çeşitli hanedanlar hâkim olsa da tabanda çok sayıda *pauvres diables* hayatta kalmak için savaşıyordu. D'Hémery, en fakir ustalara ayrı bir dikkat sarfediyordu, zira bunlar, *maronner* olmaya daha meyilliydi. Riskli sektörler, yüksek risk karşılığında yüksek kazanç sunuyordu. Bunlar, Palais de Justice, Quai des Augustins ve diğer seçili yerlerde tezgâh açan *bouquiniste*'leri de kapsıyordu. Bazı nadir durumlarda, perişan kitapçılar yasadışı yayınlarla köşeyi dönmeye çalışıyordu. Böylece Charles Robustel, "en açık saçık yayınları satan hatta bunları bastırmaya cüret eden çok kötü bir tebaa" olmuştu. Dullar, eğer girişimci Lonca üyeleri ile evlenmezlerse, kolaylıkla müflis duruma düşebiliyordu. En çetin ceviz olanlar iflasa karşı seks kitapları ve diğer muzır neşriyatı el altından satarak savaşıyordu. Dullar, hiyerarşinin zirvesinde de yer alıp büyük saygı görüyorlardı fakat tabanda olanların sefaletten kaçış şansı yoktu. D'Hémery, Dul Belley'i tek cümlede özetler: "Yek ekmeğe muhtaç zavallı şeytan." Kitap ticareti piramidinin ortalarında yer alan kitapçılarla ilgili raporlarda pek bir şey yoktu, çünkü bunlar polisin pek dikkatini çekmiyordu.

Yüksek rütbelerdeki ustalar, raporlarda önemli bir yer tutuyordu. Bu ustalar, sendika temsilcileri ve muavinleri olarak krallık genelindeki ticareti kontrol altında tutuyorlardı. Bu seviyede d'Hémery, iç içe geçen oligarşi bağlarını teşhis etmişti. Örneğin Pierre Prault, zengin bir aile babası olarak öne çıkıyordu. Silsilesi 1518'deki ustalara uzanan Guillaume Saugrain'ın kızı ile evlenerek basım ve yayımda ustalığa erişmişti. Kraliyet Divanı'nın bütün buyruklarını ve Genel İltizam Dairesi'nin bütün kanunlarını basma tekeline almıştı.

Bunlar ona sabit gelir sağlıyordu. Bu gelir de çeşitli yasal kitaplarla destekleniyordu. Matbaa dükkânında yirmi bir kalfa ile iki *alloué* (çıraklığını tamamlamamış işçi) çalışıyordu. Karısı on yedi çocuk doğurmuştu, bunlardan dördü usta kitapçı oldular ve bir kızı başka bir köklü hanedan olan Le Clercler ile evlendi. Le Clerc çiftinin kitapçı olmuş bir oğlu ve bir kitapçıyla evlenmiş bir kızı vardı. Bu arada Pierre-Prault'nun en büyük oğlu babasının yerine geçti Lonca'nın vekili oldu. Comte de Clermont'un *protégé*si olarak değerli imprimeur du roi makamını ele geçirdi, idarî buyrukların yanında hepsi meşru olmak kaydıyla kurgusal eserler ve oyunlar bastı. Üçü de kitapçı olan üç oğlu oldu.

Ustalar arasındaki evlilik bağlarını takip etmek, oligarşinin hudutlarının genişlemesini izlemektir. Oğullar yalnızca babalarının yerini devralmıyor, başka ustaların kızlarıyla da evleniyorlardı. Damatlar böylece evlendikleri kızlar üzerinden ustalığa ulaşıyor, eğer karılarından evvel ölürlerse dul kalan karıları da kalfalarla evlenerek onları ustalık mertebesine yükseltiyordu. D'Hémery, evlilik bağının duygusal bir bağ olmaktan ziyade bir kariyer yolu olduğunu düşünüyordu. Örneğin Jacques Rollin babasının kitapçılık işini devralmış, güçlü bağlantıları olan varsıl basın-yayıncı Delespine ailesinden biriyle evlenerek işlerini büyütmüştü. Buna karşın karısına pek bir ilgisi yoktu: "Aşçıları ona yeğliyor." Üstelik aile stratejileri de Ancien Régime'in sert demografik koşullarına tâbiydi. Pierre-Augustin-Paulus-Du-Mesnil, bir kitapçının kızıyla evlendi. Evlendiği kadın öldükten sonra başka bir kitapçı kızıyla evlendi, bu kadın üçüncü kez dul kalmıştı. Philippe-Nicolas Lottin, uzun bir basım-yayıncı silsilesinin ferdi, başka bir uzun silsilenin ferdi olan Pierre-Augustin Le Mercier'nin kızıyla evlendi. On dört çocukları oldu, yedisi yetişkin olacak kadar yaşadı. Oğullarından ikisi kitapçı oldu, iki kızı kitapçılarla evlendi. En büyük oğlu, zengin

kitapçı ailesi Hérissant'ların kızıyla evlendi, yedi çocuğu oldu, üçü yetişkinliğe kadar yaşadı. Kızı bir kitapçıyla evlendi, oğlu Lonca'nın syndici ve krallıkta en çok tanınan basım-yayıncılardan biri oldu, müstakbel kral XVI. Louis'ye tipografi zanaatını öğretti. Kendi hesaplarına, Hérissant'lar da benzer bir çizgiyi izlediler. Jean Hérissant, dinî kitapların yayıncılığından bir servet kazandı ve işi oğluna devretti. Oğlunun üç kızı vardı, ikisini basın-yayıncılıkta öne çıkan ailelerden Barrois'lardan iki kardeşle evlendirdi.

Hémery'nin raporları çok sayıda hanedanı içeriyordu: Barbou, Gaudoin, Ganeau, d'Houry, Knapen, Lamesle, Le Gras, Nyon, Saugrain ve Simon gibi. Aile bağları babadan oğula dikey yönde ilerlerken akrabalar ve iş ortakları arasında yatay biçimde ilerliyordu. Bu ilerleme esnasında servet, makamlar; dergilerin, dinî yayınların, resmî buyrukların basım ve yayın tekelleri istifleniyordu. Bunların arasında en tanınanlardan André-François Le Breton, *Almanach royal* için anne tarafından büyükbabasının mensup olduğu d'Houry ailesinden miras kalan *privilège* sayesinde servet kazanmıştı. Çok kârlı getirileri olan çeşitli makamlara ulaşmıştı: *Premier libraire et imprimeur ordinaire du Roi*, Notre Dame Katedrali'nin basım işleri ve *imprimeur ordinaire de l'ordre de Malte*. Lonca'da önce vekil, sonra *syndic* olarak büyük nüfuz kazanmıştı. D'Hémery onu işini çok iyi yapan fakat bazı gayrı meşru işlerde spekülasyon yapan bir *honnête homme* olarak tasvir etmişti. En büyük spekülasyonu, *Encyclopédie*, üç zengin ustanın da içinde olduğu ortak bir girişimdi: Antoine-Claude Briasson, Michel-Antoine David ve Laurent Durand. Bunlar Lonca'da ve iş dünyasında çok güçlü bağlantıları, akrabaları olan kimselerdi. *Encyclopédie*, içeriğinde zamanın kabullerine ters şeyler barındırır da o kadar devasa bir yatırımın ürünüydü ki daha önce de belirtildiği üzere Malesherbes, Diderot'nun gizlice çalışmasına izin vermişti. 1765'te sahte Neuchâtel damgasıyla son on cilt

çıkmadan hemen önce, 1764'te provaları incelerken Diderot gördükleri karşısında dehşete düşmüştü, zira Le Breton, eserin en cesur pasajlarını gizlice kesip atmıştı. Bu hıyanet, onu Grub Sokağı'ndaki zor yaşantısında göğüs gerdiği bütün zorluklardan daha fazla etkilemişti.⁵ Le Breton'a göreyse yaptığı şey, yüz binlerce livrelilik bir yatırımın otoriterlerce mimlenip çöpe atılmasını engellemekti.

Bu nedenle Le Breton'u bir Aydınlanma partizanı olarak görmek yanlıştır. Bir fırsat görüp doğru ata oynamıştı. Evet, Aydınlanma'nın bazı eserlerini yayımlamıştı ve arkadaşları, özellikle de Laurent Durand daha da büyük riskler almıştı. Durand Diderot'nun çeşitli eserlerini yayımlamanın dışında Helvétius tarafından kaleme alınan, sansür kurulundan geçmesine rağmen 1759 yılında yasaklanıp yakılan *De l'esprit*'yi basmıştı. D'Hémery bunların gayrimeşru işlerle zaman zaman yaklaşmasını not etmişti ama pek de ciddiye almamıştı. Bunlar Lonca'da en yüksek makamları işgal eden, yüksek yerlerde tanıdıkları olan adamlardı. Le Breton'u Lonca'nın diğer muktedirlerinden ayıran şey onun girişimci ruhuydu. Düzenli gelirlere sırtını dayamak yerine risk alıyordu. Tabii bu da bir yere kadardı zira büyük kayıplara karşı *Almanach royal* ve arpalıklara güveniyordu.⁶ Kitap ticaretinin elitleri

5 Bu meşhur hadisenin tarafsız bir anlatımı için bkz: Arthur Wilson, *Diderot* (Oxford University Press, New York, 1972), 468–491.

6 *Encyclopédie* girişiminde Le Breton ve üç ortağı için, bkz. Frank A. Kafker ve Jeff Loveland, “André-François Le Breton, initiateur et libraire en chef de l'Encyclopédie,” *Recherches sur Diderot et sur “l'Encyclopédie,”* no. 51 (2016), 107–125. Bu çalışmanın da ortaya koyduğu üzere Le Breton'un Nisan 1766'da sekiz günlüğüne Bastille'e gitmesi, Ruhban genel merkezi orada toplanmışken Versailles'ya *Encyclopédie* kopyaları göndermeme emrine karşı gelmesine yönelik olarak verilmiş ufak bir cezadır

Durand hakkında bkz: Frank A. Kafker ve Jeff Loveland, “Diderot et Laurent Durand, son éditeur principal,” *Recherches sur Diderot et sur “l'Encyclopédie,”* no. 39 (2005), 29–40; ve Frank A. Kafker and Jeff Loveland, “The Elusive Laurent Durand, a Leading Publisher of the French Enlightenment,” *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 12 (2005), 223–258.

arasında daha tipik olanlar ise Jean-François Josse, *libraire-imprimeur de Sa Majesté la reine d'Espagne*; Pierre-Alexandre Le Prieur, *imprimeur-libraire ordinaire du roi* ve Pierre-Jean Mariette, *imprimeur du lieutenant général de police* idi. Üçü de sabit gelirleriyle sağlam varlıklar elde etmişler, Lonca'da vekillik düzeyine yükselmişler, *secrétaire du roi* makamını satın alarak soylular sınıfına geçmişler ve ticareti bırakmışlardı.

Eğer bireysel ayrıntılardan başımızı kaldırıp asır ortası Paris'inin umumî manzarasına bakacak olursak göreceğimiz şey zengin, dışarıdan evliliklere kapalı bir oligarşinin Lonca'ya ve yayıncılık işine egemen olduğunu görürüz. Aile babaları bulundukları yer hakkında kuvvetli hislere sahipti. Bunlardan biri, Auguste-Martin Lottin, 1789'da bir risale yayımlayıp şeceresini Fransa'ya matbaanın geldiği 1470'e kadar uzatmıştı. İddiasına göre yirmi yedi aile son bir iki asırdır Lonca'nın insan kaynaklarını oluşturuyordu. Bu nedenle gurur duymaları lazımdı zira "Eğer birilerinin adı sonsuza kadar bâki kalacaksa, bu basım-yayıncıların adlarıydı."⁷ Ticaretteki tekeline rağmen Lonca, fosilleşmiş bir hiyerarşi hâlini almamıştı. En zengin üyeleri, Lonca'nın üst makamlarını elde tutan köklü ailelerin mensupları olsa da orta kademelerde ustalar yükselip düşüyor, alt kademedekilerse ise çoğu kez yukarı kademedekilerin bulaşmadığı gayrimeşru kitapların ticareti ile hayatta kalıyorlardı.

Polis müfettişi olarak d'Hémery *marron*'ları çabuk sezer olmuştu ama raporlarında Lonca mensuplarının basıp

7 Augustin Martin Lottin, *Catalogue chronologique des libraires et des libraires-imprimeurs de Paris* (Paris, 1789, yeniden basım B. R. Grüner, Amsterdam, 1969), xiv. Kitabın girişinde Lottin şöyle der: "Il aura de quoi satisfaire toutes les familles de la librairie et imprimerie de Paris qui aimeront à y trouver la suite de leurs ayeux et les différentes branches de leurs généalogies." [Paris'te, ata neslinin devamını ve şecerelerinin farklı dallarını bulmak isteyen kitapçı ve yayımcı ailelerinin tümünü memnun etmek mümkün olacaktır. (HA)] s.1.

sattıkları kitaplar hakkında pek az bilgi vardır. Bu zamanlarda basılan kitaplar hakkında malumat sahibi olmak için bize enstantaneler sunabilecek başka kaynaklara bakmak gerekir. 1723 Nizamnâmesine göre sendika temsilcileri ve muavinler, Paris'teki matbaaların rutin incelemesini yapmak zorundaydı. Bu teftişlerden gelen raporlar arasında günümüze en iyi şekilde gelen Mayıs 1769 tarihli olandır. Yedi gün boyunca müfettişler bütün matbaaları dolaşıp ne var ne yoksa zapta geçtiler. Basılı formlar üzerine yazdıkları için elde ettikleri bilgiler sistematikti. Usta matbaacıların adı, adresi, dükkân-daki baskı makinelerinin ve işçilerin sayısı, basılan kitapların başlıkları (Ayrıca *ouvrages de ville* diye bilinen gündelik işler), işleri ismarlayan kitapçıların isimleri yani yayıncılar, bunların yalnızca kitapçı mı yoksa basım-yayıncı mı olduğu gibi başlıklar dolduruldu.⁸

Bu teftişler, yayıncılığın Paris'te nasıl ciddi bir endüstri hâline geldiğini gösterir. Raporlar 297 baskı makinesine ve 850 kişilik bir işgücüne sahip olan (789 kalfa ve 61 loncasız *alloué*) 37 matbaa dükkânını kapsıyordu. 191 farklı kitap basılmaktaydı, bunun yanında hükümet daireleri, piyango, polis ve kilise için yapılan basımlar da vardı. On dokuzu hariç bütün kitaplar *privilège* sahibi idi. Bu on dokuz kitap ise sansürcüler tarafından onaylanmış fakat yasal statülerine ilişkin bir şey belirtmeyen *permissions tacites* almışlardı. Daha önce anlatıldığı üzere *permissions tacites*, resmî onay olmadan kitap basımını artırmaya yarayan kanunî bir boşluktu.⁹ Mayıs 1769'da basılan kitapların yalnızca yüzde dokuzunun bu

8 BnF France, FF, 22081, no. 188. Buradaki kayıtlar okumayı imkânsız kıla-cak ölçüde karalanmıştı. Tahmin yapmak yerine bu kayıtları tablo 2.1'de "tanımsız" kategorisine aldım.

9 *Permissions tacites*'in artan kullanımı, on sekizinci asır Fransa'sında kitap ticareti çalışmalarında sıkça işlenen bir konudur. Örneğin bkz: François Furet, "La 'Librairie' du royaume de France au 18e siècle", Furet et al., *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle* (Mouton & Co., Paris, 1965).

kategoriye girmesi, Lonca'nın standart meşru yayın yolundan pek sapmadığını gösterir. Bu on dokuz yarı resmî eser, çoğunlukla romanlar ve kamusal meselelerle ilgili romanlardı. Dul Duchesne tarafından yeniden basılan Rousseau'nun *La Nouvelle Héloïse*'i, Claude-Prosper Jolyot de Cr  billon'un tefrika romanı *Lettres ath  niennes*, Jean Tesson de Laguerrie'nin duygusal romansı *Les Amours de Lucile et de Doligny*, John Dickinson'ın *Letters from a Farmer in Pennsylvania*'sının bir   evirisi, Comtat Venaissin   zerindeki Fransız iddiaları hakkında bir Parlement d'Aix-en-Provence mensubunun yazdığı risale ve marquis de Mirabeau'nun fizyokratik¹⁰ eseri *Les   conomiques* vardı. *La Nouvelle H  lo  se* de dâhil olmak üzere hiçbir eser, dönemin otoriteleri ile   li  miyordu. Yine de hükümet bunlara resmî *ruhsat* vermekten kaçınmıştı.

Kraliyet mührü taşıyan diğer 172 eser, çok geniş konuları içeriyordu. Bunlar tablo 2.1'de toplanmış ve tasnif edilmiştir.

Tablo 2.1: Mayıs 1769'da Paris'te basılan kitapların konuları	
Din	42
Tarih	24
Biyografi	3
Anı	1
Coğrafya	1
Seyahat	5
Ekonomi ve gündem	3
Hukuk	7
Askerî konular	4
Bilim (aşağıdaki üç konu dâhil)	22
Tıp	11
Botanik	3
Matematik	1

10 İktisadın tabiat kanunlarına uygun olmasını savunan, tarımı zenginliğin birinci kaynağı sayan iktisadî g  r    (  .n.)

Mekanik sanatlar	4
Klasikler	13
Felsefe	2
Edebiyat	8
Kurgu	6
Tiyatro	9
Toplu eserler	3
Sözlük ve gramer	7
Müzik	2
Genel başvuru kitapları	4
Diğer	6
Tanımsız	15

En çok basılan kitap çeşidi, dinî kitaplardı. Çok sayıda litürjik eser (dua ve ayin kitapları), çeşitli ahlakî risaleler, ibadetle ilgili kitaplar vardı fakat formal teoloji kitaplarına rastlanmıyordu. Tarih ve ilgili alanlar olan biyografi, coğrafya, seyahat kitapları ikinci sırada geliyordu. Bunlar çok sayıda baskı makinesini meşgul ediyordu zira *abbé* Paul-François Velly'nin sekiz ciltlik *Histoire générale de l'France*'ı, Dominik rahibi Antoine Touron'un on dört ciltlik *Histoire générale de l'Amérique*'i, Jacques Hardion'un on sekiz ciltlik *Histoire universelle sacrée*'si gibi çok ciltli eserlerden oluşuyorlardı. Bu eserlerde güçlü bir dinî yön de mevcuttu; özellikle de Latin Amerika'da Katolik Kilisesi'nin rolünü methederken Touron ve XV. Louis'nin kraliyet kütüphanecisi, çocuklarının lalası olan Hardion bunun örnekleriydi. Müfettişler ayrıca Meaux piskoposu, XIV. Louis'nin saray vaizi Jacques-Benigne Bossuet'nin eserlerinin baskıda olduğunu da not etmişlerdi. Bunların hangi eserler olduğu belirtilmemiş olsa da *Discours sur l'histoire universelle*, vaazları ya da kralların kutsal haklarını savunduğu diğer eserleri olabilir. Bilimsel kitaplar kategorisi, Pierre-Joseph Macquer'nin *Éléments de chimie théorique*'i gibi standart bilimsel çalışmaların yanında Edmé-Gilles

Guyot'ya atfedilen *Amusements magnétiques* gibi popüler eserler, *Encyclopédie* yazarlarından Gabriel-François Venel'a ait *Précis dematière médicale* gibi tıbbî kitaplar vardı. Klasiklerin Fransızca çevirileri de yüksek sayılarda basılıyordu. Özellikle saygın matbaacı Joseph-Gérard Barbou'nun dükkânında Virgil'in, Quintilian'ın, Titus Livius'un eserleri baskıdaydı. Kurgusal eserlerde romanlar, daha sonraki asırlarda oldukları kadar baskın değildi. Çok satan *La Nouvelle Héloïse* bir istisnaydı. Asıl popüler olan kurgusal eserler, Madam Riccoboni olarak tanınan Marie-Jeanne Laboras de Mézières'nin *Lettres de Milady Juliette Catesby*'yi gibi duygusal romanslardı. Baskı makineleri, antoloji (*Différentes Pièces de théâtre*) yahut toplu eserler (Racine ve Molière) formatında çok sayıda tiyatro eseri de basılıyordu. Bunlar kadar önemli bir başka kategori ise *belles-lettres*'ti. Bu kategori, edebiyat üzerine makalelerden ve antolojilerden oluşuyordu. Yorulmaz derlemeci Joseph de La Porte'nin *Le Portefeuille d'un homme de goût* başlıklı eseri bunlara örnektir. Son olarak her türden başvuru kitapları da baskıdaydı; büyük *Grammaire de Port Royal* da dâhil olmak üzere gramer kitapları ve sözlükler.

Bir kitabı basmak aylar aldığı için çok minimal de olsa bu çalışma, Fransız yayıncılığının kalbinde bir yılda basılan kitaplar açısından güzel bir bakış sağlar. İşin doğrusu bu örnek, 1769 yılının ufak bir zaman diliminden alınmıştır. Buna karşın netice barizdir, 1769 yılında Paris'teki matbaalar, din ve devlet değerleri doğrultusunda basım yapmaktadır.¹¹

11 Şunu eklemeliyim ki G. Desprez'in dükkanında basılan kitaplar hakkındaki raporlara şaşırdım. Bunlar, on yedinci asrın Jansenistlerinden Pierre Nicole'a ait "*un volume de Nicole*" ve "*L'Esprit de Nicole*" (muhtemelen *L'Esprit de M. Nicole, ou Instructions sur les vérités de la religion* ilk baskı Desprez, 1765) olmak üzere iki ciltti. İkisi de sansürcüler tarafından onaylanmıştı. Sansürcüler, kâfir addedilen içeriklere karşı ince eleyp sık dokurlardı ve ve Jansenizm, 1713 Unigenitus Papalık fermanı ile kafirlik sayılmıştı. Dolayısıyla açıktan Jansenist kitapların resmî raporlarda geçmesi şaşırtıcıdır. Saint

Kraliyet sansürcülerinin onayını almış bütün kitaplar anaakım fikirlere meydan okumaktan uzaktaydı. XIV. Louis'nin “muhteşem yüzyılı”nın klasikleriyle, klasikçi yaklaşımıyla, geleneksel diniyle yoğrulmuş eserlerdi. Yasaklı kitaplar el altından satılıyordu. D'Hémery, bunları bulup açığa çıkarmayı iş edinmişti. Bazı gizli matbaaların var olduğunu, tanınmış bazı dükkânların zaman zaman *marron* işine girdiğini not düşmüştü. Fakat gayrimeşru literatürün çoğu Paris'in dışında, özellikle de Fransız sınırındaki matbaalarda basılıyordu. Bu basım teftişinden yola çıkarsak, Parisli yayıncıların ticaretin en güvenli limanlarına sığındıklarını, böylece *privilège*'ler tarafından korunan standart eserleri satmayı yeğlediklerini söyleyebiliriz.

En çok iş yapan yayıncılar, Paris'in manzarasında belli bir yeri işgal ediyordu. Bunların çoğu Saint-Jacques Sokağı ve des Mathurins Sokağı'nın etrafında kümelenmişlerdi. Dövme demirden levhaları vardı, bu levhalar sokağa doğru uzuyor, zaman zaman paslanıp eskidikten sonra yayaların üstüne devriliyordu. Bu nedenle 1761 yılında yayımlanan bir emirle demir levhalar yerini dükkânların dış cephelerine boyanan işaretlere bıraktı.¹² Raporlara göre kitapçıların yalnızca ufak bir bölümü, 211 kitapçıdan 29'u, 1769'unda basılan kitapları sipariş etmişti.¹³ Bunlar evlilik, ortaklık, usta-çıraklık bağlarıyla

Jacquez Sokağı'nda büyük bir matbaa yürüten Desprez, “imprimeur du roi et du clergé”, çok sayıda anaakım dinî kitap da basıyordu. Bunlara “*Le Nouveau Testament de Sacy*,” “*Les Lois ecclésiastiques*,” ve “*Missel de Noyen*.” Dâhildir. D'Hémery, raporlarında Jean Desaint, Charles Saillant, Jacques Vincent ve Philippe-Nicolas Lottin gibi dönemin önde gelen yayıncılarının Jansenist neşriyatla uğraştığını not düşmüştür.

12 Levhalar ve Paris'in tıraşlanması hakkında bkz: Louis Sébastien Mercier, *Tableau de Paris*, Jean-Claude Bonnet, ed., vol. 1 (Mercure de France yeniden basım, Paris, 1994), 177: “La ville, qui n'est plus hérissée de ces appendices grossiers, offre, pour ainsi dire, un visage poli, net et rasé.” [Artık kaba appendajlar ile dolup taşmayan şehir, tabiri caizse; parlak, temiz ve tıraşlı bir yüze dönüşmüştü. (HA)]

13 Bu rakamlar, dullar dâhil olmak üzere şurada yazılan bütün usta kitapçıları ve basımcıları kapsar: *Tableau des libraires et des imprimeurs jurés de*

birbirine kenetlenmiş ailelere aitti. Örneğin Jean Desaint, modern yayıncılar gibi iş yapıyordu. Kendisinin matbaası yoktu. Beş farklı matbaaya dokuz eser sipariş etmişti. Hérissant hanedanından iki basın-yayıncı büyük çaplı işler yapıyordu. Lonca'nın önce vekili, sonra *syndic*'i olan Jean-Thomas Hérissant, Paris'teki en büyük matbaalardan birini yürütüyordu. Saint-Jacques Sokağı'nda yer alan, levhasında "À Saint Paul" yazan bu dükkânda, on bir baskı makinesi ve kırk beş çalışan vardı. 1769 yılında on iki kitap basıyordu, on tanesi başka kitapçılar için, birisi kendisi için (bir Kitab-ı Mukaddes edisyonu), bir tanesi ise akrabası Claude-Jean-Baptiste Hérissant için *Le Code matrimonial* adında başka bir dinî kitap. Jean-Baptiste'in matbaası, Neuve Notre-Dame Sokağı'nda, "Aux Trois Vertus" levhasıyla yer alıyordu. Neredeyse Jean-Thomas'ın ki kadar büyük olan bu dükkânda dokuz baskı makinesi vardı, dört eser basılıyordu. Bunlardan biri Harbiye Nezaretinde çalışan Pinard adındaki yazara ait sekiz ciltlik *Chronologie historique-militaire*'in Jean-Baptiste'e ait edisyonuydu.

Birbirleri için eserler basarken yahut yeni baskılar sipariş ederken usta kastının seçkinleri, ortak girişimlerde sık sık iş birliğine gidiyorlardı. Kısaca "*Compaigne*" denen "*Compaigne des libraires associés*" adlı grup tarafından on dokuz eser basılmaktaydı. Bu grup, çeşitli *privilège*'lerde yahut *privilège* hisselerinde ortak bir grup usta tarafından oluşturulmuştu. Tarihini tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da kitap künyelerinde bu isme rastlanması on yedinci asra kadar uzanır.¹⁴ 1769'da Compaigne'nin matbaadaki kitapları genellikle

l'Université de Paris for 1768, BnF, F.F. 22106 no: 8. Bu bana düşük geliyor. *Almanach de la librairie*'de Paris için verilecek rakamlar: 221 1777, 199 - 1778, ve 184 - 1781: Antoine Perrin, *Almanach de la librairie*, Jeroom Verduyck, ed. (Paris, 1781; reprint, Paris, 1984), viii.

14 Bildiğim kadarıyla Compaigne des libraires associés şu ana kadar incelenmedi. İlgili bilgiler Bibliothèque nationale de France kataloğunda ve BnF'nin websitesinde (data.bnf.fr) bulunabilir. Joseph Saugrain tarafından seçerisi

dinî eserler (dua kitapları, bir ahlak risalesi, Kitab-ı Mukaddes üzerine bir inceleme ve bir umumî hukuk kitabı) ile her zaman satışı olan Virgil ve Racine gibi klasik yazarlara ait eserlerden oluşuyordu.

Bu iki farklı kaynaktan edindiğimiz (D'Hémery ve Lonca müfettişlerinin kayıtları) bilgiler ışığında bazı sonuçlara ulaşabiliriz.¹⁵ Lonca'nın 1723 Nizamnâmesi ile kazandığı tekel, uygulamada yalnızca ufak bir oligarşi tarafından kullanılıyordu. Aile ve iş bağları ile bir araya gelen bu birkaç düzine seçkin usta; din, tarih, klasikler, tıp, hukuk, *belles-lettres* gibi mevzuları kapsayan geniş bir konu yelpazesinde standart kitapların basım-yayınına odaklanarak ticarette hâkimiyet kuruyorlardı. Bu kitapların hepsi sansürcüler tarafından onaylanmıştı. Çoğunun eski baskıları vardı ve muhtemelen düşük risk karşılığında düzenli gelir getiriyorlardı. 850 kişinin çalıştığı 300 baskı makinesi, bunlardan başka ıvır-zıvır ve *ouvrages de ville* dışında pek az şey basıyordu. Yine de sektörün bu muhafazakâr karakteri, yenilikleri bütünüyle dışlamıyordu. *Permissions tacites*'in yarattığı yasal boşluklar, *La Nouvelle Héloïse* gibi orijinal eserlerin baskı üstüne baskı yapmasına alan açıyordu. Le Breton, Lonca'nın *syndici* ve en önde gelen mensuplarından biri, *Encyclopédie*'nin basımında başı çekmiş hatta Diderot'nun en cüretkâr eserlerinden biri olan

çkarılan Saugrain hanedanı buradan incelenebilir: Joseph Saugrain: "Généalogie de la famille des Saugrain, libraires, depuis 1518 jusqu'à présent" (1736), BnF, FF. 22106, no. 15

- 15 Şu dökümanla Paris'teki kitap üretiminin daha kapsamlı bir portresi çizilebilir: FF. 22081, nr. 188, 1770 ve 1771 kitap teftişleri için: : FF. 22081, no. 188 bis ve 189. Şunu eklemeliyim ki 1769'daki teftişlerden çıkan şaşırtıcı sonuçlardan biri de on altı baskının "pour le compte de l'auteur" [yazar hesabına (HA)] *privilège*'i ile basılmasıdır. Bu kez yazarların eserlerini satmasına izin verilmemişti. Çoğu *privilège*leri almışlardı ve kitapçılara sattıkları eserlerin baskılarını ayarlamışlardı. Kendi kendine basım için bkz: Marie-Claude Felton, *Maîtres de leurs ouvrages: L'Édition à compte d'auteur à Paris au XVIIIe siècle* (Voltaire Foundation, Oxford, 2014).

Lettre sur les aveugles'ü basmıştı. Yine de işinin belkemiğini *Almanach royal* üzerindeki tekeli oluşturunuyordu ve d'Hémery onun hakkında olumlu raporlar yazmıştı.

Aksine, d'Hémery'nin Jean-Augustin Grangé gibi yasaklı kitaplarla uğraşan bazı yayıncılar hakkında söyleyecek hiç iyi sözü yoktu. *Marron*'culuk, yayıncılardan çok kitapçılar arasında yaygındı ve bu yeraltı kitapçılığının çoğu ticaretin alt kademelerindeki insanlarca döndürölüyordu. Müfettişlerin raporları gösteriyor ki Paris'teki matbaalar, imtiyazlı bir elit sınıfa ait yayıncılar tarafından sipariş edilen alışlageldik, meşru kitapları basıyorlardı.

3. Bereketli Hilâl

HUDUTLAR KİTAPLARIN UMRUNDA DEĞİLDİR. Kitaplar ne sınırlara ne dinlere ne kültürlere ne de iletişimi kapamak için herhangi bir alana hapsedilebilir. Cellatların kamuya açık alanda asırlar boyu yaptıkları denemelerden öğrendikleri gibi kolay kolay yanmazlar da. Tabii kitapların yakılması illa bunların ilerici karakterde olduğunu da ispatlamaz. Kitaplar her şeyden bir şey taşır. Her yönden düşünceyi kibarca ya da bütün nobranlıklarıyla yayarlar. Diderot bunu zamanın Kitap Ticareti Yönetimi müdürü Sartine'e 1763'te yazdığı dilekçede güzelce ifade etmiştir: "Askerler dizin mösyö, bütün sınırlarınıza. Hepsi süngü takıp hazır beklesin tehlikeli kitapların kuyruk göstermesini. Yine de tabirimi maruz görünüz lütfen, bu kitaplar onların apış aralarından kayacak, kafalarının üstünden atlayacak ve aramıza katılacaktır."¹

Diderot'nun tecrübeyle bildiği üzere on sekizinci asırda Fransızca kitaplar, Fransız hudutlarını her yönden delip geçmişti."² Yayınevleri, Amsterdam'dan Brüksel'e, Ren boylarından İsviçre'ye, Papalık mülkü olan Avignon'a kadar uzanan

1 Diderot, *Lettre sur le commerce de la librairie* (Librairie Fontaine, Paris, 1984), 115.

2 Fransa dışındaki Fransızca kitap basımına genel bir bakış için bkz: *Histoire de l'édition française 2* (Promodis, Paris, 1984), 302– 359. Avrupa genelinden meseleye bir bakış için, bkz: Giles Barber, *Studies in the Booktrade of the European Enlightenment* (Pindar Press, Londra, 1994). Korsan yayın hakkında bkz: *Les Presses grises: La Contrefaçon du livre (XVIe–XIXe siècles)*, François Moureau, ed. (Aux Amateurs du Livre, Paris, 1988).

bir bereketli hilâl teşkil ediyordu. Fransızcanın, Avrupa'nın lingua francası³ olarak Latincenin yerini aldığı bu asırda, bütün Avrupa'da Fransızca kitaplar okunuyordu.⁴ 1750 itibariyle Fransızca kitapların büyük kısmı yabancı yayıncılar tarafından üretiliyordu. Takip eden bölümlerde, İsviçre'ye odaklanılarak bu sektörün nasıl işlediği gösterilecektir. Sektörün iç dinamiklerine geçmeden önceyse Fransa dışındaki Fransızca yayıncılığın genel bir topoğrafyasını çizmek iktiza eder.

-
- 3 Lingua Franca: Farklı diller konuşan toplumların aralarında anlaşabilmek için tercih ettikleri dil (ç.n.)
- 4 Tabii Fransızca konuşabilen Avrupalılar azınlıktaydı fakat Fransızca, kıtanın her tarafında elit kesim için bir gereklilik hâlini almıştı: Marc Fumaroli, *Quand l'Europe parlait français* (Éditions de Fallois, Paris, 2001). Hükümetten destek isterken kitapçılar, sektörün önemini vurguluyorlardı: “la langue française est devenue aujourd’hui celle de toutes les nations”: “Observations sur la décadence et la ruine d’une des branches la plus florissante du commerce du royaume, c’est-à-dire, de la librairie, particulièrement de celle de la ville de Lyon,” [“Bugün Fransız dili bütün ulusların dili olmuştur.”: “Krallığın en çok neşvünema bulan dallarından birinin, yani kitap ticaretinin, bilhassa Lyon şehrindeki çöküşü ve yıkılışı üzerine mülazazalar. (HA)] BnF, papers of the Chambre syndicale de la Communauté des libraires et des imprimeurs de Paris, ms. FF. 21833, fol. 141.

Bu harita, 1769 – 1789 arasında Amsterdam'dan Cenevre'ye uzanan bölgede Fransızca yayın yapan yayınevlerini gösterir. STN arşivlerinden edinilen bilgiye göre bunların hepsi modern anlamda yayınevleridir, kitapları basar yahut bastırırlar, pazarlarlar, girişimleri finanse ederler. Çok sayıda yayıncı olan yahut yayınevlerinin iş hacmi çok yüksek olan şehirler büyük ve kalın harflerle yazılmıştır. Yayıncılık sektörü daha az aktif olan şehirler ise yalnızca büyük harfle yazılmıştır. Fransa dışındaki çok sayıda yayınevi Fransızca kitap ticaretine dâhil olmuştur. Bazıları fırsat oldukça belli baskıların yayıncısı yahut yatırımcısı olmuşlar fakat STN arşivlerine yayınevi olarak girmemişlerdir. STN arşivlerinde ya da 1781 tarihli Almanach de libraire'de matbaacı/kitapçı olarak geçen bu işyerlerinin olduğu şehirler küçük harflerle yazılmıştır.

Harita 1: Bereketli Hilâl'deki Yayınevleri ve Kitapçılar

Bu haritanın da gösterdiği üzere, yayıncılar Fransızca kitapları belli merkezlerde yüksek sayılarda basıyorlardı: Hollanda'da Amsterdam, Hauge; İsviçre'de Cenevre, Lozan, Neuchâtel; Bouillon, Liège ve Neuwied gibi otonom prenslikler. Her hane, Fransa içinde kendi müşteri ağını geliştirmişti. Çoğu, Avrupa boyunca yayılan kitapçılara mal tedarik ediyor, bazıları da Almanya'ya odaklanıyordu. Hem matbaaları hem de kitapçıları olan bu büyük çaplı yayıncılara ek olarak birçokları da perakendeci, antrepo stokçusu ya da kaçakçısı olarak sınır ötesi ticarete katıldı. Dahası, Bereketli Hilâl, Fransa'nın kendi toprağına da sızdı zira sınıra yakın Fransız kitapçılar, yabancı yayınevleriyle iş birliği yapıyordu. Bunlar yalnızca krallığa kitap taşımakla kalmadılar, bazen ortak baskılara da yatırım yaptılar. Fırsatını bulduklarında kendi *contrefaçon*'larını bastılar. Bunlardan çok sayıda vardı; 1781 tarihli Almanach de la librairie, Rouen'de kırk, Lille'de on iki, Metz'de on iki, Strasbourg'da on iki, Besançon'da on altı, büyük bir korsan yayın merkezi olan Lyon'da kırk üç kitapçı ve matbaacı sayar⁵. Güneyde, Papalığa ait Avignon anklavında yayıncılar müthiş sayılarda *contrefaçon* üretmişlerdir. Harita, çok ayrıntılı olmak şöyle dursun, sınırlar arası kitap ticaretinin yalnızca en asgari bir resmini vermektedir.

Bu kitaplar asırlar boyunca mezhep savaşları ve ticarî ilişkilerin açtığı yolları takip ediyordu. Protestanlık, hele ki Kalvinizm, kitap üzerine kurulu bir dindi ve Cenevre, Amsterdam gibi Protestan merkezlerinden dinî kitaplar fişkırlıyordu. 1526 yılında Sorbonne, Kitab-ı Mukaddeslerin anadillerde basımını yasaklamıştı. 1550 yılında ünlü Fransız matbaacı Robert Etienne, Cenevre'de Calvin'e katıldı ve beraber Fransızca Kitab-ı Mukaddes bastılar. Bu zamandan Fransız İhtilali'ne kadar

5 Émeric David, Aix-en-Provence'ta bir basım-yayıncı, 1787'de Lyon'u ziyaret ettiğinde not defterine Lyon başlığı altında şunu yazmıştı: "12 imprimeries—les 3 quarts ne s'occupent qu'aux contrefaçons." Bibliothèque de l'Arsenal, Paris, ms. 5947.

İsviçre matbaaları, Fransız Huguentoları yeraltı ağlarıyla ulaştırılan, bitmek tükenmek bilmez bir Kitab-ı Mukaddes, dua kitabı, dinî kitaplar akışı ile beslediler. 1585'te İspanyollar, Rönesans döneminde matbaacılığın en büyük merkezlerinden biri olan Anvers'i ele geçirdi. Neticede çok sayıda Protestan matbaacı, kitapçı Amsterdam'a kaçtı. Böylece Amsterdam, güneydeki komşunu geride bıraktı. Sonraki iki asır boyunca İsviçre ve Fransa'ya dalga dalga Fransız mülteci akınları oldu. Bunların önemli bir kısmı kitap işiyle uğraşıyorlardı. 1562 – 1598 arasında yaşanan Fransız Din Savaşları'ndan sonra Huguenotlara uygulanan zulüm azalsa da XIV. Louis iktidarında yeniden başladı, 1685'te Nantes Fermanı'nın kaldırılması ile son buldu. Fransadan daha çok sayıda Huguenot kaçtı, bu durum yayıncılık sektörünü ve yeraltı dağıtım sistemini kuvvetlendirdi. Protestan Enternasyonal on sekizinci asrın ortasında militanlığını büyük ölçüde kaybedince Fransa dışındaki yayınevleri *philosophe*'lerin eserlerini basmaya başladı. Aydınlanmacı eserler, Protestan yayıncıların kurduğu ağları takip etti. Kalvinist tefsirli Cenevre Kitab-ı Mukaddesleri yasadışı olarak kalsa da 1770'lerde ve 1780'lerde *chambres syndicales*'in kargo tefişlerinde giderek artan bir biçimde hoşgörölür oldu. İsviçreli yayıncılar özellikle Fransadaki Huguenotlarla sıkı ilişkilerde kalmayı sürdürdü. Huguenotlar müşteri buluyor, tahsilat yapıyordu. Yayıncılar Kitab-ı Mukaddesler ve dua kitaplarıyla aynı balyalar içinde Voltaire ve d'Holbach'ın eserlerini yolluyorlardı.

Yayınevlerinin hepsi yekpare Protestan yahut Aydınlanmacı değildi. Farklı ortamlarda var oldukları için farklı yönlerden gelişmişlerdi. Düklükler, Prenslikler, bağımsız şehir devletleri ve Kutsal Roma – Germen İmparatorluğu'nun parçaları... Amsterdam ve Cenevre, başlarda cumhuriyetçi özyönetim örnekleri olarak görülebilse de 1750'de artık aristokratik oligarşilere evrilmişlerdi. Diğer siyasî oluşumların çoğu Katolik'ti ve Katolisizm'in çeşitli versiyonlarını destekliyorlardı. Örneğin

Köln, Kutsal Roma İmparatorluğu içinde bağımsız bir devlettir. Bavyeralı Wittelsbach hanedanı tarafından yönetilse de “Köln Başpiskoposluğu” adı altında, bağımsız bir siyasî yapı olarak görülüyordu. Şehirde yaşamayan başpiskopos, şehirdeki yerel ruhbanlar ve militan papalık elçilerine nazaran yayıncılık konusunda daha hoşgörülü idi. Louis-François Mettra adında, sonradan yayıncı olmuş Parisli bir maceracı şehrin surları dışında yer alan fakat başpiskoposun yetki alanında olan Münz’de dükkân açmıştı. 1785 yılında yerel prensliğin daha tahammüllü olduğu Neuwied’e taşındı. Burada büyük bir matbaa dükkânı açtıktan sonra *Société typographique de Neuwied* gibi şaşıla bir isim seçerek çok sayıda yasaklı ve korsan kitap üretmeye başladı. Kendi günlüğü, el yazması bir gazetesinin basılı versiyonu olan *Correspondance littéraire secrète* bu basılı eserlere dâhildi.⁶

Kiliseye bağlı bir prenslik olan Liège’de, ılımlı politik koşullar yayıncılığın serpilmesini sağladı; burası, 1760’lar ve 1770’lerde korsan yayıncılığın en önemli merkezlerinden biri oldu⁷. Karşı-Reformasyon bugün Belçika sınırlarında kalan arazinin büyük kısmında ruhban sınıfının gücünü perçinlemişti. Avusturya Hollandası olarak bilinen bu bölgede egemenliğini muhafaza eden Habsburglar, Maria Theresa (1740-1780)

6 Mettra’nın kariyerinin ağıyarını mâni, etrafını câmi bir anlatımı için bkz: Jeffrey Freedman, *Books without Borders in Enlightenment Europe: French Cosmopolitanism and German Literary Markets* (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2012), 62–75.

7 Takip eden tartışma, Liègeli üç yayıncı hakkındaki STN dosyalarından takip edilebilir: Clément Plomteux, J. J. Tutot, and C. J. Renoz, ve Demazeau (ilk ismi bilinmiyor)) Liègeli araştırmacıların geniş çalışmasıyla, özellikle *Guide bibliographique pour l’histoire de la principauté de Liège au 18e siècle*, Daniel Droixhe, ed., içinde *Annuaire d’histoire liégeoise* (Liège, 1995); Daniel Droixhe, *Une histoire des Lumières au pays de Liège* (Les Éditions de l’Université de Liège, Liège, 2007); ve *Livres et Lumières au pays de Liège (1730– 1830)*, Daniel Droixhe, P.-P. Gossiaux, Hervé Hasquin, ve Michèle Mat-Hasquin, eds. (Desoer Editions, Liège, 1980).

ve II. Joseph (1780-1790) dönemlerinde bu bölgeyi yumuşak bir tavırla idare ettiler. II. Joseph'in 3 Ekim 1781 tarihli hoş-görü fermanı ile Katolik olmayanlar ve kitap tüccarları özgür bir ortama kavuşmuş oldu. Liège'de korsan yayıncılığın patlama yaptığı dönemde otoriteyi sağlayan kişi prens-piskopos (*Prince-évêque*, seküler egemenliğe sahip piskopos) François-Charles de Velbruck'tu. Dünyevî lezzetlerden kendini mahrum etmeyen, söylenene göre Mason locasına kayıtlı, ilerici fikirleri benimsemiş bu adam, Liège'in durağan ekonomisine basım-yayıncılığın sağlayacağı itkiyi çok faydalı buluyordu. Onun yüreklendirmesiyle dört yayıncı (Jean-François Bassompierre, Clément Plomteux, Denis de Boubers ve Jean-Jacques Tutot), bütün büyük *philosophe*'ların eserlerini ve satışı olacak her şeyi bastılar. Bir rapora göre zirve döneminde Liège'de on beş baskı makinesi ve on beş matbaa vardı.⁸

Şehrin kötü şöhreti, korsanlığın tartışıldığı her ortamda gündeme geliyordu. Diderot'un *Lettre sur le commerce de la librairie*'si bunun bir örneğidir.⁹ Korsan yayıncılar başarılarıyla kıvanıyorlardı, bunu Spa'dan dönerken Bassompierre ile karşılaşan dönemin popüler yazarı ve *philosophe*'u Jean-François Marmontel yakından öğrenmişti. Onun şaşkın bakışları arasında yayıncı, handa onu bulmuş ve çok satan kitaplar yazdığı için tebrik ettikten sonra onun eserleri üzerinden çok para kazanmakla övünmüştü. Marmontel, "Bu yapılan benim emeğimin meyvesini çalmaktır." diye itiraz ettiğinde, Bassompierre

8 Joseph Brassine, "L'Imprimerie à Liège jusqu'à la fin de l'Ancien Régime", *Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique des origines à nos jours* 5, "Première partie" (Musée du livre, Brussels, 1929), 41. *The Almanach de la librairie of 1781* baskı makineleri hakkında bilgi vermeden on matbaa listeler. Buna karşın Liège'deki yayıncılık hususunda en büyük uzman olan Daniel Droixhe, o zamanlar Liège'in en az on beş kitapçıya evsahipliği yaptığını yazar. Bu sayı, Namur, Mechelen ve Tournai'den fazladır. Bu bilgi bana 13 Nisan 2019 tarihli özel bir mektupta verilmiştir.

9 Diderot, *Lettre sur le commerce de la librairie* (Librairie Fontaine, Paris, 1984), 102.

Fransız privilègelerinin Liège'e kadar uzanmadığını, Liège'in özgür bir ülke olduğunu söyledi. "Biz" dedi, "İyi olan her şeyi basma hakkına sahibiz, bu bizim mesleğimizdir." Daha sonra Marmontel'i evine, akşam yemeği için davet etti, "Avrupa'daki en yakışıklı basımevlerinden birini göreceksin ve eserlerinin ne kadar kaliteli basıldığını görünce memnun olacaksın."¹⁰

Bassompierre'in firması on sekizinci asrın ikinci yarısı boyunca işledi. 1740'lardan beri korsan yayın yapıyordu. Kendisi gibi adı Jean-François olan oğlu 1757'de işe ortak oldu ve ikisi birlikte 1777 yılında baba Jean-François Bassompierre ölene kadar çalıştılar. Plomteux daha da büyük bir ölçekte çalıştı. *Encyclopédie* ve *Encyclopédie méthodique* üzerine yatırım yapan uluslararası konsorsiyumdan hisseler aldı. Voltaire'in bütün eserlerinin otuz iki ciltlik bir versiyonunu yayımladı. Helvétius'un bütün eserlerinin ilk cildini yayımladı. Raynal'ın çok satan eseri *Histoire philosophique*'inin yeniden basımı için ön ayak olmakla kalmadı, Raynal'la da dost oldu ve 1781'de kitabı yasaklanıp Fransa'dan kaçmak zorunda bırakıldığında onu korudu¹¹. Piskopos Velbruck'un güvenilir bir danışmanı olan Plomteux, Aydınlanma eserlerini basmakta

10 Jean-François Marmontel, *Mémoires de Marmontel*, M. F. Barrière, ed. (Firmen-Didot, Paris, 1891), 355. Bu pasaj Joseph Brassine, "L'Imprimerie à Liège jusqu'à la fin de l'Ancien Régime." ile başlayarak çeşitli tarihçilerce alıntılanmıştır.

11 Plomteux kendi *Histoire philosophique* edisyonunu to the STN'ye 26 Haziran 1781'de bir mektupla şöyle anlattı: "J'aurai moi-même achevé le mois prochain une édition en 10 volumes octavo avec les planches, tableaux, et atlas. Je puis me flatter qu'elle sera plus belle et plus exacte que l'édition originale. J'ai eu le bonheur de posséder chez moi M. l'abbé Raynal depuis le moment de son départ de Paris, et je viens d'établir ce illustre proscrit à Spa, où il prend les eaux." [Önümüzdeki ay levha, tablo ve atlaslardan oluşan 10 ciltlik bir octavo serinin edisyonunu tamamlayacağım. Övünmek gibi olmasın lakin orijinal edisyondan daha güzel ve isabetli olacak. Paris'ten ayrıldığı andan beri abbé Raynal'ı kendi evimde ağırlama zevkine nail oldum ve bu şöhretli sürgünü suyundan istifade ettiği Spâ'da konuk ettim. (HA)] Plomteux, Maastricht'ten Jean-Edmé Dufour ile birlikte çok satan kitaplarından Raynal'ın *Histoire philosophique*'ini yeniden basma yarışının başını çekti.

hiç beis görmüyordu. Spa yakınlarında bir kumarhane olan “Vaux-Hall”ın sahibiydi. Burası aynı zamanda gayrimeşru edebiyatın da merkeziydi. 1787 yılında Liège’in en önde gelen yetkilisi (bourgmestre) oldu. Bütün bunlar, onun şehrin en etkin, en etkili seçkinlerinden biri olduğunun ispatıydı.

Yine de Liège’de ya da Bereketli Hilâl’in herhangi bir yerinde yayıncıların karşılaştığı hoşgörölü muameleyi abartmamak lazım. Bütün devletler, en küçük prensliklere kadar, öyle ya da böyle bir sansür mekanizmasına sahipti. Liège’de sansür işlevi, Prens-piskoposun ve onun özel divanının başbakanın otoritesi tarafından uygulanıyor, anaakım dinî görüşü hâkim kılmak için çabalayan kilisenin kanunlarına dayanıyordu. Fransa ile büyük çaplı işler yapan Liègeli yayıncı Demazeau, “kilisenin çıkarını yüceltmek için çok çabalayan sansürcülerin giderek artan baskısı altında kıvrandığından” şikâyet etmiş, bu “ruhban nefreti” nedeniyle kaçakçılık yolunu seçmek zorunda kaldığını söylemişti.¹² Velbruck’un dönemi (1772 – 1784), bir vakanüvise göre “korsan yayıncılığın altın çağı”nı¹³ Liège’de zirve noktaya ulaştırmıştı. Fakat halefleri, tıpkı selefleri gibi bağımsız yayıncılara ya da Aydınlanma’ya karşı hiçbir sempati hissetmiyorlardı. Yalnızca yerel ekonomiye olan katkısından dolayı kitap basım sektörünün varlığına izin verdiler.

1755 yılında, ufak çaplı bir oyun yazarıyken sonradan gazeteci olan Pierre Rousseau, *Journal encyclopédique* adında, *philosophe*’ların davasını savunan bir mecmua çıkarmak maksadıyla Liège’e taşındı¹⁴. Zamanın prens-piskoposu Jean Théodore de Bavière, Münih’te oturuyordu ve idari işleri başbakanı Maximilien Henri de Horion yürütüyordu. Aydınlanma’yı

12 Demazeau’dan STN’ye, 11 Nisan 1774.

13 Droixhe, *Une histoire des Lumières au pays de Liège*, 91.

14 Mezkûr kaynakların yanında, bu olay asıl olarak şu çok iyi monografiden alınmıştır: Raymond Birn, *Pierre Rousseau and the Philosophes of Bouillon* (Institute Musée Voltaire, Geneva, 1964).

benimseyen Horion, Rousseau'yu resmî sansürden muaf tuttu ve kilise yetkililerinin teftişini engelledi. İki yıl boyunca bu mecmuanın abone sayısı ve tanınırlığı yükseldi. Rousseau, matbaasında derginin yanında korsan kitaplar da bastı. Horion Mayıs 1759'da vefat etti. Louvain'deki ilahiyatçıları, Köln'deki papalık elçilerini, Brüksel ve Münih'teki lobicileri seferber eden kilise yetkilileri, Rousseau'ya hücum ettiler. Rousseau, daha hoşgörülü bir ortam bulunduğuna inandığı Brüksel'e göçmeye karar verdi fakat Maria Theresa'nın şansölyesi Prens Kaunitz, buna izin vermedi. Yılın sonunda, *Journal encyclopédique*'in Kilise ve Habsburg tahtının müşterek hücumu karşısında yok olacağı mukadder gibiydi.

Dergi Ocak 1760'ta, Charles Godefroy de la Tour d'Auvergne, ufak Bouillon Düklüğü'nün uzaktaki hükümdârı, Rousseau'ya sığınma hakkı verince kurtuldu. Dükün Aydınlanma ile uzaktan yakından alakası yoktu fakat Liège'den, yaklaşık yüz kilometre kuzeyindeki o küçük hasım devletten nefret ediyordu. Bouillon, Fransız sınırına yakın, üç bin nüfuslu ufak ve fakir bir şehirdi, bu şehrin ekonomisini canlandıracak her fırsatı kaçırmadı. Sözde bir sansür olsa da Rousseau *Journal encyclopédique* ve diğer iki mecmuasını gönlünün istediği gibi yönetmekte özgürdü. Bu mecmualar o kadar başarılı oldu ki Rousseau, *Société typographique de Bouillon* adında yeni bir şirket kurdu. 1767'den Rousseau'nun öldüğü 1785'e kadar bu şirket, iki yüzün üstünde kitap bastı. Bunların büyük kısmı Fransız sınırından kaçırılmak için üretilen *contrefaçon*'lardı. Altı baskı makinesiyle büyük bir işgücünü istihdam etti, bir servet kazandı, arkadaşı ve Amsterdam'daki müttefiki Marc-Michel Rey başta olmak üzere dönemin en ünlü yayıncılarının dengi oldu. 1780'lerde Rousseau Paris'te yarı emekliliğe çekilince batacak gibi olsa da bu iş modeli girişimciler için basit bir reçete sunuyordu: Fransa dışında dükkân aç, Fransızların ne okumak istediğini bul, piyasayı ucuz kitaba boğ.

Uygulamadaysa işletmeler her çeşit engelin üstesinden gelmek ve muntazaman yönetilmek zorundaydı. De Boubers kardeşler, işlerin iyiye gidebileceği ölçüde kötüye de gidebileceğinin ispatıydı. Kaynaklarda belirsizlik olmakla beraber, hepsi Lille’de doğmuş, sınır boylarında kitap ticaretinden köşeyi dönmeyi kafaya takmış en az üç kardeş vardı.¹⁵ En büyükleri, Henri-François, Lille’in altmış yedi km batı-kuzeybatısında kalan Saint-Omer’de başarılı bir matbaacı oldu. Genç kardeşi Denis de çırak olarak ona katıldı ve sonra kendi dükkanını açtı. 1759 yılında Denis, *Thérèse philosophe* ve başka pornografik eserler basarken yakalandı, 3 bin L. para cezasına mahkûm edildi, Fransa’dan kovuldu. Liège’ye göç edip her şeye tekrardan en baştan başladı. Bu kez dinî risalelerle işe başladı, işi büyüdükçe bunun yanında gayrimeşru eserleri de ekledi. 1766 yılında burjuva imtiyazlarını satın aldı. Fransa’da o kadar çok *contrefaçon* satmıştı ki Dunkirk’te bir mahreç satın alıp burayı kendisinin ve beynelmilel iş ortaklarının malları için depoya çevirdi. 1772 yılında Velbruck işbaşına geldiğinde Bassompierre ve Plomteux ile birlikte Liège’in kitap sektörünün önde gelen isimlerindendi.

Üçüncü ve en genç kardeş Jean-Louis de Boubers’ün kariyeri de aynı yolu izledi fakat felaketle neticelendi. 1764’te o da yasaklı kitapların ticaretini yapma suçlamasıyla Fransa’dan sürgün edilmişti. Liège’deki kardeşinin yanına sığındı, dört yıl sonra Brüksel’de kendi matbaasını ve hurufat atölyesini açtı. Çok geçmeden korsan yayıncılığa başladı. Kardeşiyle paylaştığı Dunkirk’teki mahreç üzerinden korsan yayınları Fransa’ya aktarıp stokladı. Dört – beş baskı makinesiyle çalışıp Rousseau’nun bütün eserlerinin yirmi dört sayfalık kitaplardan oluşan güzel bir edisyonunu ve ucuz *contrefaçon*’larını

15 Bu hikâye şuradan beslenir: Droixhe, *Une histoire des Lumières, chaps. 6 and 8 and Livres et Lumières au pays de Liège*, özellikle yedinci bölüm.

bastı. 1770'lerin ortalarında Jean-Louis, şehrin en önde gelen basım-yayıncısı olarak nam salmıştı.¹⁶

1770 güzünde İsviçre'ye bir iş seyahatine çıkan Boubers, Neuchâtel'e bir teklifle geldi.¹⁷ Kendisinin korsan versiyonunu bastığı Paul-François Velly'ye ait *Histoire de France*'ın STN tarafından başka bir korsan baskısının yapılacağını öğrenmişti. Korsan, korsanlanacaktı. STN'nin bu projeden vazgeçmesi için STN'nin korsan baskıları karşılığında kendi stoğundan yüz yirmi beş adet indirimli kopya vermeyi teklif etti. Bunun yanında o sıralar bulunması imkânsız gibi olduğundan pazarda en çok aranan kitaplardan biri hâline gelen d'Holbach'ın ateistik kitabı *Système de la nature*'ü birlikte basacaklardı. Boubers, STN'nin korsan baskı yapabilmesi için eserin bir kopyasını temin edecek, iki bin kopyalık ilk baskının beş yüzünü satın almayı taahhüt edecekti. STN üstüne düşeni yapıp Mart 1771'de beş yüz kopyayı yolladı. Boubers bunlara karşılık olarak elindeki Velly kopyalarıyla takas dışında herhangi bir ödeme yapmayı reddetti. Takip eden dört yıl boyunca Neuchâtel ve Brüksel arasında tehditler ve suçlamalarla dolu bir posta trafiği yaşandı. Sonunda STN, Boubers'in borçlu olduğu 1.480 L'nin büyük kısmını tahsil etmeyi başardı fakat onu "kötü niyetli, güvenilirmez bir kişilik" olarak yaftalayıp üstünü çizdi.¹⁸

16 Auguste Vincent, "La Typographie bruxelloise au XVIIe et XVIIIe siècle", *Histoire du livre et de l'imprimerie en Belgique* 5, "Quatrième partie," 32-33.

17 Boubers ve STN arasındaki bu kompleks ilişki özeti STN arşivindeki Boubers dosyasından çıkarılmıştır. Bunu şu eserimde daha uzun tartıştım: "The Life Cycle of a Book: A Publishing History of d'Holbach's *Système de la nature*", *Publishing and Readership in Revolutionary France and America*, Carol Armbruster, ed. (Greenwood Press, Westport, CT, 1993), 15-43. STN'nin *Système de la nature* baskısı için bkz: Charly Guyot, "Imprimeurs et passeurs neuchâtelois: L'Affaire du *Système de la nature* (1771)", *Musée neuchâtelois* 33 (1946), 74-81 ve 108-116; ve Jerom Vercruysse, "L'Édition neuchâteloise du *Système de la nature* et la librairie bruxelloise", *Aspects du livre neuchâtelois*, Jacques Rychner and Michel Schlup, eds. (Neuchâtel, 1986), 77-88.

18 STN'den tahsilatçı olarak çalışan Brükselli bir tüccar olan Charles, Triponnetty'ye, 6 Ocak 1772. Triponnetty, 25 Şubat 1774 tarihli bir mektupta Boubers'in

Bu vaka, 1770’li yıllarda Boubers’in kafasını meşgul eden çok sayıda olaydan yalnızca biriydi. 2 Temmuz 1778’de Jean-Jacques Rousseau’nun ölümünden sonra Boubers, Rousseau’nun ilk metresi Madam de Warens’e yazdığı mektupları ele geçirdi. Bu mektupları, Soci  t   typographique de Gen  ve’nin çıkardığı Rousseau’nun bütün eserleri koleksiyonuna ekleyerek korsan bir genişletilmiş baskı yapmak istedi. Cenevreli yayıncılar, Rousseau’nun evrakının yasal vasileri tarafından tam bir bütün eserler baskısı yapmak ve bununla Rousseau’nun dul kalan e  i Th  res   Levasseur’ya düzenli bir gelir sağlamakla g  revlendirilmi  lerdi. STN de dâhil olmak üzere diğer yayıncılar, bu Cenevre baskısını ele geçirip korsan versiyonunu basmayı tasarladılar, Boubers de onlarla güçlerini birleştirmeyi düşündü. ¹⁹ Fakat sonunda, Cenevrelilere tek başına saldırıp Gazette de Leyde ve diğer mecmualarda büyük bir c  retk  rl  kla yalan yanlış reklamlar bastırarak abone kazanmaya çalıştı. Elyazmalarının büyük kısmına sahip olduğunu iddia etti fakat Cenevreliler, Madam Levasseur adına konuşunca   ark etmek zorunda kaldı. Bu arada başka girişimlere de para yatırdı ve giderek büyüyen bir borç yükünün altına girdi. Aralık 1782’de, Raynal’ın *Histoire philosohique*’inin on ciltlik bir yeniden basımını tamamlamak üzereydi ki alacaklıları ve polis dükkânına     t  . Ka  mayı ve borçları nedeniyle hapse düşmemeyi başarsa da mahvolmu  tu. STN’nin

yine borcunu ödemeyi reddettiğini söylüyordu: “Il me r  pondit vaguement et je pr  vois qu’il cherchera des chicanes dont il n’est pas mal endoctrin  .” [Bana belirsiz bir şekilde cevap verdi ve kendisinin talimli olduğu hilekârlık yoluna başvuracağını öngörüyorum. (HA)] Triponnety Boubers’in davranışlarında “mauvaise volont  ”den [kötü irade/niyet (HA)] başka bir şey bulmamıştı.

- 19 Entrika konusunda bu eserin sekizinci bölümüne bakınız. Rousseau’nun eserlerini 1778’teki ölümünden sonra basma çabaları için bkz: Raymond Birn, *Forging Rousseau: Print, Commerce and Cultural Manipulation in the Late Enlightenment* (Voltaire Foundation, Oxford, 2001); ve Ralph Leigh, “Rousseau, His Publishers and the Contrat Social,” *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 66, nr. 2 (1984), 204–227.

Brükselli bir kitapçıdan aldığı rapora göre Boubers, Raynal'ın *Histoire philosophique*'inin baskı levhalarıyla firar etmiş, geriye "kitap ticareti tarihinin en büyük iflası" olarak tanımlanan 300 bin L. üzerinde bir borç bırakmıştı.²⁰ Adına bundan sonra arşivlerde rastlanılmamaktadır.

Brüksel'deki diğer yayıncıların akıbetini bu kadar ayırtılı bilmiyoruz. Nüfusun büyük kısmı Flamanca konuşsa da şehir on sekizinci asır boyunca gitgide Fransızlaşmıştı. Bunda en büyük pay, 1744'ten 1780'e kadar Avusturya Hollandası'nı umumî vali olarak yöneten Lorraineli Charles'taydı. O ve Habsburg ortaөлçisi Charles de Cobenzl, ilerici politikaları desteklediler ve Jean-Louis de Boubers'in aktivitelerine hoşgörüyle yaklaştılar. Buna karşın Pierre Rousseau'nun *Journal encyclopédique*'ini Brüksel'e taşıma teşebbüsüne destek olmadılar. 1781 yılında şehirde yirmi matbaa ve on bir kitapçı vardı. Fakat bunların yayıncılık sektöründe gayrimeşru yollara saptıklarına dair elde pek bir kanıt yoktur.²¹ Dört tanesinin adı STN'nin arşivlerinde geçer. Yerel muhbire göre bunlar arasında en saygın olanlar Dujardin ve Lemaire'di.²² Neuchâtel'den kitap ısmarlamaya hazır olduklarını gösterecek de STN onlarla hiç iş yapmamıştı. STN, iki marjinal kitapçıyla,

20 Delahaye'den STN'ye, 2 Ocak 1783. STN'ye 18 Nisan 1783'te yazdığı bir mektupta Pierre-Joseph Duplain de Boubers'in iflasına değinmişti. Boubers, Charles-Joseph Panckouckeun kız kardeşi ile evlendi ve Panckoucke ona eylül ayında 38 bin L. borç verdi: Suzanne Tucoo-Chala, *Charles-Joseph Panckoucke & la librairie française 1736– 1798* (Editions Marrimpouey Jeune and Librairie Jean Touzot, Pau and Paris, 1977), 404. Given Panckoucke'un desteğiyle Boubers, aktivitelerini sürdürmüş olmalıdır fakat bunu destekleyen bir belgeye rastlamadım.

21 *La Vie culturelle dans nos provinces (Pays-Bas autrichiens, principauté de Liège et duché de Bouillon)*, Hervé Hasquin, ed. (Brüksel, 1983), 17; ve *Almanach de la librairie*, 89. Pascal Durand and Tanguy Habrand, *Histoire de l'édition en Belgique XVe–XXIe siècle* (Les Impressions nouvelles, 2018, basım yeri yok), Kannıt olmasa da Brüksel'de korsan yayının yaygın olduğu ileri sürülmüştür (ss. 73–74).

22 Overman frères'ten STN'ye, 31 Ağustos, 1785.

Delahaye & Compaigne ve de Villebon & Compaigne ile çalışmıştı. Delahaye *livres philosophiques* ticareti ile uğraşıyordu, STN'ye korsan baskılarını yapması için yeni yayınları sunmayı teklif etmişti fakat orijinal eserler basmıyordu. Şirketin üç yöneticisi, Fransız mümessilleri ve casusları hususunda gözlerini dört açsalar da 19 Şubat 1785'te gayrimeşru yayınların ticareti suçlamasıyla yakayı ele verdiler. Bir tanesi serbest bırakıldı ve tutuklanmalarını ticarî rakiplerinin *menées sourdes*-sine (entrikalarına) bağladı.²³ 90 bin L. değerindeki hisseleri, alacaklıları tarafından satıldı. STN'nin mümessili 1 409 L. tutarındaki alacağı tahsil etmeyi başaramadı ve firmanın kalıcı olarak mahvolduğunu düşündü.²⁴ Villebon, çevredeki büyük yayınevlerinden mal tedarik ediyordu fakat bunun yanında kendisi de kitap basıyordu. Çok sayıda yasaklı eseri de içeren bir envanter listesi vardı. 1782'de Ostend'de gezideyken polis tarafından yakalanıp yaka paça Bastill'e yollanmıştı. Dört ay mahpus kaldıktan sonra serbest bırakılmış, işlerinin başına dönmüş, devrime kadar böyle devam etmişti²⁵.

-
- 23 Delahaye & Compagnie'den STN'ye, 5 Nisan, 1787. Yalnızca "Delahaye & Compagnie," diye imza atan mektup yazarı da 8 Haziran 1787 ve 1 Ekim 1788 tarihli mektuplarında benzer şeyler söylemiştir.
- 24 Overman frères'ten STN'ye, 31 Ağustos, 1785: "La société des libraires Delahaye et Compagnie de notre ville est tout à fait [dissoute]. La femme de Delahaye et le principal associé sont condamnés à la maison de force. Lui, qui n'était pour rien dans cette affaire, a obtenu sa liberté. Il ne lui reste aucune ressource." [Delahaye Kitapçıları Cemiyeti ve şehrimizdeki şirket tamamen (çözölmüştür). Delahaye'nin hanımı ve başat ortağı zorla çalışmaya icbar edilmiştir. Bu işte hiçbir dahli olmayan kişi serbest bırakılmışsa da kendisinin bütün kaynakları elinden alınmıştır. (HA)] 17 Şubat, 1784 tarihli bir mektupta, Overman, STN'yi Delahaye'nin "des chicaneurs et des gens qui par des détours tendent à s'approprier ce qu'il ne leur appartient pas." Olduğu yönünde uyarıyordu.
- 25 Villebon'un STN arşivlerindeki dosyasında yalnızca on bir mektup vardır. Fakat bunlar, ticaretin genel bir resmini çizmek için yeterlidir. Villebon, Bastille'de tutuklu kalışından 25 Haziran 1782 tarihli mektubunda bahsetmiştir. Bu mektubunda en son kataloğu da vardır. Bu katalog, geniş bir literatür çeşitliliği ihtiva eden iki yüzden fazla kitabı içermektedir. *Livres philosophiques*

Belçika'daki diğer yayınevleri, Fransızca kitap ticaretine ağırlık vermedi. Anvers, hâkim pozisyonunu on altıncı asrın sonunda kaybetmişti, on yedinci asrın sonundaysa kuzeydeki Amsterdam, Rotterdam, Leiden, Hague gibi büyük basım – yayın merkezlerinin gölgesinde kalmıştı. Hollanda, 1568-1648 arasında süren Seksen Yıl Savaşları'ndan ekonomik süper güç olarak çıkmıştı.²⁶ Matbaacılar ve kitapçılar da bu refahtan, ülkenin istisnaî iktisadî kurumlarının, ticarî ağlarının, ulaşım imkânlarından faydalanmak suretiyle paylarını aldılar. Huguenot mültecilerin de katkısıyla çok sayıda Fransızca kitap bastılar. Fransızca on sekizinci asırda yaygınlaşmış, uluslararası kitap ticaretinde de hâkim dil konumuna ulaşmıştı. Hollandalıların hoşgörülü tavırları başka ülkelerde basımı imkânsız olan kitapların basılmasını mümkün kılmıştı. Yine de Hollandalıların düşünce özgürlüğüne koşulsuz iman ettiği söylenemezdi; Rousseau'nun *Émile*'i ve *Contrat social*'ı 1762 yılında, *Lettres écrites de la montagne*'ı 1765'te Hollanda Meclisi tarafından kınanmıştı.

Hollanda'da koşullar, büyük ölçüde otonom olan kasaba ve eyaletler boyunca değişiyordu. "Vekiller" olarak bilinen aristokratik bir elit sınıf şehir hayatına hâkimdi, bu durum demokratik reformlar isteyen burjuvaların hoşuna gitmiyordu. Siyasî gerilim on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında da artarak devam etti, sonunda 1785 yılında kendilerini "Yurtsever" olarak adlandıran radikallerin isyanı patlak verdi.

hakkındaki giriler elle eklenmiştir. STN'nin Ostend'deki kargo mümessili Frédéric Romberg & fils, Villebon'un tutuklanışından 24 Ocak 1782 tarihli mektupta bahsetmiş ve şöyle bitirmiştir: "Ces gens, ayant été arrêtés pour cause capitale, perdront selon toute apparence au moins la liberté." [İdamlık suçlardan tutuklanan bu insanlar büyük ihtimalle en azından özgürlüklerini yitirecekler. (HA)]

26 Hollanda'daki koşullar için bkz: Ivo Schöffer, *A Short History of The Netherlands* (De Lange, Amsterdam, 1973); ve Simon Schama, *Patriots and Liberators: Revolution in the Netherlands 1780–1813* (Alfred A. Knopf, New York, 1977).

Bu isyan 1787 yılında, Prusya'dan askerî yardım alan Orange Prensi ve Stadholder (Başyargıç) V. William tarafından bastırıldı. Böylece Hollanda, bir nevi kendi Ancien Régime'ine dönmüş oldu. Amsterdam Borsası uluslararası finansın merkezi olmayı sürdürse de Flemenk ticaret filosu, İngiliz ve Fransız filoları tarafından geçilmişti. Hâlbuki on yedinci asrın sonlarında Hollandalılar, İngiliz ve Fransızların toplam ticaret gemilerinden daha fazlasına sahipti. Hollanda Altın Çağı artık geride kalmıştı, Hollanda ekonomisi gerileme dönemine girmişti. Hollanda'nın basın – yayın sektöründeki hâkimiyeti de on sekizinci asrın ortalarında İsviçre'ye geçti. Bununla birlikte Hollandalı ve İsviçreli yayıncıların etki alanları birbirinden tamamen ayrılmış da değildi. Aydınlanma'nın zirvesinde Hollanda'da üç büyük yayıncı vardı: Amsterdam'da Marc-Michel Rey, Hague'de Pierre-Frédéric Gosse, Maastricht'te Jean-Edmé Dufour.²⁷ Hepsinin de İsviçre ile güçlü bağlantıları vardı. Rey, Cenevre'de doğup Lozan'da eğitim almıştı. Gosse ailesinin kökenleri Cenevre'ye uzanıyordu ve Dufour, Société typographique de Neuchâtel'in en yakın müttefiki olmuştu.

Marc-Michel Rey, Aydınlanma'nın en önemli yayıncısı olarak görülür. Bu namını da hak etmişti. *Philosophe*'ların çok sayıda eserinin ilk baskılarını yapmış, daha da çoğunu yeniden

27 Bu üçlünün hâkimiyetine STN'ye Hollanda'dan gelen birçok mektupta değinilir. Louis de Joncourt, Hague'deki Stadholder'ın kütüphanecisi ve STN'nin kurucularından Frédéric-Samuel Ostervald'in kayını, bunları 22 Eylül 1775 tarihli bir mektupta Ostervald'la tartışmıştır: "Je vous indique ces Messieurs comme les seuls qui fassent le vrai commerce de la librairie étrangère et qui entendent leur profession." [Bu beyefendileri yabancı kitap ticaretini hakkıyla satan ve mesleklerini anlayan kimseler olarak sunuyorum. (HA)] Hollanda'da yayıncılığın ve uluslararası kitap ticaretinin genel resmi için bkz: Y. Z. Dubosq, *Le Livre français et son commerce en Hollande de 1750 à 1780* (Amsterdam, 1925); ve *Le Magasin de l'univers: The Dutch Republic as the Centre of the European Book Trade*, C. Berkvens-Stevelinck, H. Bots, P.G. Hoftijzer, ve O. S. Lankhorst, eds. (Brill, Leiden, 1992).

basmıştı.²⁸ Voltaire'in asıl yayıncısı olan, kültürlü Cenevre elitine mensup Gabriel Cramer'in aksine Rey entelektüel biri değildi. Fakir bir Huguenot göçmeninin oğlu olarak dünyaya gelmiş, doğru düzgün okula gitmemiş, 1737 yılında on yedi yaşındayken Lozan'da bir kitapçıya çırak verilmişti. Amsterdam'da 1744 yılında kendi dükkânını kurup 1780'de ölene kadar idare etse de Flemenkçeyi öğrenme zahmetine girmemişti. Amsterdam'daki diğer firmalar olan Changuion, Néaulme, Arkstée et Markus gibi o da Fransızca kitapların ticaretine odaklanmıştı. R. A. Leigh'in Rousseau'nun mektuplarını derlediği çalışma sağ olsun, Rey'in Rousseau ile olan ilişkisinin üzerinde akademik çevrelerce sıkça durulmuştur. Leigh ve diğerleri, Rey'i kâr odaklı düşünen bir iş adamı olarak betimlerler fakat aynı zamanda yayıncı ile filozofu birbirine bağlayan karşılıklı bir sevgi – saygı ilişkisinin de üstünde dururlar.²⁹ Rey, Rousseau'ya elyazmaları karşılığında iyi bir ücret ödemişti, Thérèse Levasseur'nun da emeklilik maaşını ayarlamıştı. Ödemeleri bugünden bakınca mütevazı görünebilir, asrın en çok satanlarından, Rey'e bir yılda 10 bin L. kazandıran, çok daha fazlasını daha sonra bir kısmı korsan olmak üzere on iki baskıdan kazandıran *La Nouvelle Héloïse* için 2.161 L. kadar. İkili arasındaki mektuplar gösteriyor ki Rey, Rousseau'ya köpek gibi bağlıydı.³⁰ Onun fikirlerine inanıyordu, psikolojik dengesizliği

28 Maalesef henüz Rey'in tam bir biyografisi yazılmamıştır. Biyografik ve bibliyografik çalışmalarda şunlara bakabilirsiniz: Max Fajn, "Marc-Michel Rey: Boekhandelaar op de Bloemmarkt (Amsterdam)," *Proceedings of the American Philosophical Society* 118 (1974), 260–268; ve Jeroom Vercruysse, "Marc-Michel Rey imprimeur philosophe ou philosophique?," *Werkgroep Acht-tiende Eeuw* (Nymegen, 1977), 93–121.

29 İlişkilerinin ayrıntıları şurada görülebilir: *Correspondance complète de Jean-Jacques Rousseau* (Voltaire Foundation, Oxford, 1965–1998), 52 vols., R. A. Leigh tarafından çok iyi bir şekilde edite edilip notlandırılmıştır. Ayrıca Leigh'in makalesi, "Rousseau, His Publishers and the Contrat Social,"a ve Birn'ün çok iyi monografisi, *Forging Rousseau*'ya bakınız.

30 Leigh, "Rousseau, His Publishers and the Contrat Social," 211.

için izin vermişti, desteğini hiç eksik etmemişti. Rousseau'dan kızlarından birinin vaftiz babası olmasını istemişti ve Rousseau bu sorumluluğu ciddiyetle yerine getirmişti.

1765'te, Rousseau'nun eserleri öyle yüksek düzeyde talep ediliyordu ki bazı Parisli yayıncılar bile gayrimeşru kitap ticaretindeki tehlikelere rağmen bu talepten nemalanma yoluna girmişti. Paris'teki Veuve Duchesne yayınevini yöneten Pierre Guy, Arksteée ile bir olup Rey'in orijinal *Du contrat social* ve *Lettre à Christophe de Beaumont* baskılarının korsan versiyonlarını bastırmaya çalıştı. Arkstée, gizlilik içinde iş yapması gerekmesine rağmen Rey'e haber verdi. Bunun iki nedeni vardı, öncelikle Arkstée, güçlü bir yayıncı olan Rey'le arayı açmak istemiyordu. Diğer neden ise Hollandalı yayıncılar arasındaki bir nevi gayri-resmî telif hakkı anlayışı idi. Eğer bir yayıncı bir kitabın baskısını hâlihazırda yapıyorsa, diğerleri ona saygı gösterirdi. Edindiği bu bilgi üzerine Rey, önce Guy'a protesto mektubu yolladı. Sonra ise ona, kendi yayınlarının korsanını sipariş etti. Rey biliyordu ki eserleri her türlü korsan yayına düşecekti, böyle yaparak ilk korsan baskıların da kaymağını yemiş oldu.³¹ Bu vaka ve diğerleri, yayın dünyasında sıkça yaşanan şeylerdi. Çok satan kitaplar üzerinden yapılan kâr yarışının yansımalarıydı.

Rey, *philosophe*'ların en gayrimeşru eserleri üzerinden yattığı pazar sayesinde bir servet kazandı. Cramer'in arkasından Voltaire'in de göz yummasıyla çok sayıda Voltaire eseri bastı. 1764 ve 1765'te *Dictionnaire philosophique* ve *L'Évangile de la raison*'un baskılarını hazırladı. Hollanda Parlamentosu tarafından bu kitapların yakılması Voltaire'i çok memnun etti, zira yakılan kitapların daha fazla talep yaratacağını biliyordu. Rey, d'Holbach ve onun çevresindeki serbest düşüncü radikallerin çoğu eserinin ilk baskısını yaptı. Elyazmaları,

31 Age 222-223

Amsterdam'a gizli bir ağ üzerinden ulaştırılıyordu. Rey bunları kimliğini saklayarak bastırıp dağıtmayı başarıyordu. Diderot'nun eserlerini basma tasarısını gerçeğe dökemese de Aydınlanma literatürünün o kadar büyük kısmını basıp dağıtmıştı ki *philosophe*'ların yol arkadaşı, propagandacısı sayılabilirdi. Yine de Amsterdam'daki Protestan Walloon Kilisesinin saygın bir üyesi olarak kalmaya devam etmişti. Kitab-ı Mukaddes'in bir baskısını ve on yedinci asır Canterbury başpiskoposu John Tillotson'ın vaazlarının çevirisini basmıştı. Bunun yanında muhtemelen *Liturgie pour les Protestants de France*'ın da arasında bulunduğu çeşitli dinî eserleri basmıştı.³² Rey'in korsan baskısını yaptığı (çok sayıda korsan baskı yapıyordu) genellikle Hollandalı ve Fransız otoritelere sorun yaratan eserler değildi. 1754 kataloğunda yer alan 2685 eser arasında en büyük kategori (%18,6 ile) standart dinî eserlere ayrılmıştı.³³ Rey'in iş anlayışının temelinde ideoloji mi yatıyordu? Muhtemelen hayır. *Philosophe*'lara karşı sempatisi olduğu kesin olsa da Rey, neyin satacağı hususundaki keskin sezgisi tarafından yönlendiriliyor gibiydi. Pazardaki ustalığı onu Aydınlanma'nın en önde gelen yayıncısı hâline getirdi.

Gosse ve Dufour da yayıncılığa iş adamı kafasıyla yaklaşmıştı. Kariyerleri hakkında pek bir şey bilinmese de STN ile olan mektuplaşmaları gösteriyor ki kararlarını bugün pazar araştırması olarak adlandırdığımız yönetime göre alıyorlardı. Bir sonraki bölümde anlatılacağı üzere Gosse, STN'yi genel okuyucuya hitap etmeyecek hiçbir şeyi basmama konusunda uyarılmıştı. Voltaire'in eski metinleri elden geçirip yeni gibi sunma huyundan duyduğu rahatsızlığı belirtse de Voltaire'in eserlerini havada kapmıştı. Gosse yine de en radikal eserleri

32 Jerom Vercruysse, "Typologie de Marc-Michel Rey," *Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens* 4 (1981), 167– 185. Bu makalede, Vercruysse, Rey tarafından basılan 106 kitabı teşhis edip listelemiştir.

33 Raymond Birn, "Michel Rey's Enlightenment", *Le Magasin de l'univers*, 26.

işine dâhil etmiyordu, Dufour ise aksine çok sayıda gayrimişru eser basmıştı ve özellikle Mirabeau'nün halkı isyana teşvik eden, pornografik eserlerini basma konusunda çok istahlıydı. İşin doğrusu iki Hollandalı yayınevi, işlerini jeopolitik konumlarına bağlı olarak farklı şekillerde yürütmüşlerdi. Hagude'da, başyargıcın dairesine yakın bir yerde dükkânı olan Gosse, sarayın resmî kitapçısı olmanın keyfini çıkarıyordu. En büyük Fransızca mecmualardan biri olan *Gazette de la Haye*'in basımından gelen sabit bir geliri vardı. Toptan kitap satışı konusunda da çok iyi iş çıkarıyordu. Büyük çaplı siparişlerinin karşılığında STN ona, kitaplarının Hollanda ve Britanya'ya satışının imtiyazını vermişti. Ne çeşit kitapları sevdiği, diplomat ve hezarfen Francesco Algarotti'nin 1770 tarihli *Lettres du comte Algarotti sur la Russie: Contenant l'état du commerce, de la marine, des revenus & des forces de cet empire*'ini sipariş etmesinden anlaşılabilir. Çok satabilirdi, bu nedenle "Öyleyse dört yüz kopya alalım."³⁴ demişti. Pek az kitapçı, pazarlık bile yapmadan böyle büyük siparişleri verebilirdi. Gosse, kendi yayınlarıyla STN'nin yayınlarını takas etmekten kaçındı zira Hauge ve Neuchâtel arasındaki mesafe, kargo ücretlerini çok artırıyordu. Ödemesini sağlam kambiyo senetleriyle yaptı, 1774 yılında emekli olup oğluna kârlı bir işletme bıraktı. Artık yumuşamıştı. Oğlu ile STN'nin *Description des arts et métiers*'inin siparişi üzerine tartışsa da sonra yeniden barıştılar. Gosse'nin bu barışmayı anlattığı mektubu, başarılı geçen bir kariyerin özeti mahiyetindedir: "Kendi payıma konuşmam gerekirse artık yaşlandım. Şimdi huzur ve sessizliği, işten ve para kazanmadan daha çok arzuluyorum. Yine de bu beni, Rabbim sağlık sıhhat verdiği sürece sana her konuda yardımcı olmaktan alıkoymayacaktır."³⁵

34 33. Gosse'den STN'ye, 8 Aralık, 1769

35 Gosse'den STN'ye, 16 Temmuz, 1779. Gosse, *Description des arts et métiers*'in iki yüz kopyasına abone olmuştu. Bunları STN, Paris baskısından on dokuz

Dufour'un pek böyle dinî çekinceleri yok gibiydi. *Vrai Sens du système de la nature* başlıklı ateist eserin ilk baskısını ve bu eseri de içeren Helvétius'un dört ciltlik *Oeuvres complètes*'ini basmıştı.³⁶ Bassompierre'in Liège'deki dükkânında zanaatı öğrenen bu Parisli, 1766 yılında Maastricht'te, Hollanda'nın batı yakasındaki büyük şehirlerden uzakta kendi dükkânını açtı. Liège'in Prens-Piskopos'u ve Brabant dükü tarafından ikili bir yönetimle idare edilen Maastricht, Orta Çağ'da kendine özgü bir hoşgörü geliştirmişti. Din savaşları döneminde de hem Protestan hem de Katoliklerin hâkimiyetinde kalmıştı. Hollanda Cumhuriyeti'nin en güneyinde, kendi hâlinde bu eyalet on sekizinci asırda geniş bir otonomiye sahip olmuştu. İki bourgmester tarafından idare edilen iki ayrı yönetimi vardı, bunlardan biri Katolikler, diğeri Protestanlar içindi. Bu karışık yönetimden doğan otorite boşluğunu fırsat bilen Dufour, yeni eserlerden ve eski eserlerin korsan baskılarından oluşan kitaplarını büyük çapta basabildi. 1775 yılında bir ortak bulup çeşitli yatırımcıların finansal desteğini kazandı. 1776 yılında dükkânını büyütüp baskı makinelerinin sayısını altıya çıkardı. Eylül 1779'da STN'nin müdürlerinden Abram Bosset de Luze, onu ziyaret etmiş ve "Bu adam Hollandalı yayıncıların kırbacı. Hem bizim baskılarımızla hem de kendi baskılarıyla onların kârlarına çöküyor." demişti.³⁷

cilt olarak yeniden basmıştı. Fakat STN siparişleri zamanında getiremeyince Gosse aboneliğini iptal etmek istedi. 1779'da bu tartışmayı "à l'amiable" bir şekilde çözme girişimi fayda getirmeyince mahkemede, STN'nin lehine olacak şekilde çözüldü. Gosse'nin oğlu, Pierre-Frédéric, 1 Ocak 1774'te firmayı devraldı. O zaman, Pierre Gosse ve ortağı, Daniel Pinet emekliye ayrılmıştı.

36 David. W. Smith, "A Preliminary Bibliographical List of Editions of Helvétius's Works," *Australian Journal of French Studies* 7 (1970), 299-347; ve Daniel Droixhe and Nadine Vanwelkenhuyzen, "Ce que tromper veut dire: À propos des éditions maestrichtoises d'Helvétius (1744-1777)," *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 329 (1995), 197-206.

37 Bosset'den STN'ye, 17 Eylül 1779. STN'ye 19 Ocak 1778 tarihli bir mektupta, Dufour çok sayıda yazışma yaptığı için hepsine yetişemediğini, oğullarından yardım aldığını söylemişti. 2 Ağustos 1780 tarihli bir mektupta Paris'teki

Bosset'nin de dediği üzere, Dufour âdetâ İsviçreli yayıncılarla Hollanda arasında bir köprü olmuştu. Rey ve Gosse'nin aksine ağırlıklı olarak takasla ilgileniyordu. Neuchâtel'den kargo masraflarını asgariye indirebilmek maksadıyla Basel ve Nymegen'den geçen bir yol bulmuştu. STN'ye, bütün *nouveauté*'lerinden (en yeni kitapların baskıları) takas maksadıyla yirmi beşer adet yollamalarını istemişti.³⁸ STN, kendileri adına "onun gibi saygın bir yayıncı ile"³⁹ iş yapmanın bir zevk olduğu yanıtını vermişti. İşin doğrusu iki yayınevi birbirlerine çok benziyordu. İkisi de öncelikle korsan yayından gelir elde ediyordu. Dufour'un her yılın başında hazırladığı kataloglar, STN'ninkilerle aynı kitap çeşitlerine sahipti. STN'den aldığı ilk katalogda, altı kitabın hâlihazırda kendi deposunda yer aldığını fark etmişti. Bazen aynı kitabın korsan baskısını yapıyorlardı. 1787 yılında Dufour, STN'nin Claude-François-Xavier Millot'nun dokuz ciltlik *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne*'sini yeniden basacağını öğrendi. Bu eseri kendisi basmaya başlamış olduğundan STN'ye bu durumun ilişkilerine ve kazançlarına zarar vereceği yönünde bir uyarı mektubu yolladı⁴⁰. İlişkilerini korumak adına, kendi baskısından vazgeçmeyi önerdi. Nihayetinde iki yayınevi de bu eseri basmadı, zira Paris baskısı ile zaten talep karşılanmıştı. İki yayıncı da William Robertson'ın dört ciltlik *Histoire de l'Amérique*'ini 1778 yılında, yeni kurulan Amerikan Cumhuriyeti'ne yönelik ilginin zirve yaptığı dönemde basmışlardı. Çeviriyi sipariş eden Dufour, kendi eserini orijinal saydı ve STN bu eseri hatalarını düzelterek daha iyi bir baskıyla korsan olarak bastığında itiraz etti.

ailesini yirmi iki yıldır ilk defa ziyaret ettiğini yazar. 7 Şubat 1787 tarihli bir mektubunda ise STN'yi ortağı Philippe Roux'nın öldüğü, yerine Roux'nın kardeşinin geçtiği konusunda bilgilendirir. Dufour'nun dosyası çok geniş olup elli bir mektup içerse de özel hayatı hakkında pek bir ayrıntı yoktur.

38 Dufour'dan STN'ye, 8 Temmuz, 1777.

39 STN'den Dufour'ya, 16 Aralık, 1776.

40 Dufour'dan STN'ye, 25 Aralık, 1787.

Arada sırada gerçekleşen bu fikir ayrılıklarına ve takaslar-
da yaşanan at pazarlıklarına rağmen iki yayınevi yakın müt-
tefikler oldular. 1776 yılında Dufour, ağırlıklı olarak STN ile
ticaret yapmaya başladığında bastığı otuz kitaptan oluşan bir
liste yollayıp bunları STN'nin eserleri ile değiş tokuş etmeye
hazır olduğunu bildirdi. Bu liste, çeşitli yasal eserlerin *contre-
façon*larından ve *livres philosophiques*'lerden oluşuyordu. Bu
listede bazı uç eserler de vardı, *L'Art de péter* (Yellenme Sana-
tı) ve el yazmasından basılan müstehcen bir şiir olan *Parapilla*
gibi.⁴¹ Diğer mektuplarında da benzer eserleri, “elyazmaların-
dan” bastığını ima etti. Bunun yanında 1776 yılında, Maastricht'i
mesken tutan ünlü polemiği Simon-Nicolas-Henri Lin-
guet için de broşürler bastı. Fakat Dufour'un işi ağırlıklı olarak
yasal pazarda çok tutan eserlerin korsanlarını basmak üzeri-
neydi. Bunlar, *Cécilia, ou mémoires d'une héritière* (Cécilla, bir
varisin anıları) gibi duygusal romanları ya da Crébillon Fils'in-
kiler gibi erotik uzun hikâyeleri kapsıyordu. Hacimli korsan
baskıları arasında Beaumarchais'nin eserleri ve Raynal'ın *Histo-
ire philosophique*'inin dört cildi vardı. Dufour'un Maastricht'te
kitapçı dükkânı yoktu. Matbaacı-toptancı olarak çalışıyor, bü-
yük bir perakendeci ve toptancı ağını besliyordu. Ayrıca bü-
yük sahil şehirlerindeki Hollandalı yayıncılarla takas ticaretini
de geliştirmişti. İsviçre orijinli kitaplar onun üzerinden doğu
Hollanda'ya, Belçika'ya, Fransa'ya ulaştırılıyordu. Baskı mali-
yetleri, İsviçre'de %25 daha ucuzdu⁴² fakat yine de Fransızca
kitapların basımı çok sayıda Hollanda şehrindeki yayıncıları
on sekizinci asır boyunca meşgul etmişti. Rotterdam, Abra-
ham Acher ve Henri Desbordes gibi büyük yayıncıların, Pier-
re Bayle ve Pierre Jurieau gibi büyük müelliflerin yetişmesini

41 Dufour'dan STN'ye, 28 Eylül, 1776.

42 30 Ağustos 1779'da Amsterdam'dan STN'ye yazdığı bir mektupta Bosset
şöyle diyordu: “On imprime dans ce pays à 25% plus cher qu'en Su-
isse.” [Bu ülkede kitap basımının maliyeti İsviçre'de olduğundan %25
daha fazladır. (HA)]

sağlayan Huguenot akını durulunca merkez olma özelliğini yitirmişti. Amsterdam ise Rey'in yanında Changuion, Néaulme, Arkstée et Markus gibi Fransızca kitaplar konusunda uzmanlaşmış çeşitli yayınevlerini muhafaza etmeyi başarmıştı. Leiden'de ise Elsevier'in on yedinci asırda kurduğu gelenek yaşatılıyor, çok sayıda yayıncı akademik eserler basıyordu⁴³. 1780 yılına gelindiğinde ise yayıncılık sektörü de diğer bütün sektörler gibi ülkeyi iç savaşın eşiğine getiren Orangist – Yurtsever çatışmasından zarar görmüştü.⁴⁴

STN'den Bosset, 1779'da Benelüks ülkelerine Ren boylarına düzenlediği üç aylık gezide yayın sektörünün bütün çeşitliliğini gözlemleme şansı bulmuştu. Basel'den Amsterdam'a, Brüksel'e, Liège'e ve Neuchâtel'e uzanan zengin kitap diyarında yeni iş birliği fırsatları keşfetmek için yola çıkmıştı⁴⁵. Belçika sınırına çok yakında bulunan Dufour haricindeki Hollandalı yayıncılar onu soğuk karşılamıştı. Bütün kitapçıların tek tek gezdiği Amsterdam'da, tehlikeli bir nifak olarak görülmüştü. Amsterdamlı kitapçılar Bosset'ye dürüstçe STN ile

43 P. J. Hoftijzer, "The Leiden Bookseller Pieter van der Aa (1659– 1733) and the International Book Trade," *Le Magasin de l'univers*, 169– 184. Fransızca kitap ticareti ve Hauge arasındaki bağlantı için bkz: Christiane Berkvens-Stevelinck, *Prosper Marchand: La Vie et l'oeuvre (1678–1756)* (Brill, Leiden, 1987).

44 Örneğin, Elie Luzac Fransız Aydınlanması konusunda uzmandı. Julien Offray de La Mettrie'nin materyalist kitabı *L'Homme machine*'in ilk baskısını yapmıştı. Fakat 1760'ta yayıncılığı boşladı ve kendini hukuka, siyasî eylemciliğe adadı. Bkz: Rietje van Vliet, *Elie Luzac (1721–1796), Bookseller of the Enlightenment* (AfdH Publishers, Enschede, Hollanda, 2014).

45 Bosset'nin STN'nin Neuchâtel'deki ofisine mektupları 23 Temmuz'dan 23 Eylül'e uzanır. Ağustos başlarında, üç haftaya yakın bir süre kardeşinin Cleves yakınlarında, Huth'taki şatosunda kaldı. STN için iş fırsatları aramanın yanında bankacılık ve pamuklu bez üretimi konusunda da girişimlerde bulunmuş olabilir. Şu rota üzerindeki kitapçıları ve matbaaları ziyaret etti: Basel, Strasbourg, Rastatt, Mannheim, Karlsruhe, Darmstadt, Frankfurt, Hanau, Mainz, Coblenz, Bonn, Köln, Düsseldorf, Duisburg, Wesel, Cleves, Arnheim, Utrecht, Leiden, Haarlem, Amsterdam, Hague, Rotterdam, Anvers, Brussels, Louvain, Maastricht, Liège, Mons, Valenciennes, Cambrai ve Saint Quentin.

ticaret yapmak istemediklerini, onun ucuz *contrefaçon*'ları ile ilgilenmediklerini söylediler. Aksine, kendi aralarında birlik olup kendi orijinal baskılarını korumak niyetindeydiler. Onu bir meslektaş ve İsviçreli hemşeri olarak gören Rey ise yemeğe davet etti. Kitap ticaretinin güncel meselelerini konuştular, Rousseau'nun ölümünden sonra derlenen eserlerin basılması ve *Encyclopédie*'ye rakip edisyonlar çıkarmak gündemlerindeydi fakat Rey, STN'ye olan husumetini gizlemedi.⁴⁶ Nihayetinde Bosset, Hollanda'da STN'nin iş yapamayacağı, buranın düşman toprağı olduğu kanısına vardı.⁴⁷

Bosset'nin de belirttiği üzere Benelüks ülkelerinde ve İsviçre'de aynı kitapların korsan baskısı yapılıyordu. İsviçreli ler daha ucuza kitap basabildikleri için *contrefaçon* pazarına hâkim olmuşlar, Hollandalılarla ticareti geliştirmemişlerdi.

46 Bosset'den STN'ye, 30 Ağustos, 1779: "J'ai beaucoup de peine à le faire revenir de sapré vention contre la Société typographique ayant cru que Fauche [Samuel Fauche, STN'nin Neuchâtel'de rakibi] et nous étaients la même chose et que nous avions imprimé Bonnet [Charles Bonnet, naturalist, eseri *Oeuvres d'histoire naturelle et de philosophie*'nin Fauche tarafından korsan baskısı yapılmıştı] et Rousseau dont il a le privilège en Hollande." [Fauche'un (Samuel Fauche, STN'nin Neuchâtel'deki rakibi) ve bizim aynı olduğuna ve bizim Bonnet'yi ve Hollanda'da haklarını muhafaza ettiği Rousseau'yu bastığımıza inandığı için kendisini Matbaa Cemiyeti'ne karşı aldığı tedbirlerden vazgeçirme noktasında zorluklar yaşıyorum. (HA)] STN, iş yapmaya başlar başlamaz, Rey'le iş yapmanın yolunu aramıştı. Rey, 3 Eylül 1769 tarihli mektubunda bunu doğrudan reddetmiş, baskı maliyeti daha yüksek olsa bile Amsterdam'da baskı yapacağını söylemişti: "Je conviens qu'il m'en coûte encore plus ici, mais je donne du pain à mes compatriotes, et je préfère ce moyen quoique plus dispendieux." [Kabul ediyorum, o bana daha fazlaya mal oluyor, fakat yoldaşlarıma ekmek veriyorum ve e kadar masraflı olursa olsun bu yolu tercih ediyorum. (HA)]

47 Bosset'den STN'ye, 7 Eylül, 1779: "J'ai appris à être fort circonspect sur les livres que j'ai offerts aux différents libraires, qui tous du plus au moins [sic] impriment les mêmes ouvrages que nous et qui en général voient avec jalousie la quantité de livres qui sortent de la Suisse." [Az veya çok bizimle aynı eserleri basan değişik kitapçılara teklif ettiğim kitaplar hakkında oldukça ihtiyatlı olmayı öğrendim, umumiyetle İsviçre'den gelen kitapların sayısına kıskançlıkla bakmaktadırlar. (HA)]

İki ülke arasındaki uzaklığa ek olarak üretim maliyetlerindeki uçurum, takas ticaretini zorlaştırıyordu. Böylece İsviçreli-ler kendi aralarında ittifaklar kurup kitaplarını değiş tokuş ettiler, Hollandalılar da aynısını yaptı. Rekabet iki tarafta da düşmanlığın yanında ittifaklar yarattı, uluslararası kitap ticaretinin zirvesinde yer alan bazı yayın evleri büyük çaplı yatırımlarda güçlerini birleştirdiler. Cramer, Voltaire ve Rousseau'nun baskılarını ayarlarken Rey'le güç birliği yaptı, Plomteux ise STN ile bir olup *Encyclopédie* işine girdi. Bu sırada Panc-koucke Paris'te temaslarını sürdürüyor, herkesle dost oluyordu. Bununla birlikte çok sayıda yatırımcı gerektiren beynelmilel konsorsiyumlar nadirattandı. Az sayıdaki yayıncı bunlar üstünde sermayesini riske etmeyi göze alabiliyordu. Pek çoğu işlerini korsan yayın üstüne kurmuştu, aralarında pek azı orijinal eserler basmaya cesaret edebiliyordu.

Neyin korsan baskısının yapılacağına karar verirken, yayıncılar aynı kaynaktan, Fransa pazarından besleniyordu. Fransa pazarı, yayıncılara hangi yayınların satış garantisinin olduğu, *nouveauté*'lerden hangilerinin gelecek vaat ettiği konusunda orijinal ya da kopya raporlar sunuyordu. Korsanlar kendi baskılarını okurla buluşturmak için yarışsalar da kendi aralarında o kadar çok takas yapıyorlardı ki hepsinin kitap stoğu üç aşığı beş yukarı birbirine benziyordu. Genelde aynı kitapları basıyorlardı, bu nedenle İsviçreli, Belçikalı ve Hollandalı yayınevlerinin katalogları aynı kitapların çok sayıda kopyalarını barındırıyordu.⁴⁸ Pierre-Frédéric Gosse, STN'nin ona sunduğu kitapların birçoğunun hâlihazırda elinde olduğunu hatta bunların bazılarının kendi kitaplarının korsan versiyonları olduğunu

48 Bu gözlem, onlarca kataloğun incelenmesi ile yapılmıştır fakat herhangi bir istatistiksel analiz yapmış değilim. Katalogların ve mecmualardaki reklamların sistematik bir incelemesi, uluslararası kitap ticareti hususunda çok şey ortaya çıkarabilir.

üzüntüyle not etmiştir.⁴⁹ Amsterdamlı Daniel Jean Changuion da STN kataloğunda kendi eserlerini görünce şaşırmişti.⁵⁰ STN de müşterilerinden, başka yayınevlerinden STN baskılarını satın aldıklarını öğrenmişti.⁵¹ Takas sistemi sağ olsun, stoklar arasında o kadar geçişkenlik vardı ki bütün yayıncılarda bulunan eserleri gösteren bir liste çoğu korsan yayıncıda bulunabiliyordu. Neuchâtel *société typographique*'ı ve Lozan *société typographique*'ı kendi aralarında o kadar çok kitap değiş tokuşu yapmışlardı ki Leipzig'deki bir kitapçı ikisinin de kataloğunun tamamen aynı olduğunu fark etmişti.⁵² Yayınlardaki bu aynılık, *société typographique* teriminden de anlaşılabilir. Neuchâtel, Bern, Lozan, Yverdon, Saarbrücken, Liège, Bouillon, Neuwied, Brüksel, Köln, Kehl ve hatta korsan Fransızca yayınların rağbette olduğu Londra'da *société typographique*'ler vardı. Tabii genelde öyle olsa da bu ismin seçilmesi illaki yayıncının *contrefaçon*'larda uzmanlaştığını göstermiyordu. En azından bunların Fransız sınırına yakın yerlerde Fransızca kitap basan yayınevleri olduğu ise kesindi.

Hakikaten de yayınevleri Fransa'yı çepeçevre sarmıştı. Avrupa'nın her yerindeki kitapçılar için Fransızca kitaplar basıyor

-
- 49 Pierre- Frédéric Gosse'den STN'ye, 26 Temmuz, 1776: "Je ne m'attendais pas de votre part, Messieurs, des ré impressions de mes propres é ditions, et je suis très surpris que vous jugez encore à propos de me les annoncer." [Efendiler! Kendi edisyonlarımın yeniden baskısını sizden bulmayı beklemiyordum; onları bana duyurmayı uygun gördüğünüze hâlâ şaşkıyım (HA)]
- 50 D. J. Changuion'dan STN'ye, 24 Aralık, 1781
- 51 Dul Charmet'den STN'ye, 3 Eylül, 1783.
- 52 C. A. Serini'den STN'ye, 25 Mayıs, 1774. 28 Ekim, 1781 tarihli bir mektupta, François Pilâtre de Rozier'ye, Ostervald şunu yazmıştı: "Mes liaisons avec toutes les typographies de la Suisse me mettent à même de vous fournir ce qui sort de leurs presses comme de celle que je dirige. Je pourrai même vous annoncer à l'avance toutes nos diverses nouveautés." [İsviçre matbaalarıyla olan tüm irtibatım, tıpkı kendi yönettiğim yayınevi gibi onların yayınevlerinden gelen her şeyi temin etmeme imkân tanımaktadır. Çeşitli konulardaki yeni yayınlarımızın hepsi hakkında sizleri önceden bile haberdar edebilirim. (HA)]

olsalar da asıl hedefleri Fransız pazarıydı ve bunların arasına Avignon'u da eklersek o pazarı satüre etme kabiliyetine sahiptiler⁵³. *Contrefaçon*lardan elde edilen kârı ölçmenin istatistiksel bir yöntemi yoktur fakat eldeki bütün kanıtlar, bu kârın çok yüksek boyutlarda olduğunu göstermektedir. *Direction de la librairie* tarafından 1764 yılında yapılan araştırmada, büyük çapta *contrefaçon*'ların her yerde olduğu ortaya çıkmıştı. Lyon, Toolouse, Montpellier ve Besançon'daki müfettişler ve asıtları, ucuz korsan kitapların yerel pazarları ele geçirdiğini rapor etmişlerdi. O zamanlar Rouen'deki ticareti denetlemekle memur olan Miromesnil, Paris'teki imtiyazlı kitapların pahalı fiyatlarının taşralı kitapçıları tamamen korsan kitaplara dayanmak zorunda bıraktığını yazmıştı: "Çoğu taşralı kitapçı, yalnızca korsan kitap bulunduruyor."⁵⁴ Lyon'dan daha eski tarihli bir rapor da aynı şeyi doğrudan söylüyordu: "Kitapçılarımızın ticareti tamamen korsan kitaplara dayanıyor."⁵⁵

30 Ağustos 1777 Nizamnâmesi, korsan yayını yayıncılığın ve kitap ticaretinin yeniden organize edilmesi sürecinde çözülmesi gereken en büyük sorun olarak tanımlıyordu. Önceki bölümde de açıklandığı üzere bu buyruklar, korsan kitapların taşralı kitapçıların envanterlerinde çoğunluğu oluşturduğunu, bu kitapçıları batırmadan bu kitaplara el konulamayacağını kabul ediyordu. Bu nedenle loncaların *chambre syndicale*'lerinin mührüyle damgalandığı sürece o anda Fransa'da bulunan bütün *contrefaçon*'ların legal hâle geleceğini duyuruyordu. Yirmi *chambre syndicale*'den yalnızca sekizinin kayıtları

53 Avignon'daki aşırı sayıdaki *contrefaçon* üretimi hakkında: René Moulinas, *L'imprimerie, la librairie, et la presse à Avignon au XVIIIe siècle* (Presses universitaires de Grenoble, Grenoble, 1974); İsviçre ve Avignon arasındaki takas ticareti için, bkz Darnton, *A Literary Tour de France*, 93–108.

54 Alıntıdır: Thierry Rigogne, *Between State and Market: Printing and Bookselling in Eighteenth-Century France* (Voltaire Foundation, Oxford, 2007), 178.

55 Alıntıdır: Dominique Varry, "Le Livre clandestin à Lyon au XVIIIe siècle," *La Lettre clandestine* 6 (1997), 244.

günümüze ulaşsa da (En büyükler olan Lyon ve Rouen, men-suplarının büyük kısmı bu konuda emirlere uymayı reddeden Paris loncaları buna dâhil değildir) bunlar damgalama işleminin devasa boyutta olduğunu gösterirler: 118 kitapçıdan 2.450 esere ait 387 bin cilt kitap damgalanmıştır.”⁵⁶

1777 reformuyla ilgili tartışmalar, korsan yayının yayıncılık sektörü için önemini gözler önüne serer. Buyruklardan taraf olanlar da buyruklara karşı olanlar da taşradaki ticarete *contrefaçon*ların hâkim olduğu hususunda mutabıktır. Buyrukları destekleyenlerden Jean-Baptiste-Antoine Suard, korsan kitapların toplam piyasa değerinin Paris’te basılan yasal kitaplardan daha fazla olduğunu vurgulamıştır. Onun hesabına göre Fransa’daki kitapçıların stoklarında 6 milyon *contrefaçon* mevcuttu, son yirmi yılda 30 milyon *contrefaçon* üretilmişti ki bu sayı Fransa’nın o zamanki nüfusundan fazlaydı. Her taşralı kitapçının *contrefaçon* stokladığını yazıyordu. Bunlar, “Fransa’nın sınırlarında yer alan, Cenevre, Lozan, Yverden vs gibi yerlerde” basılıyordu. İsviçreli bir kitabın korsan basısını Parislilerden %30- %40 daha ucuza mâl edebiliyordu ona göre. Aynı eser on farklı yerde basılıyor ve Fransa’nın her köşesinde sudan ucuza satılıyor. “Dürüst olmak gerekirse her şeyin korsan baskısı yapılmıştı. Büyük eserlerin yanında küçük eserler, hiçbir şeye saygı gösterilmemişti.” O kadar çok *contrefaçon* mevcuttu ki hükümetin bunları toplaması mümkün değildi. Tek çözüm eldekilerin legalize edilmesi, dışarıdan fazlasının gelmesinin engellenmesi.”⁵⁷

Bu buyrukların taraftarları kadar Parisli yayıncılar da korsan kitapların her yerde olduğunu vurguluyordu. Conseil du

56 Jeanne Veyrin-Forrer, “Livres arrêté s, livres estampillé s, traces parisiennes de la contrefaçon”, *Les Presses grises*, Moureau, 108.

57 Jean Baptiste Antoine Suard, *Discours impartial sur les affaires actuelles de la librairie* (1778), 26–27. *Lettre à un ami sur les arrêts du conseil du 30 août 1777*, *Recueil de pièces* de yeniden baskı, 289.

roi'ya yaptıkları başvurularından birinde, “En ufak bir başarı şansı olan her kitabın anında korsan baskısı yapılıyor.” demişlerdi. “Bütün iyi kitapların kaderi bu.” yazıyordu broşürlerinden birinde. Bir başkasında korsan yayıncılar, “Fransa’yı *contrefaçon*larla dolduran hakikî haydutlar” olarak görülüyordu. Aynı kanıtlarla konuşmalarına karşın Parisliler, taşralıların zıddı bir noktaya varıyorlardı. *Contrafaçon*’ların kökünü kazımak yerine hükümet bunları (en azından stoklarda devasa sayılarda mevcut olanları) legalize etmenin peşine düşmüştü. Bu yanlış politika taşralı kitapçılara geçici bir rahatlatma sağlasa da uzun vadede kitap ticareti ile ilgilenen herkes için ekonomik bir felakete yol açacaktı.⁵⁸

Parisliler yıllar boyu hükümet içinde yaptıkları lobicilikte bu savı kullanmışlardı. 1759 yılında, 1777 buyruklarından neredeyse on sene evvel yayımlanan bir bildiride şöyle diyorlardı: “En ufak bir başarı şansı olup da korsan baskısı yapılmamış hiçbir kitabımız yok.”⁵⁹ 1763’te Pierre Guy (Amsterdam’da yer alan ve Rousseau’nun korsan versiyonlarını basan Duchesne Yayınevi’nin müdürü), Direction’a bir dilekçe yazdı. Dilekçeye göre yabancı korsan yayıncılar kitap ticaretini “hiçbir sınır tanımayan vahşî bir haydutluk” hâline getirmişlerdi. Her yıl Fransız kitap pazarını yağmalayıp yüz binlerce

58 *Requête au Roi et consultations pour la librairie et l'imprimerie de Paris au sujet des deux arrêts du 30 août 1777*, BnF, ms. F.F. 22075, pièce 189; *Lettre à un ami sur les arrêts du conseil du 30 août 1777*, yeniden basım *Recueil de pièces*, 289; ve *Lettre d'un libraire de Lyon à un libraire de Paris* (1779), 4. 30 Ağustos 1777 buyruklarına karşı tepkiler ve tartışmalar şu mecmuadan takip edilebilir: Siméon-Prosper Hardy, *Mes loisirs, ou journal d'événements tels qu'ils parviennent à ma connaissance* (1753–1789), şu anda ed. Pascal Bastien (Quebec, 2008). Pascal Bastien’in yüce gönüllülükle bana açtığı dijital transkripsiyonlar üzerinde çalıştım.

59 “Mémoire des syndics et adjoints représentants le corps de la librairie et imprimerie de Paris,” 12 Mayıs, 1759, BnF, ms. F.F. 22075, pièce 102. Benzer bir sav için bkz: 1754: “Mémoire de la Communauté de Paris au Chancelier contre les contrefaçons d’Avignon,” BnF, ms. F.F. 22075, pièce 119.

livreyi cebe indiriyorlardı.⁶⁰ Dört yıl sonra Guy, bu lanetlediği korsanlarla iş birliği yapmak suçlamasıyla kendini Bastille’de buldu. Muhtemelen polisi tavlama ve salıverilmesini sağlamak için yazdığı dilekçede bu gayrimeşru ticareti, içlerinden birinin gözünden anlatıyordu. Kitap ticareti ona göre “korsanlıktan başka bir şey değil”di. “Baskıları yapan insanlar duvar ustalarının binaları inşa ettiği gibi yard⁶¹ üzerinden iş görüyorlar”dı.⁶² Bu tema, başka bildirilerde, dilekçelerde, gizli raporlarda da tekrar ediyordu. Parisli ve taşralı yayıncılar, korsan yayının çözümü konusunda farklı reçeteler sunsalar da sorunun kaynağı konusunda birleşiyorlardı. Yarım asırdır Bereketli Hilâl’de patlayan yayıncılık sektörü, Fransa’yı ucuz kitaplarla doldurmuş, kitap ticaretini dönüştürmüştü. Lyonlu bir kitapçı, âleni olanı şöyle beyan etmişti: “Korsan kitap salım satımı yapmak, kitap ticaretinde olmazsa olmaz hâlini aldı.”⁶³

Fransız otoriteler, korsan kitap akınını durduramasalar da bunu yalnızca 1777 buyrukları ile değil, başka yöntemlerle de denedikleri kesindir. Bazı ciddi başarılar da elde ettiler. Sınır devriyeleri, kargo incelemeleri, kitapçı baskınları gibi önlemler, Bereketli Hilâl’deki yayıncılık sektörünü etkiledi. Allah’tan, Ancien Régime’in son yıllarında bu önlemlerin etkisini incelememize yetecek kadar belge günümüze

60 “Précis d’un mémoire pour le bien de la librairie de Paris, même du royaume et de l’État,” 30 Ağustos, 1763, BnF, ms. FF. 22068, pièce 47.

61 0,91 metrelik ölçü birimi (ç.n.)

62 “Mémoire sur la librairie de France,” 8 Şubat, 1767, BnF, ms. F.F. 22123, fols. 60–61. Guy, 1744’te korsan yayının bir sektöre dönüştüğünü yazar: “C’est depuis ce temps-là qu’on a vu croître cette multitude de libraires-imprimeurs dans les républiques de Genève, Lausanne, Avignon, Liège, etc.” [Bu zamandan beri Cenevre, Lozan, Avignon ve Liège cumhuriyetlerinde kitapçı-yayımcıların sayısının arttığını gördük. (HA)] Yine de bazı girişimcilerin servet kazandığını yazar: “parce qu’il arrive souvent qu’un même ouvrage se contrefait en même temps chez plusieurs d’eux.” [Çünkü aynı çalışma sık sık onlardan bazıları tarafından aynı anda korsan yollarla çoğaltılmıştır. (HA)]

63 Pierre Bruyset-Ponthus, “Mémoire sur les contrefaçons,” 16 Eylül, 1769, BnF, ms., FF. 22075, fol. 327.

ulaşmıştır. Hikâye 1777 buyruklarından altıncısı ile başlar, bütün korsan kitapların *chambre syndicale*'ler tarafından damgalanmasını salık verenle.

STN'nin yazışmaları gösteriyor ki krallık boyunca kitapçılar, *contrefaçon*larını damgalatmak için sıraya girmişti. Bu durum gayet anlaşılırdı, buyruğa uyarak stoklarındaki kitapların büyük kısmını legalize etmiş olacaklardı. Zaman zaman Neuchâtel'e acil kitap siparişleri vermişler, damgalama için son tarih geçmeden ellerindeki stoğu daha da büyütme istemişlerdi. Çok emek isteyen, hantal bir süreç olmasına karşın damgalama işi taşradaki kitap ticaretine nefes aldırmişti. Buyruğun korsan kitap ticaretini bitirmek için aldığı önlemlerse tıpkı daha öncekiler gibi başarısızlığa uğramıştı.⁶⁴ İşin doğrusu yeni buyruklar, taşralı kitapçıların bu kadar kârlı bir işten vazgeçmesi için hiçbir şey sunmuyordu. Onları işlerini eskisi gibi yürütmekten alıkoyacak hiçbir şey yoktu. Öyle de yaptılar. Yabancı yayınevleri onlar için ucuz *contrefaçon*lar üretti, taşralı kitapçılar da bunları sipariş etmeye devam etti.

Ticaret gerçekten de birkaç ay boyunca, kitapçılar işlerine yönelik tehlikeyi kavramaya çalışırken durakladı, ticaretin devamı ise bölgeden bölgeye değişti. Rouen ve Dijon gibi bazı şehirlerde *chambre syndicale*'ler buyrukları, yabancı yayıncılarla ticareti ciddi şekilde sekteye uğratacak kadar sıkı uyguladılar. Rouen'deki en büyük kitapçı olan Machuel, STN'ye yazdığı mektupta sitemkârdı: "Siz Mösyöler, hür bir ülkedesiniz, değişimlere (hükümet politikasındaki) tâbi değilsiniz. Şüphesiz sizin özgürlüğünüz, istediğiniz eseri basmanızı da kapsıyor.

64 Altıncı buyruk, yanında yetkili bir polis olduğu takdirde herhangi bir privilège sahibinin kitabının korsan baskısının yapıldığından şüphelendiği dükkânı teftiş etmesine izin veriyordu. Eğer şüphesi doğru çıkarsa tazminat kazanırdı fakat eğer dükkân sahibi haklıysa tazminatı o alırdı. 1777 öncesinde Parislilerin Lyon'da yaptığı baskınlar bu tip kişisel baskınların yürümeyeceğini göstermişti. Bu durumdan buyruklara yönelik eleştirilerde de bahsedilmişti bkz: Lettre à unami, 303–304.

Burada işler çok daha farklı. 30 Ağustos 1777 buyrukları ve takip eden süreçten beri... Taşrada ticaret ezildi, bu altüst oluştan uzun süre de toparlanamaz.”⁶⁵

1780’de ise STN, Fransız taşrasındaki müşterilerinin büyük kısmına *contrefaçon* yollamayı sürdürmüştü. Marsilya’da Jean Mossy, şehrin önde gelen kitapçısı, 29 Haziran 1779’da şu raporu yolladı: “Korsan kitaplarımı damgalatmak zorundayım. İşin doğrusu şu anda bu işin ortasındayım. Kitap müfettişleri sürekli mekânıma geliyor, tahmin edersin ki şu an (iş için) pek de iyi bir zaman değil. Fakat böylesi bir inkıta, işimize çok büyük zarar vereceği için bunun süreceğini sanmıyorum.” Hemen sonrasında, eskisi gibi *contrefaçon*’lar ısmarlamaya devam etti. Bordeaux’da şehrin en büyük kitapçısı Antoine Laporte, yerel lonca buyrukların işaret ettiği şekilde tanzim edildiğinde *syndic* olmuştu. Yeni kavuştuğu bu otoriteyi STN’nin korsan kitap kargolarını korumak için kullandı. Besançon’da benzer bir şekilde *syndic* olan önde gelen kitapçı Charles-Antoine Charmet, STN’nin kargolarını korumak için otoritesini kullandığı gibi kendisi de korsan kitap siparişleri vermeye devam etti. Lyon’da STN’nin kargo temsilcisi olan kitap kaçakçısı Jacques Revol, şehrin *chambre syndicale*’ine üye oldu ve korsan kitaplarını bütün ülkeye ulaştırdı. *Contrefaçon* ticaretini sıfırlamak noktasında 1777 Nizamnâmesi büyük bir başarısızlık arz ediyordu.

Bununla birlikte hükümet, Bereketli Hilâl’in Fransız pazarını korsan kitaplarla doldurmasına karşı 1789’da bütün sistem patlamadan önce yaptığı son hamlede başarılı oldu. 12 Haziran 1783’te Fransız dışişleri bakanı Charles Gravier (comte de Vergennes), Fransız sınırlarında devriye gezen

65 STN’den Machuel’e, 20 Eylül, 1779. Nancy’den STN’ye Haziran 1784 (tam tarih belli değil) tarihli bir mektupta şehrin en önemli kitapçılarından Matthieu, 1777 buyrukları ile kurulan yerel *chambre syndicale*’i şöyle tanımlamıştı: “la plus dure de tout le royaume.” [Bütün krallığın en sıkısı. (HA)]

vergi toplama kuruluğu Ferme générale bir emir yolladı. Buna göre bütün kitap kargoları, destinasyonu ne olursa olsun önce Paris *chambre syndicale*'ine inceleme için gönderilecekti. Neuchâtel'den Marsilya'ya (Ya da Brüksel'den Bordeaux'ya, Avignon'dan Nancy'ye) gönderilen bir kargo böylece önce kargo masraflarının çok daha artması pahasına Paris'e yollanacak, sonra da yabancı yayıncıların ticarî düşmanları tarafından incelenecekti. Eski düzenleme ve uygulamalara göre ithal kitaplar gümrük noktalarından en yakın *ville d'entréedeki chambre syndicale*'e gönderiliyor, burada incelendikten sonra orijinal varış yerine yollanıyordu. Dağıtım ağlarının anahtar noktalarında yer alan taşra *chambre syndicaleler*, ithalat akışını kontrol ediyordu. Vergennes'in emri bu işlevlerini yok etti. Bu alışlagelmedik bir önlemdi çünkü kitap ticaretinin regülasyonu ile dışişleri bakanlığı değil, şansölyeliğe bağlı Direction de la librairie ilgilenirdi.

Hükümetin en güçlü bakanı olan Vergennes'in böyle öncülü görülmemiş bir biçimde otoritesini kullanmasının bazı nedenleri vardı. Monarşiyi bir despotluk gibi gösteren, halkı isyana teşvik eden, Versailles'daki büyük isimleri tahkir eden iftiraların çokluğu karşısında dehşete düşmüştü⁶⁶. *Contrefaçon*'ların aksine, bu sert üsluplu yasaklı kitaplar yalnızca yüksek kâr karşılığında riske girmekten çekinmeyen bir grup yabancı yayıncı tarafından basılıyordu. STN'nin orijinal ortaklarından olan, 1772 yılında ortaklarıyla kavga edip ayrıldıktan sonra kendi işini kuran Samuel Fauche, sektörün bu kısmında çalışıyordu. Mirabeau'nün *Essai sur le despotisme*'i 1775 yılında basmıştı. Daha sonra oğlu ve damadı ile ters düştü. Onlar da kendi işlerini kurdular: Fauche fils aîné, Favre et Witel. Mirabeau'nun daha sonraki eserlerinden hem politik

66 Şu kitabımda bu meselenin izini dışişleri bakanlığı arşivlerinde sürüp tıttım: *The Devil in the Holy Water or the Art of Slander from Louis XIV to Napoleon* (Philadelphia, 2010), chap. 14.

olanları (*Des lettres de cachet et des prisons d'État*, 1782) hem de erotik olanları (*Erotika biblion*, 1783 ve *Le Libertin de qualité*, 1783) bastılar.

Şubat 1783'te Parisli kitap ticareti müfettişi Joseph d'Hémery Lingue'nin aynı derecede gayrimeşru olan eseri *Mémoires sur la Bastille*'in Neuchâtel'de basıldığını öğrendi. Néville, Lenoir ve Vergennes'e haber verdi. Vergennes'in girişimiyle Soleure'deki Fransız sefiri, Neuchâtel'deki Conseil d'État'ı bu durumu araştırmaya ikna etti. Buradan bir şey çıkmadı fakat Lyon'daki kitap ticareti müfettişinin muhbirlerinin Neuchâtel'deki kitap basımları konusunda verdiği malumatlar neticesinde Besançon'daki otoriteler alarma geçti. Mayıs ayında Neuchâtel'den Fauche fils aîné ve Favre et Witel tarafından kargolanmış, sınırı Pontarlier civarında kolayca geçmiş yedi balya yasaklı kitap yakaladılar. Bu olay üzerine Vergennes, *Ferme générale*'e Pontarlier'deki mümessillerinin ihmallerini eleştiren bir mektup yazdı. Bunu 12 Haziran 1783 tarihli emir takip etti.⁶⁷

Vergennes, emrinin amacını şöyle açıkladı: “Yabancı ülkelerde basılan çok sayıda iftira”nın zaptı.⁶⁸ Yabancı yayıncılarla

67 D'Hémery olayların özetini kişisel notlarında tutmuştur: BnF, F.F. 21864, 13 Şubat – 22 Mayıs, 1783 arasındaki giriler. STN'nin bu olayla ilgisi yoktu fakat o da diğer Neuchâtelli yayıncılar gibi bu yolu kullanıyordu. Pontarlier civarında d'Hémery'nin muhbirlerine göre denetimler gevşekti.

68 Vergennes'in emrinin orijinal metnini bulamadım. Ana nokta şuradan alın-
tılanmıştır: “Mémoire relativement à un ordre envoyé par MM. les fermiers
généraux” - Jean-André Périsse-Duluc, Lyon'daki kitapçılar loncasının *syndi-
ci*, 29 Temmuz, 1783: BnF, F.F. 21833, fol. 107: “Que la multitude des libelles
imprimés dans l'étranger et introduits dans le royaume paraît au gouverne-
ment mériter l'attention la plus particulière; que son intention est que tout
ce qui entrera à l'avenir d'imprimé par les bureaux des frontières soit arrêté
sans restriction, qu'il en soit donné un acte qui exprime l'ordre du roi, et que
ces imprimés soient expédiés sous plomb et par acquit à caution pour la
douane de Paris, d'où ils seront envoyés à la chambre syndicale afin d'y être
soumis à l'inspection de M. le lieutenant général de police.” [Bu yurtdışın-
da basılan ve krallık sınırları içerisine getirilen çok sayıdaki iftira dolu yayın

iş birliği yapma konusunda kötü bir şöhreti olan taşra *chambre syndicale*'lerine emanet edilmek yerine ithal kitaplar bundan sonra Paris'e uzun bir yolculuk yapacak, burada 1777 buyruklarından beri taşralı kitapçılara dış bileyen Paris *chambre syndicale*'i ve polis korgenerali tarafından incelenecekti. Vergennes bu emri verir vermez, polis Fauche fils aîné, Favre et Vitel mümessili Jacques Mallet'yi yasadışı kitapları pazarlama suçuyla tutukladı. Bastille'de bir hücreye atılan Mallet, salıverilmesi konusunda umutsuzluğa düşüp her şeyi itiraf ettiği, gayrimeşru kitap ticaretinin bütün ayrıntılarını anlattığı uzun bir rapor yazdı. Bu bilgi, Vergennes'in 12 Haziran 1783 tarihli emri kalıcı hâle getirip Fransız sınırındaki kitap akışını sıkı denetim altına alma düşüncesini kuvvetlendirdi.⁶⁹

Taşrada protestolar baş gösterdi. Rouen'deki kitapçılar, bu emrin işlerini mahvedeceği yönünde bir uyarı yayımladı. Aynı uyarı, Lille *chambre syndicale*'i ve Fransız Flandre'sindeki kitapçılar tarafından da tekrarlandı. Lyon'daki kitapçılar, Jean-André Périsset-Duluc ve Jean-Marie Bruyset önderliğinde emrin geri çekilmesi için umutsuz bir lobicilik faaliyetine giriştiler. Lyon Loncası'nın bir *syndic*'i olarak yazan Périsset, bu emrin bütün meslektaşlarını dükkân kapatmak zorunda bırakacağını ifade

hükümet nezdinde en özel dikkati hak etmektedir; bu doğrultuda hükümetin niyeti sınırdan geçen matbu her şeyin hudut memurları tarafından bir kısıtlama olmadan durdurulması, Kralın bu minvaldeki emrinin açıklandığı bir resmi belgenin verilmesi, bu matbu materyallerin mühürlü olarak gönderilmesi ve Paris gümrüklerinde bunlar için güvenlik ödemesi yapılması, gümrüklerden de geçerek polis müfettişinin teftişine sunulmasıdır. (HA)]

- 69 Mallet'nin itirafı, Fransa'da kaçak yayınlar hakkında bulduğum en ayrıntılı anlatıdır. Bunun metnini Fauche fils aîné, Favre et Vitel'in aktivitelerinin yanında, "Middlemen and Smugglers" bölümünde açık erişimli web sayfamda paylaştım: robertdarnton.org. Vergennes emrini yayımladıktan sonra kitap ticareti ile ilgilenen yetkililer yasaklı kitapların bastırılmasını tartışırken Mallet'nin raporundan fevkalade etkilendiler. Bunun sonucunda yabancı kargoların kontrolü ile ilgili emir, kalıcı hâle getirildi. Bkz: tarihsiz ve imzasız "Mémoire" in BnF, FF., 21833, fols. 99–104 ve benzer bir belge "Mémoire" Temmuz 1783 in ms. 22063, no. 71.

etti. Ekstra taşıma masrafları o kadar pahalıydı ki destinasyonu zaten Paris olan kargolar dışında kargo masrafı, ürün fiyatını geçiyordu. Bu emirle kitap ithalatı durdu. Bu durum özellikle Kuzey Avrupa ile Akdeniz ülkeleri arasında bir aracı konumunda bulunan Lyon'a zarar vermişti. İhracat da zarar gördü, zira ihracat genellikle takas yöntemiyle yapılıyordu ve yabancı yayınevleri, kendi ürünlerini Fransa'ya gönderemedikleri için Fransa'dan kitap da alamıyorlardı. Lyon'dan kitap sipariş etmek yerine yabancı yayınevleri artık bunların korsan baskısını yapıp Avrupa geneline yollama yolunu seçiyorlardı. Dahası, Périsse'ye göre Vergennes'in emri maksadına eremeyecekti zira yasaklı kitaplar Lyon *chambre syndicale*'i üzerinden değil, kaçakçıların kurduğu yeraltı ağlarıyla Fransa'ya sokuluyordu. Bu nedenle bu emir yasal ticareti öldürürken boğmayı amaçladığı gayrimeşru kitap ticaretine hiçbir şekilde etki edemeyecekti. Périsse bu savı, kaçakçılığın nasıl işlediğine dair uzun bir izahatla destekledi. Meslektaşlarını bu izahatın dışında tutmaya özen göstermişti. Bruyset'nin dilekçesi de aynı noktalara odaklanmış ve hepsini son on yıllarda taşralı kitapçıların yaşadığı kriz bağlamında değerlendirmişti. Vergennes'in emri Bruyset'ye göre Parisli kitapçıların avantajını tahkim etmişti zira taşralıların aksine Parisliler ekstra kargo masrafı ödemek zorunda değildi. 12 Haziran 1783'te Fransız hükümeti bir kez daha kitap ticaretini Paris'in hegemonyasını destekleyecek şekilde yeniden düzenlemişti.⁷⁰

70 D'Hémery, Rouen'deki protestoları 27 Haziran 1783, Fransız Flander'indekileri ise 31 Ağustos 1783 tarihinde zapta geçmiştir. BnF, FF. 21864. Lille *chambre syndicale*'i 1 Şubat 1784 tarihli mektupta durumu protesto etmiştir. BnF, FF. 21864 fol. 108 verso. Diğer protestolarla ilgili bilgilere şu belgelerde ulaşılabilir: BnF, F.F., ms. 21833. "Mémoire relativement à un ordre envoyé par MM. les fermiers généraux" - Périsse-Duluc, ms. 21833, fols. 96-110, ve Jean-Marie Bruyset - "Observations sur la décadence et la ruine d'une des branches la plus florissante du commerce du royaume," 28 Şubat, 1784, ms. 21833, fols. 141-153. Ayrıca Bruyset'nin Miromesnil'e 22 Mart 1784'te yazdığı, Vergennes'in emrini Parisli kitapçılar lehine taraflı olarak görüp şikayetlendiği

Protestolara rağmen Vergennes'in emri geri çekilmedi ve kitap ticareti politikasını baştann aşıya değiştirdi. Etrafından dolaşmak için yapılan birkaç girişimin ardından STN'nin en iyi mşşterileri olan Rouen'deki Racine, Soissons'taki Waroquier, Versailles'daki Poinçot, Reims'taki Cazin, Lyon'daki Grabit kitap siparişi vermeyi bıraktı. Marsilya'da Mossy, 1777 buyruklarını umursamamıştı ama yeni emirden sonra Alpler üzerinden Torino – Nice yolu ile ticaret yapmak zorunda kaldı. Masraflar ve gecikmeler nedeniyle 1786'da STN ile ticareti bıraktı. Kaçakçıların yardımıyla STN, en yakın ve güvenilir mşşterilerinden Besançonlu Dul Charmet'ye kaçakçılar vasıtasıyla birkaç balya kitap ulaştırmayı başardı. Dul Charmet, birkaç İsviçreli yayıncının 1785'ten sonra da Fransa'da iş yapmayı sürdürdüğünü duymıştı. Fakat STN, Cenevre ve Lozan'la ilgili yoklamalar yaptığında Fransız pazarının kapalı olduğunu öğrendi, kendi kargo mümessilleri de bu bilgiyi teyit etti. Bazı kaçakçılık girişimleri başarılı oldu fakat hiçbir zaman 1783 öncesindeki düzenli ticarete dönülmedi. O zamanlar İsviçreli yayıncılar, taşradaki *chambre syndicale*'lerdeki müttefiklerine ve kargo incelemelerinden kaçınmayı başaran mümessillerine güveniyorlardı.

Vergennes'in emri, Fauche fils aîné, Favre et Witel'in yakalanan yasak kitapları nedeniyle Neuchâtel'den Pontarlier'ye uzanan yolu özellikle tehlikeli kılıyordu, fakat bu emirden Fransa'yı çevreleyen bütün yayınevleri etkileniyordu. Amsterdam, Brüksel ve Ren boylarından gelen kitapların ne kadar etkilendiğini kestirmek güçtür. STN'den, diğer yayıncılardan, kargo mümessillerinden ve Fransız kitapçılardan elde edilen bilgiye göre Paris'te incelenmeye yollananlar haricinde Fransız-İsviçre

mektuba bakınız. 31 Ekim 1784 tarihli notunda, d'Héméry, "Il avait de fortes raisons à laisser subsister cet ordre" [Bu emrin olduğu gibi kalması için güçlü sebeplere sahipti. (HA)] nedeniyle Miromesnil'in Vergennes'in emri ni geri çekmeye yanaşmadığını söyler: BnF, FF. 21865, fol. 167.

sınırı kitap ticaretine kapalıydı. Aralık 1787’de Dijon’dan gelen bir rapor, Vergennes’in emrinin hâlâ etkin olduğunu ve yabancı yayıncılarla ticareti bastırdığını söylüyordu.⁷¹

Vergennes’in emrinde asıl amacın halkı isyana teşvik eden kitapların ithalinin engellenmesi olduğu açıkça belirtilmişti. Buna karşın 12 Haziran 1782 tarihli emir, korsanlığı bastırma konusunda 1777 buyruklarından çok daha başarılı oldu. Fransız pazarını, son otuz yıldır kıyamet gibi *contrefaçon* basıp satan yabancı yayıncılara kapattı. O zamanlar kitap ticareti zaten genel olarak gerileme hâlindeydi bu nedenle kitap ticaretindeki bütün zorlukları Vergennes’in müdahalesine bağlamak yanlış olacaktır. Reimsli Cazin gibi kulağı delik kitapçılara göre korsan kitapların sayısındaki aşırı artış da bu piyasa durgunluğunda rol oynamıştı. Vergennes’in emrini duyar duymaz STN’den kitap sipariş etmeyi bırakmıştı. 27 Temmuz 1784 tarihli bir mektubunda şöyle diyordu: “Korsan yayın ve kitapların korsan olarak çoğaltılmasına karşı öfke, bu ticareti çok belirsiz kılıyor ve Avrupa genelinde mahvediyor.”

Hepsinden öte, Vergennes’in emri Fransız hükümetinin kitap ticaretinde ipleri yeniden ele alma konusundaki kararlılığını gösterdi, tıpkı yüz yıl evvel Paris Loncası’nın polis gücünün tahkim edilmesi gibi. 1750’den beri devam eden lobcilik ve politika faaliyetlerinin bağlamında incelendiğinde Vergennes’in emri bir sonuçtu. Bu emir, taşralılar açısından bir mağlubiyet olarak okunabilirse de bu işten galip çıkanların

71 Fransız kitapçıların STN’ye Vergennes’in emri hakkında yazdığı mektuplar için: Rosset - Lyon, 4 Eylül, 1783, ve 14 Mayıs, 1784; Bruyset - Lyon, 26 Temmuz, 1783; Grabit - Lyon, 20 Mayıs, 1784, ve 15 Eylül, 1785; Cazin - Reims, 17 Kasım, 1783; Poinçot - Versailles 8 Temmuz, 1783, ve 21 Şubat, 1784; Matthieu - Nancy Haziran 1784 (Tam tarihi bilinmiyor); Rameau - Dijon, 13 Aralık, 1787. STN’ye başka mümessillerden ve kitapçılardan yazılan mektuplar: Daniel Argand - Cenevre, 13 Aralık, 1783, ve 3 Eylül, 1785; Chirol - Cenevre, 26 Eylül, 1783; ve Meuron -Saint Sulpice, 21 Temmuz, 1783, ve 23 Mayıs, 1785.

Parisliler olduğunu söylemek gt. Çünkü onlar da piyasadaki durağanlıktan etkilendiler. Nihayetinde herkes kaybetti.

Vergennes'in emri Bereketli Hilâl genelinde yayıncılık sektörüne zarar verdi. Fransa'nın genelinde kitapçıların depolarında yığılmış duran *contrefaçon*'ları yok etmek içinse çok geçti. Korsan yayın, Fransız kitap sektörüne nüfuz etmişti, burası kesindir. Fakat nasıl işliyordu? Özellikle STN arşivlerinden gelen belgeler, bu konuda bir cevap olacak zenginliktedir.

İKİNCİ KISIM

KORSAN YAYIN

4. Bir Kitabın Korsan Baskısı Nasıl Yapılır?

BU İŞ ÇANTADA KEKLİK GİBİ DURUR. İyi satan bir kitabı al, yeniden bas, paketle, pazarla, yolla, kârı topla. Dahası, çoğu kez bu iş tamamen yasalı. Hollanda ya da İsviçre’de mukim bir yayıncı Fransa’da basılan bir kitabı hiçbir yasayı çiğnemenen yeniden basabilirdi zira o zamanlar “uluslararası telif hakkı” mevcut değildi. Tabii ki Fransız yayıncılar bu duruma tepkiliydi. Yazışmaları, “korsan”, “corsaire”, “haydut” gibi ifadelerle doluydu. Yine de korsan yayıncıların çoğu saygın iş adamlarıydılar, Société typographique de Neuchâtel’in müdürlerinden birinin “hesaplama, demonstratif bir bilim...”¹ diye özetlediği çerçevede işlerini yürütüyorlardı.² Bu hesaplamaları nasıl yaptıkları peşine düşülmesi gereken bir sorudur. Bu sorunun yanıtı bizi Ancien Régime’de yayıncılığın kentine götürecektir. STN arşivleri bu konuda bir yanıt bulmamızı sağlayacak belgelere ev sahipliği yapar.

STN 1769 yılında, İsviçre’ye bağlı Neuchâtel Prensiği’nde Fransızca kitaplara yönelik talebi gören; çok satan kitapları

- 1 Demonstratif bilim: Aristo mantığında kıyas yöntemiyle yapılan bilim. “Rousseau’nun *Heloise* romanı satmıştır, demek ki Rousseau’nun eserleri çok satan eserlerdir, o hâlde Rousseau’nun yeni eseri de satacaktır” gibi. (ç.n.)
- 2 Abram Bosset de Luze, Société typographique de Neuchâtel’in müdürlerinden biri. Paris’te iş gezisindeyken STN’nin ana ofisine yazdığı mektuplardan, 14 Şubat 1780. *Papers of the STN*, Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel. Bu belgeler bundan sonra yalnızca STN diye kısaltılacaktır. STN arşivlerindeki dosyalarda yazışma taraflarının isimleri, bu belgelere ulaşımı kolaylaştırmaktadır.

teşhis edip Fransa ve Avrupa geneli için bu kitapları basmayı amaçlayan dört yerel yüksek memur tarafından kurulmuştur. Bu girişimin önderi olan Frédéric-Samuel Ostervald, Neuchâtel eşrafındandır ve edebiyatla ilgilenmektedir fakat ne kendisinin ne de ortaklarının yayıncılık tecrübesi vardır. 1769 yazında matbaa dükkânlarını açtıklarında şu soruyla karşılaşılır: Müthiş sayıda Fransızca eserlerin arasından hangilerini seçip yeniden basmalı?

Bu soruyla başa çıkabilmek için Ostervald bazı kitapçılara danışır. Bu kitapçıların bazıları zaten tanıdığı kimselerdir, diğerleriyle de STN'nin ticarî yazışmaları sayesinde tanışmıştır. Bunlar arasında en önemlisi otuz yıllık tecrübesi sayesinde Avrupa ve Fransa'da kitap ticaretinin her yönüyle ilgili derin bir malumat sahibi olmuş olan Pierre-Frédéric Gosse Junior'dır. Hagué'daki dükkânı ile Benelüks'te en büyük kitapçılarından biri hâline gelmiş olan Gosse, STN'ye hem sipariş hem de akıl verir. Karşılığında ise STN'den yeterli kopya aldığı takdirde kendi bölgesi için satış imtiyazı ve piyasanın çok altında kitap fiyatları alır.

Ostervald ve Gosse arasındaki yazışmalar, mektup yoluyla korsan yayın sanatı dersine döner. Tavsiye isteklerinde Ostervald ilkin hürmetkâr bir ton kullanır: “Sizi yalnızca ne yaptığımızla ilgili değil, şu anda planladığımız projelerle alakalı olarak da bilgilendirmek ve âli nasihatlerinizi beklemek bizim naçizane ödevimizdir.” Ostervald, daha sonra Gosse'nin quarto formatta, illüstrasyonlu bir şekilde basılmış olan *A Treatise on Wool-Bearing Animals* hakkındaki fikrini sorar. Formatı octavo ya da duodecimo³ yapıp, “herkesin her gün gördüğü şeylerin çizimi gereksiz olduğu için” illüstrasyonları

3 O dönemde kâğıtlar büyük ebatlarda yapraklar hâlinde satılıyor, matbaacılar bu kâğıdı bölerek kitap sayfası hâline getiriyordu. Yaprak dörde bölünürse quadro, sekize bölünürse octavo, on ikiye bölünürse duodecimo baskı oluyordu. Bölme sayısı arttıkça ebat ve mâliyet küçülüyordu. Elit tüketiciye

çıkarmak, böylece maliyeti azaltacaktır.⁴ Şatafatlı üslubun altındaki ticarî dil, hemen fark edilir. Ostervald, Voltaire'in ya da Rousseau'nun bir eseri değil; toplumun belli bir kesminde satacak, görece ucuza mâl edilecek, gayet sıradan ve pratik bir eser hakkında tavsiye istiyordur. Daha önce açıklandığı gibi, korsan yayıncılar "luxe typographique" dedikleri şeyi ortadan kaldırarak kendi baskılarını orijinal baskılardan daha ucuz kılmışlardı. Eser basılmadan evvel sevdikleri müşterilerden indirimli fiyata büyük çaplı siparişler alıp ticarî risklerini asgariye düşürürlerdi. Gosse kimi zaman tek seferde yüz, beş yüz hatta bin kopya sipariş etmiştir. Yverdon'da, Neuchâtel Gölü'nün öbür yakasında, İtalyan edebiyatçı Fortunato Bartolomeo de Felice (daha sonra Barthélemy de Félice olarak bilinecektir) tarafından 2.500 nüsha hâlinde basılan *Encyclopédie'nin* de dördte üçlük kısmını satın almıştı. Buna karşın *A Treatise on Wool-Bearing Animals*, Gosse'nin ilgisini çekmemişti, Ostervald'ın teklifine: "Doğası gereği bu kitabın çok iyi satacağını zannetmiyoruz." yanıtını verdi. Bununla birlikte Ostervald'ın bir diğer teklifi ilgisini çekmişti: William Robertson'ın *History of Charles V* kitabının J. B. Suard tarafından yapılan çevirisi. "Bu kesinlikle çok iyi bir yatırım olacak."⁵ dedi.

Bu mektuplaşmalar, kitaptan kitaba, o dönemki Fransızca literatürün her çeşidini kapsayacak şekilde devam eder. Gosse'ye Mart 1770'te yollanan bir dizi mektupta Ostervald, STN'nin basmayı düşündüğü yedi eser hakkında fikir soruyordu. Bunların arasında aşılama hakkında popüler bir başvuru kitabı, *Sermons for Young Women*'in James Fordyce tarafından çevirisi, Louis Joseph Velasquez'in yazdığı bir İspanyol şiiri tarihi, Emmerich de Vatel'in hukuk felsefesi üzerine bir

hitap eden yayıncılar quadro tercih ederken korsan yayıncılar bu nedenle octavo ve duodecimo baskı yapıyorlardı. (ç.n.)

4 STN'den Gosse'ye, 4 Ekim 1770.

5 Gosse'den STN'ye, 16 Ekim 1770.

risalesi, “Corneille’den günümüze bütün Fransız dramaturglar koleksiyonu” başlıklı bir antoloji ve “kusursuz bir zevkle seçilmiş en iyi ahlakî, felsefî hikâyelerden oluşan”, “toplantılar için nükteler” başlıklı bir başka antoloji yer alıyordu.⁶

Gosse bu eserleri tek tek değerlendirdi ve yargılarını allayıp pullamadan, iş adamı tavrıyla belirtti. Aşılama hakkında yeni bir kitap sipariş etmeyecekti, pazarda zaten o hususta doygunluğa ulaşılmıştı. Fordyce’nin vaazları için “İyi satar.” dedi ve peşinen 250 nüsha sipariş etti. İspanyol şiiri hakkındaki kitabı düşünmedi, çünkü adını hiç duymamıştı ve hiçbir zaman *chat en poche* (çuvalda domuz)⁷ satın almamıştı. Vatel’in risalesi mükemmel olsa da Hollanda’daki kitap ticaretine özgü nedenlerden dolayı ona uymadı: “Leidenli kitapçılar ilk baskıyı yaparak bizim burada *privilège* değil de telif hakkı (*droit de copie*) dediğimiz şeyi aldıkları için ve biz Hollandalılar da kendi aramızda bu telif haklarına Allah’ın kanununa uyar gibi uyduğumuz için ben bu kitabı bu ülkede satamam.” *Droit de copie*, ticarî bir anlaşma, tam olarak telif hakkıyla aynı şey olmasa da Hollandalıların fikrî mülkiyet konusundaki tavırları, Fransızlardansa 1710’da ilk telif hakkı kanunu çıkaran İngilizlere daha yakındı. Antolojiler konusunda da Gosse, aleyhte görüş bildirdi zira Liège’de bir ahlakî kıssa antolojisi yeni yayımlanmıştı, tiyatro oyunları ile ilgili antolojiler de pek satmıyordu: “Kesinlikle matbaanızı daha iyi şeylerle meşgul edebilirsiniz.”⁸

İstihbarat, yayın stratejisi geliştirilirken çok önemli bir unsurdu. Ostervald’ın hangi baskıların yapıldığını, ne kadar sattığını, belli türlerde yeterli talebin olup olmadığını bilmesi lazımdı. Gosse’nin mektupları, Ostervald’ın yayın tercihleri hakkında çok fazla kritik bilgi ihtiva ediyordu. STN bahsedilen bütün projelerden vazgeçmişti, Fordyce’nin vaazları dışında.

6 STN’den Gosse’ye, 9 Aralık 1770.

7 Bir şeyi, içeriğini bilmeden satın almak anlamına gelen bir deyim. (ç.n.)

8 Gosse’den STN’ye, 4 Mayıs 1770.

Onun korsan baskısını yapmaya karar verdiler çünkü Gosse'nin onayı ve 250 kitaplık peşin siparişi dengeyi değiştirmişti. Bu arada Ostervald, işiyle alakalı soruları ardı ardına sıralıyordu. Gosse, Âbbe Chapt'ın *Travels in Siberia*'sı hakkında ne düşünüyordu? Bu kitap "herkesi memnun edebilir"di ve ezoterik ayrıntılar çıkartılırsa dört ciltten iki cilde düşer, ekonomik olarak daha kârlı hâle gelirdi.⁹ Gosse pek oralı olmadı, böylece Ostervald şansını tekrar deneyip Chapt'ın "Sibirya ve Kamçatka bölgesi ile Rus halkı hakkındaki merak uyandıran, orijinal anlatıları"ndan bahis açtı. O günlerde Rusya'ya yönelik ilgi de göz önüne alınırsa bu iş peynir ekmek gibi satardı¹⁰. Gosse sonunda çekingen bir üslupla yanıtladı; kitap hakikaten mükemmeldi fakat Gosse bunu sipariş edemezdi; müttefiki olan Marc-Michel Rey bu kitabı zaten Amsterdam'da basmıştı. Bir kez daha Hollandalı yayıncılar arasındaki dayanışma, İsviçreli yayıncılara galip gelmişti. Lakin Ostervald'da proje bitmiyordu:

Gosse, bir hayvanlar sözlüğüne ne derdi?

Yanıt hayırdı, "Bu girişim aleyhine kuvvetle görüş bildiriyoruz."¹¹

İsviçre Buzullarının Bir Betimlemesi?

Hayır. "İlginç bir eser fakat bu günlerde iyi satmıyor."¹²

D'Holbach'ın kötü şöhretli *Doğa Sistemi*'ne karşı Jean de Castillon'un yazdığı bir reddiye?

Gosse bunun Berlin baskısını ithal etmişti, eser pek satmamıştı. Başka sipariş vermek istemiyordu çünkü "Biz satışlarımızı göre karar verimiz." Dahası, "Bu tip kitapları alan insanlar reddiyeleri zerrece umursamıyor."¹³

9 STN'den Gosse'ye, 10 Temmuz 1770.

10 STN'den Gosse'ye, 2 Ağustos 1770.

11 Gosse'den STN'ye, 17 Ağustos 1770.

12 Gosse'den STN'ye, 31 Ağustos 1770.

13 Gosse'den STN'ye, 22 Kasım 1771.

Bougainville'in *Dünya Seyahati*?

Gosse bunun “çok iyi, mükemmel bir girişim” olduğunu söyledi fakat peşinen yalnızca elli nüsha sipariş edebilirdi çünkü sitemle söylediğine göre kitap ticareti o günlerde her tarafta kötü gidiyordu.¹⁴

Feltmareşal Saxe'in Tarihi ve “Roman Comique” Bir Ek ya da Oyuncu Grubu Yönetmeni Jean Monnet'nin Yaşamı?

Hayır ve hayır. “Bu kitaplar bugünlerde yalnızca ilk baskıdan sonra kısa bir süre satıyor. Depolarımızı bunlarla doldurmak istemeyiz.”¹⁵

Gosse somurtkan bir oyunbozan gibi görünebilir fakat satacağını düşündüğü kitaplar üzerine sağlam yatırımlar yapmıştır. Asıl güçlük Ostervald'ın tarafındaydı. Ostervald, yazar ve okur olarak edebiyat camiasına yabancı değildi fakat yayıncılık hakkında pek az bir şey biliyordu. STN'nin başında geçirdiği on sekiz ay sonrasında yazdığı bir mektupta durumu şöyle özetlemişti: “Belki de biz yalnızca çırağız.”¹⁶ Yayıncılık sektörünün karmaşıklığının üstesinden gelmek yıllar alıyordu. Gosse, Avrupadaki en saygın ustalardan biri, bu konuyu salt ticarî yönden ele alıyordu: “Bugün Mösyö, iş yaparken şu anki modaya, kamunun zevkine uymak zorundayız. Okumuş yazmış insanlar çoğu zaman bunu yanlış anlıyor. İyi iş yapan bir kitapçı, kamunun zevkini tespit etmekte herhangi bir âlimden çok daha başarılıdır.”¹⁷

Ostervald'ın Gosse'den aldığı önemli ders, korsan yayıncılığın ne kadar karmaşık bir ticaret olduğu üzerineydi. Bu iş, okuması keyifli kitapları seçmek gibi basit bir şeyden ibaret değildi. Yayıncının birçok kaynaktan bilgi toplaması; daha eski baskıların varlığı, yeni baskıların olma ihtimali, farazî satış

14 Gosse'den STN'ye, 25 Şubat 1772.

15 Gosse'den STN'ye, 3 Temmuz 1772.

16 STN'den Gosse'ye, 31 Ocak 1771.

17 Gosse'den STN'ye, 2 Ekim 1770.

rakamları, ticarî ittifaklar, kamunun beğenisindeki değişimler, iktisadî durumun genel vaziyeti gibi birçok farklı etmeni göz önünde bulundurması gerekiyordu. Bunlara ek olarak STN, üretimle ilgili birtakım sorunları da çözmeliydi. Faaliyetlerinin ilk iki yılında STN, uygun fontların bulunamamasından tutun disiplinli bir iş gücünün ve işbilir bir ustabaşının yokluğuna kadar çok sayıda problemle boğuşmuştu. Müdürler kendilerini kâğıt üreticilerinin bitmek tükenmek bilmeyen hilelerine karşı korumayı da Fransız tarzında kitap tasarımını da henüz öğrenmemişlerdi. En kötüsü, kitaplarını okura zamanında ulaştıracak şekilde işlerini koordine etmeyi beceremiyorlardı, bu sırada diğer korsan yayıncılar kitabı basıyordu.

Uygulamaları takip etmenin en iyi yolu, tek bir yatırımın izini sürmektir. STN'nin Voltaire'in *Questions sur l'Encyclopédie* baskısı iyi bir vaka analizi fırsatı sunar. Ostervald ve Gosse arasındaki yazışmalar bu işi bütün ayrıntısıyla ortaya döker.¹⁸ Mezkûr kitap, Voltaire'in son büyük eseri ve STN'nin ilk yıllarındaki en büyük girişimiydi. Octavo formatında basılan bu eser dokuz cilt tutuyordu. Mart 1770'te Gosse'ye ilk kez haber verirken Ostervald, bizzat Voltaire'den temin ettiği elyazması üzerinden orijinal baskı yapmak istediğini ifade etmişti. Gosse'nin yanıtı bahsettiğimiz diğer mektupların aksine çok hevesliydi. İşte bir on sekizinci asır kitapçısının çok satacağına kesin gözüyle baktığı bir eser üzerine düşünceleri: "Bu som altından bir girişim! Peşinen söylüyorum, hemen buna büyük sayılarla (kopya sayısı) yatırım yapmalıyız. Kesinlikle Mösyö, sizin de dediğiniz üzere bu eser yeni, merak uyandıran, çok tesirli her şeyi barındırıyor. Piyasa çıkar çıkmaz her fiyattan satar. Kitabın yasaklanması riski var,

18 Bu yazışmaların parçaları Theodore Besterman, *The Complete Works of Voltaire*, ciltler. 120– 122 (Voltaire Foundation, Banbury, 1975)te basılmıştır fakat ben alıntılarımı doğrudan Neuchâtel'deki belgeler üzerinden yapıyorum.

açktan satamayabiliriz fakat bu da onu daha hızlı ve daha iyi satabilmemizi sağlar. STN büyük vurgun vuracak.”¹⁹

Bu kitap tabii ki yünlü hayvanlar ya da İsviçre buzulları üzerine inceleme kitaplarıyla aynı kategoride değildi. Bundan servet kazanma yarışı ise Gosse’nin beklediği kadar kolay olmadı. Kısa süre sonra Ostervald’ın teklifinin ilk baskı olmadığını, Voltaire’in asıl yayıncısı Cenevre merkezli Gabriel Cramer’in baskısının korsan baskısı olduğunu öğrendi. Ostervald, Cramer ona ulaşmadan Gosse’yi kafalamak için bu önemli ayrıntıyı gizlemişti. Bununla birlikte dürüstlükten tamamen uzak da değildi. 1770 Mart’ının başlarında Ostervald nüsha aramak için Ferney’e gitmişti. Voltaire ılımlı yaklaşmıştı, artık kalemiyle para kazanmak umrunda değildi. Yayıncılarla geçirdiği elli yıldan sonra işin bütün hilelerini öğrenmiş ve bu hileleri Aydınlanma’yı yaymak, *écraser l’infâme* seferberliği gibi âli amaçlar için kullanmaya başlamıştı. Bundan dolayı Ostervald’a Cramer’in provalarlarının redakte edilmiş, genişletilmiş bir kopyasını verdi, tek şartı bunların Cramer’e sezdirilmeden yapılmasıydı. Voltaire, kendisinin korsan baskısını yapmaktan memnundu, nüsha sayısını arttırmanın yolu buradan geçiyordu. Eserinin zaten korsan baskısının yapılacağını da biliyordu. STN ile iş birliği yaparak korsan yayın sürecini kontrol edebilir, metne Cramer’in izin vermeyeceği cüretkâr eklemeler yapabilirdi. Bütün bunlara üstüne, STN’ye bütün eserlerinin octavo formatında kırk ciltlik bir edisyonunun basımını da teklif etti.²⁰

Bu anlaşmanın ayrıntıları Ostervald’ın Gosse’ye mektuplarında parça parça ortaya dökülmüştür. Ostervald ilkin Voltaire’in basılmış eserlerinden ve müsveddelerinden toplanıp yapılacak gözden geçirilmiş yeni bir toplu baskı hakkında fikir

19 Gosse’den STN’ye, 9 Mart 1770.

20 STN’den Gosse’ye, 19 Nisan 1770.

sorar. Gosse, Voltaire'in enerjisi karşısında şaşkınlığını gizle-yemediğini belirtir. Ostervald yanıt verir: "Kesinlikle haklısınız Mösyö. Yetmiş yedi yaşındaki bir kalem ehlinin kitaplar ve kâğıtlarla çepeçevre sarılmış yatağında müthiş bir odaklanma, kafa huzuru ve takdir edilesi bir neşeyle günde on iki saat, hatta bazen daha da uzun süre çalışmasına şaşırarak son derece tabiidir. Fânilerin kudretini aşan bu olaya inanmak için bizzat görmek şarttır.²¹"

Bu manzara yayıncının nabzını yükseltse de kitapçıda benzer bir heyecan yaratmadı. Gosse, Voltaire'in toplu eserlerinin o kadar çok sayıda baskısını görmüştü ki artık illallah etmişti, "Bu ne zaman bitecek?" Cramer, Cenevre'de henüz yeni baskısını tamamlamamıştı ve François Grasset yeni bir baskıya Lozan'da başlamıştı. Daha da kapsamlı olduğunu iddia eden yeni baskılar da çıkabilirdi. Gosse'nin tavsiyeti şu oldu: "Size vermek istediği her şeyi alınız fakat sabırlı olunuz ve baskıya onun ölümünden önce başlamayınız. (Daha sonra) kitap ticareti tarihinin gelmiş geçmiş en iyi girişimine imza atarsınız ve biz de kesinlikle sizden çok sayıda kopya sipariş ederiz."²²

Gosse yalnız değildi. Kitapçılar genelde Voltaire'e güvenmiyordu çünkü metinlerini değiştirerek, baskılarını çoğaltarak okurlarını kendinden soğutmuştu. Hiç kimse hâlihazırda elinde olan bir kitabın azıcık değiştirilmiş yeni bir versiyonuna para vermek istemiyordu. Bazı kitapçılar da Voltaire'in aynı konular üstünde dönüp durmasından bıkmıştı. Lyon'dan Jean-Marie Bruyset STN'ye şöyle yazmıştı: "Size dürüstçe şunu söylemek isterim, bu yazarın son altı yedi yıldır yazdıkları, aynı yemeğin farklı soslarla sunulmasından ibaret.²³ 1770 senesinde kitap ticareti ile meşgul herkes, metinleri üzerinde yaptığı oynamalarla onları çok uğraştıran bu büyük adamın

21 STN'den Gosse'ye, 19 Nisan 1770.

22 Gosse'den STN'ye 4 Mayıs 1770.

23 Jean-Marie Bruyset'ten STN'ye, 9 Eylül 1770.

ölümünü bekliyordu. Fakat Voltaire onları sekiz yıl daha bekletecekti, üstelik bu süreçte metinleri üzerindeki oynamalara da devam edecekti.

Ostervald Gosse'nin nasihatini dinledi ve *Questions sur l'Encyclopédie* baskılarına odaklandı. Dizgicileri daha ayarlamalarını yapmadan önce Gosse'ye kaç nüsha istediğini sordu. Yanıt beş yüzdü. Yalnızca beş yüz? Ostervald hayal kırıklığına uğramış gibiydi. Yine de siparişi hemen *Livre des commissions* denen sipariş defterine kaydetti. Ağustos ayında, yazar tarafından düzeltilmiş ilk nüshayı beklediğini yazdı. STN'nin versiyonu, Cramer'inkinden hemen sonra çıkacak ve "ondan çok daha üstün" olacaktı. STN'nin hızlı çalışmasının bir delili olarak Ostervald, "Tanrı Üzerine Sorular" makalesinin iki yapraklık provasının kendisine henüz ulaştığını duyurdu: "Yarıdan itibaren bu iki yaprak baskıda olacak ve siz de ilk kopyaları alacaksınız. Bu, baskımızda kullanacağımız kâğıdın ve fontların bir örneği olduğu gibi broşür olarak müstakil bir biçimde de satılabilecek."²⁴

Ostervald'ın satışları allayıp pullama çabalarına karşın, Gosse'yi çok önemli bir hususta yanılttığı ortaya çıktı: STN, korsan bir baskı basıyordu. Gosse içerlemiş gibiydi: "Biz sizin bu eseri elyazmasından basacağınıza kesinkes inanmıştık. Şimdi işler çok daha farklı görünüyor. Cramer eseri pazara süren ilk kişi olacak. Onun baskısı piyasaya düşer düşmez sizinkinin de çıkması için acele etmeniz şarttır. Diğer türlü hardalı yemekten sonra servis etmiş gibi oluruz."²⁵ Yine de Gosse siparişini iptal etmedi. Belki de bu, STN'nin baskısının Cramer'den çok daha ucuza gelmesi nedeniyleydi: yaprak başına bir sou ya da cilt başına 23 sou, 6 denier'e karşılık Cramer 35 sou istiyordu.

24 STN'den Gosse'ye, 20 Ağustos 1770.

25 Gosse'den STN'ye, 31 Ağustos 1770.

Ostervald teskin edici bir yanıt yolladı. STN, Cramer kadar çabuk basabilirdi ve “yazarı tarafından gözden geçirilmiş, tashih edilmiş ve zenginleştirilmiş, çok kapsamlı değişiklikler yapılmış” bir metin basacakları için avantajları da vardır. Üstelik Cramer’in, baskısının tamamını Paris’teki dağıtımıcılara sattığı rivayet ediliyordu ve “Asrımızın en büyük yazarının kaleminden çıkmış bir eser için bir baskı az ya da çok ne farkedirdi?”²⁶

Bu sırada Ostervald, dikkatini girişimin üretim tarafına çevirmişti. *Questions* Neuchâtel’deki matbaa tarafından basılan ilk büyük kitaplardandı ve kısa sürede işler rayından çıktı: Kâğıtlar vaktinde gelmedi, işçiler Lozan ve Cenevre’deki daha cazip işler için dükkânı terk ettiler, ustabaşı işleri koordine etmeyi beceremedi. Dahası, STN on üç haftalık sıkı çalışmanın ardından birinci cildi tamamladığında dağıtım sorunlarıyla karşılaştı. Gosse’nin beş yüz nüshalık gönderisi 7 Aralık 1770’te iki balya hâlinde yollandı. Basel’deki STN mümessili Luc Preiswerck, bunu Ren nehrinden aşağı göndermekle görevlendirilmişti. Ren, yüksek gümrük ücretlerine karşın Hague için çok iyi bir rota sunuyordu. Fakat bu kitaplar altı hafta sonra bile Gosse’ye ulaşmamıştı. Bu süre zarfında Cramer’in baskısının ikinci ve üçüncü ciltleri Hollandalı kitapçıların vitrinlerini süslemişti.

Gosse öfkeliydi. Kandırılmış hissediyordu;²⁷ “Tanrı Üzerine Sorular” da içini açmamıştı. “Bu broşür yalnızca iki yapraktan oluştuğu için buradaki genç kitapçılardan biri tarafından pek yakında korsan baskısı yapılacaktır.”²⁸ Demek ki korsan yayıncılık çok çeşitli seviyelerde yapılıyordu. Uluslararası ölçekteki büyük girişimlerin altında, küçük eserlerin yerel pazarlar

26 STN’den Gosse’ye, 10 Eylül 1770.

27 Gosse’den STN’ye, 18 Ocak 1771.

28 Gosse’den STN’ye, 2 Ekim 1770.

için korsan baskılarını yapan küçük yayıncılar vardı. *Contrefaçon*’ların *contrefaçon*’ları vardı.

Questions hususunda korsan bir baskıdan bahsetmek yanıltıcı olabilir zira Cramer, elyazmasını Voltaire’den satın almamıştı ve eseri çoğaltmak için herhangi bir kanunî hakka sahip değildi. Öyle ki Cenevre Meclisi, onu kitabın dine aykırı içeriği nedeniyle Mart 1772’de sansürlediğinde Voltaire, Ferney’den yayımladığı nüktedan bildiride korsan baskı konusuna açıklık getirmişti: “Buradan duyuruyorum, bütün kitapçılar benim abuklamalarımı doğru ya da yalan, kendi risklerine, tehlikelerine, kârlarına olmak koşuluyla basabilir.”²⁹ Yine de Voltaire, yayıncısına karşı bir bağlılık hissediyor, bu nedenle de korsan yayıncılarla açıktan iş birliği yapmayı reddediyordu. Hatta Cramer’i, korsan yayıncılara karşı mücadeleye çağırmıştı: “Eğer gerekli önlemleri alırsanız korsan baskınız yapılmaz. İkinci cilde bir uyarı koyup korsan baskıları diskredite edebilirsiniz.”³⁰ Gerçekte ise Cramer, *Questions*’un korsan baskısının yapılacağını gayet iyi biliyordu. Amacı, ilk baskıyı yaparak korsanlardan önce talebi karşılamak ve kârını cebe indirmektir. STN’nin gönderilerindeki gecikmenin Gosse’yi bu kadar germesinin nedeni de buydu.

Ostervald, Gosse’nin şikâyetlerini çeşitli bahanelerle savuşturdu. Bu arada kendisi de Preiswerck’e aynı şekilde şikâyetleniyordu, Mart’ın başında birinci cildin olduğu balyalar hâlâ Hauge’a ulaşmamıştı, balyaların Neuchâtel’den ayrılışının üstündense neredeyse üç ay geçmişti. Artık en azından matbaa sıkıntısız çalışmaya başlamıştı ve Ostervald, korsan baskıları

29 “Voltaire to Cramer”, c. February 15, 1771, Besterman, *The Complete Works of Voltaire*, cilt. 121, s. 263. Benzer ifadeler “Voltaire to Cramer”, cilt. 120, s. 295’te bulunabilir. Meclis tarafından sansürlenme konusu Cilt 122, ss. 484–486’da geçer.

30 “Voltaire to Cramer”, February 19, 1770, Besterman, *The Complete Works of Voltaire*, cilt. 120, s. 40.

hakkında belli bir gururla konuşuyordu: “Bir taraftan kendi baskılarımızı orijinal baskılara mümkün mertebe denk bir kalitede tutmak konusunda kesinkes kararlıyız. ... Diğer taraftansa faaliyetlerimizi öyle organize edeceğiz ki kitaplarımız her zaman, kararlaştırılan tarihte bitireceğiz. Bu geçmişte işçilerimizin sıkça firar etmesi nedeniyle başaramadığımız bir şeydi.”³¹

1771 baharında, kargo mümessilleriyle, kayıtcılarla, arabacılarla yapılan yeni ayarlamalar sayesinde gönderimler çok daha sağlıklı yürümeye başladı. Yalnızca Ren üzerinden değil, Jura Dağları üzerinden Lyon’a da kargo gönderiliyordu. Bu yol üzerinden Haziran’da ilk üç cildin beş yüz nüshası ulaştırılmıştı.³²

Fakat dağıtım sorunları çözülür çözülmez işin üretim tarafında yeni bir felaket yaşandı: kopya gelmez oldu. Neuchâtel’de olduğu gibi Lozan, Amsterdam, Berlin’de de kitaplarının baskılarını yapan korsan yayıncılarla mücadele etmek isteyen Cramer, eserin çok sayıda cildini aynı anda yayımlamaya karar verdi. Böylece korsanlar kendi baskılarını yapana kadar zaman kazanacaktı. Bu nedenle birinci ve ikinci ciltleri, üçüncü cilt tamamlanana kadar bekletti. Sonra korsan yayıncılardan çok daha önce teklif verebilmeyi başardığı toptancı ya da perakendeci kitapçılara üç cildin kopyalarını bir arada gönderdi.

Bu taktik diğer korsan yayıncıları STN’den daha fazla tedirgin etti çünkü STN, kopyalarını Cramer’in ilk baskısından değil, doğrudan Ferney’de ikamet eden Voltaire’den temin ediyordu. Ostervald, Voltaire’in ailesiyle Voltaire’in yakın dostu aynı zamanda da Ostervald’in damadı Jean-Elie Bertrand’ın amcası olan Elie Bertrand vasıtasıyla tanışmıştı. Aile ilişkileri ve dostluklar, tedarik hattının işlemesi için elzemdi. Özellikle doğrudan kaynağa ulaşmak önemliydi zira Voltaire’e yakın olan herkes; yeğeni Marie-Louise Denis, yakın

31 STN’den Gosse’ye, 29 Mart 1771.

32 Dul Réguilliat et Fils’ten STN’ye, 17 Haziran 1771.

dostu Père Antoine Adam, sekreterleri Jean-Louis Wagnière ve Joseph-Marie Durey de Morsan, yayıncıların entrikalarına dâhil olmuştu. Ferney, muzır neşriyat için bir fabrika gibiydi. Fakat bu makinenin işlemesi için iyi yağlanması, dikkatle bakımının yapılması şarttı. Usta nüshaları ortaya koyarken ekibi kitap ticaretindeki envaî çeşit ilişkiyi yönetiyordu. *Questions* hususundaysa Voltaire Cramer'in provalarına bazı düzeltmeler ve ilaveler eklemeyi kabul etmiş, sekreterleri bunları Neuchâtel'e yollarken de görmezden gelmiştir. Fakat Ostervald, kendi baskısını pazarlarken bu anlaşmayı açığa vurmaktan çekinmemiştir. Eylül 1770'te STN'nin gözde müşterilerine yazdığı zincir mektupta bununla açıkça övündü. Kitap ticareti erbabı arasında haberler hızla yayıldı ve Cenevre'deki Cramer'in kulağına kadar geldi. Voltaire'e şikâyetle bulundu, Voltaire Neuchâtel'le olan tüm bağlarını inkâr etti ve kopyaların akışı bir anda kesildi.³³

Ostervald hayretler içinde kalmıştı. Ferney'e mektup üstüne mektup yolladı. Önce Voltaire'e, oradan yanıt alamayınca da Wagnière'e yazdı. Wagnière, bedava verilecek bir düzine *Questions* seti karşılığında aracı olmayı kabul etti. Ostervald ev içinde bir casus gibi davranan Durey de Morsan'a, Neuchâtellileri Cenevrelilere yeğleyen fakat amcasına karşı sesini çıkaramayan Madam Denis'e de yazmıştı.³⁴ Voltaire etrafında

33 Bu olaylar şu eserde yayımlanan yazışmalar okunarak ayrıntılarıyla takip edilebilir: *The Complete Works of Voltaire*, ciltler. 120–122. Özellikle bkz: “Antoine Adam to Elie Bertrand, June 11, 1770,” cilt. 120, ss. 247–248; “Marie-Louise Denis to Elie Bertrand, June 12, 1770,” cilt. 120, s. 250; “Voltaire to Cramer, September 15, 1770,” cilt. 120, s. 438; “STN to Voltaire, September 15, 1770,” cilt. 120, s. 446; ve “Voltaire to Elie Bertrand, September 25, 1770,” cilt. 120, s. 457.

34 STN, muhataplarına gönderdiği mektupların kopyalarını “Copie de lettres” (1095 numaralı yazma) adını verdiği büyük bir zabıt defterinde saklıyordu. Bu defter, bu olayla ilgili bütün yazışmaları içermez bazen yalnızca özetlerle geçiştirir. Père Adam'a 13 Mart 1771 tarihinde gönderilmiş bir mektubun özeti: “On lui é crit pour le prier de nous procurer par le moyen de Mme

dönen dolapların gayet farkında olsa da onları görmezden gelip kendi çıkarlarına bakmayı yeğliyordu. *Questions*'un basımını ihmal eden, Voltaire'in bütün eserlerinin baskısını *Encyclopédie*'ye odaklandığı için savsaklayan Cramer'den daha iyi hizmet bekliyordu. Baskı işine gelince Voltaire, titiz bir işverendi. "Şişko İsviçreli" lakabını taktığı ustabaşı hakkında Cramer'i şikâyetle boğmuştu. *Questions*'un ilk üç cildinde o kadar çok hata bulmuştu ki dördüncü cildin provaları üzerine, "Yeni edisyon, diğerlerinde çok yaygın görülen baskı hatalarından itinayla temizlenmiştir." diye yazdı ve Wagnière'in bunu Neuchâtel'e göndermesine izin verdi.³⁵

STN, böylelikle kitabın basımını sürdürdü ve Gosséden işittiği şikâyetlerle en iyi şekilde başa çıkmak için elinden geleni yaptı. Gosse'nin mektuplarında gecikmeler, düşük giden satışlar hakkında sızlanmalardan başka bir şey yoktu. Hatta metnin kendisi bile Gosse'ye göre sorunluydu zira Neuchâtel ve Cenevre edisyonları arasında gözle görülür bir fark bulamamıştı³⁶. Sekizinci cildin kopyası geldiğinde, Ostervald onu işin bitmek üzere olduğu konusunda teskin etti ve kitabın batıl inançlar başlığı altında, Cramer'in metninde bulunmayan bir notun mevcut olduğunu söyleyerek övündü. Gosse pek de etkilenmemişti: "Mösyö Voltaire'in *Questions*'u sekizinci ciltte tamamlanmadığını, dokuzuncu cildin de yolda olduğunu

Denis les 4, 5, et 6 volumes des Questions." Ayrıntıların büyük kısmı ise *The Complete Works of Voltaire*'de yer alan mektuplardan öğrenilebilir. Özellikle bkz: Antoine Adam to Ostervald, March 17, 1771, cilt. 121, s. 321; STN to Wagnière, April 3, 1771, cilt. 121, ss. 342–343; Wagnière to STN, c. April 29, 1771, cilt. 121, s. 367; STN to Voltaire, April 29, 1771, cilt. 121, s. 375; STN to Wagnière, June, 27, 1771, cilt. 121, s. 453; STN to Cramer, September 4, 1771, cilt. 122, s. 68; STN to Wagnière, Sept. 6, 1771, cilt. 122, ss. 68–69; STN to Durey de Morsan, September 17, 1771, cilt. 122, ss. 82–83; Durey de Morsan to Elie Bertrand, December 3, 1771, cilt. 122, ss. 169–171; and Voltaire to Elie Bertrand, December 10, 1771, cilt. 122, s. 182.

35 STN'den Gosse'ye, 31 Oca, 1771.

36 Gosse'den STN'ye, 5 Kasım 1771.

esefle öğrenmiş bulunuyoruz. Bu kitap maalesef bizim için bir yük olmaktadır ve bu zamana kadar Mösyö, satışı çok kötü gitmiştir zira depomuzda hâlâ dört yüz elliden fazla nüshası durmaktadır.”³⁷

Gosse'nin mektuplarındaki kırılgan üslup, işin doğrusu *Questions*'un satışlarından kaynaklı değildi. Genel olarak kitap ticaretinden iğrenmişti ve Mayıs 1772'de emekli olacağını açıkladı. “Kitap ticareti acınası bir hâlde, iyi kitapların satışı o kadar düşük ki artık ne yapacağımızı bilmiyoruz. İyi kitaplar genelde depolarımızda kalıyor, saçma sapan kitaplar müşteri buluyor.”³⁸ Onun hesabına göre *Questions* iyi bir kitaptı fakat beklediği gibi iyi satamamıştı. STN'ye yazdığı son mektuplardan birini, “Bu eser, büyük Voltaire'in eseri olmasına rağmen neredeyse hiç satmıyor”³⁹ diyerek bitirmişti. Aralık 1773'te hesaplarını kapattı ve işini oğlu Pierre-Frédéric'e devretti.

Hiçbir kitapçı, edebiyat pazarını mükemmelen görememiştir. Gosse de bunu diğer herkes gibi biliyordu fakat muhakemesi ilerleyen yaşıyla birlikte zayıflamış gibiydi. Oğlu, iş dünyasına taze bir enerji ve iyimserlikle atıldı. Pierre-Frédéric kısa sürede *Questions*'un bütün nüshalarını sattı ve daha fazlasını sipariş etti; Şubat 1775'te altı, Mart'ta altı, Mayıs'ta otuz. Demek ki kitaplara karşı talep bitmemişti. Gosse père'nin⁴⁰ figanlarına rağmen korsan yayınlar satmaya devam ediyordu. Bununla birlikte daha sonra anlatacağımız üzere bir buhran dönemi ufuktaydı.

37 Gosse'den STN'ye, 25 Şubat 1771.

38 Gosse'den STN'ye, 29 Mayıs 1772.

39 Age.

40 Père: Fransızca'da “Baba.” (ç.n.)

5. Korsanların Portreleri

PARİSLİLERİN CORSAIRES DEDİĞİ YABANCI YAYINCILAR, kendi ortamlarında incelendiklerinde çok daha farklı görünürler. Çoğu zaman gölgede kalmış karakterlerdir, tarih kitaplarında bir cümle ile ancak geçecek türden. Bazılarının ise STN arşivlerinde geniş dosyaları mevcuttur. Birkaç tanesi ise mektupla sınırlı kalmayıp kitap da kaleme almıştır. Bu kanıtları toplanarak yayıncıların hem kendi ilginç hikâyeleri hem de edebiyatla ilişkileri çerçevesinde portreleri çizilebilir. Hayat hikâyeleri ve iş bağlantıları birlikte değerlendirilirse dönemin üç büyük korsan yayın merkezi olan Neuchâtel, Lozan ve Cenevre’de işlerin nasıl yürüdüğü anlaşılabilir.

Frédéric- Samuel Ostervald ve Abram Bosset de Luze

En iyi başlangıç noktamız, STN’nin kendisi ve 1770’lerde işlerinin zirve yaptığı sıradaki üç müdüründen en büyüğü olan Frédéric-Samuel Ostervald’dır. Ostervald yasadışı bir figür olmak şöyle dursun Prusya Kralı’nın egemenlik sahasındaki otonom bir İsviçre prensliği olan Neuchâtel’de cemiyet hayatının önde gelen simâlarından biriydi.¹ On yedinci asırda soylu sınıfa dâhil olan, seçkin bir aileden geliyordu. Rouen’in zengin ailelerinden birinin genç kızıyla evlendikten sonra kendine

1 Bkz Philippe Henri, *Histoire du canton de Neuchâtel, tome 2: Le temps de la monarchiepolitique, religion et société de la Réforme à la révolution de 1848* (Éditions Alphil-Presses universitaires suisses, Neuchâtel, 2011).

Neuchâtel sosyetesinin üst sıralarında bir yer bulmuştu. Lac de Neuchâtel yakınlarında bahçeli bir müstakil evde yaşıyordu. Şehrin dışında asmalıkları vardı, pahalı bir at arabası kullanılıyordu.² Société du Jardin adı verilen özel bir kulüp te en üst düzey isimlerle arkadaşlık ediyordu. Bir kitap okuma cemiyeti kurulmasına önderlik etmiş, yerel kolejde yahut yatılı okulda müdürlük yapmış, zaman zaman aritmetik ve coğrafya dersleri vermişti (Öğrencilerinden biri ileride Fransız Devrimi'nin en meşhur isimlerinden olacak Jean-Paul Marat olabilir). Bu arada şehrin siyasî kurumlarında da istikrarlı bir şekilde yükselmiş, 1746'da Grand Conseil, 1751'de Petit Conseil, 1757 yılında ise şehir meclislerinin yürütme kurulu olan Les Quatre-Ministres mensubu olmuştu. Burada en yüksek yürütme yetkilisi, Maître Bourgeois en Chef seçilmiş, bu sayede de 1762'de daha üst bir makam olan Banneret'ye yükselmiştir.

Şehir siyasetinde barok kurumlar ve şaşaalı unvanlar, on sekizinci asırda Avrupa boyunca sık rastlanan şeylerdir. Bu renkli çehrenin altındaysa ideolojik mücadele ve çıkar çatışması yatıyordu. Bunlar Ostervald'ın siyaset kariyerinin zirvesinde olduğu 1760'lı yıllarda Neuchâtel'deki huzuru da kaçıran etmenlerdi. Bunlardan ilki, cehennem ateşi hakkındaki bir tartışmaydı. Ferdinand-Olivier Petitpierre, Neuchâtel ve

-
- 2 Şurada Ostervald'ın ufak bir biyografisi vardır: Jacques Rychner ve Michel Schlup, *Biographies neuchâteloises, tome I: De Saint Guillaume à la fin des Lumières*, Michel Schlup, ed. (Editions Gillers Attinger, Neuchâtel, 1996), 197–201. Archives de l'État de Neuchâtel'deki noter arşivleri Ostervald'ın serveti ve statüsü hakkında belgeler barındırır. Claude-François Bovet, B652 10 Nisan, 1771, girişine göre Ostervald 1.296 İsviçre frangı değerinde üç araba ve bir at arabası almıştır. STN borçlarını ödeyemez hâle gelip de yeni bir yönetim altında tanzim edildiğinde bir grup zengin Neuchâtelli, borçları altı sene içinde ödemeyi taahhüt etti. Ostervald'ın malvarlığının 47.681 L. olarak hesaplandığı, Bovet'in zabıt defterinde 2 Haziran 1784 tarihli giride, B565 nolu zabıttaki anlaşımda geçer. Buna on üç parsa bağ ve 10 bin L. değerinde bir ev ile bahçe dâhildir. Bu durum, Ostervald'ın yakın zamanda vefat eden arkadaşı Abram Bosset de Luze kadar zengin olmasa da gayet hâli vakti yerinde olduğunu gösterir.

Valangin Prensliğinin bir parçası olan La-Chaux-de-Fonds şehrinde yaşayan modern fikirlere sahip bir pastördü.³ Vaazlarında cehennem azabının ebedî olmadığını zira ebedî azabın Hristiyanlığın şefkâtlı Tanrı anlayışı ile örtüşmeyeceğini iddia ederek şimşekleri üzerine çekti. Prensliğin resmî dinî organı olan Vénérable Classe des Pasteurs, bu duruma Petitpierre'i kiliseden çıkararak cevap verdi. Daha sonra STN'nin ateistik fikirler içeren *Système de la nature* risalesini basacak olmasıyla tezat oluşturacak şekilde Ostervald, bu tartışmada Vénérable Classe des Pasteurs'ün kararını desteklemişti. Ebedî cehennem azabının varlığı yahut bireylerin din hürriyetleri ile bir sorunu yoktu. Onun üstünde durduğu nokta Vénérable Classe des Pasteurs'ün Neuchâtel'in siyasî düzenin çok önemli bir işlevinin olduğu ve dinî ortodoksiyi korumanın gerekliliği idi: "İyi yönetilen halklarda, din de esasında devletin meselelerinden biridir."⁴ Ostervald, benzer nedenlerle seçkin burjuvaların imtiyazlarını ihlal eden yeni bir vergi toplama düzenlemesinde de burjuvazinin tarafını tutmuştu. Ostervald'ın iki tartışmada da geleneksel ve imtiyazlı tarafı desteklemesi, bir Aydınlanma yanlanmasından beklenmeyen bir şeydi.

Ostervald'ın siyasetçi olarak rolünü anlamak için hiç yayımlamadığı risalesine, *Devoirs généraux et particuliers du Maître Bourgeois en Chef pendant sa préfecturée* bakabiliriz. Bunu bulunduğu en yüksek makam olan Maître Bourgeois en Chef için gizli bir rehber olmasıyla amacıyla kaleme almıştı. Batı Avrupa'nın çoğu yerinde olduğu gibi Neuchâtel'de de o zamanlar "Burjuvazi" kelimesi seçkin şehirli lere siyasette

3 Pastör: Protestan kiliselerinde dinî yetkili, vaiz. (ç.n.)

4 *Mémoires pour servir de réfutation à la brochure intitulée "Considérations pour les peuples de l'État": Imprimés par ordre et avec l'approbation des cinq corps de l'État de la Souveraineté de Neuchâtel & Valangin* (Neuchâtel, 1761), 56. Neuchâtel'in eski maître bourgeois en chef'i yahut en yüksek yetkili belediye yöneticisi olarak, Ostervald otoritelerin Petitpierre lehine bir broşürü yasaklamasını desteklemişti.

sunulan imtiyazları belli eden aristokratik bir tınıya sahipti. Bu elyazması risale, bu pozisyonun güzel bir açıklamasını sunar. Ostervald, risalesinde Maître Bourgeois en Chef'in işlevlerini en ince ayrıntılarına varana kadar anlatır. Ormanlar teftiş edilmeli, odun dağıtımı düzenlenmeli, şehre belli bağlardan gelen şarapların girişine izin verilmeli, diğer kasabalardan gelip evlilik dışı hamile kalan kadınlar şehirden sürülmeli, kasaplar danaları kesmeden önce sahiplik belgesi ibraz edilmeli, "saygın atalarımızın hayat tarzımızı korumak için aldığı tedbirlere uyulmalıdır."⁵

Bunlar, Ancien Régime döneminde siyasetin nasıl yapılacağını tayin eden malzemelerdi. Ostervald, bunları zamanının diliyle açık açık yazmış ayrıca bir Maître Bourgeois'ten diğerine mühürlerin ve anahtarların devri, meclisteki müzakerelerde öncelik sırası, ricacıların huzura kabulü, belediye yetkililerinin görevleri, chasse-gueux adıyla bilinen ve görevi dilencilerle mücadele etmek olan polis memurlarının armalarına kadar imtiyazların görünür kırıldığı devlet törenlerini ince ayrıntılarıyla betimlemişti. Böylece sahneyi ve kostümleri anlatan Ostervald, devamında perde arkasından bu sistemin nasıl manipüle edilebileceğine ilişkin açıklamalar yapmıştır. Maître Bourgeois toplantıların sırasını öyle bir ayarlamalıydı ki onun geçirmek istediği maddeler en uygun zamanda tartışılmalıydı. Bir öneriyi ne zaman erteleyeceğini ne zaman aceleye getireceğini iyi planlamalıydı. Hepsinden öte, kritik müzakereleri nasıl gizli tutabileceğini bilmeliydi, bu; "burjuvazinin iyiliği için en mühim bir konu"⁶ idi. Kısacası Ostervald, gelenek ve imtiyazlara gösterdiği özeni, işlerini halletmek için gücü nasıl manipüle edeceğini bilen Makyavelyan bir tavırla harmanlamıştı.

5 Ostervald, *Devoirs généraux et particuliers du Maître Bourgeois en Chef pendant sa préfecture*. Rédigés en 1763, Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel, ms. 1592, s. 2.

6 Age s. 5.

Ostervald, 1769 yılında politikayı, yayıncılık için bıraktı. Bundan sonra da STN'yi, şehri yönetirken kullandığı programa benzer bir programla idare etti. Stratejik hesaplar yaptı, bunu retorikle süsledi, kendini gizli entrikaların ortasına attı. Bu oyunu bir asilzade gibi; kâr etmeyi sevse de kazanç için değil, oyunun kendisi için oynadı. Bütün bu işlerin merkezinde bir çelişki yatıyor olabilir zira Ostervald, politikacı olarak imtiyaz ilkesini savunurken yayıncı olarak bunu ihlal etmiştir. Fakat tabii ihlal ettiği *privilège*'ler, Neuchâtel'in çok uzağında verilmişti. İşin içinde bir korsanlık varsa bile o, asilzade bir korsandı.

1769 yılında iki ortağıyla birlikte STN'yi kurduğunda Ostervald elli altı yaşındaydı. Bu onu Ancien Regime standartlarında yaşlı yapıyordu, tabii yine de önünde yirmi altı yıllık bir aktif çalışma hayatı vardı, bu süre zarfında STN'nin diğer iki müdürüyle birlikte işlerin yürümeye her safhada dâhil olmuştu. Her gün bir düzine mektup yazıyor, yeni kitapları basmanın kâr ve zararını hesaplıyor, satış kampanyaları tasarlıyor, personeline gözkulak oluyor, ilgisini isteyen krizlerle uğraşıyordu. Finans konusundaki "iyi ispatlanmış cehaleti"ni⁷ itiraf etmiş ve bu işleri STN'ye 1777 yılında ortak olan Abram Bosset de Luzèe bırakmıştı. Damadı ve üçüncü ortağı olan Jean-Elie Bertrand'ın sahası olan depolarda ve matbaalarda da pek vakit geçirmemişti. Fakat işin kalan her yönünü, zaman içinde bir yandan da öğrenerek idare etmişti.

Ostervald, yayıncılık işine centilmen bir amatör olarak başladı. İşin bazı püf noktalarını Neuchâtelli bir kitapçı olan ve 1769'da STN'nin kuruluşuna yardım eden Samuel Fauche'den öğrenmişti. Fauche, 1772 yılında bir tartışmanın ardından STN'den ayrılp kendi işini kurdu. Agresif, enerjik bir yayıncıydı, işin içini dışını iyi biliyordu. Morat yakınlarındaki bir kitapçıda çırak olarak 1746 yılında mesleğe adım attı,

7 Ostervald'dan STN'ye, Paris, 21 Mayıs, 1780.

Lozan'da François Grasset'in kitapçı dükkânında mücellit olarak çalıştıktan sonra 1753'te Neuchâtel'de kendi işinin başına geçti. 1772 Mart'ında STN ile bağlarını koparmadan evvel Ostervald'a Lyon'a yapılan iş gezisinde eşlik etmişti. Yol arkadaşları olarak garip bir çift teşkil ediyorlardı, asilzade edebiyat adamı Ostervald, halk adamı Fauché'den ders alıyordu. Ostervald'ın günlüğü ve mektupları, bu süreçte kaçakçı ağlarını keşfetmeyi, kitapçıları incelemeyi, pazarı hissetmeyi öğrendiğini aktarır. Lyon'un kenar mahallesi Croix Rousse'de eski bir hancıyla tanışmaktan çok keyif almıştı. Bu adam her şeyi *chambre syndicale*'den geçirebiliyordu. Buna karşın Lyonlu kitapçıları "iğrenç", "merak uyandıracak kadar cimri" ve finansal olarak başarısız bulmuştu.⁸

Üstün konuşma tarzı, Ostervald'ın yayıncılığa yaklaşımını gösterir. Ostervald, işin edebî ve diplomatik tarafına odaklanmıştı; önemli baskılar üzerine spekülasyonlar yapıyordu. Lyon'dan dönüş yolunda, Voltaire'le akşam yemeği yemek için Ferney'de mola verdi. "Parnassus'ta çok iyi ağırlandık" diye not etmişti, "Fakat kutsal maden suyundan başka bir şey kalmadı elimizde (yani Voltaire'den basım için yeni bir elyazması almaya muvaffak olamamıştı). Mamafih, işimizi görecektir bir şeyler de hazırlanmakta."⁹ Nihayetinde daha önce de anlatıldığı üzere Voltaire'i, Gabriel Cramer'in arkasından iş çevirmek hususunda ikna etmiş, STN'nin *Questions sur l'Encyclopédie* baskısını yapabilmesini sağlamıştı. Ayrıca Ostervald, diplomatik yeteneklerinin büyük kısmını Rousseau'dan yeni bir eser kapabilmek için harcadı. STN'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, Rousseau'nun ev sahibi ve Neuchâtel'deki nüshalarının koruyucusu Pierre-Alexandre Du Peyrou'dan birkaç nüsha elde etmek için çabaladı. Eli boş dönmüştü fakat bu onu Rousseau ile ilgili yeni tezgâhlar kurgulamaktan alıkoymadı.

8 Ostervald'dan STN'ye, Lyon, 13 Mart, 1772.

9 Ostervald'dan STN'ye, Lozan, 20 Mart, 1772.

Buna göre Du Peyrou, Rousseau'ya mektup yazacak, basılacak eserin "kolaylığı ve güvenliği" konusunda onu temin edecekti. "Geri dönmeye, yakınımızda yaşamaya davet edilecek ve yanıtı bize iletilecek."¹⁰

Bu plandan bir şey çıkmadı. Ostervald'ın diğer büyük projelerinden de bir şey çıkmadı, bunun tek istisnası *Encyclopédie* üzerine yapılan bir dizi spekülasyondur. Yine Ostervald büyük projelere kafayı yormayı, ihtimalleri tatmayı, bunları yayıncılar ve yazarlarla paylaşmayı seviyordu. Kendisi de bir edebiyat adamı olan Ostervald'ın büyük yazarlara kur yapma konusunda bir çekincesi yoktu. Bildiği, tanıdığı tek isimler Voltaire ve Rousseau değildi. D'Alembert, Concorcet, Beaumarchais, Mably, Raynal, Suard, Morellet, Marmontel, Naigeon gibi zamanının en tanınan yazarlarıyla da temas kurmuştu. Bu isimleri STN ile çalışma fikrine ısındırırken STN'nin edebiyat adamları tarafından yönetildiğini, matbaalarına gelen kitaplara ekstra özen gösterdiğini vurgulardı. Yine de STN hiçbir zaman *philosophe*'ların yeni kitaplarını basamamış, işini hep korsan yayın üzerine kurmuştu.

Ostervald'ın kendi yazıları, berraklık, akılcı savlar, iyi inşa edilmiş anlatım konusunda gösterdiği itinanın belgesidir. Ostervald, edebî skalada Voltaire'in olduğu uçta yer alıyordu. Kuşkusuz çok fazla eseri yayımlanan biri değildi, yayımlanan eserleri de genelde yerel konularla sınırlıydı. En temel eseri, 1764 yılında yayımlanan, Neuchâtel ve Valangin Prensliğinin topoğrafyası üzerinedir. Bir rehber gibi hazırlanan bu eserde Jura Dağları'nun iki yakasındaki koşullar, İsviçre'deki özgürlük ve Fransa'daki otoriterlik ile bağdaştırılır.¹¹ Neuchâtel Koleji tarafından kullanılan, soru – cevap formatında bir dünya

10 Ostervald'dan STN'ye, Monlezy, İsviçre, 15 Ağustos, 1769.

11 *Description des montagnes et des vallées qui font partie de la Principauté de Neuchâtel et Valangin*, reprint ed. Michel Schlup (Neuchâtel, 1986), 44–45. In describing the village of Môtiers (s. 23), Ostervald genelde topoğrafik bilgiler

coğrafyası kitabı da yazmıştır. Bu kitap, Avrupa merkezci bakış açısıyla yazılmış, Ostervald on yedinci asırda Hollandalı kâşiflerin keşfettiği (bununla birlikte doğu kıyıları James Cook tarafından 1770'lerde çizilmiştir) Avustralya'yı kitabına dâhil etmemiştir.¹² “Soru: Dünyanın en dört parçasından en meşhur olanı hangisidir? Yanıt: Avrupa’dır. En küçük kıta olmasına rağmen insanları sayıca en çok, en çalışkan, en aydın olanı odur.” İngiltere’yi anlatırken Stuartların keyfi bir iktidar kurma çabalarından nefretle söz etmiş, Türkiye kısmında ise despotluğu Montesquieu’yü andıran bir tavırla lanetlemiştir. Fakat bu kitap yine de çok bariz bir ideolojik ya da dinî mesaj içermez, pek bir orijinal fikir de barındırmaz.

Ostervald’ın düşünce tarzını en iyi gösteren şey yazışmalarıdır. Paris’teki bir dostundan gelen mektup, ona Paris gezilerinden birinde dostuyla beraber döktüğü “hassasiyet gözyaşları”nı hatırlatmıştır.¹³ On sekizinci asırda gözyaşları kolay dökülürdü fakat Ostervald pek de o dönemin *l’homme sensible* prototipine denk düşmezdi. Binlercesinin kopyası STN arşivlerindeki *copios de lettres*’nin kalın klasörlerinde mevcut bulunan iş mektupları, onun nasıl sorunlarını duygusallığa kapılmadan çözdüğünü gösterir. Mektuplarında kurnaz, dünya dertlerinin semtine uğramadığı bir insan izlenimi vardır. Paris’teki bir iş seyahatinde zorlu pazarlıklarla geçen bir günde sonra yazdığı mektupta kullandığı bir ifade iş tecrübesini

vermekle yetindi fakat Rousseau hakkında, 1762-1763 yıllarında buraya sığındığında zulüm gördüğüne dair bir paragraf eklemiştir.

- 12 *Cours élémentaire de géographie ancienne et moderne et de sphère par demandes et réponses: Avec des remarques historiques et politiques* (Neuchâtel, 1757), 5.
- 13 Abbé François Rozier’den Ostervald’a, 19 Temmuz, 1775. Paris’e 1777 yılında yaptığı bir seyahatte, Ostervald iki nüshayı 16’şar L’dan satın almıştır. Bu, o dönem moda olan duygusal *sensiblerie*’yi paylaştığını gösterebilir. Kendi kişisel anlatısına göre (ms.1189) bunlar, “1 estampe de la mère bien aimée” [Sevgi dolu bir annenin bir gravürü] ve “une estampe de la dame bienfaisante.” İdi. [İyilik dolu bir bayanın bir gravürü. (HA)]

özetliyordu: “Bir insan ekmekten çok tereyağı vaat etmemelidir, görebildiğinden ötesine inanmamalıdır, beş parmağıyla tutabildiğinden gayrisına güvenmemelidir.”¹⁴

Abram Bosset de Luze, STN’ye ortak olarak 1 Ocak 1777 katılmış, kuruluş aktivitelerini genişletirken taze sermaye girişi sağlamıştır. Zengin bir finansçı ve üreticiydi, (Cortailod yakınlarında pamuklu kumaş fabrikasının ortağıydı), başka uğraşları vardı, bu nedenle günlük idarenin büyük kısmını Ostervald’a bırakmıştı. Zaman geçtikçe yayıncılığın iş dünyası boyutuyla daha fazla ilgilenir hâle geldi. Bu nedenle onun dosyasındaki mektuplar da içerik yönünden Ostervald’inkileri tamamlar niteliktedir, bununla birlikte kendi rolünü ayrıntılı şekilde tespit etmemizi sağlayacak bilgileri içermemektedir.

Ostervald’ın 1780’de Paris’e yaptığı seyahate Bosset eşlik etmişti. Ostervald döndükten sonra da Bosset, kendisinin ve STN’nin işlerini halletmek için Paris’te kaldı. Ana büroya yolladığı mektuplar, STN’nin daha fazla iş yapabilmesi için bütün olasılıkları kovaladığını gösterir. Cugnet adında bir çerçiyi Palais-Royal’daki butiğinde STN eserleri satması için ikna etmiş, Beaumarchais ile Voltaire’in octavo baskısı üzerine pazarlık yapmış, d’Alembert ve Marmontel’i Parisli yayıncıları bırakıp STN’ye geçmeye ikna etmeye çalışmış, Paris’in en güçlü yayıncısı Charles Joseph Panckouke ile gelecekteki iş imkânları üzerine görüşmüştü. Panckouke’yi kurnaz ve hilekâr bulmuştu: “Panckouke... ne kızartmaya geliyor ne haşlamaya.”¹⁵ Bosset ayrıca yayıncılığın edebî yönüyle de ilgiliydi. Kendisi de makaleler kaleme alıyor, hatta bunları STN’nin dergisi *Journal helvétique*’te yayımlatmıştı. Ayrıca çok iyi bir okurdu. Döneminin yazarları arasında Raynal’ı ve *Tableau de Paris*’in çok satan yazarı Louis-Sébastien

14 Ostervald’dan STN’ye, Paris, 20 Şubat, 1780.

15 Bosset’ten STN’ye, 2 Haziran, 1780. Ostervald ve Bosset’nin Paris gezisinin anlatımı bu kitabın on birinci bölümünde okuyabilirsiniz.

Mercier'yi çok beğeniyordu. Finansal nedenlerle Rousseau eserlerinin basılmasından yana olsa da edebî olarak ondan nefret ediyordu.¹⁶

Edebî eğilimlerinden bağımsız olarak Bosse, yayıncılığa iş adamı kafasıyla yaklaşıyordu. STN içinde “benim departmanım” dediği finans işlerine odaklanmıştı.¹⁷ Saygınlığın ticarete başarı için elzem olduğu konusunda ısrarlıydı, bu nedenle STN, borçlarını zamanında ödemek konusunda asla başarısız olmamalıydı.¹⁸ STN'nin muhasebecisi Abram David Mercier'ye hesap çıkarma ve bütçe oluşturma konusunda daha fazla dikkat ve özen göstermesi hususunda sert mektuplar yazmıştı: “Kural olarak bütün hesaplar haftada bir güncellenmelidir. Paris'te bankerler bu konuda çok titiz. Her gün saat onda hesapları güncellenmiş oluyor.”¹⁹ STN'nin fazla büyümesinden endişeliydi. STN, sermayesinin çok büyük bir kısmını basım maliyetlerinin yarısından fazlasını teşkil eden kâğıt stoklarına bağlamıştı. Yalnızca tecrübeli bir tüccarın nakit akışındaki azalmanın getirdiği tehlikeyi fark edebileceğini söylüyordu. Ostervald'ın yeni baskılar konusunda çok fazla fikri olabilirdi fakat asıl meseleyi kavramakta güçlü yaşıyordu: “Zor olan şey basılacak güzel eserler bulmak değil, muhteşem, harikulade eserler; hayır, asıl olay, bütün dikkatimizi

16 Bosset, okumalarına yazılarına Ostervald'a yazdığı, tarihsiz çeşitli notlarda değinmiştir. ms. 1125, fols. 41–80. Bir notunda bir Fransız prensesinin kendisini ziyarete geldiğini, daha sonra birlikte Rousseau'nun Neuchâtel'deki hâmisî Pierre-Alexandre Du Peyrou'yu çağırdıklarını anlatır: “L'Abbé Raynal et Diderot sont ses favoris. Elle me fit grand plaisir de dire pis que pendre de Rousseau hier à M. Du Peyrou.” [Abbé Raynal ve Diderot onun favorileridir. Dün M. Du Peyrou'ya Rousseau hakkında kötü konuştuğunda çok hoşuma gitmişti. (HA)]

17 Bosset'den STN'ye 2 Temmuz, 1778.

18 Bosset'den STN'ye, 3 Eylül, 1779: “Je vous demande la grâce d'être exact pour les paiements; le crédit du public est la base de tous les commerces.” [Ödemelerde dakik olmanızı istirham ediyorum; kamu kredisi bütün ticaretin temelidir. (HA)]

19 Bosset'den STN'ye, 26 Mayıs ve 14 Haziran, 1780.

vermemiz gereken şey, tek amacımız, bir şey basmadan önce bize nakit getireceğinden emin olmak.”²⁰

İşin doğrusu Bosset haklıydı. 1770’lerde büyürken STN bütçesinin borç kısmına gereken özeni göstermemişti. Bir hesap defterinden diğerine geçerken sürekli büyüyen bu borç miktarı, çift kayıtlı defter tutma konusunda uzman olmayanların kolaylıkla gözünden kaçabilirdi. İşin ciddiyeti 1783 yılında STN nakit sıkıntısı nedeniyle ödemelerini geçici olarak askıya almak zorunda kalana kadar belli olmamıştı. Bu buhranın sonucunda firma 1784’te nakit akışını sağlayarak onu hayatta tutan yeni bir ortaklar grubunun yönetimi altında tanzim edildi. O zamanlar Ostervald yarı yarıya emekli olmuş durumdaydı. Bosset ise sahneden çekilmişti. 1780 ve 1781 yılındaki mektuplarında kronik hastalıklarından bahsediyordu, 6 Ağustos 1781’de ise vefat etmişti.

Jean-Pierre Béranger ve Jean-Pierre Heubach

Jean-Pierre Béranger için de Ostervald’da olduğu gibi korsan yayıncılığa giden yol yalnızca edebiyat değil, siyaset dünyasından da geçmişti. STN’ye çok benzeyen Société typographique de Lausanne (STL)’ye ortak olmuştu. Bu firmanın kurucusu, Jean-Pierre (ya da Hans Peter) Heubach adında, kitap ticaretini iyi bilen fakat hangi kitabın korsan baskısının yapılması konusunda tavsiyeye ihtiyaç duyan bir Alman’dı. Ostervald’ın aksine Béranger alt sınıflardan geliyordu. Edebiyat adamı olmanın yolunun himaye sisteminden ve sabit gelirlerden geçtiği bir zamanda kendi kendini yetiştirmiş bir edebiyatçı olarak farklı bir noktada duruyordu.

20 Bosset’den STN’ye 31 Mart, 1780. 3 Eylül, 1779 tarihli mektupta, Bosset STN’nin kâğıt tedariki için çok fazla avans almasına karşı uyarıda bulunmuştu: “Ce n’est pas le tout que d’imprimer. Il faut payer, et cela en bel argent, le papier que nous achetons.” [Mesele sadece baskı değildir. Satın aldığımız kâğıtlar için iyi bir para ödemek lazımdır. (HA)]

Cenevre’de 1737 yılında doğan Béranger, Natifler diye bilinen, nüfusun yaklaşık %10’unu oluşturan, çoğu meslekten ve siyasî hayattan dışlanmış bir gruba mensuptu.²¹ Babası kartıcılarla çalışıyordu, taşımacılık işindeydi. Jean-Pierre örgün öğretimde pek fazla zaman geçirmede, yine de çok fazla okuyordu aralarında Rousseau’nun arkadaşı bir hezarfen olan Firmin Abauzit’in de bulunduğu yerel bilginlerden ders aldı. Abauzit, Jean-Pierre’in çok zaman geçirdiği Cenevre Kütüphanesi’nin de kurucusuydu. Kısa bir süre kuyumcu çıraklığı yaptıktan sonra geçimini mecmualar için makaleler yazarak, özel dersler vererek, o an için hangi işe ihtiyaç varsa onu yaparak sağladı.

Natiflerin Cenevre’nin içtimâî yaşantısında temsiliyet bulabilmesi için de broşürler kaleme alıyordu. O zamanlar Cenevre’de sosyal hayatta rol alabilmek, “vatandaş” ya da bazılarının “burjuva” dediği statüye sahip olan erkeklerin imtiyazıydı. Cenevre, bütün Batı Avrupa’da on sekizinci asır boyunca yaşanan ideolojik ve toplumsal gerilimlerin mikrokozmosu gibiydi.²² Otuz bin nüfusu olan bu minik cumhuriyet, zengin tüccarlar ve aristokratlardan oluşan bir oligarşinin hâkimiyetindeydi.

21 Béranger’in hayatının ilk yıllarını anlatan bu kesit, şu eserden alınmadır: Claudius Fontaine-Borgel, “Jean-Pierre Béranger, historien, ancien syndic de la République de Genève 1737–1807,” *Bulletin de l’Institut National Genevois* 27 (1885), 1– 140. Béranger hakkında şuralarda da kısa makaleler vardır: *Dictionnaire des journalistes 1600–1789*, Jean Sgard, ed., vol. 1 (Voltaire Foundation, Oxford, 1999), 75– 76; ve *Dictionnaire historique et biographique de la Suisse* 2 (Neuchâtel, 1924), 63–64. Cenevre’deki yayınevlerine kısa bir bakış için bkz: John R. Kleinschmidt, *Les Imprimeurs et les libraires de la république de Genève, 1700–1798* (A. Jullien, Geneva, 1948). Marc Neuenschwander’e Cenevre’nin karmaşık tarihi hakkında bana rehberlik ettiği için minnettârim. Hatalar bana, sevgiler onadır.

22 Bu konudaki çalışmalar arasında en eski iki tanesi en iyilerdendir: Robert R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760–1800* (Princeton University Press, Princeton, NJ, 1959–1964); ve Robert Derathé, *Jean-Jacques Rousseau et la science politique de son temps* (Presses universitaires de France, Paris, 1950).

Bu oligarşi, cumhuriyeti yirmi beş üyeden oluşan Petit Conseil vasıtasıyla yönetiyordu. Bu meclisin üyeleri ölene kadar görev yapıyorlardı ve gündelik işleri aralarından seçilen dört sendika temsilcisine bırakıyorlardı. Conseil des Deux-Cents (İki Yüzlük Meclis) de bazı yasama yetkilerine sahipti, zaman zaman özellikle vergiler konusunda Petit Conseil ile çatışıyor-
du. Fakat pratikte gücü çok azdı, üstelik bu meclis de elit sınıfın elindeydi; 3 800 nüfuslu Natifler görev alamıyor, meclise yalnızca 3 bin nüfuslu vatandaş/burjuva sınıfından insanlar seçilebiliyordu. Belirtildiği üzere Natifler, nüfusun daha büyük kısmını oluşturmalarına karşın herhangi bir siyasî hakka sahip değildiler ve düşük nitelikli işlerle geçimlerini sürdürüyorlardı. On sekizinci asrın siyasî gelişmeleri, iki partinin ortaya çıkışına zemin hazırladı. *Négatifler*, Petit Conseil'den yana tavır alıyorlar ve siyasî gücün salt oligarşi tarafından kullanılmasını istiyorlardı. Karşılarındaki ikinci parti *Répresentant*'lar ise zaman zaman Natifler tarafından desteklenmekte ve daha açık bir içtimaî hayat arzulamaktaydı.

Siyasî gerilimler, 1760'larda patlamak üzereydi. Cenevre'nin en meşhur filozofu Jean-Jacques Rousseau bu ateşi harlıyordu. *Lettre à d'Alembert sur les spectacles* (1758) eserini "citoyen de Genève" olarak yazan Rousseau, d'Alembert ve Voltaire tarafından desteklenen Cenevre'ye bir tiyatro inşa etme tasarısını cumhuriyetin temelindeki demokratik ruha aykırı bulduğu için reddetmiş, böylece diğer *philosophe*'lerden ayrılmıştı. Bu manifestoda Rousseau'nun Cenevre'nin politik yaşamını anlatma şekli, otoriteleri ürkütmüştü. Rousseau'nun da sonra yazdığı eserlerde, özellikle *Du Contrat social* (1762) and *Émile* (1762) ise dehşete düştüler. Bu iki eser de Hôtel de Ville'nin önünde cellat tarafından parçalanıp yakılmaya mahkûm edildi. Başsavcı Jean-Robert Tronchin, kitap yakmayı siyasî risalesi *Lettres écrites de la campagne*'de savununca Rousseau'nun yanıtı, *Lettres écrites de la montagne*'deki

(1764) cüretkâr demokrasi müdafaası ile geldi. Rousseau bu eserde Cenevre oligarşisinin meşruluğunu doğrudan hedef alıyordu. Vatandaşlık statüsünü saatçi olan babasından miras alan Rousseau, Cenevre meclisi onu vatandaşlıktan atmadan kendi isteğiyle vatandaşlığını reddetti. Önce Neuchâtel yakınındaki Môtiers'e daha sonra da Île Saint-Pierre'e iltica etmek zorunda kaldı. Cenevreli Natifler, kendi taleplerini çok iyi ifade eden Rousseau'nun eserlerini okumaya devam ettiler. Esasında *Lettres écrites de la montagne* okumalarına da gerek yoktu, onyıllardır Cenevre'de demokrasi mücadelesi veriyorlardı. Représentantları destekledikleri 1730'lardan 1750'lere uzanan siyasî buhran dönemi bu mücadelenin bir deliliydi.

Bérenger bu atmosferde büyümüşü. Yetişkinliğe adım attığı zaman tutkulu bir Rousseau taraftarıydı. *La Nouvelle Héloïse*'i okuduğunda Rousseau'nun çoğu hayranı gibi bam teline vurulduğunu hissetti, "sevinç gözyaşları"²³ döktü. Représentantların öne çıkan destekçilerinden ve Natiflerin davasının propagandacılarından oldu. Yazdığı eserler arasında *Mémoire instructif, concernant les natifs*, Natiflerin sosyal hak taleplerinin bir özetini verir, *Le Natif ou lettres de Théodore et d'Annette*'te ise Rousseaucu siyasî fikirleri mektuplaşma şekline sokarak aktarır.²⁴ Cenevreli otoriteler, iki eserin de 1767 yılında cellat tarafından yakılmasına karar verdi. Ekim 1769'da Natifler arasındaki huzursuzluk büyürken *syndic*'ler Bérenger'i huzura çağırıp halkı isyana teşvik suçlamalarına yanıt vermesini istediler. Kendini yeterince iyi savunamayınca da yayın yapmayı bırakmasını emrettiler. Bunun üzerine Bérenger, Cenevre yakınlarındaki Thônex kasabasına sığındı. O gözlerden

23 Bérenger'in, *Histoire de Genève depuis son origine jusqu'à nos jours* 6 (1772), 107. gibi eserlerinde bu terim sıkça kullanılır.

24 *Bibliographie historique de Genève* (J. Jullien Georg, Geneva, 1897), 2 vols., adlı ayrıntılı çalışmasında Émile Rivoire Bérenger tarafından yahut ona karşı yazılmış çeşitli broşürler tespit etmiştir. Özellikle bkz cilt. 1, ss. 153–155, 157–159, 193, ve 196–197.

uzaktayken sonunda gerilim patladı, 15 Şubat 1770'te Natifler, üç kişinin ölümüne neden olan ufak çaplı bir isyan girişiminde bulundu. Düzeni yeniden sağlayan otoriteler, bu olaydan sorumlu tuttukları önderleri tutukladılar. Bu olayla hiçbir ilgisi olmasa da Bérenger de tutuklananlar arasındaydı. Altı gün askerî hapishanede tutuklu kaldıktan sonra yargılanmadan sürgüne mahkûm edildi.²⁵

Natiflerle olan ilişkisine bakılınca Bérenger'in Rousseau'nun fikirlerinin devrimci bir yorumunu benimsediği zannına ulaşılabilir. Gerçekte ise çatışmadan kaçınmış, edebiyatı siyasete yeğlemiştir. Cenevreli hemşerisi ve arkadaşı François D'Yvernois'ya göre "Aşırı derecede çekingendi, toplumsal başarı için şart olan güçlü görünüşe sahip değildi."²⁶ Bérenger Cenevre'yi terk ettikten sonra yayıncılığa başladı.

Tabii bu işe başlamak çocuk oyuncağı değildi. Önce Lozan'a taşındı ve edebiyat camiasındaki dostlarından yardım istedi. Bu arkadaşların arasında Jacques Mallet du Pan, Pierre Samuel du Pont de Nemours ve STN arşivlerindeki yazışmaları sayesinde gayet yakından tanıştıklarını bildiğimiz Ostervald vardı.²⁷ Bérenger'in Ostervald'a yazdığı ilk mektuplar, onun kariyeri ve geleceği konusunda çok da emin olmadığını göstermektedir. Almanca öğrenip Baden'de hocalık mı yapmalıydı? Polonya'daki bir tanışı vasıtasıyla orada himaye mi aramalıydı, oralar çok mu soğuk olurdu? Ders verebileceği Pays de Vaud yakınlarında yatılı okul açma masrafını karşılaması için kütüphanesini satmasına yardımcı olacak birileri var mıydı? 4 Haziran 1773 tarihinde Cenevreli bir cilacının

25 Bérenger, sürgün edildiği Versoix'ten isyan sırasındaki tutumunu savunan bir broşür yazmış fakat bu da yetkililerce yakılmıştır. *Lettre de M. Bérenger à M. Cramer, premier syndic de la République de Genève* (1770)

26 Alıntıdır. Fontaine-Borgel, "Jean-Pierre Bérenger," 25.

27 Ostervald, kişisel yazışmalarını ayırdığı için Bérenger'le olan yazışmaları STN'nin "Copies de lettres." arşivine girmemiştir. Bu nedenle takip eden anlatı, Bérenger'in kendi dosyalarından ve yayınlarından derlenmiştir.

(kılıçlara ve başka silahlara son şeklini verme işi) kızıyla evlendi. Çeyiz sayesinde Lozan'ın dışındaki Versoix'da bir yatılı okul açabildi. 1773 Ekim'inde ondan ders alan iki yatılı öğrencisi vardı. Evi, yazmak istediği zamanlarda bir sığınak gibi kullanıyordu. II. Philip zamanındaki İspanya'nın tarihini yazmak istiyordu. Bir diğer projesi ise eski nişanlısı (şimdiki karısı) ile aşk mektuplarından yola çıkarak Cenevre'deki tecrübelerini anlatan yarı siyasi, yarı romantik bir roman yazmaktı.

Bérenger'in en büyük projesi, Cenevre'nin tarihini anlatan altı ciltlik bir eserd. Bunu STN ile basmamış olsa da Ostervald ile uzun uzadıya konuşmuştu. Ostervald'in ona tavsiyesi Cenevreli yöneticilerin düşmanlığını kazanmamak için ılımlı bir ton kullanması ve kitabın para getirmesiydi.²⁸ Başta kitabın elyazmasını bir yayıncıya satma niyetinde olsa da arkadaşları Bérenger'i baskının mülkiyetini elde tutup Cenevreli bir yayıncı üzerinden abonelik sistemiyle nüshalarını satmaya ikna etti. Arkadaşlarının görüşüne göre bu eser, yalnızca Cenevre'de bin beş yüz nüsha satabilirdi. Abonelik sisteminde karar kılan Bérenger, ya yeraltı kitap ticaretiyle uğraşan Cenevreli Jean-Samuel Cailler ya da daha da marjinal bir yayıncı olan, kariyeri iflaslar ve hapis cezalarıyla dolu Jacques-Benjamin Téron l'aîne üzerinden eserini bastırttı.²⁹ 1772 Ağustos'unda Téron, *Gazette de Berne*'ye verdiği reklamda, "ünlü sürgün yazar" tarafından yazılan tarih kitabına aboneliklerin açıldığını duyurmuştu. Bunun sonucunda Cenevre'nin Petit Conseil'i tarafından huzura çağrılan Téron kınandı ve Bern'deki yetkililerin de bu konuda daha fazla reklam yapılmasını engellemesi sağlandı. *Histoire de Genève* Ocak 1773'te

28 Bérenger'den Ostervald'a, 14 Aralık 1771. 14 Ekim, 1772 tarihli mektubunda yayıncılık anlaşması hakkında ayrıntıları konuşur: "Vous voyez donc, Monsieur, qu'il s'agit pour moi d'en tirer le plus grand profit possible." [Gördüğünüz üzere, bayım, benim için mesele en büyük kârı elde etmektir. (HA)]

29 Cailler ve Téron'un STN arşivlerinde hayranlık uyandırıcı dosyaları vardır. Takip eden bölümde bu görülecektir.

çıkıldığında da Cenevre meclisi tarafından yakıldı. Buna rağmen, belki de bu nedenle kitap iyi sattı. Ekim 1775'te Bérenger, Ostervald'a yazdığı mektupta neredeyse her nüshanın satıldığını bildiriyordu.

Bérenger, yayıncılığa başlarken “bu meslek hakkında hiçbir şey bilmediğini” Ostervald'a itiraf etmişti. Ostervald'dan çok şey öğrendi, daha sonra Cenevre ve Lozan'da da yıllar boyunca çok sayıda matbaacı ve kitapçı ile uğraştı. Bundan dolayı Mart 1775'te Ostervald'a yazdığı mektupta “sizinkine benzer bir girişim” dediği ve gerçekten de STN'yi andıran Société typographique de Lausanne'a ortak olmayı düşünmesinde ingénu yoktur. STL'nin kurucusu olan Heubach, Lozan'da bir basım-yayıncı olarak gayet iyi iş yapmıştır. 1774 yılında yayımladığı kitapların sayısı iki düzineye ulaşmıştı ve artık işlerini genişletmeye hazırdı. Korsan kitaplara olan talepten faydalanabilmek gayesiyle Bern'deki yatırımcıların desteğini aldı, kendisi işin ticarî tarafını hallederken basımla meşgul olabilmesi için yanına birinci ortak olarak Louis Scanavin'i aldı. Bu ikilinin eksiklerini ise edebî bilgisiyle Bérenger kapatacaktı.

6 Haziran 1775'te Bérenger, Ostervald'a STL'nin iki müdürünün kendisine ortaklık teklif ettiğini yazdı. 40 bin İsviçre livresi (yaklaşık 60 bin Fransız livresi) tutarında, büyük bir meblağ olan ana sermaye beş hisseye bölünmüştü. Heubach iki hisseye sahipti, Bérenger'e de 4 bin L. karşılığında yarım hisse satmayı teklif etti. Bérenger'in bu parayı nereden bulabildiği muammadır. Belki karısının çeyizinden geldi, belki *Histoire de Genève*'nin satışlarından geldi, belki de yakın arkadaşı olan Heubach (1782 yılında Bérenger'in oğlu Jean Charles'ın vaftiz babası olmuştu) ona bu hisseyi daha sonra karşılığı ödenmek koşuluyla vermişti. Ortaklık parası nereden gelirse gelsin, Bérenger yarım hisse ile sessiz ortak oldu ve “Société'ye faydalı olmak için yapabileceği her şeyi yapmakla yükümlü bir edebiyat adamı” olarak yıllık 1.400 L.'lik

bir gelir garantisine kavuştu.³⁰ Asıl işi, hangi kitabın korsan yayının yapılacağını tayin etmektir. Bunun yanında provaları tashih etti, editörlük yaptı, metinleri kısalttı, diğer yazarlarla olan yazışmaları sayesinde STL'yi edebî konularda güncel tuttu.

Bérenger'in rolü en iyi şekilde STL ile STN'nin ilişkileri incelenerek anlaşılabilir. Fakat bu mevzuya girmeden önce Bérenger'in kendi yazılarını ele almak daha doğru olur. Bu yazılar, yayıncının edebiyat zevki konusunda alışılmadık bir manzara sunar.

Yazdığı kitaplar kariyeri için çok da önemli olmayan Ostervald'ın aksine, Bérenger duygu ve düşüncelerini yazdığı her şeye boca etmişti ve çok sayıda eser kaleme almıştı. Bu konuda en açıklayıcı eseri nişanlısı ile aşk mektuplarından kaleme alarak hazırladığı siyasî romanı *Les Amants républicains ou lettres de Nicias et Cynire* (1782) idi. Antik Yunan'da geçmesine rağmen bu eserdeki olaylar, Cenevre'de o zamanki çatışmaları andırır, Bérenger'in *Le Natif*'te ortaya koyduğu savları devam ettirir. Romanın adanmış fakat mütevazı başkahramanını da tıpkı Bérenger'in kendisi gibi sürgüne mahkûm edilir. Sevgilisine duyduğu aşk, yalnızca memleketine duyduğu aşkla yarışmaktadır. Rousseau'dan mülhem hacimli ve duygusal bir açıklamayla bu aşkı duyurur: "Seni seviyorum, seni hep seveceğim; yüreğim, kanım, hayatım sana aittir; benim olan her şey, ben olan her şey, ruhum, bütün varlığım senindir."³¹

30 19 Ağustos, 1775 tarihli mektupta, Bérenger Ostervald'ı anlaşmaları konusunda bilgilendirir: "Je ne suis pas nommément de la Société, mais M. Heubach m'a cédé une demie action et a fait une convention avec moi qui me rend participant de tous les avantages de ce commerce et m'assure un fixe d'environ 50 louis par an comme homme de lettres et pour faire en cette qualité tout ce qui sera utile à la Société." [Ben resmî olarak Cemiyet'in bir üyesi değilim, fakat Heubach Bey bana yarı oranda bir hisse nakletti ve bu ticaretin tüm faydalarına beni ortak kılan bir anlaşmayı benimle akdetti. Bu anlaşmaya göre ben, kalem ehlinde biri olarak her yıl 50 louis alacağım ve Cemiyet'in yararına olan her şeyi yapacağım. (HA)]

31 *Les Amants républicains ou lettres de Nicias et Cynire* ("Paris," 1782), 9.

Romanın mektuplar üzerine kurulu olması *La Nouvelle Héloïse*'dan esinlenmiştir, eserin siyasî mesajı ise *Du Contrat social*'dan beslenir. Cenevre ya da Kadim Siraküza gibi bir şehir cumhuriyeti, toplumsal erdemler bozulduğunda yıkılışa sürüklenecektir. Béranger, Rousseauculuğunu ve bu görüşlerin Cenevre için ne ifade ettiğini, *justifié envers sa patrie* (1782)'de anlatmıştır. Bu eserinde Rousseau'nun eserlerini nasıl baştan sona okuduğunu, *philosophe*'un başına gelen talihsizliklere üzüldüğünü, Cenevreli oligarklardan ona yaptıklarından dolayı nefret ettiğini yazar. Rousseau'nun yazdığı her şey, *La Nouvelle Héloïse*'ten *Lettres écrites de la montagne*'e kadar, Cenevre ahalisi için ibretlerle doludur. Rousseau'nun düşmanları Cenevre ahalisinin düşmanlarıdır, Rousseau Cenevre ahalisine haklarına sahip çıkmayı, hürriyetini savunmayı öğretmiştir. Yine de amaca ulaşmak için isyan etmek değil, sabırlı olmak gerekmektedir. Béranger, Représentant önderlerine ılımlı olmaları yolunda mektuplar yazan Rousseau gibi (Bu önderler mektupları Béranger ile paylaşmışlardır) otoritenin iyi yönde de kullanılabileceğini belirtir. Bu mektuplardan Rousseau için bir zulüm hikâyesi derleyen Béranger, Natiflerin davasını da böylece ahlâken yüksek bir noktaya taşımıştır. Béranger böylece adını öne çıkarmadan kendi gücünü artırır; o, peygamberin sözlerini yorumlayan havari-ler gibi Rousseau'nun sözlerinden Cenevrelilerin ne anlamları gerektiğini tayin ediyordu: "İnsanlığın dostları, bu kitabı kaleme almam sizler içindir."³²

Béranger'in altı ciltlik Cenevre tarihi çalışması da bu görüşlerden beslenmiştir. Yine de siyasî görüşlerini muhtemelen otoritelerin gazabını üstüne çekmemek için açıkça ifade etmemiştir. Diğer eserleri anonim olsa da *Histoire de Genève* künyesinde onun adını taşır. Ostervald'a Cenevreli otoritelerin

32 Rousseau *justifié envers sa patrie* ("Londres," 1775), alıntılar ss. 59 ve 69.

Bern'e (Bern o zamanlar Lozan üzerinde egemenlik sahibiydi) baskı yaparak kendisine bir kötülük yaptırmalarından korktuğunu ifade etmiştir.³³ Cenevre'nin tarihini başlangıçtan o güne kadar anlatma iddiasında olmasına karşın altı ciltten dördü on sekizinci asra odaklanmıştır. Son cilt 1761'de sona erer, dolayısıyla Béranger'in sürgününe neden olan 1770 yılındaki buhranı yahut Béranger'in siyasî faaliyetlerini anlatmaz. Buna karşın kendisini Natiflerin ve "halkın partisi"-nin destekçisi olarak tanımlamıştır. Sıradan insanların tarihi 1568'e uzanan, siyasî egemenliğin meşru merkezi olan Cenevre Conseil Général'indeki temsiliyet hakkından mahrum bırakıldığını iddia eder. Hatta *volonté générale* terimini kullanmış, Rousseau'nun *Discours sur l'économie politique*'inden alıntı yaparak halkın vergiler konusunda rızasının alınması gerektiğini savunmuştur.

Bu vurgular, vatanseverlik ve barış için yapılan çağrıların gölgesinde kalmış, âdeta politik çatışma, "sevinç gözyaşları" ile yıkanmış bir duygusallıkla bastırılmak istenmiştir. 1760'lardaki çatışma ve şehirden sürgün edilme hikâyesi yerine Béranger, anlatısını merak uyandıran bir mutlu sonla sonlandırır; Rousseau'nun *Lettre à d'Alembert*'ini anımsatan otuz bir sayfalık bir millî bayram tasviri. Çok huzurlu bir tablo sunar: "Vatandaşlar makamları ve sınıfları fark etmeksizin, anavatan-dan başka arma taşımaksızın bir araya geldiler." Siyasî çatışma, kardeşlik içinde eriyip gitmişti: "Binlerce ruh bir olmuştu" ve "Rousseau'nun adı dillerde, gönüllerdeydi."³⁴

33 Béranger'den Ostervald'a, 30 Aralık, 1774.

34 Jean-Pierre Béranger, *Histoire de Genève*, alıntılar cit. 1, ss. 22 ve 238, ve cilt. 6, ss. 108 ve 179. Millî bayramı tasvir ederken, Béranger kendine şu retorik soruyu sorar (s. 109), "Pourquoi ne puis-je finir ici . ?" [Neden burada bitiremiyorum ...? (HA)] Sonra şunu not ederek bitirir: "Il est doux de détourner les yeux du spectacle affligeant des dissensions civiles et de la misère publique, du tableau d'aussi tristes passions que la haine et la fureur, pour les fixer sur celui du triomphe de l'amitié. . . . [İç karışıklık ve toplumsal

Béranger'in tutkulu Rousseauculuğu onun yayınevindeki aktivitelerini etkilemiş midir? Bu soru, yayıncılıkta kişisel görüşlerin ve ideolojinin ne kadar etkili olduğuyla ilgili daha büyük bir sorunun parçası olsa da kısaca "hayır" diye yanıtlanabilir. Ostervald'la yazışmalarına bakılırsa Béranger, kitapları edebî değerlerine ve satış potansiyellerine göre değerlendiriyordu, kendi politik ajandasına uyan eserlerin basılması için ısrarcı olmuyordu. İsviçre Confédération typographique'i bünyesindeki bir tartışmanın parçası olan kitap önerileri, tamamen profesyoneldi. Ostervald'a 31 Aralık 1779'da yazdığı bir mektupta sanki herkesin üstünde mutabık olduğu bir konumuşçasına "Yayıncılar işlerini yapmalı, işleri ise para kazanmaktır." demişti.

Jean-Pierre Heubach, her şeyden öte bir girişimciydi.³⁵ Neredeyse sıfırdan başlayıp Société typographique de Lausanne'ı dönemin en büyük, en başarılı yayınevlerinden biri hâline getirmişti, kimsenin inkâr edemeyeceği bir ticarî deha

sefaletin yürek parçalayıcı manzarasından, nefret ve öfke gibi üzücü tutkuların resminden gözümüzü çevirip dostluğun zaferine dikmek tatlıdır. (HA)] Béranger tarih kitabına devam etmek istemiş ama bunu yapamamıştı. *Histoire de Genève* onun en geniş kapsamlı eseri olsa da metin hatalı, parçalı görünür ve sayfalandırma da hatalar vardır. Birinci cildin sonundaki "Avis"te, Béranger baskının iki farklı yerde aceleyle yapıldığını, provaları tam olarak inceleme fırsatı bulamadığını not eder. Béranger'in tasvir ettiğine benzer bir bayram Cenevre'de 1761 yılında kutlanmıştır. Bir Cenevreli bunun hararetli bir betimlemesini Rousseau'ya yollamış, o da derinden etkilenmiştir. Jean-Louis Mollet'ten Rousseau'ya, 10 Haziran, 1761, ve Rousseau'dan Mollet'ye, 26, 1761, - *Correspondance complète de Jean-Jacques Rousseau*, R. A. Leigh, ed., vol. 9 (Institut et Musée Voltaire, Cenevre, 1969), 9-14 ve 33-34.

- 35 Bu anlatı STN arşivleri ve şu eserden derlenmiştir: Madeleine Bovard-Schmidt, "Jean-Pierre Heubach, un imprimeur lausannois du XVIIIe siècle," *Revue historique vaudoise* (1966), 1-56. Şurada daha fazla bilgi mevcuttur: Silvio Corsini, *La Preuve par les fleurons? Analyse comparée du matériel ornemental des imprimeurs suisses romands 1775-1785* (Centre international d'études du XVIIIe siècle, Ferney-Voltaire, France, 1994); ve Jean-Daniel Candaux, *Voltaire imprimé tout vif: Un choix d'éditions suisses 1723-1778* (Bibliothèque publique et universitaire de Genève, Cenevre, 1994).

sergilemişti. Mainbernheim, Bavyera'da 1736 yılında doğmuş, babasının mesleği olan mücellitliği öğrenmiş, 1759'da Lozan'a göçmüştü. Lozan yakınlarındaki Renens'te burjuva statüsünü kazandıktan sonra mücellitlikten kitapçılığa yükselme şansını yakalamıştı. 1762'de büyük bir çeyizi olan yaşlı bir kadınla evlenerek 18 bin L. civarında bir servet elde etmiş, 1765'te Lozan'ın merkezinde hem karısıyla birlikte yaşadığı hem de kitapçı olarak kullandığı büyük bir ev satın almıştı. İki yıl sonra Bern'de bir matbaa açabilmek için izin istemişti. Başta bu istek reddedilse de 1768'te onaylanmış, Heubach yerel bir matbaa dükkânını satın alıp başına bir ustabaşı dikmişti. Ciltleme, kitapçılık ve basımcılık sonunda yayıncılığa kapı aralamış, 1773 yılında STL'yi kurmuştu. Heubach burada pek çoğu Pays de Vaud civarında yaşayan Protestanlara hitap eden dinî kitaplar olmak üzere yirmi beş kitap yayımlamıştır.

Büyüyen operasyonlarına mâli kaynak bulmak için Heubach durumlar gerektirdikçe ortaklar bulmuş ya da ortaklıklar bitirmiştir. İlk ortakları Cenevrelî kitapçı Marc Chapuis ve Jean-Samuel Cailler'dir. 3 Temmuz 1770 tarihli basılı bir genelgede ortaklarıyla yolunu dostça ayırdığını, firmayı tek başına Jean Pierre Heubach'ın yöneteceğini yazar. Bern'den bazı yatırımcıların ilgisini çektikten sonra işini STL adıyla Kasım 1773'te yeniden organize etmiştir. 22 Şubat 1774 tarihli bir yazılı genelgede ise kitapçılara bu yeni firmanın varlığını duyurur. Bu belge, kitapçıları bu firmada eserlerini yeniden bastırmaya (yani korsan yayın yapmaya) davet eder, Heubach'ın asıl ortağı olarak Louis Scanavin'i gösterir. Fakat Scanavin iflas edip Haziran 1775 yılında kaçmıştır. Heubach STN'nin bu krizden etkilenmemesini sağlamıştır. 13 Haziran 1775 tarihli bir başka yazılı genelgede ise Jean-Pierre Duplan, yeni ortak olarak tanıtılır. Bu noktada Bérenger STL'ye katılmış, beş hissedenden yarımını almıştır. Diğer hissedârlar nihayetinde Bernli zengin yatırımcılardan oluşuyordu. Bunlar arasında Société

typographique de Berné'nin yani STB'nin ortakları olan Samuel Kirchberger ve Johann Rudolf Tschanner vardı. Bu geniş ortaklıklar ve yapılan ortak baskılar, STL ve STB'yi yakın müttefikler hâline getirdi.

Heubach, bu ticarî kombinasyonun arkasındaki enerjiyi sağlıyordu. 7 Mayıs 1785'te yazdığı bir mektupta da ifade ettiği gibi, "üretim ve ticaretin neredeyse tek itici gücü" idi. Bu tarihlerde matbaa dükkânı yedi baskı makinesine sahip olacak kadar büyümüş ve 15 bin İsviçre livresi (22.500 Fransız livresi) değerinde gayrimenkul satın almıştı.³⁶ Bu mülkü nasıl aldığı bilmek zordur. Kendisi ve memurları STN'ye yüzlerce mektup yazmış olsalar da keskin ticarî sezgisi ve hesapları kapatmadaki titizliği dışında bunlardan onun kişiliğiyle ilgili bir şeyler öğrenmek güçtür. Bu mektuplara göre Cenevre, Brüksel ve Liège'deki frankofon yayıncıların edebî sofistikeliğinden yoksundu. Mallet du Pann, Ostervald'a yazdığı mektupta onun için aşağılayıcı bir biçimde "O şişko kafalı Heubach" diyordu.³⁷ Başak birkaç ayrıntı da Lozan'daki kaynaklardan elde edilebilir. Heubach, ağır bir Alman aksanı ile konuşuyordu ve arkadaşlarına göre taşradaki evinde mükellef ziyafetler veriyordu. Ayrıca kadınlara karşı da zaafı vardı. Bunun en büyük delili vasiyetidir. Emlakının büyük kısmını bir metresten olan dört kızına ve başka bir metresten olma bir oğluna bırakmıştı.³⁸

Heubach'ın özel hayatı ne olursa olsun, kurnaz bir iş adamı olduğunu kanıtlamıştır. Lozan'daki yayıncılık sektöründe hayatta kalmak için bütün bu zihinsel kıvraklığını kullanması şarttı. STN'nin Lozan'daki diğer kitapçılarla yaptığı yazışmalar,

36 Heubach, serveti hakkındaki bilgiyi 22 Aralık 1785 tarihli bir genelgede yayımlamıştı. Amacı düşmanlarının iftiralарını yok etmekti. Düşmanları bu iftiralarla şunu hedeflemişti: "détruire notre commerce au moment où il devenait le plus florissant." [En filizlendiği anda ticaretimizi yıkmak. (HA)]

37 Mallet du Pan'dan Ostervald'a, 1 Ekim, 1779, STN arşivleri, ms. 1178.

38 Heubach'ın özel hayatı hakkındaki az sayıdaki bilgi için: Bovard-Schmidt, "Jean-Pierre Heubach."

burada yayıncılık sektörünün tam bir kurtlar sofrası olduğunu gözler önüne serer. Buranın en büyük iki kurdu olan Heubach ve François Grasset, kan davasına tutuşmuşlardı. STN'ye yazdığı bir mektuba Frasset, Heubach'a olan nefretini açıkça ilan eder.³⁹ Heubach da bu hislere karşılık vermişti. Husumetleri, Lozan'daki küçük yayıncılar arasında da yankılanmıştı. Gabriel Décombaz, Grasset için memur olarak çalıştıktan ve onun Cenevre'deki kardeşi Gabriel'in kızıyla evlendikten sonra Temmuz 1775'te kendi işini kurmuştu. Kendi baskı makinesi olmadığı için basım işlerine başkalarına taşere ediyor, sermayesi olmadığından da diğerleri ile ortak işlere giriyordu. Bu işler arasında Raynal'ın *Histoire philosophique*'inin iki baskısı da vardı. Fakat kısıtlı kaynakları ile çok fazla işe girmiş, nihayetinde Mart 1784'te ödemelerini durdurmak zorunda kalmıştı. Böyle durumlarda sıkça yaşandığı gibi alacaklılarıyla oturup pazarlık yaptı. Alacaklıların lideri ise Heubach'tan başkası değildi. Borçlarını dört yıllık bir süre zarfında ödemesi koşuluyla işine devam etmesine izin verdiler. Stoğundaki kitapları satmak için İtalya'ya yapacağı bir geziyle işe başlayacaktı. Elde ettiği gelirin üçte ikisini alacaklılarına, üçte birini ise yokluğunda dükkânını idare eden karısına gönderecekti.

Décombaz, yoldayken kendi anlatımına göre alacaklılarından bazılarının 45 bin L. değerindeki stoğuna el koymak için anlaşmayı bozduğunu (Heubach'ın talimatıyla) haber almıştı. Lozan'a geri koştu ve mahkemelerde uzun bir savaş verdi,

39 Grasset'den STN'ye, 29 Ocak, 1773. Heubach, aralarındaki husumetle ilgili olarak STN'yi 10 Şubat 1773 tarihli mektubunda bilgilendirmiştir. Takip eden olaylar, Gabriel Décombaz'ın (131), Jean Mourer'in (138), François Lacombe'nin (134) mektupları ile François Gasset, Heubach ve STL'nin daha geniş dosyaları üstünden anlatılmıştır. Bu malzemeler Silvi Corsini tarafından bibliyografik çalışmalarda kullanılmıştır: "L'Édition française hors des frontières du royaume: Les Presses lausannoises sous la loupe," *Revue française d'histoire du livre*, nrs. 62–63 (1989), 94–119. Corsini'nin genel tasviri için bkz *Le Livre à Lausanne: Cinq siècles d'édition et d'imprimerie 1493–1993* (Payot, Lausanne, 1993), chap. 4.

sonunda da kaybetti. Borçlarını ödeyemediği için hapse düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalınca da STN'ye bir mektup yazdı. "Olabilecek en alçakça bir şekilde" ihanete uğradığını, "alçaklık ve kötü niyet"ın kurbanı olduğunu ifade ederek STN'nin kendisini kâtip olarak işe alması için yalvardı. STN ona, boşta böyle bir pozisyonlarının olmadığı yanıtını verdi. Décombaz daha sonra bugün Haiti olarak bilinen Fransız kolonisi Saint-Domingue'ye kaçtı, orada bir kitapçı ve ticarî bir kütüphane (cabinet littéraire) kurdu. 1791'de Saint-Domingue'de köle isyanı patlak verince bu kez Philadelphia'ya kaçarak, Fransız mültecilerin uğrak yeri Walnut and Fort Street'te bir kitapçıda işe girdi. Karısının akıbeti ise bilinmemektedir.⁴⁰

Lozan'ın diğer kitapçıları daha az dramatik olsa da zor hayatlar yaşamışlardı. Grasset'nin eski çırağı Jean Mourer, Lozan'da 1781 yılında dükkân açmıştı. Burada Linguet'nin *Mémoires sur la Bastille*'i başta olmak üzere çeşitli eserlerin korsan baskısını yapmıştı. Bu girişimler, "affedilemeyecek kadar kötü" olmakla suçladığı eski ustasıyla arasını bozdu. Yazışmalar bu kavganın nasıl sonuçlandığı hakkında bilgi vermese de Mourer'nin yalnızca Grasset'nin etki sahasında kalarak işini devam ettirebildiği çıkarımına varılabilir.⁴¹ François Lacombe da benzer, ufak bir perakendeci idi ve yalnızca Heubach'ın yörüngesinde kalmak koşuluyla birkaç eser basabilmişti. Onun da kitap ticareti hakkında söyleyecek iyi bir şeyi yoktu: "Kitapçılarının çoğunun honnêteté denen şeyi umursamadığını biliyorum."⁴²

40 Décombaz bu durumu STN'ye 12 Haziran, 1787 tarihli bir mektupta anlatmıştır. *Journal général de Saint-Domingue*'de yer alan 16 Ekim, 1790 tarihli bir reklama göre (Saint-Domingue kolonisi üzerine otorite olan James McClellan'a teşekkür ederim.) "cabinet littéraire"sini Port-au-Prince'de kurmuştu. McClellan, 1791 devriminde bir süre sonra, Décombaz'ın ABD göçtüğünü, Philadelphia'da bir kitapçıda kâtip olduğunu tespit etmiştir. Kitapçının kurucusu Médéric Louis Elie Moreau de Saint-Méry, meclis toplantılarında köleliği savunan, 1793 yılında Fransa'dan gelen bir göçmendi.

41 Mourer'den STN'ye, 14 Ağustos, 1781.

42 Lacombe'den STN'ye, 10 Temmuz, 1781.

Bunlardan ve başka dosyalardan hareketle, Lozan'daki yayıncılık sektörünü çatışmalarla elektriklenen, Grasset ve Heubach'ın iki kutbu teşkil ettiği bir manyetik alana benzetebiliriz.⁴³ Heubach, mektuplarında çevresindeki vaziyetten söz etmez, ciddiyetini ve iş adamı tavrını korur. STL'deki rolü, Bosset de Luzes'nin STN'deki rolünü andırır. İkisi de edebiyatçı ortakları metin peşinde koşarken hesap defterlerine odaklanmışlardır. İşin doğrusu Heubach-Bérenger ve Bosset-Ostervald ortaklıkları (eğer Heubach'ın dominant partner olduğunu fakat Bosset'nin olmadığını hesaba katmazsak) bize on sekizinci asırda yayıncılığın önemli karakteristiklerinden birini verir. Matbaa da yayıncılık işinin sac ayaklarından biriydi tabii fakat Heubach matbaasını bir ustabaşına (prote) emanet etmişti, STN de 1779 yılında Jean-Elie Bertrand ölünce aynını yaptı.⁴⁴ İki vakada da asıl rol ticarî ve edebî ortaklar tarafından oynanmıştı. Bu durum bize kitap tarihinin bu döneminde yayıncılığın kitap basımından ve satımından ayrı, özel bir işlevle ortaya çıktığını gösterir.

Jean-Abram Nouffer

STN ile yazışan çok sayıda Cenevreli yayıncı arasında korsan yayıncılık uygulamaları hakkında en fazla malumat sağlayan kişi Jean-Abram Nouffer'dir. Nouffer, 1776 yılında Cenevre'nin en köklü ve tanınır yayınevlerinden De Tournes'i

43 Lozan'daki diğer yayıncıların yanında, Marc-Michel Martin de Heubach ile çekişmiş, aile bağlarının da katkısıyla Grasset'le iyi ilişkilerini muhafaza etmiştir. Gabriel Dufournet'nün de Grasset ile iyi ilişkileri vardı, onun kâtipliğini yapmıştı ve kızıyla evlenmişti. Ne o ne de Martin korsan yayıncılık işine bulaşmışlardı. Jules-Henri Pott, saygın bir yayıncı ve basımcıydı. Latince eserler konusunda uzmanlaşmıştı ve yerel husumetlerden uzak duruyordu. 1770'lerden beri Grasset'nin 1770'lerden beri ahbabıydı.

44 STN'nin ustabaşının önemi hakkında Jacques Rychner'in ustaca yazdığı şu esere bakabilirsiniz: *Jacques-Barthélémy Spineux (1738– 1806), prote de la Société typographique de Neuchâtel: De Liège à Carouge en passant par Paris, Neuchâtel et La Neuveville* (Alphil, Neuchâtel, 2013).

devralmıştı. Bu sağlam bir vurgundu, Nouffer o zamanlar yirmi dört yaşındaydı ve kitap basım ve yayını imtiyazını elinde bulunduran oligarşik Cenevre burjuvazi sınıfına mensup değildi. İsviçre şehirlerinin süpergücü olan Bern'in hâkimiyeti altındaki Morat'dan gelmişti. STN arşivlerindeki 175 mektubu hayatı hakkında çok fazla bilgi sunmasa da zengin bir aileden geldiği ortadadır.⁴⁵ Mektuplarında gayet süslü bir Fransızca vardır, şehirli, elit bir dil kullanmaktadır, Almanca ve Fransızcanın ortak kullanıldığı Morat'tan (Almancası Murten) gelen eğitilmiş bir genç adamdan bekleneceği üzere Alman ve Fransız edebiyatlarına hâkimdir.

İmtiyazları tastamam bir ortağa ihtiyaç duyan Nouffer, De Tournes'te kâtip olarak çalışan ve yeni kurulacak firmaya sermaye sağlayan Cenevreli Jean-François Bassompierre ile anlaştı. 12 Haziran 1776 tarihli bir genelgede, "Nouffer et Bassompierre", De Tournes'nin vârisi olarak tanıtıldı. Firmanın elinde çok çeşitli kitaplar vardı ve diğer firmalarla takas ticaretine girmeye hevesliydi. Eşit sayıda kitap değiş tokuş edilecek, eserlerdeki yaprak sayısı esas alınacaktı. Neuchâtel'den Osterwald, Nouffer'in ticarete atılmasını memnuniyetle karşılayan bir yanıt göndermişti. İsviçreli yayıncıların giderek büyüyen iş dünyasında yeni firmalar için boş yer hep vardı, "İsviçre kökenli mallarımızın kalitesini yükseltmek, bunları çeşitlilik ve aslına uygunluk bakımından diğerlerine üstün kılmak bizim çıkarımızdır." demişti.⁴⁶ STN daha sonra iki taraftan gelecek eserlerin yaprak sayısına göre toplanacağı, aradaki farkın da yaprak başına 9 denier ile kapatılacağı bir hesabın açılmasını kabul etti. Tek şartları, Nouffer'nin eserlerini düşük fiyattan

45 Şubat 1783'te, STN en güvenilir kâtibi ve satış temsilcisi Jean-François Favarger'i Cenevre'de Nouffer'in işlerini araştırmakla görevlendirdi. Favarger 15 Mart tarihli bir mektupta Nouffer'in Morat'ta varlıklı bir annesi ve amcası olduğunu, altı baskı makinesinden oluşan büyük bir işletme olan matbaasının Morat'a taşınma planına destek olduklarını yazmıştır.

46 STN'den Nouffer'e, 15 Haziran, 1776.

(anlaşılan toptan satış fiyatı yaprak başına bir sou yani 12 denier idi) satmamasıydı, öyle bir durum bütün perakende kitap satıcılarını etkileyebilirdi.

STN'nin ilk siparişleri, gayrimeşru *livres philosophiques* üzerineydi, bunlar pronografiden tutun ateizme kadar bütün yasaklı düşünceleri barındırıyordu: Müstehcen ve ruhban karşıtı *Le Monalisme* romanından üç yüz kopya, d'Argens Markisi Jean-Baptiste Boyer de Boyer'in satirik eseri *Lettres chinoises*'ten yüz kopya, Mathieu-François Pidansat de Maïrobert'in müstehcen siyasî karalaması *Anecdotes sur Mme la comtesse du Barry*'den iki yüz kopya ve Voltaire'in *Lettres philosophiques*'inden iki yüz kopya.

Bu kitapları basıp basmadığı sorusunu bir kenara bırakırsak Noufferr'nin bu tip kitaplardan pek çoğunu stoklarında bulundurduğu ve bunların onun işinin önemli bir bölümünü teşkil ettiği kesindir. Bunlar yeraltı ticaretinin çok satan eserlerinin yeniden basımlarıydı. Bunları ilk kez basma imtiyazının hiç kimsede olmamasını gözardı edersek *contrefaçon* sayılabilirlerdi. Bunların yanında Nouffer, STN'ye yazdığı ilk mektuplarda Pierre-Louis-Claude Gin'e ait radikal siyasî bir makale olan *Les Vrais Principes du gouvernement français*'yi ve Voltaire'in Hristiyanlığı hedef alan son büyük eserlerinden olan *Un Chrétien contre six Juifs*'i (Bir Hristiyan Altı Yahudi'ye Karşı) yeniden bastığını söylemişti. STN ilkinden yüz nüsha, ikincisinden yüz elli nüsha istedi. Fakat bu siparişi aldığı sırada, Mayıs 1777'de Nouffer elindeki bütün *Un Chrétien contre six Juifs* kopyalarını satmıştı. Bu nedenle başka bir başlık, *Le Vieillard du Mont Caucas* (Kafkas Dağı'nın İhtiyarı) adı altında bastığı yeni baskıdan ilgili kopyaları temin etti. Korsan yayıncılıkta eserlerin başlığı da metni de kolaylıkla değiştirilebiliyordu.

STN'nin Nouffer ile yazışmaları, diğer Cenevreli yayıncılarla olan ilişkilerine benzer. STN'nin müşterilerinin

talebini karşılamak için ihtiyaç duyduğu gayrimeşru kitaplar, Cenevreli yayıncılardan temin ediliyordu. Karşılığında ise bu yayıncılara kendi dükkânlarında rahatça satabilecekleri, görece daha masum *contrefaçon*’lar yollanıyordu. Jacques-Benjamin Téron ya da Jean-Samuel Cailler gibi marjinal yayıncıların aksine Nouffer, ticaretin “felsefi” dalında uzmanlaşmamıştı. Kasım 1777 tarihli katalognda altmış eser vardı, bunlardan yalnızca birkaçı Fransa’da yasaklanmıştı. Fakat bunun yanında piyasada dolaşan bir başka katalogu vardı. Adının ve adresinin yer almadığı bu katalogda takas ticaretinde kullanmak için yazdığı *livres philosophiques* vardı. 1778’de Helvétius’un beş ciltlik bütün eserleri baskısından yirmi beş kopyayı, STN’nin William Robertson’ın dört ciltlik *Histoire de l’Amérique* baskısından elli kopya ile takas etti. Daha ufak puntolar kullandığı için kendi baskısının seksen yedi yaprağının STN’nin yüz yaprağına denk olduğunu not etmiş, “Hayat koşullarında, mösyöler, karşılıklı adalet şarttır.” demişti.

1777 Eylül’ünde Nouffer ve Basompierre ortaklıklarını bitirdi. Bassompierre basımcılık işlerini kendi başlarına yürüttü, özellikle *Encyclopédie*’nin quarto baskıları üstüne yoğunlaşmıştı. Nouffer ise yayın ve kitap satışı işini devam ettirdi. Nisan 1778’de Nouffer, yeni ortak olarak Emmanuel Etienne Duvillard fils’i yanına aldığını bir genelgeyle ilan etti. Yeni bir Cenevreli ortaktan, Lozan’daki Grasset’nin eski çırağı Jean Mourer’den de mâli destek bulmuştu. Fakat bu ikilinin arası kısa sürede bozuldu ve artık “Duvillard et Nouffer” adını taşıyan firmadan Mourer ayrıldı.⁴⁷

47 STN’ye 29 Haziran 1779 tarihli mektubunda, Nouffer firmasının gitgide şiddetlenen mâli zorluklarını Mourer’e atfetmişti: “Sa fureur d’acheter et d’entasser livre sur livre m’aurait gêné si je n’avais ouvert les yeux à temps.” [Eğer gözümü zamanında açmasaydım, onun art arda kitap alma ve biriktirme hırısı beni rahatsız ederdi. (HA)]

Mart 1779'da Nouffer borçlarını öderken zorlanmaya başlamıştı. STN'yi 759 L. tutarındaki iki taksidini günü geldiğinde ödeyemeyeceğini, zira alacaklı olduğu iki kitapçının iflas ettiğini ilan etti. Deposundan vereceği yaprağı dokuz souluk indirimli fiyattan vereceği kitapların nakit yerine kabul edilmesini istedi. Ostervald bu teklifi soğuk bir tavırla geri çevirdi: "Para kazanmak için kitap satıyoruz, depomuzu yine kitaplarla doldurmak için değil." Yine de daha sonra vicdana gelip teklifi kabul etti. STN'nin Nouffer'den alacağı kitapların çoğu felsefiydi, aralarında Voltaire'in çok popüler *La Pucelle d'Orléans*'ı ve Julien Offray de La Mettrie'nin ateist eserleri vardı. STN'nin Cenevre mümessili Flourney fils et Rainaldis, alacakları toplama görevini de yerine getiren bir tüccar, Nouffer'nin çoğu zaman borçlarını ödemekte geciktiğine yönelik uyarılarda bulunmuştu. Nouffer ailesinden yardım almasına ve yakında bir mirasa konma yönündeki beklentilerine karşın işlerini gereğinden fazla büyütmüştü⁴⁸.

1779 Ağustos'unda Duvillard fils et Nouffer'nin kitapçılarını kendileri için kâtip olarak çalışan J. E. Didier'ye devrettiklerini, bundan sonra bu işin yalnızca basım yönüyle ilgileneceklerini ilan eden bir genelde yayınlandı. Raynal'ın sekiz ciltlik *Histoire philosophique*'inin bir octavo ve bir duodecimo baskısını

48 Flournoy fils et Rainaldis, Nouffer'e 6 Mart 1779'da bir rapor yolladı: "Quant aux facultés de sa maison avec M. Duvillard, nous ne les connaissons pas trop. Tout ce qu'il y a de certain, c'est qu'ils sont toujours très gênés dans leurs paiements, ce que nous attribuons aux entreprises qu'ils peuvent faire qui surpassent les fonds que chacun d'eux a eu de ses parents. L'un et l'autre ont cependant des prétentions à attendre, qui seront dans le cas de les mettre un jour plus à l'aise qu'ils ne sont. Nous pensons que jusqu'alors on doit modérer la confiance qu'on est dans le cas de leur faire." [Duvillard Bey ile onun hanesinin finansal yetkinliğine gelince, bu konuda çok şey bilmiyoruz. Kesin olan şey şudur ki ödemelerinde daima bir müşkülât içindedirler; biz bunu teşebbüslerinin maliyetinin ebeveynlerinden aldıkları fonları geride bırakmasına atfediyoruz. Bununla birlikte, onların ikisi de beklenti içindedir ki bu onları istikbalde giderek daha rahat kılabilir. O zamana kadar, inancımız onlara güvenmeden evvel ihtiyatlı davranmak gerektirir. (HA)]

yaparak işe başladılar. Bu olağanüstü derecede önemli bir eserd, satacağı kesindi: “Farklı baskıların hepsi de çabucak sattı. Bu yeterli kanıttır.” *Histoire philosophique* özellikle 1781 yılında Paris Parlamentosu tarafından meydanda yakılma cezasına çarptırıldığından sonra korsan yayıncıların en çok satan ürünlerinden biri hâline gelmişti. Bu sırada Raynal da hapse düşmemek için Fransa’yı terk etmişti. Her yerde piyasaya sürülen baskıları teşhis edebilmek için bibliyograflar hâlâ çalışmaktadır⁴⁹. Yayıncılar talebi karşılamak için birbirleriyle yarıştılar, bu yarışmada her türlü manevraya başvurdular; rakiplerini korkutmak için hiç basmayacakları edisyonları duyurdular, eseri zenginleştirme adı altında eski metinlerden paragraflar serpiştirdiler, birbirlerinin arkalarından anlaşmalar yaptılar.

Histoire philosophique’i basmaya hazırlanırken, Nouffer diğer girişimlere başlamıştı. Bunlardan iki tanesi korsan yayın yerine yazarların eserlerini doğrudan basmaya yönelikti. İlki 1770 yılında bir skandala neden olduktan sonra dinsizlik suçlamasıyla mahkûm edilen Jean-Baptiste-Claude Delisle de Sales’in eseri *De la philosophie de la nature* idi. 1780’in şubat ayında Nouffer, STN’ye bu metnin yedi ciltlik bir baskısında ortak olma teklifinde bulundu. Bizzat yazarın eklediği yeni materyallerle bu eser zenginleştirilecekti. Ostervald, bu kitabın uzun zamandır talep bulamadığını söylese de Nouffer ısrarcıydı. Önce baskının yapılacağını ilan etti fakat daha sonra metinde sonu gelmez revizyon taleplerinde buluna Delise

49 Cecil Patrick Courtney’in başını çektiği bir grup uzman, Raynal’ın bütün baskılarını teşhis edip tarihlerini çıkarmak gibi zorlu bir işi başarmışlardı: *Bibliographie des éditions de Guillaume-Thomas Raynal (1747–1826)*. Cecil Courtney’e bana henüz basılmadan önce eserinin son hâli ile çalışma imkânı verdiği için teşekkür ederim. Ayrıca bkz: “Les Métamorphoses d’un best-seller, l’Histoire des deux Indes de 1770 à 1820,” *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* (2000), nr. 12, 109– 120; ve Claudette Fortuny, “La Troisième Édition de l’Histoire des deux Indes et ses contrefaçons: Les Contributions de Genève et Neuchâtel,” *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* (2001), nr. 12, 269– 297, STN arşivlerinden de geniş olarak faydalanmıştır.

de Sales ile uğraşmanın imkânsız olduğuna kanaat getirerek bu işten vazgeçti.⁵⁰ İkinci girişim ise bugün epik eseri *Obe-ron* ile bilinen Alman yazar Christoph Wieland'a ait *Henriette de Volkmar* başlıklı romandı. Almanya'daki edebiyat ortamı hakkında bilgili görünen Nouffer, bu eserin çevirisini sipariş etmişti. 1781 Şubat'ında STN'yi temin etti: "Bu eser şüphesiz ki birinci sınıf iyi romanlar arasında bir yer hak eder." Daha-sı, ahlakî konularda o kadar sağlamdı ki Fransa'ya hiçbir güç-lük çekilmeden ihraç edilebilirdi. Fakat çevirmen işi ağır-dan aldı ve basımı bir yıldan uzun süre geciktirdi.⁵¹

İşin içindeki bütün hile hurdaya, diğer korsan yayıncılarla yapılan rekabete rağmen çok satan bir eserin korsan baskısını yapmak daha akıllıca bir işti. Nouffer, 1781 yılında piyasadaki en popüler eserlerden biri olan, XV. Louis'nin hükümdârlığını skandallarla dolu dört cilt hâlinde anlatan, Barthélemy-François-Joseph Moufle d'Angerville'e ait *Vie privée de Louis XV* (XV. Louis'nin Özel Hayatı) başlıklı eseri seçti. Bununla birlikte bu yıllarda ödemelerini geciktiriyordu ve bir yandan da *Histoire*

50 26 Ekim 1780 tarihli mektubunda, Nouffer şöyle açıklama yapıyordu, "Les prétentions exorbitantes de M. Delisle pour ses retouches et une trentaine de cartons qu'il voulait faire à une quinzaine de feuilles déjà imprimées de la Philosophie de la nature m'ont fait renoncer totalement à cette entreprise. J'ai préféré sacrifier ce qui se trouvait fait des deux éditions que de courir risque de perdre gros sur l'édition entière par les faux frais considérables auxquels je m'exposais par les caprices continuels de l'auteur." [Delisle Bey'in revizyon için belirttiği aşırıya kaçan talepleri ve hâlihazırda basılmış "La Philosophie de la nature"ün sayfalarına 15 kadar karton eklemek istemesi beni bu projeden tamamen vazgeçirdi. Yazarın mütemadiyen devam eden ihtirasları hasebiyle önemli ölçüde ekstra masrafların sebep olduğu bütün edisyon üzerine mühim bir kayıp riskini almaktansa iki edisyonda yapılmış ola-nı feda etmeyi tercih ettim. (HA)]

51 23 Eylül 1781, Nouffer STN'yi bilgilendirdi: "L'auteur est souvent absent et demeure en campagne. Il ne me donne le manuscrit que par petits cahiers, et veut revoir les épreuves. Cela me retarde beaucoup, et je n'ose m'en plaindre." [Yazar sık sık uzaktadır ve kırsalda kalmaktadır. Bana küçük not defter-leri hâlinde el yazmaları vermekte ve düzeltileri gözden geçirmek istemek-tedir. Bu beni çok geciktiriyor, yine de şikâyetle cüret edemiyorum. (HA)]

philosophique'in basımı için gerekli parayı biriktirmeye çalışıyordu. Duvillard Ekim 1780'de başka bir kariyer için yayıncılık işini bırakmıştı ve Ostervald'ın mektuplarındaki üslup, Nouffer'in gururunu zedeleyecek şekilde kendini üstün görür bir hâl almıştı.⁵² *Vie privée de Louis XV* baskısını takasta kullanıp STN ile olan hesabını kapatmak yerine, bu baskıyı gizlilik içinde hazırlayıp STN'ye haber vermeden doğrudan nakit kazanmayı tercih etti. Lakin STN, Cenevre'deki başka bir yayıncıdan durumu haber alıp Nouffer'den borcuna karşılık bu baskıdan belli bir miktar istedi.⁵³ Nihayetinde Nouffer, elli adet kopyayı toptan fiyatı olan 10 L'nin yarısına STN'ye satmayı, STN'nin bu kopyaları daha ucuza satarak onun satışlarını baltalamaması koşuluyla kabul etti ve iki taraf barıştı.⁵⁴ Bu

- 52 2 Şubat 1781 tarihli mektubunda, Nouffer STN'nin başka bir Cenevreli yayıncı Barthélemy Chirol'u kullanması karşısında "vivement affecté" [güçlü bir şekilde etkilenmiş (HA)] olduğunu yazar "Je suis incapable d'abuser de la confiance de personne, et je n'aurai jamais à rougir de ma conduite." [Ben birinin güvenini suistimal edemem ve davranışımдан ötürü hiçbir zaman utanmayacağım. (HA)] STN bunun yanında Nouffer için eski ortağı Duvillard'dan güvence istemiş, Duvillard da 12 Haziran 1781'de buna Nouffer'in yükümlülüklerini yerine getirebilecek durumda olduğu yanıtını vermişti.
- 53 Barthélemy Chirol'dan STN'ye, 30 Mart, 1781: "C'est M. Nouffer qui imprime la Vie de Louis XV, in-12, 4 volumes, et comme il est votre débiteur, je crois que vous feriez bien de lui en demander, mais sans lui faire mention de moi." [XV. Louis'nin Yaşamı'nı in-12 boyutunda olmak üzere 4 ciltte basacak olan kişi Nouffer Bey'dir ve o size borçlu olduğuna göre, benden bahsetmeden ondan istemekle iyi yaparsınız diye düşünüyorum. (HA)]
- 54 10 Mayıs 1781 tarihli mektubunda Nouffer, bunu STN ile takas ticaretinde kullanmaktansa STN'ye toptan fiyatın yarısına satacağını, zira baskısının STN'ninkine kıyasla daha kalın olduğunu ve daha iyi kalitede kâğıt kullandığını yazmıştı. Yürüttüğü mantık, takas ticaretindeki faktörleri çok güzel gösterir: "Je le vend au libraire 10 livres. De tout côté on me le demande sans mot dire au prix. Veuillez je vous prie le maintenir. Je ne puis vous le céder à la feuille, car trois feuilles de votre Molière n'en valent pas une de celui-ci, imprimé sur grand bâlard, d'un format in-12, d'une grandeur extraordinaire, sur petit romain, petit texte mignonne." [Onu bir kitapçıya 10 livre'e satıyorum. Onu bütün dünya istiyor, ama kimse fiyattan bahsetmiyor. Lütfen, yalvarırım, onu koruyun. Onu size kâğıt hâlinde bırakamıyorum çünkü Molière'in üç yaprağı bunun bir kâğıdına bedel değildir çünkü bu, in-12, yani

anlaşma STN'yi, bir parti malı Nouffer'in satış fiyatının 2 L. altına Basel'deki bir kitapçı olan Johann Jakob Flick'e satmaktan alıkoymadı. Bu anlaşmayı gizli tutmak yerine Flick, Nouffer'e bir mektup yazarak doğrudan ondan aldığı malların toplamda 110 L. daha pahalıya gelmesinden şikâyet etti. Bunun üzerine Nouffer de STN'ye mektup yazarak şikâyetini bildirdi. STN'nin Flick'le yaptığı anlaşma, Nouffer'in anlaştığı fiyattan 110 L. kesmesine neden olmuştu, üstelik "Böylesi çirkin eserlerde insan fiyat kırmamalı"ydı. STN buna kitapların iyi sattığı, Nouffer'in yeni bir baaskı daha yapması gerektiği yanıtını verdi. Fakat Nouffer ikna olmadı: "Daha büyük bir baskı yapmamakla hata ettim fakat olan oldu, buradan dönüş yok."

Haziran 1781'de, Nouffer firmaya yeni sermaye girişi sağlayan kayını David De Rodon'u yeni ortak olarak işe aldığında STN ile ilişkileri bir nebze düzeldi.⁵⁵ STN'den gelen endişeli bir mektuba yazdığı yanıtta Nouffer'in eski ortağı Emanuel-Etienne Duvillard, güzellekle ayrıldıkları, Nouffer'in mâli durumunun güvenilir olduğu konularında STN'yi temin etmişti.⁵⁶ Nouffer, Aralık'ta borçlarını temizledi. Nisan 1782'de yeni şirketinin piyasadaki en iyi İngiliz romanlarından yirmi sekiz ciltlik bir koleksiyon yayımlama niyetinde olduğunu duyurdu. Matbaasında altı baskı makinesi vardı. Mayıs'ta yazdığına göre beş tane daha almak niyetindeydi. Nouffer De Rodon, büyük ve hırslı bir girişim izlenimi veriyordu.

Haziran 1781'de Nouffer, 1 Ağustos 1779'da bir genelgeyle ilan ettiği *Histoire philosophique* baskısını tamamladı. Cenevre'deki Jean-Pierre Bonant ve Lozan'daki Heubach ile ortak

devasa bir büyüklüğe sahip olan bâtard formatındaki kağıtlara basılmış roman tipinde küçük fakat tatlı bir metindir. (HA)]

55 Kleinschmidt, *Les Imprimeurs et les libraires de la République de Genève*, 148, ortaklığı 10 Haziran 1781'e tarihler fakat bu yalnızca ön protokol olabilir zira Nouffer, ortaklığı 25 Nisan 1782 tarihli genelgede duyurmuştur.

56 Duvillard'dan STN'ye, 12 Haziran, 1781.

başladığı bu girişim, on ciltlik, duodecimo bir esere dönüşmüştü.⁵⁷ 3 bin kopyalık büyük bir baskı yapılmış olsa da Mart 1782’de kopyalar tamamen tükenmişti. Nouffer’in, 6 Haziran 1781 tarihli mektubunda, “Siz zaten kendiniz basıyorsunuz” diyerek belirttiği üzere STN’ye herhangi bir kopya satma umudu yoktu. STN de bir genelgede bu eseri kendisinin basacağını duyurmuştu fakat bu projeden Temmuz’da vazgeçti çünkü Nouffer, Liège’deki Clément Plomteux ve Brüksel’deki Jean-Louis Boubers olmak üzere üç yayıncı onlardan evvel eseri basmıştı.

Nouffer, STN’den daha az temkinliydi.⁵⁸ Baskısı o kadar iyi satmıştı ki Mart 1782’de yeni bir baskı yapmayı planladı ve STN’ye bu işte ortaklık teklif etti. Daha geniş kitlelere ulaşmak için cilt sayısı azaltılacak, böylece fiyat düşürülecekti. Üstelik yeni bir edisyonun yapılması bu nedenle üretilen kopyaların elde patlaması imkânsızdır zira Nouffer’in aldığı yanlış bir bilgiye göre eserin yazarı Raynal vefat etmiştir.⁵⁹ STN tereddüt

57 *Histoire philosophique*’in yayınında Nouffer’in rolünün ayrıntılı bir anlatısı için: bkz Fortuny, “La Troisième Édition de l’Histoire des deux Indes et ses contrefaçons.”

58 Barthélemy Chirol, STN ile güçlü bağları olan sağlam ve saygın bir Cenevreli yayıncı, 13 Şubat 1782 tarihli mektubunda şöyle diyordu: “M. Nouffer est encore en prison, mais il ne tardera pas à en sortir. Son affaire n’est pas aussi grave qu’on l’avait d’abord pensé. On lui a rendu ses livres.” [Nouffer Bey hâlâ hapisanede, fakat orada pek uzun kalmayacak. Onun davası başlangıçta sanıldığı kadar ciddi değil. Kitaplarını kendisine teslim ettiler. (HA)] Bu vakayla ilgili başka bir referans bulamadım. Senetleri ödeyemediği için kısa süreli hapis kalma durumu olabilir.

59 Nouffer bu olasılığı ilk kez Mart 1782’de, STN’nin kâtibi Jean-François Favarger ile Cenevre’de buluştuğunda açmıştır. Araları iyiydi, Nouffer bu fikri 21 Mart 1782 tarihli mektubunda genişletti: “Tous les jours on me demande ce livre, et plusieurs de mes correspondants m’ont conseillé déjà depuis longtemps d’en faire une édition sur plus petit caractère, en moins de volumes, afin de pouvoir la donner bon marché.” [Her gün insanlar benden bu kitabı istiyor ve hâlihazırda birkaç meslektaşım bana bu kitabı daha küçük fontlarla daha az ciltler hâlinde basmamı ve böylelikle onu daha ucuza satabilmemi öneriyor. (HA)] See also Fortuny, “La Troisième Edition de l’Histoire des deux Indes,” 273.

etti zira bu eser, basımı zor bir eserdii. Yalnızca eserin olağüstü büyük boyutu değil, içerdii tablolar, illüstrasyonlar, atlaslar da işi zorlaştırıyordu. Uzun bir süre lafı dolandırdıktan sonra STN, Nisan başında anlaşmayı kabul etti. Nouffer ve STN eserlerin basımını da kârını da yarı yarıya paylaşacaktı.

Bu vakitler Cenevre’de küçük çaplı bir devrim yaşandı. Bérenger’in sürgünü ile sonuçlanan 1770 olaylarından sonra siyasî gerginlik içten içe kaynamaya devam etmişti. 8 Nisan 1782’de Natifler tarafından desteklenen Représentantlar isyan ettiler; belediye binasını işgal edip rakip parti Négatiflerin mensuplarını rehin aldılar. Devrim komitesi kurup onun vasıtasıyla şehri yönetmeye başladılar. Kendisi de bir Natif olan Nouffer, *malheureuse révolution*’a mektuplarında yalnızca ufak göndermeler yapmıştı. Mayıs’ta birkaç gün için kâğıt stoğunun bitmemesi için Cenevre’den çıktı. Bu sırada Fransa, Bern ve Savoy’dan askerler şehri kuşattılar, 1738’de imzalanan bir anlaşmaya dayanarak Cenevre’nin işçilerine karışma haklarının olduğunu iddia ettiler. Bu kuşatma, bütün ticareti durdurdu. 2 Temmuz’da devrimciler teslim oldu, büyük bir kısmı Neuchâtel’e iltica etti, askerler eski düzeni yeniden tesis etti.

Nouffer, STN ile ara vermek zorunda kaldığı yazışmasına 16 Temmuz’da yeniden devam etti. Durumdan memnun değildi: “İçinden geçtiğimiz bu sefil zamanlarda kimse iş düşünmedi. Herkesin her konuda cesareti kırıldı.” Boşa geçen zamanı telafi etmek istiyordu. STN ile olan ilişkisini geliştirmek için *Histoire philosophique*’te olduğu gibi popüler romancı Madam Riccoboni’nin eserlerinin dokuz ciltlik bir baskısında da ortaklık önerdi. Eserlerin basımını yarı yarıya bölüşmek yerine ortaklar eserleri ayrı ayrı basacaktı. STN, Raynal’ın bütün baskısını üstlenecek, buna karşılık Nouffer de Riccoboni’yi basacaktı. Bu strateji mantıklıydı, zira Raynal’ın eserini hâkimiyetlerini Fransız, Bern, Savoy askerlerinin desteğiyle berkiten Négatiflerin iktidarında basmak, Nouffer için büyük

risk demekti.⁶⁰ Madam Ricconi'nin duygusal eserleri kimse-
nin başını ağrıtmazdı. Pazarlıkların ardından yayıncılar, iki
ayrı girişim için iki farklı kontrat hazırlamak konusunda uz-
laştı. 22 Eylül'de STN'nin Raynal'ın yeni baskısının sekiz cildi-
ni 3 bin nüsha olmak üzere tek başına basmasını, Nouffer'in
ise işin pazarlama bölümünü halledip üretim mâliyetlerinin
yarısını karşılamasını öngören anlaşma imzalandı. Riccobo-
ni meselesi ertelenmişti, Nouffer Paris'teki bağlantılarından
metinler hakkında daha fazla bilgi almalıydı.

Nouffer ve Ostervald, Ekim 1782'nin başlarında Lozan'da
buluştu. Burada *Histoire philosophique*'in ek materyalle doku-
zuncu bir cildinin basılması gibi yeni ayrıntılar masaya ya-
tırıldı. Fransa'dan 1781 yılında kaçmasının ardından Raynal,
Avusturya Hollandası ve Almanya'da kahraman gibi karşıla-
nıyordu. Nouffer, eğer Raynal yeni materyal vermeye ikna
edilirse yeni baskının sağlam bir vurgun vuracağına ikna ol-
muştu. Ostervald, 1775'te Paris'e yaptığı bir gezide Raynal
ile tanış olmuştu.⁶¹ Raynal ile o günden itibaren yazışmayı
sürdüren Ostervald, onun Nantes Fermanı'nın kaldırılması
üzerine yazacağı kitapta kullanması için İsviçre'deki Hugue-
not mülteciler hakkında bazı bilgiler yolluyordu. Ostervald,
Raynal'a 27 Mart 1781 tarihinde yazdığı mektupta şöyle di-
yordu: "Bana bütün nezaketinizle o gün ya da başka bir gün,
bir gün sizin yayıncınız olacağımı söylemişsiniz." 1782'de *His-
toire philosophique* girişimi gündeme geldiğinde Nouffer'in

60 23 Temmuz 1782'de Nouffer iki eserin de basımı için kontratı imzalamaya
ve Ricconi'nin bütün eserlerini basmaya hevesli olduğunu ifade etti: "Vous
le seriez de l'Histoire philosophique que nous n'oserions dans ce moment
faire ici. Les deux entreprises se feraient à la fois, et cela serait plus avanta-
geux pour nos deux maisons." [Şu aşamada üstlenmeye cüret edemeyeceği-
miz bir proje olan Felsefi Tarih'in bir parçası olurdu. Her iki girişim de aynı
anda gerçekleşirdi ve bu ikimizin de kurumları için yararlı olurdu. (HA)]

61 Paris'tan STN'ye 5 Haziran 1775 tarihinde gönderdiği bir mektupta, Oster-
vald Raynal'dan tanıdığı ve görüşmesi gereken biri olarak söz etmişti fakat
görüşmeleri hakkında daha sonra bir şey yazmadı.

sürekli ısrarlarının da etkisiyle Raynal'dan kendi eserinin bir nüshasını alabilmek için yapılabilecek her şeyi yapmıştı.⁶² En azından, dokuzuncu cildi daha önce yayımlanmış dört eserden pasajlarla doldurmayı düşündüler. Bu kaynaklardan biri 1781 yılında *Histoire philosophique*'in elden geçirilmiş üçüncü baskısının yasaklanışını anlatan bir eserd. Bu eser, olayı o kadar iyi anlatıyordu ki hem çok iyi bir okuma metni sunuyordu hem de korsan baskıların pazarlanması için iyi bir reklam malzemesi olabilirdi. Fakat Raynal buna itiraz etti, Ostervald'a yazdığı bir mektupta kitabın kendi içinde bir değerinin olması gerektiğini, olumsuz eleştirilere uğramasının kendisi için küçük düşürücü bir durum olacağını yazdı.⁶³ Ostervald, Nantes Fermanı'nın ilgası hakkındaki kitap gibi daha önemli eserler yakalama umuduyla bu durumu kabullendi. Mayıs 1783'te Raynal, Lozan'ı ziyaret etti ve muhtemelen Ostervald'la buluşup bu konuyu görüştiler. Arşivler bu görüşme konusunda bir şey söylememektedir, bu durum Ostervald'ın özel yazışmalarıyla STN adına yaptığı yazışmaları ayırmasından kaynaklanıyor olabilir. Maalesef Raynal, dinî baskıların Fransa'yı nasıl çok önemli yeteneklerden mahrum kıldığını,

62 Örneğin 16 Ekim 1782'de Nouffer şöyle yazmıştı: "Il est réellement essentiel de faire des adjonctions [i.e. augmentations] pour donner du mérite à notre édition. Les amateurs prévenus par le prospectus s'empresseront à en faire l'acquisition. Vous le sentez comme nous, Messieurs, et il serait inutile de vous presser de faire les instances les plus vives auprès de l'auteur, parce que vous le ferez." [Edisyonumuza kalite katmak için eklemeler (yani genişletmeler) yapmak hakikaten önemlidir. Tanıtım broşürü ile bilgilendirilen ilgililer ona arzuyla sahip olmak isteyeceklerdir. Beyefendiler, sizler de bizim gibi hissediyorsunuz ve sizi yazar ile en coşkulu çabaları ortaya koymaya davet etmenin bir anlamı yoktur çünkü sizler zaten bunu yapacaksınız. (HA)]

63 Raynal'ın STN arşivlerindeki dosyası yalnızca iki mektup barındırır, bunlar Fortuny tarafından alıntılanmıştır: Fortuny, "La Troisième Edition de l'Histoire des deux Indes," 275–278. Ostervald şahsi yazışma evrakında başka mektuplara da sahip olabilir. STN'nin "Copie de lettres"i Ostervald'ın Raynal'a 19 Haziran, 31 Aralık 1780 ve 27 Mart 1781 tarihlerinde yolladığı mektupları içerir.

Huguenotların nasıl dünyaya yayıldığını anlatacağı bu eseri tamamlamamıştı. Bu kitap planlanan fakat basılamayan Aydınlanma eserlerinden biridir.

Bu arada Nouffer ve STN arasındaki ilişkiler gitgide ısınmıştı. Nouffer, Aralık 1782'de Ostervald'la iş konuşmak için Neuchâtel'e gitti. Mektuplarından anladığımız kadarıyla Ostervald'ın bütün ailesiyle güzel bir uyum yakalamıştı, bunların arasında Ostervald'ın karısı ve kızı vardı. Ostervald'ın kızı Marie-Anne-Elisabeth Bertrand, Ostervald'ın ortağı olan kocasının 1779'da vefatının ardından STN'nin işlerini yürütmesine yardım ediyordu.⁶⁴ Çok ortak noktaları vardı. Morat, Neuchâtel'e yakındı, Nouffer de STN müdürleri ile aynı kültürlü burjuva sınıfına mensuptu.⁶⁵ Karısı da Ostervaldlar ile iyi anlaşmıştı, Ocak'ta annesi, STN'ye onun doğum yaptığı haberini ilettili. Madam Nouffer, Eylül'de Morat'taki annesini görmeye giderken Ostervald ailesine uğradı. Akranı olduğu Madam Bertrand'la iyi anlaşıyordu, Madam Bertrand ona hediye olarak yerel likör göndermişti. Karşılık olarak Madam Nouffer de dikmeyi planladığı bir palto için Madam Bertrand'a malzeme yolladı. Yazışmalar bunların üstünde çok az durur fakat iki aile arasındaki ticarî bağlarının yakın kişisel ilişkilerle de güçlendiğini görmek için bunlar önemli ayrıntılardır.

Ticaretleri ise Nouffer'in canını sıkmaya devam eden mâli zorluklar nedeniyle inişli çıkışlıydı. Kendi baskılarından yarak takası yaparken STN bir yandan da Cenevre'deki mümesili ve tahsilatçısı Alexandre Rainaldis vasıtasıyla Nouffer'in firmasını kontrol ediyordu. Rainaldis, Nouffer'den para almakta o kadar zorlanıyordu ki Temmuz 1782'de onunla daha

64 Nouffer'den STN'ye, 7 Aralık, 1782, ve 3 Ocak, 1783.

65 STN'nin kâtibi Jean-François Favarger, Cenevre'den 14 Şubat 1783'te yolladığı bir mektupta Nouffer'in Morat'ta altı baskı makinesi olan bir matbaa açmak istediğini, zengin annesinin ve amcasının onun Morat'a dönmesini istediklerini yazar.

fazla uğraşmak istemediğini yazmıştı.⁶⁶ 3 Şubat 1783'te, Nouffer STN'ye çok büyük bir zarara uğradığını zira Lyon'da beş balyalık yasaklı ve korsan kitap kargosunun yakalandığını bildirmişti. Bu nedenle *Histoire Philosophique* baskısının yarı maliyetini karşılayacak güçte değildi. STN, baskıya Ekim'de başlamıştı ve bu kadar kâr vaat eden bir projeden kolay kolay vazgeçecek gibi değildi. Bu nedenle yapılan orijinal anlaşmayı revize etmeyi kabul etti. Başkâtip Jean-François Favarger Cenevre'ye yollandı, Nouffer'in hesaplarını titizlikle inceledikten sonra baskının finansmanı için yeni bir ayarlama yapmayı kabul etti. "Onunla konuşurken yüreğimi açtım ve hiçbir şey saklamadım." diyordu STN'ye 1 Nisan 1783 yılında yolladığı mektununda Nouffer. 20 Şubat'ta imzalanan yeni anlaşmaya göre STN bütün baskıyı finanse edip basacak, müşterilerden ödemeler geldikçe de Nouffer kendi payına düşen masrafı %6'lık faizle geri ödeyecekti. Metin dokuz yerine on cilt olacak; Nouffer'in pazarlamaya yardımcı olacağı, yeni materyallerden derlenmiş bir cilt daha eklenecekti.⁶⁷

STN, Eylül'de onuncu cildi de bitirene kadar harıl harıl çalıştı. Bu dönemde Nouffer, büyük satış potansiyelleriyle ilgili güzel haberler yolluyordu. Reims'taki Cazin bin beş yüz, Angers'teki Pavie iki yüz kopya sipariş etmişti ve toplamda en az iki bin ön sipariş alacakları kesindi. Fakat üretimin yavaş olması talebi azaltıyordu zira toptan kitap alıcılar, ücretlerini ödemededen önce malı görmek istiyorlardı. Rekabet sertti. Eylül

66 Rainaldis'ten STN'ye 24 Temmuz 1782: "Deux à trois affaires à traiter avec un homme de sa trempe occuperaient, mais très désagréablement, toutes les personnes de notre comptoir. . . . Nous bénirons le moment où nous n'aurons plus rien à faire avec lui dans aucun genre." [Onun mizacındaki bir insanla iki üç işin üstesinden gelmek, ofisimizdeki bütün insanları pek memnuniyetsiz bir şekilde meşgul edecektir... Onunla hiçbir alakamızın kalmayacağı an Tanrı'ya şükredeceğiz. (HA)]

67 Favarger, Nouffer'le yaptığı pazarlıkları STN'ye yolladığı 14 ve 16 Şubat 1783 tarihli mektuplarda anlatır. Nouffer de aynı pazarlıklardan STN'ye yolladığı 1 Nisan 1783'te bahseder.

1783'te Plomteux, Liège'de kendi baskısını tamamlamıştı. Boubers Brüksel'de baskısını tamamlamak üzereydi, Dufour ise Maastrich'te hızla bu yolda çalışıyordu. Yeni materyallerle kitaba eklenti yapmak konusunda da bir rekabet vardı. Dufour üç tane ek cilt üretmişti fakat bunlar yalnızca daha önceki bir Cenevre baskısından toplanıp yeni süsü verilmiş metinlerden oluşuyordu. Heubach güya başka bir başlık altında yeni bir eser basmıştı fakat Nouffer bunu okuduğunda orijinal *Histoire Philosophique*'in çeşitli yerlerine serpiştirilmiş makalelerin “yağmalanmasından” başka bir şey olmadığını fark etti. Ostervald kendi payına Raynal'dan “bir parça yeni el yazması” koparma çabalarına devam ediyordu.⁶⁸ Mamafih başarısız oldu, STN kendi ekstra cildini 1781 baskısının yasaklanması etrafında gelişen polemiklerle ilgili metinlerle doldurdu.

STN ayrıca atlası tedarik etmekte de büyük zorluk yaşadı. Şubat 1783'te bu işi Brüksel'de korsan yayın işiyle uğraşan Delahaye et Cie'ye taşere etti.⁶⁹ Ensesinde boza pişiren STN'ye rağmen Delahaye bu işi o kadar ağırdan aldı ki Aralık'ta Nouffer, bu işin içinde bir iş olduğundan şüphelenir olmuştu. İş

68 Nouffer'den STN'ye, 1 Temmuz, 1783.

69 Delahaye et Cie'nin STN arşivlerindeki dosyası, kitap ticaretinin garimeşru kısmındaki bazı gizemli entrikalara ışık tutar. Bu firmanın üç ortağı, Şubat 1785'te yasaklı kitap ticareti nedeniyle tutuklanmıştı. 1787 yılında serbest kalasıya kadar 100 bin L. kaybetmişlerdi. Bu süreçte STN'ye de anlaştıkları atlasları temin edemediler. STN dava açmaya yeltendiğinde Delahaye 1 Ekim 1788'de diğer müflis yayınevlerini andıran bir üslupla şöyle yanıtladı: “On nous a poursuivi injustement. D'après ceci, et connaissant l'humanité et la sensibilité que donne l'éducation à des coeurs bien nés, au lieu de chercher à anéantir une activité reconnue en nous, vous vous porterez au contraire à la seconder et à relever une maison que la calomnie et la jalousie la plus insigne ont voulu vainement détruire jusqu'à la dernière pierre des fondements.” [Adaletsiz bir şekilde takibata uğradık. Buna binaen ve iyilikle doğmuş kalplere iyi bir yetiştirme biçiminin aşıldığı insanlık ve hassasiyeti bilerek, bizde bilinen bir faaliyeti yıkmak yerine iftiranın ve en taşkın kıskançlığın temelinden yerle bir etmeye çalıştığı bir evi destekleyip ayakta tutacaksınız. (HA)]

tamamlamak yerine Delahaye'nin sunduğu bahaneler Nouffer'i daha da şüphelendiriyordu: "Bizim birtakım hileli işlerden şüphelenmemize neden olacak bazı bahaneler... Endişeleniyoruz. Bu yayınevini iyi tanıdığınızdan onlara güvenilebileceğimizden emin misiniz?"⁷⁰ Hakikatte, Delahaye STN'nin siparişini, favori müşterisi olan Maastricht merkezli Dufour'a baskısını daha önce tamamlamak için zaman sunmak amacıyla geciktirmekteydi.

Bu arada Nouffer kitap basmaya, bunları STN ile takas etmeye devam ediyordu. 1782'de yolladığı kitaplar arasında çok satan *Collection complète de tous les ouvrages pour et contre M. Necker*'in 208 nüshası da vardı. Cenevre'de koşullar o kadar ağırdı ki gönderdiği mektupların otoriteler tarafından okunduğuna emin olduğundan yasadışı hiçbir şey basmaya cesaret edemiyordu. "Biz burada sizin Neuchâtel'de olduğunuzdan daha büyük bir tehlike altındayız" diyordu 1 Temmuz 1783 tarihinde yazdığı mektupta; "Eğer otoritelerin hoşuna gitmeyecek en ufak bir şey yazmaya cüret edersek, karşılığını çok ağır öderiz." Nouffer, onu Ağustos'ta üç hafta yatalak bırakan ağır bir romatizma krizi geçirmişti. Eylül'de *Histoire Philosophique* için daha fazla sipariş toplamak amacıyla işbaşı yaptı. Geleceğin parlak göründüğünü yazıyordu.

Aynı zamanda ortağı De Rodon'un arkasından gizli pazarlıklarla meşguldü Nouffer. Amacı, Strasbourg'un ırmak karşısındaki komşusu olan Almanya, Kehl'de hazırlanan son Voltaire baskısının korsanını dağıtmaktı. STN'ye de bu girişimde

70 Nouffer'den STN'ye 5 Aralık 1783. Delahaye atlas kopyalarının gönderimine Şubat 1784'e kadar başlamadı ve hiçbir zaman anlaşılan miktarı temin edemedi. STN sonunda Paris'ten gravürler almaya karar verdi ama onları da Ağustos 1784'e kadar alamadı. Bu sorunlar ve gecikmeler, STN'nin hiçbir zaman öngördüğü 3 bin kopyayı basamamasına ve bu girişimden büyük zarara uğramasına neden oldu. Bu hikâyenin ayrıntıları, Delahaye ve Brüksel'deki mümessili Frères Overman arasındaki yazışmalardan takip edilebilir. Bkz: Fortuny, "La Troisième Édition de l'Histoire des deux Indes," 278–282.

hisse teklif etti fakat bu planı akim kaldı. Yine de bu girişim, onun STN'nin kendisinin açtığı gizli yol vasıtasıyla Fransa'ya kitap kaçırmaya yardımcı olarak STN ile yakın ilişkilerini muhafaza etmek istediğini gösteriyordu. Kasım ayında, kendisinin ve STN'nin eserlerini pazarlamak için yapacağı bir gezi sırasında Neuchâtel'e de uğramayı planladı. Buna karşın Paris'te Raynal'ın eserlerini satma konusundaki planlarını yazdığı aralık ayında hâlâ Cenevre'deydi.

Bundan sonra yazışması birden kesildi. Ocak ayında Nouffer, karısını ve iki çocuğunu bırakıp Cenevre'den kaçtı. De Rodon'la ortaklığının iflas ettiğini keşfetmişti. Alacaklıları bir ortaklık kurmuşlar, Nouffer'in işlerini inceleyip matbaasında ve kitapçı dükkânında ne var ne yoksa el koymayı kurmuşlardı. Sonunda STN ile anlaştılar. STN, bütün mâliyeti üstlenme pahasına *Histoire philosophique*'in bütün haklarına sahip olarak olacaktı. STN, Nouffer'in annesine mektup yazarak nerede saklandığı öğrenmek istedi ama annesi 24 Ocak'ta yazdığı yanıtta bilmediğini, üç haftadır ondan bir şey duymadığını ileri sürdü.⁷¹

Neredeyse bir yıl geçti. Alacaklıların tanıdıkları, büyük güçlüklerle durumu anlamaya çalıştıktan sonra Nouffer'in STN'ye 12 bin L.'nin üstünde bir borcu olduğuna buna Duvillard et Nouffer'den kalan bin L.'nin daha eklenmesi gerektiğine hükmettiler. Üstelik bir de *Histoire philosophique* meselesi vardı, masrafını kurtaracak kadar satmamıştı. Tek teselli

71 STN ayrıca Cenevre'deki müessili Alexandre Rainaldi'se de yazdı. Rainaldi, Nouffer hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışıyordu. 28 Ocak 1784'te, Nouffer'in Basel'e kaçtığından şüphelenildiğini ama kimsenin onun nerede olduğunu bilmediğini yazdı: "On est après [sic] à dresser un état de ses affaires, où il y a beaucoup de désordre." Nouffer'in dosyasında "masse" denilen alacaklılar grubundan gelen çok sayıda mektup vardır. Bunlar STN ile Nouffer'in borcu ve *Histoire philosophique*'in durumu hakkında pazarlık yapmışlardı.

Madam Ricconi'nin eserlerinin 1783 tamamlanan baskısıydı. Bu projeyi diriltten STN, çok iyi gelir elde etmişti.

25 Aralık 1784'te Nouffer yeniden ortaya çıktı. STN'ye bilinmeyen bir lokasyondan mektup yolladı. Cenevre'yi ve çok sevdiği karısıyla çocuklarını bırakmak zorunda kalmıştı, çünkü "bin tane güçlkle boğuşmuş"tu. "Onu hilekâr yatırımlarla hükmü altına almak isteyen zalim, açgözlü, duygusuz bir adamın zorbalığından ve hükmünden kaçmak için" bunu yapmak zorundaydı.

Onun başına bu belaları açan adam kayınbiraderi David de Rodon'dan başkası değildi. Nouffer, Morat'taki annesinin yanına da sığınamazdı zira De Rodon'lar oradaydı ve annesini kendisine karşı kıskırtmışlardı. Bu nedenle yeni kurulmuş Birleşik Devletler'de yeni bir hayata başlamaya karar verdi. Birkaç ay içinde gemiyle yola çıkacaktı. Ticarî bir işte avantajlı bir pozisyona ulaşabilmek için ABD'nin on üç eyaletini de dolaşacaktı. Eğer STN, stoğundaki ürünler için özel bir katalog basarsa gezdiği yerlerde bunların pazarlamasını yapabiliirdi. Bu katalog dikkâtli tasarlanmalı, Amerikalılar için okuması kolay olmalı, araçlara çekilen fiyatın iki misli fiyatlar yazılmalıydı. Gerekli işlemleri Cenevre'deki karısı⁷² aracılığıyla yürütecekti. Aralarında iki yüz otuz fersah mesafe olsa da karısı ile iletişimini hiç koparmamıştı. İyi niyet belgesi olarak otuz üç kitapçıdan oluşan bir liste gönderdi. Bu kitapçılar, *Histoire philosophique* nüshaları sipariş etmek istiyorlardı. STN böylece elinde kalan ciltlerden kurtulabiliirdi.

Kaybedeceği hiçbir şey olmadığı için STN istenilen katalogun bir provasını hazırlayıp karısı vasıtasıyla Nouffer'e yolladı.

72 28 Ocak, 3 Şubat, 11 Şubat, 23 Kasım 1784 tarihlerinde Rainaldis, Cenevre'de Nouffer'in karmakarışık işlerini yoluna koyma çabalarından bahseden mektuplar gönderdi. Madam Nouffer Cenevre'de kalmıştı ama kocasının ona Basel'den mektup yazdığı bilinmesine rağmen nerede olduğunu kimse öğrenememişti.

Nouffer bu kataloğu, gerekli düzeltmeleri yapıp Amerikalıların onun aracılığına ihtiyaç duymadan doğrudan STN'den sipariş verebileceğı hâle getirip STN'ye 16 Ocak 1785'te iade etti. Neuchâtel'e gelip Ostervald'a olan muhabbetini bizzat ifade etmek istediğini ama en azından onurunu kurtardığı için teselli bulunduğunu ifade etti. Hiçbir alacaklısı para kaybetmemeliydi, eğer kaybediyorlarsa bu De Rodon'un suçuydu. 12 Şubat 1785'te STN'ye mektup yazıp düzelttiğı kataloğun yüz elli kopyasını, bunları daha sonra ona iletecek olan arkadaşına göndermelerini istedi. Mart ortasında Rotterdam'dan yelken açacaktı. STN katalogları yolladı fakat bir daha Nouffer'den haber alınamadı.

6. Cenevre Yeraltı

VOLTAİRE İLE YEMEK YİYİP ROUSSEAU İLE MÜHABBET ETSELER DE Cenevre'nin saygın yayıncıları el altından basılıp gizli kanallardan dağıtılacak tarzda *livres philosophiques* (felsefi kitaplar) meydana getiremediler. Kitap ticaretinin en riskli kısmını, mâli olarak küçük olsalar da radikal yayınların yayılmasında büyük rol oynayan marjinal girişimcilere bıraktılar.

Yalnızca otuz bin nüfusa sahip bir şehre göre on sekizinci asır Cenevre'si çok sayıda basımcı ve yayıncı çıkarmıştı; 1781 *Almanach de la librairie*'ine göre on beş, bu sayı, Cenevre'nin üç katı nüfusa sahip Marsilya'dan daha fazlaydı. On altıncı yüzyıldan beri Fransız Huguenotlara kitap temin eden Cenevreli yayıncılar, gizli kapaklı ticaret yapmanın bütün hilelerini biliyorlardı. Yüzyılın ortasındaysa çoğu sosyal hiyerarşide konforlu pozisyonlara kavuşmuşlardı. Daha önce belirlitildiği gibi kitap ticaretiyle uğraşmak için *citoyen* yahut *bourgeois* olmak gerekiyordu, bunlardan bazıları aristokratlar gibi yaşıyordu. Bu yayıncıların arasında zirveyi Cramer, De Tourne, Philbert, Gosse ve Barillot aileleri paylaşıyordu. Bunların çoğu ise 1775 tarihinde artık yayıncılık sektöründen el etek çekmişlerdi. Orta seviyede olanlar ise (Barthélemy Chirol, Jean-Paul Barde ve Isaac Bardin) giderek zorlaşan şartlara karşın işlerini yürütüyorlardı. Jean-Emanuel Didier ve François Dufar ile bunlara ek olarak Nouffer iflas etmişti. Neredeyse bütün *libraire*'ler yayıncı olarak çalışıyordu yani

baskılara yatırım yapıyor, eserleri basıyor ya da baskıya hazır hâle getiriyor, toptancı ya da perakendeci satıcılar üzerinden pazarlıyorlardı. Bunlar her çeşitten contrefaçonlar üretiyorlardı fakat en gayrimeşru kitapların basımını ticaretin en alt düzeylerinde yer alan vurgunculara bırakmışlardı. Bu kitapların nasıl basıldığını anlamak için sektörün yeraltı kısmında hayatını idame ettirenlerin yaşantılarına bakmak şarttır.¹

Nisan 1777’de Cenevre’ye iş gezisine çıktığında, Ostervald, Neuchâtel’deki merkez ofisten yazan Jean-Elie Bertrand’dan bir mesaj aldı: “Bu zamana kadar Cenevre, bu asrın modası çerçevesinde kitap stoğumuzun vazgeçilmez bir parçası hâline gelen *livres philosophiques*’in ana sağlayıcısı olmuştur. Cailler, Gallay ve G. Grasset bunları bize onların iki yaprağına karşın bizim üç yaprağımız şeklinde temin etmişlerdir.” Siyasî karalamalar, pornografi, dinsizliğe yahut isyana teşvik edici yayınlar hususunda Cenevre Avrupa’daki en iyi yerdı. STN bunları Neuchâtel’de basmanın ne kadar tehlikeli olduğunu 1771 yılında, d’Holbach’ın *Système de la nature*’ünü basmaya kalktığında yerel otoritelerin gösterdiği tepkiden anlamıştı. Kendilerini ateş altına atmak yerine bu kitapları Cenevrelilerden takas yoluyla elde etmek yoluna gittiler. Bertrand’ın mektubunun da gösterdiği üzere genellikle kendi eserlerinden (Fransa’da yasal olarak satılabilen korsan baskılar) üç yaprak karşılığında

1 Tehlikeli kitapları yayımlamanın sosyoekonomik marjinalleşmeyi beraberinde getirdiğine ilişkin bu sav, Marc Michel Rey’in Rousseau’nun eserleri de dâhil olmak üzere çok sayıda *livres philosophiques* neşrettiği Amsterdam ya da Jean-Louis Boubiers’in *Système de la Nature* gibi kitapları bastığı Brüksel gibi diğer şehirler için geçerli olmayabilir. Tabii ki Voltaire’in eserlerinin pek çoğu başta kilise olmak üzere Fransız otoriteleri rahatsız etmiştir. İkinci bölümde anlatıldığı gibi Cenevre ruhbanları, *Questions sur l’Encyclopédie* nede niyle Gabriel Cramer’i ihtar etmişlerdir. Fakat bu yalnızca bir şefkat tokadıydı, Petit Conseil’deki kardeşi Philbert tarafından korunuyordu. 1770’lerde ve 1780’lerde Voltaire’in eserleri Fransa’da serbest dolaşımda olsa da ruhban karşıtı kitapları yasaklıydı. Bu nedenle ana akım kitaplarını Cramer gibi büyük yayıncılar, yasaklı eserlerini ise Grasset gibi korsan yayıncılar basıyordu.

livres philosophiques'ten iki yaprak karşılığında takas ticareti yapıyorlardı, bazen bu ticaretteki oran STN'nin aleyhine iki-ye bir şeklinde de olabiliyordu. Bertrand, STN'nin tedarikçilerinden üç tanesinin adını sayar: Jean-Samuel Cailler, Pierre Gallay ve Gabriel Grasset. Dördüncü isim olan Jacques-Benjamin Téron l'ainé de eklenirse bunlar STN'ye yüzlerce kitap yollamıştı. STN de bu kitapları kendi kargolarında gizleyerek yahut legal kitapların yaprakları arasına karıştırarak Fransa başta olmak üzere Avrupa'ya sevk ediyordu.

Jean-Samuel Cailler

Bertrand tarafından adı zikredilen yayıncılar arasında Cailler en saygın olanıydı. Bununla birlikte Nouffer gibi yalnızca arada sırada yasak kitaplar üzerinden spekülasyon yapan, onları üretme konusunda uzmanlaşmayan kendini kabul ettirmiş yayıncılarla aynı ligde değildi. Cailler'in işleri, en gayrimeşru kitaplara odaklanmıştı. 1783 yılında kitapçısı polis tarafından basılıp da zulasından *livres philosophiques* çıkınca bir müddet hapiste kalmıştı.² Fakat Cenevreli otoritelerle başı pek de dertti değildi. Borçlarını vaktinde ödüyor, iflastan uzak duruyordu. Küçük işini 1768'den 1791'e kadar mâli ve siyâsî buhranlara karşın ayakta tutmayı başarmıştı. 1791'de ise Cenevre'yi bırakıp İhtilal Fransa'sına gitti. Mektuplarında ise en ufak bir devrimcilik tınısına rastlandığı söylenemez. Süslü, edebiyatla dolu mektuplar yazıyordu, bastığı kitaplar arasında Yunanca notlarla zenginleştirilmiş sağlam bir Montaigne baskısı da vardı. Kitap ticaretini, uzun yıllar kâtip olarak çalıştığı, Jacob

2 8 Ocak 1783'te Barthélemy Chirol, STN'ye şöyle demişti: "Notre gouvernement plus rigoureux sur la typographie qu'auparavant fait dans ce moment des perquisitions sévères sur je ne sais quel écrit. Déjà M. Cailler vient d'être mis en prison et tient compagnie dans cette demeure sombre à deux imprimeurs établis." [Matbaalara eskiye nazaran daha sıkı bir tutum gösteren hükümetimiz şuan kimi biinmeyen yazılar için ciddi bir soruşturma yürütüyor. Hâlihazırda Cailler Bey hapsedilmiştir ve iki yayımcı ile birlikte karanlık bir meskeni paylaşmaktadır. (HA)]

ve Pierre Martin tarafından işletilen Frères Martin firmasında öğrenmişti. Fakat vatandaş değildi, bu nedenle ticarete atılamazdı. Bu nedenle Frères Martin'i satın aldı, ona yasal destek sağlayan, *citoyen* Marc Chapuis ile bir iş kurdu. Chapuis bunun yanında Lozan'daki Heubach ile birlikte sermaye girişi de sağladı. Cailler'in kitaplarının bir kısmı da Heubach'ın depolarında stoklanıyordu.³ Cailler'in Lyon'daki yayıncılar ile arası iyiydi, onlara kitap temin ediyor, bazen de onlardan kitap alıyordu. Temasları Rouen'e, Hollanda'ya kadar uzanıyordu. Kataloğunda yüze yakın eser vardı.

18 Ağustos 1778'te, STN'ye yolladığı bir mektupta Cailler şöyle yazmıştı: “Bu hafta *Commentaire sur l'Esprit des lois*'yı bitireceğim, M. De Voltaire'in elyazmasından üretilmiş octavo formatında bir eser. Kaç kopya istiyorsunuz?” Voltaire iki buçuk ay önce Paris'te vefat etmişti fakat bu eserin metnini ölmeden hemen önce kaleme almıştı. Eğer elyazmasının sahil olduğunu kabul edersek Cailler'in eline nasıl düşmüştü? Bu konuda konuşmaya pek istekli değildi, Aralık'ta STN'ye elli kopya göndermekle yetindi. Temmuz 1771'de La Pucelle d'Orléans'ın bir baskısını, muhtemelen Voltaire'in onayı dışında, yapmıştı. El yazmasından bastığı tek diğer eser ise Pierre Ange Goudar adında bir edebiyat meraklısının parasını kendi cebinden verdiği eseriye.⁴ Diğer türlü, Cailler standart *livres philosophiques*'in yeniden baskısını yapıyordu. Yaptığı baskılar arasında ya da en azından mektuplarında bahsettiği baskılar

3 Kleinschmidt, *Les Imprimeurs et les libraires de la république de Genève, 1700–1798*, 83–85.

4 Cailler'den STN'ye, 9 Nisan 1778: “M. le chevalier Goudar m'a bien fait passer des manuscrits, mais pour les imprimer pour son compte, tels que les Remarques sur les Anecdotes de Mme la comtesse du Barry, in-12, 6 feuilles, qu'il m'a chargé de vendre à l'argent.” [Esasen Şövalye Goudar Bey bana el yazmalarını göndermiştir, fakat kendi adına basmak için. Mesela kendisinin bana para için satmam adına emanet ettiği in-12 formatındaki 6 yapraklık *Remarques sur les Anecdotes de Mme la comtesse du Barry* adlı eseri buna bir örnektir. (HA)]

arasında H lvetius’un ateistik risalesi *De l’homme*, d’Holbach’ın radikal siyasî makalesi *Syst me social*, Henri-Joseph Du Laurens’in skandal yaratan siyasî karalaması *L’Arr tin* ve Jean-Charles Gervaise de Latouch e atfedilen pornografik klasik *Histoire de dom B******, *portier des Chartreux* (Dom B*****’nin Hikâyesi,  artr  Tarikatının Kapıcısı) vardı. Muhtemelen çok daha fazlasını bastı fakat onların orijinlerini saptamak imkânsızdır zira yeraltı yayıncıları baskılar konusunda gizlice iş birliği yapıyor ve ürünlerini kendi aralarında takas ediyorlardı.⁵

Takas ticareti, STN ile Cailler’in ticaretinin temeliydi. İlk mektuplarında hangi koşullarda hangi eserleri temin edeceğini ortaya koymuştu. STN ondan uygun bir değişim oranı almıştı: onun bir yaprak *livres philosophiques*’ine karşılık kendi *contrefaçon*’larından bir buçuk yaprak. Cailler, diğer yayıncılarla pazarlık yaparak büyük bir kitap stoğu v coda getirmişti fakat bazen yayıncılar onu yüz üstü bırakıyordu. Lyon’daki bir müttefiki ona *De l’homme*’un beş yüz kopyasını söz verdikten sonra anlaşmadan caymı , Cailler de daha önce pek çok Aydınlanma eserini basmış olduğu için bu duruma fevkalade sinirlenmişti. Kitap stoğuunda başta Rousseau’nun *Contrat social*’ı ve d’Holbach’ın *La Politique naturelle*’i olmak üzere çok sayıda siyaset felsefesi eseri vardı. D’Holbach’ın *Syst me social*’ı “her zaman talep görüyor”, “Bu eserler çok çabuk satılıyordu.” Cailler’in notlarına göre.

Fakat Cailler, her nevden (siyasî, dinî, pornografik) *livres philosophiques*’i basıyordu. STN’den gelen 23 Aralık 1775 tarihli sipariş, STN’nin istekleri ve Cailler’in tedarikini gözler  n ne serer:

25 *Evangile du jour* [Voltaire, dinsizlik]

5  rneğin 21 Eyl l 1773 tarihli bir mektubunda, Cailler tedarik edebileceği eserler arasında  unu da saymı tı: “Recherches [philosophiques] sur les  gyptiens et les Chinois, in-12, deux volumes que j’ai fait   compte   demi   Lausanne.”

- 12 *Espion chinois* [Goudar, hicvî karalama]
25 *De l'homme* [Helvétius, ateizm]
25 *De l'Esprit* [Helvétius, ateizm]
100 *Thérèse philosophe* [de Montigny?, pornografi]
50 *Compère Matthieu* [Du Laurens, ahlaksızlık, hiciv]
50 *Système social* [d'Holbach, radikal siyasî kuram]
50 *Maupeouana* [Mairobert, siyasî karalama]
50 *Histoire de dom B****** [Latouche?, pornografi]
50 *L'Académie des dames* [Chorier, pornografi]
100 *Lettres philosophiques* [Voltaire, ahlaksızlık]
100 *Christianisme dévoilé* [d'Holbach, ateizm]

Karşılığında STN ona tarih kitapları ve duygusal romanlar temin etti. İşin doğrusu STN, aldığından fazlasını vermişti. Ağustos 1781'de STN'nin hesap defterinde 5.720 yapraklık fazlalık vardı. Fakat Cailler, bu hesabı dengeledi ve Fransa'da Estates General'in toplanması ile bağlantılı broşürler sunduğu 1788'e kadar STN ile arasını iyi tuttu.

Pierre Gally

Diğer *livres philosophiques* yayıncıları arasında ölçüp biçmesi en zor olan Pierre Gally'dir. Babasının mütevazı kitapçısını ve matbaa dükkânını 1773 yılında devraldı. STN'nin bir satış temsilcisi, 1775 yılında Cenevre'den gönderdiği raporda Gally'nin "Pek çok sayıda *livres philosophiques* temin edileceği"ni belirtiyordu.⁶ Fakat bundan hemen sonra Cenevreli bir tacir, STN'yi Gally'nin iflas ettiği yönünde bilgilendirdi. Alacaklılarıyla bir anlaşma kotardıktan sonra STN'ye Holbach'ın bir makalesini ve John Cleland'ın 1748'de basılan romanının çevirisi olan *La Fille de joie*'nin çok sayıda nüshasını

6 Jean-François Favarger'den STN'ye, 5 Eylül 1775.

vermeyi teklif etti. O dönem müstehcen şiirlerden oluşan bir antoloji olan *La Lyre gaillarde*'yi basıyordu. STN'ye eğer istekleri olursa nakit ya da takas karşılığında bu tip herhangi bir eseri basabileceğini bildirdi. STN'nin satış temsilcisi Ağustos 1776'da ona ulaştığında, Gallay iki adet pornografik eserin basımıyla meşguldü.

Bir yıl sonra iflas etmişti. STN'den onu işçi olarak almalarını rica etti. Kendisinin, karısının ve kızının Neuchâtel'e seyahat masrafı karşılanacak ve kendisine en az üç yıl iş garantisi verilecekti. STN'nin Cenevre'deki muhbiri, Gallay'ın "sorum-suz bir ayyaş" olduğunu ve hiçbir şekilde onunla uğraşılması gerektiğini bildirdi.⁷ Cenevre'yi 1781 yılında terk edip Lozan'a iş aramaya gitti. STN bu tarihten sonra onun hakkından bir şey işitmedi.

Gabriel Grasset

Gabriel Grasset de işçi sınıfının varoşlarında kıt kanaat geçirenlerdendi. 21 Nisan 1770 tarihinde STN'ye yazdığı mektupta, onların matbaasında dizgici ya da ustabaşı olarak istihdam edilmek istediğini belirtmişti. O zamanlar iki baskı makinelili ufak bir matbaası vardı, bunu da STN'ye satmayı teklif etmişti. Karşılığında istediği tek şey ailesinin yerleşmesine yardımcı olunması ve haftada 6 L'lik bir maaşı. İş başına para

7 Louis Marcinhes'ten STN'ye 11 Temmuz, 1777. Marcinhes şunu ekledi: "La fausse honte le retient, dit-il, ne voulant pas 'd'évêque venir [sic] meunier' et craignant que les autres ouvriers se moquent de le voir à leur niveau qui est lui maître imprimeur." [Kendisini sahte bir utancın tuttuğunu söyler ve "psikopos"luktan "değirmenci"liğe düşmek istemez. Ve diğer işçilerin onun kendi seviyelerinde bulunmasıyla, yani usta bir matbaacı olmasıyla dalga geçmelerinden korkar. (HA)] Gallay'ın kariyerinin bu hikâyesi, STN arşivlerindeki Gallay dosyası temel alınarak hazırlanmıştır. Marcinhes'in STN'ye mektubuna, Favarger'in 5 Eylül 1775, 7 Ağustos 1776 tarihlerinde STN'ye mektuplarına atıf vardır. Gallay'ın dükkânında yalnızca bir baskı makinesi vardı ve Natif olduğu için iş sahibi olarak çalışamazdı. Muhtemelen kendini, yasal olarak çalışan matbaalardan birinin işçisi gibi göstermişti.

kazanmak istemiyordu. STN onu geri çevirdi, hâlbuki ufak bir rüşvet de vermişti: “Bu arada size söylemek isterim ki M. De Voltaire benim bu niyetimi öğrenince pek memnun oldu ve her zaman destekçim olacağını bildirdi.”⁸ U şekilde, Voltaire’den bazı değerli elyazmalarını edinebileceğini ima etmişti.

Voltaire, Gabriel Cramer ile büyük, çok ciltli eserlerini yayımlasa da çok tartışma koparan radikal eserlerini yayımlarken marjinal yayıncılardan destek alıyordu. Bunun yanında *rogatonlar* ve *petits pâtés* (1762’den sonra *l’infâme* diye tabir edilen her türlü hoşgörüsüzlük, adaletsizlik, dinî baskıya karşı yayımladığı provokatif broşürler) bastırırken yeraltı matbaalarından da faydalandı. Voltaire, kamuoyunu etkilemede kısa makalelerin uzun risalelerden çok daha etkili olduğuna inanıyordu. Tabii bunlar anonim yahut daha da iyisi Sorbonne’da bir doktora, Novgorod’da bir başpiskoposa, Voltaire’in eserlerinin künyesini süsleyen iki yüzden fazla sahte isme ait olmalıydı. Bir lokmada okunan hicivlere dayalı aynı teknik, büyük eserlerde de işe yarıyordu, özellikle *Dictionnaire philosophique* (1764), *La Raison par alphabet* (1769) ve *Questions sur l’Encyclopédie* (1771–1772) gibi alfabetik eserlerde. Bu eserlerde Voltaire muzır fikirlerini, okurun esere göz atarken mutlaka bir provokasyonla karşılaşacağı şekilde esere yerleştiriyordu. Bu eserlerin Grand’Rue’deki Gabriel Cramer’in matbaasında basılması çok riskli ve uygunsuzdu. Bunlar göze çarpmayan bir şekilde Voltaire’in toplu eserleri baskılarında yer alabiliyordu fakat onlar da yalnızca zengin seçkinlerin elinde olurdu.

8 Gabriel Grasset’ten STN’ye 21 Nisan 1770. Grasset ailesini geçindirecek düzenli bir iş arıyordu. O da Natif’ti fakat Cenevre otoriteleriyle zaman zaman sorun yaşamasına rağmen kendi işini kurmayı başarmıştı. Kleinschmidt, *Les Imprimeurs et les libraires de la république de Genève*, 131–132. STN’deki dosyasındaki evraka ek olarak STN’nin Cenevre’deki mümessilleri olan Louis Marcinhes ve Daniel Argand arasındaki mektuplaşmalardan da faydalanılmıştır bu kısımda.

1759'da Cramer'ın dükkânının ustabaşı Gabriel Grasset'y-di. O ve büyük kardeşi François (Daha sonra Lozan'da yayıncı olacak ve Voltaire ile bir *La Pucelle* baskısı üstüne yaşadığı tartışma kamuoyunun dikkatlerini çekecekti), Cramer için 1740'lardan beri çalışıyordu. 1761'de Gabriel, batakhaneler ve genelevleriyle meşhur bir mahallede kendi dükkânını açmıştı. Natif olduğu için yasal olarak bunu yapmaya hakkı yoktu, bu nedenle Cenevre *Conseil*'i onu, dükkânını kapatmakla tehdit etti. Kendini asıl patron olmadığını, yalnızca Cramer için çalıştığını söyleyerek savundu. Cramer muhtemelen ona yasal bir kılıf sağladı hatta Voltaire'in de telkinleriyle işine destek oldu, Grasset de yaklaşık yirmi yıl boyunca Cramer'in yürüngesinde kaldı. Başını sıkça Natiflerin davasına yönelik broşürler basarak belaya soktu, hep mâli iflasın sınırında kaldı. STN'nin Cenevre mümessili, onu güvenilmeyecek kadar fakir biri olarak fişledi.⁹ Yine de Grasset ayakta kaldı; hem kendi zekâsı hem de Voltaire için yaptığı gizli kapaklı işler sayesinde. 1763 yılında Voltaire, Grasset'yi Ferney'e çağırdı ve ona bir servet kazandıracağını söyledi. Bu görüşmenin meyvesi, Grasset'nin Voltaire için bastığı eserlerin başlangıcı olan *Dictionnaire philosophique* oldu. Grasset, Voltaire'e, "Benim iyi müdavimim"¹⁰ diyordu. İşbirlikçileri olmuş olabilir, yeraltı ya-

9 Daniel Argand, Cenevre'de STN'nin mümessilliğini yapan ve borçlarını tahsil eden tüccar, STN'yi Grasset hususunda 31 Ağustos 1773 tarihli mektubunda şöyle uyarmıştı: "Je dois vous dire en confidence qu'il y a peu ou point de fond à faire sur lui. Si vous ne prenez pas des livres en troc, vous aurez bien de la peine à être payé."

10 Grasset'den STN'ye, 15 Haziran 1777. 5 Ekim 1777'de Voltaire, Panckoucke'a şunu yazdı: "Je vous recommande le Grasset de Genève [Gabriel'in Lozan'da kitapçılık yapan, Voltaire'in nefret ettiği kardeşine karşılık (HA)]. Celui-là est un honnête homme." Correspondence and Related Documents, Theodore Besterman, ed., vol. 45 (Voltaire Foundation, Oxford, 1976), 43 (D20825). Ertesi gün, Voltaire Panckoucke'a başka bir mektup yazdı, buna göre son eserinde (Prix de la justice) matbaacısı Gabriel Grasset'i ve arkadaşlarına göndermek maksadıyla yalnızca elli kopya istemişti: "Il [Voltaire] a choisi depuis longtemps ce Grasset de Genève, pour le servir, et il l'a cru

yıncılarının birbirleriyle sağlam ilişkileri vardı ve kıt kaynakları paylaşıyorlardı. Örneğin 1776'da Grasset, dükkânındaki malzemeleri Pierre Gallay'a kiraladı. Bu tip aktiviteler el altından yürütülse de sırlar genellikle ortaya saçılıyordu. STN için çalışan Marcinhes, 1775 Ağustos'unda Voltaire'in *Histoire de l'établissement du christianisme*'nin Cramer tarafından değil de Grasset tarafından basıldığını fark etmişti.¹¹ Daha sonra, STN'nin satış temsilcileri 1776'da Cenevre'yi ziyaret ettiği zaman, Gallay, Téron ve Grasset'nin üç tane başlığı henüz koyulmamış ama "Satacağı kesin" Voltaire eseri bastığını raporlamıştı.¹²

Grasset, STN ile yazışmalarında Voltaire için yaptığı işlere düzenli olarak değiniyordu. 15 Nisan 1774'te "asrın bir numaralı yazarı" tarafından yazılmış iki kitabın baskısını bitirdiğini haber veriyordu: *Dialogue de Pégase et du vieillard* ve *Le Taureau blanc*. 2 Eylül 1775'te kısa bir siyasî makale olan *ABC*'nin 54 kopyasını gönderdi. 26 Ağustos 1776'da *L'Examen important de Milord Bolingbroke*'un zenginleştirilmiş bir

un honnête homme." [O (Voltaire) uzun zaman evvel Cenevre'den bu Grasset'yi seçmiştir ve onun dürüst bir insan olduğuna inanmıştır.] Correspondence and Related Documents, p. 48 (D20830). *Dictionnaire philosophique*'in ilk baskısı ve Voltaire-ile Grasset'nin ilişkisi hakkında önce gelen kaynaklarla birlikte bkz: Andrew Brown, "Gabriel Grasset, éditeur de Voltaire", *Voltaire et le livre*, François Bessire ve Françoise Tilkin, ed. (Centre international d'étude du XVIIIe siècle, Ferney-Voltaire, France, 2009), 67–105. Grasset'nin Voltaire için bastığı kitapları teşhis etmek zordur fakat bazıları dizgi süslemeleriyle alakalıdır. Örneğin bkz: Andrew Brown ve Ulla Kölving, "Voltaire and Cramer?", *Le Siècle de Voltaire: Hommage à René Pomeau* 1 (Voltaire Foundation, Oxford, 1987), 149–183. Bu tip tartışmalar, yayıncılar sıklıkla iş birliği yapıp materyal paylaşımına gittikleri için bazen boşa düşebilirler.

- 11 Marcinhes'ten STN'ye, 15 Ağustos, 1775. 18 Ekim 1775'te Marcinhes Grasset'ye şöyle yazdı: "allait à Ferney où il était demandé toutes affaires cessantes. Peut-être est-ce pour continuer l'Histoire du christianisme suspendue par ces ordres." [Kendisine acil bir ihtiyaç duyulduğu ortamda Ferney'e gidiyordu. Muhtemelen bu emirler tarafından askıya anılan *L'Histoire du christianisme*'ye devam etmek içindi. (HA)]

- 12 Jean-François Favarger, "carnet de voyage," 1776, ms. 1150.

baskısının iki yüz kopyasını göndermeyi teklif etti. 3 Ekim 1776'da *Lettre de M. Voltaire adressée à l'Académie française le jour de la Saint Louis*'nin elli kopyasını göndermek istedi. 24 Şubat 1777'de *La Bible enfin expliquée par plusieurs aumôniers de S.M.L.R.D.P.*'nin baskısını bitirmek üzere olduğunu haber verdi. STN yüz kopya sipariş etti fakat baskı üç ay daha sürunceme kaldı. STN, gecikme için şikayetçi olunca Grasset acele edemeyeceğini zira bu baskının “bizzat yazar tarafından gözden geçirilip tashih edildiği” yanıtını verdi. Dahası, Voltaire'in *Éloge et pensées de Pascal*'ının elyazmasını henüz almıştı ve STN için yaprağı 14 L. olacak şekilde ekstra bin kopya basmayı teklif etti. STN'yi, “iyi müdavim”inden eline ne geçerse onlara sunabileceği konusunda temin etti. Eylül ortasında *Éloge et pensées*'nin basımına *Prix de la justice et de l'humanité*'nin hızlı bir baskısını yapmak için ara verdi. Bu eseri Voltaire, Société économique de Berne tarafından düzenlenen, suç yasasında reformu konu edinen bir makale yazma yarışmasını duyurmak için yazmıştı. Voltaire belki diğer eserlerini Cenevre'nin yeraltı yayıncılarına dağıtmıştı fakat Grasset onun gözdesiydi ve en az bir düzine eserini basmıştı.¹³

Gözden uzak olmasına karşın, belki de bu nedenle, Grasset etkili bir yayıncı oldu. Mektupları yaptığı işler hakkında pek az ayrıntı verir fakat en azından yalnızca matbaacı olarak iş görmediğini gösterir. Voltaire'in kitaplarını genel stoğuna eklemiş, potansiyel müşterileri bilgilendirmiş ve diğer kitapların yanında onları da (muhtemelen el altından) satmıştı. İhtimal ki Voltaire ona, Cramer'e davrandığı gibi davranmıştı, belki biraz daha az hürmetle. Voltaire yine kendi eserlerinden bolmiktarda kendine ayırıyordu, bunları Avrupadaki dostlarına dağıtıyordu fakat kendisinin müellif olduğunu ve

13 Grasset'nin Voltaire için yaptığı işlere, şu ünlü Voltaire biyografisinde de rastlanır: René Pomeau, *Voltaire en son temps* 2 (Fayard, Paris, 1995), 168, 174, 193, 205, 224, 278, 280, 303, ve 548.

kitapların içeriklerini reddediyordu. Kopyaların kalanlarını ise Grasset'nin gönlünce satmasına ses çıkarmıyordu. Hayatının bu döneminde Voltaire'in asıl kaygısı kamuoyunu etkilemekti, yayıncılık sektörünü eserini en iyi şekilde okura ulaştıracak şekilde manipüle etmeyi artık öğrenmişti. Grasset onun için *écraser l'infâme* davasının zaferi için kullandığı makinenin çarklarından biriydi.

Grasset Aydınlanma Çağı'nda bugün görüldüğü gibi büyük bir güç olarak rolünü o zamanlar tam olarak kavramamış olabilir. Mektuplarından görüldüğüne göre diğer küçük çaplı yayıncılar gibi yalnızca bu sektörde hayatını idame ettirmeye çalışıyordu. Diğer kitap satıcılarını hazırladığı kitaplar arasında bilgilendiriyor, satabildiği kadarını satıyor, kalanını takas ticaretinde kullanıyordu. Böylece büyük bir kitap stoğu oluşturmuştu, bu stoğun da büyük kısmını *livres philosophiques* oluşturuyordu. Bunlar yalnızca Voltaire çizgisinden değil, her çeşittendi. Grasset bu kitapların bazılarını diğer yayıncılardan edinmişti hatta en gözde olanları için para ödemeyi de kabul etmişti. STN'ye ilk mektuplarından birinde imzasız bir notla ellerindeki "bütün müstehcen ve pornografik kitaplar ve fiyatları" hakkında soru sormuştu.¹⁴ Bu istek istisnai bir şeydi zira STN pek az *livres philosophiques* basıyordu. STN bunları Grasset gibi bu işte uzmanlaşmış yayıncılardan takas yoluyla ediniyordu, en yaygın yöntem bir yaprak normal kitaba karşılık bir yaprak *livres philosophiques* şeklindeydi.¹⁵

14 Grasset'den STN'ye, 11 Haziran, 1771. Görünen o ki Grasset, STN'nin *Système de la Nature* baskısının kokusunu almıştı. Bu spekülasyondan umduğunu bulamayan STN, bundan sonra nadiren *livres philosophiques* basmış, Grasset de mektuplarında böyle bir talepte bulunmamıştır.

15 Örneğin 19 Haziran 1772 tarihli mektubunda Grasset şöyle yazar: "Comme tous les libraires me donnent deux feuilles contre une de la partie philosophique, je vous propose le même change." Bazen takas oranını para üzerinden, STN'nin standart yaprak başına bir sou tarifesini kullanarak ifade ediyordu. 31 Temmuz 1772 tarihinde şunu yazmıştı: "Pour accélérer un change qui pourrait être avantageux des deux parts, je crois que tout ce qui est de la

1773 ortasında, Grasset STN'ye gayrimeşru eserlerden oluşan büyük seçkiler yolluyor, karşılığında başta Kitab-ı Mukaddes (Neuchâtelli pastör Jean-Frédéric Ostervald tarafından yazılan Cenevreli *La Sainte Bible*'in iki baskısını basmışlardı) olmak üzere görece masum *contrefaçon*lar alıyordu. Nisan 1774'te adını ve kimliğini ele verecek bütün bilgileri gizleyerek "Note de livres philosophiques" başlıklı bir katalog yayımladı. Bu katalogda ateizmden pornografiye kadar bütün yasaklı içerikleri barındıran yetmiş beş yasaklı eser mevcuttu. Cenevre ve Neuchâtel arasında kargolar beş yıl boyunca gidip geldi. Grasset mektuplarında Voltaire dışında bastığı *livres philosophiques*'ten bahsediyordu. Bunların arasında d'Holbach'ın *Histoire critique de Jésus Christ*'i ve Henri-Joseph Du Laurens'e ait *Le Compère Mathieu* vardı. Yine de Voltaire baskıları onun işinin temelini oluşturuyordu. O kadar çok Voltaire baskısı yapmıştı ki bazılarını taşere etmek zorunda kalmıştı.¹⁶ Yalnızca iki baskı makinesi vardı ve ihtiyaç hasıl oldukça matbaacı kiraliyordu, bunların yanında kendisi de çalışıyordu¹⁷. Bunun yanında hesapları tuttu ve kâğıt işlerini halletti. Tabii STN'den gelen, gecikmeler ve karışıklıklar konulu şikayetlere bakılırsa bu işte pek de ehil değildi. Yazışmaları ufak çaplı, biraz sakar bir işletme izlenimi verir.

Voltaire'in 1778'te ölümünden sonra Grasset'in işleri tepetaklak oldu. Ocak 1780'de adı bazı dinsiz ve müstehcen kitapların

partie philosophique prohibée doit être mis réciproquement à deux sols de France la feuille et la partie permise à un sol." [Her iki taraf için de avantajlı olabilecek bir takası hızlandırmak için, yasaklanmış felsefi kısımdan olan her şeyin fiyatının taraflarca sayfa başına iki Fransız sol'u olarak belirlenmesi gerektiğine inanıyorum. (HA)]

16 Grasset, Voltaire'in Tocsin des rois'ini taşere ettiğini STN'ye 29 Ocak 1773 tarihli mektubunda yazmıştır: "Le Tocsin des rois me manque, mais ils seront faits la semaine prochaine, et je les remettrai à qui vous l'ordonnez."

17 Grasset'nin STN'ye 21 Nisan 1770 tarihli mektubu iki baskı makinesinin ve baskı malzemelerinin olduğundan bahseder ve Cramer'in dükkânında ustabaşı olarak yaptığı işi harika bir şekilde, ayrıntılarla anlatır.

basımına karıştı. Cenevre Conseil'yi tarafından hapis ve para cezasına çarptırıldı, matbaa dükkânını satmak zorunda kaldı. STN ile Şubat'ta yaptığı bir yazışmaya göre fakir ve hastaydı.¹⁸ Yine de Nisan'da bir *boutique littéraire* (ticarî kütüphane) açtığını STN'ye haber verdi. Hâlâ stoğunda livres philosophiques vardı ve STN ile takas ticareti yapmak istiyordu: "Size 100 adet 21 yapraklık *Histoire critique de Jésus Christ*, güzel bir baskıdır, gönderebilirim." yazmıştı Ağustos'ta. Sonra mektupları durdu. Mart 1784'te dul eşi, STN'ye bir mektup yazarak onun 27 Şubat 1782'de vefat ettiğini ve kalan 123 L. 15 sou tutarındaki borcu kabul ettiğini fakat ödeyemeyeceğini bildirdi.

Jacques-Benjamin Téron

Yeraltı yayıncıları arasındaki son isim, aynı zamanda da STN arşivlerinde en kabarık dosyaya sahip olan, aynı zamanda Téron l'aîné diye bilinen Jacques-Benjamin Téron'du. Yayıncılık işinin en dibinde iş yapmıştı, özel öğretmenlikler, iflaslar, mahpusluklar arasında bir kariyer inşa etmişti. Kronik fakirliğine ve marjinalliğine rağmen yayıncılık sektöründe güçlü bir isimdi. Kitap fikirleri ortaya atıyor, basım işini taşere ediyor, listesindeki kitapları kitapçılara pazarlıyor, *livres philosophiques* sektöründe kendi yağında kavruluyordu. Meşru bir işi olsa da (bir kitapçı ve ticarî kütüphane işletiyordu) bunlar yalnızca asıl işi için paravandı. Onun neden bu yollara saptığını söylemek ise güçtür. Téron elbette para kazanmak istiyordu ama bastığı kitaplardaki fikirlere bir yakınlık hissetmiş olması da gayet olasıdır. Natif olduğu için Cenevre'de herhangi bir şey satma hakkı yoktu. Her şeye rağmen Bérenger'in natifleri savunduğu eseri *Histoire de Genève*'si için abonelikleri organize etti. Bir önceki bölümde aktarıldığı üzere Cenevreli otoriteler Téron'un ne

18 Flournoy fils et Rainaldis, kargo mümessilleri, STN'ye, 13 Şubat 1772: "Cet hommela est malade depuis longtemps et peu moyenné." [Bu adam uzun zamandır hastadır ve durumu pek iyi değildir. (HA)]

yapmak istediğini anlamışlardı. Téron celbedilip resmî olarak ihtar edildi, kitabı cellat tarafından parçalanıp yakıldı.

Téron, STN'ye gönderdiği ilk mektuplardan birini “matematik üstadı” olarak imzalamıştı. Gayrimeşru durumunu gizleme zahmetine girmeden kitapçı olmamasının umrunda olmadığını açıkça söyledi. Özel ders hocası olması sayesinde Cenevre'nin seçkinleriyle iletişimi vardı ve “Onlara kitap konusunda ihtiyaç duydukları her şeyi” satıyordu.¹⁹ STN sıklıkla kitapçı statüsünde olmayan, el altından kitap satıp para kazanmak isteyen kimselerden sipariş alıyordu. Ödeme garantisi olduğu sürece bunlara kitap tedarik etmekten çekinmiyordu. Téron 22 Haziran 1770'te ufak bir sipariş verdi, STN'yi herhangi bir riske girmedikleri konusunda temin etti. Senetlerini zamanında ödemeyi taahhüt etti karşılığında istediği tek şey ise bu siparişin iş birliği yaptığı Cailler dışında herkesten gizlenmesiydi zira Cenevre'nin köklü yayıncılarının gazabını üstüne çekmek istemezdi. Ticarî imtiyazlarını kıskançlıkla saklayan bu yayıncılar hakikaten de bir müddet sonra Téron'un siparişini öğrenmiş ve bu durumu STN'ye şikâyet etmişlerdi.²⁰ Gönderi sorunsuzca geldi, Téron da ödemeyi 28 Eylül'de yaptı. Daha sonra kendi adını iş kurabilmesi için kiraya veren fakir bir burjuva ile anlaşarak ufak bir butik açtığını haber verdi.

19 Téron'dan STN'ye, 22 Haziran 1770. Téron'un STN arşivlerindeki dosyası ile STN'nin Cenevre'den aldığı binlerce mektup, burada anlatılanların temelini oluşturur. STN'deki dosya ayrıca Jacques-Benjamin'in küçük kardeşi Jean-Louis'den gelen mektupları dağınık hâlde de olsa içerir.

20 19 Eylül 1770'te Barthélemy Chirol, STN'ye Téron'u şikâyet etmişti: “Cet homme n'est ni libraire ni relieur. Il n'a point de boutique et n'a aucun droit de commercer. Il donne seulement des leçons d'arithmétique. D'ailleurs les libraires lui empêcheront bien de faire ce commerce auquel il n'entend rien, et ceux qui lui confieraient ne pourraient manquer d'en être la dupe.” [Bu adam ne bir kitapçıdır ne de mücellittir. Ne dükkânı vardır ne de ticaret yapmaya bir hakkı. Sadece aritmetik dersleri vermektedir. Dahası kitapçılar, hakkında hiçbir şey bilmediği bir işle meşgul olmaktan onu alıkoyacak ve ona güvenenler şüphesiz yanılacaklardır. (HA)]

Bu burjuva, Jacob Samson, Téron'un kendisi gibi matematik öğretmeni olan ve Grandson'da (Neuchâtel'e yakın ufak bir kasaba) ders veren küçük kardeşi Jean-Louis ile açtıkları kitapçı için gerekli yasal zemini sağlamıştı. Jean-Louis yakın zamanda kendisinin yazdığı, çeşitli yerel para birimleri arasında çevrim yapma tekniklerini anlatan bir risalenin basımını STN'ye sipariş etmişti. Künyesinde, sanki meşruluğu dert ediyorlarmış gibi "à Genève, chez les frères Téron" yazıyordu. 1 Temmuz 1771 tarihli bir genelgede valiklerini daha açık bir şekilde ilan etmişler, o dönemki ticarî firmaların âdeti olduğu üzere muhataplarına imzalarının bir örneğini sunmuşlardı.

Bu tarihlerde, dükkânlarındaki "çok sayıda yeni eser" ile övünüyorlardı. Mallarının bir kısmını STN'den tedarik etmişler, 1771 ve 1772 yıllarında buradan on bir ufak parti mal almışlardı. Sipariş ettikleri kitaplar perakende satıcılar tarafından tercih edilen cinsten suya sabuna dokunmayan kitaplardı; gezi, tarih, hafif kurguyla karışık serüven, popülerliğini hep koruyan Madam Riccoboni'ye ait duygusal romanlar... Bu siparişler, Cenevre'de asıl ticaret odağının çeperinde iş yapan mütevazı bir işletme izlenimi verir.

Téron biraderler, yasaklı kitapları STN dışındaki kaynaklardan edinmişlerdi. 10 Ocak 1772 tarihinde Jacques-Benjamin Fransız sarayına ve hükûmetine karşı yazılmış ünlü bir karalama olan Charles Théveneau'nün *La Gazetier cuirassé*'yi satma suçundan tutuklandı. Sorgulamasında Jacques-Benjamin, Amsterdam'daki Marc-Michel Rey'e yüz kopya sipariş ettiğini itiraf etti fakat bu eseri hiç okumadığını, satın alan kişilerin de adlarını bilmediğini söyledi. Cenevre Conseil'yi onu resmî olarak ihtar etti ve üç günlük hapis cezası verdi. 22 Ağustos'ta bir kez daha ihtar edildi, bu kez Bérenger'in *Histoire de Genève*'sinin abonelik kampanyasına adı karışmıştı. 1773 tarihinde Téron Kardeşler yeterli sermayeye sahip olmayan birçok kitapçının başını yakan bir yanlışa bulaşmışlardı:

satabileceklerinden fazla kitap sipariş ediyorlardı. Birkaç senedi ödeyemeyince kredibiliteleri çöktü. 9 Mart 1773'te, Daniel Argand, bir tüccar ve STN'nin Cenevre'deki mümessili, ana ofisi uyararak Téron biraderlerin "her yerde arandıklarını bildirmişti. 15 Haziran 1773'te Argand, STN'yi, Jean-Louis'in "her yeri rahatsız ettiği"ni, şahsî alacaklılarından kaçmak için saklandığını, ağabeyinin işi yüzdürmeye çalıştığını yazmıştı. STN daha sonra Jean-Louis'nin ticaretlerinde kendi hissesinden vazgeçtiğini, ağabeyini, karısını ve çocuklarını Cenevre'de bırakıp o işten bu işe savrulduğunu öğrendi. 21 Haziran 1775'te STN'ye gönderici adresi olmayan, meydan okuyan bir mektup yollayıp para birimleri hakkındaki kitabının baskısından kalan borcu ödeyemeyeceğini beyan etmişti. Yazdığına göre hiçbir şeyi yoktu. Ailesindeki mobilya karısına aitti. Eğer STN dava açarsa onu hapse attırabilirdi fakat tek sou bile toplayamazdı üstelik çocukları da açlıktan ya da bir fakir evinde (hôpital) geçirilen kısa bir ömrün ardından ölürdü.²¹ Ondan bir daha haber alınmadı.

- 21 Jean-Louis Téron'dan STN'ye 21 Haziran 1775: "Je n'ai d'autre ressource que mes talents, car le peu d'effets mobiliers que je puis avoir ne sont pas à moi mais à mon épouse . . . de sorte que si vous vous obstinez à me poursuivre je ne pourrais vous payer que de ma personne, et mes enfants seraient alors réduits à mourir de faim ou à se prévaloir de la ressource avilissante des hôpitaux, et ce dernier moyen est plus terrible que la mort même . . . Je ne suis pas fait pour languir toujours dans l'indigence, et sans doute un moment favorable viendra où j'en sortirai, et alors soyez convaincus que je me ferai une loi de vous satisfaire." [Yeteneklerimden gayri hiçbir kaynağa sahip değilim çünkü sahip olabileceğim birkaç gayri menkul varsa bunlar da esasında bana değil karıma aittir... dolayısıyla eğer beni takibat altında tutmak noktasında ısrar ederseniz size ancak şahsen ödeme yapabilirim ve bundan ötürü çocuklarım açlığa düçar olur veya ölümün kendisinden daha korkunç bir durum olan hastanelerden medet arama şeklindeki alçaltıcı seçeneğe mecbur kalır. Fakirlikle ebediyen sürünmek yazgım değildir ve gönlünü ferah tut ki taleplerini karşılamayı görevim hâline getireceğim. (HA)] 11 Mayıs 1775'te, Argand, STN'yi Jean-Louis'nin nihayet Bern'de "bureau des coches"de iş bulduğu yönünde bilgilendirdi. 242 livre tutarındaki borcunu ise hiçbir zaman ödemedi.

Bu arada Jacques-Benjamin felaketle uğraşmak zorundaydı. 3 Temmuz 1773'te alacaklarına gönderdiği bir genelge ile borç affı için yalvarmayı denedi. Kardeşinden bahsetmedi. Senetlerini ödeyemediği için ocak ayındaki ödemelerini iptal etmek zorunda olduğunu duyurdu. Daha sonra borçlarını amorti edebilmek için Cenevrelî iki yatırımcıyla limitet ortaklık (*société en commandite*) kurarak nakit avans aldı. Fakat borç yükü o kadar fazlaydı ki yatırımcılardan biri çekildi, Téron ödemelerini durdurmak, bir kez daha hesap defterini mâli meselelerin hallolduğu Cenevre temyiz mahkemesine göndermek zorunda kaldı. Yine de uzun vadede borçlarını temizleyeceğinden emindi, tek gereken alacaklılarını borç yapılandırmasına ikna etmektir. Eski işini likide çevirecek, yeni bir iş kuracak, bu kez daha ufak çapta, daha titiz bir muhasebe ve kitap alımı ile çalışacaktı. Temyiz mahkemesinde hesap defteri incelendikten sonra Argand, STN'ye Téron'un ödenemeyecek bir miktarda, 50 bin L.'lik bir borç biriktirdiğini bildirdi. Varlıkları ise çoğunluğu kitap olmak üzere 5 bin L. ancak ediyordu. Téron'un iddiası ise kitaplarının 15 bin L. değerinde olduğu yönündeydi. Daha sonra bilirkişi değerlendirmesi bu rakamı 4 bin olarak sabitledi. Téron'un harabelerinden para çıkarmanın imkânsız olduğunu yazıyordu Argand. STN, en iyisi eline ne geçirebiliyorsa onu almalıydı; nakdî olarak olmasa da aynî olarak. STN de öyle yaptı. İki yıl sonra Argand, Téron'un hâlâ 285 L. borcunun kaldığını fakat bunun için onu dava etmenin bir fayda getirmeyeceğini yazdı. O vakitler, Téron karısından boşanmıştı. Bu, "kişilerin ve malvarlığının ayrılığı" denen hukukî bir manevraydı, bu sayede karısına geçen mallara el konulamayacaktı.²²

Her nasılsa işini diriltmeyi başardı. İşini kaybettikten sonra bir kez daha aritmetik dersleri vermeye ve muhasebeci olarak

22 Argand'dan STN'ye, 31 Ağustos, 1773, ve 11 Ekim, 1775.

yarı zamanlı çalışmaya başlamıştı. Kitap ticaretine geri dönmeye kararlıydı. Ostervald'a yazdığı mektupta "En zekî insanlara ve en her türden kişiliklerle bağlantı kurabilmesini sağlayacak, kendi içinde bol çeşitlilik sunan bir işte çalışmak" istediğini yazıyordu.²³

1774 baharında, Téron alacaklılarıyla boç yapılandırmasına gidip (şartlarını yazmamıştı) kitap satmaya devam etti. Bu kez daha çok *livres philosophiques* talebine odaklanmıştı. 6 Nisan'da STN ona yazdığı mektubunda "Stoklarınızı seve seve doldururuz, azımsanmayacak bir yardım yaparız." diyordu. Téron hemen, STN'ye *livres philosophiques* tedarik edebileceğini, kendi eserlerinden üç yaprağa karşılık STN'nin eserlerinden dört yaprak istediği yanıtını verdi. Yakın zamanda eline Helvétius'un ölümünden sonra yayımlanan ateistik makalesi *De l'homme* ve başka bir ateistik eser geçecekti. Dahası, STN'yi borçlarını her ay 12 L. tutarında kitap göndererek ödeyeceği konusunda temin etti. Bunu alacaklılarından gizlemişti zira alacaklıları böyle adamına göre muamele yapmasına itiraz ederdi.

23 Nisan'da Téron, Neuchâtel'e ilk kargosunu, kargodaki malların adını, miktarını ve değerini yazan bir fişle (bu bölümün sonunda 6.1 numaraları ekte görünebilir) gönderdi. Bu kargo, yedi eserin iki ila on iki arasında, bağlanmamış kopyasından oluşuyordu. Bunların çoğunluğu Voltaire tarzı lâdinîlikten d'Holbach'ın isimsiz ve gizlice ürettiği açıktan ateizm savunusu yapanlara kadar din kaşıtı çeşitli makalelerden oluşuyordu. Daha sonraki gönderilerin aksine bunda politik karalamalar ya da pornografik eserler yoktu. Anlaşıldığı üzere Téron, kendi *livres philosophiques*'inden üç yaprağa karşılık STN'nin stoklarından dört yapraklık sıradan *contre-façon* alıyordu. Bu nedenle karşılık olarak gelecek gönderinin

23 Téron'dan Ostervald'a 7 Aralık 1773. Téron Ostervald ile 1772 yazında Neuchâtel'e yaptığı gezide tanışmıştı.

711 yapraklık olmasını istemişti. STN kataloğundan dört eser seçti: Marie Geneviève Charlotte Thiroux d'Arconville'in ahlakî bir risalesi, *Sainte Bible; De l'amitié et des passions, Dictionnaire des arts et métiers* ve Voltaire'in *Questions sur l'Encyclopédie*'si. Üç gün önce Téron, Madam Riccoboni ve Baculard d'Arnaud'un bazı romanlarını sipariş etmişti. Bu kitapların hepsinin Cenevre'de satışı serbestti. Téron ve STN arasındaki takip eden takas alışverişleri de bu şekildeydi. Téron STN'den Cenevre'de satışı yasal olan eserleri alıyor, STN de Téron'dan yasaklı eserler temin ediyordu. Çok talep gören yeni eserlerin (*nouveautés*) dışında dörde üçlük oran sabit kalmıştı.²⁴ İki taraf da özel hesaplar tuttular, yapraklar üzerinden hesaplama yaptılar, düzenlikli aralıklarla hesaplar kapatıldı ve yeni hesaplarla dengenin sağlanmasına devam edildi.

Takaslar bu şekilde beş yıl boyunca, 1779'a kadar devam etti. Yasaklı kitapların tedariki hiç bitmedi, bunda Ferney'de ikâmet eden Voltaire'in yakınlığı da etkiliydi. 24 Mayıs 1774'te Téron, Voltaire'in *Éloge de Louis XV* başlıklı, çok satacağı kesin olan yeni eserinin basılacağını, bu nedenle takas oranının değişmesi gerektiğini yazdı. Voltaire'in eserinin bir yaprağına karşılık STN'den üç yaprak istiyordu. Bu kitapları nereden edindiğini söylememekle birlikte bazılarını kendisinin basmış olabileceğini ima ediyordu. "*De l'homme'm*" diyordu o sırada yapılan baskı için. *Le Christianisme dévoilé* baskısını sipariş etmişti. "Şu anda büyük bir gizlilik içinde *Système de la nature*'ü basıyorum." diyordu başka bir mektubunda. Daha sonra *Système* için "benim baskım" diyecekti hatta *éditeur* titrini "kendisine, *libraire* ya da *libraire-imprimeur*'a

24 Téron, 14 Nisan 1774 tarihli mektubunda sabir bir takas oranını savunuyordu: "*Je vous donnerai 3 feuilles de livres philosophiques que vous m'aurez demandés contre 4 des vôtres à choisir indistinctement.*" [Sizin verdiğiniz dört taneye karşılık olarak felsefe kitaplarından benden istediğiniz 3 yaprağı herhangi bir ayırım yapmadan size vereceğim. (HA)]

değil” verecekti.²⁵ Bu, “yayıncı”nın Fransızca karşılığının kullanılışına rastladığım ilk metindir. Téron’un bu dönemde matbaası yoktu hatta kitapçı dükkânından da çalışmıyordu fakat Temmuz’da bir kitapçı açmayı planlıyordu. Yaptığının farkında olarak modern yayıncının rolünü üstleniyordu, baskıları ayarlıyor, bunları bastırıyor, araçlara satıyordu.

Téron’un yayıncılığı gizli kapaklı ve ufak çaptaydı fakat yine de sermaye istiyordu. Nasıl olmuştu da birkaç ay önce iflas etmiş marjinal bir girişimci bunu başarmıştı? Muhtemelen 1773’te limitet ortaklığını destekleyen Pons ve Pestre gibi mâli destekçileri vardı. Ufak paraları riske ederek büyük kazançlar sağlayabilirlerdi zira *livres philosophiques*, sektörde kârın en yüksek olduğu alandı. Mamafih, Téron STN’ye yazdığı mektuplarda kaynaklarıyla ilgili herhangi bir ipucu vermemişti. Söylediği tek şey, “au bas de la Cité” bir kitapçı açmaya çalışırken varsıl bir bankerin evine aritmetik dersi vermeye gittiği idi. Kitapçı açma girişimi masraflıydı, “Ev taşımak, duvar ustaları ve marangozlarla uğraşmak yüzünden hesaplarımı ihmal etmek zorunda kaldım.” diyordu 26 Ağustos’ta. Aynı zamanda matbaacılara ödeme yapmak ve karısının taleplerini karşılamak zorundaydı, nakde ihtiyacı vardı. 9 Eylül’de Jean Dassier ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre Dassier, daha önce Jacob Samson’un yaptığı gibi kitapçı için burjuva statüsünü ödünç verecekti.²⁶ Téron, stoklarını STN ve diğer

25 6 Mayıs 1774’te, Téron STN’ye üç broşür gönderdiğini söyledi, şunu ekledi: “Je n’en suis pas l’éditeur. Celui qui les a imprimées ne veut me les fournir qu’à des conditions qui ne me permettent que de vous donner une feuille contre trois des vôtres.” [Ben bu kitapların editörü değilim. Yayımcılar sizden gelecek üç taneye karşı bir yaprak vermem koşuluyla bunları bana vermektedir. (HA)] Bu sözcüğün başka bir kullanımına Cenevreli kitapçı Charles-Frédéric Perlet’nin STN’ye yazdığı 27 Haziran 1780 tarihli mektupta da rastlanılır. Montaigne’in *Essais*’nin bir baskısından bahsederken şöyle der: “Il n’en reste plus chez M. Cailler, qui en est l’éditeur.”

26 STN’ye 25 Ekim 1774 tarihinde yazdığı mektupta Téron şöyle der: “Je vais mettre en train ma partie philosophique à présent qu’ayant ouvert ma

yayıncılarla takaslar yoluyla büyüttü, dükkânına bir *magasin littéraire* (ticarî kütüphane) açarak müşteri sayısını artırdı. *Magasin* üyeleri kitapları satın almak yerine bir abonelik ücreti karşılığında ödünç alabiliyordu. Kitapçılar böyle girişimlerle stoklarındaki kitapları kullanıma sokuyorlar, dükkânlarında sosyal aktivite ortamı yaratıyorlardı.

STN, borçlarını ödeyemeyen kitapçılarla iş yapmaktan kaçınıyordu fakat öte yandan livres philosophiques tedarikine ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle Cenevreli muhatapları Louis Marcinhes'i Téron'a göz kulak olmakla, borcunu zamanında ödemesini ve fazla borçlanmamasını sağlamakla görevlendirdi. Mart 1775'te, Marcinhes STN'yi Téron'un iki kasa kitap yollamak üzere olduğu konusunda bilgilendirdi. Nisan'da, onun gayrimeşru kitaplar için Cenevre'deki en iyi adres olduğunu, "Mümkün olan en ucuz fiyat"ı sunduğunu yazdı. Téron orijinal eserler basmayı bile düşünüyordu.²⁷ Téron'un yayınevi ufak olmasına rağmen ayakta kalabilir gibi görünüyordu.

9 Aralık 1774'te, *Le Christianisme dévoilé*'in ikinci baskısını yaptığını, Şansölye René-Nicolas-Charles-Augustin de Maupeou'nün yönettiği Fransız vekaletine yönelik en kuvvetli hücumlardan biri olan *Journal historique de la révolution opérée*

boutique je pourrai me livrer d'avantage à mes occupations de librairie." [Kendi dükkânımı açtığıma ve kendimi kitap satma faaliyetime daha fazla adayabileceğime göre şimdi felsefe çalışmamla devam edeceğim. (HA)] Adresi şimdi "au Magasin littéraire, au bas de la Cité." [Şehrin eteğinde bir edebiyat dükkânında/kitapçıda (HA)] şeklindedir. Kariyerinin bu aşamasındaki ilişkileri şurada özetlenmiştir: Kleinschmidt, *Les Imprimeurs et libraires de la république de Genève*, 172-174.

- 27 1 Haziran 1774 tarihli mektubunda Téron, STN'ye şunu yazar: "On me propose trois manuscrits. Je vous donne ci-jointe copie des titres. C'est quelque chose de bien profond et bien médité. Dites-moi, je vous prie, Messieurs, l'opinion que vous en avez pour le débit." [Bana üç el yazması sunulmuştur. Başlıkların nüshalarını senin için zarfa koydum. Bunlar derindir ve iyi düşünülmüştür. Yalvarırım bunların satış bakımından potansiyelleri hakkındaki fikirlerinizi söyleyin beyler. (HA)]

dans la constitution de la monarchie française par M. de Maupeou’ü yeniden basmak üzere olduğunu bildirdi. Bu eser, 10 Mayıs 1774’te XV. Louis’nin vefatı sonrası Fransa’yı sarsan hükümet karşıtı politik karalamaların bir parçasıydı. O zamanlar Maupeou’nün hükümeti görev başında değildi fakat bu tip eserleri yeni gelen hükümet de bastırmaya çalışıyordu zira bunlar, bütün siyasî sistemlerin çürümüşlüğüne ortaya koyuyordu. *Journal historique*, “Maupeouana” diye tâbir edilen Maupeou karşıtı edebiyatı üç ciltte toplamış bir antolojiydi. O kadar iyi sattı ki önce beş cilde, sonra yedi cilde genişletildi. Bu talebi değerlendirmek isteyen Téron’un baskı masraflarını ödeyecek kaynak bulması gerekiyordu. Müreffeh bir gelecek fırsatı bulsa da mâli baskı nefes aldırılmıyordu. Yazdığına göre ticarî kütüphanesi çok iyi çalışıyordu ve “iş gezilerine çıkabilecek, çok sayıda diğer girişimle uğraşabilecek” bir yardımcı işe almak istiyordu. Ticareti genişledikçe, “Sizi daha fazla sayıda eserle buluşturabilirim” diye STN’yi temin ediyordu.

Matbaacı, *Journal historique*’i 1775 Şubat’ının başlarında katlamaya başlamıştı. Téron STN’ye mart ayında iki yüz kopya gönderdi, kalanı da Lyon ve Avignon’daki kitapçılara yolladı. Bu işi çok yakından takip eden Marcinhes, STN’ye Téron’un bu işi mâli destekçilerinden, özellikle de *magasin littéraire*’nin kurulması için 100 louis veren Dassier’den gizli olarak yaptığını bildirdi. Eğer alacaklılar, Téron’un borcunu ödemek yerine STN ile iş yaptığını öğrenseler çok öfkelenirlerdi.²⁸ Fakat aralarındaki anlaşma nakitle değil de takasla ticarete dayandığı için bunu gizli tutmayı başardılar.

Téron’un bakış açısına göre asıl problem, takaslardaydı. *Journal historique* baskısını gönderdikten sonra anlaşmaları uyarınca STN’nin kataloğundaki kitaplardan bir seçki yaptı. STN ise istenilen kitapları göndermek yerine en son

28 Marcinhes’ten STN’ye, 24 Nisan 1775.

baskılarından az sayıda kopya yolladı. O zaman Téron, aralarındaki hesapta kendi aleyhine olan dengesizliği fark etti. STN'nin ona 12 bin yaprak borcu vardı, yalnızca 3 bin yapraklık kitap göndermişti. Üstelik bunlar da onun istemediği, ciltlenmemiş eserlerdi. STN, Téron'un daha önce yaptığı borcu kapatmak için onun en iyi kitaplarını alıyor, kendi çok satan eserlerini ondan esirgiyor, takas ticaretinde ibreyi sürekli kendi lehine kaydırıyordu.

Mayıs 1775'te STN başka bir kargo daha gönderdi, Téron'un istediği kitapların çoğu yine yoktu. Aynı zamanda Fransa genelinde kapış kapış giden ve şimdi iki cilt daha eklenen *Journal historique*'ten bir parti kopya daha istedi. Maalesef bu kez Téron, bu ciltleri Lyon'da onun için baskı yapan Gabriel Regnault'tan edinememişti. Yetkiyi 1773'te tamamen ona bırakan fakat mesleğe devam eden babası Geoffroy ile birlikte Regnault, Lyon'daki en cüretkâr korsan yayıncılardan biriydi. *Encyclopédie*'nin quarto baskısında, Voltaire'in eserlerinin édition encadrée'sinde (en güzel, en eksiksiz baskı), Raynal'ın *Histoire philosophique*'nin Nouffer baskısında iş birliği yapmıştı. Elde kanıt olmasa da *De l'homme*'yi Téron için basmış gibi görünmektedir. Fakat iş, *Journal historique*'in iki bin kopyalık dördüncü ve beşinci cilt baskısına gelince, Téron'a göndermeyi reddetti. Téron bunları ödeyemiyordu, ilk üç cildin parasını da ödememişti. Pazarlık yapmak ya da dava açmakla korkutmak yerine Regnault bunları kendine saklamaya, ilk üç cildi yeniden basmaya, böylece genişletilmiş seti satışa sunmaya karar verdi.

Bu arada Téron, sinirlenen STN'yi eylemek zorundaydı. *Journal historique*'in ilk kısmını satın alan müşteriler, ikincisini talep ediyordu. Téron, STN'nin protestolarına şöyle karşılık verdi: "Kaynaklarım birbiri ardına baskılara izin veremeyecek denli kısıtlıdır." Son iki cildi STN'ye gönderebilecek ya da bastırabilecek durumda değildi. Fazla açılmıştı. Bir özür

mahiyetinde, henüz basmış olduğu *Système de la nature*'ün yeni baskısını göndermeyi teklif etti. STN, takas olarak elli kopya istedi. STN'nin uzun süredir istediği kitapları göndermediğinin farkında olan Téron, talep ettiği kitaplar STN'den gelene kadar bunu göndermeyi reddetti. Akabinde STN bu anlaşmazlığın çözümü için Marcinhes'i yolladı. Marcinhes'in sürdürdüğü görüşmeler bir yere varamadı, sonunda Marchines, Téron'u *barbouillon* (kayıp dava) ilan etti.²⁹

Her şeye rağmen görüşmeler Kasım'da devam etti. Téron iki yüz *Systeme de la nature* kopyası göndermeye hazır olduğunu duyurdu. Onları ayırmıştı, yalnızca "iplerini sıkılaması" gerekiyordu. Fakat önce takas defterindeki hesaplar düzeltilmeliydi. STN onu başka bir popüler karalama olan *Anecdotes sur Mme la comtesse du Barry*'yi basmaya cesaretlendirdi.³⁰ *Journal historique*'in de ilk ciltlerini basmaya hevesliydi. Fakat artık, talep ne olursa olsun finanse edebileceğinden fazla işe atılmaması gerektiğini öğrenmişti. Borçlarını ödeyene kadar, "Ne *Anecdotes du Barry* ne de başka bir yeni eser beni baştan çıkarabilir" diyordu.

Bu cimrilik ekonomikti, ideolojik değil. Téron, ateizm ve politik karalamanın yanında pronografi yayınlamaya da hazırды. Nisan 1776'da takas ticaretindeki şartlar ona yeterince uygun olursa "müstehcen bir kitap"ın çok sayıda kopyasını sağlamayı teklif etti. Bu şekilde STN kendi müşterilerine yasak eserlerler sunabilecek, ona da Cenevre'de rahat rahat satabileceği kitaplar verecekti. "Özellikle çok sayıda romana, gezi ve tarih kitaplarına ihtiyacım var."

İsviçre'de saygın bir yayıncıyla yeraltı taciri arasında takasla gelişen ticaret dengesi böyle bir şeydi. Bu ilişkileri daha fazla takip etmek imkânsızdır zira Téron'un dosyasındaki

29 Marcinhes'ten STN'ye, 15 Ağustos 1775.

30 STN 'den Téron'a, 22 Kasım, 1775: "Vous pouvez spéculer sur cet article." [Bu madde üzerinde spekülasyon yapabilirsiniz. (HA)]

mektuplar burada biter. Cenevreli kaynaklara göre 1777 yılında paravan olarak kullandığı Dassier'i başka bir burjuva, Charles Rimon ile değiştirmişti.³¹ Rimon bir yıl sonra bu işten çekildi. Téron'un paravanı kalmamıştı. Cenevre ticaret odası, Téron'un başka isimler altında işini devam ettirme çabalarına tepki olarak dükkânını kapatmakla tehdit etti. En sonunda, Eylül 1778'de üçüncü bir burjuva, François Marchand'ı buldu. Marchand et Guerloz fils. Adı altında işletmesini devam ettirdi. Ticaret odası 1780 yılında bu saklambaç oyunundan bıkarak firmanın kapatılmasını emretti.

Likide edilecek pek bir şey yoktu. Téron, Ağustos 1779'da bir kez daha iflas etmişti. STN'yi temsil eden bir noter, borcun kitaplarla tahsil edilmesini önermişti, "Çünkü kötü borçlularınız varsa alabileceğinizi alırsınız."³² Alacaklılar Téron'un *magasin littéraire*'inde karısının direktifi altında kâtip olarak çalışmasına izin verdiler, resmiyette hâlâ boşanmış görünüyordular. STN'ye 21 Mayıs 1782 tarihli son mektubunda uzun zamandır sahip olduğu borcu ödeyemeyeceğini beyan ediyordu. Yine özel derslerle hayatta kalmaya çalışıyordu, "Çünkü kitap ticaretine gelirsek, oradan ekmek parası bile çıkmıyor."

Tarihçiler çatı katlarında yaşayan, güç bela hayatta kalan yazarlarla sıkça karşılaşır. Marjinal yayıncıların da kendilerine

31 Kleinschmidt, *Les Imprimeurs et libraires de la république de Genève*, 173–174.

32 Bernier'den, "notaire et procureur," STN'ye, 18 Ağustos, 1779: "Ses biens ont été mis sous la garde d'un curateur que la justice a établi pour la sûreté de ses créanciers; et comme le vide de son bilan n'était pas petit, que le peu qu'il restait a été discuté en faveur de créanciers hypothécaires ou privilégiés, je ne vois pas, Messieurs, que vous y puissiez prétendre [à] quelque chose." Bernier, Téron'un "le commis ou la personne salariée du cabinet littéraire." ["Edebiyat şirketi tarafından istihdam edilen kişi ya da kâtip" (HA)] olarak çalışmasını bekliyordu. [Kendi varlıkları mahkeme tarafından atanmış bir kayyım tarafından alacaklılarının emniyeti için koruması altında kalacak. Bilançosundaki borç açığı çok küçük olduğundan ve geriye kalan az miktardaki unsur imtiyazlı ya da emniyet altına alınmış alacaklıların yararına tahsis edildiğinde, bunlar üzerinde hak iddia edebileceğiniz herhangi bir şey görmüyorum. (HA)]

göre bir Grub Sokağı³³ vardı, işlerini kaybetmemek için canla başla çabalıyorlardı. Téron, Grasset, Gallay ve Cailler gibi gölgede kalmış çok girişimci vardı. Bunlar kitap piyasasındaki yasaklı kitaplar konusunda uzmanlaşmışlardı; yalnızca *philosophe*'ların eserleri hususunda değil, *livres philosophiques* olarak bilinen her şey üzerinde.

Ek 6.1

Yaprak Takasları: Téron'un 23 Nisan 1774 Tarihli Gönderisi

STN'ye ilk gönderinde, Téron takasın nasıl hesaplandığını gösteren bir kargo fişi göndermişti. Bu fişte, her kitabın kaç yapraktan oluştuğu ve bu balyada o kitaptan kaç kopya yer aldığını yazıyordu. Daha sonra yaprakların toplam sayısını “compte de changes” yani nakit karşılıktan ziyade yaprak sayısı ile hesap yapılan özel deftere yazıyordu. Bu gönderideki yedi kitap yüksek ölçüde illegal ve içerik yönünden genelde felsefi idi. Diğer gönderiler, Téron'un *livres philosophiques* stoğunun yanında tuttuğu siyasi karalamalar ve pornografik eserleri de kapsıyordu.

8 *Histoire critique* [İsa Mesih'in Eleştirel Tarihi - d'Holbach] 21 yaprak. . . 168 yaprak

6 *Lettres de Bolingbroke* [Muhtemelen XV. Louis Döneminin Siyasi Tarihi ya da

Viscount Bolingbroke'un mektupları] 12,5 yaprak . 75 yaprak

3 *Traité des imposteurs* [Üç Düzmece Üzerine Makale, Jan Vroesen'a atfedilmiş] 9 yaprak . . . 27 yaprak

33 Londra'da on dokuzuncu asra kadar ucuz yazarların sefalet içinde yaşadıkları sokak. (ç.n.)

6 *Théologie* [Taşınır Teoloji ya da Hristiyan Dininin Kısaltılmış Sözlüğü - d'Holbach] 10,5 yaprak . . . 63 yaprak

12 *Catéchumène* [Katekümen, Çinceden çeviri - Charles Borde] 2 yaprak . . . 24 yaprak

2 *Choses utiles à 3 volumes* [Faydalı ve Makbul Şeyler-Voltaire – Üç Cilt] – 67,5 yaprak 134,5 yaprak

Cartonnures [Mukavva Ciltler] Altı Cilt için . . . 24 yaprak

6 *Saül* [Saül, Kitab-ı Mukaddes'ten bir Trajedi - Voltaire]
3 yaprak . . . 18 yaprak

[Toplam] . . . 533,5 yaprak

4'e 3 oranı nedeniyle ekstra 1/3 yaprak da eklenince borcunuz 711 yaprak tutmaktadır.

7. Korsanlar Konfederasyonu

KORSAN YAYINCILAR TEK BAŞLARINA HAYATTA KALAMAZLARDI. Riskler çok büyüktü, üretimden alacakları tahsil etmeye kadar her aşama riskliydi. Boyutuna göre değişmekle birlikte bir kitabın baskısı altı ay alıyordu. Kâğıtlar genelde önden sipariş ediliyordu, bu da büyük bir sermaye istiyordu. Korsan yayıncılar, kâğıt fabrikasından siparişini beklerken, sipariş geldikten sonra da dizgicilerin ve baskıcıların yaprakları hazırlamasıyla uğraşırken rakiplerinin kendilerinden önce davranıp kitabı piyasaya sürdüğüne sıkça tanık oluyorlardı. Yeniden baskı yarışı dağıtım aşamasında da zorluklarla örülüydü; gönderiler gümrüklerde gecikiyor, depolarda bekliyor ya da en kötüsü *chambre syndicale*'in müfettişleri ve gümrük muhafızları tarafından el konuyordu.

Gönderiler vaktinde yetiştiğinde bile bazen beklendiği kadar satmıyordu çünkü fazla iyimser hesaplar, piyasadaki taleple uyuşmuyordu. Bazıları *drogues*, *fours* ya da *garde-magasins* (yayıncıların başarısızlığa taktığı çeşitli isimler) olup depolarda tozlanmaya terk ediliyordu. Çoğu satıcı, senetlerini vaktinde ödemeyi (Genelde senet yapıldıktan bir sene sonra ödenmesi beklenirdi.) başaramıyordu, zira onlar da yerel seviyede zorluklar yaşıyorlar, kendi müşterilerinden ödeme alamıyorlar ya da nakit bulamıyorlardı. Nakde çevrilebilirlik giderek nadirleşiyor, iflaslar özellikle 1770'li ve 1780'li yıllarda sektörün gayrimeşru tarafında sıklaşıyordu.

Bu zorluklara bakınca, güçbirliğine gitmek mantıklı bir seçenek oluyordu. Birbirlerinin gırtlığına çökmek yerine korsan yayıncılar antantlar, saldırmazlık paktları, ittifaklar kurarak riskleri ve kârları bölüştüler. En basit iş birliği çeşidi yaprak takasıydı. STN'nin Téron'la yaptığı gibi her ortak bir özel “takas hesabı” açıyor, burada gönderilen ve alınan yaprakların hesabını tutuyordu. Hesap tutmak karşılıklı güven istiyordu. Daha da önemlisi, iki taraf da kendi stoklarında hangi kitapların olduğu, hangilerini takas etmek istedikleri hususunda açık olmalıydı. Eğer çok satan bir kitabını takasta kullanmak istemezse ittifaktaki güveni zedelemiş olurdu. İttifakları tehdit eden bir diğer şey de müttefiklerin yerel ya da bölgesel düzeyde rekabet etmeleri, hatta aralarındaki anlaşmalara karşın fiyat kırmalarıydı. Genelde, her yayıncı perakende kitapçılar arasında kendi müşteri ağını kurardı. Kendisi bazı şehirlerde güçlü satışlar beklerken müttefiki de başka şehirlere odaklanırdı. Fakat ayrışmalar korsan yayıncılığa içkin bir şeydi ve bu, rakip yayıncılar arasında çatışma ve iş birliği arasında sürekli bir gerilime sebep oluyordu.

Bu sistemin nasıl işlediğini anlamanın en iyi yolu Neuchâtel, Lozan ve Bern'de yer alan üç *société typographique* arasındaki etkileşimi takip etmektir. Beşinci bölümde anlatıldığı üzere ilk ikisi 1770'ler boyunca geniş ölçüde korsan kitap ticareti yapmıştı. Üçüncüsü, La Société Typographique de Berne (STB) yahut Typographische Gesellschaft Bern¹ diğerlerine benzemekle beraber kendi kişiliğine sahipti.² Vinzenz Bernhard Tscharner adında ilerici, genç bir soylu, STB'yi 1758 yılında kâr amacı gütmeyen, ufak bir yayınevi girişimi olarak Aydınlanma değerlerini Bern seçkinleri arasında yaymak ve

1 Bern Matbaa Cemiyeti (ed.n.)

2 Stephan Bösiger, “Aufklärung also Geschäft: Die Typographische Gesellschaft Bern,” *Berner Zeitschrift für Geschichte* 73 (2011), 3–46, bu eser de STN arşivlerinden faydalanmıştır.

edebiyat zevki kazandırmak için kurmuştu. Tscharner şehre on sekizinci asır boyunca hâkim olan varsıl oligarşiye mensuptu. Neuchâtel ve Cenevre gibi, Bern de yalnızca zenginler ve güçlülerin girebildiği *council*’ler tarafından yönetiliyordu. Bugünkü Aargau ve Vaud kantonlarını fethetmişti, şehrin servetinin büyük kısmı buradan geliyordu.

Tscharner’in öngördüğü üzere STB, iki belleten basmakla işe başladı. Bunlar, akademiler ve üniversiteleri hedefliyordu, Bern’in kendi akademisinin, Oekonomische Gesellschaft Bern’in eserlerinden besleniyordu. Tscharner bu girişimi finanse etti ve İtalya’dan Bern’e gelip Protestanlığa dönmüş bir bilgin olan Fortunato Bartolomeo de Felice (daha sonra Barthélemy de Félice olarak bilinecektir) editöryal işlerin çoğunu halletti. 1762’de Félice, Yverdon’a göçtü, Bern’deki tanışlarının desteğiyle bir yayınevi kurdu. Diderot’un *Encyclopédie*’sinin Protestan bakış açısıyla elden geçirilmiş bir edisyonunu basmaya odaklandı. Tscharner ise arkadaşları ve aile dostları ile birlikte Bern Akademisi’nin konferanslarını ve tarımbilim makalelerini basmaya devam ediyordu. Ticarî işleri yönetmesi için Serini adında bir başka İtalyan edebiyatçıyı tuttu, daha sonra ise onu Heidelberg’den Pfaehler ile değiştirdi. (Pfaehler 1774’te STB’nin müdürlüğü mertebesine yükselse de ilk adını bulamadım. Serini’nin ilk adını da bulamadım.)

Tscharner, 1764 yılında yayıncılığı bırakarak politikaya atıldı, Bern’in büyük konseyine (Grosser Rat) katıldı. Onun rolünü kardeşi Niklaus Emanuel ve diğer zengin, bağlantıları sağlam soylular üstlendi. Bunlar daha sonra Société typographique Lausanne’a da yatırım yapacaklardı. Pfaehler’in idaresinde STB, Almanya başta olmak üzere Avrupa’daki kitapçılarla ticarî bağlar kurdu. Leipzig’deki kitap fuarlarının aktif katılımcısı oldu. Avrupa’nın her yanından 500 – 600 kitapçıyı kendine çeken Leipzig kitap fuarını, yetersiz bulduğu Frankfurt’a yeğlemişti. 1769 yılında STN ile ticaret yapmaya

başladılar, STN ufak bir girişimken büyük bir yayıncılık ve kitapçılık işletmesine dönüşmüştü.

Temmuz 1769'da, STN iş yapmaya başlar başlamaz, STB bir mektup yollayarak onlara yeni işlerinde başarılar diledi, "büyük çaplı işlerde" beraber çalışmayı teklif etti. İki işletmenin müdürü de hem Fransızca hem Almanca konuşabiliyordu fakat Bern ve Neuchâtel arasındaki dil farkı iki tarafı farklı istikametlere sevketti. STN Fransız pazarına odaklanırken STB adına yazışan Serini, Neuchâtel'de basılan kitaplara adres olarak Almanya'yı gösteriyordu.³ Ocak 1770'te Leipzig'de bahar fuarında satmayı planladığı eserlerin listesini yolladı. STN, bunları basmaya ilk niyetlendiğinde türlü çeşit zorlukla boğuştu. İlk kargoların gelmesinden itibaren Serini, STN'yi şikâyetle boğdu. Kâğıt, standartların altındaydı, baskı beceriksizdi. Ambalaj ücretlerine karşı çıkıyordu: "At alınca semerine para verilmez." Ulaştırmaya gelince, yalnızca altmış iki km uzakta olmasına rağmen çok uzun sürüyordu: "Konstantiniyye'den mal alsak sizden daha çabuk elimize ulaşırdı desek yeridir." Dahası, ilk kargolar bahar fuarına gecikmişti. Serini, ucuz kargo ücretlerinden faydalanmak için en geç Şubat'ta malları elinde istiyordu. Mayıs'ta fiyatlar ikiye katlayacaktı. Bu nedenle ödemeyi bir yıl geciktirdi. STN'yi kitap seçimi için bile azarlardı: "Bize öyle geliyor ki girişimlerinizde pek ürkeksiniz. Tam emniyetle ilerlemek arzusundasınız. Şayet böyle bir mümkün olsaydı, herkes yayıncı olurdu."

Mektupların tonu 1771'de, STN acemiliği geride bırakınca değişti. Artık aktiviteleri daha profesyonel, bastığı kitaplar daha çekiciydi. STB özellikle *Système de la nature*, *Questions*

3 Şu eserde STN'nin Almanya'daki faaliyetleri etraflıca incelenmiştir: Jeffrey Freedman, *Books without Borders in Enlightenment Europe: French Cosmopolitanism and German Literary Markets* (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2012). Takip eden bütün alıntılar STN'nin arşivlerinden alınmıştır ve muhatapların isimleri üzerinden bulunabilir.

sur l'Encyclopédie ve L'An deux mille quatre cent quarante gibi Aydınlanma kitaplarıyla ilgileniyordu. Bunların hiçbirisi Bern'de satılamıyordu, sansür yasaları güçlüydü fakat Serini'ye göre Almanya'da bu kitaplara müşteri bulmak kolaydı.⁴

STN'ye göre daha küçük çapta iş yapsa da STB, 1772'de STN ile takas anlaşmalarına girecek kadar kitap yayınlamıştı. Fakat Neuchâtelliler, Bernlilerin muhataplarından bütün stoğunu açmasını beklerken kendilerinin bazı eserlerini gizlediğinden şikâyet etmişlerdir. Bu tartışma, 1773'te iki yayınevi arasındaki ilişkilere bir soğukluğun girmesine neden oldu. Durum 1774'te bir nebze düzeldi, ortak baskılar tasarlamaya, takas ticaretini devam ettirmeye başladılar. Charles Rollin'in on üç ciltlik *Histoire romaine*'sini ve Cook'un Pasifik seyahatlerinin bir çevirisini basmayı düşündüler. Rekabet bir kenara STB, "Komşulara ve dostlara yaraşır." bir şekilde, "dürüstlük içinde ve nazıkçe" iş birliği yapma kararlığında olduğunu bildirdi.

Bu planlardan bir şey çıkmadı. Kuvvetle muhtemel bunun nedeni STB'nin karşılaştığı mâli güçlüklerdi. Büyük açık veren bütçe, Temmuz 1774'te yeniden yapılandırıldı. Bernli aristokratlar yeni sermaye girişi sağladı, Serini kovuldu, STB ise Alman pazarına odaklanarak bütçe dengesini sağlamaya yoğunlaştı. Bu arada 22 Şubat 1774'te Jean-Pierre Heubach, kendi şirketini Société typographique de Lausanne olarak, aynı Bernlilerin (Samuel Kirchberger ve Tscharner ailesinin

4 Serini, STN'nin *Système de la nature* baskısını gizli tutacağına söz vermişti. Eylül 1771'de *L'An deux mille quatre cent quarante*'in Hollanda edisyonunun yeniden baskısını önerdi. Bu eser "d'un débit assuré, très bien écrit, mais fort cher." [Satışı garanti altında olan, çok iyi yazılmış fakat pahalı bir eser (HA)] di. 1772 Ocak'ta ise meşhur bir siyasi karalamayı önerdi: "N'imprimez-vous pas le Gazetier cuirassé, ouvrage qui fait beaucoup de bruit et qui se vendra très bien?" [Çok ses getiren ve iyi satacak olan "Gazetier cuirassé"yi basmıyor musunuz? (HA)] Ayrıca *Bougainville'in Voyage autour du monde* gibi çok satan eserleri de istemişti: "Le Voyage de M. Bougainville sera sûrement d'un grand débit." ["Le Voyage de M. Bougainville" kesinlikle çok satacaktır. (HA)]

fertleri) desteği ile tanzim etmişti.⁵ Bu noktadan sonra, üç *société typographique*'in kaderi (Bern, Lozan, Neuchâtel) iç içe geçecekti. Bu durum, korsan yayıncılığın bilinmeyen bir yönünü otaya çıkaracaktı: Diploması ve savaş.

İlk aşama, STL ve STN arasındaki ittifaktı. Henüz yeni *société typographique*'ini başlatmadan evvel, Heubach daha iyi korsan yayın yapabilmek için güç birliğine gitmeyi teklif etmişti.⁶ İyimserlikle doluydu, yeni firmasının altı baskı makinesinin olacağını, kitaplarının Avrupa boyunca yayılacağını söylemişti. Ostervald ile buluşup ortak baskıları ayarlayabilir, kopyaları takas ederek iş birliğine başlayabilir, ne basacakları hakkında bilgi alışverişi yapabilir, birbirlerinin eserlerini genelgelerinde duyurabilirlerdi. Buluşma, Neuchâtel yakınlarındaki Payerné'de, 12-13 Mart 1774'te gerçekleşti. Akabinde Ostervald, bir resmî *traité* taslağı hazırladı. Burada, ittifakın şartlarını belirlemişti. Heubach bunu Bernli ortaklarıyla tartışmış, yorumlarını eklemişti. Anlaşma 12 Nisan'da imzalanarak yürürlüğe girdi. İki yayınevi, deneme maksadıyla bir yıl boyunca az sayıda ortak baskı yapacaktı. İki taraf da birbirlerini

- 5 22 Şubat 1774 tarihli, STN'ye yazılmış bir mektubu da içeren ve STL'nin kuruluşunu duyuran bir genelgede Heubach, "nos associés de Berne"nin STL ve STN arasındaki iş birliğini desteklemeye hevesli olduğunu yazıyordu. Daha önce, 22 Kasım 1773 tarihli bir mektupta Bern'deki bir toplantıdan henüz döndüğünü, ticarî işletmesini STL'ye dönüştürdüğünü ve bu yeni firmanın STN ile yakından çalışmasını umduğunu yazmıştı. Bu noktadan sonra üç *société typographique* arasındaki karmaşık ilişkiler STN arşivlerindeki dört dosyadan izlenebilir: Heubach'ın, Ostervald ile dostluğu nedeniyle STL'nin STN ile yazışmasının büyük kısmını yöneten Bérenger'in, STB'nin ve Ocak 1778'de üç firmanın ittifakıyla kurulan "Confédération typographique"nin dosyaları (ms. 1235). Bunlar her ne kadar içerik olarak zengin olsa da yalnızca STN'ye yönelik mektupları içerir. Ne yazık ki muhataplara gönderilen mektupların kopyalarının kaydedildiği "Copies de lettres"te büyük eksikler vardı.
- 6 Heubach'tan STN'ye, 18 Ağustos, 1773: "C'est à présent le temps à faire quelques bonnes entreprises et de former un établissement stable et lucratif." [Şimdi iyi teşebbüsleri üstlenmek ve istikrarlı ve kârlı bir kuruluşu oluşturmanın zamanıdır. (HA)]

planladıkları yayınlar hakkında bilgilendirirken kendi işlerine devam edecekti. Takas için fiyatlar, yaprak başına 9 Fransız denieri olarak belirlenmişti, bu STN'nin standart toptan satış bedeli olan 1 soudan (12 denier) düşüktü. Korsan baskılar hakkında ortak kararlar alacaklar, Paris'te onları kitap piyasası hakkında bilgilendirecek bir mümessil tutacaklardı. Masraflar ve kârlar yarı yarıya bölüşülecekti. Zorluklar ortaya çıkarsa, mahkeme değil de hakemlik yoluyla çözülecekti. Yakın iş birliğine giderek ortak bir amaca ulaşacaklardı: “İşimizde...daha çok sürat, daha çok çeşit, daha çok güvenlik.”⁷

Ostervald ve Heubach, Payerne'deki buluşmalarında ilk kitapları üzerine uzlaşmışlardı bile: *Histoire de Maurice, comte de Saxe* - baron d'Espagnac. XV. Louis döneminin en başarılı Fransız generalini anlatan bu kitabın kamuoyunun ilgisi ni çekmesi bekleniyordu. İki cilt hâlinde çıktığı için, iki yayınevi birer cildini basıp basım süresini yarıya indirebilirdi. Müşterileri cezbetmek için, esere yeni bir şey eklemeseler de künye sayfasına “Yeni, zenginleştirilmiş baskı” yazdılar. İkinci ortak baskı için umutlar daha da yüksekti: *Relation des voyages entrepris par ordre de Sa Majesté britannique*, Cook ve diğer İngiliz kâşiflerin dünyanın bilinmeyen yerlerine yolculuğunun dört ciltlik bir anlatısı.⁸ Ostervald, görece yüksek bir

7 Metin, STL'nin STN'ye 6 Nisan 1774 tarihli mektubundadır. Parisli mümessil ile ilgili kısım şöyledir: “On se procurera [et] l'on entretiendra à frais égaux et communs à Paris un correspondant homme de lettres afin d'être diligemment avisé de tout ce qui paraîtra de nouveau et des entreprises à former.” [Paris'te basılacak ve teşebbüste bulunulacak yeni her şeyden haberdar olmak üzere eşit ve alelade masraflara edebiyattan anlayan birini tutulacak ve istihdam edilecek. (HA)]

8 Tam başlık şöyleydi: *Relation des voyages entrepris par ordre de Sa Majesté britannique pour faire des découvertes dans l'hémisphère méridional et successivement exécutés par le commodore Byron, le capitaine Carteret, le capitaine Wallis & le capitaine Cook dans les vaisseaux le Dauphin, le Swallow & l'Endeavour rédigé d'après les journaux tenus par les différents commandants & les papiers de M. Banks par J. Hawkesworth.*

sayı olan bin beş yüz kopyalık bir ilk baskı önerdi. Heubach bunu canıgönülden kabul etse de bin kopyalık bir baskının daha güvenli olacağını düşündü. Paris'teki muhatapları, Fransızca baskının kopyalarını gönderdi. STN'nin ilk iki, STL'nin son iki cildi basmasına karar verildi. Baskı ve kâğıt konusundaki ayrıntıları baştan belirlediler, böylece ciltler arasında tutarsızlık olmayacaktı.⁹ Yılsonunda iki yayınevi de künyesinde Lozan ve Neuchâtel yazan bu kitabı pazarlamaya başlayacaktı.

Parisli mümessilin kopya ve istihbarat tedarik etmesi konusunda anlaşma yürümedi. Bir müddet arama yaptıktan sonra Harny de Guerville adında bir oyun yazarını işe aldılar. De Guerville, tatmin edici raporlar yollamayınca yayınevleri bu işten vazgeçerek eskisi gibi ayrı muhataplarla çalışmaya devam ettiler.¹⁰ Daha sonra, üçüncü ortak baskı denemelerinde

9 Ortak baskılar dikkatli planlamalar istiyordu zira on sekizinci asır okuru, baskıda ve kâğıttaki düzensizliklerden nefret ediyordu ve o dönem basım oldukça titiz davranılmasını gerektiren bir zanaattı. STL'nin STN'ye yazdığı 22 Nisan 1774 tarihli mektup basım için yapılan ayarlamaları gözler önüne seriyordu: "Comme notre St. Augustin [İngilizcede "english" diye bilinen yazı tipi] n'est pas le même que le vôtre, pour faire cet ouvrage uniforme, on pourrait se servir du Cicéro [İngilizcede "pica"] avec lequel vous avez imprimé votre Bible, ayant le même dans notre imprimerie. Il présente le même coup d'oeil que le St. Augustin et fera moins de feuilles. Nous vous laissons le choix de la qualité du papier, sur celui de Reboul [kâğıt üreticisi] à 40 batz [Top başına Lozan para birimiyle ücret] ou de Cignat [başka bi değirmenci] à 36, qui se trouve quelquefois aussi blanc et aussi net, sans le mélange qu'il fait quelquefois des papiers de ses deux fabriques, ce qui est fort désagréable." [Nasıl bizim St. Augustin sizinkiyle aynı değilse, bizler sizin Kitab-ı Mukaddes'i basmak için kullandığınız Cicero fontunu kullanabiliriz çünkü biz de yayınevimizde aynı fonta sahibiz. O, St. Augustine tipi gibi bir görünüşü sunmaktadır ve daha az yaprak gerektirmektedir. Biz kâğıt kalitesiyle ilgili kararı size bırakıyoruz; 40 batzluk Reboul'dan 36 batzluk, her ikisinin de fabrikalarından çıkan kâğıtların karışımı olmadan – ki bu hoş olmayan bir şeydir – bazen hem beyaz hem temiz bulunan Cignat'a kadar değişen bir yelpazede istediğinizi seçebilirsiniz. (HA)]

10 Başta STN'nin Paris'teki asıl muhatabı abbé François Rozier'i işe almaya karar vermişlerdi. Académie des sciences mensubu ve Journal de physique editörüydü. Teklifi, bilimsel faaliyetlerinden kaynaklanan yoğunluğu ileri sürerek

anlaşmazlığa düştüler. Bu eser, Claude-Francois-Xavier Mil-
lot'a ait genel bir tarih kitabı olan *Éléments d'histoire généra-
le*'di. Heubach başta bunu duodecimo formatında, Paris baskı-
sını sayfa sayfa takip ederek basmayı, diğerk korsan yayıncıların
rekabet girişimlerini de bir genelge ile planını duyurarak en-
gellemeyi düşünmüştü. Fakat bu arada, STN eseri ortak ola-
rak, octavo formatında basmayı önerdi, tasarım ve baskı ko-
nusunda fikir vermesi için örnek bir sayfa gönderdi. Mamafih,
bu teklif geldiğinde Heubach uzakta bir iş gezisindeydi ve STN
bu eseri hemen yetiştirme kaygısıyla daha anlaşma yapılmamış-
mışken çalışmaya başlamıştı. Heubach, Lozan'a döndüğünde
Payerne anlaşmasının bozulduğu için küplere bindi. Kâğıt te-
dariki konusunda ayarlamalar yapmıştı, perakendecilere ge-
nelgelerinde sunduğu koşullardan da caymak istemiyordu.
Ona göre STN muhataplarına danışmadan kafasına göre bü-
yük çaplı bir işe girişmişti, "anlaşmalarımız için elzem olan
türden nezaketten" yoksundu. Nihayetinde STN, bütün eseri
tek başına yayınladı.

İki müttefik, ikincil ittifaklara da bağılıydı, bu da daha
fazla çatışmaya yol açıyordu. STL, STN'nin eski ortağı olan,
Neuchâtel'de rakip bir iş kuran Samuel Fauche ile iş yapıyor-
du; STN de STL'nin Lozan'daki en büyük rakibi olan François
Grasset ile geniş çaplı ticaret yapıyordu. STB ile ilgili bir başka
problem de STN'nin çok sayıda *Relation des voyages* satması
fakat STL'nin bu kitabın satış imtiyazını Bernli kitapçı Albert
Emanuel Haller'e vermek istemesi ile ilgiliydi. 1774'ün sonun-
da aralarında o kadar çok görüş ayrılığı vardı ki iki yayınevi,

reddetmişti. 1 Temmuz 1774 tarihli mektubunda Harny'yi önerdi. Harny de
14 Temmuz'da bu iş için istekli olduğunu belirtti. Fakat STN'ye yazdığı 31
Ağustos tarihli mektupta, STL Harny'den duyduğu memnuniyetsizliği dile
getirdi: "ne remplit point le but auquel nous souhaitions." [Umut ettiğimiz
amacı ifa etmedi. (HA)] Amaç, korsan baskı için malzeme tedarik etmek
ve gelecek vaat eden kitapların provalarını çalmaktır. 14 Aralık 1774'te STL,
STN'nin Harny'yi kovma kararından memnun olduğunu yazar.

*traité*lerini yenilememe kararı aldı. Bu süreçte, ittifak sistemiyle korsan yayın yapmanın avantajlarını ve dezavantajlarını öğrenmişlerdi. 1777’de Fransa’da yürürlüğe giren korsan yayın karşıtı düzenlemelerden sonra iş birliği ihtiyacı artmıştı. Bundan dolayı STL ve STN başka bir deneme yapmaya karar verdiler. Bu kez Pfaehler’in idaresinde ayağa kalkan STB de bu girişime dâhildi. Aralarındaki en girişken yayıncı gibi görünen Heubach, STN’ye yazdığı 27 Şubat 1778 tarihli mektupta üç *société typographique*’in konfederasyonunu teklif etmişti. 30 Ağustos 1777 tarihli reformların kanun metninin kopyasına henüz ulaşabilmişti ve harekete geçme vaktinin geldiğini düşünüyordu.¹¹

Haftalar boyunca üç yayıncı kendi aralarında bir *Confédération typographique* vücuda getirmenin en etkili yolunu tartıştılar. Yverdon’daki yayınevi bu teşebbüse katılamazdı, Féllice’in bütün vaktini *Encyclopédie*’nin editörlüğü ve yayını alıyordu. Nisan ayında Bern’deki bir toplantıda STN’nin üçlü ittifaka katılımını kazandırmak için neler yapılacağını tartıştılar ve Ostervald’dan *traité*’nin anahatları için bir taslak hazırlamasını rica ettiler. Hazırladığı planı mükemmel ama fazla karışık buldular, daha basit bir plan önerdiler. Ostervald öneriyi kabul edip başka öneriler ilave etti. 3 Mayıs’ta Pfaehler bu fikirleri yazıya döküp “*Traité de Berne*” olarak bilinen metni hazırladı. Bu metin, konfederasyonun temel ilkelerini düzenliyordu. Altı tane ilke vardı.¹² İlki, üç yayınevinin de

11 Béranger’in Ostervald’a yazdığı 21 Kasım 1777 tarihli mektuba göre üç yayıncı “*confédération*” fırsatını Lozan’daki son görüşmede masaya yatırmışlardı fakat Ostervald, öneriyi soğuk bakmıştı. İleride anlatılacak olan octavo - quarto *Encyclopédie* rekabeti bu tepkiyi açıklayabilir. *Contrefaçon*’lara karşı Fransız yönetiminin aldığı kararlar da bunu etkilemiş olabilir.

12 *Traité*’nin son metni STN arşivlerinde yer almaz fakat yazışmalardan anlaşıldığına göre Pfaehler’in STN’ye yazdığı 3 Mayıs 1778 tarihli mektuptaki öneriyi yakındır. Bu metin, Pfaehler’in 28 Nisan 1778’de STN’ye yazdığı mektuptaki metnin geliştirilmiş hâlidir. Pfaehler’in mektubunun tam hâlini burada yayımladım: “*La Science de la contrefaçon*”, *Le Rayonnement d’une maison*

basılacak kitaplarda oybirliğine varması ve her birinin bas-kıda üçte birlik pay almasıydı. İkincisi, eğer bir yayınevi di-ğerlerinden fazla baskı yaparsa fazladan masrafları için taz-min edilecekti, buna baskı makinelerinin yıpranması gibi ek masraflar da dâhildi. Üçüncüsü, kâğıt tedariki her zaman elde kâğıt olacak ve kâğıt kalitesi muhafaza edilecek şekilde ortak yapılacaktı. Dördüncüsü, her yayınevi kitapları kendi başına pazarlayacaktı fakat ortak bir hesap açılacak ve yaprak başı-na 1 sou'luk fiyat sabit olacaktı. Gelir üçlü arasında eşit pay-laştırılacaktı. Yılda bir ya da iki kere yapılan hesap kesimle-rinde satışlarından diğerlerine göre daha fazla para kazanan taraf, diğerlerine altı ayda ödenecek bir senetle tazminat öde-yecekti. Beşincisi, eğer bir taraf, bir kitapçıya bir eser için bir şehirde yahut bölgede imtiyazlı satış hakkı verirse diğerleri buna saygı duyacaktı. Son olarak, Konfederasyon'un eserle-rini Konfederasyon mensuplarının menfaatine pazarlarken, taraflar kendi bireysel baskılarını istedikleri gibi satmaya de-vam edebilirlerdi.

Bu ilkeler, daha önceki iş birliği denemelerini baltalayan sorunlardan kaçınmak için kararlı olduklarını gösterir.¹³ Kâ-ğıt konusundaki vurgu, daha önce kâğıt üreticileriyle yaşanan tatsız tecrübeleri gösteriyordu; bazen gerekli kâğıt tedarikini yapamadıkları için üretimi aksatmışlardı. Üç basımevinde de

d'édition dans l'Europe des Lumières: La Société typographique de Neuchâtel 1769– 1789, Robert Darnton ve Michel Schlup, eds. (Editions Gilles Attinger, Neuchâtel, 2005), 88– 113. Ayrıca bkz: Silvio Corsini, “Un pour tous . . . et chacun pour soi? Petite histoire d'une alliance entre les Sociétés typograp-hiques de Lausanne, Berne et Neuchâtel” aynı cilt, ss. 115–137.

- 13 28 Nisan 1778'de STB, STN'yi Heubach'ın konfederasyon fikrini kabul ettiği hususunda bilgilendirir: “avec d'autant plus d'empressement que nous sou-haitions souvent une liaison aussi étroite que possible pour que l'intérêt par-ticulier ne pût plus prévaloir et faire naître des difficultés haïssables.” [Hat-ta biz, bireysel menfaatlerin artık hükmetmemesi ve tiksindirici zorluklara mahal vermemesi için mümkün mertebe sıkı bir bağ kurmayı dilediğimiziz-den daha büyük bir arzuyla (kabul ettik. - HA)]

aynı kâğıdın kullanılmasının *campagne* denilen büyük kâğıt paketlerinin önden siparişiyle sağlanması çok önemliydi. O zamanlar kâğıtlar elde yapıldığı için yapraktan yaprağa kalite değişiyordu, okurlar ise renk ve dokudaki tutarsızlıklardan rahatsız oluyordu.¹⁴ *Traité de Berne* ayrıca sürekli istişare hâlinde olmayı, hesapları titizlikle tutmayı vurguluyordu zira daha evvelki ortaklıklarda ortakların birinin nasıl masraf ve kârda orantısız pay alabileceğini deneyimlemişlerdi. İmtiyazlı pazarlama anlaşmalarına saygı duyulmasıyla ilgili hüküm ise Bern’de *Relation des voyages* dolayısıyla yaşanan türden ticarî sürtüşmelerin önüne geçmeyi amaçlıyordu. Ortaklar *Traité*’nin son hâlini Neuchâtel’de bir toplantıda imzalamayı kabul ettiler. Burada başka ayrıntılar da konuşuldu, Paris’ten biriyle anlaşılmasına, onun üzerinden yeniden baskı için kopya tedarik etmeye, Paris’teki edebiyat ortamı hakkında malumat sahibi olmaya karar verdiler.

Heubach, Pfaehler ve Ostervald 18 Mayıs’ta Neuchâtel’de Konfederasyon için yaptıkları ayarlamalara nihai şeklini verdiler. Altı ilkenin yanında her basımevinin iki baskı makinesini ortak baskılar için ayırmasına ve her birinin deposunda ayrı ayrı muhafaza edilecek bir ortak stok kurmaya karar verdiler. Takip eden haftalarda her yayınevi, otuz civarı eserden oluşan bir liste sundu, diğer iki yayınevi de buradan tercihler

14 Kitap pazarlamasında on sekizinci asırda kâğıdın arz ettiği önem, okurların kitabın malzeme kısmına pek az önem gösterdiği günümüzde anlaşılmayabilir. Fakat on sekizinci asırda kitapçılar arasındaki mektuplaşmalarda en çok değinilen şeylerden biriydi. Hamburg’da kitapçılık yapan Jean-Guillaume Virchaux, 19 Aralık 1778’de STN’ye şunu yazmıştı: “Je vous avoue que j’aimerais bien que vous prissiez de plus beau papier pour vos éditions. Celui dont vous vous servez est jaune. Voyez, je vous prie, les éditions de M. de Félice. . . . C’est en partie ce qui fait vendre.” [Eğer edisyonlarınız için daha kaliteli kâğıtlar kullanırsanız bunu gerçekten beğeneceğimi itiraf etmek durumundayım. Lütfen, de Felice’in edisyonlarına bir göz atın... Onların kitaplarını sattıran şey kısmen budur. (HA)]

yaptılar.¹⁵ Bazı tartışmalara rağmen (STB, STN'nin en çok satan eserlerini öne sürmediğine inanıyordu) ortak bir katalog oluşturmayı başardılar. Daha sonra her biri kitapları kendi networkleri üzerinden pazarladı, geliri de ortak hesaba aktardı.

Altı baskı makinesi devamlı çalışan, ortak kitap stoğu olan, beraber pazarlama yapan, ortak sermayeye sahip Konfederasyon, Fransız yayıncılık dünyasında önemli bir güç hâline geldi. Bununla birlikte başından itibaren ölümcül bir kusuru vardı¹⁶. STN, Parisli yayıncı Charles-Joseph Panckoucke'un Diderot'un *Encyclopédie*'sinin gözden geçirilmiş bir baskısının yapılması girişiminden hisse almıştı. Paris Loncası'nın diğer üyelerinin aksine Panckoucke bu oyunu devasa ölçekte oynuyordu. Fransız hükümetinden kilit insanların desteğini almış, Fransa'nın ilk yayın imparatorluğunu kurmuştu. Bir sonraki bölümde de göreceğimiz üzere, 1778'deki ölümlelerinden sonra Voltaire ve Rousseau'nun eserlerinin basılmasında çok önemli bir rol oynamıştı. İki yıl önce Diderot'dan sonraki kuşağın en önde gelen *philosophe*'leriyle birlikte *Encyclopédie*'nin alfabetik değil de tematik bir versiyonunu hazırlamaya başlamıştı.

1777 yılının ocak ayında, Panckoucke *Encyclopédie méthodique* olarak bilinen baskısını ertelemek zorunda kaldı, Joseph Duplain adında Lyonlu bir korsan yayıncının *Encyclopédie*'nin orijinal metninin ucuz bir quarto baskısını yapıp

15 Konfederasyon tarafından basılan otuz bir kitabın isimleri, baskı sayıları (genelde bin kopyalık) ve önemli bilgiler STN arşivlerinde "Confédération typographique" (ms. 1235) içinde bulunabilir. Bu kitaplardan üç yayınevinin ortak stoğa ne kadar verdikleri ise kendi dosyalarından incelenebilir. Özellikle bkz, 23 Mayıs, 1778; STB'den STN'ye, 24 Mayıs, 1778 ve STB'den STN'ye 7 Haziran 1778. Bu listeler her yayınevinin elindeki stoğu gösterir ve daha fazla incelenmeleri gerekmektedir.

16 Burası, şurada ayrıntılı bir şekilde yaptığım açıklamanın özetidir: *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie 1775–1800* (Harvard University Press, Cambridge, MA, 1979).

piyasadaki talebi karşılama tehlikesi yükselmmişti. Panckoucke orijinal metnin haklarına sahipti (Bu biraz karışık bir meseleydi, *privilège* kaldırılmıştı ama baskı levhaları Panckoucke'un elindeydi), bu hakları Direction de la librairie ve Versailles'yi seferber ederek yürürlüğe sokabilirdi. Fakat Duploin zaten quarto aboneliklerini satmakta olağanüstü başarılı olmuştu. Çok tereddüt ettikten sonra Duploin ile savaşmak yerine ona ortak olmayı, kendi baskısını ertelemeyi tercih etti. 14 Ocak'ta ortak bir teşebbüs kurdular. Duplain önderliğindeki bu teşebbüs, pek kârlı çıktı. Panckoucke'un haklarından hisse almış olan STN de böylece Duplain'ın bir ortağı hâline geldi, fakat onunla iletişimleri doğrudan değil, Panckoucke üzerinden dolaylı olarak yürüyordu. STN, kârdaki payı ile yetinmeyerek otuz altı ciltlik eserden basabildiği kadar fazlasını basmak istedi. Duplain, basımı taşere etti ve STN kendisine verilen her ciltten büyük bir kâr elde etti.

Konfederasyon'u kurmadan önce STL ve STB *Encyclopédie*'nin quarto baskısını yapmayı tasarlamışlardı. Duplain kendi aboneliğini Aralık 1776'da başlatarak elini onlardan çabuk tuttu. Yenilgiyi kabul etmek yerine daha ufak bir *Encyclopédie* baskısını daha ucuz fiyattan sundular. Korsan baskının korsan baskısını yapmışlardı, quarto baskıyı sayfası sayfasına takip eden octavo baskıyla abonelik ücretlerini toplamaya başlamışlardı. Farklı baskılar arasında sert bir rekabet başladı. Fransız hükümetindeki hâmlerini seferber eden Panckoucke, o kadar çok octavo baskı yakalatmıştı ki octavo yayıncılarının kaçakçılık çabalarına rağmen sınır kapanmış sayılırdı. Diderot'nun *Encyclopédie*'si herhangi bir yayıncının karşılaştığı en kârlı işlerden biriydi, bu mücadelenin ucunda yüz binlerce livre vardı ve STN bu savaşın tam ortasında kalmıştı. STL ve STB ile güçlerini birleştirip Konfederasyon'u kurduğu sırada, yüzyılın yayıncılık savaşında, üç yıl süren *Encyclopédie* mücadelesinde onların hasmı olacak tarafla da müttefikti.

STL ve STB, STN'nin quarto baskı spekülasyonunda pay sahibi olduğuna dair bir malumatı Kasım 1777'deki toplantıya kadar yoktu.¹⁷ STN'nin *Encyclopédie* işindeki rakipleriyle müttefik olduğunu öğrendikten sonra da vazgeçmediler ve ertesi yaz Konfederasyon'u kurdular. Üçü de şunun farkındaydı ki *Encyclopédie* savaşı kendi seyrinde ilerlerken ortak baskılardan kâr edebilirlerdi. STN, çıkar çatışmalarını yapabileceği en iyi şekilde yönetti. Ostervald'ın arkadaşı olduğunu gördüğümüz Béranger, arabulucu olarak çalışıp çatışmaları teskin etti ve Konfederasyon dağılmadı. Dört yıl sürdü, otuz bir korsan baskı yaptı, başka baskıların planları yapıldı. Üç yayınevinin her projede oy birliğine ulaşması gerektiği için Bern-Lozan-Neuchâtel üçgeninde çok yoğun bir mektup trafiği yaşandı.

Diyalog, 23 Mayıs 1778'te Neuchâtel'de beş gün önce Konfederasyon'u kuran toplantıdan sonra Lozan'a dönen Heubach'tan bir mektupla başladı. Tonu, yeni kurulan teşebbüsün yarattığı itimatı yansıtan bu mektupta Paris'ten gelen postayı anlatıyordu. İlginç hiçbir şey taşımıyordu bu posta fakat STL yakın zamanda jeoloji üzerine çok umut vaadeden bir eser bekliyordu, bu gelir gelmez STN'ye gönderilecek, görüşü beklenecekti.¹⁸ Ayrıca Jérôme Lalande'in *Voyage d'un Français en Italie* hakkında görüşü müspetti, bu eserin yeni bir baskıyı hak ettiğini düşünüyordu. Birkaç gün sonra Pfaehler Bern'den yazarak Paris'ten çok sayıda yeni kitabın geldiğini haber etti.

17 *Encyclopédie* savaşında Ostervald'ın konumu ve ilk aşamalar, Béranger'in Ostervald'a 21 Kasım, 15 Aralık, 23 Aralık 1777 ve STL'nin STN'ye 20 Kasım, 23 Aralık 1777 tarihli mektuplarından takip edilebilir. STN'nin STL'ye 8 Ocak 1778 tarihli yanıtına da bakılabilir.

18 Yayıncılar kitap başlıklarından yalnızca kısa ve zaman zaman tutarsız şekillerde bahsettikleri için pek çoğunu teşhis etmek zordur. Bu durumda sonrakı mektuplar eserin Deluc'un *Lettres physiques et morales (Relation de différents voyages dans les Alpes du Faucigny* değil) başlıklı çalışması olduğunu teyit eder.

Bunları okumaya vakti henüz olmasa da çoğunun yeniden baskıya uygun olmadığını, kitap adlarını yalnızca STN'nin belki ilgisini çeker diye yazdığını belirtti. Hollanda'dan yakın zamanda gelecek *nouveautés* bekliyordu. Liège'deki bir yayıncının Jean-Baptiste- Claude Delisle de Sales'nin *De la philosophie de la nature*'ünün yeni bir baskısını yapacağını, bu eserin Neuchâtel'deki toplantıda kaleme alınan potansiyel yeniden basım listesinden çıkarılmasını istiyordu.

Beş gün sonra Pfaehler Paris'ten gelen kitaplara göz gezdirdiğini, bunların hiçbirinin korsan baskıya değmeyeceğine yönelik görüşünün doğru çıktığını bildirdi. Üç yayınevini de meşgul edecek büyük bir proje olarak Alexander Pope'un çevirilerini önerdi. Bu arada Neuchâtel ve Lozan'daki baskı makineleri Millot'nun dokuz ciltlik *Éléments d'histoire générale* baskısıyla uğraşıyordu. Bu baskıyı, daha evvel birlikte yapmayı kabul etmişlerdi. Kitabın künyesinde ilk kez Konfederasyon geçiyordu, bu da Paris'teki yayıncılık nizamına karşı bir meydan okuma olarak görülebilirdi: *en Suisse: chez les libraires associés*. STB basım işine başlamadı, altı baskı makinesinden ikisinin Konfederasyon için çalışacağı yeni matbaa dükkanını henüz kuruyordu.

Bu noktada, Mayıs 1778 sonlarında, Béranger diyaloga katıldı. STL'nin edebiyat uzmanı olarak korsan baskısı yapılacak kitaplar üzerinde en çok söyleyecek sözü olan isimdi. *Voyage of Lalande*'nin yeniden baskısı fikrini destekledi, Condillac'ın on altı ciltlik bir Aydınlanma savunusu olan *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme*'sini önerdi. Gelen istihbarata göre bu kitabın Lyon'un en öne çıkan korsan yayıncılarından olan Jean-Marie Barret tarafından yapılan baskısı tükenmiş, iki yüz elli adet sipariş temin edilememişti. Kitabın Maastricht ve Liège'de yeniden basıldığına ilişkin dedikodulara ise kulak asmamak gerekiyordu. STN'nin, Antoine Chamberland'in *Mémoires philosophiques* ve Frances Brooke'un iki

ciltlik roman çevirisi *Histoire de Miss West, ou l'heureux d nouement* için yeni baskılar yapma önerisine ise bunların ilkinin sıradan bir eser olduğu, ikincisinin ilginç olmasına karşın Fransızcaya düzgün aktarılmadığı yanıtını verdi. Birkaç gün sonra *Miss West*'in baskıya değer olduğunu fakat bunun için ilk cildi kendisinin, ikinci cildi de STN'den Jean-Elie Bertrand'ın gözden geçirmesinin şart olduğunu yazdı. Bunu çabucak basıp Condillac'ı erteleyebilirlerdi zira ilk edinilen bilgilerin aksine, Lyon'da Barret'in dükkânında hâlâ eserin kopyalarının olduğunu öğrenmişlerdi. Buna verdiği yanıtta Ostervald, teklife katıldığını, *Miss West*'in Konfederasyon'un listesine çeşitlilik ekleyeceğini söyledi. Fakat mektubu m h rlemeden önce eklediği son notta, Bertrand'ın eseri henüz okuduğunu, " slubun ona eseri yeniden kaleme almayı gerektirecek kadar kötü göründüğünü fakat eserin içeriğinin buna değmeyeceği" yazıyordu. B renger bunu kabullendi ve eseri listeden çıkarı. Ostervald'ın Madam Riccobonni'nin eserlerini yeniden basma teklifini de kabul ediyordu, bu, hafif edebiyat türünde daha sağlam bir girişim olurdu. STN 1773'te bunun altı ciltlik bir octavo versiyonunu basmıştı, bu baskı çok iyi satmıştı ve daha kolay tanışır duodecimo formatında bir baskı da iyi satacak gibi görünüyordu.

Daha ciddi ve önemli edebî eserler konusunda ise Ostervald, Robert Watson'un comte de Mirabeu ve J-B Durival tarafından çevrilen dört ciltlik *Histoire du r gne de Philippe II, roi d'Espagne*'sini basmayı önerdi. Ostervald'a göre maalesef saray entrikaları ve kralın özel hayatı konusunda eksikleri olsa da o dönemdeki önemli olayları çok iyi anlatıyordu ve oldukça akıcıydı. Talebi sınamak için k nyeye sayfasını basıp sanki kitabın tamamı basılmış gibi kitapçılara gönderdiler ve sipariş adedi sordular. B renger kitabı dikkatle okudu ve Ostervald'a hak verdi. şöyle diyordu: " yi ve bilgilendirici. Zevkle okunuyor, bu açıdan bakarsak korsan baskısının yapılması

iyi olacak.” Aynı zamanda, kafasında birçok fikir olan Béren-ger, Ostervald’a bir öneride bulundu: çağdaş biyografilerden yapılan bir derleme (iyi malzeme fakat mübalağalı bir üslupla ifade edilmişti), Jacques Fitz-James, duc de Berwick’in (İspan-yol Veraset Savaşları’nın ünlü komutanı) anıları, bir Macaris-tan tarihi (Bérenger genelde tarih kitaplarına odaklanıyordu). Nihayetinde Ostervald ve Pfaehler, yalnızca Berwick’in anıal-rını basmaya karar verdiler.

Ağustos ortasında STB’nin baskı makineleri kurulmuştu ve baskıya hazırды. Pfaehler Riccobonni’nin eserlerinden birkaç ciltle başladı. Carsten Niebuhr’un *Voyage en Arabie et en d’a-utres pays de l’Orient*’ini metni kısaltarak dört ciltten üç cilde indirip basmayı da önerdi¹⁹. Ostervald ve Heubach kabul etti, Ostervald Almancadan yapılan çeviriyi düzeltmeyi de önerdi. On sekizinci yüzyıl okurları arasında gezi kitapları pek revaç-taydı, okurlar dünyanın bilinmeyen yerlerini merak ediyorlardı. Pfaehler, Aydınlanma taraftarı kozmopolit İtalyan yazar Car-lo Antonio Pilati’nin *Voyages en différents pays de l’Europe*’u-nu da önerdi. Gezi edebiyatının popüleritesinin yanında öznel yargılar da devreye girmişti: “Bunu büyük bir keyifle okuduk.” Pfaehler, iş mektuplarında birinci çoğul şahsı kullanırdı. “Siz de aynı şekilde okursunuz.” Haklı çıktı, Ostervald ve Heuba-ch kitabı basmaya karar verdi. Konfederasyon 1778 yazında vites artırırken güncel olaylarla ilgili bir başka karar da alın-dı. Ostervald, bağımsızlıkları için mücadele eden ve Fransa ile müttefik olan Amerikan kolonilerinin anayasalarından oluşan

19 STN’ye yazdığı 18 Ağustos 1778 tarihli bir mektupta STB, Niebuhr’un *Vo-yage*’ini şöyle önerir: “une entreprise qui ne pourra qu’être fort bonne. Tout y concourt au moins à nous le persuader. . . L’ouvrage a été reçu avec em-pressement, et il l’aurait été davantage si son [prix] exorbitant ne l’eût em-pêché.”[Bu en basit şekilde umut vaadedebilecek bir çabadır. Her şey ona katkıda bulunmakta, en azından bizi ikna etmektedir... Çalışma heyecan-la kabul edilmiştir ve eğer fahiş fiyat caydırıcı olmasaydı daha da büyük bir kabul görürdü. (HA)]

bir antoloji basmayı önerdi. Pfaehler başta tereddüt etti, zira Ostervald'ın sunduğu şeyin daha kapsamlısının Paris'te basılmakta olduğu duyumunu almıştı. Fakat Bern'e bir dava için gelen Heubach'la görüştüktan sonra kararını değıştirdi ve Konfederasyon, *Lois et constitutions d'Amérique*'in 750 kopyalık bir baskısına başladı. Heubach başta Ostervald ve Pfaehler'in Pierre-Joseph Macquer (Kimyada devrim yapan Antoine Lavoisier'in önde gelen destekçilerinden biriydi.) tarafından kaleme alınan bir başvuru kitabı olan *Dictionnaire de la chimie*'sini basma fikrine sıcak bakmamıştı. Pfaehler ile giriştiğı bir tartışmanın ardından ikna oldu. Bu ve benzeri fırsatlar üzerinde tartışıp ortak karar alan Konfederasyon, 1778-1779 yıllarında bol çeşitli ve dengeli bir liste oluşturmayı başarmıştı.

Maalesef bu pazarlama kampanyası, *Encyclopédie* savaşında quarto ve octavo taraflarının arasındaki çekişmenin en yoğun yaşandığı döneme denk gelmişti. STN, Joseph Duplain için basabildiğı kadar çok quarto baskı yapıyordu, buradan büyük kârlar elde ediyordu. Eylül 1778'de Pfaehler, Ostervald'a STN'nin *Traité de Berne* uyarınca iki baskı makinesini Konfederasyon'a ayırmadığı şikâyetinde bulundu. STN'nin on iki baskı makinesi de o sırada quarto baskı için çalışıyordu. STL ve STB'nin bu maddeye titizlikle uyduğunu yazdı. Gerçekten de bir yıl sonra, Ekim 1779'da STL, STB'nin matbaasında tamamen Konfederasyon'un eserlerini basmaya odaklanmış iki baskı makinesi kurmuştu. STL ve STB arasındaki bağlar kuvvetlenirken, STN'nin Panckoucke ile olan bağlarının Konfederasyon'a olan sadakatini zedelediğı şüpheleri de artıyordu. Panckoucke, Voltaire'in bütün eserlerinin devasa bir yeni baskısını yapmaya niyetliydi, STN de bu girişimde pay sahibi olmak istiyor gibiydi. Yine de üç yayınevi 1778 kışı boyunca birlikte çalışmaya devam ettiler, Mart 1779'da STB'nin ifadesiyle "bağlarını kuvvetlendirmek" için Panckoucke'un haberi olmadan birbirlerinin *Encyclopédie* baskılarını pazarlamaya

karar verdiler. Son noktada STN, Panckoucke'u yabancılaştıracığını düşündüğü için bundan vazgeçti fakat bu görüşmeler, STN'nin Konfederasyon'da kalma kararlılığını gösteriyordu.

Bu zamanlarda, grup her nevden pratik sorunlarla da başa çıkmak zorunda kalmıştı. STB, matbaa dükkânını açmakta güçlük çekiyordu. Dükkânda yaprakları bir araya getirecek alan yoktu. İlk işlerden birini, Amerikan anayasaları ile ilgili olanı ellerine yüzlerine bulaştırmışlardı. STN bu durumu eleştirdiğinde, müretteplerinin Almanlardan oluştuğunu, onların da içeriği okuyamadıklarını ve satır satır kopyaları takip ederek dizmek zorunda kaldıklarını söylemişti. Orijinal eserin boyutundan farklı boyutta yapılan korsan baskılarda bu sorunlar yaygındı.²⁰ Üç yayınevi de kitabın parçalarının farklı yerlerde basıldığının belli olmaması için basılı yaprak örneklerini birbirlerine yolluyorlardı. İşçi bulurken de sıkıntı çekiyorlar, başka dükkânın işçisini çalmamaya özen gösteriyorlardı. Baskı bitince işçileri topluca yollamakta beis görmüyorlardı fakat üretimi aksatmamak için çekirdek bir ekip tutmaları gerekiyordu. Bu nedenle hangi kitabın korsan baskısının yapılacağını belirlerken işçileri meşgul edecek büyük çaplı projeleri seçiyorlardı. 28 Eylül 1778'de, Pfaehler şöyle yazmıştı: "Kış geliyor, düşüncemiz o yöndeki gayretle büyük bir işe girişmemiz, işçilerimize iş sağlamamız lazımdır." Kasım ayında birdenbire Heubach ve Ostervald'a danışmadan, conquistador²¹ Fernand Cortès'in

20 STN'ye yazdığı 16 Kasım 1778 tarihli mektupta STB şöyle bir açıklama yapar: "Ci-jointe une page du format, etc. du dictionnaire [Macquer'in *Dictionnaire de chimie*]. Le papier que nous devons recevoir étant un peu court, nous sommes obligés de retrancher deux lignes, ce qui donne en même temps un meilleur coup d'oeil au format, qui page sur page aurait été un peu trop grand pour ce papier." [Zarfa sözlüğün format vs. sayfası bulunuyor. Aldığımız kağıt az kaldığından iki dizeyi kaldırdık ki böylece format genel anlamda daha iyi bir görüntüye kavuşmuştur. Sayfa sayfa değerlendirildiğinde orijinal boyut bu kağıt için birazcık daha büyük kalırdı. (HA)]

21 1492'den sonra Amerika'yı kolonize eden İspanyol ve Portekizli fâtihlere verilen ad (ç.n.)

mektuplarını basmaya karar verdi, diğer türlü çok sayıda iş-çiyi kapının önüne koyması gerekiyordu. Heubach ve Oster-vald, bu emrivakiyi kabul ettiler ve bu eserin, ortak eser ol-masına karar verdiler. Yeterli sayıda kâğıt tedarik edilemezse işçilerin işe başlaması imkânsızdı, kaliteli kâğıt stoğunu işler kılmak ise ciddi bir ön hazırlık ve sermaye yatırımı istiyordu. Mayıs ayında Pfaehler, STB'nin kâğıt yokluğu nedeniyle dört kalfasını işten çıkarmak zorunda olduğunu yazdı.

En önemli faktör ise sabit bir üretim seviyesini sürdürmek için ortak kararlar alabilmektir. Bu nedenle öneriler mektup-larla akmaya devam etti. Béranger, görüşmelerin bir sonraki ayağını David Hume'ün *The History of England*'ının Fransızca çevirisi önerisiyle başlattı. Bu konuda yazılmış en iyi kitapta ve ona göre çok satacağı kesindi. Doğru, diğer tarihçiler Hu-me'dan sonra İngiltere tarihine çok eklemeler yapmışlardı fa-kat bu tarihçilerin çalışmalarından da faydalanılabilir ve yeni baskı daha çekici kılınabilirdi. Fakat diğer iki yayıncı bu öneri-ye sıcak bakmadı ve vazgeçildi. Pfaehler biri Jean-François de Bourgoing, diğeri Pierre-François-Cantien Baugin tarafından yazılmış iki duygusal romanı önermişti. Üzerinde düşününce ikincisinin basmaya değer olmadığına kanaat getirdi ilk eser ise 1779'da basıldı. Pfaehler, az bilinen oyun yazarlarından Claude-Louis- Michel de Sacy'nin *Opuscules dramatiques*'i-ni de önerdi fakat önerisi, Béranger ve Ostervald tarafından veto edildi. Ostervald, beş ciltlik *Précis d'histoire naturelle by the abbé Saury* gibi daha ciddi, bilimsel eserlerden yanaydı. Eseri okumamasına rağmen yazarının ününe dayanan Pfaeh-ler onay verdi. Fakat bu kez eser, Béranger'in engeline takıldı. Aynı türde başka bir eser önerdi, Jean-Christophe Valmont de Bomare'in on iki ciltlik saygın çalışması *Dictionnaire ra-isonné universel d'histoire naturelle*. STL'nin muhataplarının bu eseri sıkça talep ettiğini belirtti ve Konfederasyon, bilime olan itimatlarını perçinleyen bu eseri basmaya karar verdi.

Edebiyat alanında yayıncılar Voltaire'in ve Rousseau'nun eserleri üzerine uzun uzun düşündüler, fakat nihayetinde yalnızca Voltaire'in trajedilerinden birini, Irène'yi (Mart 1778'de ilk baskısı yapılmıştı), o da zorbalık taktiklerinin bir parçası olarak basabildiler. Bu oyun Cenevre'de Isaac Bardin tarafından ilk kez basıldığında STL, takas olarak iki yüz kopya talep etmişti. Diğer türlü kendi versiyonunu basmakla tehdit etti. Bardin reddedince de Konfederasyon bin adet *contrefaçon* bastı. İkisi dışında Konfederasyon'un bastığı diğer edebiyatçıları, Fransız edebiyatı tarihlerinde pek bir rol oynamaz. Bu iki isim, Alain-René Lesage ve Nicolas Edme Restif de la Bretonne'du. Üç yayıncı da Lesage'nin pikaresk²² romanı *Histoire de Gil Blas de Santillane* (1715)'in yeni bir baskısını yapma önerisinde uzlaştı. Bu öneri Ostervald'dan çıkmış, Pfaehler tarafından desteklenmişti. Pfaehler'in kendi önerisi ise Restif'in *Le Nouvel Abeilard, ou lettres de deux amants qui ne se sont jamais vus*'yüydü. Bu romanın kopyasını ilk yayınından hemen sonra edinmişti, ona bu romanı temin eden muhatabı "iyi bir iş" olacağı yönünde temin etmişti. Okumadan önce Ostervald'a yollamış, Ostervald ise bu kitabın iyi satacağına dair kuşkularını dile getirmişti. Yine de roman, Konfederasyon tarafından basıldı. Pfaehler'in mükemmel kaynakları olmalıydı zira Restif'in *La Vie de mon père*'ini de basılır basılmaz edinmişti. Bu kitabı da Ostervald'a yolladı, Ostervald ortak baskı yapılmasına karar verdi.

Genel olarak bakıldığında Konfederasyon kurgudışı eserleri yeğliyordu. Ostervald, Amazonların büyük kâşifi Charles-Marie de La Condamine'in eseri *Relation d'un voyage fait de l'intérieur de l'Amérique méridionale*'i önermişti. Pfaehler bu fikri beğendi, çünkü bu eseri daha önce Maastricht'teki yayıncısından

22 Pikaresk roman, İspanyolcada serseri anlamına gelen "pícaro" sözcüğünden türetilen, düzenbaz kahramanların başına gelen maceraları anlatan roman türü (ç.n.)

takasla almıştı ve eser iyi satmıştı. Béranger de öneriye olumlu baktı fakat Ostervald bunun üzerine düşündükten sonra Maastrecht baskısının muhtemelen talebi karşılamış olduğunu düşünerek vazgeçti. Béranger sonra başka bir tarih kitabı önerdi, *Histoire de la destruction des Templiers*. Bununla birlikte bu yalnızca eserin niteliği üzerinden yapılmış bir değerlendirmeydi. Sağlam bir tarih kitabıydı ama “Çok yankı yaratacak türden bir tarih kitabı değildi.” Bu yargı, diğer yayıncıları ikna edebilecek gibi değildi. Ostervald daha iyi olduğunu bir fikirle geldi: İngilizceden çevrilen, Paris’te *Histoire universelle* adıyla basılan kırk ciltlik bir tarih kitabı. Bu eser, üç matbaayı da meşgul edebilirdi. Her ay bir cilt çıkardı ve müthiş kâr bırakırdı. Béranger bunun genel okura iyi satacağı hususuna katıldı fakat üslubu biraz zenginleştirmek, kitabın hacmini de yarı yarıya indirmek gerekliydi. Ostervald bu teklifi uzun bir süre değerlendirdikten sonra reddetti zira eserin yeniden yazımı ve kısaltılması çok emek istiyordu.²³ Nihayetinde ortaklar Ostervald’ın

23 *Histoire universelle* üzerindeki yazışmalar, karar alma mekanizmasına etki eden faktörleri gözler önüne serer. 15 Mayıs 1779 tarihinde Ostervald şöyle yazdı: “Je désirerais de trouver une bonne et forte entreprise qui pût occuper agréablement et surtout lucrativement les trois sociétés confédérées. En voici une que je couche en joue et qui pourrait être notre fait. Vous connaissez de réputation au moins la grande Histoire universelle traduite de l’anglais d’une société de gens de lettres dont il a paru trente et quelques volumes in-quarto. On convient généralement que la traduction a été mal faite. Aussi quelques littérateurs français qui disent posséder la langue de l’original viennent-ils d’en proposer une nouvelle édition revue et corrigée en une suite de volumes in-octavo. . . . Vous savez que l’ouvrage est très bon et forme une véritable encyclopédie historique.” [Konfederasyon hâlindeki üç cemiyetin uzlaşma içinde ve en önemlisi kârlı bir şekilde iştigal edebileceği iyi ve sağlam bir teşebbüs bulma arzusundayım. İşte birini gözüme kestirdim ve bizim uğraşımız olabilir. Bir edipler topluluğu tarafından İngilizceden çevrilen ve quarto formatında olan otuz cildin üzerinde olan *la grande Histoire Universelle*’i duymuşsunuzdur. Genel kanı çevirinin kötü yapıldığı şeklindedir. Sonuç olarak orijinal dile hâkim olduğunu belirten kimi Fransız aydınları oktav formatında olmak üzere gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş yeni bir edisyon yapmayı teklif ettiler. . . . Biliyorsunuz çaişme çok iyidir ve gerçek

ilk tekliflerinden birine geri döndüler: popüler ve kâr getiren yazar abbé Millot'nun bir başka tarihî çalışması olan üç ciltlik *Éléments de l'histoire d'Angleterre*'in korsan baskısı.

Editöryâl kararlar arasındaki sürekli diyalog akışının bu aşaması Haziran 1779'da zirve noktasına ulaştı. Konfederasyon'un kurulmasının ardından bir yıl geçmişti, ortakların hesap kesimi için belirledikleri tarih olan ilk yıldönümü toplantısı yaklaşmıştı. Her yayınevi, ürettiği yaprak sayısına göre ödeme almaya hazırlanmıştı fakat herkesin elindeki rakam farklıydı, zira kimse baskılarda yaprakların üçte bir oranında paylaşılma kuralına uymamıştı. STN on iki baskı makinesinin neredeyse hepsini quarto formatındaki *Encyclopédie* baskılarına ayırmıştı, bu nedenle de sorumluluklarını tam olarak yerine getirememişti. Bununla birlikte Haziran'da son cildi bitiriyordu, STL ve STB ise octavo baskıları artırıyordu. 12 Haziran'da STN işçilerinin yarısını kovdu, kalan yarısını meşgul edecek yeni bir baskıya ihtiyacı vardı. Bu nedenle Millot'nun tarih kitabının üç cildini basmaya başladı ve Ostervald, ekonomiyle ilgili bir risalenin basımına tek başına başladığını duyurdu. STL ve STB buna katılabilir ya da katılmayabilirdi. Ostervald ayrıca Antoine-Augustin Parmentier'in patates odaklı bir beslenmeyi öneren bir broşürünü de tek başına basmaya karar verdi.

bir tarihsel ansiklopedi teşkil etmektedir. (HA)] 21 Mayıs'ta Béranger orijinal baskı üzerinden korsan yayın yapmayı düşündüğünü fakat eser beğenmediği için vazgeçtiğini yazar: "Les savants, les riches, en prendront peut-être, mais ceux-là ne forment pas le commun des lecteurs. La plupart ont déjà cet ouvrage. En le réduisant à la moitié, il perdrait peu et se vendrait mieux, parce qu'il deviendrait d'un usage plus général." [Âlimler, zenginler alabilirler, fakat bu genel okuyucu kitlesini oluşturmaz. Çoğu hâlihazırda bu esere sahiptir. Onu yarıya düşürerek az kaybedip daha çok satmak mümkündür çünkü böylece o daha geniş bir şekilde kullanılacaktır. (HA)] 21 Haziran'da ise Ostervald, "*l'histoire de l'Histoire universelle*" hakkında daha çok şey öğrendiğini, yeni çevirinin editörü François-Henri Turpin'in bu işi iki ciltten sonra bıraktığını ve korsan baskının şimdi yapılabilir durumda olmadığını yazar. Béranger de 27 Haziran tarihli mektubunda buna katılır.

Pfaehler, Ostervald'ın kimseye danışmadan aldığı bu kararlara karşı çıktı, bu meseleler çözülene kadar buluşmanın ertelenmesini talep etti. Ostervald, STN'nin davranışını STB'nin de bazı baskıları tek başına yaptığını ileri sürerek savundu fakat daha sonra geri adım attı, STB ve STL'nin de Millot'nun eserinden birer cildi basması gerektiğini kabul etti. Bunun yanında Anton-Friedrich Büsching'in STB ve STL'nin de ilgisi ni çekecek eseri *Introduction à la connaissance géographique et politique des États de l'Europe* (1779)'unun ortak bir baskısının yapılmasını da önerdi. Sakinleşen Pfaehler, Lozan'da 20 Temmuz'da buluşmayı kabul etti. Kendisinin de bir önerisi vardı, *L'Observateur anglais, ou correspondance secrète entre Milord All'Eye et Milord All'Ear* başlıklı bir siyasî karalama. Bunun bin nüsha satacağından emindi. Bu arada Béranger'in de projeleri vardı; deniz seyahatleri konulu bir antoloji, mahkemedeki meşhur konuşmalar konulu bir başka antoloji, çeşitli İngiliz romanlarından oluşan üçüncü bir antoloji. Onun görüşüne göre önden çeşitli projeler hazırlanmalıydı ki bunlar buluşmada tartışılıp karara bağlanabilmeydi.

20 Temmuz 1779'daki buluşmanın zabıtları olmadığı için önceki yılın baskılarına ait hesapların kapatılması ve hasılatın dağıtımı hariç ne olduğunu bilmek imkânsızdır. Béranger toplantıya katılamamıştı fakat daha sonra Ostervald'a yazdığı bir mektupta her şeyin iyi gittiğini öğrendiğine sevindiğini yazmıştı: "Müesseseler arasındaki bağlar daha da yakınlaşmış görünüyor, tehlikeli bir huzursuzluğa yol açacak bir soğukluk yok." Béranger ve Ostervald arasındaki dostluk, *Encyclopédie* savaşıdan kaynaklanan gerilime rağmen Konfederasyon'u bir arada tutmayı sağlamıştı.²⁴

24 STN'nin çoğu muhatabının aksine, Béranger Ostervald'a yazdığı mektuplarda bazen kişisel gözlemlerine yer verirdi. 9 Nisan 1779 tarihli mektubunda Amerikan Devrimi hakkında bazı mülâhazalarda bulunmuştu: "J'aurais quelque intérêt à désirer que les Américains devinssent indépendants."

Yine de STN'ye yönelik olarak Lozan ve Bern'de artan güvensizlik, ilerleyen aylarda Konfederasyon'u zayıflattı. 9 Eylül 1779'da STB bir genelge yayımlayarak, "La Nouvelle Société typographique" adıyla yeniden organize olduğunu duyurdu. İşletmeyi uzun süredir yöneten Pfaehler, artık tam taahhütlü bir ortak olmuştu ve işini, diğer üç ortağın desteğiyle yürütecekti.²⁵ Eski STB, kitapçısındaki stoğu bitirene kadar devam edecek ve yeni firma perakende satışı bırakıp tamamen toptan satışa odaklanacaktı. Bu değişim, yeni bir sermaye ile yayın dünyasının dışına daha büyük bir odaklanma getiriyordu.

Cependant les suites de cette indépendance dans un gouvernement fédératif, qui unit des républiques si diverses par le pouvoir, les intérêts, l'étendue, le commerce, me fait [sic] pencher à croire que s'ils obtiennent les mêmes privilèges que les Anglais, conservent leur gouvernement, leur commerce libre, et ne forment avec les premiers qu'un même empire, ils en seront plus heureux, plus paisibles—et c'est gagner à perdre." [Amerikalıların bağımsız olmasını istemekte bazı menfaatlerim olabilir. Bununla birlikte güç, menfaat, kapsam ve ticarete önemli farklılıklar arz eden cumhuriyetleri birleştirecek bir federal hükümet içerisindeki bu bağımsızlığın sonuçları beni şu çıkarıma götürmüştür: Eğer onlar İngilizlerle aynı imtiyazları elde eder, hükümetlerini elde tutar, özgür ticaretlerini sürdürür ve İngilizler ile tek bir imparatorluk meydana getirirlerse, çok daha mutlu, çok daha huzurlu olacaklardır – bu kaybederek kazanmak demektir. (HA)]

- 25 Böyle resmî duyurularda olduğu gibi genelge de ortakların adlarını vermiş (Emanuel Friedrich Fischer, Amedé Fischer ve Samuel Kirchberger ile Pfaehler) ve yeni firmayla iş yapacaklardan "de n'ajouter foi qu'à nos signatures cidessous" rica etti. Dördü "La Nouvelle Société Typographique" adına kendi imzalarını attı, böylece gelecekteki yazışmalarda imza sahipleri, firma adına mesul olacaktı. Genelgede ayrıca şöyle dendi: "Nous avons donné intérêt dans notre nouvelle Société au sieur Pfaehler, qui a géré nombre d'années à notre satisfaction les affaires de l'ancienne." [Biz eskiden işleri bizi memnun edecek şekilde yıllar boyunca halleden Sayın Pfaehler'e yeni şirketimizde hisse verdik.] Hakikaten, Pfaehler mektuplarını Ağustos başından beri "La Nouvelle Société Typographique" adına imzalıyordu. Emanuel Friedrich Fischer ve Samuel Kirchberger, "Typographische Gesellschaft Bern"i 1758'deki kuruluşundan beri destekleyen varsıl seçkin sınıfına mensuptu. STB'nin yazışmasından anlaşılmaktadır ki Pfaehler, mektuplarını böyle imzalamaktaydı. Yalnızca o dışarıda olduğu zamanlar onun adına yazan kâtip bu sorumluluğu üstlenemediği için kurum adına yazmıyordu. Örnek için bkz: STB'den STN'ye 15 Haziran 1779.

Bununla birlikte ortaklarını STB'nin Konfederasyon'a bağılılığı konusunda hiçbir şeyin değişmeyeceği yönünde ortaklarını temin etti. Bu gelişme, STB ve STL'nin bağlarını sıkılaştırdığı dönemle de denk düşmüştü. STB'nin ortaklarından biri olan Bern eşrafından Samuel Kirchberger, STL'nin de yatırımcılarından biriydi. Heubach, Bern'deki destekçilerini ikna edip baskı makinelerinden iki tanesini STB'nin matbaasına taşıdı, böylece Konfederasyon için baskı yaparken daha iyi iş birliği yapabileceklerdi.²⁶ Hepsinden öte, octavo *Encyclopédie* teşebbüsünde sıkı müttefikler olarak kaldılar, bu durum 1779'un son aylarında STN ve diğer yayınevleri arasındaki gerilimin ana nedeniydi.

Temmuz ayında Pfaehler ve Heubach, STN'nin rakip *Encyclopédie* baskısına katılımını tamamen özümsemişler ve kabullenmişlerdi. Fakat quarto grubuyla bir anlaşmaya varmak konusunda da hâlâ umutları vardı. Quarto baskı ekibi, işini tamamlamak üzereydi. Bütün üç baskısını da sattıktan sonra onların hesabına göre Fransız pazarını daha ucuz olan octavo baskılara açabilirlerdi. Lozan'da ekim ayında yapılan buluşmada Heubach bu ihtimali Ostervald ile tartıştı. Eğer quarto baskıdaki ortaklarını ikna etmeyi başarırsa, STN'nin de genişletilmiş baskıda ortaklardan biri olacağını söyledi. Octavo grubunun hâlihazırda 1.200 abonesi vardı, eğer Fransız

26 Yazışmalar Bern'deki basım faaliyetleri hakkında bilgi vermese de STB ve STL yakından iş birliği yapıyor gibidir. STN'ye 4 Ağustos 1779 tarihinde yazdığı bir mektupta Heubach, "notre imprimerie commune avec Messieurs la Société typographique de Berne."den bahseder. 21 Mayıs 1779 tarihli mektubunda Bérenger Ostervald'ı STB'nin neden perakende kitapçılık yerine basımcılığa odaklandığı konusunda bilgilendirmiştir: "Elle a pensé que ses opérations en devenant plus faciles, plus promptes, le gain plus assuré, les pertes moins à craindre, qu'elle aurait moins de dépenses à faire, moins de commis fripons à soudoyer." [O, işlemlerinin daha kolay ve daha hızlı, kayıplarının ise daha az korkulur cinsten olacağını düşünüyordu, yani yapılacak daha az masraf ve rüşvet verilecek daha az düzenbaz çalışan olacağı kanaatindeydi. (HA)]

pazarına girebilirlerse bu sayısı ikiye katlanabilirdi. O zamanlar yirminci cilde ulaşmış olan teşebbüs, baskı başına üç bin kopya ile çalışıyordu. STN buna katılırsa yirmi birinci ciltten otuz altıncı cilde kadar olan kısmı iki kat kopya ile basabilirlerdi. STN de bunun üçte birini üstlenip benzer şekilde kârdan payını alacaktı. Béranger bu öneriyi kabul etmesi için Ostervald'a kişisel olarak ricacı oldu. Octavo'nun baskısı göz kamaştırıcıydı ona göre. Eğer Paris pazarına ulaşabilirse Heubach, Paris'te 500, Taşra'da 750 abonelik satabilirdi. STN gücünü STB ve STL ile birleştirirse Encyclopédie'nin octavo baskısı Konfederasyon'un giriştiği en büyük iş olurdu.²⁷

Bu teklif, Ostervald'ı rahatsız bir noktaya sürüklemişti, iki tarafa da oynarken quarto-octavo savaşında aracı olması istenmişti. Nasıl quarto işinde Panckoucke ile olan ittifakını bırakıp ona karşı octavo ekibiyle müttefik olabilirdi? Ostervald, Béranger'e değil ama Pfaehler'e müphem bir yanıt verdi. Bu rica, onda daha önceki barış çabalarının doğurduğu nahoş tecrübeleri uyandırmıştı, fakat yine de tekrar deneyebilirdi. Yalnızca Pfaehler onu ayrıntılar konusunda bilgilendirmeliydi ki görüşmeye değer bir şey olduğundan emin olunabilsin. Pfaehler octavo baskının başarısıyla ilgili etkileyici bir döküm sundu. İlk baskıdan elde edilen 450 bin L.'nin üstüne 150 bin L. daha gelir getirmesi bekleniyordu. Aynı şekilde 3 bin kopyalık bir ikinci baskı yaparlarsa kârlarını katlayabilirlerdi. Son on beş cildi ikinci kez basmayacakları için üretim masraflarından 20 bin L. düşebilirlerdi. Bunu da quarto grubuna Fransız pazarına giriş ücreti olarak takdim ederlerdi.

Bunlar hâlâ zanaat temelli üretim yapan bir sektör için akıllara durgunluk verici rakamlardı. Yine de Ostervald, STN'yi

27 15 Ocak 1779 tarihli mektubunda Béranger, özellikle Konfederasyon'dan bahsetmez. Octavo baskı da quarto gibi çok büyük sermayeye ihtiyaç duyuyordu ve ayrı bir teşebbüs olarak organize edilmişti, muhtemelen başka destekçileri de vardı.

bu işe dâhil etmeyi reddetti ve quarto ortaklarına danışmadan bir karar veremeyeceğini çekingen bir üslupla ifade etti. Heubach, bunu kaçamak bir yanıt olarak gördü ve hemen net bir karar istedi çünkü her geçen günle para kaybediyordu, baskıyı ikiye katlayamıyordu. Ostervald bunun imkânsız olduğunu söyledi, quarto ortaklarıyla bir ay içinde buluşacaklardı, onların onayı olmadan bu işe girişemezdi. Eğer Heubach tam o anda bir yanıt istiyorsa bu yanıt hayır olacaktı.

Her yeni mektupta ton sertleşti. İşin ucunda binlerce livre vardı, zaman baskısı muhatapların sakinliklerini korumalarını zorlaştırıyordu. Bérenger, Ostervald'a başka bir kişisel rica göndererek Heubach'ın acil ve kesin bir yanıt talebini destekledi. Ostervald yine reddetmeye devam edince Bérenger daha sonra da itiraf edeceği üzere STN'nin octavo teşebbüsü hakkında daha fazla bilgi edinerek kendi baskısını piyasaya sürme hazırlığı yaptığından şüphelendi; Fransız pazarını kendisine saklayıp diğerlerinin girişini engelleyecekti. Bérenger'in 23 Kasım tarihli mektubunda bu ihanete uğramışlık hissi yoğundur. STL ve STB, STN'yi bir müttefik olarak görüp öyle muamele etmişler, STN ise bu güveni suiistimal etmişti. Bérenger, Ostervald'ın ihanetinden kişisel olarak çok şey kaybedebilirdi. Octavo spekülasyonunda ona 1/32 pay vermişlerdi. Eğer planlanan şey gerçekleşir de baskı iki katına çıkarılırsa 8 – 9 bin L. kazanabilirdi. “Uzak gelecekte küçük bir arsa ve ufak bir kulübe ile herkesten uzakta, ailemle mutlu mesut vakitler geçirdiğim bir an hayal ettim. Sonra siz bu saadet düşlerini yok ettiniz.” Ostervald şaşırmıştı, ona söylenen gizli bilgileri ifşaa etmesinin imkânsız olduğunu fakat şu anda hiçbir şey yapamayacağını, birkaç hafta içinde quarto ortaklarının toplanıp işlere son şeklini vereceklerini söyledi. Yalnızca o zaman, satışlar hakkındaki son raporu alınca octavo grubu ile masaya oturacaklardı. Bérenger yanıtında geri adım attı, yanlış bilgilendirilmiş olmalıydı ancak şimdi Ostervald'ın

içinde bulunduğu “sevimsiz durum”u anlayabiliyordu. “Sevimsiz”den de öte dedi Ostervald, Béranger için bütün ayrıntılarını öğrenince anlayacaktı ki Ostervald, “iki ateş arasında kalmış”tı. Quarto yayıncıları Şubat 1780’de Lyon’da toplanıp hesapları kapattığında hakikat ortaya çıktı. *Encyclopédie*’nin üç baskısını da tamamen satıp tükettikten sonra Panckoucke’un nüfuzunu kullanarak Fransa’yı 24 bin L. karşılığında octavo baskıya açmaya isteklilerdi. STL ve STB sonunda anlaş-tı ve nihayet ikinci baskılarını başarıyla pazarladılar. STN bu işe dâhil olmadı, çok yıpranmışlardı ve başka bir *Encyclopédie* baskısı riskine giremezlerdi, on iki baskı makinelerinden çoğunu satmaya hazırlanıyorlardı.

Rakip *Encyclopédie*’ler hakkındaki şüpheler ve anlaşmazlıklar, 1779 sonu ve 1780’de Konfederasyon’un tadını kaçırmıştı. Yine de ortaklar arasında korsan baskılar hakkındaki diyalog devam etti. Çok sayıda tekliften ikisi diğerlerinden ayrılır: Stéphanie Félicité comtesse de Genlis tarafından hazırlanan, çocuk eğitimi için adapte edilmiş oyunlardan oluşan dört ciltlik bir antoloji olan *Théâtre à l’usage des jeunes personnes* ve Jacques-Christophe Valmont de Bomare’in on iki ciltlik doğa bilimleri çalışması *Dictionnaire raisonné universel d’histoire naturelle*. İkisi de çok hacimli oldukları için baskı makinelerini meşgul etme avantajına sahipti fakat ikisi de ortaklar arasında huzursuzluğa yol açtı.

Madam de Genlis’in oyunları, Rousseau’nun *Émile*’inin büyük başarı kazandığı, çocukların ahlaki eğitimine ilginin arttığı bir dönemde yayıncılara çekici gelmişti. Ağustos 1779’da Pfaehler, de Genlis’in antolojisinin “bin kopyalık baskı için iyi bir eser” olduğunu yazmıştı. Ostervald dünden razıydı. Béranger ise her ne kadar Shakespeare’inkiler gibi daha ulvî tiyatro eserlerini tercih etse, hatta bunları “iyi, güzel bir tipografi spekülasyonu” olarak değerlendirip önermiş fakat reddedilmiş olsa da bu projeye karşı çıkmadı. STB ilk cildi bin kopya

hâlinde basmaya başladı fakat daha sonra STN, ortakları potansiyeli fazla iyimser hesapladıkları, 750 kopyanın yeterli olacağı yönünde ikna etti. Diğer ciltlerde 750 kopyalık baskılar yapıldı. STB yeni matbaasını kurarken çeşitli güçlüklerle (örneğin yeteri kadar büyük harf kalıbına sahip olmadıklarını keşfetmişlerdi) karşılaşmış, bu nedenle bu işte üstüne düşeni yerine getirememişti. Bu durum, STN'nin eleştirilerine neden oldu: "Müşterilerin hevesinin sönmesine neden olmamalıyız." Daha sonra STB, yanlışlıkla üçüncü cildi bin kopya olarak bastı. STN ise Konfederasyon'un bu hatadan doğan masraflar nedeniyle tazmin edilmesini istedi. Fakat siparişler 1780'de arttı, Heubach baskıyı 1500'e çıkarma kararı aldı, bazı ciltlere 500, bazılarına ise 750 kopyalık ek baskı yapıldı. Sonunda bu basım işi başarılı olmuştu fakat ortaklar arasında anlaşmazlığa da neden olmuştu.

Bomare'ni *Dictionnaire*'i daha vaatkâr görünüyordu, Pfahler, "Doğayı inceleyen çalışmalar şimdi pek revaçta" demişti. Fakat o da benzer güçlüklerle karşılaştı. Üç ortak, Lozan'da 20 Temmuz 1779'daki toplantıda bu kitabı basma kararı almışlardı fakat basıma hızla başlayamadılar zira kâğıt tedariindeki sorunları çözmeleri gerekiyordu. Heubach, Cenevre yakınlarındaki Jura tepelerinde bir Fransız köyü olan Divonne'da Dul J. J. Caproni'nin işlettiği bir kâğıt fabrikasından üç yayınevi için 500 top kâğıda anlaşmıştı. Daha evvel belirtildiği gibi, kitap basım masraflarında kâğıt en pahalı kalemdi. Matbaacılar, elde kâğıt tutup sermayeyi bağlamak istemedikleri için aldıkları işten hemen sonra o işe göre kâğıt sipariş ediyorlardı. Sipariş sırasında kalite, fiyat, teslim tarihi gibi ortak baskılar için önemli olan konular konuşuluyordu. Heubach, STN'nin önerisi üzerine Madam Caproni ile anlaşmıştı, onun teslimatı vaktinde yapamaması ortaklar arasındaki anlaşmazlıklara bir yenisini ekledi ve korsan yayıncılığı etkileyen gündelik sorunlar için iyi bir örnek teşkil etti.

Bomare'nin on iki ciltlik kitabı çok fazla kâğıt istediği için Madam Caproni, Heubach'ın istediği ölçülerde kalıplar çıkar-mıştı. Bu karmaşık bir süreçti. Çıkarmanın büyük beceri iste-diği kâğıt kalıpları, tahta çerçevede tel bir paravandan ya da çıkarılabilir ahşap bir çıkıntıdan oluşur. Kâğıt yaparken za-naatkâr bu kalıbı pulpa hâline getirilmiş çaputlardan oluşan sıvılaştırılmış maddeye batırıp çıkarıyordu. Daha sonra fazla sı-vının çerçeveden akmasını sağlayıp yüzeyde ince bir zar bıra-kıyordu. Muşambayla kaplanıp kuruması için ters yüz edilerek bir direğe asılıyordu. Bu yüzey kuruyunca bir kâğıt yaprağı oluyordu. Baskıda kullanılması içinse tutkallanıp yarı yarıya su geçirmez hâle gelmesi gerekiyordu. Bu da bir başka nazik süreçti, kâğıdın üstüne jelatinimsi bir sıvı akıtılıyor ve bu-nun kuruması bekleniyordu. Maalesef Heubach'a ulaşan ör-nek kâğıtlar çok küçük çıkmıştı. Yeni kalıpların yapılması ge-rekti, bu da işi birkaç hafta daha geciktirdi. Bu gecikme kışa kadar sarktı, kışın havanın çok soğuk ve nemli olması nede-niyle tutkallama yapılamıyordu. Bomare'nin eserine planlan-dığı gibi Ekim 1779'da başlamak yerine 1780 baharına kadar ertelemek zorunda kaldılar.

STN, iş gücünden kalanı meşgul edebilmek için büyük çap-lı bir baskı yapmalıydı, dolayısıyla gecikmeden çok rahatsız olup sitem ettiler. Hatta Ocak'ta Cenevreli yayıncı Jean-Léo-nard Pellet de bir Bomare baskısı yapmakta olduğunu duyuru-ncu bu işten vazgeçmeyi bile düşündüler. Ostervald, bu işi kendileri erkenden duyurmuş olsalardı Pellet'nin vazgeçeceği-ni düşünerek çok pişman oldu. Fakat Pellet'nin bu duyurusu diğer korsan yayıncıları eserden uzak tutmak için yapılan bir blöf de olabilirdi. Ostervald, buna çare olarak bir karşı açık-lama yapmayı, kendilerinin de bu baskıya başladıklarını hat-ta daha da ilerlediklerini ve kendi baskılarının “zenginleştir-meleri sayesinde diğer baskılardan çok daha üstün olacağını” söylemeyi düşündü. Hâlbuki Lyon'daki Jean-Marie Bruyset'nin

baskısını temel alacaklar ve üstüne pek bir şey eklemeyeceklerdi. “Zenginleştirilmiş baskı”, yüksek riskli korsan yayın sektöründe takipleri caydırmak için sıkça kullanılan bir ifadeydi. Konfederasyon, yakın zamanda Clément Plomteux yazarı tarafından düzeltilmiş bir baskı yapmakta olduğunu ilan ettiği için Raynal’ın *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* başlıklı eserini basmaktan vazgeçmişti.

Beklendiği gibi, ortaklar Pellet’nin Bomare’nin eserini basmayacağını şubat ayında öğrendiler. Böylece kendi baskılarını ilerletmeye karar verdiler, tabii kâğıdı temin ettikten sonra. Ocak ve Şubat’ta tutkallamayı imkânsız kılan hava durumuna lanet okudular. Sonunda, 15 Mart’ta Heubach Ostervald’a yeni bir örnek yaprak ve taslak yolladı. Ostervald bu taslağı üslup değişiklikleri yapıp geri yolladı. STN, istediği kâğıtlara Nisan ortasında kavuştu. Üç yayınevi eserin ilk dört cildini 1781 temmuzunun ortalarında tamamladı. Bu tarihte, hesapları kapatmak için yıllık toplantılarını gerçekleştirdiler. Bir noktada, Bomare’in kendisine danışıp baskıları için ondan destek almayı bile düşündüler fakat sonra bu fikirden vazgeçtiler.²⁸ Korsan yayıncılık işinde abbé Raynal gibi meşhurlar dışında yazarların pek sözü geçmiyordu.

28 STN, Bomare’nin *Dictionnaire*’ini 1773’te yeniden basmayı düşünmüş ve ona yeni malzemeler vermeye istekli olup olmadığını sormuştu. Bomare’nin 22 Şubat 1773 tarihli yanıtı, kendini ispatlamış bir yazarın yabancı yayıncılara karşı tutumunun özeti gibiydi. Parisli yayıncısına saygıda kusur etmemesi gerektiğini, ondan privilège ücreti aldığını, yeni baskılarda da alacağını yazıyordu. Bomare, eserini gelecek baskılarda genişletmek istiyordu. İsviçreli *contrefaçon*lara itiraz etmek yerine yeni baskıların beklenmesini salık veriyordu: “Alors vous aurez mes corrections et augmentations et le public lecteur sera mieux servi.” [O hâlde benim düzeltme ve eklemelerim sizin elinizde bulunacak ve genel okuyucuya daha iyi hizmet edilmiş olunacak. (HA)] Eğer gizlilik sağlanırsa, yayıncısının haberi olmadan STN’ye ek materyal göndermeyi de kabul etti. Aynı zamanda para kazanma isteğini de belirtti. Yeni kitaplar hazırlıyordu ve bunları Fransa dışında yayımlatabilirdi: “Je les vendrai à l’éditeur qui exécutera le mieux la partie typographique

Bu projeler bütün dikkatlerini cezbetmişken, üç yayınevi iki proje daha ortaya koymayı başardı²⁹ fakat bunun dışında bir konuda mutabık kalamadılar. Yazışmalarındaki tartışmalar giderek artan bir şekilde ayrıştırıcı kararlar verilmesine yol açtı. Ostervald, Madam Riccoboni'nin eserlerinden yeni bir baskı yapılmasını istedi, Pfaehler bunu yeterli talebin olmadığını ileri sürerek reddetti.³⁰ Pfaehler, STN'nin bir gezi kitabına olan talebi fazla abarttığını söylediğinde³¹ STN bu kitabı tek başına basmaya karar verdi. Raynal'ın *Histoire philosophique*'inin yeni baskısı ve başka bir eser hakkında da farklı görüşleri vardı, bu iki projeden de vazgeçtiler. İnsanların karakterlerinin yüzlerinden okunabileceği iddiasıyla Fransa'da ilgi toplayan İsviçreli fizyonomist Johann Kaspar Lavater'ın eserlerinin çevrilmesi önerisini Béranger veto etti. Pfaehler, STN'yi Jacques Savary tarafından yazılan, iş dünyasına ilişkin uygulamalar konusunda başvuru kitabı olan *Le Parfait*

et me fera le meilleur compte . . . Il y aura des figures, ce qui empêchera la contrefaçon." [Onları en iyi matbaacılığa sahip olan ve bana en iyi anlaşılmayı sunan yayımcıya göndereceğim... İçinde ilüstrasyonlar olacak ve bu izinsiz çoğaltmayı engelleyecektir. (HA)]

29 *Mémoires de M. le comte de St. Germain ve Voyage dans les mers de l'Inde, fait par ordre du Roi, à l'occasion du passage de Venus sur le disque du soleil le 6 juin 1761 et le 3 du même mois 1769* - Guillaume-Joseph-Hyacinthe Le Gentil de La Galaisière.

30 9 Eylül 1779 tarihli, STB'den STN'ye yazılmış bir mektup, yayıncıların talep hakkında nasıl anlaşmazlığa düşebileceğini gösterir: "Nous sommes fâchés, Messieurs, de ne pouvoir accepter votre proposition pour Riccoboni. Cet ouvrage ne nous paraît plus assez recherché pour faire une nouvelle édition. Il y a longtemps qu'il en était question et que nous l'avons refusé. Nos amis de Lausanne penseront comme nous." [Üzgünüz beyler. Riccoboni için olan teklifinizi kabul edemeyiz. Bu çalışma yeni bir baskı yapmak için yeterli araştırmaya sahip görünmüyor. Bu, uzun zamandan beri masada olan bir konuydu ve biz onu reddettik. Lozan'daki arkadaşlarımız da bizim gibi düşünmektedir. (HA)]

31 *Voyage de Vienne à Belgrade et à Kilianova, dans le pays des Tartares Budziacs et Nogais dans la Crimée et de Kaffa à Constantinople au travers de la mer Noire, avec le retour à Vienne par Trieste.*

Négociant'ın basımında iş birliği yapma konusunda ikna etmeye çok çalıştı fakat Ostervald reddetti.

Heubach bu arada İrlanda tarihi üzerine yedi ciltlik bir eseri beğendi, yine de bu eserin “ufak bir ülke için fazla hacimli” olduğunun farkındaydı. Béranger, Richardson'ın *Pamela*, *Clarissa* ve *The History of Charles Grandison* ile birlikte Diderot'nun *Éloge de Richardson*'ını basmayı düşündü fakat Pfaehler'in yargısı bu eserlerin mükemmel olmasına karşın romanlara talebin az olduğu yönündeydi Béranger daha sonra Richardson'ın bizzat düzelttiği fakat 1761 yılında vefat edince ailesinin daha önceki Fransızca çevirilerden duydukları memnuniyetsizlik yüzünden basımına izin vermediği *Pamela* versiyonunun elyazmasını alma ihtimalini masaya getirdi. Fakat bundan da bir şey çıkmadı, bütün yönünü ve tutarlılığını kaybeden Konfederasyon dağılıyordu.

İlişkilerin bozulmasındaki ana neden basım işleri üstündeki rekabet ve bununla ilgili olarak ortak gelir havuzundeki pay tartışmalarıydı. 1780 yılında aynı eserin üç yayınevinde aynı anda basılması ilkesine uyulmuyordu. STN, basım konusunda âdil bir pay almadığından sıkça yakınıyordu, fakat *Encyclopédie* zamanındaki ortayolcu tavrı da diğer iki yayınevinin güvenini zedelemişti. 20 Temmuz 1780'deki yıllık hesap kesimi buluşmasında işler kötü gitti. Arşivlerde tam olarak bu toplantıda neler olduğu yazmaz fakat takip eden yazışmalara bakarsak bir kavganın çıktığı barizdir.

Anlaşmazlığın temelinde takas edilen yaprak sayılarıyla basım işleri sonunda yapılan ödemelerdeki dengesizlik vardı. Görünene göre Pfaehler ve Heubach, STN'nin muhasebecisi Abram David Mercier tarafından hazırlanan rapora itiraz etmişlerdi. Konfederasyon'un mâli işleri farklı farklı hesaplarda tutuluyordu, kimisi Fransız livresiyile, kimisi basılı yapraklarla hesaplanıyordu. Bunları denkleştirme inanılmaz şekilde zordu. Bu buluşma, bir mutabakata varılmadan dağıldı.

Tartışmanın bir noktasında Pfaehler, Mercier'in sunumunun aceleye getirildiğinden şikâyet etti, hâlbuki sunum günün yarısını kaplamıştı. Ostervald, buluşmadan sonra yazdığı bir mektupta Pfaehler'in davranışının kaba olduğunu ifade etti. Pfaehler sert bir yanıt verdi. Bu tip kişisel ifadelere ticarî yazışmalarda rastlamak güçtü, genelde birinci çoğul şahısla profesyonel bir tonda yazılırdı. Ufak bir mesele gibi görünse de bu atışma, Konfederasyon'un temeli olan hüsn-ü zannın zarar gördüğünü gösteriyordu.

Üç yayıncı hesaplar konusunda Eylül 1780 sonrasına kadar anlaşılmaya varamadı. (Arşivler kesin tarihi vermemektedir.)³² Sonrasında yazışmalar kesildi, yeni teklifler gelmez oldu, eski baskılar da hız kesti. Resmî olarak Konfederasyon'un bittiğini ilan etmeseler de artık bir yaşam emaresi göstermiyordu. Durumu, Bérenger'in Ostervald'la yazışmalarına bakarak tahlil edilebilir. 25 Kasım 1780'de STL ve STN arasında açılan gediği kapatamadığından yakınmış, 9 Şubat 1781'de ise Konfederasyon'un fillen sona erdiği tespitinde bulunmuştur. 22 Eylül'de bu makus sona bakıp arabulucu olarak çatışmaları çözümlenmekte beceriksiz olduğunu düşünmüştür. İş adamı olacak kumaştan yoksundu: "Eğer bu rekabetler, kırgınlıklar ticaretten ayrışamıyorsa ben bu mesleğin parçası olmak istemem. Bazı bağlantılarla ticaretle ilişkiyi sürdürürsem bile ilk fırsatta bundan tamamen kurtulurum."

Konfederasyon, Temmuz 1780'den Mart 1783'e kadar uzun süreli bir kış uykusuna yatmışken üç yayınevi, fırsatlar ortaya çıktıkça beraber çalışmaya devam ettiler. En önemli yayınları, Jacques Necker'nin (Maliye genel müdürüydü) *Compte rendu au roi*'ydi. 1781 şubatında kraliyet bütçesi hakkında yayımlanan bir rapordan ibaret bu eser, büyük öneme haizdi zira

32 "Confédération typographique," ms. 1235 dosyası hesaplar hakkında ayrıntılı bilgiler barındırmakla birlikte 20 Temmuz 1780 tarihli kavgalı toplantı sonrası tarafların nasıl uzlaştığına dair bilgi vermez.

ilk kez devletin mâli durumu kamuya beyan ediliyordu. Tabii bazı yanlış bilgiler de içeriyordu, Necker, Kraliyet bütçesinin 10 milyon L. fazla verdiğini yazmıştı hâlbuki müthiş bir bütçe açığı vardı, bu da Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na yapılan müdahaleden kaynaklıydı. Fakat içeriğinin doğruluğu ne olursa olsun, bu rapor hükümetin çok gizlenen, hassas bir yönünü fâş etmiş, kamuoyu tartışmalarının bir parçası hâline getirmişti. Hemen polemikler başladı ve yayıncılar, bu polemikler üzerinden kâr edebilmek için birbirleriyle yarıştılar. STB ve STN, bir nüshaya ulaşır ulaşmaz kendi korsan baskılarını yapmaya giriştiler. Çalışmaları hakkında birbirlerini haberdâr ettiler fakat karşılıklı mektuplar adreslerine mart başında ulaşana kadar iki taraf da baskıya başlamıştı. 10 Mart'ta Pfaehler, Neuchâtele bir prova sayfası yollayarak demiri tavında dövme niyetinde olduğunu gösterdi: “Gece gündüz bunun üzerinde çalışıyoruz. Baskınızı bırakınız, biz de size yalnızca üretim masrafı fiyatına istediğiniz kadar kopya vereyim.” Sonunda farklı baskılarını pazarlarken iş birliği yaptılar ve daha sonra Necker'in bir diğer eseri *Mémoire de M. Necker au roi sur les administrations provinciales*'te ve bununla ilgili dört broşürde güç birliğine gittiler.

Bu iş birliğinin başarısı, 1781-1782 yıllarında daha fazla STB-STN iş birliği yapılmasına sebebiyet verdi. Bu durum, STL'nin kenarda kalmasına neden olmuştu. Bu projeler, Cook'un seyahatleri ile ilgili bir başka kitabı, bir Almanca – Fransızca sözlüğü, Madame de Genlis'in bir başka antolojisini, Charles de Butret'nin agronomi üzerine bir risalesini ve Pfaehler'in üç yıl önce önerdiği siyasî karalama *L'Observateur anglais, ou correspondance secrète entre Milord All'Eye et Milord All'Ear*'ın yedi ciltlik genişletilmiş bir baskısını kapsıyordu. Sonuncusu için talep hâlâ tükenmemişti, Pfaehler bir mektubunda STN'yi baskı hızını atırmaya ikna etmeye çalışmıştı: “Müşteriler yeni nüshalar için deliriyor.”

Bu ortak baskılar çokça istişare istiyordu. Bern ve Neuchâtel arasındaki mektuplaşmalar, Konfederasyon'un ilk yıllarındaki gibi ortak çabalara yönelik büyük bir heves ihtiva etmiyordu. Mektuplaşmalar, 1782 yılında iyice seyrelemişti. 2 Haziran'da Pfaehler, STB ve STN arasındaki zayıf ilişkilerden yakındı: "Bizim mesleğimize ne olur mösyöler eğer biz kendimize türlü çeşit mâni çıkarırsak? Kâtiplerimizin hataları yahut yanlış anlamaları yüzünden birbirimize düşersek?"

STL'nin bu anlaşmalara katılmamasına rağmen Pfaehler ve Heubach'ın ilişkileri bozulmadı, STN'nin arşivlerinde yer almasa da STB ve STL birlikte baskılar yapmış olma ihtimali de kuvvetlidir. *Encyclopédie*'nin octavo baskısı kadar büyük iki teşebbüsün planlarını yapmışlardı. İlki Buffon'un *Histoire naturelle*'in korsan baskısıydı. Bu eser, doğanın her yönünü konu edinen abidevî bir eserdir. Ponckoucke tarafından yayımlanıyor, Imprimerie royale'de basılıyordu. Bu eser toplamda kırk dört ciltten oluşacaktı, eserin asıl gövdesini teşkil eden on beş cilt 1767'de tamamlanmıştı, dokuz ciltlik *Histoire naturelle des oiseaux* kısmı ise 1783'te tamamlanacaktı. İkinci teşebbüs ise Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais tarafından derlenen, Kehl'de basılan Voltaire'in ölümünden sonra hazırlanmış bir bütün eserler edisyonunun korsan baskısıydı. İki teşebbüs de çok büyük bir sermaye yatırımının yanında bitip tükenmek bilmez pazarlıklar gerektiriyordu, öyle ki Mart 1783'te STB ve STL bu uğurda Neuchâtel'den de yarım etmek ve Konfederasyon'u diriltmek yoluna gittiler.

Bu vakitlede iki yayınevi de yeniden organize oluyordu. 21 Şubat 1783'te Heubach, STN'yi STL'nin lağvedileceği, yerine kendi adıyla bir teşebbüs kurulacağını açıklamıştı: "Jean Pierre Heubach et Cie." Samuel Kirchberger'in hissesini aldıktan sona matbaanın tek sahibi olacak, kalan işleri hallederken eski ortağı Jean-Pierre Duplan'dan yardım alacaktı. Heubach, Bernlilerin yakın bir müttefiki olarak kalmayı umuyordu. STB,

başından beri STL'yi desteklemişti, karşılığında da Heubach, STB'yi destekleyecekti. Bern'de işler mâli olarak o kadar da iyi gitmiyordu ama Heubach'a göre STB'nin destekçileri varrıklıydı, bugünleri de aşacaklardı. Heubach'ın yeni firmasında da ortak olarak kalmaya devam eden Bérenger de bu görüşü 29 Mart tarihli mektubunda tasdik etti. STB'nin yatırımcıları firmayı yeniden organize etmek ve stratejisini belirlemek için bir toplantı düzenlemişti. Kendi başlarına yayın yapmak yerine STL ve STN ile ortak baskılara odaklanacaklardı. Demek ki Heubach gibi onlar da Konfederasyon'u ihya etmek istiyorlardı.³³ Pfaehler, Bern ve Lozan'ın Neuchâtel'le yeniden ortak olmak konusundaki hevesine katılıyordu: “Üçümüz de” diyordu, “kendimizi hayal edebileceğimiz bütün iştahımızla iki büyük ve mükemmel teşebbüse adanmalıyız; Buffon ve Voltaire.” O ve Heubach, aylarca bu konuda hazırlık yapmışlardı. İki teşebbüste de STN'ye âdil bir pay vereceklerdi. Karşılığında ise adanmışlık istiyorlardı, zira yeni Konfederasyon, eskisinin aksine somut, elle tutulur girişimler üstüne kurulu olacaktı.

Ostervald yine de müteredditti. Nisan 1783'te STN ödemelerini toplamakta, senetlerini ödemekte güçlük çekiyordu.

33 Ostervald'a yazdığı 29 Mart 1783 tarihli mektubunda Bérenger STB'nin durumunu şöyle anlatmıştı: “Ses membres ont donné des sommes considérables pour remplir les vides, mais non point pour se dissoudre. Il est vrai qu'elle ne fera de longtemps d'entreprises particulières, mais son but est de continuer en confédération, parce que de cette manière elle peut écouler ce qui la charge sans faire de grandes avances, sans risquer de grandes pertes et avec moins d'hommes que par le passé. Elle se bornera aux objets de la Confédération.” [Üyeleri boşlukları ortadan kaldırmak için değil doldurmak için mühim yekûnları bağışlamıştır. Ferdî teşebbüsleri uzun süreliğine üstlenmeyeceği doğrudur ancak onun amacı bir konfederasyon olarak devam etmektir çünkü bu şekilde önemli yatırımlar yapmadan, önemi kayıplardan sakınarak ve geçmiştekinden daha az sayıda insanla yüklerinden kurtulabilecektir. Kendisini yalnızca Konfederasyon'un amaçlarına mahdud kılacaktır. (HA)] STN arşivlerinde yer alan ms. 1194 numaralı Pfaehler dosyasında yer alan 16 Ocak 1783 tarihli mektupta da Pfaehler'in Heubach'a, STN'nin de kabul edeceğini düşündüğü bir “nouvelle Confédération,” önerisinde bulunduğu yazar.

Bütün yumurtalarını bir sepete koymamak ve muhtemelen Paris'te Buffon'a çok yatırım yapan Panckoucke'u karşısına almamak için STN'nin yalnızca Voltaire baskısında rol almasının mümkün olup olmadığını sordu. Pfaehler, 10 Nisan'da yanıtının katiyyen hayır olduğunu söyledi. STN'nin iki projeye de yatırım yapması gerekiyordu, daha fazla gecikmeden acil ve kesin bir yanıt bekliyordu, evet ya da hayır.

Béranger ise üç yayınevinin “Libraires associés en Suisse adı altında yeni ve daha sıkı bir Konfederasyon” kurduğunu, kitapçıların üç yayınevinden istedikleri birinden sipariş verdiği takdirde bu siparişin yeni Konfederasyon tarafından temin edileceğini bildiren bir genelge taslağını kaleme almıştı bile. Bu taslağı STN'ye gönderirken eğer daha fazla ayak sürürlerse bu metnin ölü doğacağı yönünde uyarıda bulundu. Gerçekten de Heubach, iki projede de STN'nin yerini dolduracak, başka ortak baskılarda çalışacak Cenevrelî bir yayıncıyla ön müzakarelere başlamıştı. Bu girişim, Konfederasyon'u bitirebilirdi. Hem STN'nin bu olaydaki dahli çok masraflı olmayabilirdi de. Béranger, planların ilediğini, şu anda Voltaire baskısını yalnızca onun oyunları üzerine kurmayı düşündüklerini, STN'nin Buffon baskısında da yalnızca çeyrek hisse alabileceğini açıkladı. Bu çeyrek hissenin büyük kâr getireceği de garantiydi, Buffon işinde pek az risk vardı. Buffon'un kitabı, “okurların zevkini ve merakını” tatmin ettiği için pek revaçtaydı. Öyle ki Béranger'e göre bu kitap “klasik” olacaktı, “Plinius'un eserinden daha doğru, daha kapsamlı, hatta belki de daha ustalıkla kaleme alınmış bir eser”di, “Onun kadar popüler ve kalıcı olacaktı.”

Ostervald yine de Buffon baskısına katılmayı göze alamadı. Bu durum hoşlarına gitmese de Pfaehler ve Heubach Mayıs'ta STN'nin yalnızca hafifletirilmiş Voltaire baskısına iştirak ederek Konfederasyon'a katılabileceği konusunda uzlaştılar. Bir ay sonra Ostervald fikrini değiştirip Voltaire işinden caydı ve eski Konfederasyon hesaplarının kapatılması konusunda yeni

itirazlar yükseltti. STN'nin stoklarından en çok satan kitapları takas etmeyi, diğer Konfederasyon üyelerine en vaatkâr görünen yeni basımları olan Louis Sébastien Mercier'in *Portraits des rois de France*'ını indirimli fiyattan sunmayı reddetti.

Üç yayıncı Neuchâtel'de 1783 ağustosunun başlarında toplandılar. Amaçları Konfederasyon'u ayakta tutup tutamayacaklarını görmektir ama bir yere varamadılar. Bérenger'in Ostervald'a yazdığı bir mektuba göre Lozan'a dönüş yolunda Heubach, STN'ye güven olmayacağını ve bu nedenle *Portraits des rois de France*'tan başlamak üzere STN'nin yayınlarının korsan baskısının yapılabileceğini söyledi. Ostervald'ın garip davranışını anlamak zordur, STN arşivlerinde Ocak 1781 ve Ağustos 1784 arası mektupları mevcut değildir. Bununla birlikte meselenin kişisel bir boyutu vardır. Bérenger şöyle demiştir: “(Heubach) onun hakkında kötü konuştuğunuzu biliyor ve onu küçük gördüğünüzü düşünüyor. Bu da onu cesaretlendirmiyor.” Neuchâtelli asilzade, Bavyeralı mücellit oğluna tepeden bakmış olabilir. Ostervald'ın Bernli soylu yayıncılarla, Pfaehler'le değilse bile 1758'deki kuruluşundan itibaren teşebbüsü destekleyen aristokrat ortaklarla, daha fazla ortak yanı vardı. Pek çoğuyla yazışüyordu. Yine de Ostervald'ın asıl çekincesi, STN üzerinde giderek artan mâli baskıydı. Fransız hariciye nâzırı Vergennes'in 12 Haziran 1783 tarihli, bütün kitap gönderimlerinin adresleri neresi olursa olsun Paris'te incelenmesine dair emri, STN'nin Fransız taşrasındaki ticaretinin büyük kısmını yakında yok edecekti³⁴ ve bu yılın sonunda STN, iflasla kaşı karşıya kalacaktı.

Bütün bu zorluklara bakarak 1783 yazında Konfederasyon'un ikinci kez öldüğü ifade edilebilir. Bérenger mektuplaşmalarında

34 Birinci bölümde de açıklandığı üzere Vergennes'in emri Heubach da dâhil bütün İsviçreli yayıncıları için felaket olmuştu. 11 Temmuz 1783'te Ostervald'a bütün teşebbüslerini kestiğini nedeninin de “ordre inouï pour la librairie étrangère.” olduğunu yazar.

Ostervald'a alışılmadık bir dürüstlikle yakınıyordu: "İnsan sitem ediyor, Konfederasyon'dan kâr elde etmek istiyorsunuz ama onu kârlı hâle getirmek istemiyorsunuz. Ayrıca sözleriniz ve işlerinizdeki bocalamalar da insana dokunuyor." Yine de Lozan ve Bern'deki müttefikler Konfederasyon'a bir kez daha hayat ışığı verecek iki yeni proje ile çıkageldiler.

İlki, bir sonraki bölümde anlatılacak olan Kehl'in Voltaire edisyonunun korsan baskısını yapmaktı. Heubach ve Pfaehler, Voltaire'in sekreteriyle bir anlaşma ayarladılar. Sekreter Jean-Louis Wagnière, Kehl'in baskısında yer almayan elyazmalarına sahipti. Bunlar da Kehl'in edisyonunun ucuz korsan baskısına artı değer katabilirdi. İkinci proje ise *Encyclopédie* ya da *encyclopédisme* üzerine yeni bir spekülasyonu amaçlayan riskli bir yatırımdı. Quarto baskıları bitiren ve octavo yayıncılarıyla anlaşmaya varan Panckoucke, sınırsız enerjisinin büyük bir kısmını alfabeğe göre değil de tematik düzenlenmiş, güncel bir ansiklopediye ayırmıştı. Diderot'un bıraktığı yerden devam edecek yeni bir *Encyclopédistes* nesli ayarlamıştı. Bu *Encyclopédie méthodique*'in tanıtım broşürü 1781 aralığında basılmıştı, Temmuz 1787'ye kadar 42 quarto cilt olacağını duyuruyordu. Fakat Panckoucke sürekli yeni malzeme ekliyor ve işin çapını büyütüyordu. Sonunda işler kontrolden çıktı. Bu eser, 1832 yılında, Panckoucke'un ölümünden çok sonra tamamlanacak ve 166½ cilde ulaşacaktı.³⁵

İsviçreli yayıncıların ilk ciltler Kasım 1782'de piyasaya çıktığında *Méthodique*'i bekleyen gelecek hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Onlara bu eser, tam da korsan yayına uygun bir şey gibi gelmişti. Heubach ve Pfaehler'in aklına *Méthodique*'teki bütün yeni bilgileri çıkarıp bunları daha önceki *Encyclopédie*

35 Eğer levhalar ve ekler de sayılırsa *Encyclopédie méthodique* iki yüz cilde ulaşabilirdi. Son rakamı hesaplamak zahmetlidir, araştırma kütüphanelerinin katalogları farklı farklı rakamlar verirler. Bu eserin Fransız Devrimi boyunca olan serüvenini burada anlattım: *The Business of Enlightenment*, 395–519.

baskılarına Supplément olarak sunma fikri geldi. Hesaplarına göre folio, quarto ve octavo olarak en az kırk bin set *Encyclopédie* vardı. Aynı formatlarda basılacak olan *Encyclopédie*'ye abone olarak okurlar, yeni esere kucak dolusu para dökmekten kurtulabilirdi. Pfaehler ve Heubach, Panckoucke'un ihtiyacı olan abonelikleri tamamlayınca onlarla iş birliğine girebileceğini bile düşündü.

STN, Temmuz 1776'dan beri Panckoucke'un *Encyclopédie*'sinde hisse sahibiydi. *Encyclopédie méthodique* basılırken de küçük ortak olmayı sürdürdü. Fakat *Méthodique* üzerindeki hissesini Haziran 1781'de Plomteux'ya sattı. Panckoucke'un girişimlerindeki son hissesinden de kurtulmuş olmanın verdiği rahatlıkla Buffon'un *contrefaçon*'larını basmaktaki isteksizliğinin aksine şimdi Panckoucke'un eserlerinin korsan baskılarına katılmaya hazırdı. STN, Panckoucke'dan *Encyclopédie* Savaşları öncesinde ve sonrasında gördüğü zorbalığa, çıkarlarının zedelenmesine gücenmişti. Pfaehler ve Heubach, bu iki korsan yayın teşebbüsü üzerindeki pazarlıkları Béranger'e devretmişti. 5 Eylül 1783'te Ostervald'a STN'nin kayıtsız şartsız kendini adaması durumunda müthiş bir kâr potansiyeline sahip olduğunu söyledi. Üç yayınevinin de ortak rol üstleneceği Voltaire ve *Encyclopédie supplément* gibi teşebbüsler olmazsa Konfederasyon asla ihya olamazdı.

Arşivlerdeki boşluk, Ostervald'ın buna yanıtını bilmemizi olanaksız kılıyor³⁶ fakat yanıtın olumlu olduğunu düşünüyoruz zira üç yayıncı da planlarını somutlaştırmak için Ekim başında toplandılar. Lozan ve Bern'den gelen mektuplar iki teşebbüs için de yıl sonunda hazırlıklarını tamamlamış olduklarını gösteriyordu. 4 Aralık'ta Pfaehler, STN'nin Voltaire baskısı

36 STN'nin giden mektup kopyalarını kaydettiği "copies de lettres" kayıtları Ocak 1782 - Ağustos 1784 arasında büyük bir boşluk ihtiva eder. STL, STB ve Béranger dosyalarına bakarak STN'nin sürekli değişen şartlarda verdiği kararların izini sürebiliriz fakat 1784'ten sonra belgeler seyrekleşir.

için önsözleşmeyi imzaladığını teyit etti. Béranger'in önerisiyle Ostervald, quarto *Encyclopédie*'deki hissesini nakde çevirmesine yardım eden Lyonlu kitapçı Amable Le Roy'la *Encyclopédie supplément*'in Fransa içindeki dağıtımını sağlamak maksadıyla iletişime geçti. Le Roy, Panckoucke ile arayı açmaktan korktuğu için buna cesaret edemeyeceği yanıtını verdi. Yine de Heubach ve Pfaehler, Panckoucke ile *Supplément* üzerinde iş birliği yapmak maksadıyla görüşmelere başlamayı planlıyorlardı. Bu arada Voltaire baskısına odaklandılar. Heubach, tanıtım broşürünün provasını 11 Aralık'ta STN'ye gönderdi. Ocak başında Pfaehler, *Gazette de Berne*'de yayımladığı bir duyuruda üç *société typographique*'in kendi Voltaire eserleri edisyonuna başladıklarını duyurdu.

İşler bir kez daha sarpa sarmaya başladı. Ostervald, Pfaehler'in duyurusunu okuyunca panikledi zira açık açık STN'nin Voltaire işinde ortak olduğu yazıyordu, bu meşhur dinsizin eserini basmakla STN, Neuchâtel otoritelerinin gazabını üstüne çekebilirdi. Eğer böyle bir şey yaşanırsa, zararı için STB'yi dava edebileceğini Pfaehler'e bildirdi. Pfaehler ise eski baskılardaki tartışmalı kısımları çıkaracağını söyleyince Bern'deki sansürcülerin projeye yeşil ışık yaktığını söyleyerek onu teskin etti. Hemen akabinde, 14 Ocak 1784'te Ostervald, *Gazette de Berne*'de kendi duyurusunu yayımlayarak Liège'de yayımlanan ucuz bir *Encyclopédie méthodique* baskısıyla ilgili abonelikleri toplayacağını ilan etti.³⁷ Bu korsan yayın girişiminden haberleri olmayan Pfaehler ve Heubach, Ostervald'ın kendi arkalarından iş çevirdiğini düşünerek kırınglıklarını bir mektupla dile getirdiler. Bu duyuru, Panckoucke ile süren

37 *Gazette de Berne*'deki duyuru alışlagelik korsan yayıncı üslubundadır: "Cet-te édition sera faite scrupuleusement sur celle de Paris et n'en différera que par la supériorité de l'exécution et la modicité du prix." [Bu edisyon Paris'ten gelene binaen titizlikle gerçekleştirilecek ve sadece daha iyi bir icra ve daha makul bir fiyatla fark yaratacaktır. (HA)]

görüşmelerini batırabilirdi, Panckoucke'un bunu bir hıyanet olarak göreceği kesindi: "Onun hem ortağı hem de korsan yayıncısı olabilir misin?"³⁸

Gerçekte ise ne Liège'deki korsan baskı ne de Konfederasyon'un *Supplément*'i başarılı olmuştu, Panckoucke'un Paris'teki işleri gecikmeler ve komplikasyonlar nedeniyle batağa saplanmıştı³⁹. Ostervald'ın son korsan yayın hamlesi, STN'nin mâliyesindeki umutsuz durumu gözler önüne seriyordu. O kadar ağır borç yükü altındaydı ki artık senetlerini ödeyemiyordu. Aralık 1783'te ödemelerini durdurmuş, tamamen iflas etmekten kurtulmak için Neuchâtel'deki yatırımcılardan yeterli sermayeyi bulmak için can havliyle çabalamaya başlamıştı. Yeniden sermaye girişi için liderliğin değişmesi şarttı. Ostervald, STN'nin ana ortağı olmayı bırakarak yardımcı pozisyona geçti, bu durum Haziran 1784'te firmanın yeniden organizasyonunu anlatan genelgede belirsiz bırakılmıştı. STN, geçiş dönemi boyunca eskisi gibi çalışmaya devam etti fakat yeni, büyük teşebbüslere girişemeyecekti. Elindeki kitapları satıp ödemelerini toplamaya bakacaktı.

Ocak 1784'ten sonra Voltaire baskısı ve *Encyclopédie méthodique* üzerine konuşmalara STB ve STN'nin yazışmalarında

- 38 17 Ocak 1784 tarihli, STB ve STL tarafından ortak olarak yazılan mektup alışıl gelmedik ölçüde güçlü bir tondadır: "Il [Panckoucke] y verra de la fausseté ou de la perfidie, et cependant nous avons fait cette offre avec sincérité. Il sera irrité; au lieu de favoriser l'entrée du Supplément en France, il nous l'interdira, et il n'y aura pas d'espérance de succès." [O (Panckoucke) onu bir hilekârlık ve kalleşlik olarak görecektir fakat biz bunu samimiyetle teklif ediyoruz. Kızacaktır; Supplément'in Fransa'ya girmesine izin vermek yerine onu yasaklayacak ve böylece hiçbir başarı umudu olmayacaktır. (HA)]
- 39 10 Şubat 1784'te Heubach, Ostervald'ı Supplément üzerine pazarlıkların bırakıldığı konusunda bilgilendirdi: "M. Panckoucke nous a répondu qu'il ne peut entrer pour rien dans le Supplément de l'Encyclopédie tant que l'Encyclopédie par ordre des matières ne sera pas achevée." [Panckoucke Bey bize Supplément de l'Encyclopédie işine konular bakımından ansiklopedi tamamlanana kadar müdahil olamayacağını söyledi. (HA)]

rastlanmaz. Korsan yayın planları yerine ortakların mektuplarını artık hesaplardaki dengesizler üzerine kızgın tartışmalar doldurmaktadır.⁴⁰ Sonunda, Eylül 1785'te üç ortak barışıp mâli işlerde helalleşmek için toplanırlar. Böylece Konfederasyon, bir başarısızlık olarak kenara yazılır. Başlangıçta çok şey vaadeden bu girişim, korsanlar arasında onur mefhumunun, ortak girişimler için kaygan bir zemin olduğunu gözler önüne sermiştir.

40 STB de kendine göre mâli güçlüklerle karşılaşmıştı. STN'ye 2 Mart 1784 mektubunda Pfaehler, matbaasını sattığını ve bundan sonra basım işlerini taşere edeceğini söylüyordu. Mâli baskı, tartışmalara daha acı bir tat katmıştı, bu Pfaehler'in STN'ye 3 Mayıs 1784 tarihli mektubunda da görülebilir: "Vous préférez la guerre à la paix." [Savaşı barışa tercih ediyorsunuz. (HA)]

8. Voltaire ve Rousseau'nun Korsan Baskısı İçin Verilen Mücadele

FRANSA'NIN EN ÜNLÜ İKİ YAZARI İKİ AY ARAYLA VEFAT ETTİ. Voltaire 11 Mayıs'ta, Rousseau 2 Temmuz 1778'de. Ölümeleri, Aydınlanma Çağı'nda yayıncılığın zirve noktasıydı. Takip eden yıllarda yayıncılar en ufak bir yazı kırıntısına ulaşabilmek için, son ve kesin baskılar çıkarabilmek için kıyasıya rekabet etti. Société typographique de Genève tarafından 1780-1782 yılları arasında basılan *Collection complète des oeuvres de J. J. Rousseau*, quarto versiyonunda on beş cilt, octavo ve duodecimo versiyonlarında otuz cilt tutuyordu. Beumarchais'nin gözetiminde 1784 – 1790 arasında Kehl'de basılan *Oeuvres complètes de Voltaire*, octavo versiyonunda yetmiş, duodecimo versiyonunda doksan iki cilt hacmindeydi. Yazarlarının ölümünden sonra basılan bu devasa boyuttaki eserler, önemli ölçüde taze malzeme içeriyordu, bunlara diğer büyük eserler de eşlik ediyordu ve Fransız hükümeti tarafından öyle ya da böyle tolere ediliyordu.

1778 yılında Diderot'nun *Encyclopédie*'si için bitmek tükenmek bilmez görünen talebi karşılamak için girilen rekabet, quarto ve octavo yayıncıları arasında büyük bir savaşa dönüşmüştü. Toplamda her biri otuz altı cilt metin ve üç cilt gravürden oluşan beş baskı yapılmıştı. Aynı zamanda yeni bir bilimadamları ve âlimler kuşağı da daha büyük bir eser, kırk iki cilt olması öngörülen *Encyclopédie méthodique*, için çalışmaya başlamışlardı. Daha önce de değindiğimiz üzere

tanıtım broşüründe (1781) kırk iki cilt olarak planlandığı yazan bu çalışma daha da büyüyerek 166,5 cilde ulaşacaktı. 1778'te Buffon, Aydınlanma'nın en iddialı bilimsel eseri olan *Histoire Naturelle*'in en ünlü bölümünü, *Époques de la nature*'ü yayımladı. *Histoire Naturelle* onun 1788 yılındaki vefatına kadar otuz altıncı cilde ulaşacaktı. Aydınlanma, 1778 yılında artık büyük bir ticarî pasta hâlini almıştı. Yüzbinlerce okur, milyonlarca livre işin içindeydi. On dokuzuncu asırda “geniş okur kitlesi” denecek olan şey böylece başlıyordu.

Bütün bunların merkezindeki iş adamı ise Charles-Joseph Panckoucke idi.¹ Yayıncılık tarihinde yeni bir şeyi simgeliyordu: uluslararası ölçekte yatırımlarla bir araya getirilen devasa girişimler. Resmîyette Panckoucke, Lille'den göç ettikten ve kitapçı babasının yerini aldıktan sonra 1762 yılında katıldığı Paris Loncası'nın bir üyesiydi. Fakat Lonca'daki kodamanlarla takışmış, 1777 reformları sonrasındaki tartışmalarda hükümeti desteklemişti.² Mecmualar satın alıp bunları geniş kitlelere çekici gelecek şekilde birleştirerek Fransa'nın ilk medya baronu oldu. Mecmua aboneliklerinden gelen düzenli geliri Aydınlanma eserlerinin hacimli baskılarını finanse etmekte kullandı. Bu sırada da başını yakacak kadar gayrimeşru olan eserlere bulaşmamaya dikkat etti. Yayın dünyasında *directeur*

- 1 Takip edenler, STN arşivlerindeki Panckoucke dosyası üzerine kurulmuştur. Bu kaynaktan şu çalışmamda da geniş şekilde istifade ettim: *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie 1775–1800* (Harvard University Press, Cambridge, MA, 1979); şu eserler de aynı kaynaktan beslenir: Suzanne Tucoo-Chala, *Charles-Joseph Panckoucke et la librairie française 1736–1798* (Marrimpouey Jeune, Pau, France, 1977); ve George B. Watts, “Charles Joseph Panckoucke, l'Atlas de la librairie française,” *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 68 (1969), 67–205.
- 2 Siméon Prosper Hardy, hükümet karşıtı sadık bir Lonca mensubu, Panckoucke'ü, “reconnu pour traître à son corps” olarak tanımlamıştır: *Mes loisirs, ou journal d'événements tels qu'ils parviennent à ma connaissance* (1753–1789), Pascal Bastien ve Daniel Roche, eds. (Quebec, 2008–), 16 Şubat, 1778 tarihli giri.

de la librairie Le Camus de Néville ve adalet bakanlığında *garde des Sceaux* unvanıyla Néville'in üstü olan Armand Thomas Hue de Miromesnil'in gözdesi olarak tanınıyordu. Ancién Régimé'in son onyıllarındaki diğer idareciler gibi onlar da ılımlı bir Aydınlanma'ya taraftardılar. Hepsinden öte Fransız ticaretini geliştirmek istiyorlardı ve Rouen'de idareci olarak çalıştıkları için taşralı kitapçıların çilesini yakından biliyorlardı.

Panckoucke, Lonca'dan bağımsız çalışan Lille'li bir yayıncı, onların kitap sektöründeki ideal müttetikleri olmuştu. Panckoucke'un Fransa dışındaki yayıncılarla da çok ortak noktası vardı. Konsorsiyumları oluştururken projeler arasında mekik dokuyor, Cenevreliler, Neuchâtelli ve diğer büyük yayın merkezlerinden gelen yayıncılarla hisse alışverişi yapıyordu. Voltaire eserlerinin basımı hususunda onun zekâsıyla boy ölçüşebilen nadir isimlerden biri olan Beaumarchais, ondan nefret ediyor ve onu Fransızlara özgü bir şekilde küçümsüyordu: "Onun hakkında olumlu hiçbir şey söyleyemem," diye bir arkadaşına yazmıştı, "bana davranışı sertti ve dolandırıcılığın sınırlarında geziyordu. Mösyö Panckoucke bir Belçikalı hem de onuncu dereceden."³

Panckoucke'un teşebbüslerini salt ekonomik maceralar olarak okumak hatalı olacaktır. Voltaire ve Rousseau'yu yakından tanıyordu. Birbirlerine karşı duydukları nefret iyi bilinen bu ikiliyle iyi geçinmeyi başardı. Eserlerini övdü ve kendi eserlerinde (o da bir çeşit yazar ve *philosophe* idi) övgüyle bahsetti. Onunla sefeli olan André – François le Breton'un (Diderot'nun *Encyclopédie*'sinin asıl yayıncısı) arasındaki fark, mizaçtan çok yayıncılık ortamıyla alakalıydı. İkisi de işlerini mecmualar üzerine kurmuş iş adamlarıydı. Le Breton 1750'lerde hükümet yaptırımlarına karşı güç bela ayakta

3 Beaumarchais'ten Jacques-Joseph-Marie Decroix'ya, 16 Ağustos, 1780, Bodleian Library, Oxford, ms. Fr. d.31 (Vurgu Beaumarchais'ye ait). Bkz Darn-ton, *The Business of Enlightenment*, 392–394.

kalabilmışken Panckoucke 1770'ler ve 1780'lerde hükümetin desteğinden faydalanmıştı. Akranlarının gözünde Panckoucke, güçlü seçkinlerin zirve kademelerine mensuptu. Lyonlu kitapçı Amable Le Roy onu "Bütün nâzırların gözdesi" olarak tanımlamıştı. Ünlü yazar Dominique-Joseph Garat şöyle diyordu: "Arabası ile Versailles'daki nâzırlara gitti. Orada sanki bir konsey üyesinin belgelerini taşıyormuş gibi karşılandı."⁴

Panckoucke'un, *philosophe*'ların ölümünü takip eden yıllarda kafasını asıl kurcalayan mesele, *Encyclopédie* idi. Bu hem devasa sayılarda basılan quarto *Encyclopédie*'yi hem de Panckoucke'un ekibi tarafından Paris'te hazırlanmakta olan *Encyclopédie méthodique*'i kapsıyordu. Her ne kadar Rousseau ve Voltaire'in eserlerine de el atmak istese de bu girişimleri finanse edecek sermayeye sahip değildi. Rousseau meselesinde geride kalıp destekçi olacağı güvencesi vererek STN'yi cesa-retlendirdi. STN, Rousseau'nun vasiyetinin yürütücüsü Pierre Alexandre Du Peyrou'nun ve dul kalan eşi Thérèse Levasseur'nün gönlünü yapmak zorundaydı. Dul Levasseur, bazı değerli evraka sahip olabilirdi. "Otuz bin livreye kadar çıkabilir elinizdekinin değeri. ... Sizin için bunun büyük bir iş olmasını sağlayacağım. Vakit kaybetmeyin."⁵

4 Amable Le Roy'dan STN'ye, 17 Aralık 1783: ve Dominique-Joseph Garat, *Mémoires historiques sur la vie de M. Suard, sur ses écrits, et sur le XVIIIe siècle* 1 (Paris, 1820), 274. 1791 yılında yasama meclisi için giriştiği başarısız bir adaylık kampanyası için hazırladığı broşürden. *Lettre de M. Panckoucke à Messieurs le président et électeurs de 1791* (Paris, 9 Eylül, 1791), 9, Panckoucke, İhtilal'den önce Versailles üzerindeki nüfuzu sayesinde Voltaire, Rousseau ve Raynal'ın eserlerinin piyasada olması için gerekli ortamı oluşturduğunu yazar: "Je sus si bien manier les ministres du roi que je les ai fait librement circuler dans le royaume." [Kralın bakanlarını kullanmada o kada iyiyim ki onların (kitapların) bütün krallıkta özgürce sirkülasyonda olmasını mümkün kıldım. (HA)]

5 Panckoucke'dan STN'ye, 1 Haziran 1779. Takip edenler STN arşivlerinde uzun zaman önce yaptığım araştırmalara dayanır. Özellikle de "Pièces relatives au projet de publication des oeuvres de J.-J. Rousseau, 1778-1779" (ms. 1220), Pierre-Alexandre Du Peyrou (ms. 1144); René-Louis, marquis de

Rousseau'yu elde etme yarışında STN'nin içerde bir adamı vardı. Müteveffanın çok sayıda el yazmasını elinde bulunduran Du Peyrou, Ostervald'ı tanıyordu ve Neuchâtel'de yaşıyordu⁶. Surinam'daki plantasyonlardan bir servet kazanmış, saray gibi konağında emeklilik hayatına çekilmişti. Maksadı Rousseau'nun anısına sahip çıkmak, dul karısına gelir sağlamak, eserlerinin en iyi şekilde basılmasını sağlamaktı. Du Peyrou'nun bu cömert tavrına saygı göstermektense Ostervald sıkı bir pazarlık yürüttü. Yeterli bir açılış teklifi veremedi, yaşlılığında iyi bir hayat sürebilmek için elyazmalarının satışına muhtaç olan Dul Levasseur'ye yeterince saygı göstermedi.

Bu arada diğе yayıncılar da baskılar hazırlıyorlardı. Bunların arasında Rousseau'nun ilk aşkı ve sonra *İtirafılar*'ında "maman" olarak putlaştıracağı Françoise-Louise de Warens'e yazdığı aşk mektuplarını bulan Jean-Louis Boubiers'in yanı sıra çeşitli korsan yayıncılar da vardı. Bu tehdite karşı Du Peyrou, Rousseau'nun eski arkadaşları olan evrakının bir kısmını elinde bulunduran Girardin markizi René Louis ve Paul-Claude Moltou ile güç birliği yaptı. Bu üçlü, kâr amacı gütmeyen metinlere saygı göstererek bütün eserleri basacak bir yayınevinin kurulmasına karar verdi. Maalesef Société typographique de Genève (STG) amatörler tarafından yönetiliyordu

Girardin (ms.1157); ve Société typographique de Genève (ms 1219) dosyalarında. O zamandan beri Raymond Birn bu kaynaklardan beslenerek Rousseau'nun eserlerinin yayımlanmasını konu eden çok güzel bir araştırma yayımladı: *Forging Rousseau: Print, Commerce, and Cultural Manipulation in the Late Enlightenment* (Voltaire Foundation, Oxford, 2001). Rousseau'nun yazışmaları üzerine bu büyük edisyonda, Ralph A. Leigh Rousseau'nun eserlerinin yayın tarihinin çoğunu yeniden inşa etti: *Correspondance complète de Jean-Jacques Rousseau* (Voltaire Foundation, Cenevre ve Oxford, 1965–1998), 52 cilt; özellikle 44. - 45. ciltlere bakınız.

- 6 STN'nin Rousseau'nun eserlerini yayımlama rekabetindeki rolü için bkz: Ralph A. Leigh, "Une balle qu'il eût fallu saisir au bond: Frédéric-Samuel Ostervald et l'édition des Oeuvres de Rousseau (1778– 1779)" içinde *Aspects du livre neuchâtelois*, eds. Jacques Rychner ve Michel Schlup (Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel, Neuchâtel, 1986), 89–96.

(aralarında yalnızca Jean-François Bassompierre'in profesyonel geçmişi vardı) ve nihayetinde iflas ettiler. Ağustos 1782'de sonunda *Collection complète* sonunda yayımlanmıştı, quarto, octavo ve duodecimo formatlarında toplam 10.241 setten oluşuyordu. Fakat çoğu kopya için ödeme alamadılar. İflastan bir yeniden borçlanma kampanyası ile kurtulabildiler. Teşekkülün iflası böylece 23 bin L.'den fazla zararlar hesapların kapatıldığı 1797'ye kadar uzadı.

Rousseau'nun eserlerinden elde edilen bütün kâr, korsan yayıncıların elinde toplanmıştı. Panckoucke, orijinal baskının haklarının satışında açılış teklifinin düşüklüğünden (Ostervald yalnızca 10 bin L. teklif etmişti) dolayı STN'yi azarladı: "Ben olsam 40 bin verirdim. Pazarlığın sırası değildi."⁷ STN ve Confédération typographique'teki müttefikleri başta çok satacağı kesin olan *İtiraflar* olmak üzere ortaya çıkacak yeni eserlerin korsan baskısını yapmanın daha kârlı olacağı konusunda hemfikirdi. Temmuz 1778'de, büyük yazarın ölümünden hemen sonra, Béranger Konfederasyon'un derhâl Rousseau'nun eserlerinin baskılarını hazırlamak özellikle de *İtiraflar*'ın elyazmasını ele geçirmek için gerekli adımları atması gerektiğini beyan etti. Ostervald bu öneriye soğuk baktı, hâlâ Du Peyrou ile el sıkışmanın peşindeydi. Bu umut tükenince, STN de kendi korsan baskılarını planlayan STL ve STB'ye katıldı. Korsan yayıncılar arasında yaygın olan bir stratejiyi izliyorlardı, pahalı quarto ve octavo baskıları orijinal yayıncıya bırakıp daha geniş kitlelere hitap edebilecek ucuz duodecimo formatında baskı yapıyorlardı. Fakat hangi metni basacaklardı?

Sociétés typographiques konfederasyonu bu problemi Lozan'da 20 Temmuz 1779 tarihli toplantılarında tartıştı. Bu tartışma yaz boyunca mektuplaşmalarla sürdü. Boubers'in oldukça

7 Panckoucke'dan STN'ye, 1 Haziran, 1779.

ilerlemiş baskısını kullanarak hemen işe koyulabilirler ya da STG tarafından basılacak olan metni bekleyip onun daha iyi olup olmadığını görebilirlerdi. 1 Mayıs 1779'da STG tarafından yayımlanan bir genelgede Cenevrelilerin Rousseau'nun bütün elyazmalarına sahip oldukları, "contrefaçon haydutluğunu engelleyecek kadar ucuz bir duodecimo" baskı da dâhil olmak üzere üç ayrı formatta, abonelik sistemiyle satılacağı yazıyordu.⁸ Bir ay sonra Ostervald, buna rakip "taşınabilir bir duodecimo baskı" broşürü hazırladı. Bu baskı, STG'nin baskısından daha ucuz olacak, onu cilt cilt takip edecek, her cilt STG'den üç ay sonra yayımlanacaktı. Korsan yayın konusuna gelirsek, Ostervald bunu edebiyatta tekelliği engelleme ve rekabeti artırma yöntemi olarak görüyordu.⁹

Temmuz ayında Konfederasyon mensupları baskıları için sipariş ettikleri çizimlerin örneklerini teslim aldılar. STL yeni bir harf seti satın aldı, STN de STG'nin pazarlamasını kesebilmek için bir broşür yayımlamayı önerdi. Hepsi de STG duodecimo baskısını yayımlar yayımlamaz kendi baskılarını yapmaya hazırdı. Ostervald, durumu bir mektupta korsan yayıncıların nasıl strateji kurduklarını aydınlatır biçimde anlattı. Ona göre "Cenevrelilerin etkilerini bastırmak için" broşür

8 Société typographique de Genève'den STN'ye, 1 Mayıs, 1779. Genelgede STG'nin quarto ve octavo baskıları yapacağı duyurulurken duodecimo baskı hakkında muğlak ifadeler kullanılır. Muhtemelen buradaki niyet, duodecimo baskıyı başka bir yayıncı ile anlaşılarak *contrefaçon* olarak yapmaktır. Sonunda kendi başlarına bir duodecimo baskı çıkarırken Lyonlu Amable Le Roy ile de başka bir duodecimo edisyon için anlaşıldılar, bu da Le Roy'un kendi eserinin korsan baskısı anlamına geliyordu.

9 1 Haziran 1779 tarihli taslak, "STN. Pièces relatives au projet de publication des oeuvres de J. J. Rousseau" (ms. 1220) dosyasında yer alır. Korsanlılığı şöyle savunur: "Le monopole des détailliers qui seraient seuls possesseurs d'un livre ou d'un ouvrage quelconque n'aurait pas de bornes s'il n'était arrêté par la concurrence et par les contrefaçons." [Bir kitabın veya herhangi bir işin tek sahibi konumunda olan perakendicilerin monopolü rekabet veya korsanlıkla ile durdurulmasaydı hiçbir sınır kalmazdı. (HA)] Öyle görünüyor ki bu hiç yayımlanmamıştır.

çok çabuk hazırlanmalıydı. Cenevrelilerin duodecimo baskısından fiyat kırarak ve kendi ortak adları altında çabucak bir broşür yayımlayarak çok sayıda abonelik kapabilirlerdi. “Zira quarto ve octavo baskılar için abone olan kitapçılar, bütün talepleri karşılamak amacıyla daha ucuz bir duodecimo baskıyı memnuniyetle alırlar.”¹⁰

Bu noktada açık çatışma başlamak üzere gibiydi. Barışın devamı için son dakikada bir hamle geldi. Béranger sulh yanlısıydı çünkü STG’nin müdürlerinden ikisi, François d’Ivernois ve Pierre Boin, Repré sentant davasına adanmış iki Cenevrelî Rousseaucu, Béranger’in arkadaşlarıydı.¹¹ Ağustos 1779’da Béranger Ostervald’ı bilgilendirerek d’Ivernois’nin yanında Neuchâtel’de Du Peyrou’yu ziyaret edeceğini söyledi. “Tipografi savaşında zayıf” olduğunu belirtmiş olsa da Ostervald’ın tesadüf gibi d’Ivernois ile karşılaşmasını, çok meraklı görünmeden STG’nin niyetini araştırmasını ve bir anlaşma olasılığını yoklamasını salık verdi. Bu teyatral deneme sonuç vermedi. Ostervald daha sonra üstenci bir tavırla d’Ivernois’nin onu davet etmesini beklediğini, bu davet gerçekleşmeyince de buluşmadıklarını yazdı.

Bu arada Bosset, Almanya ve Benelüks ülkelerine düzenlediği iş seyahatinden rakip korsan yayıncıların teşebbüsleri hakkında raporlar gönderiyordu. Hague’da edindiği bilgiye göre Hollandalı kitapçılar siparişlerini Rousseau’nun Amsterdam’daki yayıncısı Marc-Michel Rey ile sınırlandırmışlardı. Amsterdam’da, Rousseau’nun eserleri üstüne rekabetin üç yayıncı arasında (Henüz Hollanda sahasına girmediği için

10 STN’den STL’ye, 31 Temmuz, 1779.

11 Ostervald’a Nisan 1779’da yazdığı mektupta Béranger, d’Ivernois ve Boin’i Rousseau teşebbüsüne katılmaya ikna ettiğini ve eğer Konfederasyon’daki rekabet ticarî savaşa dönerse “ennemis éternels” olmaktan çekindiğini yazar. Başlarda STN’nin kendi baskısını yapmaktansa basımı devam etmeyen STG kopyalarını edinmesine çalışmıştır.

Konfederasyon'u saymıyoruz.) olduğunu öğrendi: Gabriel Cramer'in sessiz ortak olarak desteklediği STG, kayını olan Pancoucke tarafından gizlice korunan Boubers, yeni materyallerini 1772 yılındaki Rousseau baskılarına ek yapmayı teklif eden Cenevrelilerle iş yapmayı reddeden Rey.¹² Brüksel'de Boubersi quarto baskısının üstünlüğüyle övünüyordu, piyasaya yeni çıkacak sekizinci cildinde çok sayıda yeni belge vardı. Ayrıca duodecimo baskı yaparak Cenevrelileri fiyatını kırmakla tehdit ettiğini fakat onlardan büyük bir indirimle üç yüz kopya duodecimo baskı alınca bundan vazgeçtiğini anlatmıştı.

Maastricht'te Dufour da ucuz bir duodecimo baskı planladığını fakat STG'nin daha da ucuz bir baskı yapabileceklerini söyleyerek onu vazgeçirmeye çalıştıklarını açıkladı. Buna karşılık Bosset, STN'nin Cenevrelilerden daha ucuza bu baskıyı yapabilecekleri yanıtını verdi: "Onu anlayışla temin ettim eğer STG cilt başına 30 sou isterse biz 25 isteyecektik. Eğer 25 isterlerse 20 isteyecektik." Béranger'in Cenevrelilerle anlaşma önerisine gelince, Bosset bunun olanaksızlığını ilan etti: "Béranger'e Cenevrelilerin nasıl şartlar sunabileceğini

12 30 Ağustos 1779'daki bir mektupta, Bosset Rey ile konuşurken nasıl STN'nin planlarını gizlemek zorunda kaldığını yazar: "Et à l'occasion de Rousseau, je me suis bien gardé de lui dire que nous allions l'imprimer in-12, m'ayant fait confidence que M. Bassompierre [Jean-François Bassompierre, STG'nin üç müdüründen biri, Benelüks'e gitmiş ve Rousseau'nun Cenevre edisyonunu canlandırmıştı] a été chez lui il y a trois semaines, qu'il n'a absolument pas voulu lui permettre l'entrée de l'in-octavo, mais qu'il a pris des arrangements avec lui pour l'in-quarto, et qu'il est résolu d'imprimer ce qu'il y aura de neuf à la suite de son édition in-octavo. Je n'oserais donc, comme vous voyez, Messieurs, parler de Rousseau en Hollande qu'avec la plus grande prudence." [Rousseau meselesine gelecek olursak, ona kitabı in-12 formatında basacağımızı söylememe kararındayım, çünkü o bana üç hafta önce Bassompierre Bey'i ziyaret ettiğini ve kesin bir şekilde kitabın octavo formatında basılmasını reddettiğini ifade etti. Bunun yerine onlar quarto formatı için bir anlaşmaya varmışlar ve o, yeni olan ne varsa bu octavo edisyonuna ek olarak basmaya karar vermiş. Bu yüzden beyler, gördüğünüz gibi, Hollanda'da Rousseau hakkında ancak azami ihtiyat ile konuşabiliyorum. (HA)]

anlamıyorum, teşebbüsten vazgeçme karşılığında nakit ödeme yapmak dışında.”¹³

Béranger yine de Cenevreli dostlarıyla pazarlığa devam etti. Ekim ayında d'Ivernois'den gelen son teklifi açıkladı: Eğer Konfederasyon bu teşebbüsten vazgeçerse, STG Konfederasyon'a %25 indirimle ve düzine için iki ekstra kopya ile duodecimo nüshaları tedarik edecekti. Ayrıca *Itiraflar ve Rêveries d'un promeneur solitaire* (Rousseau'nun ölümüyle yarım kalan otobiyografik düşünce kitabı) gibi eserlerin bağımsız baskılarını yapmalarına da karışmayacaklardı. Tek şart, Konfederasyon'un kendi baskılarını STG'den iki hafta sonra yapmasıydı. Fakat STG o kadar çok sayıda *contrefaçon* tarafından tehdit altına alınmıştı ki bir başkası artık onları korkutmuyordu, Béranger Ekim 1779'da “Birinin başını keser kesmez bin tane başkası çıkıyor.” diye yazmıştı.¹⁴ Ne STN ne de STG geri adım atacaktı, böylelikle Kasım ayında pazarlıklar başarısızlıkla son buldu.¹⁵

1779 sonlarında Konfederasyon, kendi korsan duodecimo baskıları için abonelik kampanyalarını başlatmadan evvel Cenevrelilerin ciltleri çıkarmasını bekleme taktiğini benimsemişti. Fakat bir önceki bölümde anlatıldığı üzere Konfederasyon üzerinde kara bulutlar dolaşıyordu. Bern ve Lozan,

-
- 13 Bosset'den STN'ye, 3 Eylül 1779. Ostervald Bosset'yi marquis de Girardin'in Neuchâtel'de beklendiği, burada Du Peyrou ile STG'nin yayın planlarını tartışacağı hususunda bilgilendirir.
- 14 Béranger bu teklifi 9 Ekim 1779 tarihinde bir mektupla açıklar. 15 Ekim'de daha fazla ayrıntı ekler, STG'nin müdürleri “le désir véritable de ne pas vivre en ennemis . . . Leurs propositions leur paraissent honnêtes, vû les prix des manuscrits.” [Düşmanlıktan vareste yaşamaya duyulan hakiki arzu... El yazmalarının fiyatları göz önünde bulundurulduğunda teklifleri onlara dürüst görünmüştür. (HA)] ile motive oluyordur.
- 15 18 Ekim 1779'da Béranger'e yazdığı bir mektupta STN, STG'nin önerilerine getirdiği itirazları açıklar, bunları yetersiz ve “entortillées” bulmuştur. 5 Kasım tarihli yanıt mektubunda Béranger, pazarlıklardan vazgeçildiğini açıklar.

Neuchâtel'in *Encyclopédia* savaşlarındaki arabulucuk denemelerinde ikili oynadığından şüpheleniyorlardı. STB ve STL'ye ikinci octavo baskı için katılmayı düşünen Ostervald, yayının son aşamasına gelmiş quarto baskıyı sonlandırmak için Panckoucke ile anlaşmayı umuyordu. Lyon'da 28 Ocak ve 12 Şubat 1780 tarihlerinde yapılan hesap kesimlerinde yalnızca müthiş miktarda paraya tekabül eden hesap dengesi ele alınmadı; Ostervald ve Panckoucke quarto baskının arkasındaki esas isim olan Joseph Duplain'in kendilerini akıl almaz bir biçimde dolandırdığını da fark etmişlerdi.¹⁶ Yüz binlerce L.'yi zimmetine geçirmiş, bunu gizlemek için de hesaplarla oynamıştı. Emekli olmayı planladığı için çalabildiği kadar çok para çalmıştı. Korsan yayıncı olarak edindiği zengin kariyerden sonra quarto işinin bitirilmesi sorumluluğu da dâhil olmak üzere işini tanıdığı Amable Le Roy'a bırakmış, hayatının geri kalanını bir zadedgân olarak geçirmek maksadıyla 115 bin L. harcayarak maître d'hôtel du roi makamını satın alıp soylulular sınıfına dâhil olmuştu.

Lyon'daki buluşma, bir *drame bourgeois*'nın bütün özelliklerini haiz bir ticarî entrikanın *dénouement*'ine dönüşmüştü. Sahnedeki karakterler Duplain, Panckoucke, Ostervald, Bosset, Plomteux ve STN'nin Lyon'daki bankeri Jacques-François d'Arnal'dı. Sahnenin arkasındaki iki isim Amable Le Roy ve STG'den François d'Ivernois'ydi. Duplain'in hesaplarına gizlice erişim sağlayan ve diğer kaynaklardan da bilgi toplayan ortakları, Duplain'i iki hafta sürecek tartışmalarda sıkıştırdı. "Mösyö Duplain'le hesaplarımız konusunda halihazırda bazı sert sahneler yaşadık." diye raporlamıştı Ostervald müteveffa ortağı Jean Bertrand'in dul karısı olan, o sırada Neuchâtel'deki

16 Burada anlatılanlar, *The Business of Enlightenment*, yedinci bölümde yaptığım Lyon toplantısının ayrıntılı incelemesinden alınmıştır.

dükkânı idare eden kızına.¹⁷ “Sanki İngilizlerin horoz dövüşlerindeymişiz gibi Panckoucke ve Duplain birbirlerine şiddetli hamleler yaptılar.” Sonunda hukukî yetkililerin nezaretinde ofisine baskın düzenlemekle ve onu yaka paça mahkemeye çıkarmakla tehdit ettikten sonra ortaklar Duplain’i 200 bin L. tazminat ödemeye razı etti. Karşılığında onlar da yasal mercilere başvurmayacaklar ve meseleyi sessizlikle halledeceklerdi. Duplain, yeni bir eşle emekliliğini mümkün kılan bir meblağla işi bıraktı. Ortaklar daha sonra Fransız pazarını 24 bin L. karşılığında octavo *Encyclopédie* baskısına açmak konusunda uzlaştı. Ayrıca Panckoucke’un *Encyclopédie méthodique*’ini yeniden finanse ettiler, Rousseau ve Voltaire teşebbüslerini beklemeye başladılar.

Lyon toplantıları sırasında olaylardan bağımsız bir şekilde Ostervald ve Bosset, Le Roy ile gizli pazarlıklara girişti. Rousseau’nun eserlerinin korsan bir duodecimo baskısını yaptıklarını öğrenmişlerdi. STG’ye saldırmaktan ziyade onlarla ortak hareket ediyor, eserlerini Cenevre’de bastırıyordu. Ağır baskı altında olan ve finansmana muhtaç kalan Cenevreliler Le Roy ile gizli bir anlaşma yapmayı ve kendi kendilerinin korsanı olmayı tercih etmişlerdi. Bu spekülasyonun kokusunu alan Ostervald ve Bosset, bu ortakları Konfederasyon’la daha ucuz bir duodecimo baskı yaparak fiyat kırmakla tehdit etti. Fakat pazarlıklara STL ve STB’yi dâhil etmediler. Béranger’in üç ay önce anlaştığı şartların aynısına anlaşmak ama bütün kârı kendilerine saklamak istiyorlardı.

5 Şubat’ta Le Roy’la bir mukavele imzaladılar. Buna göre Le Roy onlara cildi 12 sou’dan 750 set verecekti. Karşılığında ise “doğrudan ya da dolaylı” olarak Rousseau’nun eserleri

17 Madam Bertrand’in kocasının STN ortaklığını miras alması noter belgelerinde kayıtlıdır: Archives de l’État of Neuchâtel, B655, s. 224, “procuration donnée par la Société typographique à M. Quandet de la Chenal,” 10 Şubat, 1781.

üzerine herhangi bir spekülasyona katılmayacaktı.¹⁸ Madam Bertrand’a açıkladıklarına göre bu anlaşma, STG’nin Lyon’da temsilciliğini yapan d’Ivernois’nin de onayını almıştı. Onunla da buluşmuşlar ve Cenevre baskısının korsan baskısını yapmak konusunda ciddi olduklarına ikna etmişlerdi. O da karşılık olarak STG’nin kapasitesiyle övünmüştü: “Cenevre’nin en zengin aileleri tarafından desteklenen, zinde ve zekî insanlardan oluşan STG, bu işi çok da ilerilere taşıyabilirdi.” Bu nedenle, d’Ivernois, Le Roy’la yapılan, Cenevre’den STN’ye 750 set gönderilmesini içeren gizli anlaşmayı destekledi. “Bu *imbroglio*’dan Arleken gibi çıkmanın yolu bu” diye yazmıştı Osterwald ve Bosse, yaptıkları işin *Comédie italienne*’de sergilenen bir farsın *dénouement* bölümüne benzediğini söylüyorlardı.

Ostervald şöyle bir hâmiş eklemişti: “Eğer Bern ya da Lozan, Rousseau meselesini gündeme getirirse lafı dolaştırın, hiçbir şey söylememek daha iyi olacaktır.” Konfederasyon içinde iş birliği dip yapmıştı. STN’nin Bern’deki ve Lozan’daki ortakları bunu görseydi ihanet sayarlardı. Böylece STN sonunda Konfederasyon’un Rousseau’nun Cenevre baskısının korsanını basma planlarından çekildi. Kendi ucuz kitaplarını tedarik etmişlerdi. Diğer ortaklar da ya da en azından STB, kendi baskısını yapma yoluna gitmişti.¹⁹ STG’ye gelirsek, orijinal

18 Sözleşme STN Arşivlerinde Le Roy’un ms. 1175 numaralı dosyasındadır. STN, Le Roy ile Nisan 1779’dan itibaren yazışyordu. Bu tarihlerde Le Roy, kendini yalnızca Duplain’in tanıdığı değil, kendi başına başarılı bir kitapçı olarak kabul ettirmişti. 1781 tarihli Almanach de la librairie’de kitapçı olarak kayıtlıdır. STN ile Kasım 1788’e kadar yazışmıştır. 14 Temmuz 1780’de STG, STN’yi Le Roy’dan mal bekledikleri, böylelikle 750 nüshalık “qu’il vous a cédés.” [Onun size devrettiği şeyin (HA)] gönderimini yapabileceklerini söyler.

19 STN arşivleri, STG’nin Rousseau için duodecimo formatındaki contrefaçonları hakkında pek az bilgi barındırır. Muhtemelen STB tarafından tek başına basılmıştı. 13 Ocak 1780’de STG, STN’ye şöyle yazmıştı: “On nous assure que la Société typographique de Berne nous contrefait.” [Bern Matbaa Cemiyeti’nin bizim eserlerimizin korsanlığını yaptığı hakkında bilgilendirildik. (HA)] Rousseau’nun tekil ya da toplu eserlerinin hepsinin korsan baskılarının hesaplanması imkânsızdır. Bu çalışmanın maksadı da korsan yayıncıların

baskı için yıllarca çabalamalarının sonu ticarî bir felaket oldu. Bütün kâra korsan yayıncılar çökmüştü.

Kendi kendinin korsan baskısını yapmak, on sekizinci asrın ticaret hileleri arasındaydı. Beaumarchais bunu “korsanlığı kiraya vermek”²⁰ olarak adlandırıyor ve Voltaire’in en büyük baskılarından birini yaparken kendisi de bu hileye başvuruyordu. Bu baskının hikâyesi, Rousseau’nun eserleri meselesinden daha fazla entrika içeriyordu. Rousseau’nun eserlerinde olduğu gibi Panckoucke ilk tekliflerde yer aldı, sonra korsan yayıncılar orijinal baskılara her yönden saldırınca geri çekildi.

Haziran 1775’te Panckoucke ve kızkardeşi Amélie (önde gelen yazarlardan Jean-Baptiste Suard’ın karısıydı) Voltaire’i Ferney’de ziyaret etmişlerdi.²¹ Yaşlı *philosophe* genç hanım

nasıl çalıştıklarının ayrıntısıyla araştırılabileceği az sayıdaki vakadan birinin incelenmesidir.

20 Alıntıdır: Giles Barber, “The Financial History of the Kehl Voltaire”, *The Age of the Enlightenment: Studies Presented to Theodore Besterman* (Londra, 1967), 157.

21 Burada anlatılanlar Voltaire’in Kehl edisyonu hakkında yapılan şu geniş araştırmalar üzerine kurulmuştur: Barber, “The Financial History of the Kehl Voltaire,” 152– 170; Jeroom Vercruysse, “Voltaire, Sisyphé en Germanie: Vers la meilleure des éditions possibles,” *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 179 (1979), 143– 157; Vercruysse, “L’Imprimerie de la Société littéraire et typographique de Kehl en 1782: La Relation d’Anisson-Duperron; Beaumarchais éditeur de Voltaire,” *LIAS: Sources and Documents Relating to the Early Modern History of Ideas* 13 (1986), 165–233; George B. Watts, “Panckoucke, Beaumarchais, and Voltaire’s First Complete Edition,” *Tennessee Studies in Literature* 4 (1959), 91–97; George B. Watts, “Catherine II, Charles-Joseph Panckoucke, and the Kehl Edition of Voltaire’s Oeuvres,” *Modern Language Quarterly* 17 (1956), 59–62; ve Brian N. Morton, “Beaumarchais et le prospectus de l’édition de Kehl,” *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 81 (1971), 133–149.

Faydalandığım diğer birincil kaynaklara gelirsek Panckoucke’un STN arşivlerindeki dosyası: (ms. 1189, doksan iki mektup); Bibliothèque publique et universitaire de Genève (ms. suppl. 148); Bodleian Library of Oxford University (ms. French d.31) ve Panckoucke’a ait *Lettre de M. Panckoucke à Messieurs le président et électeurs de 1791* (Paris, 1791). Bu karmaşık hikâyenin bazı parçaları oyuncuların biyografilerinde gizlidir: Tucoo-Chala, *Charles-Joseph*

tarafından büyülenmişti ve yayıncıya iyi davrandı. İki yıl sonra Panckoucke Ferney'e geri döndü bu kez bir teklif getirmişti: Voltaire'in eserlerinin son baskısının aralıklı nüshasını, Gabriel Cramer tarafından Cenevre'de basılan *édition encadrée*'yi ("çerçeveleli baskı" olarak biliniyordu, metinleri çevreleyen hatlardan ötürü) tedarik edecekti. Voltaire bunun üstünde istediği bütün düzeltmeleri ve eklemeleri yapacaktı, Panckoucke bunu Voltaire'in geleceğe miras bırakmak istediği mükemmel edisyonu basmış olacaktı. Voltaire seksen üç yaşında, her zamankinden daha enerjik olarak işe başladı fakat bu çalışması 1778 baharında Paris'e yaptığı talihsiz gezide halkın fazla teveccühünden yorgun düşüp 11 Mayıs'ta ölünce yarıda kaldı. Üç ay sonra Panckoucke, Ferney'e bir başka seyahat yaptı. Bu kez Voltaire'in sekreteri Jean-Louis Wagnière tarafından toparlanan malzemeleri almak istiyordu. Panckoucke bu materyali, Voltaire'in yeğeni ve vârisi, Paris'te ikamet eden Marie-Louise Denis'den aldı. Edebî elyazmalarını toplamakla tatmin olmadı, Voltaire'in bütün yazışmalarını toplamaya girişti, bunlar baskısının on yedi cildini dolduracaktı. Bu iş için bir takım kurdu. Bu takımda iki önemli yazar vardı, filozof Concordet ve Académie française üyesi, Voltaire'in çırağı Jean-François de La Harpe. Bunlara ek olarak bir de kopyayı hazırlayan Suard'dan bahsetmek gerekir.

Fakat daha sonra Panckoucke bazı zorluklarla karşılaştı. Asrın en ünlü serbest düşünürünün eserleri Fransa'da basılamaz ve Panckoucke'un elde ettiği korumaya rağmen Kilise'deki,

Panckoucke et la librairie française 1736–1798; ve Louis de Loménie, *Beaumarchais et son temps: Étude sur la société en France au XVIIIe siècle d'après des documents inédits* (M. Lévy, Paris, 1873). Bu bölüm yazıldıktan sonra, Kehl edisyonu hakkında büyük bir çalışma yayımlandı: Linda Gil, *L'Édition Kehl de Voltaire: Une aventure éditoriale et littéraire au tournant des Lumières* (Honoré Champion, Paris, 2018), 2 cilt. Cilt 1 ss. 192–217, Bu eser, korsan baskıları tartışır ve daha önceki çalışmayla aynı sonuçlara ulaşır. Bu ki-taptaki araştırmayı okumuş olmaktan fevkalade memnunum.

mahkemelerdeki kudretli Aydınlanma karşıtlarının tepkisini çekmeden yayımlanamazdı. Hepsinden öte bunu basmak bir servet tutuyordu, belki bir milyon livre. Panckoucke o kadar çok teşebbüste bulunmuştu ki 1777 yılında iflas etmek üzereydi. 340 bin livrelilik borcunun ödemelerini geciktirmişti. Hâlâ bu borcun etkisiyle sersemlemiş vaziyetteyken Voltaire'i, diğer projeleriyle birlikte finanse edemeyeceğini fark etti. Seçim yapmak zorundaydı, arada derede kaldıktan sonra *Encyclopédie méthodique* ve Buffon'un eserlerini seçti. Voltaire'in eserleri onu borç batağına gömmek yerine çok ihtiyaç duyduğu sermayeyi sağlayabilirdi, tabii eğer satmayı başarırca. 26 Aralık 1778'de, hâlâ quarto *Encyclopédie* içindeki ortaklık dolayısıyla güvendiği Joseph Duplain ile satış olasılığını masaya yatırdı. Panckoucke'un mektubu zihnindeki değişimi yansıtıyordu. El yazmasını satmaya hazırdu fakat bu işe ne kadar para döktüğünü göz önüne alınca (100 bin L. olduğunu iddia ediyordu), 300 bin L'den aşağısına bırakmazdı. "Bütün Avrupa yeni baskıyı bekliyor. Bana 4 bin kopyalık bir baskıdan söz ediyorsunuz. Şaka yapıyor olmalısınız sayın dostum, on iki, on beş, yirmi bin kopya basacaksınız."²²

Duplain bu işi göze alamadı, iki ay sonra Panckoucke bütün bu girişimi Beaumarchais'e sattı²³. 300 bin L. tutarındaki

22 Panckoucke'dan Duplain'e, 26 Aralık, 1778, alıntıdır: Watts, "Panckoucke, Beaumarchais, and Voltaire's First Complete Edition," 94–95. 1779 baharında, Panckoucke'un iflasın eşiğinde olduğu dedikodusu yayılmıştı: *Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres en France* (Londra, 1777–1789), 20 Mayıs 1779 tarihli giri.

23 Panckoucke Voltaire edisyonunu kendi başına yayımlama umuduna tutunmuştu. Bunun için Paris'teki aracı Frédéric Melchior Grimm vasıtasıyla II. Katerina'dan ödeme alması gerekiyordu. Çariçe sonunda kabul etti fakat ödeme çok geç ulaştı. Borçlarının baskısı altında sendeleyeyen Fransız yayıncılık dünyasının "Atlas"ı, Voltaire'in haklarını Beaumarchais'e satmak zorunda kaldı. STN'ye 1779 baharında yazdığı mektuplardan yola çıkarak kafa yapısı anlaşılabilir. 18 Mart'ta şöyle yazmıştı: "J'ai vendu mon manuscrit de Voltaire à une compagnie, et M. de Beaumarchais est à la tête." [Bende bulunan Voltaire'in el yazmaları bir şirkete sattım ve o şirketin başında de Beaumarchais

bu satış, yayın tarihinin en büyük ve en şaşılağı girişimlerinden birine kapı araladı: Voltaire'in bütün eserlerinin Kehl baskısı. Genel müdür Jean-François le Tellier üzerinden çalışan Beaumarchais, Ren'in Strasbourg karşısındaki yakasında yer alan Kehl kalesinde kırk baskı makinesi, mürekkep, kâğıt, hurufat (bu hurufatın malzemesi John Baskerville'in Birmingham – İngiltere'deki meşhur atölyesinden alınıyordu ve çok pahalıydı) imâlathaneleri; bir ciltevi, pazarlama ve muhasebe ofisleri, depolardan ibaret bir fabrika kurdu. Burada yüz elli kişi çalışıyordu. Hepsi de Beaumarchais'nin tek sahibi olduğı Société littéraire et typographique şirketi sayesinde beslenip barınıyorlardı. Mektuplarındaki hesaplamalara göre toplam gideri 2.400.000 L. idi.

Böylesi bir operasyonu yönetmek sermayenin yanında cesaret ve enerji isterdi. Beaumarchais, yayıncılık dünyasının karmaşık süreçlerinden pek anlamasa da tam da bu işe göre bir adamdı. On sekizinci asrın büyük maceracıları arasından eylemlerinin cüreti ile sıyrılıyordu. Louis Valentin Goetzman'la 1773 – 1774 yıllarında verdiği yasal mücadelede devletin yasama üzerindeki tahakkümüne karşı çıkmıştı. 1775'te İngiltere'de hükümet adına gizli ajanlık yapmıştı. 1776-1777 yıllarında Amerikan devrimcilerine silah tedarikini organize etmişti. Broşürler ve oyunlarla 1770'ler ve 1780'lerde büyük bir okur kitlesi oluşturmuştu. *Le Mariage de Figaro*, Comédie française tarihindeki en büyük gişe başarısı, 1784 yılında gösterimdeyken Kehl Voltaire'ini organize ediyordu. Oyunun son şarkısının nakaratı "Ve Voltaire ölümsüzdür", oyunun asıl

Bey vardır. (HA)] 25 Nisan'da Encyclopédie méthodique hazırlıklarına boğulmuştu: "Je suis accablé de besognes et d'affaires difficiles." [Görevlerden ve çetin meselelerden bunalımdım. (HA)] 1 Haziran'da vakit gece yarısını geçtiği hâlde hâlâ yazı masasının başında olduğunu, quarto ve Méthodique olmak üzere Encyclopédie baskılarını korumaya çalışmaktan bitap düştüğünü yazıyordu. 1777'deki mâli buhranını ve Voltaire satışını şurada anlatır: *Lettre de M. Panckoucke à Messieurs le président et électeurs de 1791*, 17–18.

anlamını özetliyordu. Beaumarchais'in Voltaire'e adanmışlığı samimi olsa da bununla gösteriş yapmayı seviyordu. Paris'te, Bastille'in tam karşısında yer alan evinin bahçesinde Voltaire için inşa ettirdiği tapınağı görmesi için halkı davet etmişti. Kehl'de eserlerini bastığı büyük adamla kendini özdeşleştiriyor, edebiyat dünyasındaki yerini sağlamlaştırıyordu.

Beaumarchais para kazanmayı da umuyordu. 1732'den beri kimi izinli, kimi korsan, sayısız Voltaire baskısı çıkmıştı. Voltaire bunların pek çoğu üzerinde oynamalar yapmıştı. Sanki her şey ondan habersiz geliştirmiş gibi davranmasına rağmen bu baskılarda eklemeler, düzeltmeler, çıkarmalar yapıyordu. Bu bir yandan korsan baskıları reddedip diğer yandan dağıtımlarını destekleme oyunu 1775 yılında Cramer tarafından basılan *édition encadrée*'ye kadar sürdü. Cramer, Pancoucke ile anlaşmadan evvel güvenildiği tek yayıncıydı. Çok sayıda sözde "bütün eserler" baskısı ortaya çıkmış, birbirlerinin fiyatlarını kırmışlardı çünkü kimse yakın zamanda yeni düzeltmeler ve eklemeler sonucunda demode kalacak kitaplara fazla para vermek istemiyordu. Horace Walpole, Voltaire'in ölümünü duyar duymaz şöyle demişti; "Şimdi eserlerini gönül rahatlığıyla alabiliriz, artık onlarda hiçbir şeyi değiştiremez."²⁴ Marsilya'daki en önemli kitapçı olan Jean Mossy, STN'ye alışılmış bir şikâyet mektubu yollamıştı: "Mösyö Voltaire'in yeni yayınları ilk çıktıkları an dışında bu ara pek satmıyor çünkü baskı üstüne baskı yapıp eserler değiştiriyor. Birileri üstüne iki üç şey ekliyor ve önceki baskı satılmadan köşede bekliyor."²⁵ Hakikaten, daha önce belirttiğimiz gibi kitapçıların Voltaire'in ölümünü sabırsızlıkla bekliyorlardı ki sonunda eserlerinin tam versiyonunu satabilsinler. Kehl baskısı bu talebi karşılamayı vaat ediyordu. Çok satacak bir kitap için gereken her şey vardı, gerçekten artık oturmuş bir

24 Alıntıdır: Barber, "The Financial History of the Kehl Voltaire," 152.

25 Mossy'den STN'ye, 30 Ekim, 1776.

ana metin, Büyük Frederik ya da Çariçe Katherina gibi şahsiyetlere yazılmış, daha önce yayımlanmamış binlerce mektup.

Bu özellikler aynı zamanda korsan yayın için de mükemmel bir hedef teşkil ediyordu. İşin doğrusu Kehl Voltaire'i, korsan yayıncılık hakkında gösterdikleri açısından çok ilginç bir vakadır. Kendi içinde bakarsak yanlış yönetim kararlarının ve kaçan fırsatlarının acıklı destanıdır. Beaumarchais, kendi baskısının mükemmelliğini uzun ve ayrıntılı bir broşürle yere göğe ilan etse de ilk abonelikler hayal kırıklığı yarattı. Üretim, teknik zorluklara saplanmıştı. Le Telier, beceriksiz çıkmıştı: gönderiler gecikmiş, quarto versiyondan vazgeçmek zorunda kalınmış, broşürde söylenen tarihten sekiz yıl sonra çıkan octavo ve dodecimo baskılar ise çok hatalıydı, kesinlikle Cramer'in *édition encadrée*'sinden aşağıydı. Cramer'in baskısının günümüze kadar metinsel tutarlılık bakımından eşi çıkmamıştır. Günümüzde Oxford'da Voltaire Foundation tarafından basılmakta olan akademik edisyon, geride müthiş miktarda evrak bırakmış bu Aydınlanma'nın en önemli bir yazarının en derli toplu baskısı olacaktır. Nihayetinde Beaumarchais bu teşebbüse yatırdığı milyonların çoğunu geri kazanmış fakat Amerikalılara silah satmakta Fransızlara kitap satmaktan daha başarılı olduğu görülmüştür.

Korsan yayıncılar için Kehl'in Voltaire'i karşı konulmaz görünüyordu: Beaumarchais bu işe çok para yatıracak, lüks bir baskı yapacak, korsan yayıncılar da bundan ucuz baskılar üretilip o husustaki talebin kaymağını yiyecekti. Broşür piyasaya çıktıktan hemen sonra Beaumarchais, Gotha, Zweibrücken, Bern, Lozan, Neuchâtel'de *contrefaçon*'ların hazırlandığını öğrendi. Korsan yayıncıların bunları açıktan ilan etmesine, hatta abonelik toplamalarına hayret etmişti.²⁶ Tabii Beaumarchais

26 *Avis de la Société littéraire typographique sur les oeuvres de Voltaire*'de, Beaumarchais şu gözlemde bulundu: "Jusqu'à présent les contrefaçons ont été entreprises après que les éditions originales ont été publiées; mais anticiper

saf değildi, en başından edisyonunun korsan baskısının yapılacağını biliyordu. Kaşarlanmış bir entrikacı olarak, rakiplerini zekâsı ve manevrasıyla alt etmek istiyordu.

Ostervald, daha Beaumarchais'in eline evraklar geçmeden STN'yi bu spekülasyona dâhil etmişti. Panckoucke'a bu işin olurunun sormuş ve dört gün sonra onun Duplain'e dediğine benzer bir yanıt aldı. Panckoucke'un dediğine göre Voltaire, "çok zengin bir altın madeni"²⁷ idi. Ostervald, 11 Mart 1779'da "Bir arkadaşım da Voltaire'e ait iki yüz mektup var. Bunları yalnızca bize verecek." diye Panckoucke'u bilgilendirdi. STN, yayımlanmamış iki yüz mektubu bir pazarlık kozu olarak gelecek iki yıl boyunca kullandı fakat bunları Panckoucke'a söylediğinde o çoktan elindeki hazineyi Beaumarchais'ye satmıştı.

Satışı öğrenir öğrenmez, Ostervald, Beaumarchais'e yazarak matbaacısı olmak istediğini belirtti. Beaumarchais, henüz Kehl'de kendi basım fabrikasını kurma kararını vermemişti. Fransa sınırına yakın fakat polisten uzakta bir yer arıyordu. Hükümetteki nüfuzlu nâzırlardan comte de Maurepas ile anlaştığı için bu kitapları Fransa'ya nakletmek sorun olmayacaktı fakat onları Fransa'da basmak imkânsızdı. Ostervald, Neuchâtel'in bu iş için ideal yer olduğunu vurguladı. STN kitaplarını tam hürriyet içerisinde, prensliğin hâmisi olan

la livraison d'une édition, ouvrir la souscription pour une contrefaçon avant qu'un seul volume en ait paru, c'est ou s'accuser soi-même d'avoir fait voler les propriétaires pendant le cours de l'impression, ou promettre ce que l'on n'a pas." Alıntıdır, Morton, "Beaumarchais et le prospectus de l'édition de Kehl."

- 27 Panckoucke'dan Ostervald'a, 22 Aralık, 1778. Panckoucke aynı ifadeleri Duplain'e yazdığı 26 Aralık tarihli mektupta da kullandı: "Toute l'Europe attend une nouvelle édition. . . . Le manuscrit me revient à cent mille livres. Je veux doubler mon argent et 500 exemplaires. Vous n'avez point d'idée de ce que j'ai acquis. J'ai tout réuni et il y a telle correspondance qui m'a coûté deux mille écus." [El yazması bana yüz bin livre'e mal oldu. Paramı ikiye katlamak ve 500 nüsha basmak istedim. Ne kazandığım hakkında hiçbir fikrin yok. Her şeyi topladım ve bir özel muhabere bana iki bin écu'ya mal oldu. (HA)]

Prusyalı II. Frederick'in kanatları altında basıyordu. Firmanın müdürleri edebiyat adamlarıydı, edebiyatı umursuyorlar ve sıradan matbaacılardaki gibi salt kâr amacıyla hareket etmiyorlardı. Dahası, bu teşebbüse özel olmak üzere ellerinde ki 200 mektubu baskıya ekleyebilirlerdi.²⁸

Beaumarchais bu peşrevi yanıtsız bıraktı. Aynı zamanda STN, Duplain için bastığı quarto *Encyclopédie*'nin son cildinin sonuna gelmişti. Elinde on iki baskı makinesi ve bunları işleyecek iş gücü vardı. Giderleri ödeyebilmek için yine büyük bir basım işi alması ve oradan gelir sağlaması şarttı. Dedikodulara göre Beaumarchais, basım işini Cenevre ve Zweibrücken'deki matbaalara taşere edecekti. Böylece Ostervald, orijinal eserin basımını üstlenmek yerine korsan baskı yapmayı düşünmeye başladı. Bu amaçla Lyonlu kitapçı ve korsan yayıncı Gabriel Regnault ile iletişime geçip ortak bir teşebbüsü önerdi.²⁹ Fakat Ostervald'ın da birkaç ay sonra keşfedeceği üzere Regnault'un kendi planları vardı. Ostervald yeniden Voltaire'in basılmamış elyazmalarının peşine düştü, bunları Beaumarchais ile pazarlıkta kullanacaktı.

Fırsat 1780 baharında geldi. Ostervald ve Bosset, Lyon'da gerçekleşen quarto *Encyclopédie* teşebbüsünün hesaplarının kapanması için düzenlenen trajik toplantıdan sonra Paris'e geçtiler. İki ünlü yazar, Jean-François Marmontel ve abbé André Morellet ile olan ilişkilerinden faydalanarak Nisan sonunda

28 STN'den Beaumarchais'e, 23 Mart, 1779. Ostervald bu mektubu, Panckoucke'a yazdığı aynı tarihli mektuba eklemiştir. Panckoucke'dan Beaumarchais'e STN'nin elindeki mektupları almasını önermesini rica etti. 25 Nisan tarihli mektupta Panckoucke söyleneni yaptığını fakat Beaumarchais'in Baskerville'den basım materyali aldığını yani baskıyı kendi başına yapma niyetinde olduğunu yazdı.

29 STN'den Regnault'ya, 26 Mayıs, 1779. Panckoucke'a yazdığı 2 Mayıs 1779 tarihli mektupta Ostervald, Beaumarchais'in baskısını Cenevre'de yapacağı dedikodusunu duyduğunu söyler: "et à nous la partie scabreuse, ce qui ne pourrait pas nous convenir." [Ve zor kısım bize kalmıştır ki bu bize uygun değildir. (HA)]

Beaumarchais ve Le Tellier ile görüştüler. Bu vakitler, Beaumarchais kendini Kehl Voltaire'inin lüks quarto edisyonunun ve farklı fiyatlardaki çeşitli octavo edisyonlarının baskısına adanmıştı. Buna karşın korsan yayıncı tehdidinin farkındaydı, bu nedenle korsan baskının önünü kesecek ucuz bir duodecimo baskı için masaya oturmaya hazırdı. Ostervald ve Bosset bu basım işini almak istiyorlardı ve kendilerince çekici sayılacak bir kontrat hazırladılar. STN yeni bir dizi hurufat sipariş edecek, işin başında durması için yeni bir ustabaşı alacak, dikkatle inceleyeceği üç set prova hazırlayacak ve işi iki yılda bitirmeye yetecek sayıda baskı makinesi kullanacaktı. Bir baskı makinesinin on bin kopya basacağı varsayılırsa, yaprak başına 84 L. tutuyordu. Üstelik korsan baskıyı engellemek için bütün önlemleri de alacaktı, özellikle "işçiler üzerinden yapılan dolandırıcılık" konusunda dikkatli olacaktı. Son ürünün dağıtımında "Moskova'dan Lizbon'a"³⁰ Avrupa çapında iş birliği yapacaktı. Bu teklif, Beaumarchais için yeterince çekiciydi. Aylar sonrası için düşünce bile STN'nin duodecimo'da onun "tercih"i olacağını dile getirdi.³¹

Ostervald, Neuchâtel'e mayıs başında geldi, Bosset Paris'te kendi işlerini halletmek için kalmıştı. 11 Mayıs tarihli mektupta, Ostervald "öncelik" sırası verdiği için Beaumarchais'e teşekkür etti. Bu o kadar önemli bir teşekkür ki Ostervald mukavele imzalamak için seve seve Paris'e gelirdi. Bu arada kâğıt

30 "Copie des propositions faites à M. de Beaumarchais, faites par nos sieurs Ostervald et Bosset pendant leur séjour à Paris, 1780," içinde *Copie de lettres*, ms. 1109, s. 300.

31 Beaumarchais bu tespiti muhtemelen 24 Nisan 1780'de Beaumarchais'in konağında Ostervald ve Bosset ile yaptığı görüşmede dile getirmişti. Bunu kesin bir vaatte bulunmamakla birlikte Ostervald'e 30 Nisan 1780 tarihli mektubunda (resmî, üçüncü tekil kişi üslubunu kullanarak) teyit etmişti: "S'il ne dépend que de la voix de M. de Beaumarchais et de M. Le Tellier, la Société de Neuchâtel aura la préférence." [Eğer sadece de Beaumarchais ve Le Tellier'in sesine bağlıysa Neuchâtel Cemiyeti tercih hakkına sahip olacaktır. (HA)]

fabrikaları kış arası vermeden kâğıt siparişi vermek istedi. Ostervald'ın Bosset'ye mektupları biraz daha güvensizlik doluydu, rakipleri uzak tutmak amaçlı tavsiyelerle doluydu. Pazarlıkların çoğunu yürüten Le Tellier'le görüşmesinde, Bosset onu diğer matbaacılarla yaptığı anlaşmalar konusunda uyarmalıydı. Sözüne sadakati ile bilinen STN'nin aksine bunlar bazen kitap provalarını korsan yayıncılara satabiliyordu. Bosset ayrıca STN'nin teklifinin kâğıt masrafını da içerdiğini, bu yüzden sudan ucuz olduğunu vurgulamalıydı. Fakat Bosset pek bir başarı sağlayamadı. Beaumarchais ve Le Tellier ile Mayıs başında uzun bir müzakereden sonra Regnault'nun Panckoucke'a de desteğiyle duodecimo baskısının yarı hissesini almak için gizlice görüştüğünü, hatta bu işin STN'ye taşere edilme-
mesi için bağlantıları vasıtasıyla onları uyardığını, diğer türlü eserde "İsviçreli kokusu"³² olacağını söylediğini öğrendi. Bosset kırılmıştı, STN'nin baskılarının kalitesini övdü fakat toplantıdan gelecek projelerle ilgili umudu kırılmış olarak döndü.

Ostervald daha sonra STN'nin savını Le Tellier'ye yazdığı bir mektupla savunmaya çalıştı. Kendisinin Regnault'la gizlice anlaşma denemesine karşın Le Teller'yi Lyonlu kitapçılarla iş yapmaması yönünde uyardı. Bunlar, kindarlıkları ve dolandırıcılıkları ile bilinirdi³³. Ayrıca Le Tellier'yi, daha fazla yayımlanmamış Voltaire evrakı sunarak tavlamaaya çalıştı. Turgot'nun

32 Bosset'den Ostervald'a, 22 Mayıs, 1780. Regnault, Lyon'da önde gelen yayıncılardandı. Korsan ya da yasaklı baskılarda başta Gabriel Cramer olmak üzere Cenevrelilerle iş birliği yapıyordu. Bkz: Dominique Varry, "L'Édition encadrée des oeuvres de Voltaire: Une collaboration entre imprimeurs-libraires genevois et lyonnais?," içinde *Voltaire et le livre*, eds. François Bessière and Françoise Tilkin (Centre international d'étude du XVIIIe siècle, Ferney-Voltaire, Fransa, 2009), 107-116.

33 Le Tellier'ye yazdığı 6 Haziran 1780 tarihli mektupta Ostervald Lyonlu kitapçılardan şöyle bahseder: "Rien ne ferait mieux le jeu de ceux qui aspirent à contrefaire votre édition par [sic] l'effet de la haine et de la jalousie dont chacun sait que sont animés les uns contre les autres tous ceux qui dans cette ville-là font le même commerce." [Hiçbir şey size ait olan edisyonunun korsanlığını yapmak arzusunda olanların ekmeğine, bu şehirde aynı ticareti

bakanlığı döneminde (1774-1776) yayımlanmış bütün fermanların kopyalarını derlemişti, bunları kitap olarak basmak istiyordu. Bu eserin, *philosophe* nâzırı övecek fakat onun ipini çekenleri de incitmeyecek bir önsözü kaleme alacak bir yazara ihtiyacı vardı. “Bu düşüncelerimi Mösyö Voltaire’e açma cüretinde bulundum. Böyle ince bir işi üstlenmesini rica ettim.” diye yazmıştı Ostervald. “Yalnızca o bu işi başarabilirdi. Orijinal önsöze sahibim ve bu önsözün bir nüshasını başka bir yerde bulabileceğinizden şüpheliyim.”³⁴ Daha fazla malzeme toplamak umuduyla Ostervald, Voltaire’in çok sayıda orijinal eserine ve mektup kopyasına sahip olan sekreteri Jean-Louis Wagnière’yi tavlamaya başladı.³⁵ Turgot hakkında yayımlanmamış bir makale, iki yüz tane yayımlanmamış mektup, daha fazla belgenin çıkma ihtimali ile STN, Voltaire’in bütün eserlerini kapsama iddiasındaki edisyona çok şey katabilirdi.

Bosset, bir sonraki buluşmalarında Beaumarchais’nin yeni elyazmalarına sahip olma düşüncesinden hoşlandığını gördü. Beaumarchais, Voltaire’in mektuplarından örnek getirilmesini istedi, Regnault’un işi almasına karşın STN’nin “le petit basquerville” diye adlandırdığı duodecimo baskısında rol

yapanların oluştuğunu bildiği nefret ve kıskançlık gibi duyguların etkisinden daha fazla yağ süremez.]

- 34 Ostervald’dan Le Tellier’ye, 6 Haziran, 1780. Voltaire’in Turgot buyruklarına yazdığı önsöz Kehl Voltaire’inde ilk kez yayımlanmış ve son zamanlara kadar da başka bir yerde yayımlanmamıştı: Les Éditions de Sa Majesté Louis XVI pendant l’administration de Monsieur Turgot, içinde *Oeuvres complètes de Voltaire*, Helga Bergmann, ed., vol. 77b (Voltaire Foundation, Oxford, 2014), 273– 287. Bu bilgi için Nicholas Cronk’a müteşekkirim.
- 35 Ostervald, Wagnière’yi tanıyordu fakat onunla ortak arkadaşları Jacques Mallet du Pan vasıtasıyla anlaşmak istemişti. Ostervald’a 30 Ağustos 1780 tarihinde yazdığı mektupta Mallet, Wagnière’nin Voltaire ile alakalı her çeşit materyali topladığını fakat bunları Beaumarchais’ye teslim etmeyeceğini çünkü Gabriel Cramer’in yörüngesinden çıkmadığını ifade etmişti. Cramer yeni bir teşebbüse başlamayı göze alamazdı, dolayısıyla pazarlık yapmaya hevesli olabilirdi. Wagnière’ye gelince, Panckoucke’da o Voltaire’in elyazmalarının büyük kısmını satın alınca bir ödeme yapmasını beklemişti, ödeme gelmeyince de ona karşı kinlenmişti.

almasının da imkânsız olmadığını dile getirdi. Pazarlıkları anlattığı özel raporunda Bosset, Ostervald'ın elindeki Voltaire mektuplarının kaynağı olarak Elie Bertrand'ı gösterdi. Bertrand bir doğa bilimci, edebiyatçı, Yverdon'da pastör ve Voltaire'in yakın dostu idi. Bertrand ayrıca Ostervald'ın yakın arkadaşı ve damadı Jean-Elie Bertrand'ın amcasıydı. Jean-Elie 1770 şubatında vefat edince STN'nin genişlemiş *Description des arts et métiers* mecmuasının editörü olmuştu. Bu mecmua, Paris'teki *Académie des sciences*'in yayınlarının korsan baskısını yapıyordu. STN ile çok sayıda kitap yayımladı, *Journal helvétique*'e sıkça katkıda bulundu, ortaklardan biri sayılırdı, firmanın sermayesine 12 bin L. yatırmıştı. Ostervald ile yazışmalarında Voltaire'in mektuplarını yalnızca STN'ye sunacağını, tek şartının ise bazı şahısları utandıracak olan pasajları düzenleme yetkisinin kendisine verilmesi olduğunu yazdı.³⁶

Bosset'nin Beaumarchais ve Le Tellier ile yaptığı pazarlıklar, haziran sonunda Paris'ten ayrılışına kadar sürdü. Bu pazarlıklar, samimî bağlarla ve Paris'in kültürlü çevrelerinde âdet olan nezaketle yürütülüyordu. Böylece Bosset'nin anlattığı bir anekdotta d'Alembert'in II. Frederick'ten Voltaire'in

36 Elie Bertrand muhtemelen mektuplar ile ilgili planlarını Ostervald ile yüz yüze tartışmıştı. Ms. 1120, Bertrand'ın STN'deki dosyası, 1779 yılının büyük kısmında ve 1780'in tamamında boştur fakat 10 Mart 1781'de Ostervald'a yazdığı bir mektupta Voltaire mektuplarına ve Beaumarchais ile "édition commune" hazırlamanın sakıncalarına açıkça değinir: "Si vous ne prenez pas de précautions, mon bon ami, pour l'édition commune de Voltaire et que la vôtre ne précède pas toutes les contrefaçons, l'entreprise sera mauvaise et l'attache des éditeurs de la grande ne vous servira rien [sic]. Il y a plus de 10 projets pareils en divers lieux et deux projets en Suisse pour tirer les additions et les imprimer à part pour les éditions de Genève et de Lausanne. Je ne me résoudrai à donner un choix de mes lettres que pour votre édition, si elle a lieu." [Güzel dostum, eğer Voltaire'in ortak baskısı için tedbirler almazsan ve senin yaptığın baskılar korsan baskıları geride bırakmazsa, teşebbüs akamete uğrayacak ve yayıncıların daha geniş bir edisyon için taşıdığı bağlantı senin için hiçbir yarar getirmeyecektir. Değişik yerlerde 10 tane benzer proje var ve İsviçre'deki iki proje, eklemeleri çıkartmak ve onları Cenevre ve Lozan edisyonları için ayrı ayrı basmak amacındadır. (HA)]

ruhunun selameti için bir kilise ayini düzenlenmesini rica ettiğinde, “Ahiret konusunda pek bir inancım olmasa da izin veriyorum.”³⁷ yanıtını alması gibi bu tartışmalar da karşılıklı iltifatlarla ama elde bir şey olmadan sona ermişti.³⁸

Yine de Beaumarchais cesaretlendiriciydi. Regnault ile bağlarını koparmıştı,³⁹ quarto ve octavo baskıları için aboneliklerini doldurunca STN’ye iş verme konusunda gönüllü olduğunu belli etmişti. Aynı zamanda Neuchâtel’den gönderilebilecek Voltaire mektuplarını görmeye hevesliydi. Ostervald, duodecimo baskı konusunda kesin bir güvence almadan Beaumarchais’ye mektupları vermeye gönülsüzdü. Bu nedenle ilk on bir mektubun tarihlerini Beaumarchais’ye gönderdi, böylece Beaumarchais elindeki mektuplarla bunları karşılaştırıp yeni materyal olduklarını teyit edebilecekti. Beaumarchais’nin iştahını daha da artırmak isteyen Ostervald, daha sonraki mektuplardan birinde Voltaire’in Lizbon Depremi üzerine yazdığı meşhur şiirin ilk taslağının yer aldığını söyledi. Diğer mektuplarda da Voltaire’in ince zekâsının zirve yaptığı anlar vardı. Cenevre’deki yetkilileri tiye alıyordu Voltaire, hele ki ruhban sınıfını: “Ne kadar güzel espriler içerdiğini kolaylıkla hayal edebilirsiniz.” Mektupları yakından incelemiş olan Ostervald, bunların net sayısının 162 olduğunu ifade etti. Dahası, elindeki evrakta Corneille’in oyunlarının incelemeleri de vardı.⁴⁰

37 Bosset’ten Ostervald’a, 16 & 23 Haziran, 1780.

38 Bosset’ten Ostervald’a, 9 Haziran, 1780.

39 Beaumarchais’nin mektupları Regnault’nun ortak duodecimo baskısı yapma teklifini neden reddettiğini belirtmez fakat bu durum, Beaumarchais’nin Regnault’un teşebbüslerini destekleyen Panckoucke ile yaşadığı hayal kırıklığının sonucu olabilir.

40 Ostervald’dan Beaumarchais’e 26 Ekim 1780. Aynı gün Ostervald, Parisli dostu Girardot de Martigny’ye şöyle yazmıştır: “Je continue de travailler pour le Voltaire de M. de Beaumarchais, et je viens de faire encore à et égard une découverte intéressante.” [De Beaumarchais için Voltaire edisyonu üzerinde çalışmaya devam ediyorum ve buna dair başka bir ilginç keşif gerçekleştirdim. (HA)]

Beaumarchais, Kehl baskısının ilk ciltlerinin Voltaire'in oyunlarına adanacağı, bu nedenle Corneille ile ilgili malzemeyi en kısa zamanda görmek istediği yanıtını verdi. Elindeki malzemelerle aynı şeylerin olup olmadığını görmek istiyordu. Yazışmalar ise son ciltlerde yayımlanacaktı, bunların şimdilik acelesi yoktu. Yine de Beaumarchais, mektupların tarihlerini "söylenildiği gibi mizah dolu satirik pasajlar görmeyi" bekleyerek teyit edecekti.⁴¹ Bu arada Ostervald, Voltaire'in elyazmaları ve mektupları ile ilgili arayışını genişletmişti. Bu evrakın kokusunu aldığı yerler arasında Bern, adı verilmeyen bir Leh soylu, Ferney'de Voltaire'i düzenli olarak ziyaret eden Cenevreli pastör Jacob Vernes (elindeki mektuplarda sansürlenmesi gereken hassas pasajlar vardı) vardı. Voltaire'in yakın dostlarından Henri Rieu'nün elinde de çok sayıda evrak mevcuttu.⁴² Wagnière elindeki materyali teslim etmeyi reddediyordu zira kendi Voltaire baskısını yapmayı planlayan Gabriel Cramer'in

41 Beaumarchais'den Ostervald'a, 3 Kasım, 1780.

42 Ostervald'in Jacques Mallet du Pan'la yazışmalarında Voltaire mektupları meselesine değinilir; Mallet du Pan, Ostervald'ın mektupları bulmasına da yardım etmiştir. Mallet, 21 Eylül 1779'da şöyle yazar: "Songez-vous toujours à glaner les correspondances du Nestor? Le Pasteur Vernes m'a offert, comme je vous l'ai dit, ce qu'il a, avec les retranchements qui pourraient compromettre beaucoup de gens." [Hâlâ Nestor'un muhaberatına bakmayı düşünüyor musunuz? Size bahsettiğim gibi Papaz Vernes bana birkaç istisna hariç birçok insan ile poansiyel olarak uzlaşma teklifinde bulundu. (HA)] Mallet, Ostervald'ın Rieu ile bağlantısından 4 Kasım 1780 tarihli mektubunda söz eder. Takip eden metinde görüleceği üzere Wagnière'nin elinde mektuplar, 30 Ağustos 1780'de başlayarak çeşitli mektuplarda tartışmıştı. Diğer atıflar, STN'nin "copies de lettres"inde 1780'in ikinci yarısındaki mektuplarda dağınıktır. Özellikle 26 Ekim'de Girardot de Martigny'ye, 29 Ekim'de Claude-Vincent Cantini'ye, 2 Kasım'da Beaumarchais'ye, 16 Kasım'da Beaumarchais'ye ve 21 Kasım'da Beaumarchais'ye yazılan mektuplarda bu atıflar görülebilir. Bunların sonuncusunda Ostervald, Horace Walpole'un ailesinden Voltaire'in marquise du Deffand'a yazdığı meşhur mektupları almaya çalışıp başarısız olmasını anlatır. Bu deneme ayrıca Bosset'nin Ostervald'a yazdığı tarihsiz bir notta, ms. 1125'te de geçer. Burada bunların Walpole'un Lizbon'daki bir akrabasının elinde olabileceğini söyler. Hakikatte ise bu mektupları Beaumarchais ele geçirmişti.

safındaydı.⁴³ Onun yardımı olmadan bile Ostervald, iki cildi dolduracak kadar evrak toplamıştı.⁴⁴

Pazarlıklar aylar boyunca sürdü. Ostervald, yayımlanmamış evrakı masada tuttu ve Beaumarchais de STN'nin basım işini alma ihtimalini pazarlık konusu yaptı. Kasım 1780'de Ostervald, Le Tellier'yi karargâh kurduğu Kehl'den STN'nin basım konusundaki maharetini görebileceği Neuchâtel'e çekmeye çalışıyordu. Duodecimo baskının basımının ve dağıtımının yanında STN pazarlamaya da yardım edebilir, Beaumarchais için abonelik toplayabilirdi. Hepsinden öte, Ostervald giderek ısrarcı olurken STN'ye güvenilebileceğini vurgulamak için yayıncıların bazı hilelerini de listeledi. Onların aksine STN, "Sizin verdiğiniz kopya sayısından başka bir kopya bile basmaz, başka bir yayıncıyla anlaşp korsan baskının kârını paylaşmaz, size kâğıt, baskı vs konularında sadakatle hizmet eder, masraftan kaçmak için ucuz hilelere başvurmazdı." Mektup meselesine gelince, Ostervald'ın arkadaşı onları Beaumarchais'ye göndermez, STN dışında bir yerde basılmasına izin vermezdi zira STN ona, mektuplardaki hassas pasajları çıkaracağı garantisini vermişti.⁴⁵

Le Tellier Neuchâtel'i ziyaret etmedi. Beaumarchais, Ostervald'ın mektuplarını haftalarca yanıtsız bıraktı. Sonunda 12 Aralık'ta; yazışmaları sürdürdü fakat basım konusundaki isteklere yanıt vermek yerine yalnızca elyazmaları konusunda bir satış teklifi almış gibi davranıyordu. Onları incelemekten memnun olacağını yazdı. Belki de Paris'te tarafsız birinden mektupların incelenmesi ve teyit edilmesi hususunda yardım alabilirlerdi. Ostervald bunu kabul etmedi, zira mektupların

43 Mallet du Pan, Cramer'in projesini Ostervald'a 17 Aralık 1781 tarihinde yazdığı mektupta anlatır, Wagnière için "est aux ordres de Cramer." [Cramer'in emrine amadedir. (HA)] notunu düşer.

44 Ostervald'dan Beaumarchais'ye, 22 Mayıs, 1781.

45 Ostervald'dan Beaumarchais'ye, 21 Kasım, 1780.

incelenmeden evvel sansürlenmesi gerekiyordu.⁴⁶ Bu nedenle beklemeye mahkumdu. Rahatsızlığı giderek artan bir şekilde Şubat 1781'e, Kehl baskısının ilk broşürü çıkana kadar bekledi.⁴⁷ Üzücü bir şekilde duodecimo baskıdan ya da Ostervald'ın deyimiyle ortak baskıdan (çünkü duodecimo baskıya ortak olacağını düşünüyordu) hiç bahsedilmiyordu. Dahası broşür çok kötü basılmıştı; tasarımı kötüydü, kompozisyon hatalıydı, mürekkep felaketti. Üstelik bu broşürün bir emsal olması, edisyonun kalitesinin örneği olması, abonelikleri teşvik etmesi lazımdı. Ostervald, Beaumarchais'e beş sayfalık bir tipografi eleştirisi gönderdi. Bu eleştiri, STN'nin ustabaşı Barthélemy Spineux tarafından kaleme alınmıştı. Spineux, Liège'de eğitim almış ve Paris'te uzun süre başarıyla bir matbaa dükkânı yürütmüştü.⁴⁸ Sonuç açıktı, STN ucuz bir duodecimo baskıda bile bundan daha iyisini yapardı.

Sonunda samimî fakat pek bir şey vaat etmeyen yanıtlar alan Ostervald, bu meseleyi karara bağlamak için bazı elyazmaları da yanında olduğu hâlde Le Tellier'e Strasbourg'da buluşmaya hazır olduğunu haber verdi. STN'nin Voltaire'in eserlerinin bir rakip baskısının yapılmakta olduğunu öğrendiğini, Voltairée'ye yaranmaya çalışan ufak çaplı bir oyun yazarı olan Charles Palissot de Montenoy tarafından hazırlanan bu baskıya ortak olma seçeneklerinin mevcudiyeti konusunda uyarıda bulundu. Beaumarchais'e yazarken, Ostervald arkadaşının

46 Beaumarchais'ten Ostervald'a, 12 Aralık, 1780, ve Ostervald'dan Beaumarchais'e, 19 Aralık, 1780.

47 Ostervald öfkesini Beaumarchais ile bağlantısı olan Cantini adında bir Parisliye kusmuştu. Bu şahıs Kehl'in bazı muhasebe işlerini yapıyordu ve Ostervald onu casus olarak kullanmak istiyordu. Özellikle bkz Ostervald'dan Girardot'ya, 4 Şubat 1781

48 Ostervald'dan Beaumarchais'e, 18 Şubat, 1781. Spineux hakkında bkz: Jacques Rychner, *Jacques-Barthélemy Spineux (1738–1806), prote de la Société typographique de Neuchâtel: De Liège à Carouge en passant par Paris, Neuchâtel, et La Neuveville* (Neuchâtel, 2013). Başarısız broşür hakkında bkz: Vercruysse, "L'Imprimerie de la Société littéraire et typographique de Kehl en 1782."

mektupları hakkındaki argümanını yineledi. Hepsini okumuştunu ve önemleri hakkında güvence verebilirdi: “hepsi de önemli hususlara değiniyor; bâtıl inançlar, hoşgörü, sistem inşacılarının saçmalıkları, insan meşgalelerinin çoğunun boşluğu vs.” Ayrıca arkadaşı ona, Rousseau’nun *Discours sur l’origine de l’inégalité*’sini aldıktan sonra Voltaire’in Rousseau’ya yazdığı mektubu da vermişti. “Dört sayfa uzunluğunda ve içeriğindeki her şey hayranlık uyandırıcı.”⁴⁹

29 Mart’ta Ostervald, Beaumarchais’e Voltaire’in başka bir kaynaktan gelen mektubunun kopyasını yolladı. Şimdi bir örnek okuma şansını yakalayan Beaumarchais, olumlu bir yanıt verdi. Ostervald daha sonra Le Tellier ile Strasbourg’da buluşup meseleyi karara bağlama teklifini yineledi. Ostervald’ın Strasbourg’da tüccarlık yapan arkadaşı Jean de Turkheim, Kehl’deki operasyonlar konusunda onu bilgilendirmişti. Bunlar etkileyici çalışmalardı.⁵⁰ Öbür yandan başta Gotha ve Cenevre olmak üzere çeşitli yerlerden gelen raporlar Pallissot gibi diğerlerinin de korsan baskıya hazırlandığını gösteriyordu. Beaumarchais ve STN’nin korsanları durdurmak için “ortak baskılarının” (Ostervald bunu özellikle vurgulamıştı) broşürlerini zaman kaybetmeden yayımlaması lazımdı.

49 Ostervald’dan Beaumarchais’e, 8 Mart, 1781. Beaumarchais, Ostervald’ın be-timlemelerinden o kadar etkilenmişti ki, mektupları STN’den bir temsilcinin gözetiminde incelemek istedi. Ostervald’a yazdığı tarihsiz, ms 1125 kodlu mektubunda Bosset şöyle yazar: “Rien de mieux, Monsieur, que la proposition de M. de Beaumarchais de vérifier devant un tiers les papiers et manuscrits de Voltaire,” ve gözetmenlik yapacak birini tavsiye eder.

50 Jean de Turkheim’dan STN’ye, 16 Mayıs, 1781: “Elle [Beaumarchais’nin teşebbüsü] marche grand train. On fait des dépenses considérables. Il y a près de 100 ouvriers par jour qui nivellent le terrain à Kehl et font des constructions intéressantes. Les fontes de caractères sont arrivées vendredi passé, et les ouvriers vont les suivre incessamment. Il y aura 24 presses.” [Baya hızlı ilerliyor. Mühim masraflar yapılmıştır. Her gün neredeyse 100 kişi Kehl’de yeri düzlüyor ilginç yapılar inşa ediyor. Karakter fontları geçen Cuma geldi ve işçiler dursuz duraksız onları takip edecek. 24 matbaa makinesi olacak. (HA)]

Mayıs 1781’de Ostervald, “Yakında Arz’ın yüzü bu büyük adamın eserleriyle kaplanacak, tıpkı arzu ettiği gibi⁵¹” diye düşünse de Beaumarchais hâlâ Le Tellier’i sözleşme yapmak için yetkilendirmemişti ve Le Tellier de mektuplara yanıt veremeyi kesmişti. 6 Mayıs’ta Ostervald, Beaumarchais’ye belki de STN’nin korsan baskıya hazırlanan diğer İsviçreli yayıncılarla iş birliği yapmasının daha iyi olacağını düşündüğü konusunda imada bulunmuştu. İki hafta sonra, örtülü tehditleri daha açık hâle geldi: “Société typographique de Berne’in Kehl baskısının korsan baskısını yapma yönünde somut planları var, eğer Beaumarchais “ortak baskı”yı kabul etmezse STN de onlarla iş birliği yapacak.” STB, Ostervald’ı Palissot ile güçlerini birleştirdikleri yönünde bilgilendirmişti. Baskı, Palissot’nun planına göre olacak, onun yorumlarını içerecek ve Beaumarchais’ninkinden daha tematik bir yapıda olacaktı. Turkheim’a da söylediği gibi Ostervald’ın yakında düşmemek için iki sandalyeden birine oturması gerekecekti.⁵²

Bosset’nin 6 Ağustos 1781’deki vefatı, STN’nin faaliyetlerine ara vermesine neden oldu, mâli yönden de bir yeniden düzenleme dönemine girilmişti. Ostervald, Voltaire’in eserleri hakkında yazışmalara eylül ayında devam etti. Paris’teki bir arkadaşına Beaumarchais’nin STN’yi zaman kazanmak ve diğerlerinin contrefaçon basmasını engellemek için yedekte tuttuğundan, o sırada da kendisinin Kehl’deki işleri yoluna koyduğundan şüphelendiğini söyledi.⁵³ Ekim’de Beaumarchais’ye ültimatı verdi, ya STN ile “ortak baskı” yapacaktı ya da STN, rakip baskıya ortak olacaktı. Beaumarchais yanıt vermedi. Sonunda, 29 Kasım’da Ostervald artık yeter diyip şöyle yazdı: “Nihayet yazışmamızı sonlandırmanın vakti geldi. Bu yazışma başlarda gururumu okşasa da sonradan aşağılayıcı

51 Ostervald’dan Turkheim’a, 3 Mayıs, 1781.

52 Ostervald’dan Turkheim’a, 28 Haziran, 1781.

53 Ostervald’dan Mailly’ye, 23 Eylül, 1780.

bir hâl aldı. Beni bu kadar uzun süre meşgul etmeye değer gördüğünüz için büyük onur duysam da yazışmalarımızı ileride ihtiyaç hasıl olursa diye saklayacağım.”

Beaumarchais ile ipleri koparıırken, Ostervald, Fransız okurların onun edisyonunu “Daha zengin bir şekilde ve yarı fiyatına” alabileceklerini de ilave etti.⁵⁴ Bu, STB ile güçlerini birleştireceği anlamına geliyordu. İşin doğrusu, Ostervald da başarısız Kehl Voltaire’i pazarlıklarında görüldüğü gibi saf değildi. 1781’in ikinci yarısında Beaumarchais ile flörtleşirken bir yandan da onun haberi olmadan Pfaehler ile pazarlık yapıyordu. Mayıs 1781’den beri STB’nin Kehl Voltaire’inin korsan baskısını planladığından haberdardı. Bu vakitler, STN ile Konfederasyon’daki ortaklarının arası gitgide bozuluyordu. Birbirlerini planladıkları baskılar hakkında bilgilendirmiyorlardı, Konfederasyon ölü sayılırdı.⁵⁵ Fakat 15 Mayıs’ta, Pfaehler STN’ye Kehl Voltaire’inin *contrefaçon*’u için bir broşürüyle birlikte ilişkileri tekrar iyi hâle getirmek niyetinde olduğunu beyan eden bir mektup göndermişti. Yaklaşık bir hafta sonra da Neuchâtel’e gelip STN’yi bu spekülasyona dâhil etme teklifini iletmişti. Daha sonraki mektuplarının

54 Ostervald’dan Beaumarchais’ye, 29 Kasım, 1781. Beaumarchais bu mektupu yanıtlamadı fakat 16 Şubat 1782 tarihinde STN’nin onun için uzun zaman önce abonelik topladığını kabul etti ve ekledi: “Si ce que notre société avait projeté de faire avec la vôtre, Monsieur, n’a point eu lieu, ne croyez pas que ce soit par les raisons que vous avez voulu nous faire pressentir. Vous avez dû voir par tout ce que nous vous avons écrit que nous sommes entièrement étrangers au commerce de la librairie. S’il ne s’agissait que d’imprimer, nous n’aurions cherché à nous associer avec personne pour consommer cette affaire.” [Eğer bizim cemiyetimizin sizinkiyle planladığı şey gerçekleşmediyse bayım, bunun sizin ima ettiğiniz sebeplerden ötürü gerçekleşmediğine inanmayın. Size yazdığımız her şeyden bizim kitap ticaretine yabancı olduğumuz anlamış olmanız gerekmektedir. Eğer mesele sırf baskı hakkında olsaydı, kimseyle bu işi tamamlamak için ortaklık aramazdık. (HA)]

55 Ostervald’a 7 Mayıs 1780 tarihinde Paris’ten yazdığı bir mektupta Bosset, çok fazla sermayeye mâl olacağı için Konfederasyon’la sözleşmenin yenilenmesi gerektiğini ileri sürer.

da göstereceği üzere bu *contrefaçon* işi, bir grup yatırımcının (muhtemelen STB'ye başından beri destek olan Bern eşrafı) hisselerine sahip olduğu ayrı bir teşebbüs olarak planlanıyordu. STB, hisselerinin yarısını STN'ye devredecekti. STN geri planda kalırken STB teşebbüsün lideri olarak yatırımcılarla ilişkileri yürütecekti. Pfaehler, STN'nin elindeki mektupları da bu baskıya katması yönünde ısrarcıydı. Ostervald, buluşmalarında bu mektuplardan birini okumuştı, Pfaehler de mektubu “gayet ilginç” bulmuştu. Bununla birlikte mektuplar için STN'ye ayrıca bir ücret ödemeyecekti, mektupların bu baskı için sunulması, STN'nin kendini gizleyerek teşebbüse katılması için şarttı.⁵⁶ Gizlilik, Ostervald'ın daha da işine geliyordu zira mektupları pazarlık malzemesi yaparak iki rakip baskıyla aynı anda görüşüyordu.

STB, teşebbüsün başına Pallisot'yu getirmeyi planlıyordu. Voltaire'in yazılarındaki bütün unsurları, okurun kolayca okuyabileceği şekilde yeniden düzenlemişti, Kehl edisyonunda çıkacak yeni malzemeleri de baskıya ilave edecekti, her eseri kendi yorumuyla izah edecekti. Bern'de karargâh kurup Kehl edisyonunun çıkmasını takip eden on beş ay içinde kendi

56 STN'ye 2 Haziran 1781'de, Bern'e döndükten sonra yazdığı bir mektupta Pfaehler şu noktada ısrar eder: “Les manuscrits que vous possédez, Messieurs, ont été une raison, outre celle que nous ayons de vous obliger, à [sic] vous céder une part dans cette entreprise, et nous n'en pouvons rien payer. Il est vrai que la lettre que vous eûtes la complaisance de lire à notre sieur Pfaehler a été assez intéressante; mais cependant pas tant pour que le public y perde considérablement s'il ne [la] recevait [pas], car sûrement il y en aura d'autres dans le même genre, puisqu'il est impossible que M. de Voltaire ne se soit point répété souvent et très fort dans sa correspondance.” [Bulundurduğunuz el yazmaları, beyefendiler, sizi hoşnut kılma arzumuzun yanında, bu işletmeyi size devretmemiz için bir sebep olagelmıştır. Doğrudur; Pfaehler Bey'e okuma nezaketini gösterdiğiniz mektup oldukça ilginç, fakat kamuoyunun bihaber olması durumunda önemli ölçüde acı çekeceği kadar ilginç değildir. Çünkü Voltaire Bey muhaberatında kendisini tekrarlaması imkânsız biri olmadığından bu türden başka yazılar illaki mevcuttur. (HA)]

nüşhalarını çıkarmayı vaat etti. Karşılığında çok yüksek bir ücret alacaktı: 20 bin L. Pfaehler, Pallisot ile yaptığı kontratın bir kopyasını STN'ye gönderdi, Pallisot da orijinal tanıtım broşürünün bir kopyasını 17 Nisan 1780 tarihinde gönderdi. Bütün bunlar bir araya geldiğinde, Kehl Voltaire'ine karşılık daha ucuz ve okur dostu bir baskıyla mücadele etmek istedikleri ortaya çıkıyordu.⁵⁷

Pallisot, broşürü yeniden yazdı, Pfaehler bunu Ostervald'a 7 Haziran 1781'de ilettili. Yorumlarını beklediğini yazdı. Ostervald bunun baştan yazılmasını gerektirecek kadar yetersiz olduğunu belirtti. Pfaehler'in isteğiyle Ostervald yeni bir taslak hazırladı. Bunu hemen yayımlayıp her yerden fıskıran *contre-façon* duyurularının önünü kesmek istiyorlardı.

Sonra birden Pfaehler direksiyon kırdı. 10 Temmuz'da Paris'te bir dostunun Beaumarchais'nin pazarlığa hazır olduğunu, bu işi sonlandırmak için bizzat Bern'e gelme niyetinde olduğunu haber verdiğini yazdı. Bern'e asla ayak basmayacak olan Beaumarchais, hemen ardından Pfaehler'i tıpkı Ostervald'da olduğu gibi uzun bir yazışma sürecine çekti. Ostervald, kendi adına sessiz kaldı, "ortak baskı" konusunda pazarlıkları başarısız olsa bile dolaylı olarak Kehl edisyonundan para kazanmak istiyordu. Beaumarchais ile yürüttüğü görüşmeler hakkında Pfaehler'e bilgi vermemişti. Bu vakitler onların kendisini korsan baskı için broşür hazırlamaktan alıkoyduğundan şüpheleniyordu ve herkesi terk etmeye hazırıldı. Pfaehler'i, Beaumarchais ile hemen mukavale imzalamaya çağırdı, "onun zekâsına kurban düşmemesi" hususunda uyardı.

57 Pfaehler bunu 15 Mayıs, 26 Mayıs ve 3 Haziran 1780 tarihlerinde STN'ye yazdığı mektuplarda ayrıntılarıyla açıklamıştır. 21 Haziran tarihli mektupta, Pfaehler bir cildi 3 L'den satmak istediğini, böylece Beaumarchais'nin cildi 3L. 10 sou olan octavo edisyonundan fiyat kıracağını planladığını ifade etmiştir. Üç yıl sonra STN, Pallisot ile görüşmeye başladığında Pallisot 22 Haziran 1783 tarihli mektubuna orijinal broşürün bir kopyasını da ekler.

Yine de Pfaehler bu oyalama taktiğini yuttu. Neuchâtel'e yolladığı mektuplar hep aynı minvaldeydi. 17 Temmuz: "Her şey güzel olacak." 14 Ağustos'ta anlaşılmak üzerelerdi. 20 Ağustos'ta bundan böyle "faydasız pazarlıklar"la vakit geçirmeyeceğini belirtiyordu. 23 Eylül'de Pfaehler Paris'e gidip yeni gecikmeleri engellemeye hazırdı. 1 Kasım'da Beaumarchais'e ultimatoma vermiş, iki hafta içinde net kararını vermesini, aksi takdirde broşürü yayımlayacağını söylemişti. 22 Kasım'da yazdığına göre yakında harekete geçmeleri gerekiyordu zira Beaumarchais'e güven olmazdı. 4 Aralık'ta Ostervald'ın *contrefaçonu* tanıttak broşüre son hâlini vermesini istedi. 6 Aralık'ta Ostervald'ın broşürünü mükemmel buldu, artık gereken tek şey Palissot'nun imzasıydı. 30 Aralık'ta Kehl'den dönen Pfaehler, Beaumarchais'nin fabrikasının büyüklüğü karşısında büyülenmişti, Parisli bir tanıdığın arabuluculuğuyla görüşmeler yeniden başladı.⁵⁸ 12 Şubat 1782'de her şey sürüncemede kalmıştı bundan Palissot da suçluydu zira orijinal tasarının üzerindeki her değişikliğe itiraz ediyordu. Bu noktada Pfaehler'in mektupları, Beaumarchais'ten söz etmeyi bırakır. Uzun bataklığa saplanan görüşmeler hiçbir sonuç vermemiştir. 1782 baharında, Pfaehler artık bu işten vazgeçmiştir.

58 İzlenimlerini 31 Aralık 1781'de Ostervald'a yazdığı bir mektupta aktaran Pfaehler, korsan baskıyı mümkün kılmak için prova çalmanın bir yolunu bulduğunu söyler: "L'établissement de Kehl est une chose à voir par son arrangement. C'est une ancienne caserne du temps de Louis XIV qui est entièrement occupée. Il y a 17 ou 18 presses entièrement montées et 4 volumes de Voltaire faits. Il y aura encore 6 presses en peu de temps. L'impression en est réellement belle. C'est tout ce que nous avons pu apprendre, mais nous espérons d'y avoir fait une connaissance qui pourrait peut-être nous procurer les volumes à mesure qu'ils sortent de presse." [Kehl'deki kuruluş, tertibatıyla birlikte görülesi bir şeydir. Bu, XIV. Louis zamanından kalma, tamamen işgal edilmiş eski bir kışladır. Tamamen kuruluş vaziyette 17 veya 18 baskı makinesi ve hâlihazırda tamamlanmış 4 ciltlik Voltaire eseri vardır. Kısa bir süre içinde 6 baskı makinesi daha gelecek. Baskı kalitesi takdire şayandır. Şu ana kadar öğrendiklerimiz bunlarla sınırlıdır fakat baskıdan gelen ciltleri bize temin edebilecek olan bir aşınalığa sahip olmayı umut ediyoruz. (HA)]

Bu süreçte Pfaehler zaman kaybetmiş, Beaumarchais zaman kazanmıştır. Bu süreç, Beaumarchais ile Ostervald arasındaki sürece paralel ilerlemiş, ondan altı ay sonra aynı şekilde sonuçlanmıştır.

Bu arada Pfaehler, öfkeli bir Palissot ile baş etmek zorunda kalmıştı. Pallisot Paris'te, bir yandan Voltaire'in şakirdi pozu keserken diğer yandan da Encyclopédistler arasındaki Voltaire yanlılarıyla kavga eden bir polemikçi olarak tanınıyordu. Broşürü *Petites lettres sur de grands philosophes* ve oyunu *Les Philosophes* de onu Aydınlanmacılar arasında saygın bir yere getirmemişti. Ostervalt da Pallisot hakkındaki bu tahkir edici fikirlere katılıyordu fakat Pfaehler oralı değildi, Pallisot'nun Beaumarchais ile nasıl anlaşılırsa anlaşılırsın ahbine sadık kalacağın hususunda ısrarcıydı.⁵⁹ Buna karşın Pallisot, iş birliğini reddetti.⁶⁰ Beaumarchais ile pazarlığa oturduğunu öğrenir öğrenmez, Pfaehler'e kırıngınlığını anlatan bir mektup yazdı. Pfaehler bu mektubun bir kopyasını, "Kişiliği hakkında kötü bir izlenim veriyor." notuyla Ostervald'a ilettil. Pallisot, orijinal plandan herhangi bir sapmayı tasvip etmiyordu. Pfaehler'e göre Pallisot'yu 7 bin L'lik tazminatını ödeyip kovmaktan başka çare yoktu. Beaumarchais'in bir mümessilinin Pallisot'yu "herkesin nefretini kazanmış zavallı bir yazar"

59 Pfaehler'den Ostervald'a, 15 Temmuz 1781: "M. Palissot a ses ennemis, mais il a aussi ses amis, et nous mettons plus d'importance que vous à son travail.

Nous sommes entr'autres fermement résolus que M. Palissot ne souffre en rien de cette affaire." (Bu, Beaumarchais ile yapılması muhtemel bir anlaşmadır.) [Palissot'nun düşmanları vardır, fakat dostları da vardır ve bizler onun yaptığı işe sizlerden daha çok önem atfederiz... Biz, Palissot'nun bu meseleden ötürü hiçbir acı çekmemesi noktasında sıkı bir karar vermiş durumdayız. (HA)]

60 Pfaehler'den Ostervald'a, 19 Temmuz, 1781: "Le plus difficile à notre avis est de concilier ensemble Beaumarchais et Palissot. Le premier est du parti opposé, et le dernier est trop fier pour départir de son plan." [Beaumarchais ve Palissot'yu uzlaştırmak kanaatimizce en zor husustur. Önceki muhalif partidendir ve sonraki plandan ayrılmak noktasında çok gururludur. (HA)]

olarak niteleyip bu ortak projede hiçbir şekilde yer almayacağını söylemesinden sonra Pfaehler'in kararı netleşti.⁶¹

Pallisot sorunu, Pallisot'nun tazminatı kabul edip Bern'le bağlarını kopardıktan sonra ortalıktan kaybolmasıyla Pfaehler'in Beaumarchais ile ortak çalışma denemelerinden vazgeçmesinden evvel çözüldü.⁶² Bir yıl sonra tekrar piyasaya çıktı, bu kez aynı planı sansürlenmiş metinlerle denemeyi teklif ediyordu. Voltaire'in büyük bir yazar olduğunu fakat kadınlar ve çocukların onun yazdığı her şeyi okumasına izin verilmemesi gerektiğini ileri sürüyordu. Din karşıtı ve sert yazıları kilit altında tutulmalı, bunları yalnızca erkekler okumalıydı. Yirmi – yirmi iki cilt civarı hacim kaplayacak olan diğer yazılar ise açıklayıcı notlar ve sansürlemelerle herkese uygun bir hâle getirilebilirdi. Bu işi Pallisot bizzat üstelenecekti. Dünyanın her yerinde okurlar böyle bir baskı bekliyordu. Yalnızca aile babaları değil, okul ve kurum müdürleri de bu baskıyı

61 Pfaehler, Ostervald'a yazdığı 30 Aralık 1781 tarihli mektuba adını vermediği bir mümessilden (Le Tellier olabilir) aldığı mektubun kopyasını eklemiştir. Palisot'nun aradan çıkarılmasını savunurken, mümessil yeni bir "édition commune" üzerine çalışmayı, yayımlanmamış elyazmaları ve mektuplardan oluşan (12 binden fazla mektup söz konusu idi) bir de "supplément" çıkarmayı içeren bir teklif üzerine yeni şartlar sunmuştu. Bu teklif, Beaumarchais'nin korsanları uzak tutma yeteneğini vurguluyordu: "Il est le maître de son manuscrit. Il peut faire ou faire faire des éditions communes. Il peut s'arranger à cet égard comme il lui plaira, les publier tout à la fois ou par livraisons de douze volumes. Il ne peut craindre aucune espèce de concurrence. Il pourra même établir cette édition commune à tel prix que personne ne serait tentée de la contrefaire et s'en trouverait même dans 'impossibilité.'" [Kendi el yazmasının sahibi odur. Müşterek edisyonlar yapabilir veya yaptırabilir. Bunu istediği şekilde düzenleyebilir; tek seferde de yayımlayabilir, 12 cilt hâlinde kısım kısım da. Herhangi bir rekabetten korkmasına gerek yoktur. Hiçkimse'nin korsanlığını yapmaya cezbolunmayacağı veya böyle bir girişimi herkesin imkânsız kabul edeceği bir fiyata bu müşterek edisyonu yaptırabilir. (HA)]

62 Pallisot ve Bern ekibinin planladıkları baskıdan ne zaman vazgeçtikleri belli değildir. Fakat Ostervald'a yazdığı 25 Mart 1783 tarihli mektupta, Pfaehler, Pallisot teşebbüsünün iptal edildiğini belirtir. Bu durumda STN'nin gizli ortaklığı da iptal olmuştur fakat Pallisot'yu satın almak için ödenen paradaki 2 bin L. tutarında hissesinden doğan borç geçerlidir.

kesinlikle alırlardı. STN'nin aboneliklerden topladığı paranın yalnızca üçte birini talep ediyordu; "Zira benim için önde gelen her şeyden evvel şan ve şereftir."

STN bu teklifi reddetti ama bunu düşünmeden yapmamıştı. Palissot'nun deyimiyle "Temiz bir Voltaire" fikri her ne kadar günümüzde bize saçma gelse de on sekizinci asır okurlarında böyle bir talebin mevcut olması pekâlâ mümkündür. En azından Palissot'nun görüşü bu yöndeydi. "Voltaire dünyaya gelmiş en nadir dehalardan biridir," diye yazmıştı, "fakat düşünce özgürlüğü sınırları içinde kendini biraz dizginleyebilseydi ya da en azından yasal sınırlar içinde kalsaydı daha doğru ifade etmek gerekirse daha az yazsaydı, ünü daha temiz olurdu."⁶³

İsviçreli korsan yayıncılara göre en çok talep hâlâ Kehl edisyonunun ucuz *contrefaçon*'ları içindi. Pfaehler kendi projesinin peşinden koşmaya devam etti, önce kendi başına, sonra Heubach ile ve nihayetinde Ostervald ile ortak olarak. Palissot yerine bu projeye daha fazla parıltı sağlayacak bir isim seçti: Voltaire'in sadık ve vicdanlı sekreteri Jean-Louis Wagnière. Palissot'nun aksine Wagnière'nin öyle edebî hayalleri yoktu. Vaud'da ufak bir köyden gelen eğitimsiz bir çocuktu, 1756'da Voltaire'in sekreteri olmadan evvel valesi olarak çalışmıştı. Pfaehler'in girişimine katkıda bulunacağı konu Voltaire'e olan yakınlığından gelen meşruiyet ve Panckoucke'un eline geçmemiş çok sayıda elyazması idi. Eğer bunlar, STN'nin elindeki elyazmaları ile birleştirilirse yeni baskı Kehl tarafından basılan her şeyi içerip üstüne de piyasadaki rekabette ellerini çok güçlendirecek eklere sahip olacaktı.

63 Pallisot'dan STN'ye, 7 Mayıs 1783. Bu baskının une des meilleures pécultions de typographie qu'on puisse faire." olmasını teklif etmiştir. Bu, STB için yapmak istediği baskının tıraşlanmış hâlidir. Bu baskı onun ifadesine göre onu bir yıla yakın süre boyunca oyalamıştır, o sırada STB de Beaumarchais tarafından oyalanmıştır. Pallisot, STB'nin bağları yenileme teklifini reddedip mertçe, "ma confiance une fois trompée ne revient jamais." [Güvenim bir kere kırıldı mı bir daha asla geri gelmez. (HA)] yapmayı yeğlediğini ifade etmiştir.

Ostervald, Wagnière'yi gayet iyi tanısa da Panckoucke'un gözünden kaçan materyaller hakkında ilk sorgulamaları yaparken onu daha iyi bilen birinden yardım aldı.⁶⁴ Bu yardımcı, Cenevrelî edebiyatçı Jacques Mallet du Pan'dı. Du Pan, 30 Ağustos 1779'da Wagnière'nin İkinci Katerina'nın zaviyesindeki Voltaire Kütüphanesi'ni açtıktan sonra St. Petersburg'dan henüz döndüğünü haber verdi. "Aramızda kalsın ama bu çocuk çok konuşur, paldır küldür ve yetersizdir." diye yazmıştı Mallet. Onu "şımartan ve idare eden" Gabriel Cramer'e danışmadan hiçbir karar alamazdı. Cramer, Voltaire'in birincil yayıncısı olma tecrübesini kullanarak Beaumarchais'nin girişiminden farklı, Voltaire'in bizzat kendisinin vaktinde onayladığı bir edisyon organize etmek istiyordu. Cramer'in bunu tek başına yayımlama kabiliyeti olmasa da Mallet'ye göre başka bir yayıncının desteğiyle bunu başara-bilirdi. Onun rehberliğinde Wagnière Voltaire'in elyazmalarının her parçasını topluyor, Beaumarchais'e hiçbir şey koklatmıyordu. Cramer, "Projeden projeye sürüklenip sonunda aptalca bir şey yapacak" olan Wagnière'yi kontrol etme zorluğunun üstesinden gelmek zorundaydı. 17 Aralık 1781'de Mallet, Wagnière'nin şu anda "Mösyö Cramer'in emrinde" emniyette olduğunu, edisyonlarının ciddi bir ihtimal hâline geldiğini yazdı.

Mallet'nin verdiği bilgiler bu noktada kesilir fakat iki yıl sonra Pfaehler Voltaire'in eserlerini yayımlamak için eski planının yeni bir versiyonunu hazırladığında bu ihtimal hâlâ mevcuttu. Daha önce anlatıldığı gibi, *Encyclopédie méthodique* ile birlikte bu plan, 1783'te Konfederasyon'u yeniden

64 Takip edenler, Mallet'nin STN evrakındaki zengin dosyası üzerine inşa edilmiştir. Özellikle 30 Ağustos 1780, 4 Kasım 1780, 2 Haziran 1781 ve 17 Aralık 1781 tarihli mektuplardan faydalanılmıştır. Mallet için de Frances Acomb'un STN materyalinden faydalanan biyografisine bakabilirsiniz: *allet du Pan: A Career in Political Journalism* (Duke University Press, Durham, NC, 1973).

ayağa kaldırma girişiminin temelini oluşturunuyordu. Osterwald STN'yi Mart'ta Lozan ve Bern'le yeniden ortaklığa kattı fakat onların Voltaire spekülasyonuna katılmakta başta tereddüt etti. Bérenger onun aynı zamanda Cenevreli bir yayıncıyla görüşmekte olduğunu rapor etti, isim vermemişti ama kastettiği kişi Cramer olsa gerekti. Kehl ciltlerinin korsan baskılarını yapacaklardı fakat her şeyi dâhil etmeyeceklerdi ve Voltaire'in oyunlarıyla başlayacaklardı.⁶⁵

Mayıs ayında Osterwald, Voltaire teşebbüsünde üçte bir hisse almayı kabul etti ve Bérenger bunu duyuracak bir broşürü kaleme aldı. Daha sonra planlar değişti, Wagnière'nin iş birliği yapmaya gönüllü olabileceği haberini almışlardı. Wagnière bu hevesini Heubach'a yazdığı 21 Kasım 1783 tarihli mektupta doğruladı. Broşürde adının geçmesine izin verecek, elyazmalarını daha sonra anlaşılan bir fiyattan teslim edecekti. Heubach, Bérenger'i Ferney'e anlaşmayı bağlamak için yolladı, Pfaehler zafer kazanmış edasıyla STN'ye şöyle yazdı: "Öyle görünüyor ki Mösyöler, bu pazarlık meyvesini verecek ve bu girişim yapıp yapacağımız en büyük işlerden biri olacak."⁶⁶ 6

65 Bérenger'den STN'ye, 23 Nisan 1783: "On n'annonce pas une édition plus complète que M. de Beaumarchais, du moins d'une manière positive, parce qu'il était incertain si ce qu'on croit avoir méritera d'être imprimé ou du moins sera bien reçu en l'annonçant. On est si accoutumé à voir grossir des oeuvres complètes d'un auteur avec les balayures de son cabinet que cette annonce n'est plus encourageante." [De Beaumarchai Bey'in edisyonundan daha tekmil bir edisyon en azından pozitif bir biçimde duyurulmamıştır; çünkü değerli olduğu düşünülen şeyin basılıp basılmayacağı veya en azından duyurusu yapılmak suretiyle iyi kabul edilip edilmeyeceği belirsizdi. İnsanlar bir yazarın dolabından kalan artıklarla dolu bütün eserlerini görmeye o kadar alışkındır ki bu duyuru artık cesaretlendirici olmaktan çıkmıştır. (HA)]

66 STB'den STN'ye, 4 Aralık 1783. Bérenger'in Ferney'e yolculuğu hakkında malumatlar ve Wagnière'nin 21 Kasım tarihli mektubunun bir kopyası, Heubach'ın Osterwald'a yazdığı 2 Aralık 1783 tarihli mektubun içinde yer alır. Wagnière'ye yazılmış bir teklif taslağı da Heubach'ın STN'ye 6 Aralık tarihli mektubunda vardır.

Aralık tarihli, muhtemelen Béranger'in ziyareti sırasında yazılmış bir anlaşma taslağına göre Wagnière iki – üç cilt dolduracak kadar yeni malzeme sağlayacak ve karşılığında 25 louis (750 L.) ile abonelik kampanyasının gelirinin %10'unu alacaktı. Abonelik kampanyasının başarıya ulaşması için de kendi kişisel networkünü kullanacaktı. STB ve STL, broşürü Aralık'ta basıp dolaşıma soktu. Paris'e ulaştığında Beaumarchais'in grubu, Heubach'ın deyimiyle "küstah bir üslup" ile Wagnière'e hücum etti.⁶⁷

Maalesef 1783 sonrası olaylar zincirinin yeniden inşası imkânsızdır, 1784 başlarında STN mâli buhran yaşayıp yeniden organize olunca belgelerin sayısı azalmıştır. Bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi Ostervald *Gazette de Berne*'de yeni baskının üç *société typographique* tarafından üretilceğini okuyunca bir panik anı yaşamıştı, Neuchâtel otoritelerinin tepkisinden korkmuştu. Pfaehler onu temin etti, daha sonra STB ve Heubach arasındaki yazışmalarda bu baskıya ilişkin bir ize rastlanmaz oldu. 1784 yılının ilk aylarında korsan baskıya başlayamadılar zira korsan baskısı yapılacak bir şey yoktu ortada. Kehl Voltaire'inin ilk ciltleri 1784 sonu, 1785 başına kadar piyasaya çıkmadı. Bu vakitlerde Beaumarchais STB ile anlaşarak bu tehditinin önünü kesmiş gibi görünüyordu⁶⁸ ya da en azından Wagnière'i kazanmıştı. 2 Şubat 1785'te STN, Bordeauxlu kitapçı Guillaume Bergeret'ye Wagnière'nin

67 Heubach'tan STN'ye, 10 Şubat, 1784. Avis de la Société littéraire typographique, sur les œuvres de Voltaire, Brian Morton tarafından "Beaumarchais et le prospectus d l'édition de Kehl,"de yayımlanmıştır. S. 145, "des contre-facteurs associés de Berne, Lausanne et Neuchâtel unis au sieur Wagnière," tarafından basılan bir broşürden bahseder, Wagnière ile "ci-devant copiste chez M. de Voltaire," [Sabık Voltaire kopyacısı (HA)] diye dalga geçer. Onu, Voltaire'in mektuplarını sinsice kopyalamakla suçlar, orijinallerinin Kehl baskısında olacağını belirtir.

68 Barber'in "The Financial History of the Kehl Voltaire," s. 159'da ulaştığı sonuç budur fakat kaynak belirtmez.

Beaumarchais tarafından satın alındığını, Voltaire projesinin “duman olduğu”nu yazıyordu.

Voltaire’in korsan baskısını yapma hikâyesi burada sona eriyor fakat şayet yeni belgeler ortaya çıkarsa devam edebilir.⁶⁹ Bunun önemi korsan baskıları teşhis etmekten ziyade korsan yayıncıların nasıl çalıştığını göstermekte yatar. Anlaşmalar yapıp bozdular, bir araya gelip ayrı düştüler ve öngörülme-yen durumlara göre taktik ve stratejilerini ayarladılar. Korsan yayın bir sermaye seferberliği, fırsat değerlendirme, risk alma, güvenilir bilgiye ulaşma, teklif verme, blöf yapma, zamanın-da masadan kalkmayı bilme işiydi. Eller yüksekti zira Voltai-re’e yönelik talep tükenmeyecek gibiydi. Tabii ki yayıncıların bu talebi olduğundan yüksek görmüş olması da ihtimal dai-resindedir. Beaumarchais, abonelik toplamada sorun yaşadı ve daha önce söylendiği gibi STG’nin Rousseau baskısı gibi bir başarısızlıktı. Beaumarchais baskılarında lüks pazarı he-deflemişti. Başkaları tarafından basılan duodecimo edisyonlar ise daha geniş bir okur kitlesine ulaştı. Bereketli Hilâl boyun-ca korsan yayıncılar tarafından basılan tekil eserleriyle Vol-taire, Fransa’da ve neredeyse Avrupa’nın tamamında okurlar tarafından ulaşılabilir hâle geldi.

Voltaire’in baskısını yapma yarışında ölümünden hemen sonra bütün mektuplarını ve elyazmalarını keşfetme girişim-leri de vardı. Bu çabalar günümüzde de devam etmektedir. Bu satırlar yazılırken Oxford’daki Voltaire Foundation, iki yüz üç ciltten oluşan Voltaire’in bütün eserleri ve yazışmalarının akademik baskısını tamamlamak üzeredir.

69 Konfederasyon’un baskısı rafa kalkınca, Kehl Voltaire’inin ana *contrefaçon*’u Baselli Jean-Jacques Tourneisen tarafından yapılan octavo yeniden baskı ol-muştu. Gothalı Charles-Guillaume Ettinger ile iş birliği yapmıştı. Edisyon-ların genel bir değerlendirmesi için bkz: Georges Bengesco, *Voltaire: Bibli-ographie de ses oeuvres* 4 (Perrin, Paris, 1882–1890).

Yine de Oxford edisyonunda Ostervald'ın Beaumarchais'yle pazarlık yaparken kullandığı 162 mektuba rastlanmaz.⁷⁰ Bu mektuplar muhtemelen bugün İsviçre'de bir kasada ya da tavanarasındadır.

70 Beaumarchais'ye yazılmış 26 Ekim 1780 tarihli mektupta, Ostervald 162 mektuptan 11'inin tarihlerini verir, böylece Beaumarchais bunların elindeki mektuplardan farklı olduğunu teyit edebilmişti. Bu tarihler 28 Aralık 1754; 3, 4, 9, 14, 22, 28 ve 31 Ocak 1755 ve 12, 18, 28 Şubat 1755'tir. Oxford baskısında 22 Ocak 1755 tarihli bir mektup yer almaz. Diğer tarihlerdeki mektupları çok farklı kişilere yazılmıştır. Ostervald'ın mektupları ise hep aynı kişiye hitabendir: Elie Bertrand. Bu nedenle ben Bertrand'ın elindeki mektupların hiç basılmadığına inanıyorum. 1780'de o kadar değerli görülmesine bakarak kaybolmuş ya da yok olmuş olmasına da ihtimal vermiyorum.

9. Her Zamanki İş

Rousseau ve Voltaire'in eserlerini yayımlama yarışında dönen dalavereler, oyunun kurallarını bozmamıştı; zira bu kitabın başında da anlatıldığı gibi bu işin korsan kısmında herhangi bir kural yoktu. Vaka üstüne vakada gördüğümüz üzere korsanlar, bu imtiyazlı sektörde birbirlerinin kârlarına da tıpkı yayıncıların kârlarına çöktükleri gibi çökmekte beis görmüyorlardı. Yine de eğer kendi aralarındaki ilişkilerde bir çeşit düzen oturtamazlarsa hayatta kalamazlardı. Tabii İsviçre Konfederasyonu gibi tam teşekküllü ittifakların yürümeyeceği belli olmuştu. Bunun yanında yayıncılık işinin normal zorluklarıyla da uğraşmaları gerekiyordu; liste hazırlamak, müşteri network'ü oluşturmak, kâr elde etmek için bir strateji belirlemek... Bir korsan yayıncının günlük işleri sırasında bu sorunları nasıl hallettiğini anlamak için en iyisi biz STN'ye, onun günlük yazışmalarına bakalım.

Daha önce bahsettiğimiz gibi, bilgi bu işin başarısı için olmazsa olmazdı. Bilginin büyük kısmı günlük posta yoluyla geliyordu. Pierre Gosse, STN ilk kez işlemeye başladığında Ostervald'a verdiği nasihatte şöyle demiştir: "Yazışma... Kesinlikle ticaretin özü."¹ STN günde bir düzine civarında mektup alıyordu, bunun yaklaşık üçte ikisi Fransa ve İsviçre'den, kalanı da Avrupa'nın büyük şehirlerinden geliyordu. Neuchâtel'den de bu kadar mektup gönderiliyordu. Madame

1 Gosset'den STN'ye, 25 Şubat 1772. Gosset'nin STN ile ilişkisi için dördüncü bölüme bakınız.

Bertrand STN'in işlerini yürütürken 1780 yılının ilk altı ayında; Ostervald ve Bosset, Paris'te iş gezisindeyken günde on ila yirmi mektup yazdığını söylemişti.²

İş mektuplarının üslubu belli görgü kurallarına tâbiydi. Yazışanlar normalde resmî üsluptan taviz vermiyor, birbirlerini şahsen tanısalar bile birinci çoğul şahısta yazıyorlardı.³ Yalnızca bir avucu gündelik üslubu benimseyip *je* ile yazmıştı.⁴ Ostervald, 1784'te yeni müdürler firmayı resmen devralıp da uğraşlarının çoğunu kamu yönetimine kaydırana kadar STN'nin mektuplarının hemen hemen hepsinin müellifiydi.⁵ İşin aslında çoğunu dikte ettirmişti, zira el yazısı çarpık ve çirkindi fakat baş kâtibi Jean-François Favarger'in yazısı güzeldi.

- 2 Madam Bertrand'dan Ostervald ve Bosset'ye, 5 Mart, 1780. "Ostervald et Bosset de Luze en voyage", ms. 1189.
- 3 Lyonlu Jean-Marie Bruyset, mektuplarında birinci tekil şahsı kullanan az sayıda önemli kitapçı-basımcıdan biriydi. Mektuplarında belki de Ostervald'la dostluğu olduğundan çok sayıda kişisel gözleme yer vermişti. Örneğin Voltaire'in eserleri hakkında fikir belirttiği, STN'ye yazılmış 9 Eylül 1770 tarihli mektubuna bakılabilir.
- 4 23 Kasım, 1769'da yazdığı mektupta, STN ile ortak baskı yapmayı planlayan Bienneli yayıncı Jean-Christophe Heilmann STN'nin mektuplarındaki resmî tona itiraz etmiştir: "Vos Messieurs depuis quelques temps se sont servis d'un style réservé, du barreau, qui n'est point du tout celui du commerce, point du tout ce style ouvert, franc, amical, qui caractérise des associés liés du même intérêt." [Siz centilmenler son zamanlarda çekinceli bir stil kullanır oldunuz, tıpkı barolarda kullanılan bir dil gibi, ama bu ticaret diliyle uyuşmaz. Bu, aynı menfaate sahip olan ortakları karakterize eden açık, dürüst ve dostça bir dil değildir. (HA)] Versailles'da, özellikle sert bir kitapçı olarak bilinen Poinçot, STN'ye yazdığı 12 Aralık, 1784 tarihli mektupta Ostervald ya da Bosset'nin Paris'te bir kitapçıda, "vous f. de la police et du gouvernement de France." [Sizi s. . . Fransa hükümeti ve polisi (HA)] dediği dedikodusunu ilettiler. Ostervald 19 Aralık, 1784'te yazarak böylesi bir "propos indécentes" [uygunsuz ifadeler]: "Nous ne connaissons point ce style méprisable." [Bu istiskale layık dile aşına değiliz. (HA)] karşısında dehşete düştüğünü belirtir.
- 5 12 Mart 1786'da STN, Besançon'daki Chantran'a Ostervald'ın, "chef de notre magistrature" [Yargı sistemimizin başı (HA)] olduğundan beri işleri idare etmeye pek az karıştığını yazmıştır.

Geleneksel kapanış cümlesi olan “En mütevazı ve sadık bir kulunuz”dan sonra kendi eliyle imza atardı, fakat imzayı kendi adıyla atmazdı; “La Société typographique de Neuchâtel” yazardı. Bu “imza”nın daha sonra göreceğimiz gibi yasal gücü vardı, şirketi mektupta yazandan mesul kılıyordu.

On sekizinci asırda sıradan mektupların ayrı zarfları yoktu.⁶ Bu mektuplar baskı mürekkebinden daha akışkan olan yazı mürekkebini emmek için özel olarak tutkallanmış tek yapraklık kâğıtlardan oluşurdu genellikle. Yazar, yaprağı dikdörtgen bir paket hâline gelecek şekilde katlar, mühür bastırılmış balmumu ile kapatırdı. Bazen *papier volant* denen uzunca kâğıt parçaları da buna dâhil edilirdi⁷. Bunlar *livres philosophiques* listeleri ya da “Bunu hemen yırtıp at.” komutuyla biten gizli mesajlar olabilirdi.⁸ (Bu tip kâğıtlardan kaç tanesinin imha emirlerine rağmen günümüze kadar ulaştığını öğrendiğimde şaşırmıştım.)

Çoğu zaman, mektup yazımında benimsenen yöntemlerin maksadı, posta masrafından tasarruf etmektir. On sekizinci asırda posta ücreti normalde alıcı tarafından ödenirdi. (Göndericinin posta ücretini vermesini gerektiren posta pulları, 1849’a kadar Fransa’da kullanılmıyordu.) Yüksek rütbeli görevlilerin ücretsiz posta imtiyazları vardı. Eğer Parisli bir yazar, bakanlıktaki bir sekreterle arayış bulursa sekreter

6 Fransa’da postacılığın tarihi için bkz: Eugène Vaillé, *Histoire générale des Postes françaises*, 1– 7 (Presses universitaires de France, Paris, 1947– 1955)—ve daha yeni fakat daha az ayrıntılı bir araştırma için bkz, Yves Lecouturier, *Histoire de la Poste en France* (Éditions Ouest-France, Rennes, 2011).

7 Örneğin 3 Haziran 1772’de Lyonlu Jean-Marie Barret, STN’den ona en son *livres philosophiques*inin listelerini göndermesini istemişti: “Mais ne m’écrivez de cela que sur un papier volant et non sur vos lettres, et dans les factures il faut mettre ces ouvrages sous un nom différent.” [Ama bana bunu kendi mektuplarında değil ayrı bir kâğıt parçasında yaz ve faturalarda bu çalışmalar farklı bir isim altında listelemelisin. (HA)]

8 Lyonlu Gabriel Regnault’dan, Caenli Manoury’ye 11 Ocak 1775, Bibliothèque de l’Arsenal, ms. 12446.

ona bakana yazılmış bir mektubun içinde başka bir mektup sevk ederdi. Jacques-Pierre Brissot, STN ile yayımladığı kitabının provalarına mektup içindeki mektuplar vasıtasıyla ulaşmıştı. STN ona *Th  torie des lois criminelles*'in provalarını, dış yüzünde (couvert) Maison du Roi devlet sekreteri Antoine-Jean Amelot de Chaillou'nun adresi yazan bir mektupla yollamıştı. İ  yapraktaki adres ise Henique de Chevilly'ye, Brissot'nun bakanın sekreteri ile kontağı olan bir yazar arkadaşına aitti. Provalar, her seferinde birkaç yaprak olacak şekilde önce Chevilly'ye, sonra da onun üzerinden Brissot'ya gönderiliyordu. İ  paketlenme, tıpkı dış paketlenme gibi balmumuyla mühürlenmişti. Bu mühürler, posta hizmetinin dikkatini çekecek kadar şişkin olabiliyordu, bu da posta memurlarının doğrudan bakana gitmeyen postalara el koymasıyla sonu  lanabiliyordu. Bu nedenle, birkaç kez tehlikeyi kıl payı atlattıktan sonra, Brissot, STN'ye iç kısımdaki gönderileri ıslak ekmekle mühürlemeyi salık verdi. Bunlar kuruduğu zaman balmumu gibi iş görüyorlardı ve balmumu m  h  rler gibi şişkin durmuyorlardı.⁹

Posta, kitapçıların b  t  esindeki önemli gider kalemlerinden biriydi. Kimi zaman STN'nin kendilerine g  nderdiği katalogların ve broş  rlerin masraflarından şik  yet ettikleri

9 Brissot'dan STN'ye, 14 Temmuz, 1780: "Pour l'envoi des premières épreuves, je vous prie de me le faire comme je vous l'ai marqué    l'adresse de M. Amelot. Mais il faut avoir soin de bien envelopper et serrer le tout [Brissot'nun vurgusu] afin qu'   la poste on ne s'aperçoive point que c'est de l'imprimé. Ainsi ne m  nagez point les enveloppes. Mettez-en une pour M. Amelot, une pour M. Henique de Chevilly, une troisième pour moi." [İlk d  zeltile-ri Amelot Bey'in adresine göndermek için ifade ettiklerimi yap. Fakat lütfen zarflarken ve paketlerken dikkatli ol ki posta ofisinde kimse onun matbu materyal olduğuna dikkat etmesi. Dolayısıyla zarfları esirgeme. Bir tane Amelot Bey için, bir tane Chevillyli Henique Bey için bir tane de benim için kullan. (HA)] Brissot, ekmeğin mühür olarak kullanımını STN'ye yazdığı 16 Eylül 1780'de yazdığı mektupta açıklamıştır. Mus  e de Paris'in başı M.-C. Pahin de La Blancherie ve Amelot'un sekreterinin gönlünü kazanmış edebiyatçı bir tanıdığı da dâhil olmak üzere başka aracılar da kullanmıştır.

bilinmektedir.¹⁰ Posta giderlerini kontrol altına almak için STN, Pontarlier'deki postacıbaşı ile anlaşma yapmıştı. Postacıbaşı, Fransa'dan gelen postaların ücretlerinin büyük kısmını ödeyecek, sonra da bunları Neuchâtel'e yollayacaktı. 1783 yılında bu işin faturası 463 libre, 5 sou tutmuştu ki bu meblağ, kalifiye bir işçinin yıllık maaşından yüksekti.¹¹ Mektuplar, hele ki Paris'i çevre şehirlere bağlayan mükemmel yollar-
dan geliyorsa Ancien Régime'in son yıllarında gayet hızlı yol alıyorlardı.¹² Neuchâtel'e bir mektup ulaştığında, ilgili kâtip mektubun arkasına büyük harfle *R* yazıp sonra da bir tire atıyordu. *R*, "alındı" anlamına gelen "reçu" ve "yanıtlandı" anlamına gelen "repondu" kelimelerini sembolize ediyordu. Tirenin üstüne kâtip, mektubun alındığı tarihi, altına da STN'nin yanıtının yollandığı tarihi yazıyordu. Bunu, mektubu yollayanın mektubun giriş kısmı üzerine yazdığı tarihle birleştirsek mektupların hareket hâlinde geçirdiği ortalama süreyi hesaplayabiliriz.

Paris'teki ziyaretleri esnasında Ostervald ve Bosset ile Neuchâtel'deki Bayan Bertrand arasındaki mektuplar bunun tipik bir örneğini sunar. Ostervald ve Bosset, yaptıkları işler hakkında her günün sonunda bir rapor yazıyorlar ve bunu takip eden günde postalıyorlardı. (Mektuplar yerel posta kutularından öğleden önce 11:00 olmadan alınıyor ve öğleden sonra 1:00'e kadar Maison des Postes'ten yollanıyordu.) Bu mektup, STN ofisine genelde altı gün sonra ulaşıyor, Bayan Bertrand

10 Waroquier, Soissons'taki görece ufak bir kitapçı, 5 Nisan, 1783 tarihli mektubunda STN'ye şöyle şikayetlenmişti: "Vos frais de lettres et de paquets absorbent tout le bénéfice." [Mektuplar ve paketler için masrafların bütün gelirleri yutuyor. (HA)]

11 Günlük C belgesindeki 31 Aralık 1783 tarihli giri, ms. 1208

12 Posta hizmetinin kartografik bir anlatımı, yollar ve iletişim kanalları için bkz: Atlas de la Révolution française: Routes et communications, Guy Arbellot ve Bernard Lepetit, eds. (Éditions de l'École des hautes études en science sociales, Paris, 1987), 38–43.

tarafından ivedilikle yanıtlanıyorlardı. Mektubun göndericiden alıcıya ulaşp yanıtının tekrar göndericiye gelme döngüsü iki hafta içinde tamamlanıyordu. Bu gayet hızlı sayılırdı, Ostervald ve Bosset'nin önemli bilgileri edinmesini sağlıyordu, Panckoucke ile ödeşirken bir sözleşmenin püf noktaları gibi. Moskova'dan gelen mektuplar on sekiz günü buluyordu. Aşağıdaki tablo, Fransa'dan göndericiler ve Fransa dışından birkaç yayınevi arasındaki mektuplaşmaların zaman ve mekân bilgisini verir:

Gönderici	Yazım tarihi	Varış zamanı	Cevaplanma zamanı
Bergeret, Bordeaux	22 Haziran 1773	1 Temmuz	6 Temmuz
Sens, Toulouse	26 Mayıs 1777	15 Haziran	17 Haziran
Chevrier, Poitiers	20 Aralık 1772	27 Aralık	29 Aralık
Rigaud, Montpellier	8 Eylül 1777	15 Eylül	16 Eylül
Mossy, Marsilya	8 Ağustos 1781	18 Ağustos	19 Ağustos
Revol, Lyon	9 Temmuz 1780	12 Temmuz	15 Temmuz
Charmet, Besançon	20 Mayıs 1781	22 Mayıs	29 Mayıs
Faivre, Pontarlier	24 Temmuz 1780	25 Temmuz	25 Temmuz
Cailler, Cenevre	17 Ocak 1777	18 Ocak	20 Ocak
Boubers, Brüksel	28 Ocak 1774	6 Şubat	7 Şubat

Günümüzdeki e-posta ya da mesajlaşma yoluyla yapılan görüşmelerle kıyaslarsak, posta hizmeti ticari işlerin yavaş bir hızla yürütmesine neden oluyordu, yine de düzenli ve güvenilirli. Yayıncılar ve kitapçılar, birbirleriyle pazarlık ederken yanıtın ne zaman geleceğini biliyorlardı. Eğer yanıt beklenen sürede gelmezse, bir şeylerin ters gittiğinden şüpheleniyorlardı. Kendisi ve STN arasındaki son mektuplaşmaların on gün yerine dört ay sürdüğünü öğrenince Marsilya'daki Mossy,

mektupların devlet görevlilerince açılıp gayrı meşru işlerle ilgili kanıt arandığına hükmetti. Daha sonra STN'den kendisine bazı *lettres ostensibles* (sahte mektuplar) göndermesini istedi. Bu mektuplar sayesinde yalnızca aracı olarak iş gördüğü, kendisine gelen kargoları Marsilya'da müşterilere satmak yerine İtalya'ya yolladığı intibası oluşacaktı¹³.

STN'nin kâtipleri, gönderilen mektupların bir kopyasını *Copie de lettres* denen kayıt defterine kaydediyorlardı. Bir kopyanın kenarına, bir başka uzun tire çekiyorlar tirenin üstüne ilgiliye daha önce gönderilen mektubun sayfa numarasını, altına da sonraki mektubun sayfa numarasını yazıyorlardı. Bu basit kodlamayla Osterval bütün mektuplaşma tarihini yeniden inşa edebilirdi. Bu durum, kargo masrafı, değiş tokuş anlaşmaları, müttefik hanelere yönelik yükümlülükler gibi konulardaki tartışmalarda çok işine yarıyordu.

Hepsi yaklaşık sekiz yüz sayfa uzunluğunda büyük varaklardan oluşan *Copies de lettres*'i tetkik etmek; aynı anda düğümlenen ve çözümlenen sayısız anlatıyı takip etmek ve yayıncının farklı aşamalarda zorlaşıp kolaylaşan bir sürü tertibin zaptını tutmak zorunda olduğu bir işi yürütmenin karmaşıklığını takdir etmektir. Aynı gün içinde Ostervald, eski puntolar artık aşınmaya başladığı için Lyon'daki Louis Vernange'tan yeni ve pahalı bir harf seti olan *philosophie*'yi sipariş edip etmemek arasında kararsız kalırken Mesli r'deki Jura mezrasından bir kâğıt fabrikası sahibi olan Morel'in davalareleri hakkında endişelenebilir (Morel'in kâğır tomarlarının ağırlığı konusunda yaptığı hilelerden dolayı sicili kabarttı), STN'nin Moskova'daki Christian Rüdiger'e kitaplarını ulaştıramadan Baltık Denizi'nin donmasından kaygılanabilirdi (Baltık Denizi kasımda donmaya başlıyor, Moskova kitap yollamaksa dört ay sürüyordu). Raynal'dan *Histoire*

13 Mossy'den STN'ye, 6 Şubat, 1782; 6 Kasım, 1782; ve 1 Nisan, 1783.

philosophique'in yeni edisyonu için düzeltmeler ve eklemeler bulmak, STB'nin Bougainville'in *Voyage autour du monde*'unu korsanlama teklifini kabul edip etmemek, *contrefaçon*'lar üzerine yeni bir ferman yayımlayacağı rivayet edilen Versailles'daki siyaset değişiklikleri, Loudun'da bir kitapçı olan ve borcu bini aşan Jean-François Malherbe'den 848 L. tutarında bir senedi tahsil etmek; 25 bin L. tutarında, Lyon'daki bir banker olan Jacques -François d'Arnal'ın STN'yi sıkboğaz ettiği bir krediyi kapatacak nakdi bulmak, Ostervald'ın aynı gün içinde uğraştığı konulardı. Bunlara on yirmi tane daha mesele ekleyin, o zaman bir yayıncının gündelik hayatının nasıl çetrefilli olduğuna dair bir fikriniz olabilir.

Bütün bu sorunlar posta yoluyla hallediliyordu. Hepsinde de aynı konu hâkimdi: bilgi ihtiyacı. Tabii bazı bilgiler ağızdan ağıza yayılmış olabilir. Yayıncılar birbirleriyle meseleleri gezilerde yahut büyük şehirlerde yolları kesişirse tartışıyorlardı¹⁴. Piyasayı kolaçan etmek için satış temsilcileri yolluyorlar, kitapçı ziyaretlerinde iş konuşuyorlardı, bu yaygın bir durumdu. 1783 yılında Bayan Ostervald, STN'nin muhasebe kaydında, "Çeşitli kitapçılarda evinde verilen yemekler için"¹⁵ kaydı düşülmüş 25 L. almıştı. İş gezisindeki kitapçıları kabul eden Madam Bertrand da on beş dakikalık sohbette, yirmi mektuptakinden daha fazla şeyin konuşulabildiğini gözlemlemişti.¹⁶ Bire bir karşılaştırmalardan başka, yayıncılar ticarî yazışmaları üzerinden yürüyen bir ticaret ağına güveniyorlardı. Her hanenin kendine ait, zamanla organik olarak büyüyen bir networkü vardı. Kitaplar satıldıkça ve faturalar ödendikçe,

14 Ostervald diğer yayıncılarla yemek yediğini ve onları Neuchâtel'de ağırladığını sık sık anlatmıştır. Bosset ile birlikte 1780'de Paris'e düzenledikleri gezide Beaumarchais tarafından ağırlanmışlardı. Bosset, 1779'daki Amsterdam gezisinde Marc-Michel Rey ile yemek yemişti. STN'nin farklı dosyalarda topladığı mektuplara bkz: ms. 1125, ms 1189.

15 Günlük C (ms. 1028).

16 Madam Betrand'dan STB'ye, 25 Mart, 1780.

içeriden bilgi sağlayan belli perakendeciler ve aracılarla karşılıklı güven hissi inşa ediliyordu. Bu bağlar kimi yerlerde diğer yerlerden daha güçlüydü, iş yapma tarzları yayıncıdan yayıncıya değişiyordu. Yine de ortak düğüm noktaları ve bağlan-tılar öylesine kesişiyordu ki ortak bir ilişki sistemi ortaya çıkıyordu. Mektupların akışını takip ederek bu sistemin nasıl işlediğini görebiliriz.

Bütün yayıncılar yayımlayacakları metinleri seçerken inceleyip sık dokumak zorunda kalsalar da korsanlar arasında karar verme mekanizması daha gerilimli oluyordu, zira çalış-tıkları sektörde rekabet çok daha sertti. STN'nin İsviçre'deki diğer haneler ve Hague'daki Gosset ile olan münasebetlerinin de gösterdiği gibi yayıncılar meslektaşlarından ve müşterilerinden bilgi toplayarak talebi ölçüyorlardı. Kitapçılar genellikle iyi bilgi kaynaklarıydı çünkü sipariş verirken dikkat ediyorlardı. İade (kitapçıların satılmayan kitapları yayıncıya geri göndermesi) on sekizinci asırda mevcut değildi. Satılmamış kopyalarla el elde, baş başta kalmaktansa kitapçılar, kitap başına az sayıda kopya sipariş ediyor, eğer bu kopyalar iyi satarsa siparişi yineliyorlardı. Tipik bir siparişte, kitapçı her kitaptan birkaç kopya ister. Bunların yekunu ise ancak kargo ağırlığının elli pound'u (22,6 kg, ç. n.) geçmesine ve kargo büyüklüğünden dolayı masrafın azalmasına yetecek kadardır. Siparişleri kitapçının kişisel tercihlerini değil, müşterilerinin talebini yansıtır. Versailleslı André, STN'ye yazdığı mektupta bu meslek hakkında çok şey söyler: "Kendi okumayacağım kitapları satmaktan gocunmam. Zira kitap çeşidini artırmaktan zarar gelmez ve bir kitapçı için en iyi kitap satan kitaptır."¹⁷

Aynı mantık yürütme şekli, kitapçılardan gelen raporlara göre ne basacağına karar veren yayıncılar için de geçerlidir.

17 Andréden STN'ye, 22 Ağustos, 1784. Talep hesapları ve kitap ticaretinin genel karakteristiğinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz: Darnton, A Literary Tour de France, özellikle 13. bölüm

STN'nin Marsilya'nın en büyük kitapçısı Jean Mossy'ye yazdığı gibi; "Bizim matbaalarımız için yaptığımız tercihler, genellikle kitapçıların hızlı satacağını düşünerek bize sipariş etmeyi tercih ettiği kitaplardır."¹⁸ Bununla beraber kitapçıların yeniden basımını talep ettiği kitapların listesi dağınık kimi zaman ise çelişkili olurdu. Örneğin, Lyon'lu eski tüfek kitapçı Joseph-Sulpice Grabit, STN'den ivedilikle Jacques-Christophe Valmont de Bomare'in *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*'ini basmasını istemişti. Fakat Rouen'in önde gelen kitapçılarından Pierre Machuel, Bomare'in eskisi gibi satmadığı hususunda ikazda bulunmuştu. Metzli Nicholas Gerlarche, *Analyse raisonnée de Bayle*'in basımını tavsiye ederken Lyonlu Jean-Marie Barret bu kitabın satışlarının bütün Fransa'da düştüğünü yazmıştı. Pazarla bağlantısı kesilmek şöyle dursun, STN bu tutarsız ve kafa karıştırıcı bilgi sağanağı altında yolunu kaybetmiş gibiydi.

Daha genel seviyede ise STN, okurlara en çok hitap eden türlerin ve yazarların net bir resmini çizebiliyordu. Kitapçılar, okurlarının hayat bilimlerine ("histoire naturelle" diyorlardı), seyahat kitaplarına (özellikle Cook ve Bougainville gibi dünyanın uzak ucuna yapılan seyahatler), tarih kitaplarına (Claude-François-Xavier Millot gibi yazarların popüler eserleri) ve sert bir üslupla kaleme alınan *livres philosophique*'e olan rağbetlerinin üstünde duruyorlardı. Yazışmalardaki isimler arasında şaşırtıcı olmayan bir biçimde iki tanesi ayrı bir yere sahipti: Voltaire ve Rousseau. 1778'deki ölümlerinden evvel kitapçılar dört gözle Ferney'den gelecek yeni risale dizilerini ve Rousseau'nun "*mémoires*"ının (*İtiraf*lar) gün yüzüne çıkıp çıkmayacağını bekliyorlardı. Bu iki yazarın ölümünden sonra eserlerinin basılması, 1778'den sonra uzun yıllar boyunca yayıncılık sektörünün en önemli mücadelelerinden biri oldu.

18 STN'den Mossy'ye, 1 Mayıs, 1773.

Daha sonra dikkatler yeni nesle ait yazarların kitaplarına çevrildi fakat bunların da çoğu zamanla popülerliklerini yitirdi. Bu ufak figürlerin dışında kitapçılar yazışmalarının çoğunu üç yazar hakkında siparişlere, sorgulamalara, dedikodulara ayırmıştı: Guillaume-Thomas-François Raynal, Louis-Sébastien Mercier ve Simon-Nicolas-Henri Linguet.

Her taraftan kitapçılar, Raynal'ın *Histoire philosophique*'in yeni baskılarını bekliyordu, hele ki Paris'te mahkûm edilip cellat tarafından halka açık şekilde yakıldığı 1781'den sonra. Rouen'deki Machuel, Haziran 1783'e kadar bu kitabın birkaç bin kopyasını sattığını ve daha fazla nüsha istediğini yazmıştı.¹⁹ 1785'te STN'nin Paris mümessili Jacob-François Bornand, bütün Avrupa'nın bu kitabın baskılarıyla dolup taşıdığını yazmıştı²⁰. Benzer şekilde Brükselli Delahaye de Paris'in Mercier'in *Tableau de Paris*'inin on binden fazla kopyasına gark olduğunu ve STN'den Mercier'in herhangi bir eserini gözü kapalı sipariş edeceğini yazıyordu²¹. "Pek kötü şöhretli Linguet"²²'nin nâmı da onun provokatif, sert mecmuası *Annales politiques, civiles, et littéraires*'ten kaynaklıydı, broşürleri de iyi satıyordu ve Bastille'deki iki yıllık mahpusluğunu anlattığı "Mémoires sur la Bastille" onu Avrupa'nın en ünlü yazarlarından biri hâline getirmişti. Mirabeu de *Des lettres de cachet et des prisons d'État*'ı sağ olsun benzer bir üne sahipti fakat diğer üçü kadar ticarî konuşmalarda adı geçmiyordu.

Gıybet ve dedikodu her ne kadar büyük kısmı asılsız olsa da ticarî yazışmalarda büyük yer kaplıyordu. "Doğru mu?" diye soruyordu STN'ye Montpellierli Rigaud, Fransa'dan kaçtıktan sonra Raynal ilerleyen yaşına rağmen "genç ve güzel bir İsviçreli hanımefendi" ile evlenmiş miydi? "Anlarsınız,"

19 Machuel'den STN'ye, 4 Haziran, 1783.

20 Bornand'dan STN'ye, 15 Eylül, 1785.

21 Delahaye'den STN'ye, 30 Mart, 1783.

22 Mossy'den STN'ye 29 Haziran, 1778.

diyordu, “kitapçılar ve toplum genelinde böylesi meşhur bir şahsiyetin kaderini herkes merak eder.”²³ Versailles’daki Poinçot, Mercier’in evlendiğini ve Raynal’ın beyin kanamasından vefat ettiği dedikodusunu iletiyordu. Reims’taki petit ise ölenin Mercier olduğunu ileri sürüyordu, Loudun’daki Mauvelain da buna katılıyor hatta Mercier’in Raynal’ın kollarında öldüğünü ve daha sonra Raynal’ın vefat ettiğini ileri sürüyordu.²⁴ Hiçbir yazar Voltaire ve Rousseau’nun liderlik kültüne yaklaşamazdı fakat Raynal, Mercier ve Linguet korsan yayın için öncelikli hedefler hâline gelen meşhur simalardı.

Bununla birlikte büyük isimlere odaklanma stratejisi ters tepebilirdi. Diğer korsan yayıncılar da muhtemelen buna odaklanacaklardı ve belki de pazara ilk kez onların ürünleri ulaşacaktı. Bir korsan yayıncı rakiplerinin neyi planladığını, ürünlerini hangi hızla pazara ulaştırabileceklerini, talebin ne kadar süreceğini bilmeliydi. Rakipleri de kendisi hakkında aynı şeyleri öğrenmeye çalışacaktı. Satış temsilcileri, diğer yayınevlerinin hareketleri hakkında bilgi almaya çalışırdı.²⁵ Yayıncılar birbirleriyle iş gezilerinde buluştuklarında da nezaket perdesinin, beraber yenilen yemeklerin arkasında casus gibi davranırlardı. Ostervald ve Bosset, 1780’de Fransa gezisindeyken Madam Bertrand, onlardan Samuel Richardson’ın eserlerinin basılıp basılmaması gerektiği konusunda bilgi toplamalarını rica etmişti. Diğer yayıncıların kataloglarında Richardson’ın kaç kopyasının olduğunu, baskıların tarihlerini öğrenmelerini, dükkânda konuşurken meseleyi bu noktaya çekmelerini salık vermişti. “Muhabbetin havasını bozmadan

23 Rigaud’dan STN’ye, 18 Şubat, 1784, ve 30 Temmuz, 1783.

24 Hepsı yalan olan bu dedikoduların örnekleri için Poinçot’nun STN’ye 28 Mart, 27 Ağustos 1782, Petit’in STN’ye 30 Mart 1784, Mauvelain’in STN’ye 15 Mart 1784 tarihli mektuplarına bakabilirsiniz.

25 Satış temsilcilerinin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz: Darnton, *A Literary Tour de France*, özellikle 7. Bölüm.

yeni, düzeltilmiş ve zenginleştirilmiş bir edisyonun bahsini açınız.” diye yazmıştı, “Bunu bir arkadaş için almakla görevlendirilmiş gibi davranın, çok umursuyor gibi davranmadan İsviçre’de basıldığını düşündüğünüz bu düzeltilmiş edisyonun (yazarı tarafından düzeltilmiş *Pamela*) ne kadar satabileceğini sorunuz. Bu bilgiyi aldıktan sonra ya bu teşebbüsten vazgeçeriz ya da hemen aboneliğe açarız. Belirlediğimiz sayıya ulaşmadan da baskıya başlamayız.”²⁶

Korsan yayıncılar faaliyetlerini gizli tutmaya çalışsalar da²⁷ sızıntılar oluyordu, özellikle de Cenevre’deki rue des Belles Filles gibi matbaaların birbirinin dibinde kümelendiği yerlerde. Dükkândan dükkâna gezen işçiler, yolda yolakta dedikodu yaparken istihbarat saçıyorlardı²⁸. Yayıncılar bazen rakip dükkânlardaki kalfalara yaptıkları baskılardaki yaprakları çalmaları için rüşvet veriyordu. Beaumarchais’in Kehl’deki faaliyetleri hakkında bilgi toplayan STN, onu, “yaprakların basılır basılmaz çalındığı”²⁹ yönünde uyarmıştı. Parisli

26 Madam Bertrand’dan Ostervald ve Bosset’ye, 20 Şubat, 1780.

27 13 Eylül 1769 tarihli bir mektupta STN’nin Paris’teki bankeri Jean-Frédéric Perregaux, Paris’ta *nouveautés* çıkar çıkmaz bunları ulaştıracak bir mümesil devşirmeye çalıştığını yazmıştı. Bu zorlu bir görevdi, zira: “le secret est une loi imposée à tous les imprimeurs La plupart des libraires ne connaissent les ouvrages de leurs confrères que 2 ou 3 jours avant qu’ils paraissent.” [Mahremiyet bütün yayımcılar için geçerli olan bir kanundur... Kıtacıların çoğu meslektaşlarının yayımları piyasaya dunulmadan 2 veya 3 gün önce bundan haberdar olurlar. (HA)]

28 STN, Lozanlı François Grasset’ye 1 Aralık 1773’ta ve Paris’teki Panckoucke’a 22 Şubat 1778’de yazdığı mektuplarda işçiler tarafından dışarıya sızdırılan bilgilerden bahsetmiştir.

29 STN’den Beaumarchais’ye, 27 Şubat 1781. Tarihsiz ama 13 - 15 Şubat 1780 arasında Copie de lettre’se giren “Copie des propositions faites à M. de Beaumarchais, faites par nos sieurs Ostervald et Bosset pendant leur séjour à Paris, 1780” başlıklı yazıda geçer. STN, “fraude de la part des ouvriers” ve “fraude de la part des marchands ou fabricants.” gibi şeyleri engellemek için gerekli önlemleri almayı garanti etmişti. Konfederasyon’un Kehl’deki baskı faaliyetlerinden istihbarat almak ve yaprak çalmak için yaptığı planlar için bkz: STB’den STN’ye 30 Aralık 1781

mümessilinden *Tableau de Paris* basılırken yaprakların kendi çalışanları tarafından çalındığını öğrenmişti.³⁰

Geniş anlamda konuşursak, korsan yayıncılar iki tip kitap basardı. *Nouveautés*, yani piyasaya yeni çıkmış kitaplar ve satış konusunda rüşdünü ispat etmiş çok kopyalı baskılar. Güvenilir malumata duyulan ihtiyaç özellikle *nouveautés* konusunda çok fazla idi. Bu sözcük, yakın zamanda basılmış bütün eserler için kullanılabiliyordu fakat genelde yalnızca kısa bir dönem satış yapması beklenen eserleri işaret ediyordu. Kitapçılar bu terimi kullanırken ise özellikle “iyi, ateşli, atıştırmalık” polemik risalelerini kastediyorlardı³¹, *Lettre de M. Linguet à M. le comte de Vergennes* buna örnek olarak verilebilir; güncel gelişmeleri değerlendiren Necker’in *Compte rendu’sü* gibi eserler ve bunlara yazılan hücum yazıları yahut Dorat’ın *Les Malheurs de l’inconstance*’ı³² gibi hafif kurgu eserleri de *nouveauté* sayılıyordu. *Nouveauté* siparişine gelince hız, kitapçıların mektuplarında en çok üstünde durdukları mesele hâlini alıyordu. Hız o kadar önemliydi ki Caenli Manoury, STN’den içeriğine bakmaksızın yeni çıkan muzır *nouveautés*lerden yüzer nüshayı doğrudan kendisine göndermesini istemişti³³. Günün

30 Quandet de Lachenal’dan STN’ye, 3 Aralık, 1781. 2 Temmuz 1781’de Quandet polis için çalışan casuslar hakkında da uyarıda bulunur: “Notre police a des espions dans toutes les villes de Suisse où il y a des imprimeries un peu considérables, et d’après ce que j’ai appris là-dessus je suis moralement sûr qu’elle est déjà instruite, ou peu s’en faut, de vos dessins.” [Polisimiz İsviçre’nin içinde önemli yayınevleri barındıran bütün büyük şehirlerinde casuslara sahiptir ve bu hususta öğrendiğime dayanarak, onların sizleirn planları hakkında hâlihazırda malumat sahibi olduğuna veya buna çok yakın olduğuna ahlaken eminim. (HA)]

31 Manoury’den STN’ye, 5 Şubat, 1777.

32 6 Nisan, 1780’de Madam Bertrand, Paris’teki Ostervald ve Bosset’ye yazdığı mektupta Dorat’ın romanının iyi sattığından bahsetmiştir: “Ces nouveautés données promptement se vendent ordinairement très bien.” [Bu nouveauté uygun bir şekilde sunulduğunda oldukça iyi satmaktadır. (HA)]

33 Manoury’den STN’ye, 18 Eylül, 1776: “NB, Quand vous aurez quelque bonne nouveauté piquante, vous pouvez hardiment m’en envoyer un cent.” [Kimi

modasına göre yazılmış kitapların satışı fazla uzun sürmüyordu ve kitapçılar, talep tükendikten sonra depolarında bunların yığılıp kalacağından korkuyorlardı. Eğer bir kargo geç gelirse satılamaz olabiliyordu, hele ki rakip satıcı, rakip korsan yayıncıdan daha evvel tedarik ettiği kitaplarla talebi karşıladıysa.

Ayrıca kitapçıların piyasadaki en yeni kitapları portföylerine ekleyerek müşterilerini yakalamaları şarttı. Eğer STN, kendilerinden önce başka bir satıcıya yeni kitapları tedarik ederse sitemkâr mektuplar kaleme alıyorlardı. Mossy, Marsilya'dan yazarak okurların eğer aradıkları kitabı kitapçıda bulamazlarsa çok sabırsızca davrandıklarını yazmış, genel durumu ifade etmişti: "Bu onların benim tedarikimin kötü olduğuna inanmaları için yeterli oluyor, bir daha dükkânıma ayak basmıyorlar."³⁴ Yayıncılar bazen bazı perakendecilere diğerlerinden daha önce yeni kitapları göndererek adam kayırmacılık yapıyorlardı. Eğer bu ortaya çıkarsa, zaman en değerli şey olduğu için ciddi kavgalar patlak veriyordu.³⁵ STN, gönderim sorumlularını sürekli hızlı davranmaları konusunda uyarıyordu. Bazı *nouveautés* için bir haftalık gecikme bile malların elde kalmasına neden olabiliyordu.³⁶

iyi ve etkileyici nouveautéye ulaştığında bana onlardan yüz tane gönderebilirsin. (HA)] Manoury, 17 Aralık 1775; 13 Mart 1776 ve 27 Aralık 1777 tarihlerinde yazdığı mektuplarda da benzer talimatlar yollamıştı.

- 34 Mossy'den STN'ye 19 Eylül, 1777 tarihli mektubunda *Encyclopédie* gönderimleri konusunda yazar. 8 Ağustos 1781'de Mossy, *Tableau de Paris* siparişlerini STN bunları zamanında tedarik edemediği için iptal ettiğini yazar: "Comme toutes nos boutiques en ont, les vôtres venant trop tard me seraient à charge. . Il est des cas où le moment manqué, tout est dit." [Bütün butiklerimiz bulunduğundan, seninkilerin geç gelmesi bana büyük bir yük olurdu. Doğru zamanı kaçırmamanın her şeyi kaybetmek anlamına geldiği durumlar vardır. (HA)]
- 35 30 Ağustos 1780 tarihinde STN'ye yazdığı mektupta Jacques Mallet du Pan, Lyonlu Amable Le Roy ile Société typographique de Genève arasında gönderimlerin zamanlamasındaki "mauvaise foi" [kötü inanç] üzerine yaşanan ve az kalsın mahkemelik olma derecesine kadar giden bir tartışmadan bahseder.
- 36 STN'den Pontarlier'deki kargo mümessili Pion'a, 13 Nisan 1777: "Un retard de 8 jours peut souvent empêcher pour toujours la vente de quelques livres

Uzun ve hacimli kitaplar ise daha detaylı bir strateji gerektiriyordu. STN gibi büyük yayıncılar çok ciltli eserden yarıyordu, bu eserlerin basımı pahalı olup uzun sürse de düzenli bir gelir akışı sağlıyorlardı. Hız önemli bir faktör olmaya devam ediyordu zira bir yayıncı, rakibi elini çabuk tuttuğunda çok para kaybedebilirdi. Bomare'nin *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*'i (on iki cilt) ve Millo'tun *Éléments d'histoire générale*'i (dokuz cilt) gibi eserler kendilerini ispatlamıştı, piyasada birden fazla yeniden baskıya yer vardı. Büyük yayınlar, başta kâğıt olmak üzere yüksek sermaye istiyordu. Daha önce açıklandığı gibi, kâğıtların aynı kalitede olması şarttı ve bu nedenle önden ısmarlanıyordu. İşçiler gelip gidiyordu, bu durumda kalfaların *tour de France* yapıp dükkândan dükkâna gezme heveslerinin payı olsa da asıl neden işçilerin eldeki işe göre istihdam edilmesi idi. O işten gelen gelir bitince işçilere yol veriliyordu. 1780 yılında *Encyclopédie*'nin son cildini de bastıktan sonra STN, on iki baskı makinesinden on tanesini kullanmayı bırakmış ve neredeyse bütün işçilerini işten çıkarmıştı. Daha sonra da bir önceki bölümde anlatıldığı üzere yüksek hacimli ve kârlı çalışma stratejisinin devamı için Voltaire ve Rousseau'nun eserlerini gözüne kestirmişti. Raynal'ın *Histoire philosophique*'i gibi başka çok ciltli eserlerin basımının tercih edilmesinde de benzer bir strateji göz önünde bulundurulmuştu. Son tahlilde, düzenli satan büyük çaplı eserler, tutup tutmayacağı meçhul *nouveautés*lerden daha iyi bir tercihti.

Başarılı olmak için bir yayıncının pazarın ne istediğini anlama yetisini geliştirmesi lazımdı. İçgüdüüne güvenebilirdi fakat Ostervald'ın Gosse ile yazışması (dördüncü bölüme bakınız) kolaylıkla hesap hatası yaptığını gösteriyordu. Madam

qui ne sont bons que dans leurs premières nouveautés.” [8 günlük bir gecikme azı kitapların satışını ebediyen engelleyebilir çünkü onlar yalnızca ilk aşamalarda revaçtadır. (HA)]

Bertrand, yayıncılığın büyük ölçüde tecrübe gerektirdiğini gözlemlemişti. Bosset'e yazdığı mektupta, "Başarılı olmak için belli bir yeteneğe ve uzun bir tecrübeye ihtiyaç var." demişti ve eklemişti: "Erken yaşta çıraklığa başlamak şart."³⁷ Kitapçıların önerisi rehberlik etse de dağınık ve tutarsız olmaları nedeniyle güvenilir değillerdi. Bu nedenle STN, maliyetli bir yeniden basım işine gireceğinde İsviçreli yayıncılar arasındaki müttefiklerine ya da Hauge'deki Gosse, Maastricht'teki Dufour, Liège'deki Plomteux gibi isimlere danışıyordu. Rouen'deki Machuel ya da Marsilya'daki Mossy gibi güvendiği az sayıdaki müşterisinin tavsiyelerini de dikkate alıyordu. Bazen geniş müşteri ağına genelgeler yolluyor, oradan gelen yanıtlara göre karar veriyordu.

Bu tip faaliyetleri pazar araştırması ve pazarlama olarak nitelenmek anakronistik olsa da STN'nin iş yapma tarzını tam olarak yansıtır. Pazarı dikkatle inceliyorlar, Paris'teki mümes-silerinden ve ticarî yazışmalardan bilgi alıyorlardı. Diğer yayıncılar gibi onların da suyu test etme yöntemi yayımlamak niyetinde oldukları kitap hakkında duyuru yapmaktı. Bu duyuruları *Gazette de Berne* ya da sahibi oldukları *Journal helvétique* gibi mecmualarda yayımlatıyorlar, genelge hâline getirip müşterilere posta ile ulaştırıyorlardı³⁸. Tirajı yüksek *Gazette de Leyde*'de bir duyuru satır başına yalnızca bir livre'ye mâl oluyordu. 1779'da STN, *Encyclopédie*'nin quarto baskısı için yaptığı yarım sayfalık duyuruya 26 L. Ödemişti.³⁹ Bazen mektuplarında künye sayfası ve eserden alınmış bir sayfaya da yer

37 Madam Bertrand'dan Paris'teki Bosset'e, 21 Mayıs, 1780.

38 *Almanach de la librairie 1781*, ss. 16–18, yirmi iki genel süreli yayın ve yeni çıkacak kitapların duyurusunu taşıyan yirmi dört yerel "affiche" sayar.

39 Darnton, *The Business of Enlightenment*, 258. Anne Françoise Desmarais ile ilgili iflas bilgilerini taşıyan Archives de la Seine, Registre B6 1153 kodlu evrak, bazı ufak harcamaları da içerir. Örneğin muhtemelen *Gazette de France*'a atfen "pour avoir fait mettre des annonces dans la gazette," [Gazeteye konulmuş ilanlara sahip olmak için (HA)] adıyla geçen 16 L.'lik bir harcama

verir, böylece hem eserin baskı ve kâğıt kalitesini sergilemiş olur hem de kitap basımı konusunda ciddi olduğunu ispatlardı. Yine de eğer aldığı yanıt hayal kırıklığı yaratıyorsa projeden vazgeçebilirdi.

Daha ayrıntılı bir örnek ise broşür formatında olur, eserin bir iki sayfalık bir tanıtımını yapıp satın alma koşullarını belirtirdi. Broşürler genellikle kitapçılara hitap ettiğinden içerikleri çoklukla baskı tekniği ve ticarî detaylarla; format, yazı karakteri, indirimler ile sınırlı olurdu. Örneğin 1774 haziranında Maastrichtli Jean-Edmé Dufour, Raynal'ın *Histoire Philosophique*'i için yeni bir broşür yayımlamıştı. Bu broşürde eserin içeriği ile ilgili hiçbir şey yoktu, zira kitapçılar zaten eserin içeriğinden haberdardı. Onun yerine eserin yüksek kalitesine odaklanmıştı. Bu lüks edisyon, Raynal'ın bizzat kendisi tarafından düzeltilmiş ve zenginleştirilmişti. Kalitesine göre oldukça ucuz olacak bu baskıda "fırıncı düzinesi" ile satın alma imkânı da olacaktı, yani her on iki nüshaya bir nüsha hediye edilecekti.⁴⁰

Daha detaylı broşürlerde ise bol bol satış konuşması vardı. Beaumarchais, Kehl Voltaire'i için müthiş bir şevkle broşürler hazırlamıştı, STN ise korsan baskısını yaptığı *Description*

40 Dufour'un STN arşivlerindeki dosyasında yer alan 15 Haziran 1774 tarihli broşür, Dufour'un korsan baskısını bir yandan över, bir yandan da tanıtımını yapar. Satış ayrıntılarını verirken bu kitapların nereden edinilebileceğine ilişkin bir ayrıntı vermez: "Le désir d'augmenter notre correspondance, me porte à vous offrir cette même édition, grand octavo, 7 volumes, caractère neuf, interligné, très bien imprimé, avec les cartes et estampes gravées par les meilleurs artistes et sans nulle épargne pour les frais, au prix modique de 15 livres argent de France." [Muhaberatımızı yayma arzusu beni sana bu aynı edisyonu teklif etmeye itti: Geniş oktav, 7 cilt, dizgisi yeni yapılmış, iyi aralıklarla sağlam bir şekilde basılmış, en iyi sanatçılar tarafından herhangi bir maliyetten kaçınılmadan yapılan harita ve gravürleri içeren, Fransa parasıyla 15 livre gibi ölçülü bir fiyata. (HA)] Bunu ve yayıncıların ticarî faaliyetlerine ilişkin bazı başka evrakı, örnekleme olarak burada yeniden bastım: "La Société typographique de Neuchâtel et la librairie française: Un survol des documents," *L'Édition neuchâteloise au siècle des Lumières*, 210–231.

des arts et métiers için hazırladığı broşürlere, zanaatleri öğrenmenin ve üretmenin önemi üzerine bir söylevle başlamıştı. Abonelikle kitap satışı yapan yayıncılar her zaman broşür yayımlardı. Eğer yeterince abonelik bulamazlarsa teşebbüsü boşlardı.⁴¹ 1770’te kitapçılar abonelik sisteminin suistimalinden o kadar yakınmışlardı ki abonelik sistemi ortadan kalkmaya başladı, broşürler artık asıl olarak kitapçıların önden daha fazla sipariş vermelerini hedefliyordu.

STN, son yayınları hakkındaki bilgilendirmeleri genelgeler ve kataloglarla sürdürdü. Ağustos 1776’da müşteri ağını genişletmeyi amaçlayan kampanyasında yayımladığı bir genelge, çoğu Fransız taşrasında olmak üzere 156 kitapçıya ulaşmıştı.⁴² Kataloglarını yılda bir kez çıkarır, elinde bulunan bütün eserleri başlıklarına göre alfabetik sıraya dizerdi. Günümüzdeki kataloglarda yer alan tanıtım yazılarına burada rastlanmazdı, giriler yalnızca yazarın adını, hangi formatta basıldığını ve fiyatı verirdi. Tipik bir katalogda üç yüz eser yer alırdı. Bazı eserler yıllarca katalogda yer alsa da pek çoğu bir iki yıl sonra yerini başka bir esere bırakırdı. Bu da oldukça yüksek bir iş hacmine (günümüz kataloglarında olduğu gibi) işaret ediyordu. 1785 yılında STN, yetmiş iki sayfalık bir katalog yayımlamıştı. Bu katalogda neredeyse sekiz yüz eser yer alıyordu. Katalogun başında yer alan ibarede ise müşterinin arzuladığı herhangi bir

41 1771’de STN, J-H Bernardin de Saint Pierre’den bir el yazması satın almayı düşündü fakat maliyet, düşük satış riski ve korsan baskısının yapılmasının kesin olmasından dolayı vazgeçti. Ona 13 Ocak 1771’de abonelikler için basılacak broşürlerin maliyetini bölüşmeyi teklif etti. Yanıt yetersizdi, projeden vazgeçeceklerdi: “En un mot, il ne s’agit que de sonder le goût du public.” [Tek kelimeyle o, kamunun zevklerini ölçmek hakkındadır. (HA)] Küçük düşürücü abonelik rakamları konusunda 31 Mart 1780 tarihli mektubunda Rouenli Machuel şöyle yazmıştı: “L’homme qui réfléchit un peu ne doit jamais souscrire, parce qu’il est toujours dupe.” [Az düşünen adam asla abone olmamalıdır çünkü o daima enayidir. (HA)]

42 Bazı kitapçıların ek materyaller de eklenmiş genelgeleri Copie de lettres’te Ağustos ortasından başlayarak 1776 yılı dosyalarında yer alır.

başka kitabın da temin edilebileceği yazıyordu. Bu ek eserler genellikle diğer yayıncılarla yapılan takas ticareti yoluyla elde ediliyordu. STN arşivleri, kendileri gibi eserlerini pazarlayan diğer yayıncılara ait düzinelerce kataloğa da ev sahipliği yapar. Bu takas ticareti neticesinde aynı eserler pek çok farklı katalogda görünmüş, sanki Bereketli Hilâl boyunca ortak bir kitap stoğu varmış izlenimi vermiştir.

Bir pazarlama şekli olarak mecmua ilanları, broşürler, genelgeler ve kataloglar, doğrudan tanıtımı hedefleyen asırlık yöntemler, tanınırlık için çok çeşitli yollar sunuyordu. Fakat hakikatte bunlar korsna yayıncıların birbirlerine karşı verdikleri savaşta kullandıkları silahlardı. Kitap basma planını duyuran bir korsan yayıncı, yalnızca baskıyı yapmaya yetecek kadar karşılık alıp almayacağını ölçüyordu. Madam Bertrand, Ostervald'a STN'nin çok fazla duyuru yapıp pek azını gerçekleştirdiğini, bu nedenle de artık ciddiye alınmadığını yazmıştı.⁴³ Duyurular genellikle blöften ibaretti ve blöfler başka korsan yayıncılar tarafından anlaşılabilirdi. Şubat 1780'da Liègeli Clément Plomteux'nün Raynal'ın *Histoire philosophique*'inin yazar tarafından düzenlenmiş yeni bir baskısını yapacağını haber alan STN, bu yöndeki kendi girişiminden vazgeçmişti. Plomteux'nün bu teşebbüsü sonuçlandıracağına güvenmişti. Bununla birlikte aynı zamanda Valmont de Bomare'in *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*'inin Cenevreli Pellet tarafından korsan baskısının yapılacağını öğrendiğinde kendi teşebbüsünden vazgeçmedi, zira Pellet'nin bu duyuruyu "ön almak"⁴⁴ için yaptığına inanıyordu. Hakikâten de Pellet, kısa bir süre sonra bu işten vazgeçmişti.

43 Paris'teki Madam Bertrand'dan Ostervald'a, 16 Ekim, 1785: "La Société a si souvent annoncé des ouvrages qu'elle n'a point faits, entre autres L'An 2440, que les libraires ne croient plus à ses offres." [Cemiyet sık sık üretmediği çalışmalarını duyurmuştur ki kitapçıların artık tekliflerine inanmadığı L'An 2440 buna dâhildir. (HA)]

44 STN'den STB'ye, 10 Şubat, 1780.

Bir korsan yayıncı başka bir korsan yayıncının hazırladığı eseri, kendisinin de hazırladığına dair bir duyuru da yapabiliirdi. Eğer rakip yeterince tehdit altında hissederse barış görüşmelerine başlar, ya ortak teşebbüs (*de compte à demi*) kararı alınır ya da baskının önemli bir kısmını kelepir fiyattan yahut takas nesnesi olarak karşısındakine verirdi. Tipik bir anlaşmada, Lyonlu Barret, Condillac'ın onaltı ciltlik *Cours d'étude pour l'instruction du prince de Parme*'sinin 1.200 kopyalık bir baskısını yapmış, bunlardan seksen adetini İsviçreli bir yayıncıyı rakip baskı fikrinden caydırmak için kelepir fiyattan vermişti.⁴⁵ Rakip baskılar duyurulduğunda müşteriler rakipleri birbirlerine düşürebilirlerdi. 1774'te Lyonlu Gabriel Regnault, Rousseau'nun eserlerinin gizli bir yeniden baskısını pazarlamaya başlamıştı. STN ona, eğer ciddi bir indirimle çok sayıda eser vermezse Neuchâtel'de aynı eseri basmış olan Samuel Fauche'den temin edeceğini söyledi. Regnault tehdide boyun eğdi ve yüz adet kopyayı %25 indirimle STN'ye sattı⁴⁶.

1780 yılında 118 aktif matbaaya sahip olan Lyon⁴⁷, sıkı denetimlere rağmen korsan yayıncılığın önemli merkezlerinden biriydi. Buranın korsan yayıncıları rakiplerini bir yandan “ağız dalaşına girmek” ve “şarlatanlık” ile suçlarken diğer yandan da dolandırma taktiklerini mükemmelleştirmişti⁴⁸. “Meslek-

45 Barret'den STN'ye, 18 Ocak, 1777.

46 Regnault'dan STN'ye 10 Şubat 1774. Regnault baskısını başka bir Lyonlu korsan yayıncı olan Benoît Duplain ile gizli bir ortak teşebbüs olarak bastı. Fauche de bu teşebbüse, STN'den bağımsız olarak katıldı.

47 Antika kitap ticaretinde uzmanlaşmış Lyonlu tüccar Los Rios, 6 Nisan 1780'de STN'ye şöyle yazmıştı: “Vous sentez bien que nous sommes ici dans une ville de ressources, de 118 presses bien montées et à tout instant du jour prêtes à rouler.”

48 Korsan yayıncılardan gelen ya da korsan yayıncıları konu edinen mektuplarda sıklıkla rastlanan bu ifadeler, Barret'nin STN'ye 17 Haziran 1781 ve 28 Aralık 1772 tarihli metuplarından gelir. Aix-en-Provence'den önemli bir kitapçı olan Emeric David, kitapçıları gezmiş ve izlenimlerini günlüğüne kaydetmiştir: “Mon voyage de 1787”: Bibliothèque de l'Arsenal, Paris, ms. 5947. Lyon'a geldiğinde şunları not düşer: “12 imprimeries, les 3 quarts ne

taşlarının kötülüğünü” ortaya çıkarmaktan keyif alan Barret, 1772 yılında karşılaştığı, korsan yayın dünyasında benzerleri yaygın olan bir havadisi nakleder. Rousseau’nun eserlerinin yasadışı bir baskısına başlamıştır, Regnault bunu öğrenip teşebbüsün yarı hissesini ister. Barret, eğer reddederse Regnault’nun onu Parisli yetkililere ispiyonlamasından çekindiği için bunu zoraki kabul eder. Baskısını tamamlamadan hemen evvel, üçüncü bir Lyonlunun, Benôit Duplain’in gizlice iki matbaasında bastırdığı bir edisyonla bu ortak baskıya rakip olduğunu öğrenir. Bu noktada Duplain’in çevirdiği do-laptan haberi olmayan ama Rousseau’ya yönelik talebin farkında olan Regnault, Barret’ten teşebbüsün diğer hissesini de satın almak ister. Barret bu teklife balıklama atlar, hiç zorluk çıkarmaz, parayı cebe atar ve Regnault’nun Duplain’in baskısını öğrendiğinde ortaya çıkan manzarayı keyifle seyreder: “Bugün iki beyefendi birbirine girdi, ben de arkama yaslanıp onları izledim.”⁴⁹

Regnault, Barret ve Duplain’le aynı kumaştan kesilme Lyonlu yayıncı Joseph-Sulpice Grabit ise Velly’nin yirmi iki ciltlik popüler eseri *Histoire de France*’ın *contrefaçon*’u için daha in-celikli bir entrika örmüştür.⁵⁰ Bir şekilde eline Velly’nin ese-rinin 17-22. ciltlerinin biner kopyası geçer. Legal baskı, Pa-ris’teki en varlıklı yayınevlerinden Saillant et Nyon tarafından yapılmaktadır. Grabit, STN’yi başka bir İsviçreli firma adına aracılık yapıyormuş gibi bir *lettre ostensible* (sahte mektup)

s’occupe qu’aux contrefaçons . . . Point d’imprimeur qui cherche à bien faire, routine, mour de l’argent.” [12 yayınevi, dörtte üçü korsanlık yapıyor... Hiçbiri işleri doğru düzgün yapmaya gayret etmiyor; rutin olduğu üzere sadece para kazanmayı önemserler.]

49 Barret’ten STN’ye, 28 Aralık, 1772.

50 Burada anlatılanlar, *Copies de lettres*’te yer alan Grabit’in dosyaları (STN’ye yazılan 17 Aralık, 1773 ve 30 Mayıs 1774 tarihli mektuplar) ve Saillant et Nyon’dan gelen (4 Ocak’tan 8 Mayıs 1774’e kadar) mektuplarla STN’nin yanıtları üzerine kurulmuştur.

yazmaya ikna eder. Bu sözde yayıncı 17 – 22 arası ciltlerin biner kopyasını ele geçirmiştir. Bunlar Saillant ey Nyon baskısının tıpkıbasımıdır. Kolaylıkla 1 -16 arasındaki ciltleri basıp onların fiyatını kırabilir fakat eğer bu kopyaları almayı kabul ederlerse cömert davranıp bu işe girişmeyecektir. Onlar da elde ettikleri yeni kopyalarla bin tane yeni set hazırlayabilirler. STN bu sahte mektubu gönderir fakat teklif reddedilir. Grabit bu hilenin başka çeşitlerini de dener, Avignon’da yapılan korsan baskıdan ya da Brüksel’deki hatalı bir baskıdan bahseder, STN iki kez daha sahte mektup kaleme alır fakat her seferinde reddedilirler. Sonunda Grabit, elinde bir yığın korsan kitapla kalakalmıştır.

Voltaire ve Rousseau ile ilgili spekülasyonlarda belirtildiği üzere bazen yayıncılar, kendi baskılarının korsan baskısını bile yapmışlardır. Eğer iyi satacaklarından emin oldukları bir baskı yapıyorlarsa bunun korsan baskısının yapılacağından da emin oluyorlardı. Bu nedenle bazen başka bir yayineviyle gizli iş birliği içinde düşük kaliteli, ucuz, çakma baskılar yapıyorlardı. Kaynaklarını ilk baskıya odaklıyorlar, üst pazarı hedefliyorlar, satışlarının takip eden baskıyla zarar etmeyeceği ama aynı zamanda da diğer korsan baskılardan önce piyasaya girecek şekilde zamanlamayı ayarlayarak ikinci baskıyı yapıyorlardı. 1784’te Mercier’in çok satan *L’An deux mille quatre cent quarante*’in genişletilmiş octavo baskısını planlayan STN de böyle bir ayarlamayı düşünmüştü. Grabit bu planın kokusunu almış, STN’nin arkasından korsan baskı yapacağına, STN’den baskıyı bitirir bitirmez yaprakları ona göndermelerini istedi. Bu hizmetin karşılığında seve seve ödeme yapacak, böylece kendisi de hızlı davranıp ucuz duodecimo baskıyı çıkararak diğer korsan yayıncıları yenecekti. Baskı makinelerini bu sayede meşgul tutacak olan STN de diğer yayıncıların kendi eseri üzerinden kâr etmesini izlemek yerine para kazanabilecekti: “Çünkü kendi matbaanızda baskıyı bitirdiğiniz

anda başka yirmi matbaada yeniden baskının başlayacağını-
dan emin olabilirsiniz⁵¹” diye uyarı yapmıştı Grabit. Bu plan
gerçekleşmedi, çünkü STN bu baskıdan vazgeçti.

Bu çerçevesi çizilmemiş rekabet, yaygın dolandırıcılığa se-
bebiyet vermişti. Marsilya’da Mossy, *Essai sur le commerce de
l’Amérique* için sahte bir künye sayfası hazırlamış ve bunu *Traité
général du commerce de l’Amérique* adıyla yeni bir eser gibi sat-
mıştı.⁵² Besançon’da Lépagnez, STN’yi *Le Despotisme des Anglais*
hakkında uyarıyordu. Bu eser, yazarı tarafından *Boussole morale
et politique* adıyla kaleme alınmıştı fakat yeterli sayıda satma-
yınca “Paris’teki kitap ticareti şarlatanları kapağı değiştirip yeni
bir kitap gibi piyasaya sürmüşlerdi.”⁵³ Colmar’da ise Fontaine,
STN’nin kataloglarından birinde Voltaire’in *Histoire du Parle-
ment de Paris*’ini *Les Assassinats juridiques* adıyla sunduğunu
fark etmişti. Böyle yaratıcı pazarlama yöntemlerinden cesaret
bularak STN’ye, stoklarında bulunan üç eser için yeni başlıklar
basmasını rica etmiş, başlıkların ne olacağını da STN’ye bırak-
mıştı: “Gözden geçirilmiş, düzeltilmiş, zenginleştirilmiş’ ibare-
lerini de eklersiniz. Sizin gibi zekî bir şirketin yeteneklerinden
şüphem olmadığı için yeni başlıkların seçimini tamamen size
bırakıyorum. Bu ufak hile ve biraz ekstra çalışmayla bu kitap-
lar yeniden moda olabilecektir. Üstelik bu yalnızca yirmi dört
saatlik bir iştir.”⁵⁴ STN bu isteğe seve seve uydu.

Kitap ticaretinin genel koşulları, dolandırıcıları avantajlı
kılıyordu çünkü yayıncılar, hiç tanışmadıkları, kendilerinden

51 Grabit’ten STN’ye, 20 Mayıs, 1784.

52 Mossy, STN’ye sözde yeni kitabından elli kopya yolladı. Müşterileri bunun
sahte olduğunu fark edince durumu protesto ettiler, STN de şikâyet etti. Do-
landırıcılığını başta inkâr eden Mossy sonunda suçunu kabullendi ve STN’ye
takas ticaretinde indirimde bulunarak tazminat ödedi. İsviçreli yayıncıların
“tripotages”ı konusunda sitemkârdı. Mossy’dan STN’ye, 8 Mart ve 18 Hazi-
ran 1784.

53 Lépagnezden STN’ye, 30 Mart, 1781.

54 Fontaine’dan STN’ye, 23 Nisan, 1773 ve 31 Kasım, 1775.

yüzlerce kilometre uzakta yaşayan kitapçılarla iş yapmak zorundaydılar. 1781 yılında STN, Toulouse'taki "Bergès & Cie."den bir dizi mektup aldı. Büyük çaplı siparişler içeren bu mektuplar, sektörün güncel hâline de değiniyordu ve kitapçıların profesyonel üslubunun aynısını taşıyordu. Siparişleri göndermek istese de STN önce Toulouse'taki bir tüccarla iletişime geçti. Böyle bir firmanın varolmadığı ortaya çıktı. Yerel bir kitapçıda çalışan bir kâtip bu firma adını uydurmuş, böylece parasını ödemediği yüklü miktarda kitap alıp el altından satmayı düşünmüştü.⁵⁵ Kitapçılardan gelen mektuplar bu şekilde çok sayıda dolandırıcılık vakasını gözler önüne serer: Bolbec'te Grand Lefebvre, Belfort'ta Joseph Le Lièvre ve siparişleri alıp ödemeler için sahte adresli senetler yollayan, sektörde "domiciles en l'air"⁵⁶ diye adlandırılan işportacılar... Herkes hilelere başvuruyordu, yayıncılardan kitapçılara, çerçilere hatta gönderileri geciktirdikleri zaman ceza ödememek için sahte irsaliye (*lettres de voiture*) düzenleyen arabacılara kadar.⁵⁷

55 Bergès & Cie'den STN'ye, 26 Mayıs, 18 Haziran, 23 Haziran, 5 Ağustos, 1 Eylül ve 3 Ekim 1781. Bu mektuplara olumlu yanıtlar verirken, STN Toulouse'taki Chaurou adındaki bir tüccardan Bergès hakkında malumat istemişti. 24 Ekim 1781'de bu işin dolandırıcılık olduğunu yazmıştı.

56 Örnekler için bkz: Grand Lefebvre'den STN'ye 30 Aralık 1780, 19 Şubat 1781 ve 4 Haziran 1781. Machuel'in STN'ye 11 Temmuz 1781'deki mektubu da bir dolandırıcılığı ifşa eder. Le Lièvre'nin STN'ye 11 Temmuz 1781, 31 Aralık 1776 tarihli mektupları da Sombert'in STN'ye 11 Ocak 1777'de yazdığı mektuba ifşa ettiği bir dolandırıcılıkla ilgilidir.

57 Barret'den STN'ye, 19 Ekim, 1781: "Les frères Martin, qui chargent le plus pour cette route, accaparent toutes les marchandises qu'ils trouvent, les déposent dans une auberge, où ils les laissent quelque fois cinq à six semaines; et quand ils les chargent, ils refont eux-mêmes de nouvelles lettres de voiture." [Bu rota için en yüksek fiyatı isteyen Martin kardeşler buldukları bütün malzemeleri tekelleştirirler, bazen beş-altı hafta için bıraktıkları bir konaklama yerine emanet ederler; ve onları yüklediklerinde, kendilerine yeni kargo faturaları yaratırlar. (HA)] Beauvais'den J. B. Laisney of Beauvais, STN'yi sahte kargo bildirimi (lettre d'avis) göndermekle suçladı. Ona göre STN kargoyu göndermemiş fakat daha önce el konan bir kargo için ödeme almak istemişti. Laisney'den STN'ye, 19 Ocak 1778: "Vous poussez l'audace,

Bu nedenle yayıncının işinin önemli bir kısmı, faaliyetlerinin her tarafını kuşatan tuzakları tespit etmektir. Ulaştırma özellikle dengesizdi, korsan yayıncılar vakitlerinin büyük kısmını ikmal hatları oluşturmaya, bunları bozuldukça onarmaya, yenisinden ayarlamaya ayırıyorlardı. Muhtemelen STN'nin aldığı ve yolladığı mektupların çeyreği bu meselelere ayrılmıştı⁵⁸. Kaçakçılık özel bir ihtimam gerektiriyordu. Kaçakçılık yaparken yeraltındaki aracılıkların hile yapmak için sınırsız imkânı oluyordu; masrafları şişiriyorlar, gümrük memurlarına verilen rüşvetlerden pay alıyorlar, baştan savma yapılan gönderileri örtbas ediyorlardı. Müşterilere de güven olmazdı. Versailles'da sağlam bir işletmesi olan kitapçı Poinçot'nun bir polis muhbiri olduğundan, rakiplerinin kitaplarına el konulmasını sağladığından şüpheleniliyordu. Parisli tüccar Desauges'nin de muhbiri olduğu, polisin kendi mallarına el koymasını sağlayıp sonra gizlice bu kitapları polisten geri alarak para ödemekten kurtulduğu, sonra da onları *sous le manteau* olarak sattığı söyleniyordu.⁵⁹

je pourrais dire la fourberie, jusqu'à m'annoncer une expédition que je devrais avoir reçue il y a plus d'un mois, si elle avait été effectivement effectuée." [Cüretkârlığı, hatta diyebilirim ki eğer gerçekten yapılmış olsaydı bir ay önce almam gereken kargoyu bana duyurarak dolandırıcılığı bambaşka bir seviyeye taşıyorsunuz. (HA)]

58 Gönderim ve kaçakçılık hakkında daha ayrıntılı bir tartışma için bkz: Danton, A Literary Tour de France, 2. bölüm

59 STN'ye 12 Aralık 1782 tarihli mektubunda Lyonlu banker Jacques-François d'Arnal, Lyonlu mümessili Jacques Revol'un ona Poinçot'nun "un fripon reconnu," olduğunu, STN'den gelen kargolara para vermemek için el konulmasını tezgahladığını yazmıştır: "Il [Revol] m'a fait voir deux lettres de Versailles dans lesquelles ce Poinçot était clairement désigné pour un espion dont il fallait se défier. . . . Je vous plains, Messieurs, d'avoir à faire à pareille canaille." [O bana Versailles'dan bu kendisine karşı ihtiyat taşınması gereken Poinçot'nun açık bir şekilde casus olarak tespit edildiği iki mektup gösterdi. . . Böyle bir üçkağıtçıyla iş yaptığınız için size acıyorum beyler. (HA)] Quandet de Lachenal, STN'nin Paris'teki ajanı, 12 Nisan 1782'de Desauges'in, "âme damnée de notre police," [Polisimizin lanetlenmiş ruhu (HA)] olduğunu, aynı şeyi yapıp daha sonra kitapları polisten teslim alarak sattığını yazmıştır.

Desauges gibi hilekâr şahsiyetler yine de istisnaiydi. İşin olağan akışında, STN genellikle siparişleri alıp herhangi bir sorun olmadan bunları yerine getiriyordu. Eğer her işte dolandırılırsalar yirmi yıl boyunca ayakta kalamazlardı. Yine de hesap defterinde kitap siparişi verip ödemeyi yerine getirmeyen müşteriler için yazılan “kötü borçlu” ifadeleri o kadar çoğalmıştı ki 1783 yılında firmanın mâlî yapısını tehdit eder hâle gelmişti.⁶⁰ Ödenmemiş senetleri tahsil etmek için sürekli girilen çabalar dışında STN’nin borçlarını ödetmek için yapabileceği pek şey vardı zira korsan kitap ticareti, yasal sınırların dışında cereyen ediyordu. STN’nin Lyon’daki bankeri şöyle demişti: “Bu gibi işlerin en üzücü tarafı mahkeme önüne çıkarılamayacak olması ve muhataplarımız hilekâr çıktığında adaleti sağlamanın hiçbir yolu yok.”⁶¹

1770’lerin sonunda koşullar daha da kötüleşti. Neuchâtel’e ulaşan mektuplarda, dolandırıcılık giderek artan bir yer tutmaya başladı. Rouen’de en büyük işletmenin sahibi ve en yaşlı kitapçı olan Pierre Machuel gibi veteranlarla yapılan yazışmalarda özellikle dolandırıcılıktan çok daha fazla söz ediliyordu. “Her çeşit insan kitap ticaretini mahvetti.” diye şikâyet ediyordu, “işler o denli bozuldu ki yirmi beş yılda biriktirebildiklerimi koruma amacıyla emekliye ayrılmaya kararlıyım.” Ticareti 1783 Eylül’de bıraktı, işlerin geri dönülemez derecede yozlaştığına inanıyordu: “Bu işle ilgili her şey haydutluğa döndü.”⁶² Brüksel’deki Delahaye & Cie gibi diğer işletmelerin de mektupları “ihamet”, “ayak oyunları”, “kıskançlık” gibi ifadelerden geçilmiyordu.⁶³ Delahaye’nin kendisi de borç ödemek için üfürme bahaneler ürettiyordu. STN’nin Brüksel’deki

60 31 Mayıs, 1785’teki hesaplardan oluşturulan devasa bir “débiteurs réputés mauvais” vardır. 31 Mayıs 1785: ms. 1402

61 D’Arnal’dan STN’ye, 12 Aralık, 1782.

62 Alıntılar Machuel’in STN’ye 30 Eylül 1773, 21 Nisan 1780 ve 2 Nisan 1781 tarihli mektuplarındandır.

63 Delahaye’den STN’ye, 30 Mart 1783, 5 Nisan 1787 ve 1 Ekim 1788

tahsilatçısı ondan borçları tahsil etmeyi denediğini, mahkemeye başvurmanın da sonuç getirmeyeceğini yazmıştı: “Adalet yolu yavaş işliyor, masraflı ve yaygın dalavereler yüzünden sonucu belirsiz.”⁶⁴

Bu kadar çok hileyle karşılaşan korsan yayıncılar, güvenilir müşterilerden oluşan bir network kurmak zorundaydılar. Ticaretleri zamanla büyümüş, mekân üzerinde ise dengesiz dağılmıştı. Kimi yerde güçlü, kimi yerlerde ise zayıflardı. Bu durum şartlara göre de değişiyordu. Meselenin çekirdeğinde bir korsan yayıncının işi, yayıncılar arasında güvenilir müttefikler üzerine kuruluydu. İsviçre Konfederasyonu’nun da örnek gösterilebileceği bu oluşumlarda yayıncılar bir araya gelip takas ticareti yapıyorlardı. Diğer kitapçılar tarafından da siparişleri göndermede ve ödemeleri yapmada güvenilir firmalar olarak görünüyorlardı. Kendi hesaplarına gelince kitapçılar da bir grup çekirdek tedarikçi ile yakın ilişkiler kuruyorlar; daha uzun borç mühletleri, hızlı gönderim, bazı eserlerin satışı için özel anlaşmalar ya da bir düzine kopya başına bir tane bedava kopya gibi özel hizmetlerden faydalanıyorlardı.

Mütekabil çıkarlar ağları bir arada tutuyordu fakat koşullar sürekli değişim hâlindeydi. Genişleme döneminde yayıncılar, ticaretlerini keşfedilmemiş bölgelere taşırlardı. Büyüyen bir iş mutlaka belirsizlikle karşı karşıya kalırdı zira yalnızca eski müdavimlere bel bağlayamazdı. Eğer borçlar birikirse, yayıncıların gönlünü marjinal satıcılara kaptırması işten bile değildi. Bu marjinal satıcılar risk alarak ödeyebileceklerinden daha fazla kitap sipariş eder, çok tehlikeli *livre philosophique*’ler satarak büyük paralar kazanmayı hedeflerlerdi. Riskler de dolandırıcılık gibi bu işe içkindi.

Yayıncılar, risk ve dolandırıcılığa karşı savunmalarını tek kelimeyle özetleyebilirlerdi: güven. Bu sözcük, hem “*confiance*”

64 Brükselli kargo mümessilleri Overman frères’ten, STN’ye, 17 Şubat, 1784.

şeklindeki isim hâli hem de “confier-” şeklindeki fiil hâliyle önceki belgelerde sıkça geçiyordu. Genel bir varsayımı ifade ediyordu: “Bütün mesleklerde, özellikle de bizimkinde bol bol güvene sahip olmak önemlidir.” diye yazıyordu STN, potansiyel bir müşteriye.⁶⁵ “Güven”, STN’nin aldığı mektuplarda sürekli karşısına çıkan bir kelimeydi, bu kelime kitap ticaretine hâkim olmuştu⁶⁶. Ticaretin rehber ilkesi olarak o kadar kabul görmüştü ki 30 Ağustos 1777’de *contrefaçon* ticaretini yok etmek için çıkarılan buyrukta da bu kavram bilhassa kullanılmıştı⁶⁷. Kitap ticareti ile uğraşanların kullanımına göre bu sözcük, genellikle yayıncı ile kitapçı arasındaki resmî ilişkiyi açıklardı: yayıncı kitapçıya güvenip ona sipariş ettiği kitapları tedarik eder, kitapçı da işin namusuna uygun bir şekilde yayıncıya olan borcunu öderdi. Bir yayıncının bir kitapçıya güvenmesi, günümüzdeki kredi verme sistemini andırırdı. Fakat iş daha da karmaşıktı; on sekizinci asırda kredi derecelendirme kuruluşları yoktu, firmaların mâlî durumu hakkında

65 STN’den Bergèse, 4 Kasım, 1781. Machuel’e yazdığı 11 Mart 1773 tarihli mektupta, STN, “la confiance réciproque”i ticaretin “lâme”i olarak görüyordu. Georg Simmel’i takip eden sosyologlar, güven (“Vertrauen”) kavramını teorik olarak ele almışlardır. Bkz: Guido Möllering, “The Nature of Trust: From Georg Simmel to a Theory of Expectation, Interpretation and Suspension,” *Sociology* 35 (2001), 403–420. Yine de “güven” kavramı yayıncılar tarafından kullanılırken Simmel’in konseptinden çok ticari ilişkilerle ilgiliydi. Almanca “Vertrauen”, İngilizce “trust”, Fransızca “confiance” arasında kavramsal farklar mevcuttur.

66 Örneğin, Jean-Marie Bruyset’den STN’ye, 13 Şubat, 1775: “Il est sans doute dans le commerce peu de marchés qui puissent se passer d’une confiance réciproque, et la sécurité qu’elle donne est le premier principe qui puisse assurer une suite d’affaires et les rendre considérables.” [Ticarette karşılıklı güven olmadan iş yapılabilecek sadece birkaç piyasa vardır ve bir piyasanın sunduğu emniyet onun işlemler silsilesini güvence altına alan ve önemli kulan başat prensiptir. (HA)]

67 Arrêt du Conseil d’État du Roi concernant les contrefaçons des livres, pre-
amble, *Almanach de la librairie*, 1781, s. 172 (yeniden basılmıştır) “la con-
fiance qui est le lien du commerce.”e [ticareti kuran bağ olan güven (HA)]
atfı yapar.

pek az bilgi edinilebiliyordu. Bilinmeyen bir kitapçıya, hele ki bu kitapçı bir de uzak bir bölgedeyse, güvenip sipariş yollamadan önce bir yayıncının araştırma yapması, muhatabının güvenilir olup olmadığını görmesi gerekirdi. Bu iş de günlük yazışmalarla yapılırdı.

STN genellikle potansiyel müşterileri ile ticaret yapan yahut onu yerel seviyede tanıyan tüccarlar ya da kargocular vasıtasıyla enformasyon alıyordu. Örneğin Apt şehrinden, tanımadığı Bruno-Ignace Sorret'den sipariş geldiğinde bu kişiyi soruşturması için Lyon'daki mümessilini görevlendirmişti. Sorret, "güven" istemiş, onunla ticaret yapmanın kârlı bir iş olduğunun sözünü vermişti. "Fakat biz, belli güvenceler olmadan bu işe girişmek istemiyoruz. Bu nedenle sizden, onun nakde dönebilirliği hakkında gerekli bilgileri almanızı istedik. Ayrıca ahlakî kişiliğini de soruşturunuz. Böylece ona ne kadar güvenebileceğimizi, muhataplarına karşı sadıkâne davranıp davranmadığını anlayabiliriz."⁶⁸ Bu mümessil, Sorret'nin Lyon'da tanınmadığını ve Apt'e daha yakın olun başkalarından bilgi alacağını söyledi. Pek bir şey bulamadı, bu nedenle kârlı bir alışveriş yapma ihtimaline karşın Sorret ile ticaret yapma fikrinden vazgeçildi.

Bu mektup ve bunun gibi onlarcası, başkalarına güvenirken göz önünde bulundurulan faktörleri gösteriyordu: elbette kâr isteği ve mâli güvenceler işin içindeydi ama muhatabın kişiliği ve ahlakî değerlerine de bakılıyordu. STN, satış

68 STN'den Jacques Revol'e, 27 Şubat 1781. Görünen o ki STN, satış temsilcisi Jean-François Favarger tarafından Sorret üzerine yazılan raporu unutmuştur. Favarger 8 Ağustos 1778 tarihli mektubunda Avignon'dayken Apt'ten gelen bir tüccarla buluştuğunu yazar: "qui dit n'y avoir dans sa ville de libraire qu'un nommé Sorret à qui l'on ne confie pas pour 6 livres qu'il n'en dispute la moitié, soit de mauvaise foi, soit faute de pouvoir payer." [Diyor ki onların kasabasında Sorret isminde bir kitapçı var ve insanlar ona 6'dan fazla kitap için güvenmiyor çünkü o ya kötü inançtan ya da ödeme gücünün olmamasından yarısıyla tartışır. (HA)]

temsilcisi Jean-François Favarger'ı 1778'teki *tour de France*'i sırasında karşılaştığı kitapçılardan bilgi alması için vazifelen-dirmişti. O da bu kitapçıların ödemelerini zamanında yapıp yapmadıklarının yanında saygınlıkları ve özel hayatları ile de ilgili raporlar sunmuştu.⁶⁹ Eğer müşteriler, borçlarını zamanında ödeyemezse, STN onları bir daha birlikte iş yapmama-kla tehdit ediyordu. Daha sonra eğer borçlarını ödemeyi başarırlarsa, onlara güven tazeledikleri söylenip belli bir tutara kadar ticarete devam ediliyordu.⁷⁰ STN'den de tanıdıkları hakkında raporlar gönderilmesi isteniyordu, zira karşılıklı bilgi alışverişi her yere ve her çeşit ticarete uzanıyordu.⁷¹ Bunun sonucu olarak olumlu yahut olumsuz referans mektupları, STN'nin mektuplarında önemli bir yer kaplıyordu.

Bu tip araştırmaların pek çoğu bir iki ifadeden öteye gitmiyordu, bir kısmı ise karakter çizimleri ya da "portreleri" şeklindeydi edebî deyimle. Ostervald'in Caen'deki arkadaşı Massieu de Clerval, STN'ye psikolojik portrelemeler yardımıyla "Norman hilelerini" görmeye yardımcı olmayı önerdi. Kasabanın en önde gelen kitapçısı Le Roi, "sağlam" biriydi fakat "endişeli, karar vermekte yavaş, kesin kâra inanmadan alışverişlerini tamamlamada gönülsüz, zeki bir adam." idi. Falaise'taki bir bağlantısının Gaillard adındaki yerel bir kitapçı üstüne yazdığı bir raporu iletmişti. Bu rapor, mini bir biyografi gibiydi; kiminle evlendiğini, bu evliliğin ona sağladığı mâlî getiriye ve yerel kitapçılar arasındaki saygınlığını

69 Darnton, *A Literary Tour de France*, 47-52.

70 Örneğin bkz STN'den Nicolas Gerlache'ye 18 Ocak 1776, Jean-François Malherbe'ye, 8 Haziran 1777, Jean Ranson'a 8 Mayıs 1777. Gerlache'nin STN evrakındaki dosyası marjinal bir tüccarın Metz'de nasıl kariyer inşa ettiğini gösterir. STN ile olan bütün yazışmaları, güvenin kitap ticaretinin kılcal damarlarında nasıl genişlediğini yahut daraldığını gösterir.

71 24 Temmuz 1776'da C.-C. Duvez, Nancy'de yaşayan ve Lorraine'deki altı-yedi kitapçı hakkında STN'ye rapor gönderen bir tüccar, STN'den Cenevre'de iş yapmayı planladığı bir tüccar hakkında bilgi istemişti.

(“ona tahammül edemiyorlar”) anlatıyordu⁷². STN’nin Marsilyalı kitapçı Caldesaigues hakkında edindiği rapor ise daha da ayrıntılıydı. Panckoucke ile iş yapma zamanı geldiğinde de Parisli banker Jean Frédéric Perregaux’dan tam teşekküllü bir rapor istedi. Bu işe iki muhbiri tayin etti, yalnızca Pancoucke’un yeteneklerinden ya da zenginliğinden değil, “yüreğinden” de bahsetmelerini istedi⁷³.

Birlikte incelenirse bu raporlar, bir kitapçının güvenilir görülmesi için hangi niteliklere sahip olması gerektiğini gösterir. Hâli vakti iyi olmalıdır fakat zenginlik tek başına karakter olgunluğu ya da “yürek” kadar önemli değildir. Bar-le-duc’taki bir subay, yerel kitapçı Choppin hakkında olumlu bir rapor yollamıştı: işini iyi yapıyor, saygın, iyi bir aileden evlenmiş, zengin değil ama “şeref, zenginlikten ileri gelmez.”⁷⁴ Cenevrelî bir banker de yerel bir kitapçıyı sermayesi az olmasına önerirken “Davranışları olgun ve işlerinde aktif⁷⁵” demişti. “Olgun davranışlar”ı oluşturan parçalar, Dijon’daki bir kitapçı hakkında bir kargo görevlisinden gelen raporda açıkça anlatılır: her zaman senetlerini vaktinde öder, ayağını yorganına göre uzatır ve “kendi evinde yaşar, kendi sermayesi vardır, yerel ölçekte sözünün eri olarak bilinir, duyarlıdır, tutumludur, çalışmayı sever.”⁷⁶ STN, ticaretini Lorraine’ye uzatmaya karar verdiğinde bu

72 Clerval’dan STN’ye, 5 Eylül, 1777 ve 17 Aralık, 1780.

73 Perregaux’dan STN’ye, 19 Şubat 1777. 28 Şubat tarihli bir mektupta Perregaux, soruşturmasının sonucunu o sırada Paris’te bulunan Ostervald ve Bosset’ye şifahen ilettiğini belirtir. Panckoucke’un “facultés”inden bahsederken Perregaux, onun emlakını ve genel servetini kasteder. Dictionnaire de l’Académie française’in 1762 edisyonuna göre, “facultés” çoğul olduğunda “les biens de chaque particulier.” [her bir bireyin mal varlığı] anlamına gelir. Caldesaigues üzerine uzun bir rapor 27 Haziran 1777 tarihli, STN’nin Lyon’daki kargo mümessili Claudet’den gelen mektupta mevcuttur. Caldesaigues’in kariyeri için bkz: Darnton, *A Literary Tour de France*, 147–151.

74 Volland’dan STN’ye, 23 Temmuz, 1780.

75 Daniel Argand’dan STN’ye, 15 Eylül, 1779.

76 Veuve Rameau et fils’ten STN’ye, 12 Ağustos, 1784.

yörenin kitapçıları hakkında muhataplarından bilgi istemişti. Nancy’de ticaret yapan C. C. Duvez, kendi muhbirlerine başvurmuş ve bir dizi kısa, kaba değerlendirme yollamıştı: “Pek de sağlam bir ünü yok”, “Hiçbir zaman düzgün bir adam olmadı,” “iyi davranışlı, genç bir adam.”

Bu raporlar, STN’nin diğer muhatapları tarafından da onaylanmıştı.⁷⁷ Bireysel bağlantılar üzerinden edinilen bilgiler temel alınsa da bu raporlar genel uzlaşmayı gösteriyordu. Nancy, Lunéville, Metz gibi yerlerde kitapçılar ve esnaf birbirini tanırdı. Birisi borcunu ödeyemezse ya da tavernada para saçarsa bunun dedikodusu hemen yayılırdı. İyi bir ünün zahmet çekerek kazanılması gerekiyordu fakat bir kez kazanıldıktan sonra kişiye çok avantaj sağlıyordu. Lunéville’den Marie Audéart, feci bir yangından sonra borçlarını ödeyemez hâle gelince bile insanların ona olan itimatından bir şey yitirmemişti: “Ahlakına ve namusuna gelirse, bu konularda lekesizdir ve kamoyu (“la voix publique”) ondan yanadır.”⁷⁸ Kişiye özgü ve bireysel olmak yerine bu raporlar ortak değerler çerçevesinde toplumsal yargıları gösterir. Bunlardan onlarcasını inceledikten sonra ideal tipi bulmak mümkündür. Yayıncılar müşterilerinde üç şey aramıştır: “sağlamlık” (güçlü bir mâli temelinin olması, borçlarını vaktinde ödeyebilmesi), “ahlak” (düzgün davranışlar, özellikle de çalışkanlık) ve honnêteté (güvenilirlik, dürüstlük)⁷⁹. Bu özellikler yayıncılar tarafından ve muh-

77 Özellikle Nancy’deki kargo mümessili Louis Antoine ve Lunéville’deki avukat C. P. Hugard’ın dosyalarına bakınız.

78 C. P. Hugard’dan STN’ye, 31 Mart, 1778. Plombières’teki yoğun spa sezonunda Madam Audéart, yangında yok olan bir butikten edindiği kitapları satmıştır. STN’deki dosyası kitap ticaretinin ince uçları hakkında bilgilerle doludur.

79 “Honnête homme” prototipi on yedinci asır edebiyatında, aristokratik çevrelerdeki kibarlık ve inceliği çağrıştıran bir şekilde kullanılmaya başlanmıştı. Bkz: John Lough, *An Introduction to Seventeenth Century France* (New York, 1966), 225–229. STN’nin ticarî yazışmalarında bu kavram, güvenilir ve dürüst tüccarları işaret eder. 1762 tarihli Dictionnaire de l’Académie française

olmak, basılacak kitapları seçmek kadar önemliydi. Bir yayıncı başkasının stoğundan hangi kitapları alacağını, nasıl kârlı alış-veriş yapacağını bilmeliydi.⁸¹ Eğer muhataplarından iyi bilgi alabilirse takasla aldığı eseri nakit paraya satarak kâr edebilirdi.⁸² Yayıncılar genellikle takas pazarlığı yapmaya, eseri basılacak yazarları seçip bu eserleri pazarlamaya ayırdıkları zaman kadar zaman ayırırlardı. Yine de takas ticareti kitap tarihi incelemelerinde hak ettiği yeri bulamamıştır, daha büyük bir önemi hak eder. Takas ticareti, strateji üretirken göz önünde bulundurulan en önemli öğelerdendi ve yayıncıların kendilerini dolandırıcılıktan korurken kâr etme çabalarının odağındaydı.

Takas ticareti, hile konusunda yeni imkânlar sağlıyordu. Taraflardan biri genelde çok satacak eserini saklardı. Eğer çok satan eserlerinden birini takas ticaretinde kullanacağını söylemişse anlaşmadan sonra elindeki malları bitirdiğini söyleyip kendisi adına satmaya devam ederdi. Takas konusunda anlaşıp gönderiyi geciktirebilirdi de; böylelikle elde ettiği kitapları,

81 Akıllıca yapılan takaslar, büyük vurgunlar sağlayabiliyordu. Temmuz 1773'te Montpellierli önemli bir kitapçı olan Isaac-Pierre Rigaud STN'den Raynal'ın *Histoire philosophique*'inin yirmi kopyasını sipariş etmişti. STN'nin stoğunda bu kitaplar yoktu, fakat Lyon'daki Joseph Grabit'te olduğunu biliyordu. Bu nedenle bir takas ayarladı ve Lyon'daki kargo mümessili Claudet frères aracılığıyla bu kitapları teslim alıp Rigaud'a yolladı. Rigaud'dan kitapların tam parasını aldığı gibi üstüne sanki kargolar Neuchâtel'den geliyormuş gibi masraf aldı. Başka bir vurgun için bkz: Darnton, *A Literary Tour de France*, 96–99. 10 Haziran 1773 tarihli, Lyonlu yayıncı Joseph Duplainé yönelik bir mektupta STN onun kitapları göndermesindeki gecikmeden şikayetçi olmuştur: "Ce retard nous cause du dommage, et nous avons quelque raison de nous plaindre de cette espèce de défiance qui vous a fait différer l'expédition jusqu'à ce que vous ayez été nanti de nos articles." [Bu gecikme zarara sebep olabilir ve biz, sizler ürünlerimiz hakkında müsterih olana kadar kargoyu ertelemenize neden olan bu tür güvensizlikler hakkında şikayetçi olmak için kimi sebeplere sahibiz. (HA)]

82 Eylül 1772'de STN, takas yoluyla 180 L. değerinde elli adet *Recherches sur les Américains* kopyasını Cleves'teki Baerstecher'den edinmiş ve bunları Chénou'x'taki Lunéville'e 257 L. 3 sou karşılığında satmıştır. Muhasabe defterindeki giri için bkz: Brouillard A, ms.1033, 290.

kendi kitapları muhatabına ulaşmadan pazarlayabilirdi.⁸³ Korsan yayıncılar genellikle aynı kitapları aynı pazarlara tedarik ettiklerinden satışlardaki birkaç günlük oynamalar bile çok önemli oluyordu. En önemlisi kitapların değerleri arasındaki farktan dolayı kâr etmenin sonsuz yolu vardı; yalnızca satış güçleri açısından değil, fiziksel özellik bakımından da fark oluyordu kitaplar arasında. “Liège usulü”⁸⁴ yapılan takaslarda taraflar karşılıklı olarak yaprak değiş tokuşu yapar, *comp-tes d’échanges* tutarak birbirlerinden yaprak cinsinden borç ve alacaklarını yazarlardı. Franche-Comté cinsinden vasat bir kâğıda kelime arası uzun boşluklar bırakarak geniş satır aralıklı basılan octavo bir cilt, yüksek kaliteli Auvergne cinsinden kâğıda dar kelime aralığıyla basılan bir octavo ciltten çok daha az maliyetliydi. Bu nedenle iki taraf arasındaki takas, mutlaka eşitsizlik içerecekti.

Daha önce de belirtildiği gibi kâğıt, üretim masraflarının en büyük bölümünü oluşturunuyordu; kâğıtların boyutları ve kalitesi takasta çok fark yaratıyordu.⁸⁵ Takas hesapları genellikle

83 STN, Avignon’dan Jacques Garrigan ile ilk takaslarını ayarladığında onun gönderimlerini geciktirerek kendi satışlarına zarar vereceğinden endişe etmişti. Lyon’daki kargo mümessilleri Jacques Revol, Garrigan’ın dalavere çevirmeye yatkın olduğunu söylemiş ve STN’nin gönderimlerini Garrigan’ın kiler gelene kadar göndermemişti. STN’den Revol’a 29 Kasım 1780 ve Revol’dan STN’ye 19 Aralık 1780 tarihli mektupları. Takasdaki gecikmelerden doğan “*méfiance*” konusunda bkz Gabriel Regnault’tan STN’ye 24 Eylül 1773.

84 Jean-Marie Bruyset’den STN’ye, 20 Mayıs, 1774. STN’ye yazdığı 20 Şubat 1777 tarihli mektupta, Jean-François de Los Rios yaprak üzerinden yapılan takas sistemi hakkında şöyle der: “vous suivez exactement la manière et l’usage du prudent Bassompierre de Liège.”

85 Yaprak boyutları hakkına bkz: Philip Gaskell, *A New Introduction to Bibliography* (Oxford University Press, New York, 1972), 66–77. Marsilya’daki en büyük yayıncı Jean Mossy, STN ile takas ticareti pazarlıklarını açarken STN’nin St. Augustin (İngilizler buna “english” diyordu) yazı tipini kullanması hakkında endişelenmişti. Bu yazı tipi kâğıtta çok yer kaplıyordu fakat Mossy’nin asıl endişesi kâğıt konusundaydı: “Votre papier, est-il grand? Est-ce du papier bâlard de la grandeur de celui d’Auvergne, ou bien est-ce du papier messel ou couronne? Est-ce blanc et collé?” [Kağıdınız geniş mi? Auvergne’den gelen

“ufak” ve “büyük” yapraklar üzerinden tutulurdu. Bunlar genellikle yılsonunda hesaplar kapatılırken bunların hepsi *petites feuilles*’ye (standart ufak kâğıtlar) çevrilirdi. Bu çeviri oranı pazarlıkta önemli hususlardan biri olurdu, genellikle iki büyük yaprak, üç küçük yaprağa denk tutulurdu. İki hesap arasındaki denge belirlenince eline daha fazla yaprak geçmiş olan taraf borcunu üç, altı ya da on iki ay içinde tahsil edilecek senetlerle öderdi. İşin bu noktasında da pazarlıklar devreye girerdi. Kötü niyetli taraflar bazen senetlerini zamanında ödemez ya da daha az ödemek için bahaneler uydururlardı: yapraklar kayıp, yanlış basılmış, gönderim sırasında zedelenmiş vs. Bunların hepsi, nakit olarak ödeme yapmaktan kaçınmak isteyen, “borcuna sadık olmayan” kişilerin işleriydi. Bu belirsizlikler, kitapların toptan satış fiyatı belirlenirken de yaşanıyordu. STN ve diğer yayıncılar standart olarak yaprak başına 1 sou fiyatını belirlemişlerdi fakat bu kitapları, yayıncıları tarafından yaprak sayısına bakılmaksızın potansiyel piyasa değerine göre fiyatları belirlenmiş kitaplarla takas ediyorlardı. Nakdî değer üzerinden yapılan takaslar, yaprak üzerinden yapılan takaslara göre daha fazla anlaşmazlığa yol açıyor ve genelde iyi netice vermiyordu.⁸⁶

kağıt büyüklüğünde mi yoksa messel veya couronne mu? Beyaz ve tutkallı mı? (HA)] Mossy’den STN’ye, 30 Haziran, 1773. Benzer ifadeler için Mossy’nin 21 Temmuz 1775 ve 5 Eylül 1782 tarihli mektuplarına bakılabilir.

- 86 Lyon’un önde gelen yayıncı-basımcılarından Jean-Marie Bruyset’in STN ile olan ilişkisinde, takas ticaretindeki fiyatlandırma sorunu açıkça görünür. İki taraf da takasa dayalı ilişkiler geliştirmeye meyyaldi. Fakat Bruyset “à la manière de Liège,” takas yapamayacağını zira onun üretim maliyetlerinin STN’den üçte bir daha fazla olduğunu, Fransâda kâğıdın daha pahalı olduğunu ve yazarlara çok para ödediğini yazmıştı. Üstelik onun sayfalarındaki yazı karakterleri genelde daha kalındı, o petit romain ya da 10 puntoluk harf kullanırken STN, St. Augustin ya da english kullanıyordu. Fiyatları da “relatif à la consommation.” olarak ayarlamıştı. STN, toptan satış fiyatına takas ticaretini kabul etti fakat eğer fiyatlar artarsa olacak kayıplardan kaçınmak istiyordu. Birkaç takas gerçekleşse de iki taraf da birbirini fazla fiyat çekmekle suçlayan bu iş yarım kaldı. Bruyset, 21 Mart 1776’da bunu şöyle ifade etti: “L’un des deux contractants est toujours la dupe de l’autre,”

STN, uzaktaki birkaç yayıncıyla da, özellikle Avignon, Mastricht, Brüksel ve Lyon, takas ticaretine girişmiş olsalar da takas ticaretini büyük ölçüde İsviçre'deki yayıncılarla gerçekleştiriyorlardı. Gönderim ücretleri, Amsterdam ya da Liège'den⁸⁷ yayıncılarla takas ticaretine girişmeyi verimsiz kılıyordu. İsviçreli yayıncılarla yapılan takaslar ise network inşa etmeye yönelik genel stratejiye uygundu. Bu durum, özellikle İsviçre'deki Fransızca kitap üretiminin Hollanda'yı geçtiği on sekizinci asrın ikinci yarısında bârizdi.⁸⁸ Batı İsviçre'deki düşük nakliye giderleri takas ticaretini masrafsız kılıyordu.

Aynı şekilde önemli olan bir başka husus da akrabalar, arkadaşlar ve iş arkadaşları arasındaki bağlantılar sayesinde İsviçrelilerin birbirlerinin işleri hakkında malumat sahibi olmasıydı. Özel hayatları hakkında olduğu kadar iş hayatlarının ne durumda olduğunu da biliyorlardı. Tabii ki birbirleriyle rekabet ediyorlar, zaman zaman kapışıyorlardı fakat ortak çıkarlar her zaman ticarî rekabetlerin üstündeydi, birbirleriyle o kadar çok kitap değiş tokuşu yapmışlardı ki stokları büyük oranda aynı kitaplardan oluşuyordu. Katalogları

87 Liège'in en önemli yayıncısı Clément Plomteux'nün 18 Ağustos 1780 tarihli mektubunda ifade ettiğine göre Liège ve İsviçre arasındaki mesafe, takas ticaretini kârlı kılamayacak kadar uzundu: "Les frais de voiture absorberaient tous les bénéfices que pourrait offrir l'échange de nos livres." [Taşıma masrafları kitaplarımızın getirebileceği bütün gelirleri yutacaktı. (HA)]

88 İsviçre'de yayıncılığın yükselişini Hollanda'ya nazaran okuma için bkz: *Histoire de l'édition française 2* (Promodis, Paris, 1984), 302. Kitap üretimi konusunda somut, karşılaştırmalı bir istatistik yoktur. 1781 tarihli *Almanach de la librairie*'e göre (Librairie Pierre-M. Gason yeniden baskı, Aubel, Belçika, 1984, Jerroom Vercruysse, ed.), Amsterdam'da 16, Cenevre'de 19 kitapçı vardı. Hollanda'da otuz dört şehirde 109 kitapçı varken İsviçre'de on iki şehirde 61 kitapçı vardı. Vercruysse, *Almanach*'ın önsözünde haklı olarak meselenin varsayımsal doğasına vurgu yapar. Ayrıca bkz: Giles Barber, "Pendered Abroad: A View of the Late Eighteenth-Century Book Trade in Europe," *Studies in the Book Trade in Honour of Graham Pollard* (Oxford Bibliographical Society, Oxford, 1975), 231-277; ve Giles Barber, "The Cramers of Geneva and Their Trade in Europe between 1755 and 1766," *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century* 30 (1964), 377-413.

birbirlerine benziyordu ve çok hacimliydi: Lozanlı yayıncı Jules-Henri Pott'un 1772 tarihli kataloğu 128 sayfaya ulaşıyordu. Bazı kitapçılar gecikme ve el konulma risklerini azaltmak için aynı kitabı farklı İsviçreli yayıncılardan sipariş verirdi. Müttefik yayıncılar birbirlerinin üretimlerini o kadar yakından takip ediyorlardı ki bazen daha kitaplar piyasaya çıkmadan kendi kataloglarında yer vermiş oluyorlardı. Stok ve pazarlama konusundaki iş birliği, Konfederasyon'da en yüksek derecesine erişmişti ama ittifaklar her yerdeydi, takas ticaretiyle sağlamlaşmıştı.

İki örnek, STN'nin Lozanlı François Grasset ve Maastrichtli Jean-Edmé Dufour ile ilişkisi, ittifakların nasıl oluştuğunu, birlikte engeller aşıldıkça kademeli olarak karşılıklı güvenin nasıl tesis edildiğini gösterir. Küçük kardeşi Gabriel gibi Grasset de Cenevre'deki Cramer yayınevinde kâtip olarak çalışmıştı.⁸⁹ 1766'da adı bilinmeyen bazı bağlantılar sayesinde Lozan'da kendi işletmesini kurdu. STN ile ilk takasları iki taraf için faydalıydı, Grasset bu durumu "Bir elin nesi var, iki elin sesi var." diye özetlemişti.⁹⁰ Temmuz 1772'deki ilk hesap kesiminde Grasset, STN aleyhine yapılan beş yüz yapraklık bir hesap hatasını düzeltti. Ocak 1773'te STN'ye toplamda 32.362,5 yaprak tedarik etmişti. 1786'ya kadar yalnızca ufak tefek şikâyetlerle takas ticaretine devam ettiler.⁹¹

89 Takip edenler STN arşivlerinde en çok yer kaplayan (421 mektup) Grasset'nin dosyasından yola çıkarak derlenmiştir. Grasset'nin kariyeri için bkz: *Dictionnaire des journalistes 1600–1789*, Jean Sgard, ed., vol. 1 (Voltaire Foundation, Oxford, 1999), 358–359; ve Silvio Corsini, "Imprimeurs, libraires, et éditeurs à Lausanne au siècle des Lumières," *Le Livre à Lausanne: Cinq siècles d'édition et d'imprimerie 1493–1993*, Silvio Corsini, ed. (Payot, Lausanne, 1993), 51–53 ve 61.

90 Grasset'den STN'ye, 11 Ekim, 1771.

91 7 Kasım 1783'te Grasset, STN'nin *Cécilia ou Mémoires d'une héritière* edisyonunu takasta kullanmaktan kaçındığından şikâyet etmişti. STN'nin Mercier'in *Mon bonnet de nuit*'deki yaprak sayılarını da şişirdiğini söylüyordu. Bu tartışmaları kısa sürede kapattılar fakat Grasset'nin 21 Aralık 1781'de

Neuchâtel ve Lozan arasında balyalar gidip gelirken iki yayınevi arasındaki karşılıklı itimat da büyüdü. Basmayı düşündükleri eserler hakkında ya da rakiplerinin korsan baskı projeleri hakkında birbirlerini bilgilendirdiler. İki yayınevi de birbirine önsipariş veriyor, bunlar yüz – beş yüz kopya arasında oluyordu. Bunların çetelesi *comptes d'échanges*'de tutuluyordu. Grasset'nin baskı makineleri onun Cornelius de Pauw'a ait *Recherches philosophiques sur les Américains*'ini basmasını engelleyecek kadar meşgul olduğunda STN'nin bu eseri basmasını, kendisinin de takas yoluyla yüz kopya almasını önerdi. STN bir İncil baskısının iki yüz kopyasının künye sayfasına Grasset'nin adını ve adresini yazmıştı, Grasset böylece bunları kendi üretimi gibi pazarlayabilecekti. Aralarındaki ittifakı “dostluk bağlarıyla bir araya gelen yayınevleri” olarak tanımlıyorlardı. Bu karşılıklı itimat, Grasset'nin Ağustos 1789'daki vefatına kadar sürdü. STN, onun François Grasset et Compaigne'deki halefine yazdığı mektupta “Sevgili kadim dostumuz Mösyö François Grasset'yi sonsuza kadar özleyeceğiz.” diyordu.

STN'nin Dufour ile takasları ise zaman zaman tümseklere takılıyordu. Zira iki taraf da çok satan kitaplarını muhababına açmak yerine kendine saklıyordu (buna *réserve* deniyordu). Fakat Bosset'nin Eylül 1779'daki ziyaretinden sonra araları düzeldi. Ağustos 1781'de bir anlaşma imzalayıp takaslarını genişletme, hiçbir kitabı geride tutmama kararı aldılar. Birbirlerini planladıkları korsan baskılar hakkında uyardılar, yayın imkânları ve ortak baskılar hususunda fikir alışverişinde bulundular. Bu ilişki, 1788'de STN yayın faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu durdurana kadar sürdü. O zamana kadar

yazdığına göre Fauche ile takası mahalle kavgasına dönmüştü: “[Fauche] nous a bassement trompés, dupés et fait turlupiner par son gendre.” [(Fauche) Bizi damadıyla birlikte adi bir şekilde kandırdı, aldattı ve aptal yerine koydu. (HA)]

iki yayınevi binlerce yaprak değiş tokuş etmiş ve *ami* olmuşlardı. *Ami* sözcüğünün yayıncılık sektöründe ayrı bir mânâsı vardı.⁹² Kişisel dostlukları anlatmanın yanında firmalar arasındaki ilişkiler için de kullanılabilirdi. Grasset'nin özetlediği üzere kendi teşebbüsü ile STN *maisons amies* idi. Bu çeşit bir dostluk, güvenin en üst derecesini gösteriyordu. Bu kelimenin yayıncı lügatında zıddı, *méfiance* idi ve ticarî ilişkiler kurmanın imkânsızlığını gösteriyordu.⁹³ STN'nin Brüksel'deki Jean-Louis de Boubers ile ilişkisi, güvenin yitimi ile bunun bir örneğini teşkil eder.

Üçüncü bölümde anlatıldığı üzere Boubers STN'nin *Système de la nature* baskısında iş birliği yapmıştır. Bu ortak teşebbüs, birkaç yıllığına takas ticareti yapılmasına ve nihayetinde bu ticaretin kavga ile son bulmasına neden olmuştur. STN, Boubers'ten aldığı kitapların kalitesinden şikâyetçi olunca şöyle bir karşılık almıştı: “Ben size saf altından eserler veriyorum, sizse bana depomda uzun süre bekleyen *drogueler* veriyorsunuz.” Hesap defterlerinde 21.866,5 yaprak geriye düşünce STN'den gelen protestolara benzer bir şekilde, hakaretâmiz bir üslupla yanıt vermişti: “Mektuplarınızda sanki dünyadaki tek dürüst kimse sizmişsiniz gibi bir hava var, sizin dürüst olup olmamanız beni alakadar etmiyor.”⁹⁴ STN, Boubers'in borcunu hiçbir zaman tahsil edemedi zira Boubers, 1783 yılında 300 bin L. tutarında bir borçla

92 Örneğin 25 Haziran 1770'de Meuron frères STN'yi temin etti: “Avec des amis on fait tout.” [Arkadaşlarla, bir insan her şeyi başarabilir. (HA)]

93 Lyon'da karanlık bir yayıncı olan Gabriel Regnault, 23 Eylül 1773 tarihli mektubunda STN'yi “rendre méfiance pour méfiance.” istemediği konusunda temin eder. STN, takasta dalavareden şikâyet etmiş ve sonunda onunla takas yapmayı bırakmıştı.

94 Boubers'ten STN'ye 4 Ekim, 1771; 20 Aralık, 1772; ve 17 Mayıs, 1776. Boubers'ten borcunu tahsil etmeye çalışan Brükselli tüccar Charles Triponetti, STN'yi 25 Şubat, 1774 tarihli mektubunda uyarır: “Je prévois qu'il cherchera des chicanes dont il n'est pas mal endoctriné.” [Onun talimli olduğu küçük hilelerin bir yolunu bulmaya çalışacağını öngörüyorum. (HA)]

iflas etti, tutuklanmaktan kaçmak için tam zamanında Brüksel'den firar etti.⁹⁵

Boubers'in çöküşü bilhassa dramatik olsa da genel bir gidişatı gözler önüne seriyordu. Kitap ticaretinde her yerde iflaslar oluyordu. 1770'li yıllarında ortalarında piyasalar tıkanmaya başlamıştı, 1783'e gelindiğinde yeni kurulan *société typographique*ler piyasaya daha fazla kitap sürüyordu ve bu kitaplar birbirlerinin aynılarıydı, piyasa artık bu kadar ürünü sindiremiyordu. Rouen'deki Machuel gibi tecrübeli yayıncı-kitapçılar, vaziyetin felakete gittiğini görüyorlardı: "Bu asırda ne kadar insan tanınabilirse" diye yazmıştı, "%50'den fazlasını çeşitli iflaslarla kaybettim ve bu yirmi yıllık yazışmalardan sonradır. İnsanlar son on yılda öyle değişti ki, ticaret öyle farklı yollardan yürüyor ki artık insan ne yapacağını bilemiyor."⁹⁶ Bozulan piyasa koşullarına karşı STN, güven şemsiyesini genişletmek zorunda kaldı; marjinal kitapçılara, güvenilmez çerçilere, yasanın dışında ticaret yapan bireylere... Muhatapları, STN'yi risk aldığı ve güvenilmez müşterilerle çalıştığı yönünde uyarıyordu.⁹⁷ Fakat o kadar büyük bir borç yükü altındaydı ki satışlarını artırma baskısından kurtulamıyordu.

95 Boubers, Raynal'ın *Histoire philosophique*'in edisyonlarından birini basmıştı ve Brüksel'deki Delahaye & Cie. ile buna eşlik edecek bir atlas basmaya niyetlilerdi. Bkz Delahaye'den STN'ye 2 Ocak 1783.

96 Machuel'den STN'ye, 6 Kasım, 1775.

97 Pierre Godefroy, Ostervald'ın güvenilir adamı ve Lyonlu bir tüccar, Rouen'in önde gelen kitapçılarından Machuel'den aldığı tavsiyeyi iletir: "Il me paraît n'être pas d'avis que vous étendiez votre confiance sur les libraires de bourgs et petites villes tels que Les Andelys et Forges. Tous ces gens-là, qui sont de vrais colporteurs, ne sont nullement bons; et on court avec eux les plus grands risques. Je suis aussi de cette opinion. . . . En général depuis dix ans, tout colporteur est devenu très douteux." [Bana görünmektedir ki o Les Andelys ve Forges gibi küçük kaba ve köylerdeki kitapçılara güvenmemeniz gerektiği kanaatindedir. Bu hakikatte dini kitapçılık yapan insanlar hiç de güvenilir değildir; onlarla yapılacak işlerde büyük bir risk vardır. Ben de aynı kanaatteyim... Umumiyetle, geçmiş on yılı aşkın bir süre boyunca, tüm kitapçılar pek şüpheli bir hâle gelmiştir. (HA)]

Nelere maruz kaldığının da farkında değildi. Kendi iş planını değiştirmek yerine kitapçıları suçlamaya başladı. Bunlar, her yerde “ahlaksız bir cins”, “sapık bir cins”di fakat Fransa’da özellikle böyleydi: “Fransa’daki kitapçıların ne ilkesi var ne imanı. Neyin ahlaklı olup neyin olmadığını bile anlayamıyorlar.”⁹⁸ STN’nin networkünü bir arada tutan güven bağları artık yoktu, STN de 1783 sonunda iflas etti.

STN’nin iflası daha sonra incelenecektir. Kendi tarihine has özellikler taşır, bununla birlikte korsan yayıncılığın temelinde yer alan itimat oyunlarının da hatalarını gözler önüne serer. Korsan yayıncılar, bu ticaretin parçalayıcı güçlerine direnecek networkler kurmaya çalışmışlardı. Kitap dünyasının her yöresinde muhataplar bulup edebiyatın arz – talebi, siyasî ve mâli koşullar, nereye güven ve sermaye emanet edileceği gibi konularda bilgi veriyordu. Yazışmalara dikkat etmek bir korsan yayıncının dolandırıcıların tuzaklarına düşmeden yoluna devam etmesini sağlayabilirdi fakat ticaretin altında yatan güçlere karşı koymak imkânsızdı. Bu kitabın son bölümünün de göstereceği üzere bu güçler, Bereketli Hilâl boyunca fesat saçmıştı. Burada üstünde durulması gereken husus, korsan yayıncılığın ruhunun zehirlenmesidir. İşletmeler yeraltına kaydıkça, korsan yayıncılar kendi isteklerini, hayallerini kaybettiler. Ancién Regime’in sonunda korsan yayıncılık, piyasayı ucuz kitaba boğmuştu ve Balzac’tan önce Balzac’ın bir dünya kurmuştu.

98 STN’den Don Alphonse, marquis de Longhi’ye, 12 Şubat, 1787; Ostervald ve Bosset’den STN’ye, 15 Şubat, 1780.

10. Paris'teki Adamımız

KORSAN YAYINCILIK HER ŞEYDEN ÖNCE BİR PAZAR YARIŞIYDI. Pazara malını ilk süren olabilmek için hangi kitapların çıktığından ve hangilerinin sattığından haberdar olmak elzemdi. Edebiyat dünyasının genel gidişatı da takip edilmeliydi. Bütün malumat, Paris'ten yani cihanın merkezinden geliyordu. Paris'ten uzakta yaşayan yayıncılar bu nedenle bilgi akışını sağlamak, ortaya çıkacak pürüzleri halletmek için mümessiller tutuyorlardı. Her zaman yapılacak tahsilatlar, kurtarılacak kargolar, tavlanacak hükümet görevlileri vardı. Ayrıca yazarlarla bağlantı kurmak da gerekebiliyordu; eğer uygun fiyata elyazması alabilirlerse korsan yayıncılar bazen orijinal eserler de basabiliyorlardı.

Yedinci bölümde açıklandığı gibi, bu işlevler o kadar önemliydi ki İsviçreli yayıncıların kurduğu Konfederasyon, üç yayınevinin de işlerini yapacak Parisli bir mümessil tutma kararı almıştı. “Homme de confiance” olarak bilinen STN mümessili, muhataplarla kurulan bağlarda önemli bir halkayı teşkil ediyordu. STN yıllarca doğru adamı aramış, aday üstüne aday değerlendirmişti zira bu iş için yetenek ve bağlantıların nadir bulunan bir birleşimi gerekiyordu. Bazen piyasaya çıkan kitaplar hakkında edebî kritikler gibi yorumlar yapabilen birilerini buluyorlardı. Böyle olduğunda elde edilen bilgi paha biçilemezdi fakat her zaman bir şeyler ters gidiyordu.

STN'nin mümessil olarak işe almaya niyetlendiği ilk Parislilerden biri Académie des Sciences üyesi agronomist François

de Rozier'di.¹ *Journal de physique* editörü olarak STN'nin yeni editör Henri-David de Chaillet ile büyümeye çalışan mecmuası *Journal helvétique*'e abonelik kazanmasında ve Fransız pazarında tutunmasında seve seve yardımcı oluyordu. Fakat de Rozier sözgelimi matbaacılara rüşvet verip STN'nin daha hızlı korsan baskı yapabilmesi için basılı sayfaları kitap yayımlanmadan almak gibi işin pis taraflarını sevmiyordu. Bu nedenle arkadaşı olan oyun yazarı Harny de Guerville'i kendi yerine önerdi. De Guerville, STN'ye mektup yazarak üç ana işlev üzerine yoğunlaşacağını dile getirdi. Yeni kitaplardan en iyilerini satın alıp Neuchâtel'e yollamak, her nüshayı eleştirel olarak değerlendirmek, *Journal helvétique* için elyazması şiirler ve diğer materyaller bulmak. Harny bunun yanında *Journal helvétique* için abonelik ücretlerini tahsil etmeyi ve başka hizmetler vermeyi de önerdi. Karşılığında yılda 600 L. istiyordu.

Ostervald bu teklifi reddetti. Muhtemelen ücreti çok yüksek bulmuştu, bunun yerine *Journal helvétique* için makale gönderen Parisli yazarlar arasından birini devşirmeye çalıştı. Bunlardan biri olan Daudet de Jossan, Harny kadar bağlantılı olmakla birlikte ona kıyasla daha mütevazı bir ücret istiyordu.² Gerçekten de Daudet, Rousseau ile görüşebileceğini ve STN'ye destek isteyebileceğini iddia etti. Ostervald ona bu olasılığı koalamasını tembihledi fakat Rousseau, onunla görüşmeyi reddetti. Daudet, "Edebiyatla ilgili hiçbir şey duymak, Neuchâtelli beyefendiler ile hiçbir şey yapmak istemiyor." diye durumu özetledi. *Journal helvétique* hakkında yazışırken ve denk geldikçe korsan yayın için *nouveauté* yollarken Daudet yavaş yavaş edebî danışman rolünü de üstlenmişti. STN'yi Aydınlanma'nın *Système de la nature* gibi en radikal eserlerini,

1 STN'nin Paris muhatapları hakkındaki bu ifadeler, onların STN arşivlerinde isimlerine göre tasnif edilmiş dosyaları üzerine kurulmuştur.

2 Daudet bazen "comte de Lambergen" şeklindeki mahlasını kullanıyordu bu nedenle STN ile yazışması iki farklı dosyada, ms. 1139 ve ms. 1173'te yer alır.

hatta Amsterdam'daki Marc-Michel Rey'in yaptığı gibi orijinal eserleri basmaya ikna etmeye çalışıyordu: "Onun uçsuz bucaksız servetine bakınız. *Le Despotisme* ona 10.000 L'den fazla kazandırdı ve bu eser için yalnızca 50 Louis (1.200 L.) ödediğini biliyorum." Daudet bazı ılımlı eserler önermiş olsa da genellikle en skandal eserleri yeğliyordu. Bir kitap için yakılmaktan daha iyi bir reklam yoktu ona göre.³ Bununla birlikte gördüğümüz üzere STN, *livres philosophiques* konusunda sivrilmek istemiyordu ve Daudet'nin kitap zevki, STN'nin mümessili olmasını engelleyecek kadar aşırılıkçıydı.

Journal helvétique'e katkıda bulunan bir başka isim olan M.-A. Laus de Boissy de 1780'de STN'nin edebî temsilcisi olmaya heves etmişti. O da Aydınlanma literatürüne tutkundu. *Journal helvétique*'in dindar tonu (Chaillet keskin bir eleştirmen olsa da iyi bir Protestan'dı) ona kalırsa bu derginin Paris'te taşralı olarak görülmesine neden oluyordu. Şöyle yazmıştı:

- 3 Daudet'den STN'ye 28 Ağustos 1770: "Vous savez que la prohibition est un furieux attrait dans notre capitale et qu'un livre qui vaut 3 L. chez vous en vaut 6 et 9 ici. On vient de décerner les honneurs du fagot à quelques uns; cela a augmenté sur le champ d'un tiers leur valeur numérique." [Bildiğiniz üzere yasaklanmış şeyler ülkemizde önemli bir çekim gücüne sahiptir; sizde 3 Livre'e mal olan bir kitap burada 6 ve 9'a mal oluyor. Kimileri "fagot onuru" (fagot, muhtemelen İtalyanca *fagotto* kelimesinden gelmektedir ve "çubuklar demeti" anlamındadır. Vulgar Latincedeki *facus*, klasik Latincedeki *fascis*'ten gelmiş olmalıdır. Fransızcada ve İngilizcede 13. Yüzyılın sonlarına doğru görülmüş bir kelimedir. Bilhassa Avrupa'da zındıkların yakılması için kullanılmıştır. İngilizcedeki *fire and faggot* ifadesi "kâfirin cezalandırılması" anlamında kullanılırdı. Din değiştiren kâfirlerin elbiseleri üzerine bir amblem ve hak ettikleri şeylerin bir hatırası olarak süslü bir faggot giyindirilirdi. Bkz. <https://www.etymonline.com/word/fagot>. Bu kelime daha sonraları bilhassa yaşlı kadınları küçümsemek ve nihayetinde homoseksüel veya efemine erkekleri ifade etmek için kullanılır olmuştur.) ile ödüllendirilmiştir; bu durum onların sayısal değerlerini anında 3'e katlıyorlar. (HA)] 15 Şubat, 1771, Daudet, STN'ye *Journal helvétique*'i daha radikal yapması tavsiyesinde bulundu: "Tâchez de rendre vos articles bien intéressants; rendez compte de tous les livres défendus." [Makalelerini oldukça ilginç bir hâle getirmeye çalış; bütün yasaklı kitapları gözden geçir. (HA)]

“Tanrı’ya inanmak çok iyi bir şey, hele ki İsviçre’de; fakat bu pek de ilgi çekici durmuyor. Mecmuanız yalnızca felsefi bir dokunuş kazanırsa başarılı olabilir.” STN’de kitap bastırmaları için yazarları ikna etmeye söz vermiş olsa da onu bir edebiyat izcisi yapacak mizaçtan ve tecrübeden yoksundu. STN daha sonra Laus’un sekreteri, gölgede kalmış bir yazar olan Thiriot ile şansını denedi. *Journal helvétique* için abonelik ücretlerini tahsil etmeyi teklif etti, STN’ye korsan baskı yapması için birkaç kitap gönderdi, kaçakçılık operasyonlarına yardım etmek için kısa süreli bir denemesi oldu ve çeşitli ayak işlerini yaptı. Bununla birlikte polisle başını belaya sokmaktan çok çekiniyordu ve kitap ticaretinin iç dünyası hakkında bilgisi kısıtlıydı. Ostervald, tecrübeli *bouquiniste* Vallat la Chappelle’in şahsında daha iyi bir aday bulduğunu düşündü. Fakat STN’den teklif mektubu gelince, Vallat görünüşe göre polisle arasını düzelterip kendi işinde avantaj sağlamak için bunu polise teslim etti.⁴ Monory adında bir kitapçı 1784 yılında birkaç aylığına daha iyi bir hizmet sundu. Son yayınlar hakkında bilgi göndermenin yanında abbé André Morellet ve Condorcet gibi önemli yazarlarla da faydalı bağlantıları vardı. Fakat o da STN’nin Paris pazarına girmesini sağlayamadı. Beklentileri karşılayan tek mümessil, edebiyattan iyi anlayan girişimci tüccar Nicolas-Guillaume Quandet de Lachenal’dı.

Quandet, prensipte tüccar aileler için mal alıp satan komisyonculardan biriydi fakat pratikte bunlar güvenilir bir temsilci gerektiren bütün meseleleri hallediyorlardı.⁵ Şehrin dışındaki

4 BnF, Collection Anisson Duperron, ms. fr. 22109’de STN’nin Vallat tarafından hazırlanan sigorta zeyilnamesini de içeren mektubu bulunur.

5 STN’ye 2 Nisan 1781’de yazdığı mektupta, Quandet kendisini “négociant-commissionnaire” olarak tanımlamıştı ve diğer mektuplarında da meslekî tanımındaki “négociant” kısmının üstünde durmuştu. Takip edenler Quandet’in STN arşivlerinde 137 mektuptan oluşan zengin dosyası üzerine kurulmuştur, Charly Guyot bunun üzerine daha evvel bir makale yayımlamıştır: “Un correspondant parisien de la Société typographique de Neuchâtel: Quandet de

depolardan şehre kitap sokacak birilerini arayan STN onunla Ekim 1780’de, Le Senne adında bir *abbé*’nin tavsiyesiyle iletişime geçti. Le Senne, Jean le Rond d’Alembert’in himayesinde, kendini *philosophe*’ların davasına adanmış vasat bir yazardı.⁶ Ostervald, d’Alembert’in eserlerini basmak için görüşmeler yaptığından onun tavsiyesi çok önemliydi ve bu sayede Paris pazarının kapısı STN’ye açılabilirdi. Ostervald’ın mektubuna yanıt olarak Quandet 6 Ekim’de %5 ila %6,5 arasında bir komisyon karşılığında Paris’e mal getirecek kanallarının olduğunu söyledi. Ayrıca Paris’teki kitapçılara bu kitapların pazarlanması hususunda da aracı olarak iş görebilirdi. Eğer STN orijinal eserler basmak isterse de bu eserleri sansürden geçirebilirdi. Ayrıca söylenen bütün türlerden yeni yayınlar hakkında STN’yi bilgilendirebilirdi.

Ostervald daha sonra Quandet’e STN’nin son kataloğunu yollayıp Paris’te en çok satacak eserleri seçmesini istedi. STN bunları Versailles’ya yollayabilir, buradaki mümessili sayesinde gizli bir antrepoda (burası bir şato olsa da o kadar çok vinç ve depolamalı alanı vardı ki yeraltı kitapçıları için depo işlevi görüyordu, üstelik şatodakiler de iyi müşterilerdi) kitapları saklayabilirdi. Quandet’in işi, bu kargoları sipariş sahibi Parisli kitapçılara ulaştırmaktı. Her ne kadar *contrefaçon*larının çoğunu gümrük memurları, Lonca ve polisten geçirmese de STN, Paris pazarına girmek için yeni hamleler yapmaktan geri kalmıyordu.

Quandet, tam da bu işin adamı olduğu yanıtını vermişti. Katalogdan seçtiği elli eseri, her birinin yanına kendi yaptığı

Lachenal,” *Musée neuchâtelois* 23, nrs. 1 ve 2 (1936), 20–28 ve 64–74. Aynı materyali kullanan bu bölüm, Quandet’in STN’nin korsan yayın faaliyetlerindeki rolünü anlatmayı amaçlar.

6 Le Senne’nin ucuz yazar olarak hayatta kalma çabalarını şurada anlattım: “The Life of a “Poor Devil” in the Republic of Letters,” *Essays on the Age of Enlightenment in Honor of Ira O. Wade*, Jean Macary, ed. (Geneva and Paris, 1977), 39–92.

satış tahmini ile STN'ye yolladı. Satmayacağını düşündüğü eserleri bu listeye almamıştı. Listedekiler de satış potansiye-line göre sıralanmıştı: “gayet iyi” (*De l'homme et de la femme dans le mariage*); “iyi” (*Anecdotes sur Mme la comtesse du Barry; Collection complète des oeuvres de J.-J. Rousseau*), ve “mükemmel” (*Oeuvres de M. de Voltaire*).

Quandet, Ostervald'ı şehir surlarının yanında kendi deposunun olduğu konusunda STN'yi temin etmişti. Büyük çaplı anlaşmalar yapılana kadar az sayıdaki kitabı kıyafetlerinde saklayarak yürüyüşe çıkmış gibi yapıp gümrük memurlarından kaçırabilirdi. Dâhilik iddiasında olmadığını fakat edebiyatı sevdiğini yazmıştı. Tercihleri konusunda dürüsttü, dinî fanatiklerden nefret ediyor ve *philosophe*'ların eserlerine bayılıyordu: “Onların destekçilerinden biriyim.” demişti, “Bu eserlerin hak ettikleri değeri görmeleri ve satış rakamlarının yükselmesi için elimden geleni yapacağım.”

Ostervald Quandet'in önerdiği eserlerden oluşan bir deneme kargosu yolladı, onun güncel edebiyat hakkındaki bilgisinden etkilenmiş bir hâlde STN'nin korsan yayın faaliyetlerine yardımcı olmasını istedi. İlk adım pek yakında Panckoucke tarafından yayımlanacak olan Cook'un *Voyage au pôle austral et autour du monde*'sinin bir nüshasını edinmek olacaktı. Quandet kitabı STN'ye yolladı ve diğer mektuplarında kaçakçılık mevzuunu konuştu. Orléans'ta bir tüccar tanıyordu, bu tüccar şeker varillerinin içinde saklayarak Paris'e doğrudan kitap gönderebilirdi. Bağlantılarından bir diğeri ise Saint Dennis'ten bir baharat tüccarıydı, Quandet'ye gelen malları Paris'e ulaştırabilirdi fakat elli kg başına 25 L. istiyordu. Başka imkânlar da vardı, Quandet bunları da gerçekleştirebilirdi. *Journal helvétique*'in Fransız pazarında tutunmasını sağlayabilecek fikirleri vardı fakat üstesinden gelinmesi gereken bazı zorlukların da olduğunu söylüyordu. Mühürdâr'dan yetki alması lazımdı, bu çok büyük bir zorluk sayılmazdı zira

Quandet'nin şansölyelikte sağlam bir yerde ahababı vardı. Polisten korunmak gerekiyordu, Quandet kimlere rüşvet verileceğini iyi biliyordu. En önemlisi bazı mecmuaların imtiyazını elinde bulunduran ve bunu yabancı mecmuları vergilendirmekte kullanan *Journal des savants*'la anlaşmaları şarttı. Quandet gerekli lobiciliği yapma konusunda kendine güveniyordu fakat kayıtdışı bir dergi için abonelik toplamaya cesaret edemezdi. Bu, "her gün, ertesi sabah Bastille'de uyanacağı korkusuyla yaşayan insanlar" arasına katılmanın kesin bir yoluydu. Quandet kesinlikle kitap ticareti işini biliyordu.

Quandet'in mektuplarıyla akıllı çelinen Ostervald, daha sık yazıp başka şeyler de istemeye başladı. Louvre'da bir butikte kitap simsarlığı yapan Cugnet adından birinin borcunu tahsil edebilir miydi? O zamanlar Louvre'un Cour carrée'si arı kovanı gibi binalardan oluşuyordu ve Cugnet'in adresi, "Saint Honoré'den girince Cul-de-sac du coq geçidinin altında" idi. Yanıt, "Tabii ki"ydi. İşin doğrusu Quandet kendi seçkisini yapabilir, komisyonculuk yaparak STN'nin eserlerini satabilirdi. Bu, daha önce bilinmedik tüccarlara gönderiler konusunda güvenerek para kaybeden Ostervald için çok ileri gitmek oluyordu. Bu nedenle Quandet'ye, STN'nin Paris'teki bankeri Jean-Frédéric Perregaux ile görüşmesini söyledi, bu görüşme Quandet'nin güvenilirliği ve inanılabilirliği hakkında bir mülakat hüviyetindeydi. Quandet seve seve bunu yapacağını söyledi fakat ne Perregaux (Neuchâtelli zengin bir finansçıydı, 1800'de Banque de France'ı kuracaktı) ile ne de Ostervald'ın değerlendirmesine çok itimat ettiği Luas de Boissy ile görüşme gerçekleşti.

Quandet, kendi kaynaklarıyla ilgili soruları yanıtsız bırakırken Ostervald'ı Cugnet'in peşinde olduğu konusunda temin etti. Le Senne'nin de bazı satılık el yazmaları vardı. "Ruhban sınıfının gadrine uğrayan" abbé Paris'ten kaçmak zorundaydı ve paraya ihtiyacı vardı. Fakat Ostervald, yeni kitapların korsan baskısını yapmak istiyordu, asrın başından beri elyazması

olarak piyasada dolaşan müstehcen makaleleri yayımlamak değil. Elyazmaları teklifini görmezden gelen Ostervald, Quandet'e yeni çıkmış ve korsan yayın için ideal bir hedef teşkil eden iki duygusal romanın, *Mémoires de Fanny Spingler* ve *Les Annales de la vertu*'nun kopyalarını ivedilikle yollmasını istedi. Ayrıca Quandet'le tanışmalarının tesadüfen olduğunu, Le Senne'den gelen mektuplardaki bir bahsedişten yola çıktığını belirtti. Bu nedenle, "Size vereceğimiz itimatı haklı çıkaracak bir güvence" istiyordu. STN, Cugnet gibi marjinal tüccarlar tarafından dolandırılmıştı. Quandet'in mâli durumu hakkında malumat sahibi olunmalıydı. Perregaux müsaait değilse kitap ticareti meselelerinde uzmanlaşmış bir banker olan Batilliot'la buluşabilirdi.

Gelen yanıt içerlemiş gibiydi. Quandet STN'nin zaten tavsiye isteyerek ve kargo göndererek kendisine güvenmiş olduğunu söyleyerek itiraz etti. Tabii ki güven konusundaki bu dikkati anlıyordu zira kendisi de İspanya'ya, Portekiz'e, Danimarka'ya ve Rusya'ya uzanan muhataplarından biri tarafından 40 bin L.'lik zarara uğratılmıştı. Fakat yine de Batilliot gibi kitapçılara kötü davranmasıyla ünlü, mülakatı Quandet'in adını lekeleyip STN'nin homme de confiance'i olmak için kullanacak bir adamla uğraşmaya tenezzül etmeyecekti. *Journal helvétique* için abonelik ücretlerini tahsil etmeye gelince, bunu da seve seve STN'nin Paris'teki bağlantılarından bir başkasına bırakabilirdi, mesela Thiriot, şüphesiz basit bir özel öğretmen olmasına karşın önemli birinin sekreteri olduğu iddiasında bulunmasına rağmen iyi biriydi. Eğer STN, onun gibi liyakatli biriyle bağlantı kurmakta ısrar ediyorsa abbé de Villars ile iletişime geçebilirdi; abbé, Quandet'i Kanada'ya kitap yollaması için işe alan bir sömürge vekiliydi yahut Quandet'in *Traité des droits des seigneurs* başlıklı eserini baskıya hazırladığı ünlü Avukat Proudhomme veya Quandet'e bin poundluk zeytin teslimatını emanet eden Nîmesli

zengin tüccar Le Tessier ile. Quandet bu bağlantıları zikretmişti çünkü STN'nin sorgulamalarına kırılmıştı. İsviçreli akrabaları olduğunu iddia ederek mektuplara “Çok gurur duyduğum Helvetik⁷ dobralıkla” yanıt vermişti.

Bu bir güç gösterisiydi. Quandet, mâli durumunun soruşturulmasından kurtulmuş, çok geniş çapta iş yaptığı izlenimi vermiş, rakiplerini küçük düşürmüştü. Üstelik bu işe yaramıştı da. Ostervald, yazdığı mektupta mecmua aboneliği için para tahsil etmek gibi büyük çaplı işlerde daha önce tanınmayan biri hakkında soruşturma yapmanın “Kabul edilegelmiş bir ticaret kuralı” olduğunu söyleyerek özür diledi. Mülakat fikrinden vazgeçtiğini, birlikte iş yaptıkça aralarındaki güvenin büyüyeceğini ifade etti.

Ostervald'ın istekleri gittikçe daha ihtiraslı oluyordu. Quandet'e hükümetin kitap ticareti politikasının ne olduğunu sordu, zira 1777 buyruklarından üç yıl sonra bile neyin ne olduğu hâlâ tam olarak belli değildi. Panckoucke'un işlerinin gizli bir değerlendirmesini istedi ve Quandet'i STN'nin en kötü borçlularından, bir kitap basma siparişi verdikten sonra 1.500 L.'lik borç yapıp kaçan Louis Valentin de Goezman'ı bulmakla yetkilendirdi. Bu meselenin arka planını anlattıktan sonra (bir sonraki bölümde masaya yatırılacaktır), Ostervald bu davayı Quandet'e vermişti: “Mösyö Goezman'ı ortaya çıkarınız.”⁸ Quandet bu adamın peşinden Paris'i altüst etti,

7 Helvetler, Antik Dönem'de bugünkü İsviçre'yi oluşturan bölgede hüküm sürmüş Kelt kökenli bir kabile idi. İsviçre ulusal benliğinin inşasında Helvetlere yönelik anıştırmalar önemli bir rol üstlenmiştir. (ç. n.)

8 Ostervald'dan Quandet'e, 4 Şubat, 1781. 25 Şubat, 1781 tarihli mektubunda Ostervald, Goezman'ı şöyle tanımlar: “un homme d'une belle figure, parlant d'or, jadis conseillers dans la Grand'Chambre, très savant publiciste, du reste ne valant pas un clou à soufflet, qui nous doit 4,500 L. au moins.” [Eli ayağı düzgün, hitabeti güzel, bir zamanlar Grand'Chambre'nın müşaviri, çok yetenekli bir yayıncı olan bu adam başka açılardan hiçbir değere sahip değildi ve bize an azından 4.500 L. borcu vardır. (HA)]

ipuçlarının peşinden oradan oraya gitti; Faubourg du Temple, Faubourg Saint Martin, Faubourg Saint Denis ve sonunda rue des Petites écuries'teki bir manavdan aldığı bilgi üzerine, Café de Malte yakınlarındaki bir konuta. Quandet binayı buldu, içeri girdi, ikinci kata merdivenle çıktı, zili çaldı ve Madam Goezman'ın hizmetçisi tarafından karşılandı. Madam Goezman, kocasının bir iş gezisi nedeniyle şehrin dışında olduğunu söyledi. Quandet, bütün sevimliliğini takınarak Madam Goezman'dan kocasının nerede olduğu ile ilgili laf almaya çalıştı, Madam Goezman ise hiç renk vermeden son yıllarda yaşadığı zorlukları anlattı. "Can ciğer dostlar olarak ayrıldık." diye bitiriyordu Quandet, bir tiyatro sahnesiymişçesine bu olayı betimlediği mektubunu. İletişim hâlinde kalacaklardı, Madam, kocasına yazacaktı. Valentin de Goezman asla yakalanmadı.

Goezman için yapılan başarısız aramalar devam ederken Quandet kendini başka meselelerle meşgul ediyordu. Mühürdar ve Journal des savants bürosunun bazı çalışanlarıyla *Journal helvétique*'in Fransız pazarına girebilmesi için dostluk kurmaya çalışıyordu. Kendi ifadesiyle sıkboğaz etmeleri sonuç vermiş, Journal des savants'ın istediği ücreti 600 L'den 200 L'ye indirmeyi başarmıştı. Diğer zorlukların üstesinden de doğru yerlere verdiği rüşvetlerle gelecekti. *Journal helvétique*'in broşürlerini "yüksek cemiyet"teki (le grand monde) arkadaşlarına dağıtmıştı ve başarı şansı konusunda iyimserdi. Edebî haberlere gelince, Aralık 1780 itibariyle en çok satanlar Raynal'ın *Histoire philosophique*'i ve Corneilus de Pauw'un *Recherches philosophiques sur les Américains*'iydi. Korsan yayın için bir kitap tavsiyesi veriyordu: *Vie de Jean Bart*. Ostervald'ın *Annales de la vertu*'nun "çok revaçta" (en fort bonne odeur) olduğuna dair değerlendirmesine de katılıyordu. Voltaire'in eserlerine yönelik talep hâlâ güçlü olsa da Beaumarchais'nin edisyonuna abone olmak için acele etmeye gerek yoktu.

Louvre'un arka sokaklarındaki ayak oyunlarında hızlı davranan Quandet, Cugnet'in izini sürmeyi başardı. Kilise de eski bir kantordu. Kendine Opera'da bir yer edinmeye çalışıyordu, o ve karısı, kızlarını "eğitimi mükemmelleştirmeye" (yani kendini en yüksek fiyatı verene satmaya) yollamışlardı. Louvre'daki diğer bouqunisteler Cugnet'in tezgâhında 500 – 600 L. değerinde kitabının olduğunu fakat alacaklarına görünmemek için ve kirayı ödeyemediğinden nadiren tezgâh açabildiğini söylediler. Bu işler, sokaklarda koşturmayı, localarda beklemeyi, sekreterlerle ve kâtiplerle dostluk kurmayı gerektirmişti. Quandet STM'nin çıkarlarını korumaktan memnundu, şimdi onların güvenini kazandığına göre ücretini konuşmaya hazırды.

Ostervald, yanıtında STN'nin Quandet'i aldığı her beş aboneliğe karşı *Journal helvétique* için bir bedava abonelikle ödüllendireceğini söyledi. Bu öyle aman aman bir ücret olmasa da gelecek vaat eden bir iş için gayet yeterliydi. Daha sonraki raporlarında Quandet, Le Senne ve Cugnet hakkındaki değerlendirmelerini tersine çevirdi. İlki tam bir düzenbazdı, "Burada dürüstlükten nasibini almamış ahlaksızın teki olarak biliniyor." Öbür yanda Cugnet ise butiğine karısı ile dönmüştü. Quandet onları soruşturmuş, polisle araları iyi, sağlam bağlantıları olan, girişken ve güvenilir insanlar olduğunu öğrenmişti. 1.82 boyunda, geniş omuzlu, güçlü bir insandı Cugnet, karısı ise "Muhammed'in cennette vaat ettiği cinsten mavi gözlere sahip"ti ve kocasından daha zeki-ydi. Kitap stokları iyi görünüyordu. "Butikte göz ucuyla yaptığım hesaplamaya göre kaynakları var görünüyor." diye yazıyordu Quandet. Le Senne'den bir parti kitap aldıklarını, Le Senne'in bunu STN'den sipariş ettiğini, Le Sennée üç tane senet verdiklerini, Le Senne'nin bunların ikisini STN'ye yollayıp 202 L. değerindeki üçüncüsünü kendine saklayıp vakti gelince tahsil etmeyi umduğunu söylediler. Bu bilgiye sahip

olduktan sonra Ostervald, Quandet'e üçüncü senedin ödenmesinde paranın kimden tahsil edileceğini değiştirmesi konusunda acele etmesini söyledi.

Quandet kendini temize çıkarmaya devam etti. Directeur de la librairie makamında bulunan Le Camus de Néville'le muhabbet kurup Parisli yetkililerin el koyduğu STN kargosunun bırakılmasını sağlamıştı. En nüfuzlu bağlantısı ise İspanyol büyükelçisinin baş vekilharcı idi. Vekilharç onun Paris'e gelecek kargoları için Versailles'da gizli bir aktarma istasyonu mahiyetinde bir depo hazırlamasına yardımcı olacaktı. Quandet mâli ayrıntıları yoluna koymak için Versailles'a gitmek üzereydi ve Paris'teki kargolar için "Ne kadar sağlam bağlantılı olursa olsun benim dışımda kimsenin burnunu sokamayacağı bir yer" hazırlamıştı. Üçüncü bağlantısı, Mühürdar'ın sekreteri onu hükümetin 1777 buyruklarına ek olarak *contrefaçon*ları bastırmak için herhangi bir ek düzenleme yapma niyetinde olmadığına dair bilgilendirdi. Başka bir kaynaktan- sa hükümetin ulaştırma rotaları boyunca casuslar yollayarak yasaklı kitaplara el koymaya çalıştığını öğrendi, STN gözünü dört açmalıydı. STN'ye korsan yayın için çeşitli kitaplar yolladı, bunların arasında Ostervald'ın istediği bir gezi kitabı da vardı. Bütün bu raporlar, edebiyat dünyasına ilişkin dedikodularla renklendirilmişti.

Quandet'in rolünün editöryal yanı Şubat 1781'de STN tarafından yazarlarla orijinal basımlar için görüşme yapmakla yetkilendirilince daha da önemli bir hâl aldı. Her ne kadar asıl ekmeklerini korsan yayından yeseler de daha önce belirtildiği üzere Ostervald ve Bosset, 1780 baharında yaptıkları Paris gezisinde yazarlardan elyazması satın alıp orijinal eserler basma imkânlarını da araştırmışlardı. Ostervald, Quandet'e ön müzakereleri takip etmesi talimatı verip dört noktayı vurgulamasını istedi: STN, "Lisans tanımasa da hürriyetin tadını çıkaran bir ülkede" kitap basıyordu, Parisli matbaacılardan daha

ucuza kitap basıyordu, eserlerin kalitesi Paris'tekilere denkti, elyazmalarını yeri gelince düzelterek ve bu işe gereken dikkati gösterecek edebiyat adamları tarafından yönetiliyordu.⁹

Ostervald özellikle bir yazarla anlaşmaya hevesliydi: Jean-François Marmontel. STN *Contes moraux* ve *Les Incas*'ın çok sayıda kopyasını satmıştı. Eserlerinin toplu bir baskısı yapılsa kazançlı bir teşebbüs olabilirdi. Ostervald'ın yazdığına göre eğer yazardan *privilège* satın alınırsa Fransa'da yasal olarak pazarlanabilirdi de. Fakat bu zor görünüyordu zira "Yazar yazılarına yüksek değerler biçiyordu." Ostervald, STN'nin bu işten kâr etmesi için 3 bin kopyadan fazla satması gerektiğini hesapladı. STN'nin taşradan 2 bin sipariş alabileceğini hesapladı ve Quandet'i önemli Parisli kitapçılardan Claude Saugrain'ın bin kopyalık bir ön sipariş verip vermeyeceğini öğrenmeye yolladı. Quandet, kitapçıları dolaştı, Marmontel'in bizzat kendisi tarafından hazırlanan broşürleri dağıttı ve en ince satış konuşmalarını yaptı. Marmontel'in *philosophe*'ların en seçkinlerinden olduğunu, Académie française'in kalıcı üyesi olduğunu, yalnızca *Poétique* ile bile müthiş bir kâr bırakacağını zira bütün kolejlerin bunu kapış kapış satın alacağını anlattı. Saugrain yine de yemi yutmamıştı, Quandet ona Paris vilayet sınırları içinde satış tekeli teklif etse bile pazarlığa yanaşmadı ve projeden vazgeçildi.

Yazarlar arasında en çok gelecek vaat edeni Raynal'dı, *Histoire philosophique*'in ilk baskıları büyük heyecan yaratmıştı, bütün kitap erbabı genişletilmiş ve daha cüretkâr baskıyı hevesle bekliyordu. Ostervald'ın 25 Mart 1781 tarihli mektubunda yer verdiği rivayete göre bu kitap hâlihazırda Cenevre'de basılıp Paris'te yasaklanmıştı zira "Dürüstçe yazdığını iddia eden yazar, bazılarının gözüne batmıştı; bu durum artık kimsenin takmadığı Tanrı ya da azizler ile ilgili değil, daha

9 STN'den Quandet'e, 12 Mart, 1781.

nazik konular olan siyaset ve İngilizlerle ilgiliydi.” Bütün diğer korsan yayıncılar gibi Ostervald da hemen eserin kopyasına ulaşmak istiyordu. Quandet’i yeni baskı için Paris’i taramak hatta Raynal’ın kendisine bile danışmakla görevlendirdi. Ostervald, Raynal ile 1780’de Paris’te tanışmış, bir sonraki kitabının STN’de yayımlanması sözünü almıştı. *Histoire philosophique et politique de l’établissement du Protestantisme en Europe* başlığını taşıyan bu kitap hiç yazılmamıştı. Quandet’e Raynal’a iletmesi için bir mektup verdi, bu mektupta Raynal’ın yeni kitabının ne hâlde olduğunu soruyordu. Görüşmelerinden sonra Quandet, Raynal’ın sözünde duracağını fakat Almanya’daki bazı kaynaklara ulaşması gerektiği için kitabının gecikeceğini aktardı. Raynal gibi ünlü bir yazarla görüşmek yeni fırsat kapılarını açmak demek olsa da görünen o ki buradan bir şey çıkmadı, görüşme pek de iyi geçmemişti. Raynal’ın yanından ayrıldıktan sonra Quandet’in tek yorumu, yazarların “insanı pek rahatsız eden bir kibre” sahip olduklarıydı.

Quandet ayrıca Ostervald’ın dostluk kurduğu bir diğer *philosophe* olan d’Alembert hakkında da hakikati anlatan bir rapor yolladı. Paris’te toplu eserlerinin basımı ile alakalı ön görüşmelerden sonra Ostervald onunla elyazmalarının fiyatı hakkında yazışmıştı. Quandet’i, d’Alembert’in isteklerinin aşırılığı konusunda uyardı. Ostervald’ın ne teklif ettiğini bilme de Quandet fiyatı yarıya indirmeyi teklif etti. “Çeşitli konularda yazdıklarını bir kenara bırakırsak ki bunlar basıldıkları kâğıt kadar bile değerli değillerdir, onun en iyi eserleri geometri üstüne olanlardır. Onlarda da bir Kepler ya da Newton ayarında derin bir dehâ göstermez.”

Ostervald bunun dışında Quandet’i Diderot’un arkadaşı ve *Encyclopédie* çalışmalarındaki yoldaşı Jacques-André Naigeon’un yanına da gönderdi. Naigeon, eserlerinin yayımlanmasını ayarlamak üzere Neuchâtel’e gelmeyi planlamıştı. Buradan da diğer orijinal eser planları gibi bir şey çıkmadı. Paris,

“hırsın kemirip bitirdiği” yazarlarla doluydu Quandet’e göre. Bunların pek çoğu alt sınıf edebiyatçıları, hiçbirinin Quandet’in önerebileceği bir el yazması yoktu. Onun el yazmasını satmaya çalışan yazarlarca kuşatılmış bir İsviçreli yayıncıyla olan ilişkisi duyulmuştu: “Öyle inanıyorum ki beni de kendileriyle birlikte fakir evine (hôpital) sürüklemeye kararlılar.” Quandet edebî yeteneğe saygı duyardı fakat onun bu Grub Street yazarlarıyla olan mesaisi, “irinli yazarlık mesleği”ne karşı bir tiksinti duymasına yol açmıştı.

Bu tavır, 1775 yılında Châtalet mahkemesi tarafından ateistik risalesi *De la philosophie de la nature* yasaklanınca şöhrete kavuşan Jean-Baptiste-Claude Delisle de Sales’le yapılan pazarlıklarda güçlendi. Delisle ile yazışmaya başlayan Ostervald, Quandet’i Delisle’yle kitabının yeni baskısı konusunda görüşmekle görevlendirmiş fakat onun aşırı isteklerde bulunacağı konusunda ikaz etmişti: “Onun övündüğünü, eserinin çığır açacağını iddia ettiğini duyacaksın.” Delisle ile Mart 1781’de görüştüktan sonra Quandet şaşırtan bir şekilde olumlu rapor verdi. Fakat Ostervald, STN’nin Delisle maliyetleri karşılayacak kadar önsipariş toplayana kadar elyazmasını satın almayacağı konusunda ısrarcıydı. Delisle, Quandet’e yazarak bu şarta itiraz etti zira yeni, genişletilmiş bir baskının çok satan olması kesindi. Quandet pek de etkilenmemişti: “Bu bir yazarın düşünüş tarzı” dedi, “ve bir yazarın güvenilirliği o kadar da kesin değildir.” Ostervald buna katıldı: “Sanki her yazar bütün matbaacılar ve kitapçılara servet kazandıracak gibi durur, bazen gerçekten de öyledir ama çoğu zaman bunun aksi çıkar.” Yine de STN’nin muhataplarını yeni baskıya olan talep konusunda yokladı. Eğer beş yüz kopyalık ön sipariş toplayabilirse elyazmasını satın alacaktı.

Quandet, ön siparişleri garantiye almanın ne kadar önemli olduğunu biliyordu fakat posta yoluyla talebi ölçmek onu kaygılandırıyor zira bunlar polisin eline düşebilirdi: “Fanatisizm

çok kuvvetli yandaşlara sahip, on sekizinci asrın sonunda bile” diye yazmıştı; “Kibir ve çıkarcılıkla birleşmiş bir hâlde her zaman dindarların kalbindedir.” Delisle’nin fanatik fikirlerine hatta şahsına sempati besliyor gibiydi, kendi dairesine yemeğe davet etmişti. Ostervald, yaptığı hizmetleri takdir ettiğini göstermek için Quandet’e bir miktar Neuchâtel peyniri yollamıştı. Quandet ve Delisle bunu, Quandet’in amcasının yolladığı Burgundiya şarabıyla beraber yemişlerdi. Fakat bu arada Ostervald, STN’nin kitapçılar ağından hep olumsuz yanıtlar alıyordu. *De la philosophie de la nature*’ün çıktığı vakitler bir sükse yaptığını fakat şimdi modasının geçtiğini söylüyorlardı. Ostervald yeni bir broşür yazıp piyasaya sürerek yeniden bir deneme yapmayı önerdi. Delisle de bu broşürün yazımında yardımcı olacaktı. Delisle, STN’den edisyonu altı ciltten yedi cilde çıkarıp fiyatını düşürmesini istedi. Bu baskının Raynal’ın *Histoire philosophique*’i kadar heyecan yaratacağına dair inancı tamdı. Quandet de ona katılıyordu, baskının düzgün yapılması koşuluyla. İhtiyaç duyulan şey, “kitabın yakılmasına yönelik bir mahkeme kararı” idi. Nüshaları Paris’e kaçak olarak sokmak için gereken ayarlamaları yapmıştı, anlaşılmayı da Delisle ile “birkaç şişe ve biraz turşu eşliğinde” imzalamıştı. Yiyecek ve içecek, Quandet’in iş yapma şeklinin temel taşıydı. Özellikle Neuchâtel peynirine tutkunduydu, dediğine göre Norman mandıracılar da bu peyniri taklit ediyordu ve bu “*contrefaçon*’ları” yalnızca gurmeler ayırt edebiliyordu.

Kasım ayında Quandet henüz Parisli kitapçılarda *De la philosophie de la nature*’e yönelik bir ilgiye rastlamamıştı. Delisle olan konuşmalarında bu mevzuyu gündeme getirdiğinde “yalnızca bir yazarı tatmin edecek birkaç yanıt” alabilmişti. Bin tane broşür yayımlamasına rağmen STN pek az ön sipariş alabilmişti. Ostervald sonunda Quandet’ten kendi mesajını Delisle’ye iletmesini istedi; yapmacık iltifatlarla bezeli bu mesaj, eğer Parisli bir kitapçı tarafından sübvans edilmezse

kitabının basılmayacağını kesin bir dille ifade ediyordu. “Gülebilirsin fakat ondan kurtulmanın daha iyi bir yolu yok. Bu insanlar işin sonunda sıkıcı olurlar. Bazılarının ayakkabı imalatını öğrenmesi gerekir”¹⁰ demişti Ostervald, Quandet’e.

İkinci sınıf yazarlara yönelik ortak horgörüler, Ostervald ve Quandet arasındaki samimiyeti artırdı, Ostervald’ın Quandet’e resmî işlerinde 1781 baharından itibaren daha fazla güvenmesini sağladı. 22 Mart’ta Ostervald, Fransa’daki bir arkadaşına yazdığı mektupta sonunda “Başkentinizde işlerimizi yönetmesi için uzun zamandır aradığımız adam”¹¹ sonunda bulunduğunu ifade ediyordu. 3 Nisan’da Quandet’e yazdığı uzun mektupta Panckoucke ile STN’nin ilişkilerinin Temmuz 1776’daki ortak *Encyclopédie* baskısına uzandığını anlattı. 1781’de *Encyclopédie* maceralarındaki çok sayıda iniş çıkıştan sonra STN, Panckoucke’un son projesi olan *Encyclopédie méthodique*’te 5/24’lük hisse sahibi olmuştu. Broşürün baskısında yaşanan gecikmeler ve kaçamak cevaplar, Ostervald’ın işin içinde bir hile olmasından şüphelenmesine neden olmuştu. Quandet’i bu projenin iptal edilip edilmediğini, eğer iptal edilmediyse kaç kopya basılacağını, kim tarafından finanse edileceğini ve öğrenebileceği her şeyi öğrenmesi için vazifelendirdi. Soruşturmayı yönetebilmesi için STN’nin Panckoucke ile yaptığı kontratın bir kopyasını ve vekaletini verdi, böylece Quandet resmen onun çıkarlarını savunabilecekti.

Bu kontratı yakından inceleyen Quandet, bu spekülasyonun, bu şirketin, bütün bu”kirli iş”in “gözlere serpilten bir avuç toz” olduğundan şüphelendi. Bununla birlikte Quandet araştırmasına başlamadan önce (ve gölgede kalmış bir kargo mümessilinin Fransa’nın en güçlü yayıncısının entrikalarını nasıl

10 25 Kasım 1781 tarihli, daha sonraki bir mektubunda Ostervald bu mesajı biraz değiştirerek eğer Delisle Parisli bir kitapçıdan 600 kopya alacağına dair kesin teminat getirirse kitabı basacağını söyler.

11 Ostervald’dan David-Alphonse de Sandoz-Rollin’e, 22 Mart, 1781.

deşeceği şüpheliydi) Ostervald operasyonu iptal etti. Liègeli tecrübeli yayıncı ve Panckoucke'un firmasının bir başka hissedârı Clément Plomteux'ya güvenmeyi tercih etti. Plomteux, Paris'e özel bir seyahat düzenleyip Panckoucke ile pazarlık yaptı ve sonunda STN'nin bu teşebbüsteki hisselerini satın aldı.¹²

Artık STN tarafından resmen "güvenilir mümessilimiz" olarak yetkilendirilen Quandet, bu işi en büyük önceliği olarak göreceğini, maaşının belirlenmesini ise Ostervald'a bırakacağını yazdı. Müteakip aylarda Quandet, Ostervald'ın mektuplarında gelen curcunalı görevleri yerine getirmeye devam etti. Bunların çoğu hükümet yetkilileri ve Parisli yayıncılarla müzakereleri içeriyordu. Bazıları meseleye doğrudan giriyordu, STN'nin İsviçre'de bastığı bir kitabın yasal olarak Fransa'ya girebilmesi için güvenilir bir sansürcünün bulunması gerektiği gibi. Ostervald, tanınmadık bir sansürcünün elyazmasını Parisli bir yayıncıya satabileceğinden şüpheleniyordu. Quandet, bu meselenin sansürcüye otuz tane bedava nüsha verilerek çözülebileceği konusunda Ostervald'ı temin etti. Kitap sansürden sorunsuz geçip onaylandı.

Diğer vazifeler lobicilik ve diplomatik yetenek gerektiriyordu. En önemlisi, Ostervald'ın STN'nin en önemli uzun dönem yatırımı olan genişletilmiş quarto *Description des arts et métiers* baskısını pazarlayabilmesi için resmî izin alması gerekliydi. Orijinal baskı Académie des sciences'in sponsorluğunda 1761'den 1788'e cilt cilt çıkmış ve sonunda 113 cilde ulaşmıştı. *Privilège*i Paris Loncası'nın kudretli üyesi Nicolas-Léger Moutard'a aitti. Jean-Eli Bertrand, STN'nin ucuz quarto baskısını Alman, İsviçre ve İngiliz kaynaklarıyla zenginleştirmişti, öyle ki STN *contrefaçon* değil de orijinal baskı

12 Ostervald, STN'nin Panckoucke hakkındaki şüphelerini Plomteux'ya 10 Mart ve 3 Nisan 1781 tarihli mektuplarında açıkladı. Plomteux'yü *Méthodique* spekülasyonuna dâhil ettikten sonra 29 Nisan 1781 tarihli mektubunda Quandet'e Panckoucke araştırmasını kesmesini salık verdi.

yaptığını söylüyordu. STN'nin Paris ve Versailles'daki diğer bağlantılarından da yardım alan Quandet, dışişleri bakanlığı ve Direction de librairie'de ulaşabildiği herkese temas edip STN'nin altmış beş abone bulduğu Fransa'da kendi baskısını satabilmesi için izin koparmaya çalıştı. Hatta Académie des sciences'a matematikçi Joseph-Jérôme Lalande tarafından bir nüshanın sunulmasını da sağladı. Ostervald ayrıca Quandet'e Diderot'nun arkadaşı ve prenslerle hükümlerlere yönelik haber bülteni *Correspondance littéraire, philosophique et critique*'in yazarı Friedrich Melchior Grimm'i görmesi gerektiğini söyledi. Ostervald'ın Grimm'e gönderdiği bir mektubun ardından,¹³ Quandet onunla II. Katerina'nın STN'nin baskısındaki ithafı kabul etmesini sağlamak üzerine görüşecekti. Bir kraliyet mensubuna yapılan ithafla kitap hem meşruluk kazanır hem de reklam yapabiliyordu fakat II. Katerina bu teklifi reddetti. Le Camus de Néville tarafından desteklenen Moutard, Fransız pazarını elinde tuttu ve Quandet bu hâkimiyeti zayıflatamadı.

Bu arada Quandet, yayın imkânları konusunda bilgi ve tavsiye aktarmaya devam etti. Nisan 1781'de Voltaire'in Kehl baskısının Paris parlamentosunda "modern dincilerimiz" tarafından kınandığını fakat Beaumarchais'nin herhangi bir zararı engelleyecek kadar koruma sağladığını aktardı. Asıl sorunları abonelik kampanyasına gösterilen düşük ilgiydi. Ostervald'ın Beaumarchais ile iş birliği yerine alternatif olarak düşündüğü Pallisot baskısı ise olanaksızdı. Ayrıca Pallisot'un edebî çevrelerde pek bir saygı görmediğini de not etti. Voltaire'in materyalinden bazı döküntülerin hâlâ toplanabildiğini de ekledi,

13 STN'den Grimm'e, 22 Nisan 1781. Ostervald, Neuchâtel'i ziyaret eden bir Rus prensesinin tavsiyesi üzerine yazdı. Grimm, 30 Nisan 1781 tarihli mektubunda yalnızca Çariçe II. Katerina'dan direktif aldığı, kendi inisiyatifinin bulunmadığı yanıtını verdi. Yine de STN'nin isteğini iletceğini söyledi. Eğer onun da beklediği gibi II. Katerina'dan yanıt gelmezse STN bunu ret olarak algılamalıydı.

kendisinden de iki cildi doldurabilecek miktarda güya yeni materyal için 480 L. istenmişti. Akli çelinse de Ostervald bu işin peşini kovalamadı. Yeni elyazması denemelerin eskilerin farklı varyasyonları olduğundan şüphelenmişti. Yazdığına göre daha iyi bir fırsat, STN'ye teklif edilen Turgot elyazmalarıydı. Bunların Voltaire'in Turgot için yazdığı önsözle birleştirilirse ne kadar satabileceğini Quandet'in muhakemesine bırakıyordu. Quandet, talebin çok olacağını fakat tehlikenin daha da büyük olacağını söyledi zira hükümet, mâli durumla ilgili bütün yayınları bastırmaya kararlıydı. Turgot'un fikirleri hükümetin politikaları ile çelişmese bile bu kitap "çok büyük ihtimalle yasaklanacak, hatta büyük bir kararlilikla yasaklanacak" idi.

Mâliye, Jacques Necker'in 1781 Mayıs'ta genel müdürlükten ayrılmasından sonra tartışma konusu olmuştu. Vergi sistemini düzenlemek yerine Necker, Fransa'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na müdahalesini bir dizi yüklü borçlanma ile finanse etmişti. Ocak 1781'de pozisyonu hükümet içinde kavgalar nedeniyle zayıflayınca meşhur *Compte rendu au roi*'yu yayımlamıştı. *Compte rendu au roi*'un dağıtımını kendi vekâletinin kontrolü altında tutmaya çalışsa da korsan yayıncılar önce bu eserin basımını kapıştılar sonra da bunun üzerine yazılan broşürlerden köşeyi döndüler. Bütün bu ajitasyon Quandet için çok sayıda eser üretmişti.¹⁴ *Compte rendu*'nun bin beş yüz nüshasını son hızda bastıktan sonra, STN bir broşür koleksiyonu hazırladı. Daha fazla malzeme bulmak isteyen Ostervald, Quandet'e kişisel karalamalar haricinde Necker'e dair ne bulursa yollaması talimatını verdi. Quandet'in ilk rastladığı eser gerçekten de bir karalamaydı, "evrensel bir utanç" duygusu uyandırıyor fakat ikinci eser *Lettre d'un ami à M. Necker*'in mükemmel olduğu söyleniyordu. Polis bu esere el

14 Broşürcülük ve arka planı için bkz: Léonard Burnand, *Les Pamphlets contre Necker: Médias et imaginaire politique au XVIIIe siècle* (Garnier, Paris, 2009).

koysa da söylentilere göre bu eser Becker'i o kadar destekliyordu ki Necker bizzat araya girip eserin basımını sağlamış, kendi notlarını da eklemişti.

Necker'in 19 Mayıs'ta makamından düşüşünden sonra daha fazla broşür piyasaya çıktı. Quandet'in görüşüne göre bunların arasından satması en muhtemel olan ince zekâsı ile tanınan üretken bir yazar olan Louis Antoine de Caraccioli'ye ait *Lettre de M. le marquis de Caraccioli à M. d'Alembert*'ti. Quandet bunu, anonim bir risale olan *Observations d'un citoyen sur les opérations de M. Necker* ile birlikte göndermeye söz verdi. Ostervald'a ayrıca akılda kalıcı başlıkları olan iki kısa broşürü de yollayacağını söyledi: *Les Pourquoi* ve *Les Comments* (Nedenler ve Nasıllar). STN normalde "önemsiz broşürler"¹⁵ diye küçümsediği bu tip ufak eserleri yayımlamazdı. Yine de yirmi sayfalık bir broşür olan *Les Comments* ile *Lettre de M. le marquis de Caraccioli à M. d'Alembert* ve *d'un citoyen sur les opérations de M. Necker*'i yayımladığı gibi Ostervald, Quandet'ten bu tip daha fazla materyal istedi. Necker sempati-zanı olan Quandet, *Compte rendu*'yu öven ve *Journal helvétique*'te yayımlanmaya layık gördüğü güncel bir şiir gönderdi fakat daha fazla broşür yollamadı. Ostervald, bu broşür nüshalarına daha ziyade çeşitli kitapçılar ve yayıncılar üzerinden ulaştı. Bunlarına rasında STN'ye üç ciltlik *Collection complète de tous les ouvrages pour et contre M. Necker*'i tedarik eden Cenevreli Jean-François Bassompierre de vardı.¹⁶

Quandet, Paris'te 1781 baharında olay yaratan bir başka eser, genişletilmiş ve daha da radikalleşmiş olan yeni *Histoire philosophique* baskısı nedeniyle ağzının yanmasından kaçındı. Ostervald ona, STN'nin zamanında *contrefaçon* basabilmesi için piyasaya çıkar çıkmaz yeni bir kopya temin

15 STN'den Dijonlu kitapçı Frantin'e, 27 Eylül, 1781.

16 9 Ekim 1781 tarihli mektubunda Ostervald, *Collection complète*'in basım sürecini Besançonlu kitapçı Charles-Antoine Charmet'e anlatmıştır.

etmesini tembihlemişti: “Gerçekten büyük bir vurgun olurdu.” Birkaç kopya Paris’e ulaşmıştı. Quandet 23 Mayıs’taki yanıtında bunların fiyatlarının 75 L. seviyesine kadar çıkabildiğini söyledi. Hükümet, bu eserin son kopyasına kadar toplatılması konusunda kesin emir vermişti. Önceki on günde dört yüz kopya kapış kapış satılmış olsa da hiçbir kitapçı STN’ye ön sipariş vermeye cesaret edemezdi. 28 Mayıs’ta kitabın yasaklanıp yakıldığını, Raynal’ın da canını kurtarmak için Fransa’dan kaçtığını yazdı.

Quandet bir nüsha edinmekte başarısız olunca STN bunu başka kaynaklardan edinip duodecimo formatında, 15 L.’lik ucuz bir toptan fiyatla yeniden basmayı planladı. Ostervald, Quandet’i bu planı kendi baskısını yapan başka bir İsviçreli yayıncıya bilinçli olarak sızdırdığı konusunda bilgilendirdi. Kendisi aleyhine fiyat kırılmasından korkan bu yayıncı (Cenevre’deki Jean-Abram Nouffer), STN’ye kendi baskısından bin kopyayı takas ticareti dâhilinde vermeyi teklif etti. Bundan dolayı Ostervald, muzafferâne bir edayla STN’nin bu esere yönelik talepten sağlam para kazanacağını bildirdi. Quandet bu iyi haberleri sevinçle karşıladı fakat eğer gecikme yaşanırsa bu kopyaların satışında zorlanacaklarını da bildirdi. Her yerde bu kitabın baskıları yapılıyordu. Paris’teki marjinal kitapçılar arasında bir bağlantısı, hâlihazırda kendisine tanesi 18 L. fiyatından kitap tedariki teklifi geldiğini söyledi. Temmuz ortasında Paris’te Necker hakkında broşürler fırtınası vardı, Quandet aynı şeyin *Histoire philosophique* konusunda da yaşanabileceğinden çekindi. Ekim başında ilk kargolar akmaya başladı, Neuchâtel’den bir haber yoktu. 7 Kasım’da Quandet Cenevre’den gelen bazı kargolara el konduğunu, sonra bu kitapların el koyan yetkililer tarafından gizlice satışa çıkarıldığını yazdı. Polis ajanları tarafından kendisine de bu kitaplar teklif edilmiş fakat bir tuzaktan şüphelendiği için reddetmişti. Yıl sonunda Quandet sonunda birkaç balya kitaba ulaştığında

fazla üretimden dolayı pazar mahvolmuş durumdaydı. STN, bin nüshanın büyük kısmını satmayı başardı fakat Quandet, bu işteki payını başarısızlık olarak değerlendirdi.

Bu faaliyetler süresince Quandet, Ostervald'ın *Journal helvétique* için tiyatro incelemeleri yazması için işe aldığı yazar Alexandre-Balthasar-Laurent Grimod de La Reynière'i tanıma şansı buldu. Bugün Fransa'nın ilk restoran eleştirmeni ve gastronominin kurucusu olarak tanınan Grimod, 1781 yılında az tanınan yirmi iki yaşında bir gençti. Zengin bir mültezim olan babasının yokluğunda aile evinde akşam yemekleri veriyordu fakat ileride onun namını duyuracak olan şaşıllı ziyafetlerden (sözgelimi şölene bir tabutun içinde geldiği "cenaze yemeği" ya da resmî kıyafetler giydirilmiş bir domuz üstünde servis edilen yemek) uzaktaydı. Quandet de yeme içmeden keyif alan biri olarak Grimod'la sıkça yemek yemiş, onun sayesinde edebiyat camiasından nice isimle tanışmıştı. Bunların arasında Louis-Sébastien Mercier de vardı. Mayıs 1781'de Quandet, Mercier'in o yıl daha evvel Samuel Fauche tarafından isimsiz şekilde yayımlanan *Tableau de Paris*'in genişletilmiş bir baskısını yapmak için Neuchâtel'e gelme niyetinde olduğunu yazdı. İlk edisyon çok iyi satmıştı. Paris hayatını bütün yönleriyle el alan bu eserin kısa ama çok renkli bölümleri, Mercier'de anekdot ve gözlem bitmeyeceği için sonsuza kadar uzatılabilirdi. Fakat eseri, dönemin Fransız toplumunda görülen aksaklıklara dair sert eleştirilerle dolu olduğu için Fransız otoritelerince yasaklanmıştı, yakalanan nüshalara el konuyordu fakat işin doğrusu, *Tableau de Paris*, o dönem piyasada olan pek çok *livres philosophiques*'ten daha yumuşak bir eserdi. Quandet'in anlatımına göre Grimod Mercier'i polis başmuavini Lenoir'e ulaşıp kendini eserin yazarı olarak tanıtmaya yönünde ikna etmişti. Lenoir bu cesaret ve açıklığa hayran kalmış, polis daha sonraki baskıların dolaşımına ses çıkarmamıştı. Ostervald'ın iddiasına göre

bunda Mercier'in sonraki ciltlerde eleştirinin dozajını biraz kısması da etkiliydi.¹⁷

Bu sonraki ciltler, Mercier 1781 yazında Neuchâtel'e geldiğinde hâlâ yazılmamıştı. Ostervald bu durumu Quandet'e 8 Mayıs tarihli mektubunda açıkladı. 1772 yılında Ostervald ve Bertrand'la tartıştıktan sonra kendi dükkânını açan Fauche pek çoğu müstehcen içeriğe sahip olan yasaklı edebiyatta uzmanlaşmıştı. Matbaa dükkânında üç dört adet baskı makinesi vardı ve "Para getirecek mallar konusunda açgözlü"ydü. *Tableau de Paris*'i bastıktan sonra iş ortağı ve damadı Jérémie Witel'i Paris'e yolladı. Witel burada kitabın pazarlamasını yapacak, sonra da eseri iki ciltten dört cilde çıkaracak yeni bir baskı hazırlayan Mercier'i de yanına alıp dönecekti. Paris polisi, Witel'i elinde bir *livres philosophiques* kataloğu ile kitapçılardan sipariş toplamaya çalışırken yakaladı ve tutukladı. Bu olaylar sonucunda Mercier yayıncı tercihini gözden geçirebilirdi. "Eğer şans eseri onu görürsen," diye yazdı Quandet'e Ostervald, "ona yayıncısının pek tekin olmadığını (ki bu doğrudur) hâlbuki aynı şehirde çok saygın edebiyat adamlarının kurduğu bir firma olduğunu (bu bir büyüklenme değildir), onun da bu kimselerle çalışmaktan memnun olacağını çıtlattırın."

17 4 ve 15 Haziran 1781 tarihli mektuplarında Quandet, Mercier'le konuşmalarını ve Mercier'in faaliyetlerini anlatır. Quandet'e yazdığı 13 Mayıs tarihli mektupta Ostervald, Mercier'in Lenoir'e gidip yazarlığını kabul ettiğini anlatır. 11 Eylül tarihli mektubunda ise Mercier'in Fransa'ya geri dönmek istediği için üslubunu yumuşattığını yazar. Mercier'in Lenoire ile buluşmasının bir anlatımına göre Mercier lieutenant général de la police'in karşısına elinde bir *Tableau de Paris* nüshasıyla çıkıp şöyle demiştir: "Voici en même temps le livre et l'auteur": Jean-Claude Bonnet, "Introduction," *Tableau de Paris 1* (Mercure de France, Paris, 1994), xxix. Takip edenler Samuel Fauche adına önemli bir kitap yazan Michel Schlup'un araştırmasından beslenmiştir. Bkz: Michel Schlup, "Les querelles et les intrigues autour de l'édition du Tableau de Paris de Louis-Sébastien Mercier (1781-1783)," *L'Édition neuchâteloise au siècle des Lumières: La Société typographique de Neuchâtel (1769- 1789)*, Michel Schlup, ed. (Bibliothèque publique et universitaire, Neuchâtel, 2002), 131-141.

Quandet bu nasihati gözardı etmedi. Mercier’le Grimod’un evinde buluştuğunda konuyu Fauche’ye getirdi: “Onun hikâyesini birkaç sözle, oraya buraya keldiğim birkaç ufak notla özetledim. Bunları Mösyö Mercier’e kendisi hakkında bazı dostça düşüncelerle de servis ettim.” Bu sohbetin sonuçları müspet gibiydi: “Yazarlar kadınlar gibidir, aynı taktiklere karşılık verirler.” Ostervald, Mercier Neuchâtel’e geldikten sonra onunla Fauche’yi şüphelendirmeden konuşamayacağı yanıtını verdi. Fakat fırsat çıktığında onu “bir yayıncının nadiren becerebileceği bir şekilde onu şehrimizin yüksek cemiyeti” ile tanıştıracaktı.

Çok satan yazardan en çok kârı elde etme yarışı, Neuchâtel’in kitap ticareti âleminde bir altüst oluşa sebebiyet verdi. Witel mahpushaneden salınmıştı ve Mercier’e Neuchâtel’e giderken eşlikçi oldu. Mercier metni üzerinde yeniden çalışmaya başladı fakat mesele para işlerine gelir gelmez kavga patlak verdi. Yeni hurufat ve kâğıtlara kucak dolusu para dökmüş olsa da Fauche’nin elyazması için yüksek bir ücret ödemeye gönlü yoktu. Öyle ki başta Mercier’in ödemesini yalnızca bir adet İsviçre saati ile yapmayı teklif etmişti. Fakat Mercier, kaleminin hakkıyla yaşayan ilk Fransız müelliflerindendi, yazarın emeğiyle gelir elde etmesi konusunda modern fikirlere sahipti. Elyazmasını da alıp Fauche’nin dükkânını terk etti. Bu noktada Fauche’nin en büyük oğlu Jonas ve Witel de ayrılıp Fauche Fils aîné & Compaigne adıyla kendi şirketlerini kurdular. Mercier’e elyazmasını 8.400 L. karşılığında almayı teklif etti. Kendi baskı makineleri olmadığı için STN ile anlaşma yaptılar, buna göre STN 750 kopya karşılığında diğer yayıncılara dağıtılacak 7500 kopya basacaktı. Bunlar on sekizinci asrın yayıncılık dünyası için çok büyük rakamlardı. Kitap ticareti erbabı genişletilmiş bir *Tableau de Paris* baskısından bir servet elde edileceğini umuyordu, ilk baskı çok hızlı satmıştı ve kitapçılar yeni bir baskıyı bekliyorlardı. Fauche père’ninki

de dâhil olmak üzere takip eden sekiz yıl zarfında bu eserin pek çok baskısı ve *contrefaçon*'u yapılmıştı. Korsan baskılara karşı direnebilmek için STN orijinal dört ciltlik baskının daha ucuz bir iki ciltlik baskını yapmıştı ki bu da bir nevi kendi kitabının korsan baskını çıkarmak oluyordu. Bazı taklitler bile üretilmiş olabilir. Herkes Paris hayatı hakkında anekdotları bir araya getirebilirdi. Eylül 1781'de Quandet, "esprili, eğitilmiş, neşeli ve hicivci bir arkadaş"ının kendi *Tableau de Paris*'ini yazdığını ve Mercier'inkinin modası geçince bastırmayı düşündüğünü aktardı.¹⁸ Hiçbir zaman o moda geçmedi, 1789 yılında *Tableu de Paris* on iki cilt oldu, bugün bile okuması keyifli bir eser olarak görülüyor.

Quandet, Neuchâtelliler arasındaki kan davasında etkin bir rol oynamadı fakat STN'nin baskılarının dağıtımına yardımcı oldu, gizli perakendeci rolünü üstlendi. Kitap satma yetkisine sahip değildi fakat Grimod'dan ayrdım alıyordu ve kaçakçılık faaliyetleri sayesinde kitaplara ulaşabiliyordu. Grimod'un da paraya ihtiyacı vardı zira babası onun savurgan yaşantısının farkındaydı ve ona ancak hayatta kalması için gerekenden birazcık fazlasını veriyordu. Ailesinin at arabasını kullandığı zamanlarda Grimod, Quandet'in Versailles'da La Noue adında çenebaz bir dul tarafından işletilen antrepodan Paris'e kitap taşımasına yardımcı oluyordu. Quandet gibi Grimod da bunların bazılarını gizlice satıyordu.¹⁹ Bazı zorluklar yaşanmaya başladı, bunun nedeni Qu-

18 Quandet'ten Ostervald'a 3 Eylül 1781. 25 Eylül'de Ostervald bu bilgiyi Mercier'den sakladığı ve STN'nin memnuniyetle rakip *Tableau de Paris*'i basacağı yanıtını vermiştir: "Il faut tâcher d'obtenir que ce second peintre nous fasse gagner de l'argent comme le premier et souhaiter à ce prix que la providence en multiplie l'espèce." [Bu ikinci ressamın bize tıpkı birincisi gibi para getirmesini sağlamaya çalışmalı ve kaderin bu tip kazançları artırmasını ümit etmeliyiz. (HA)]

19 Quandet'ten Ostervald'a, 4 Haziran, 1781: "Ce Monsieur est plein de génie et d'adresse. La portion congrue que lui donne M. son père l'a rendu un intrigant, honnêtement s'entend. . . . Il fait un peu de commerce, soit dit entre

andet'in şüphelerine göre baba Grimod'un yazışmaları yakalamasıydı. Sonra oğul Grimod birkaç hafta kaybolunca Quandet'in operasyonları aksadı. Şubat 1782'de ikisinin arası açıldı. "Olanca zekâsına karşın bu adam kafadan çatlak." diye hükmünü vermişti Quandet, "Ailesi onu susturduysa yahut hapsettiyse zerrece şaşırmam."²⁰ Birkaç yıl sonra Grimod'un babası gerçekten de oğlunun Nancy yakınlarındaki bir manastırda iki yıl kalmasına neden olacak bir mahkûmiyet fermanı almayı başardı.

1781 Eylül'ünde kitapçılık konusu Quandet'in mektuplarında daha fazla yer tutmaya başlamıştı. Samson adında, Louvre yakınlarında çalışan bir boquiniste ile takılıyordu. Quandet, bu adamın Cugnet'ten çok daha zeki ve güvenilir olduğu konusunda ısrarcıydı: "Onu tavlamaaya çalışıyorum, böylece onun tedarikçisi olarak çalışıp kârı bölüşebilirim." Fakat yeraltı ticareti karmaşık mevzuuydu. Herhangi bir yasal yetkisi olamayan Samson, mallarının büyük kısmını Lonca üyesi Robert-André Hardouin'den alıyordu. İkisi de Versailles'daki gizli depolardan gelen gönderilere güveniyorlardı. Quandet ve Samson, STN tarafından tedarik edilecek olan *Tableau de Paris* baskısının 500 kopyasını bölüşme hususunda anlaşmışlardı. Buna karşın Hardouin, ona kitabın pazarlamasında özel imtiyaz veren Fauche Fils aîné & Compaigne ile iki bin nüsha karşılığında anlaşma imzalamıştı. STN, Paris'te polisle arası iyi olan kitapçı Poinçot'a da (daha önce belirtildiği gibi polis ajanı olması muhtemeldi) beş yüz nüsha

nous, et je compte infiniment sur lui pour un de nos meilleurs débiteurs moyennant certaine remise." [Bu beyefendi yeteneğın ve zekânın ete kemiğē bürünmüş hâlidir. Babasından aldığı mütevazi pay onu onurlu da olsa zeki bir entrikacıya dönüştürmüştür. Aramızda kalsın, kimi işlere karışmıştır ve ben, belirli indirimler verilmek kaydıyla kendisinin en güvenilir distribütörlerinden biriyim. (HA)]

- 20 Quandet'ten STN'ye, 20 Şubat, 1782. Bu zamanlar Grimod, *Journal helvétique* için yazmayı bırakmıştı.

tedarik edecekti.²¹ Versailles'dan gelşen tedarik hatları, Paris'teki kitap ticareti için kritik öneme sahipti.

Dul La Noue, STN için pek çok kargoyu depolayıp yollasa da beceriksiz çıkmıştı. Versailles ziyaretlerinden birinde Quandet onu, deposunu incelemesi için izin vermeye ikna etti. Şato içindeki gizli deposunu, Necker'le ilgili kayıp bir gönderi için arayacaktı. Her yere baktı, mekânın üstünde bir samanlığa çıkınca on sekiz aydır dokunulmamış bir STN gönderisine rastladı. Yeni *Tableau de Paris*'in ilk gönderileri geldiğinde Dul La Noue bunları Poinçot gibi hemen adreslerine gönderememiş, bu nedenle Quandet ancak Hardouin kendi mallerını satmaya başladıktan sonra payına ulaşabilmişti. Bu ucuz korsan baskılar Maastricht'ten Lozan'a kadar olan bölgede yer alan en az beş yayıncıdan geliyordu. Bu rekabet ve birbirine geçmiş ilişkiler Quandet'in umutsuzluğa kapılmasına neden oldu. Cugnet, Caen'den gelen ucuz *contrefaçon*'ları sattığı için Quandet ve Samson kendi stoklarından yalnızca 180 kopya satabildiler.²²

-
- 21 Bu benim STN arşivlerindeki 157 mektupluk Poinçot dosyasını okuduktan sonra kapıldığım izlenimdir. Versailles'daki kitapçılık faaliyetleri hakkında zengin bilgiler içeren bu kaynak, kendi monografik çalışmasını hak eder.
- 22 22 Mart 1782'de Quandet, *Tableau de Paris*'in fiyatının %30 düştüğünü, bunun da korsan baskıların patlamasından kaynaklandığını aktarmıştı. Ayrıca Mercier'in eski iki ciltteki malzemeyi kırıp yeni iki cilt çıkararak okurları yabancılaştırdığını da eklemişti: "Je doute que l'auteur puisse se laver devant le même public de la supercherie évidente qui règne d'un bout à l'autre de cet ouvrage." [Yazarın bütün çalışmasına hâkim olan apaçık hilesinden kendisini aynı kamuoyu önünde aklayacağından şüpheliyim. (HA)] Quandet, yeni baskının Paris'e ulaşmasından sonra Mercier hakkında bazı olumsuz değerlendirmeler yaptı. Bu eleştiriler Neuchâtel'deki Mercier'e ulaştı. Ostervald'ın anlatımı ve Quandet'in 15 Nisan 1782'deki tekrarıyla şöyle diyordu: "Il [Quandet] a manqué d'honnêteté à mon égard et même de justice, car il devrait savoir que ce n'est pas à lui qu'il appartient de juger l'intention et l'œuvre de l'auteur, qui en sait plus que lui sur la forme et la publication. . . . Qu'il fasse son métier sans juger autrui, et qu'il me laisse faire le mien." [Bana göre o (Quandet) dürüstlük ve adaletten yoksundur çünkü onun yazarın niyeti ve çalışmasını yargılamanın ona düşmediğini anlaması lazım, çünkü yazar

Komisyonculuktan edebî mümessilliğe yükselen Quandet, artık bir yeraltı kitapçısı sayılırdı. STN ile iş yaparken bu üç niteliği de bir araya getiriyordu, mektuplarında artık daha profesyonel bir ton hâkimdi. Temmuz'da yazdığına göre diğer İsviçreli yayınevleriyle de iş yapmaya başlamıştı fakat sadakati her daim STN'ye olacaktı. Faaliyetlerinin çetelesini tutuyordu fakat bunların büyük kısmı için para talep etmiyordu, tek amacı, “dürüst bir vasatlığa” ulaşabilmektir. Quandet'in mektupları çok fazla ayrıntı vermese de onun rue de Bourbon près des Théatins'te mütevazı bir apartman dairesinde yaşadığını gösteriyordu. Çocukları olmuş olabilir fakat bundan bahsetmiyordu. 1781 aralığında yazdığı mektubunda hâlâ *Journal helvétique* için Fransa'da yayımlanma izninin peşinden koştuğunu yazıyordu. Ocak 1782'de daha önceki yılda yerine getirdiği hizmetlerin bir listesini yolladı, Ostervald'ın uygun gördüğü ücreti yazması için boşluk bırakmıştı. Ostervald, onun “hesaplarının, görevlerinin, hizmetlerinin ve çeşitli durumlara göre ortaya çıkan harcamalarının” değerini belirleyecekti. Fakat o dönemde, STN'ye sipariş ettiği kitaplardan kaynaklı olarak 3 bin L. borcu vardı, STN ona bu borçları ödemesi için iki kez uyarı yollamıştı. Bu borçları kabul eden Quandet, mühletinin uzatılmasını ve her on üç nüshada bir bedava nüsha hakkı verilmesini istedi. Nisan ayında hesap kesimiyle ilgili bu anlaşmazlığı çözdüler. Quandet STN'den sipariş vermeye devam etti hatta bunları depolayabilmek için Versailles'da kendine yıllık 110 L. ücretiyle bir yer kiralamıştı.

Yeraltı kitapçılığı, Quandet'i en marjinal yasadışı kitapları satmaya itmişti. *La Vie d'Antoinette* adında kraliçeyi hedef alan ve 1781 sonlarında *Supplément à l'Espion anglais* adıyla yeniden basılan bir karalamanın tirajı karşısında dehşete

biçim ve yayım hakkında daha çok şey bilir. O başkasını yargılamadan kendi işini yapsın, benim işimi bana bıraksın. (HA)]

düştüğünü yazmıştı. Yine de *Vie privée de Louis XV* gibi politik karalamaları sipariş etmekten de geri durmuyordu. Ostervald'a bu türdeki eserlerin çok iyi sattığı konusunda güvence vermişti.²³ STN'ye *L'Espion anglais*'i yeniden basmayı önermişti: "Tüm dikkatinizi sarf etmemeniz için pek lezzetli bir lokma" diye yazıyordu. STN'nin tek yapması gereken künyedeki tarihi 1779 yerine 1781 yapmasıydı, böylece kolaylıkla 100, belki de 200 kopya satabilirdi.

Güncel gelişmeler hakkındaki broşürler de iyi satıyordu. Quandet, Ostervald'ı comte d'Estaing'in ekspedisyonu ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı hakkında yasadışı bir risaleyi yayımlamaya ikna etmeye çalışmıştı. STN'nin bir "vurgun" yapacağından emindi. Paris pazarı, daha hafif edebiyat

23 Quandet'ten Ostervald'a 20 Haziran 1781: "Je serais enchanté, et pour vous et pour moi, que nous ayons des *Vie privée de Louis XV* et autres articles de ce genre que vous m'annoncez. Ils seraient sans doute de grand débit." ["Eğer "*Vie privée de Louis XV*" ve bu türdeki diğer makalelere sahip olsaydık hem senin için hem de kendim için mutlu olurum. Şüphesiz onlar büyük ilgi görürdü." (HA)] Quandet'in Marie-Antoinette hakkındaki karalamayla ilgili 14 Ocak 1782 tarihli mektuptaki yorumları, bazı tarihçilerin İhtilal'den evvel bu tip yayınların yapılmadığına ilişkin iddialarını çürütür: "Les justes et légitimes recherches que l'on fait d'un ouvrage infâme sur le compte de la reine intitulé en premier *La Vie d'Antoinette* et depuis *Supplément à l'Espion anglais*, pour le faire passer plus aisément sous ce titre moins scabreux en apparence, occasionnent les plus rigoureuses perquisitions et feront saisir encore bien des balles." [Kraliçe hakkında yapılmış rezil bir çalışma olan ve *La Vie d'Antoinette* şeklinde adlandırılan kitap ile sonradan, görünüşte daha az skandal yaratacak bir başlık bulmak suretiyle daha kolay yayımlanmak istenen *Supplément à l'Espion anglais*e yapılacak adil ve meşru tetkikler, en sıkı soruşturmalar ve birçok nüshanın ele geçirilmesi ile neticelenecektir. (HA)] Bununla birlikte Quandet yalnızca bir dedikoduyu nakletmiş olabilir zira bahsettiği ve Joseph Lanjuinaise'ye atfedilen eser, kraliçeye yönelik bir hücum değildir. *Supplément à l'Espion anglais, ou lettres intéressantes sur la retraite de M. Necker, sur le sort de la France et de l'Angleterre, et sur la détention de M. Linguet à la Bastille: Adressées à Milord All'Eyes; Par l'auteur de l'Espion anglais* ("Londres," 1782). Bkz: Hervé Guénou, "Lanjuinaise, Joseph", *Dictionnaire des journalistes*, Jean Sgard, ed., cilt. 2 (Voltaire Foundation, Oxford, 1999), 563.

ürünlerini ve ıvır zıvırı ön plana çıkarıyordu: “güncel zevkimize uyan ve kötücül merakımızı cezbeden her şey.” Fakat en iyi satan şey gayrimeşru edebiyattı. *La Vérité rendue sensible à Louis XVI* çıktığında bunun başlığı bile Quandet’in sipariş vermesine yetmişti. Onun için ideal kitap, kendi ifadesiyle “tamamen yasaklı bir eser”di. Kamuoyu, standart eserlerdence, “sırf yasaklı olduğu için hemen dalından koparılan yasak meyveler”e daha çok ilgi tutuyordu.

Quandet, bu tip edebiyatla çok uğraştı ve hâliyle yakalandı. 1782 Eylülünün başlarında Besançon aracılığıyla STN’nin yolladığı dokuz balya kitaba el konuldu. Quandet’e bakılırsa bu felaketi tezgahlayan polisle iş birliği yapan, kitap ticaretinin en rezil adamı Poinçot’tan başkası değildi²⁴. Poinçot kendisine gönderilen üç balyayı alıp çıkmıştı ve rakiplerine gönderilen diğer balyaları otoritelere bırakmıştı. Kalan altı balyadan tamamen yasak kitaplarla dolu olan üçü Quandet’indi. Bu el koymaya itiraz etmeye yeltendi, zira Poinçot bu balyaların mührünü kırmış ve içeriklerine bakmıştı, hâlbuki bu hak yalnızca *chambre syndicale* yetkililerine tanınmıştı. Lonca *syndicine* başvurdu. Polis içindeki asıl bağlantısı olan Lenoir’in sekreteri Martin’den destek dilendi. Ayrıca Lenoir’e de bir dilekçe yazarak olaydaki rolünün satıcılık değil kargoculuk olduğunu iddia etti.

Huzura kabul edildiğinde ise Quandet doğru düzgün bir savunma sunamadı. Başmuavin onun faaliyetlerini bir yıldan uzun süredir takip ediyordu, onun büyük çapta yasaklı kitap kaçakçılığı ve satışı yaptığına ikna olmuştu. Bu zaten çok ciddi bir suçtu, kitap satışı yetkisi olmayan birisi içinse durum felaketti. Bu olayı Ostervald’a nakleden Quandet, önemli bir rakiplerini elimine etme niyetindeki rakipleri tarafından ele

24 Quandet’in ifadesi, Dul la Noue’nin STN’ye 8 Eylül 1782 tarihinde yazdığı mektupta teyit edilir.

verildiği fikrindeydi. “Öyle inanıyorum ki bu düzenbazlar, bütün iyi insanların nefret ettiği, düzgün kitapçıların lanet okuduğu bu pislikler, polise ifade verirken beni de kendilerinden biriymişim gibi anlatmışlar.” Artık Mühürdar’ın tebliğ edeceği kararı beklemekten, kadere boyun eğmekten başka yapacak bir iş yoktu. Yine de umut vardı zira Lenoir soruguyu şunu söyleyerek bitirmişti: “Bana inanınız Mösyö Lachenal, başka bir meslek edininiz. Bu, sizi böyle talihsiz kazalardan korumanın en iyi yoludur.”²⁵

Beklerken Quandet STN için ufak tefek işler yapmaya devam etti. “O namuslu ve mütevazı kadın” Madam Cugnet’ten borcunu tahsil etmesi için bir mübaşir yolladı. Kocasını yerine o Louvre’daki butiği işletiyordu ve Quandet, onun kendisini polise ihbar eden kitapçılardan biri olduğunu öğrenmişti. Madam Cugnet’e karşı harekete geçerken STN’ye karşı olan borçlarını ödeyemeyeceğini de itiraf ediyordu. Ekim’de 1.600 L., Kasım’da 144 L. değerinde iki senedi ödeyemedi. Parasının olmadığını yazdı, bazı Hollandalı kitapçıların ona borcu vardı fakat onların da parası yoktu. Ona olan borçlarını yasadışı kitaplar yoluyla ödemek istemişlerdi ama o artık uslanmıştı, bu işlerden uzak durmaya çalışıyordu. Versailles’daki deposuna bile ayak basmaktan çekiniyordu. Yabancı kimse-ler dairesine gelip “kötü kitaplar” soruyordu, o da bunların polis casusu olmalarından şüphelenerek hepsini geri gönderiyordu. Casusların Neuchâtel’de de faaliyet gösterdikleri konusunda Ostervald’ı uyardı; Fauche ve Fauche Fils aîné &

25 Quandet’ten Ostervald’a, 16 Eylül, 1782. Quandet de bir ihtimal polis muh-biri olarak çalışmış olabilir, belki de Martin’in gözüne girebilmek için bunu yapmıştır çünkü hayatını mahveden suçlamalar konusunda şöyle der: “les gens du métier et surtout la basse jalousie de quelques uns d’eux dont j’ai eu plus d’une fois occasion de démasquer les turpitudes et les friponneries.” [Meslekteki insanlar ve birden fazla kez sahtekârlık ve düzenbazlıklarını ortaya çıkardığım insanların adi kıskançlıkları. (HA)]

Witel yasadışı kitaplar üretmeye devam ediyorlardı, özellikle de Mirabeau'nun eserlerini.

STN'ye potansiyel *contrefaçon* fırsatlarını önerirken, Quandet şimdi yasadışı herhangi bir iş konusunda dehşete düşüyordu, zira muhtemelen yetkililerin mektuplarını okuduğuna inanıyordu.²⁶ Edebiyat dünyası hakkında artık uzun uzun yorumlar yazmıyordu. Mektuplarındaki asıl mesele para konuları ve polis korkusuydu. 4 Aralık 1782'de artık hiçbir yerden para bulamadığını ve Dul La Noué'nin mekânından altı balya kitaba daha el konduğunu yazdı. Casuslar her yerdedi, artık yasal ya da yasadışı olsun yabancı ülkelerden kitap ithal etmek neredeyse imkânsızdı.

On gün sonra bir mahkûmiyet fermanıyla Paris'ten sürüldüğünü yazdı. Sabahın yedisinde polis tarafından dairesi basılmış, her yer didik didik aranmış, evraklarıyla beraber altı nüsha *La Vérité rendue sensible à Louis XV*'e

26 Quandet'ten Ostervald'a, 17 Ekim, 1782: "Je vous assure que vos démarches sont éclairées de près de chez vous par des espions de notre police.

Les Fastes de Louis XV dont vous me parlez font avec les Lettres de cachet et cette autre infamie intitulée je crois L'Espion cuirassé ou dévalisé un bruit affreux. Ce sont ces ouvrages avec un autre encore plus infâme écrit contre notre auguste et respectable souveraine qui ont occasionné toutes les recherches et toutes les saisies qui ont été faites." [Sizi temin ederim ki yakın çevrenizde bizim polis teşkilatımıza ait casuslar tarafından hareketleriniz dikkatlice izleniyor. Lettres de cachet ile birlikte, bahsettiğiniz Fastes de Louis XV ve isminin L'Espion cuirassé ou dévalisé şeklinde konulduğuna inandığım bir diğer rezil çalışma, korkunç bir infial uyardırmıştır. İşte bizim yüce ve saygın hükümdarımıza karşı yazılmış bu ve daha başka utanç verici çalışmalar şu ana kadar yapılmış olan tüm soruşturma ve tutuklamalara sebebiyet vermiştir. (HA)] Mektuplarında yasaklı kitaplar hakkında mektuplarına yeni yeni hâkim olan dehşet hissiyatına rağmen Quandet, Ostervald'ın *Vie privée de Louis XV*'in yeniden baskısını yapma niyetini destekledi. Bu zamanlar başka tavsiyeleri minimal düzeydeydi. Almanya'yla ilgili bir hayatağacı makalesini ve Cardinal Dubois'inin hayatının yeniden basılmasına karşı çıkarken Türkiye'deki güncel durumla ilgili bir makalenin ve tiyatro ile ilgili iki eserin basılmasından yana görüş bildirdi.

el konmuştu. Gözleri yaşlı ailesinin yanında ona hemen defolup gitmesi tebliğ edilmişti. Paris'in 128 km kuzeydoğusunda yer alan Chaumy yakınlarındaki bir köye kendini kapatmıştı. Burada onun arkadaşı ve eski okul hocası bir küratör ona sahip çıkmıştı. 12 Ocak 1783'te kâtip olarak işe aldığı genç bir adamın casus olduğunu, onu polise ihbar ettiğini yazmıştı. Cugnet, Poinçot ve Samson'dan da gammazlamalar gelmişti. Buna göre Quandet, hükümetin yeni tedbirlerle bastırmaya çalıştığı yeraltı kitap ticaretinin anahtar ismiydi. "Sizin özel mümessiliniz olmamın bir cürüm olduğuna hükmettiler." İki ay sonra köyde mahpus kalmıştı ve hastalanmıştı. Morali çökmüştü: "Burada dehşet bir şekilde sıkılıyorum." diye yazıyordu. Mercier'in yeni kitap baskıları için Neuchâtel'e geldiğini duyunca ona adının hatırlatılmasını rica etti: "Onu, Bastille'in esintisini güvenli bir mesafeden aldığı için tebrik ederim. Fakat bir mahkûmiyet fermanı daha mı iyidir?"

STN, Versailles'daki en etkili bağlantısı olan Prusya büyükelçisinin sekreteri David-Alphonse de Sandoz-Rollin üzerinden Quandet'in mahkûmiyet fermanını ilga ettirmeye çalıştı. Quandet'in karısının Paris polisinden sorumlu Maison du Roi nâzırı Antoine-Jean Amelot de Chaillou ile görüşmesini ayarladılar. Amelot ona Quandet'in yalnızca yasadışı kitap işi yapmadığını, ayrıca İsviçreli yayıncılara (STN ile birlikte diğerleri) çok sayıda "kötü kitap"ın elyazmasını da temin ettiğini anlattı. Hükümet, merhamet etmeyecekti. 1 Ağustos 1783 tarihinde Ostervald'a yazdığı mektupta Quandet, hakkındaki şikayetlerin hükümeti, onun "bütün kötü kitapların toplandığı odak noktası" olduğu yönünde ikna ettiğini yazdı.

STN bir daha ondan bir şey duymadı. 23 Haziran 1784'te Parisli bankeri firmaya Quandet'in öldüğünü, geride borcunu ödeyecek hiçbir şey bırakmadığını bildirdi. 31 Mart 1792'de

STN bütün faaliyetlerini durdurduğunda hesap cetvelinde Quandet'in adı "borcuna sadık olmayan kişi" olarak geçiyordu, 10.145 L'lik borç bırakmıştı.²⁷

-
- 27 "Registre de la librairie pour l'année 1782" BnF, Collection Anisson Duperron, ms. fr. 21863, Quandet lehine iki dilekçenin verildiğini söyler, bunlardan biri karısına diğeri ise STN'nin Versailles'daki muhataplarından maréchal des Gardes Suisses Antoine Barthès de Marmorière'ye aitti. Ostervald'a yazdığı 16 Ocak ve 10 Şubat 1783 tarihli mektuplarında Barthès, Quandet'in sürgününü bitirmek için verdiği sonuçsuz mücadelelerden bahsetmişti. 12 Kasım 1783'te yazdığı bir mektupta Quandet'in karısının Versailles'daki gizli depoya erişim sağladığını ve oradaki kitapların hepsini sattığını dahası aslında Quandet'in karısı değil de "une odieuse et perfide concubine" olduğunu yazmıştı. STN, Paris'teki güvenilir mümessillerinden David Alphonse de Sandoz Rollin'den 24 Şubat 1783 tarihinde Quandet hakkında olumsuz bir rapor almıştı. 28 Ağustos 1783'te yazan yeraltı kitapçısı Thiriot da benzer şekilde olumsuz şeyler söylüyordu: "Son nom révolte à la police, et c'est indisposer contre soi-même que d'y parler de lui." [Onun ismi polis nezdinde iğrençtir ve onun hakkında orada bu şekilde konuşması kendi menfaatlerinin aleyhinedir. (HA)] Quandet'in Cugnet ve karısı ile yaşadığı maceraya rağmen STN bunların borcunu tahsil etmekte başarısız oldu. Bu borç sonunda 830 L. 11 sou tutarına ulaşmıştı. STN arşivlerindeki geniş dosyaları, Paris'in yeraltı kitap ticaretinde hayatta kalmak için verilen mücadeleyi aydınlatır. STN'nin Paris'teki bankeri Paul de Pourtalès 23 Haziran 1784'te şöyle yazmıştı: "Cugné [sic] et sa femme sont des bandits sans moeurs et sans pudeur. Lui, sa femme, et sa fille [sont] réprouvés d'un chacun. On ne leur confierait pas un sol. Il y a six mois qu'ils ont vendu leur misérable boutique." [Cugné ve hanımı ahlaksız ve utanmaz şakilerdir. Her ikisi dekızlarıyla birlikte, herkes tarafından kınanmıştır. Kimse onlara bir kuruşunu bile emanet etmez. Altı ay önce sefil butiklerini sattılar. (HA)]

11. Yazarlarla İlişkiler

BEREKETLİ HİLÂL'DEKİ YAYINCILAR kitap dünya-sından günlük yazışmalar ve Parisli mümessiller yoluyla haberdar olsalar da bazen sektörü bizzat kendileri görmek isterlerdi. Diğer yayıncılarla, kargo mümessilleriyle, perakendecilerle, yazarlarla doğrudan pazarlık yapmaları gerekebiliyordu. Şimdinin iş adamları gibi, iş seyahatlerine çıkıyorlardı, tabii bu seyahatlerin perukçu ya da posta arabası ücreti gibi günümüzde pek rastlanmayan başka harcama kalemleri oluyordu ama işin özü aynıydı.¹ STN'nin müdürleri Lozan, Cenevre, Lyon ve Besançon'a çok sayıda seyahat yapmışlar, bu seyahatlerde yol boyunca yer alan kitapçılarla da oturup anlaşmayı ihmal etmemişlerdir. Bosset, Rhineland ve Benelüks boyunca yer alan kitapçıları ve yayınevlerini 1779 yılında gezmişti. Ostervald ise 1775, 1777 ve 1780 yıllarında Paris'e seyahat etmişti. Genel merkeze yazdığı (1777 ve 1780'de ona eşlik eden Bosset de çok sayıda mektup yazmıştı) mektuplarda yayıncılık sektörü özellikle de yayıncılarla yazarlar arasındaki ilişkiler konusunda çok malzeme vardı zira Paris bütün Fransa'dan hatta diğer ülkelerden yetenekleri kendine çekiyordu.²

- 1 Ostervald ve Bosset'nin seyahat giderleri hakkındaki kayıtlar, kişisel evrakları ile birlikte kaybolmuştur. Bertrand, Lyon'a 1773 yılında düzenlediği iş gezisindeki harcamaların kaydını titizlikle tutmuştur. Bertrand, "Carnet de voyage," ms. 1058. Harcamalar şöyledir: "Perruquier 4-4-0" [Bu şu demektir, 4 livre, 4 sou, 0 denier]; "Guide 2-2- 0"; "Pipe 0-14- 0"; "Ruban pour moi 0-7- 0"; "Gazette 0-2- 9"; "Comédie 2-2- 0"; ve "Coiffures 7-14-0."
- 2 Ostervald ve Bosset'den gelen mektuplar STN'de iki adet, kesişen dosyada tutulur: ms. 1189 ve 1125. Ayrıca Ostervald'ın 1774 tarihli "carnet de voyage"ında, ms. 1056 kodlu belgede de bilgiler yer alır.

Ostervald 1775 gezisinde edebiyat hayatının yeni bir yanını keşfetmişti. O zamanlar altmış iki yaşındaydı ve Paris'i daha evvel ziyaret etmişti. Karısının ailesinin bir kısmının Rouen'de olması sayesinde Fransa'yı iyi biliyordu, zaten genel kültürü yüksek bir adamdı. Yine de ilk mektuplarında şaşkınlığını gizleyemeyen bir taşralı gibiydi. Rue Croix des Petits Champs'ta yer alan Hôtel de Bretagne'ye yerleştikten sonra "bu devasa ve pek gürültülü şehir"de yolunu bulabilmek için bir rehber tutmuştu. Önce STN'nin Paris'teki bankeri Jean-Frédéric Perregaux'ya baktı. Daha sonra 1773 yılından beri yazıştığı ve STN için yetenek avcısı olarak görev vermek istediği *Journal de physique* editörü ve Académie des sciences mensubu abbé François Rozier'le iletişime geçti. 1775 Mayıs'ında Rozier, Ostervald'ı çok sıcak karşıladı ve ikili iyi dost oldular³. Huguneotların kitaplarını krallığın dört bir yanına dağıtmalarına yardımcı olan Protestan yeraltı kitapçısı de Longes ve Rozier, Ostervald'a Paris'teki kitap ticaretinin iç yüzü hakkında yardımcı oldular.

Ostervald, kitapçıları dolaştı, Paris pazarının kapılarını STN'nin ürünlerine açacak müttefikler aradı. Zor bir işti; "Bu tuhaf bir tecrübedir Mösyöler, bu kocaman şehirde iş yapmak"

-
- 3 STN'ye yazdığı 13 Temmuz 1773 tarihli mektupta Rozier, Paris'teki entelektüel hayatın dünyevi tarafına katılmadığını yazmıştı: "Les gens de lettres sont faits pour s'aider mutuellement, vérité dont sont bien peu convaincus ceux de Paris qui se dé chirent de la manière la plus honteuse; aussi je n'en connais que très peu." [Kalem erbabına yardımlaşmak düşer; bu, Paris'te birbirini en utanç verici şekilde paramparça etmeye çalışanlar tarafından iyi anlaşılmamış bir hakikattir. (HA)] Diğer mektuplar, Malesherbes ve d'Alembert ile yakın bağları olduğunu gösterir. 23 Ocak 1774'te İsviçrelilere karşı genel olarak sempatik olduğunu ifade eder: "Quoique habitant de Paris, j'aime mieux la bonne franchise des Suisses. Je n'ai pas encore perdu dans cette ville celle que j'ai apporté e du fond de ma province." [Paris'te yaşasam bile İsviçre'nin dürüst samimiyetini tercih ederim. Kendi vilayetimden bu şehre getirdiğim doğruluğu kaybetmedim. (HA)] Ostervald'ı kişisel olarak da tanıdıktan sonra mektupları, misalen 19 Temmuz 1775 tarihli olanı, özellikle daha samimi ve dostça olmuştur.

diye yazmıştı genel merkeze. Parislilerin kendilerine has saatleri vardı. “İnsanları yalnızca sabahları görebilirsiniz; burada sabah, saat sekizden öğleden sonra ikiye kadar sürer.” İki ufak kitapçı, Pyre ve Saugrain ile Palais de Justice’de iş yapan *bouquiniste* Dul Vallat-Lachapelle, Ostervald’ın satış tekliflerini ilgiyle dinlemişlerdi. Fakat düşman bölgesindeydi, iyi bir burjuva görünümüne sahip olsa da Parislilerin gözünde o bir korsan yayıncıydı.

Ostervald Paris’teki yazarlarla iyi anlaşıyordu. Raynal da dâhil olmak üzere pek çoğunu tanıyordu, bir isim ve adres listesini takip ederek bunları aradı. Ziyaret ettiği ilk isim İsviçre’yle de bağlantıları mevcut bir Protestan olan Antoine Court de Gébelin’di. Bugün unutulmuş olsa da Gébelin o zaman en çok tanınan figürlerden biriydi. 1773’ten 1784’e kadar (1784’te öldüğü için yarım kalmıştı) dokuz cilt hâlinde *Le Monde primitif*i yayımladı. Bu eserde bütün modern dillerin kökeni olan kayıp bir evrensel dil fikrini savundu, böylece kadim uygarlıkların da ötesine geçip insanlığın ruhanî kökenlerini bulabilecekti. Gébelin Huguenotların savunucusu, fizyokratların müttefiki, Amerikan devrimcilerinin yandaşı, farmason, okültist⁴ ve mesmerist⁵ olarak İhtilal öncesi Paris’inde kültürel akımlar kasırgasının merkezinde yaşadı.

STN ile birlikte yayın yapmasa da Gébelin, Ostervald’ın işlerini yürütmesine memnuniyetle yardımcı oldu. Bunlardan biri beklenmedik sonuçlar doğurdu. Kitap ticaretinin durumu hakkında sohbet ederlerken Gébelin ve Borville adında bir arkadaşı STN’nin Parisli matbaacılardan daha ucuza

4 Okültizm, “Gizli” mânâsına gelen “Occult” kelimesinden türemiştir, maddi dünyanın ve dinlerin anlattığının dışında kalan, büyü gibi doğaüstü fenomenleri kapsar. (ç.n.)

5 ** On sekizinci asırda Alman doktor Franz Anton Mesmer tarafından kaideleri ortaya konan, canlıların manyetik enerjini kullanma iddiasında olan akım, on dokuzuncu asırda hipnotizmaya evrilmiştir. (ç.n.)

kitap basıp basamayacağını sordu. Eğer öyleyse eserlerini Neuchâtel'e yönlendirebilirler ve sonrasında Parisli kitapçıları atlatıp STN'nin ürünlerinin büyük çapta pazarlamasını yapabilirlerdi. O dönemler Paris'te çoğu zaman zımmî izinle satılmakta olan meşru eserler önerdiler, ayrıca eserlerinin sansürden geçmesine de yardımcı olmayı teklif ettiler. STN birkaç orijinal elyazması basmış olsa da Ostervald edebiyat ürünlerine doğrudan kaynağından ulaşmak konusunda daha önce uzun uzadıya düşünmemişti. STN'yi diğer İsviçreli yayınevleri gibi bir korsan yayıncı olarak kurmuştu, Gébelin ise Parisli yayıncılara kendi sahalarında meydan okumayı teklif ediyordu. Gébelin kâğıt kalem alıp o sırada baskıda olan *Le Monde primitif* cildi üzerine bazı hesaplamalar yaptı. Bin kopyalık bir octavo baskı, bütün baskı için yaprak başına 42 L. 14 sou tutuyordu onun hesabına göre. Eğer STN, bu rakamın altında baskı yapabiliyorsa herkesten fiyat kırabilirdi.

Ostervald Hôtel de Bretagne'ye dönüp kendi başına bazı hesaplar yaptı. STN yakın zamanda de Pelt adında bir matematikçi için *Cours de mathématiques suivant la méthode de Wolff* adında bir kitap basmıştı. Bin kopyalık bu baskı için "iyi bir kâr" da dâhil olmak üzere yaprak başına 36 L.'lik fiyat belirlenmişti. On sekizinci asırda masraflar, yaprak başına belirlenirdi. Bu da kâğıt, kompozisyon, baskı ve diğer masrafların iki tarafına da baskı yapılmış tek bir yaprak başına ne kadar tuttuğuyla ilgiliydi, 20 yapraklık octavo baskı bir eser, octavo baskıda bir yapraktan sekiz sayfa çıktığı ve bu sayfalara da çift taraflı baskı yapıldığı için 320 sayfa ediyordu. Ostervald, kargo masraflarını da dâhil ederek başka hesaplamalar yaptı. Buna göre STN, Lyon'a kadar ek ücret talep etmeden kitapları ulaştırabilirdi. *Contrefaçon* ticaretinin aksine burada risk olmadığını da ekledi. Bütün bu operasyon, yasal çerçeveden

çıkmadan yapılacaktı. “Kısacası,” diye karara vardı genel merkeze yazdığı mektupta, “bu bana iyi bir iş gibi geliyor.”⁶

Bu ihtimali, 1 Ocak tarihinde mâli müdür olarak STN’ye katılan Bosset ile Neuchâtel’de tartışılacak uzun vadeli bir politika olarak zihninin bir köşesine yazan Ostervald, yazar

6 Ostervald’ın hesaplamaları basım ve yayın tarihi için önem arzettiğinden STN genel merkezine 5 Haziran 1775 tarihli mektubunun bir kısmı alıntılanmaya değerdir:

“M. de Gébelin prit la plume et se dirigeant par l’ouvrage qu’il fait imprimer actuellement, supposant que l’on tirât à mille, calcula comme suit [M. De Gébelin eline bir kalem aldı ve şu an baskıda olan eserinin kılavuzluğuyla, onun bin adet basıldığını varsayarak aşağıdaki hesabı gerçekleştirdi (HA)]: La composition et tirage coûte par feuille de 1,000 22 livres Papier, 2 rames à 10 livres, à cause de l’impôt..... 20 Correction par feuilles..... 10 (sous) Assemblage..... 4 En tout..... 42-14 [1,000 sayfa başına kompozisyon ve baskı masrafı.....22 livres Kağıt, vergi hasebiyle 10 livres için 2 tomar 20 Sayfa başına redaksiyon..... 10 (sous) Asamblaj..... 4 Ceman yekûn.....42-14 (HA)]

Daha sonra *Cours de mathématiques*’in mâliyetini şöyle hesaplar: “la composition 6 livres, le tirage 4 livres 10 sous, papier 2 rames 15 livres, [fraix] 2 livres 10 sous.” Böylece yaprak başına toplam mâliyet 28 L. oluyordu. STN buna 8 L. de kâr ekleyerek yazardan 36 L. istiyordu. 20 yapraklık bir kitapta yazarın ödemesi gereken tutar 720 L., üretim mâliyeti 560 L. oluyor, STN’ye de 160 L. ya da toplam paranın %22’si kalmış oluyordu. Bu hesaplamayı yaptıktan sonra Ostervald şöyle yazdı: “Il me paraît que je puis traiter sur ce pied là . . . , d’autant plus qu’il n’y a nul risque à courir suivant M.de Gébelin et qu’il se charge d’introduire, d’obtenir des permissions et [de] nous indiquer les meilleurs livres à mettre sous presse pour le goût non des frivolistes mais des gens comme il faut d’ici.” [Bana öyle görünmektedir ki bu temelde müzakere edebilirim, özellikle de Gébelin Bey’e göre hiçbir kaçma riski olmadığında ve otakdim görevini üstlenir, izinleri elde eder, önemsiz insanlar için değil aynı zamanda burada iyi bir duruşa sahip olan insanlar için en iyi kitapların basılmasını önerir. (HA)] Gébelin’e 18 Temmuz 1775 tarihinde yazdığı mektupta, tartışmalarında üç gün sonra, Ostervald STN’nin Parisli kitapçılardan %25 daha ucuza kitap basabileceğini dile getirmişti. Bir fikir vermesi açısından STN’nin standart, bin kopyalık bir baskıda yaprak başına 9 denier fiyat biçeceğini de eklemişti.

gezisine devam etti. Yazarlara el yazmalarını satın alacağı sözünü vermedi, onun yerine genel olarak iyi niyetlerini kazanmaya çalışıp STN'nin onların eserlerinden yapacağı yeniden baskılarda iş birliği yapmalarını sağlamaya çalıştı. Gördüğümüz üzere bu, STN'nin kendi baskılarını “düzeltilmiş ve zenginleştirilmiş” diye pazarlayabilmesini sağladı. Buna karşılık yazar ufak bir ödeme ya da bazı bedava nüshalar alabilirdi, kimi zamansa yazının ününün yeni çevrelere yayılabilmesi yeterli mükâfat sayılıyordu. O dönem revaçta olan duygusal romanlar ve toz pembe şiirleriyle tanınan Claude-Joseph Dorat ile buluştuktan sonra Ostervald, onun kendi eserlerinin ucuz bir baskısının yapılması hususunda iş birliğine açık olduğunu nakletti.⁷ Ostervald; Raynal, Gozman, Grozier, Daudet ve Valmont de Bomare ile de yayın olasılıklarını tartıştı. Rousseau ile de iletişime geçmeye çalıştı mamafih başarısız oldu. Genelde bu buluşmalar, bağlantı kurmakla sınırlı kaldı fakat Ostervald bu işin sosyal boyutundan keyif alıyordu. Rozier, Lalande ve diğerleriyle akşam buluştuktan sonra odasına döndüğünde şöyle yazmıştı: “hakikati söylemek gerekirse biraz Graves içtim, sonra biraz şampanya, biraz Hermitage ve biraz Malaga, sonra iki sevimli hanımın arasında oturdum, bunlar insanın başını döndüren cinstendi.” Ayrıca Necker’in kır evinde Jean-François Marmontel, Antoine-Léonard Thomas ve diğer yazarlarla akşam yemeği yemişti.

7 Bununla birlikte onu ikinci kez aradıktan sonra Ostervald, Dorat'ın Paris'te eserlerinin yeni bir baskısını yayımlatmak istediğini, STN'nin contre-façon basarak bunun fiyatını kirmasını istemediğini yazdı. Dahası, “On le dit attaché à la matière et rançonnant un peu ceux qui l'impriment.” [Deniliyor ki o bu mevzuya düşkündür ve onu basanlardan biraz haraç almaktadır. (HA)]

STN, onun eserlerinden pek çoğunu yayımladı. Bunların arasında öne çıkanlar, *Les Malheurs de l'inconstance* (1773) ve dokuz ciltlik *Collection complète des oeuvres de M. Dorat* (1776–1780)'dir. STN, adını bu eserlerin künyesine adını yazıyordu fakat Dorat'ya bu yeniden baskılardaki iş birliği için para ödediğine dair bir kanıt yoktur.

Paris'in edebiyat çevrelerindeki yaşantı hakkında bilgi edinirken, Ostervald bir yandan da STN'nin *Journal helvétique*'i ve *Description des arts et métiers* baskısının Fransâ'da serbestçe dolaşabilmesi için gerekli izinleri alabilmek için sürdürdüğü bitmez tükenmek bilmez mücadeleye devam etti. "Sultan'ın gözdesini devreye sokma fırsatı buldum" diye yazmıştı, görünüşe göre Mühürdar Miromesnil'in metresinin desteğini kazanma şansı vardı.⁸ Kapalı kapılar ardında dolap çevirmek yerine doğrudan Versailles'daki otoritelere başvurmaya karar verdi fakat bir sonuç elde edemedi. STN'ye akrabalarını ziyarete gittiği Rouen'den yazdığı mektupta Fransa'nın siyasî sistemi hakkında söyleyecek iyi hiçbir şeyinin olmadığını, bütün yabancıların "casuslar tarafından nezaketsizce takip edildiği"ni söylüyordu.

Ostervald, Paris'e Şubat 1777'de döndü. Bu kez ona Bosset de eşlik ediyordu. Asıl amaçları Panckoucke ile çeşitli *Encyclopédie* baskılarında iş birliği yapmak olduğu için genellikle onunla yemek yediler ve mâli durum hakkında genel merkeze raporlar yolladılar. Panckoucke'un teşebbüs ağına çekilirlerken Bosset, "Somut teşebbüslere girişmek iş yapmaktan yeğdir" şeklinde uyarılarda bulunuyordu. Ostervald ise Panckoucke'un kayını Jean-Baptiste-Antoine Suard tarafından hazırlanan *Encyclopédie méthodique* hakkında geleceğe dair planlar yapıyordu. Suard, iki Neuchâtelli ile iyi anlaşmış ve onları Académie française'in başka mensuplarıyla tanıştırmak maksadıyla "akademik yemeğe" davet etmişti. Bu mensuplar

8 Paris'ten ayrıldıktan sonra STN'ye Miromesnil'in parlamento başkanı olarak göreve başladığı Rouen'den yazan Ostervald, 20 Haziran 1775'te şunları söylemiştir: "On m'avait offert à Paris de mettre en jeu la sultane favorite, mais on est ici d'avis différent, fondé sur ce que le Garde des Sceaux, extrêmement jaloux par tous ceux qui l'environnent et homme d'esprit, est très attentif à ne pas se montrer trop accessible par ce canal, d'autant plus qu'on sait qu'il est très galant." [Paris'te favori sultanı etkilemek için ben önerilmiştim ancak bu hususta fikirler farklıdır; bunun da sebebi çevresindeki herkesi kışkırtan ve nüktedan olan mühürdarın bu kanal vasıtasıyla çok ulaşılabilir olmamaya dikkat etmesidir. Dahası kendisi pek yüreklidir. (HA)]

arasında daha sonra yazar olarak işe aldıkları d'Alembert ve Condorcet de vardı. Ostervald ve Bosset, buna ek olarak kitap ticareti hakkında beklenen buyruklar hakkında duyumlar almışlardı ve Panckoucke ile pazarlık yapmaya gelen Liègeli Plomteux ile strateji konuştular. Keyif ehli abbéler ve şık hanımlarla yemeklerden daha fazla zevk aldılar, Versailles'da da tutunmaya çalıştılar. "Bugün Mösyö de Néville ve Mösyö Boucherot'nun (Miromesnil'in ve şansölyenin sekreterleri) huzuruna çıkacağız ve giyinmek üzere bu mektubu sonlandırıyoruz." diye yazmıştı Ostervald. "Burada tuhaf bir hayat yaşıyoruz." İşlerini tamamladıktan sonra (Panckoucke'u Duplain'in orijinal *Encyclopédie*'nin quarto baskısına katılmak için *Encyclopédie méthodique*'i ertelemeye ikna etmişlerdir) bu tuhaf dünyayı geride bırakıp Nisan başında Lyon'a geldiler, burada yeni hurufat sipariş ettiler, Avrupa'nın önde gelen yayınevleri gibi yayıncılık sektörüne bütün dikkatlerini vermek için daha sonra Neuchâtel'e geri döndüler.

Matbaasını on iki baskı makine çıkarıp Avrupa'nın en büyük matbaacılarından biri hâline geldikten sonra STN sonraki ki yılda quarto *Encyclopédie* baskısına odaklandı. Şubat 1780'de daha önce de anlatıldığı üzere Ostervald ve Bosset, Lyon'da Panckoucke, Plomteux ve Duplain'le bir araya gelerek bu devasa teşebbüsü nakde çevirdi. Daha sonra matbaalarını meşgul edecek yeni teşebbüsler bulma umuduyla Paris'e devam ettiler. Quarto *Encyclopédie*'de hesapların kesilmesinde yaşanan tartışmalar ve *Encyclopédie méthodique* projesindeki uyumsuzluklar, Panckoucke ile STN'nin arasının açılmasına neden oldu. Onun teşebbüslerindeki hisselerini satmış olmaktan memnundular. İşte tam bu noktada, en azından Kehl Voltaire'inin bir kısmını basma umuduyla Beaumarchais'le pazarlıklara başladılar. Daha evvel anlatıldığı üzere onunla sıkça kasaba evinde yemek yediler fakat bir uzlaşmaya ulaşamadılar. Daha önceki ziyaretlerinde tanıdıkları ya da yazışmalar

vasıtasıyla ilişkilerini sağlamlaştırdıkları yazarlarla da iş konuşmaları yaptılar. Bunlardan en önemlisi *Encyclopédie*'ye de katkıda bulunan, Turgot ile yakından bağlantılı siyasî ekonomist ve *philosophe* partizanı abbé André Morellet idi. STN'yi 1775'te ziyaret edip *Description des arts et métiers* baskısının Fransa'ya girişine izin verilmesine yardımcı olmuştu. Hiçbir zaman tamamlayamayacağı *Dictionnaire de commerce* ile meşgul olduğu için STN'de kendi eserlerini yayımlatamamıştı. Yine de Ostervald ve Bosset'nin Fransa'nın en tanınan yazarlarından bazılarıyla buluşmasını sağladı.⁹ Yakın arkadaşı olan ve yeğeniyle evlendiği Marmontel'in STN ile ilişkisinde özellikle etkin bir rol üstlenmişti, aracı olarak çalışıyordu.

Alışverişin büyük kısmı sohbet sırasında gerçekleşiyordu fakat bu işlerin genel doğası Morellet'nin Ostervald ve Bosset'ye gönderdiği mektuplardan görülebilir. Bunlardan birisinde Marmontel'in on yedi ciltlik bütün eserler baskısına dâhil etmek istediği eserlerin listesini içeriyordu. *Privilège* alıp dört yıl için kullanacaktı. Ödemeye gelince, Morellet şöyle yazmıştı: "Şartları pek basit, cilt başına bin frank." Bu yıllarda yazarlık bir arada dönemeydi, Zola gibi piyasa için yazan ve kalemle para kazanan on dokuzuncu asır yazarları ile Racine gibi himâye sistemine dâhil olan on yedinci asır yazarları arasında.¹⁰ Mercier gibi yazarlar 1780'lerde yazdıkları sayesinde yaşamlarını idame ettirmeyi başarıyorlardı fakat bunların sayısı azdı, Mercier'in hesabına göre yalnızca otuz kişi.¹¹

9 Ostervald Neuchâtel'e döndükten sonra Bosset'ye yazdığı bir mektupta Morellet, de vous avoir mis en liaison avec nos gens de lettres." Nedeniyle memnun olduğunu yazar. Devam edenler, STN arşivlerindeki Morellet dosyası temel alınarak hazırlanmıştır. Bu dosyaya online olarak şuradan ulaşılabilir: www.e-enlightenment.com/coffeehouse/project/morellet 2011

10 On sekizinci asır yazarlarının içtimai ve iktisadî pozisyonları hakkında en iyi bakış açısını sunan eser için bkz: Maurice Pellisson, *Les Hommes de lettres au XVIIIe siècle* (Armand Colin, Paris, 1911).

11 Mercier, *De la littérature et des littérateurs* (Yverdon, İsviçre, 1778), 38.

Marmontel Fransa'nın en tanınan yazarlarından biri olarak öne çıksa da eserlerini basmak için dört yıllık bir imtiyaza 17 bin L. ödemek yüksek bir maliyetti. Ostervald ve Bosset bu teklifi reddedip karşı teklif sundular; bu teklif Gébeline ile beş yıl evvel yapılan bir sohbetten türemişti. Buna göre STN, Marmontel'in eserlerini ucuz fiyattan basacaktı, yaprak başına 1 sou, bu fiyat Parisli matbaacıların çekeceği fiyattan çok daha düşüktü. Marmontel kitaplarının basımı ve pazarlaması için kendisi para verecekti, böylece 1777 buyruklarıyla gelen yazarların Loncadan birine *privilège* satmadan doğrudan kendi kitaplarını basıp yayımlama hakkından faydalanmış olacaktı. Pratikte bu durum abonelik kampanyası başlatmak yahut perakendecilerle çalışacak bir kitapçı ayarlamayı gerektiriyordu. Kendi adına Morellet, yazarların doğrudan pazarlama yapmasının olabilirliğinden pek de emin değildi.¹² Fakat Marmontel, abonelik kampanyasıyla masraflarını

-
- 12 Morellet 30 Mayıs 1777 buyrukları üstüne Ostervald'a yazdığı 17 Aralık 1777 tarihli mektubunda şu yorumları yapar: "Les règlements de la librairie dont vous me parlez sont désapprouvés de presque tous les gens de lettres. On blâme surtout le Conseil d'avoir donné un effet rétrospectif à sa loi et de détruire des privilèges anciens qui ont été regardés par ceux qui les possédaient comme autant de propriétés commerciales entrant dans des partages de famille, etc. La loi bornée seulement aux privilèges à vendre n'aurait pas été désapprouvée si généralement, quoiqu'il faille convenir qu'elle est contraire aux intérêts des gens de lettres indivisibles d'avec ceux des libraires avec lesquels ils traitent. Quant à ceux qui garderaient pour eux leurs ouvrages, ce cas où la loi favorise les lettres est trop rare. Presque aucun auteur ne peut faire d'avances et profiter des droits que la loi lui laisse." [Bahsettiğiniz kitap ticaretine dair düzenlemeler neredeyse bütün kalem erbabı tarafından reddedilmiştir. Konsül, kanunların geriye yürümezliği ilkesine aykırı kanun çıkarması ve sahipleri tarafından addedildiği şekliyle, kadim imtiyazların yerle bir edilmesi hasebiyle bilhassa eleştirilmiştir. Sadece satılacak imtiyazlara münhasır olan kanun genel olarak reddedilmezdi. Ancak kabul edilmelidir ki yazarların menfaatleri birlikte yaptıkları kitapçıların menfaatlerinden ayrılmaz bir karaktere sahiptir. Çalışmalarını kendileri için muhafaza edenlere gelecek olursak, kanunun edebiyatı ödüllendirdiği durumlar pek nadirdir. Neredeyse hiçbir yazar kanunun kendilerine bahsettiği haklardan istifade edemiyor ve ilerleyemiyor. (HA)]

karşılayabileceğini düşündü ve STN'nin teklifini “çok uygun” bulduğu yanıtını verdi. STN'nin basması için bir broşür kaleme almayı ve abonelik kampanyası için bunu yayımlatmayı kabul etti. O, Ostervald ve Bosset; provaaların düzeltilmesi, kâğıt kalitesi gibi konularda uzun uzun konuştular.

Nisan sonunda Ostervald, Neuchâtel'e döndüğünde her şey hallolmuş gibi görünüyordu. Bosset, haziran sonunda şehirden ayrılana kadar Paris'te kalarak hem kendi işlerini hem de STN'nin işlerini yürütmüştü. Kullanacağı kâğıtlar için örnekler temin etti, Marmontel de en çok satan eserleri olan *Bélisaire* ve *Les Incas* için yapmayı düşündüğü düzeltmeleri ve eklemeleri anlattı. Bu eser için broşür basımını, eseri satmayı planladıkları “yüksek sosyete” mensupları yazı taşrada tatilde geçirdikten sonra Paris'e dönünceye kadar ertelediler. Ekim'de ise Marmontel'i sıkıntı basmıştı. Morellet'nin dürtüklemelerine karşın hâlâ broşürün taslağını tamamlamamıştı. “Satıştaki potansiyel engeller, en azından ilk ciltlerin masrafını ödeyebilmek için yüksek miktarda sermaye ile işe başlama gereksinimi onu boğuyor” diye yazıyordu Morellet, “Paris'te bir kitapçıyla anlaşp kesin bir ücret aldıktan sonra Marmontel'e elyazması ve altı – on yıllık privilège için nakit bir ödemeye yapamadığınız için çok üzgünüm.” Nihayetinde Marmontel'in girişimciliğinin yazarlığı kadar olmadığı ortaya çıkmıştı, STN hiçbir zaman onun eserlerini basamadı.

Morellet ayrıca Ostervald ve Bosset'yi Marmontel'den çok daha az tanınan fakat ondan daha önemli bir filozof olan Jacques-André Naigeon ile tanıştırdı. D'Holbach'ın yakın çevresinden olan Naigeon, radikal Aydınlanmacıların en cüretkâr makalelerinin yayımlanmasına önderlik etmişti. *Encyclopédie* yazarlarından biriydi, Diderot'nun yakın arkadaşıydı ve onun ateistik görüşlerini paylaşıyordu, daha sonra Diderot'nun edebî vâsisi olmuştu. Daha evvel kendisine ait yalnızca bir tam teşekküllü eser, *Le Militaire Philosophe* (1768), yayımlatabilmiş

olsa da STN'nin yazışmalarında başlığı geçmeyen bir makale konusunda STN'nin teklifini kabul etti. Morellet buna, Marmontel için de "emsal" olacak sağlam bir taahhüt değerlendirmesini yaptı. Üzerinde uzlaşılan eser önemli bir eser olmadır zira Naigeon bu iş için Neuchâtel'e gelmeyi planlamıştı fakat bu da diğerleri gibi prensipte anlaşma aşamasının ötesine geçemedi.¹³

Bu tartışmalar (bazıları sofra sohbeti, bazıları ciddî pazarlıkları) önde gelen Aydınlanmacılardan ikisini daha; d'Alembert'i ve politik teorist, eşitlikçilik savunucusu Gabriel Bonnot de Mably'yi de içeriyordu. Bosset, Mably'ye Paris mektuplarında yalnızca kısaca değinmişti. Fakat STN, onun *Du gouvernement et des lois de la Pologne* başlıklı eserini 1781'de basmıştı. Her ne kadar kanıtlar kesin değilse de Ostervald, iki yüz bedava kopya karşılığında elyazmasını almayı kabul etmiş gibidir. Mably sonuçtan memnun olmamıştı. Baskı ve kâğıt kalitesinden memnundu fakat metinde yapılan değişikliklerden nefret etmişti, STN ile başka eserler basmamaya karar verdi.¹⁴

13 Morellet, Naigeon'un eserlerine dair planlarına Nisan 1780 tarihinde yazdığı isimsiz bir notta, 2 Haziran ve 20 Ekim 1780 tarihlerinde yazdığı mektuplarda değinir. Bosset 12 Mayıs ve 19 Haziran 1780 tarihli genel merkeze yazdığı mektuplarda bunlardan bahseder.

14 Bosset, STN'ye 12 Mayıs 1780 tarihinde yazdığı mektupta, Mably'nin yetkililerin onun kitaplarına dolaşım izni vereceğinden "fort incertain" olduğunu söyler. Bosset bunu ayrıca ms 1125 nolu el yazmasında yer alan iki adet tarihsiz notta belirtir. İlki Ostervald'a hitabendir, Mably'yi basma konusunda mâli yönden şüphelerinin olduğunu belirtir: "À propos de l'abbé Mably, si vous imprimez son manuscrit, à plus forte raison ses oeuvres, vous avez sans doute, Monsieur, trouvé à les placer." [Abbé Mably'e ilişkin olarak, bırakın çalışmalarını, manüskrisini bile basmak isterseniz, şüphesiz beyim, onları koyacak yeri buldunuz. (HA)] Madam Bertrand'a yönelik olan ikincisinde Bosset şöyle yazar: "J'ai été présent en effet que M. votre père a demandé à M. l'abbé Mably le manuscrit et qu'il lui a promis 200 exemplaires qu'il lui a demandés." [Saygıdeğer babanız, abbé Mably'e manüskriyi sorduğunda ve onun talep ettiği 200 nüsha için söz verdiğinde hakikaten oradaydım. (HA)] STN Mably ile Versailles'daki Prusya büyükelçisinin İsviçreli sekreteri David Alphonse de Sandoz Rollin'in aracılığıyla iletişim kuruyordu. STN'ye 16

STN'nin d'Alembert ile olan ilişkisi ise daha yakından takip edilebilir. Ostervald ve Bosset onu 1777'deki Paris gezilerinde tanımışlardı. 1780'de üçüncü Paris ziyaretlerinde onları çok sıcak karşılamıştı hatta *Description des arts et métiers* baskılarının Fransa'da dolaşıma girebilmesi için Prusya Kralı II. Frederick'in desteğini sunmayı önermişti. D'Alembert ile eserlerinin orijinal baskısı hakkında girdikleri uzun bir tartışmadan sonra Bosset 17 Mayıs'ta şöyle rapor verdi: "Bana, eserlerinin maddî yönüyle çok fazla ilgili gibi geldi."¹⁵ Takip eden tartışma, dört hafta sonra somut bir teklifle sonuçlandı. D'Alembert, Bosset'ye STN'nin octavo olarak basmasını istediği çeşitli makalelerini gösterdi. Ayrıca Académie française mensupları için kaleme alınan kasidelerden oluşan üç ciltlik bir baskı önerdi. Bu edebî tür, on yedinci asırda çok popülerdi. Hatta işi sonuçlandırmak için Fransa'ya gelmeyi de teklif etti.¹⁶ Mâli düzenlemeler konusundaki konuşmalardan sonra

Şubat tarihli mektubunda Sandoz Rollin, Mably'nin STN'ye başka el yazmaları göndermesinin de beklendiğini ve *Du gouvernement et des lois de la Pologne*'nin basımından memnun olduğunu söyler. 18 Nisan'da Mably'nin ilk nüshaları aldıktan sonraki tepkisini de şöyle anlatır: "Il se loue du caractère de l'impression et du papier, mais il se plaint amèrement des fautes qui s'y trouvent en grand nombre: des mots substitués, des phrases entières oubliées, des contre sens." [Baskı ve kağıt kalitesini övüyor fakat edisyondaki çok sayıda hata hakkında da şikayet ediyor: Değiştirilmiş kelimeler, tamamen unutulmuş deyimler ve anlamlardaki tezatlar. (HA)]

- 15 D'Alembert'in *Mélanges de littérature, d'histoire et de philosophie*'sini basan Lyonlu önde gelen yayıncı-kitapçı Jean-Marie Bruyset, 26 Ocak 1775 tarihli mektubunda d'Alembert'e el yazması için sağlam bir ücret ödediğini aktarır: "Nous avons payé 1,200 livres pour le tome 5 seul des *Mélanges* de d'Alembert." [Alembert'in melanjının (muhtelif eserleri) sırf 5. cildi için 1,200 livre ödedik. (HA)] 20 Nisan 1774 tarihli mektubunda, Bruyset "des honoraires que nous payons quelque fois à raison de quarante francs la feuille d'impression." [Zaman zaman ödediğimiz ücret baskı sayfası başına kırk franktır. (HA)] dan bahseder.

- 16 14 Haziran 1780 tarihli mektubunda Bosset, d'Alembert'in "un volume d'opuscules octavo"ve "trois volumes environ de loges." Yayımlama teklifinden bahseder. İkincisi muhtemelen d'Alembert'in *Histoire des membres de l'Académie française* (1785)'ine denk düşer. Bu eser, *Éloges lus dans les séances*

d'Alembert, STN'nin satış gelirlerinden pay karşılığında baskı mâliyetlerini üstlenmesini tercih ettiğini söyledi.

Bosset o zamanlar STN'nin geri dönüşü yavaş olan bir şekilde yayınlara fazla sermaye gömmesinden rahatsızdı. Mektup üstüne mektup yazarak kitap satışları için “zor zamanlar” olduğu konusunda uyarıda bulundu. STN, Lyon'dan aldığı 50 bin L'lık bir borcu ödemeliydi. Mart'ta yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: “Tekrar söylüyorum, bizim için asıl dert basılacak eserler; güzel, övgüye değer, harika şeyler bulmak değil. Bizim asıl kaygımız, bütün dikkatimizi odaklamamız gereken o en önemli şey, bir şey yayımlamadan önce ondan nakit kazanacağımızdan emin olmaktır.” Bu nedenle STN'nin yalnızca yeterli ön siparişi toplama koşuluyla d'Alembert'in baskı mâliyetlerini üstlenmesini tavsiye etti. Haziran sonunda Paris'ten ayrıldığında d'Alembert meselesi hâlâ çözülmemişti. Bu proje de gerçekleşmedi.

D'Alembert, Mably, Naigeon, Marmontel ve Concordet¹⁷... STN, Paris'in en önde gelen yazarlarını yayımlamaya çalışıyordu. Ostervald ve Bosset, Beaumarchais, Morellet ve Suard'la çeşitli pazarlıklara girdiler, Haziran ortasında Neuchâtel'i ziyaret eden Raynal'ı da tavlama çalıştılar. Morellet'nin de yardımlarıyla Birleşik Devletler pazarına ulaşmak için Benjamin Franklin'le bile bağlantı kurdular.¹⁸ Paris'ten yazdıkları

publiques de l'Académie française (1779)'un devamıdır. Karşılıklı iyi niyete rağmen STN, 1783'te altmış beş yaşında vefat eden d'Alembert'ten herhangi bir eser basmamıştır.

- 17 Ostervald ve Bosset, 1780 tarihli mektuplarında Concordet'ten bahsetmezler fakat muhtemelen toplantılarından ya da yemeklerinden birinde ona denk gelmişlerdi ve 1777'deki Paris seyahatlerinde onunla tanışmışlardı. 1780 yılında d'Alembert ve Suard'la birlikte *Encyclopédie méthodique* için aktif olarak iş birliği yapıyordu. 1781 yılında STN, onun kölelik karşıtı risalesi *Réflexions sur l'esclavage des nègres* “par M. Schwartz, pasteur du Saint-Evangile à Bienne.”i basmıştı. Bienne, Neuchâtel'e yakın bir İsviçre kenti idi.

- 18 14 Nisan 1780'de, Ostervald ve Bosset, Franklin'e yazdıkları mektuba yanıt alamadıkları hususunda STN'yi bilgilendirdi. STN'ye yazdığı tarihsiz bir mektupta

mektuplara bakarsak Ostervald ve Bosset'nin son *philosophe* kuşağının neredeyse tamamıyla aynı masaya oturmuşluğu olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Onlar da kendi paylarına edebiyat tartışmalarına katkıda bulunmuşlardı, Voltaire ve Rousseau'nun İsviçre maceraları hakkındaki anekdotlar ya da *Encyclopédie*'nin yayın sürecindeki iniş çıkışlar gibi. STN *philosophe*'lerin eserleri üzerine uzmanlaşmış olmasa da genel olarak akli ön plana çıkarıp önyargılara karşı mücadele eden Aydınlanma projesine katkıda bulunmuştu. 1780'de bir süreliğine Ostervald ve Bosset, Daudet de Jossan'ın da önerisiyle Marc-Michel Rey'i model almayı düşündüler, Rey'in Amsterdam'da müstesna bir başarıyla becerdiği gibi Fransa'nın önde gelen düşünürlerinden el yazmaları satın alıp yayımlayacaklardı. Paris'i son ziyaretlerinde ise hava değişmişti, ekonomik koşullar böylesi bir spekülasyonu çok riskli kılıyordu. Böylece bu büyük planlardan hiçbiri baskıyı göremedi.

Hakikatte onların deneyimi plan aşamasında ileri aşamalara gelen fakat hiç basılmayan Aydınlanma eserleri konusunda kısa bakışlar atma imkânı sunar; Raynal'ın *Histoire*

(muhtemelen Şubat 1783) Morellet şöyle yazıyordu: “Je ferai votre commission auprès de M. Franklin. J'ai cependant peine à croire qu'il y ait rien à faire en ce genre en Amérique. On n'y lit guère de français, et tout ce qui peut s'imprimer en anglais se fera ou en Amérique ou à Londres—plutôt même à Londres qu'en Amérique, parce que les prix de main d'œuvre seront encore bien longtemps infiniment trop haut en Amérique pour soutenir la concurrence des Européens.” [Sizin Franklin Bey ile komisyonunuzu ben yapacağım. Bununla birlikte, Amerika'da bu türde yapılabilecek herhangi bir şey olduğuna inanmayı biraz zor buluyorum. Fransız literatürü burada kapsamlı bir şekilde okunmamaktadır ve İngilizce basılabilecek kitaplar ya Amerika'da ya da Londra'da basılacaktır çünkü emek maliyeti Amerika'da uzun bir süre için Amerika'da daha yüksek kalacak ve bu, Avrupa'yla rekabeti zor bir hâle getirecektir. (HA)] Fakat 23 Mart'ta Morellet, şimdi STN'nin komisyonla ABD'de kitap satıp kâr edebileceğine inandığını, bu olasılığı Franklin ile tartışacağını yazdı. 31 Mayıs 1783 tarihli mektubunda ise Franklin'in Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı bitirmek için yapılacak anlaşmanın pazarlıklarıyla çok meşgul olmasına karşın STN'den gelecek sorulara yanıt vereceğini yazdı, buna karşılık STN'nin ABD'ye doğru büyüme planından bir şey çıkmadı.

philosophique et politique de l'établissement du Protestantisme en Europe'u, Morellet'in *Dictionnaire du commerce*'i, Naigeon'un başlıksız siyasî makalesi, STN'nin Voltaire tarafından önsözü yazılacak olan Turgot'nun nezareti hakkındaki antolojisi ve Voltaire'in 162 adet kayıp mektubu. Diğer yayınevlerinin arşivleri de günümüze ulaşıyorsa, yazarların zihninde olgunlaşmış olan fakat kitap olarak elimize geçmeyen kayıp Aydınlanma eserleri hakkında daha iyi bir fikrimiz olurdu.

Paris'te arada sırada buluşmalardan başka Ostervald ve Bosset, yazarlarla posta yoluyla konuşuyordu. STN arşivlerinde yazarlardan gelen yüzlerce mektup vardır; kimileri el yazması satmaya çalışır, kimileri kendi eserlerinin baskı mâliyetlerini karşılamayı teklif eder, kimileri Fransâdaki sansürü aşmaya çalışır kimileri ise provaların düzeltilmesi de olsa para kazanacakları bir iş ararlar.

Arşivlerdeki en dolu dosya, STN'nin Fransız İhtilali'nde Girondistlerin (Terör dönemi öncesi son ılımlı cumhuriyetçi fraksiyon) lideri olacak Jacques-Pierre Brissot ile yazışmalarına aittir¹⁹. Brissot STN ile 1779 yılında, yirmi beş yaşındayken sansürü aşacak bir matbaacı ararken iletişime geçmiştir. Bütün baskı mâliyetlerini karşılayacağı güvencesini vermiş ve ilk ödemesini anonim broşürü *Observations sur la littérature en France, sur le barreau, les journaux, etc* için 300 L. olarak yapmıştır. Nisan 1780'de babasının vefatıyla ufak bir miras devralmıştır. Bundan sonra elyazmaları STN'ye akmaya başlar, polemik broşürleri hukukî makaleler, felsefî risaleler, çok ciltli antolojiler... Bunların hızı ve sayısı, onun edebiyat dünyasında bir yer edinip çağın önde gelen *philosophe*'lerinden

19 Brissot'nun bütün mektuplarını web sayfamda, robertdarnton.org adresinde erişime açtım. Burada anlatılanlar, online olarak yayımladığım Brissot'nun İhtilal öncesi kariyerinin özetidir. J. P. Brissot, *His Career and Correspondence 1779-1787* (The Voltaire Foundation, Oxford, 2001), [http://www.voltaire.ox.ac.uk/vf- etc](http://www.voltaire.ox.ac.uk/vf-etc).

biri olmak konusundaki kararlılığını yansıtır. Brissot, hukuk kariyerini “kendimi tamamen yazarlık mesleğine adayabilmek” için terk ettiğini söyler.

Bu “mesleğin” ekonomik bir tabanı yoktu. Brissot, yeni kitaplarının masrafını eski kitaplarının satışından çıkarmaya çalışıyordu. Satışlar durgunlaştı. Parisli dağıtımcısı, Desauges adlı tekinsiz kitapçı, Brissot’nun STN’ye olan borçlarına karşılık yazdığı senetlerin parasını ödemedi. Brissot, ucuz yazarlar ve iftiracılarla olan bağlantısı nedeniyle zor duruma düşmüştü. 12 Temmuz 1784’te Bastille’de tutuklandı, 10 Eylül’de salındığında ise artık tükenmişti. “Bu işlerin hepsini bitirmek istiyorum.” diye yazmıştı STN’ye, “Yayıcılık teşebbüslerine ve kendimi tedbirsizce attığım bir kariyere şerefli bir biçimde veda etmek istiyorum.” STN’ye 12.301 L. 9 sou borcu vardı. STN bu borcun bir kısmını deposunda kalan kitapların satışıyla kurtardı, borcun kalanını ise Brissot’nun adını hesap defterinde “Borcuna sadık olmayanlar” listesine yazarak bıraktı.

Bu listedeki bir başka yazar ise 1782’de Quandet’in saklandığı delikten çıkarmakla görevlendirildiği Louis Valentin de Goezman’dı²⁰. Onun hikâyesi ayrıntılarıyla anlatmaya değer zira yazar-yayıncı ilişkilerinin en barok olduğu dönemi gösterir. Ostervald, Goezman ile Conseil souverain d’Alsace’ta sulh yargıcısı olarak görev yaptıktan sonra Paris’e yerleştiği 1769 yılından itibaren yazışmıştı. Hukuk ve hukuk tarihi hakkında çeşitli eserler yazmış, STN’ye de kendisinin editörü olacağı bir “Avrupa’da kamu hukuku hakkında diplomatik bir mecmua” çıkarmayı teklif etmişti. Çok sayıda entrika

20 Buradaki anlatı, Goezman’ın STN arşivlerindeki ms. 1158 kodlu, kırk dört mektupluk dosyasındandır. Bunun yanında STN’nin Paris ve Versailles’deki bağlantılarından ve temsilcileriyle, genel mümessili Quandet’le, bankeri Perregaux ile, avukatı Bailleux ile Maison du roi departmanında çalışan, Goezman’ı tanıyıp onun STN’ye borcunu tahsil etmek için çabalayan İsviçreli Du Terraux ile yazışmalarından faydalanılmıştır.

ve lobiciliğe rağmen bu plan başarısız oldu. Goezman daha sonra *Tableau historique, politique et juridique de la monarchie française* adında çok ciltli bir risale yayımlama fikriyle çıkageldi. Ostervald, Goezman'ın baskı mâliyetlerini ilk nüshalar kendisine ulaştıktan sonra senetler göndererek ödemesi karşılığında bu fikri kabul etti. 1770 sonunda birinci cildi oluşturacak ilk 416 sayfayı Goezman yollamıştı. STN bunu basmaya başladı. İkinci cilt üzerinde çalışırken yazmaya ara verdi, zira çevirdiği dolapların kaşılığında Temmuz 1771'de XV. Louis'nin iktidarının son yıllarında yaşanan siyasî buhrandan kurtulmak için şansölye Maupeou tarafından kapatılan Parlement de Paris yerine açılan parlamentonun Grand Chambre'sine konsey üyesi olarak atanmıştı.

Goezman'ın 1771'in ilk altı ayındaki mektupları, buhrandan kâr sağlamaya çalışan işkolik bir politik oyuncunun manevraları hakkında bakışlar sunar. Versailles'daki hâmlilerden ricada bulunmuş, Maupeou lehine anonim broşürler yazmış, STN'den *Tableau historique*'i için bin adet "Girizgâh" basmasını istemişti, bu eserinin "şu anki nezaret tarafından desteklendiği"ni iddia ediyordu. İşin doğrusu birinci cildin metni, Maupeou'nun siyasî darbesinin hukukî ve tarihî bir savunusu gibiydi. Muhtemelen Goezman bunun üstünde eski yargı sisteminin lağvından daha önce çalışmaya başlamış olsa da eserin ana teması, Goezman'ın 27 Aralık 1770'te Ostervald'a yazdığına göre, "Tamamen bugünkü sistemle uyum içinde" idi. Parlement de Paris'in anayasal otorite uygulama iddialarını çürütüyor, kralın bölünmemiş ve sınırlandırılmamış bir egemenliğe sahip olduğunu iddia ediyordu.²¹

21 Anlatılacağı üzere Goezman'ın metni birkaç farklı versiyona sahipti ve hiçbir birinci cildin ötesine geçemiyordu. Bibliothèque nationale de France'ta *Histoire politique du gouvernement français, ou Les quatre âges de la monarchie française* ("chez Grangé," Paris, 1777) başlığıyla yayımlanmış olan esere baktım. Bu metin, Parlamento'nun da savunduğu, Kraliyet'in otoritesinin ulusla yapılan iptidai bir anlaşmadan geldiği anlayışını reddediyordu.

Maupeou'nun mahkemesine atandıktan sonra Goezman'ın nüfuzu artmıştı fakat aynı şey geliri için söylenemezdi²². Erken dönem mektuplarında mâli kaynaklarının yetersizliğinden yakınıyordu hatta Ostervald'dan Prusya'daki ve Versailles'daki bağlantılarını kullanarak ona büyükelçilikte bir iş bulmasını rica etmişti. Fransa, İtalya, Almanya, Hollanda, her yerde çalışabilirdi, Basel'deki papalık elçiliği de olabilirdi. Mektuplarındaki üslup, yargıçlığa atanınca değişmişti. STN çıkarlarını koruma için gerekli yerlere ulaşabileceğiyle övünüyordu fakat yine de STN'nin ona 1771 Mayıs'ında yolladığı *Tableau Historique*'in ilk cildine ait bin kopyanın da dâhil olduğu borcunu hâlâ ödememişti. STN iki yıl boyunca bu borcu ısrarla hatırlatmış, ilk cildin borcu temizlenmeden ikinciye basmayacağını bildirmişti. Versailles'daki İsviçreli bir bağlantı, Haziran 1772'de ondan 600 L. tahsil etmeyi başarmıştı fakat 1.705 L. tutarındaki borcu kalmıştı.²³

Bir yıl sonra "Goezman vakası" denen felaketle karşılaştığında hâlâ borçlarını ödememişti. Daha önce söylendiği üzere Beaumarchais, Goezman'ın yetki alanında yer alan bir davada mahkeme kâtibi olarak görev yapıyordu. Goezman'a ulaşabilmek

Bu anlayışa göre sözkonusu anlaşma, Champ de Mars'taki mecliste oluşturulmuştu ve dolayısıyla Parlamento ve Estates General bünyesindeki sefeleri, monarşi ile yaşıttı. Bu sav, kendini kraliyet gücünün tarihi ve hukuki evrimi üzerine kurmuş, belgelerle ayrıntılı bir şekilde desteklemişti. Ayrıca böylelikle Kilise'nin siyasî meselelerdeki rolü de inkâr edilecek, böylece Maupeou bakanlığının kilisenin vergi muafiyetini kaldırma konusundaki iradesine meşru bir zemin sağlanacaktı.

- 22 Ostervald'ın Du Terraux adında, Maison du Roi'da çalışan bir arkadaşı Goezman'ın STN'ye borcunu 1772'de tahsil etmeye çalıştı fakat 10 Şubat 1772'de şunu not düştü: "Ces Messieurs de ce nouveau parlement sont très mal payé s des appointements attaché s à leurs places. Du Terraux esasında Goezman'ın arkadaşıydı ve onu, STN ile tanıştırmıştı.
- 23 Aracı Du Terraux, Kasım 1783'e kadar Goezman'ın borcunu tahsil edebilmek için çeşitli girişimlerde bulundu. Bu tarihte artık denemelerden vazgeçip STN'ye yasal süreç başlatmayı tavsiye etti. Mektupları, STN arşivlerinde hem kendi dosyasında hem de Goezman'ın dosyasında yer alır.

için rüşvet ödemişti. Gozman ise buna karşın olumsuz bir rapor yazmıştı. Beaumarchais bunun üzerine Eylül – Aralık 1773 arasında yayımlanan üç anı yazısında ve Şubat 1774'te çıkan dördüncüde kendini savunup Gozman'ı maskara etmişti. Bu anı yazıları polemik başyapıtlarıydı, Beaumarchais'nin oyunları gibi sürükleyici ve zekâ doluydu. Maupeou'nun hukuk sisteminin kamuoyu nezdindeki itibarını beş paralık etmişti. Beaumarchais davayı kaybetmiş olsa da Gozman istifaya mecbur kaldı. Bu utancın da ağırlığıyla iflasın derinliklerini boyladı.

STN, Gozman'ın kaderini tahsilatçılarıyla yaptığı yazışmalar üzerinden takip etti.²⁴ Onların raporlarına göre kudretinin zirvesindeyken bir kasaba evi kiralamış, buranın için borçla aldığı en pahalı mobilyalarla döşemişti. Gözden düşünce de ev sahibini ve mobilyacıları da hâlâ kendisini kurtarabilecek dostlarının olduğuna dair güvenceler vererek, ödeme planları yaparak savuşturmuştu. Mayıs 1775'te karısı ile birlikte evlerini terk edip saklanmışlar, alacaklılardan ve icra memurlarından kaçmak için oradan oraya yerleşmişlerdi. STN'nin dava vekili ona karşı açılan davayı kazanmış, neticede Gozman'ın uymayacağı bir başka ödeme planı yapılmıştı. Herhangi bir ödeme almayı başaramasa da dava vekili, Gozman'ın elindeki *Tableau historique* el yazmasını gizlice Le Jay adındaki Parisli

24 Gozman'a borcunu ödemesi için baskı kurarken, STN onu Beaumarchais'in anı kitaplarını destekler bir şekilde bir anı kitabı bastırarak kamuoyu önünde zor duruma düşürmekle tehdit etti. 16 Kasım 1773 tarihli mektuplarında meseleyi halka taşıyacaklarını bildirdiler: "Il est clair que nous allons par là donner le plus beau jeu à ceux de vos compatriotes qui ont sujet de ne pas vous vouloir du bien. . . . Vous n'avez qu'un seul moyen de prévenir cet orage dont vous devez redouter les effets dans la conjoncture critique où vous vous trouvez. C'est d'aller au reçu de notre lettre payer à Perregaux la somme que vous nous devez." [Böyle yapmak suretiyle, senin iyiliğini dilememek için sebepleri olan yurttaşlarının eline mükemmel fırsatı vermiş olacağız. Bu fırtınayı engellemenin tek bir yolu var. Ki onun etkilerinden bu içinde bulunduğun kritik durumda korkmalısın. Yapman gereken şey bu mektubu aldıktan sonra Perregaux'ya gidip bize borçlu olduğun miktarı ödemen. (HA)]

bir yayıncıya satarak *Les Trois Âges de la monarchie française* şeklinde yeni bir başlıkla quarto baskı yaptırmaya çalıştığını öğrenmişti.

Bu noktada, Mayıs 1775'e Ostervald, Paris'e ilk iş seyahati kapsamında gelmişti. Dava vekili onu planlanan Paris baskısı hakkında bilgilendirmişti. Bu baskı anonim olacak fakat sansürden geçmişti. Beaumarchais ve Le Jay'ın yardımıyla Ostervald, Goezman'ın adresini öğrendi. 7 Haziran'da Ostervald, nihayet onunla karşı karşıya gelmişti. "Sonunda Mösyö Goezman'ı saklandığı delikten çıkardım!" diye yazmıştı STN'ye, "Ne adam ama! Müthiş yakışıklı ve altından bir dili var fakat cebinde hiç altın yok." Goezman, Le Jay'le eski metnini yeni isimle basma konusunda bir anlaşma yaptığını ve her nasılsa üçüncü bir kimseden de (daha sonra hâlâ güçlü destekçilerinin olduğunu yazacaktı) baskı için gereken teminat miktarı olan 3 bin L. tutarında avans almayı başardığını itiraf etti. Yine de Goezman'ın beklentisinin zıddına, hükümet yayına izin vermeyi reddetti ve baskı durdu.

Sohbetlerinin ortasında, Paris baskısıyla ilgili sorunu düşünce Ostervald birden taktik değiştirdi. Goezman'ı azarlamak yerine ona sempatiyle yaklaştı, ilk cildin masrafı eğer 3 bin L. tutarını geçmezse *Les Trois Âges de la monarchie française*'yı STN'nin matbaasında basmayı önerdi.²⁵ Şaşırان Go-

25 Genel merkeze 7 Haziran 1775'te yazdığı bir mektupta, Ostervald ayrıntılarına girmeden mantığını açıkça anlattı: "Mon homme a été frappé de ma proposition. . . Ses associés et lui dans l'entreprise ne peuvent se tirer d'affaire et é viter une perte certaine qu'à l'aide de cet expédient. Il m'a demandé le temps de le leur communiquer. Vous devinez mes vues. Si je ne me trompe, voilà l'occasion d'être payé et de gagner encore, bien entendu qu'on y mettra toutes les herbes de la St. Jean." [Adamım teklifimi düşünce şoka düştü... O ve iş ortakları kendilerini bu durumdan kurtaramaz ve bu çözüme müracaat etmeksizin belirli bir kayıptan kaçınamaz. Kendisi iletişime geçmek için benden süre istedi. Niyetimi tahmin edebilirsiniz. Eğer hatalı değilsem, bu ödemeyi almak ve hatta daha fazlakazanmak için için bir fırsattır; elbette, onu başarmak için bütün yollara başvurmamız koşuluyla. (HA)]

ezman, bu teklife mâlî destekçisine danıştıktan sonra yanıt vereceğini söyledi. Birkaç gün sonra madam Goezman, Ostervald'ın kaldığı hana geldi. “Doğal zerafetini kuşanmış” bir şekilde kocasının en yazmasını taşıyordu. Goezman'ın karısı da güzelliği ve paraya karşı tamahkârlığı nedeniyle STN'nin çok sayıda kopyasını sattığı ve Ostervald'ın da muhakkak okumuş olduğu Beamarchais'in anılarında önemli bir karakterdi. Ostervald, el yazmasını teslim aldı ve onun 300 L. tutarındaki avans isteğini STN'nin bankerinin onayı olmadan veremeyeceğini söyleyerek reddetti. Ostervald'ın daha önce uyardığı bu banker, ödemeyi reddedecekti.

Bu el yazması görünen o ki STN'nin yapacağı yeni baskı için bir broşür taslağıydı fakat baskı, Goezman'ın 20 Haziran tarihli mektubunda anlattığı yeni engel ortadan kaldırılana kadar başlamayacaktı. Le Jay ile Paris'te yapılacak resmî baskıyı ayarlarken gizlice STL ile iletişime geçmiş, aynı metni bu kez *Les Fastes de la monarchie française* başlığıyla yayımlamayı önermişti. Müstensih ücretini ödeyemediği için el yazmasını bizzat kendisi kopya etmiş ve Lozan'a “de Thurne” adını kullanarak parça parça yollamıştı. STL, Paris baskısı hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Taze bir el yazması aldığına ve büyük bir ticarî başarının eşiğinde durduğuna inanıyordu. On iki ciltlik ve iki bin kopyalık bir baskı olacağına inanılan projenin ilk cildinin basımını haziranda hemen hemen bitirmişti. “De Thurne” basım maliyetlerini ödeyecek, ilk ciltten elde edilen gelirle de diğer ciltlerin baskısı yapılacaktı. Bu arada STL de ona yüz kopya verme karşılığında bu teşebbüsün bütün masrafını üstlenme ihtimalini düşünüyordu.

İddialarına delil olarak Goezman, Ostervald'a STL'den aldığı mektupların kopyalarını gönderdi. Bu mektuplar, STN'nin ona dört buçuk yıl önce aynı metni *Tableau historique, politique et juridique de la monarchie française* başlığı altında basarken yolladığı mektupların aynısıydı: kopyaların gelişindeki

gecikmeler hakkındaki şikâyetler, basım masrafları hakkındaki tartışmalar, kargoların Fransa'ya güvenle ulaşabilmesi konusundaki endişeler. STN gibi STL de bu kitabın güncel siyasî buhranla olan alakası nedeniyle büyük satış potansiyeline sahip olduğuna inanıyordu. Goezman'ın kendisinin de kitabın başarısı konusunda hiç şüphesi yoktu. "Tam olarak eminim ki *Fastes*, şimdiki koşulları göz önüne alınca büyük bir başarı yakalayacak." diye STL'yi temin etmişti. STN ile STL'nin arkasından iş çevirirken tek endişesi onun rolünün ve gerçek adının gizli tutulmasıydı. Bu tabii ki hassas bir meseleydi, çünkü o zaman STN ve STL müttefiklerdi ve STL'nin kârlı bir yayın işinden nasıl vazgeçirilebileceği belli değildi.

Ostervald, 1775 yazında Neuchâtel'e döndüğünde Goezman, taahhüt için yalvaran mektuplar yazdı. STL'nin son parti kopyalarını, STN ile anlaşılabilmek için bekletiyordu. Yeni bir baskıya memnuniyetle geçecek aboneler listesi vardı, abonelerin ödeme adreslerini STL yerine STN olarak değiştirip yeni bir broşür hazırlayabilirdi. Ödemeler baskı maliyetlerini karşılardı daha sonra kârı bölüşürlerdi ve STN de onun payını borcuna karşılık olarak alırdı. Bu öneriler, ağır dozda belâgatle gelmişti. "Çiftçinin kendini geçindirebilmek için hasat yapmasını beklemeyen kimseler"e karşı yardıma ihtiyacı vardı; "Dolu yağışıyla mahvolmuş bir rençber eğer emeğinin meyvesine ortak olanlar ona tohumluk buğday ayırmadıysa nasıl hasat kaldırabilir?"

Ostervald yanıt olarak STN'nin STL'ye ihanet etmeyeceğini, eğer Goezman mâli destekçilerinden yeterli avansı koparabilir ve mâliyeti karşılayacak kadar abonelik toplayabilirse ortak bir baskı ayarlayabileceğini söyledi. Şimdi Ostervald Paris'teki quarto baskıyı devralma teklifini bırakmıştı, Lozan'daki octavo baskıya katılmak için istediği 3 bin L. avans da yalnızca Goezman'dan borcunu alabilmek için başvurduğu bir hile olabilirdi. Goezman, 3 bin L. tutarındaki avansı transfer

etmesinin mümkün olmadığını yazdı, herhangi bir deneme başarısızlıkla sonuçlanacaktı zira “çok kârlı olduğunu düşündüğü bu teşebbüsten çekilme fikrine şiddetle karşı koyacak” Parisli yayıncı bunu engelleyecekti. Goezman 17 Ekim tarihli mektubunda bir kez daha STN’yi Parisliler ve Lozanlıların arkasından iş çevirmeye ikna etmeye çalıştı. Bu gizlenme ve dolandırıcılık oyunundan sıkılan Ostervald cevap vermedi.

Yazışma burada sona erdi. Entrikalar ise sürüyordu. STN, Goezman’ın borcunu tahsil etme çabalarına devam etse de bir türlü onun yerini tespit edemiyordu. 1777 yılında Paris’e geri döndüğünde Ostervald, Goezman’ın nerede olduğunu bulamadı ve “Mösyö Goezman yok olmuş bir insandır” sonucuna ulaştı. Quandet de beş yıl sonra başarısız oldu. Goezman’ın metni ise kaybolmamıştı, Ocak 1778’de dördüncü başlığıyla yayımladığı metnin ilk cildi çıktı: *Histoire politique du gouvernement français, ou les quatre âges de la monarchie française, “chez Grangé , imprimeur-libraire . avec approbation et privilège du roi.”* Anlaşılan o ki Grangé metnin *privilège*ini Le Jay’den satın almış, sansürden geçirmiş, Goezman’la metnin tamamı için anlaşmaya varmıştı. İlk cildi büyük, quarto bir set içinde üç cilt daha izledi.

13 Ocak 1778’de, STL STN’ye Grangé’nin edisyonunun korsan baskısını birlikte yapma teklifi götürdü. STL için yazışan Heubach, bu noktada asıl yazarın “de Thurne” değil de Goezman olduğunu biliyordu. Daha önce üç farklı başlıkla yapılan ve akim kalan denemelere karşın hâlâ bu kitaptan para kazanılabileceğini düşünüyordu. Bu nedenle iki *société typographique*’ın bu eseri sekiz ciltlik, 1.250 ya da 1.500 kopyalık octavo edisyon olarak ortak basmalarını önerdi. STL, 1775 yılından beri depolarında bulunan eski birinci ciltleri kullanacak, eksiklerini de Paris baskısından tamamlayarak ilk dört cildi basacaktı. STN de son dört cildi basacaktı. Heubach, mektubuna STL’nin eski, *Les Fastes de la monarchie française*

başlıklı baskısıyla, Grangé'in *Histoire politique du gouvernement français* başlıklı baskısını da ekledi, böylece Ostervald bunları mukayese edebilecekti. Fakat Ostervald artık Gozman/de Thurne meselesinden ve onun eserinin biçim değiştirmesinden bıkmıştı, bunun yerine Robertson'ın *Histoire d'Amérique*'ini basmayı yeğlediğini söyledi.

Bu iyi bir karardı. Robertson'ın eseri iyi sattı, Gozman'ın diğer ciltleri ise hiç yayımlanmadı, Gozman'ın kendisi ortadan kayboldu, ya da en azından Fransa'daki tahsilatçılardan kaçmayı başardı. Kalan hâmlerinin himmetiyle Londra'da gizli ajan olarak Fransız hükümeti tarafından işe alınmayı başardı.²⁶ Yine Alsaceli baron "de Thurne" kılığına bürünerek yurtdışında yaşayan Fransızlar tarafından kaleme alınan, Kraliçe Marie-Antoinette ve kraliyet ailesini hedef alan karalamaların izini sürdü, bunları rüşvetle susturdu. Dışişleri nezareti tarafından karşılanan devasa harcamaları vardı, buna Paris'teki borcu da dâhildi (fakat STN alacaklarını tahsil edememişti). Gozman ve karısı 1783'te Fransa'ya döndüklerinde harcamalarının toplamı 18.296 L.'yi görmüştü. Fransız İhtilali sırasında siyasî karışıklıklara kapıldı, şair André Chénier ile birlikte 25 Temmuz 1794'te, Robespierre'in düşüşü öncesinde Terör'ün son kurbanlarından biri olarak giyotinle idam edildi.

Brissot ve Gozman, kâr etmeye hevesli yayıncıların zafından yararlanan edebiyat maceracılarının en uç örnekleri olarak görünebilir. Fakat bunlar yine de on sekizinci asırda yayın sektörüne musallat olan hastalığın semptomlarıydı. Yazarlar, sansürün etrafından dolanmak ve basım maliyetlerini ucuza getirmek için Fransa dışındaki yayıncılara sık sık

26 Gozman'ın ajan olarak kariyeri, Fransız dışişleri bakanlığının arşivlerinden takip edilebilir. 1780'li yıllarda Londra'da yaşayan Fransız karalama yazarlarıyla ilişkisini anlatırken o kaynaklardan beslendim. Bkz: Darnton, *The Devil in the Holy Water or the Art of Slander from Louis XIV to Napoleon* (W. W. Norton, New York, 2009), bölümler. 2, 3, 11, ve 12.

el yazması göndermişlerdi. Eğer basım giderlerini karşılamak konusunda kararlılırsa, yayıncılar kolaylıkla ikna oluyordu. Eğer el yazması gelecek vaat ediyorsa yayıncılar kârdan pay karşılığında pazarlama işini de üstleniyordu. Zaman zaman yayıncılar fazla baskı yapıp bunları gizliden satıyordu. Brissot 1782’de Neuchâtel’i ziyaret ettiğinde kendi eseri olan *Théorie des lois criminelles*’in çok sayıda nüshasına STN’nin deposunda rastlamıştı. Hâlbuki STN bütün baskıyı Paris’e kargoladığını iddia etmişti.²⁷ Yayıncılık sektöründe dönen bütün dala-vereleri yazarlara yıkmak haksızlık olacaktır. Yine de defaatle yazarlar basım işleri sipariş ediyorlar fakat iş ödemeye gelince orali olmuyorlardı.

İşin nihayetinde, yazarlar ve yayıncılar arasındaki ilişkide inşa edilmiş bir asimetri vardı. Kaynaklarının miktarı çok büyük değişiklikler gösterse de yayıncılar kitapları basacak ve pazarlayacak sermayeye sahipti, Jacques-Benjamin Têron gibi marjinal girişimciler istisnâ idi. Yazarların zekâlarından ve himâye, arpalık, gazetecilik gibi mesleklerden toparlayabildiklerinin dışında pek az şeyleri vardı. Marмонтel ya da Suard gibi başarılı yazarlar nadirattandı. Brissot ve Goezman gibi başarısız yazarlar çok daha fazlaydı ve bunlar genellikle sayısı sürekli artan çakma Grub Street yazarlarının arasına katılıyordu. Ostervald ve Bosset, korsan yayının yanı sıra orijinal eserler basmaya da karar verdiklerinde doğal olarak Paris’in en önemli yazarlarıyla ilişki kurma yolunu seçmişlerdi. Yine de karışıklı iyi niyete rağmen hiçbir anlaşmayı tamamlayamamışlardı. Nihayetinde yayımladıkları el yazmaları edebiyat dünyasının orta sınıfından geldi ve nadiren başarılı oldu.

27 STN’ye yazdığı 3 Şubat 1784 tarihli mektupta Brissot bu dolandırıcılığa karşı itiraz etti ve bunu Bastille’den salıverilmesi sonrasında borçlarını ödemesinde daha iyi koşullar sunulması için bir argüman olarak kullandı. Web sayfadaki Brissot bölümüne bakabilirsiniz, robertdarnton.org.

STN'nin en büyük başarısı, Louis-Sébastien Mercier'in eserinin yayımlanmasından geldi. Daha önce anlatıldığı üzere Mercier, Temmuz 1781'de Neuchâtel'e seyahat etmişti. Mak-sadı, Samuel Fauche tarafından o yıl daha önce yayımlanan, iki ciltlik çok satan eseri *Tableau de Paris*'in genişletilmiş bir baskısını hazırlamaktı.²⁸ Fauche ile tartıştıktan sonra, Mercier yeni, dört ciltlik baskısını Fauche'den kopan Fauche Fils aîné & Wite firmasıyla yayımladı. Bu firma, baskı makinesine sahip olmadığı için basım konusunda STN'den yardım almıştı. Bu genç firma karşılık olarak STN'ye 7.500 kopyalık basım için 750 kopya verdi. STN ise bu sınırı aşarak kendisi için 1.500 kitap basmış ve bunları satarak büyük bir kâr elde etmişti.

Mercier 1782'de Neuchâtel'e geldi, takip eden iki yılda da başka ziyaretler yaptı. Ostervald'ın yakın arkadaşı oldu, Ostervald da onu şehrin seçkin zümresiyle tanıştıırıp kitaplarını yayımlamaya devam etti. 1789 yılında STN, Mercier'in on yedi eserini basmıştı, pek çoğu el yazmasından olan bu baskılar bütün diğer yazarlardan fazlaydı. Mercier'in *Théâtre complet*'inin sekiz ciltlik bir baskısı için bir abonelik kampanyası da başlattı. Abonelik projesi başarısız oldu, oyunların bireysel baskıları da iyi satmadı. Quandet, "Mösyö Mercier'in dramalarının pek de harika bir ünü yok." demişti. Fakat genele bakıldığında Mercier zaman zaman Lozan'daki Heubach & Compaigne gibi başka firmalarla çalışmış olsa da STN onun birincil yayıncısı olmaktan çok kâr elde etti. Günümüze ulaşan az sayıda mektubunda (STN arşivlerinde yalnızca dört

28 Burada anlatılanlar Mercier'in STN ile yazışmaları üzerine kurulmuştur. Bu mektuplaşmalar şu eserlerde de incelenmiştir: Charly Guyot, *De Rousseau à Mirabeau: Pèlerins de Môtiers et prophètes de 1789* (Éditions Victor Attinger, Neuchâ tel, 1936), 81–126. *Tableau de Paris* için bkz: Michel Schlup, "Les Querelles et les intrigues autour de l'édition du *Tableau de Paris* de Louis-Sébastien Mercier (1781–1783)", *L'Édition neuchâteloise au siècle des Lumières: La Société typographique de Neuchâtel (1769–1789)*, Michel Schlup, ed. (Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâ tel, Neuchâ tel, 2002), 130–141.

nüshası mevcuttur) yazar-yayıncı ilişkilerinin temelindeki duygusal unsura rastlamak mümkündür. 27 Ağustos 1782’de, Neuchâtel’den Paris’e döndükten bir hafta sonra Mercier, Ostervald’a bazı çok güçlü yetkililerle karşılaştığını, “onların çok ağır suçlamalarına” karşın STN’yi savunduğunu yazmıştı. Bu yetkileri STN’nin yalnızca temiz kitaplar bastığı, komşularıyla (müstehcen ve kışkırtıcı yayınlarıyla meşhur Fauché’yi kastediyordu) karıştırılmaması gerektiği konusunda temin etmişti. Mektubunun kalanını ise şahsî hissiyatına ayırmıştı: “Neuchâtel’i, sizin sevimli ve parlak ailenizi hep dostça yâd ediyorum.” Ostervald’ın torunlarını çok özlediğini, “çok güçlü bir melankoli” hissiyle dolu olduğunu yazıyordu. Bu dönemler duygusallığın revaçta olduğunu düşünsek bile Mercier’in hissiyatı samimî görünmektedir.²⁹

STN’nin diğer yazarlarla olan mektuplaşmaları farklı bir tondadır. Bunlar genelde belli belirsiz bir iyimserlikle başlarlar. Basım mâliyetlerini yazarın kendisinin karşılayacağı teklifini alınca STN teklifi yapan adamı (STN hiçbir zaman bir kadından kitap basım teklifi almamıştı) eserinin müthiş iş yapacağı konusunda temin ederdi. STN, kendileri de edebiyat adamı olan yayıncılar tarafından yönetiliyordu. Kitap basımında fevkalade bir ihtimam gösterirler; baskı için iyi kalite kâğıdın tedariki, kargonun kullanışlı bir yere naklinin (Genelde Lyon) teminatı gibi güvenilir hizmetler sunarlardı. Ondan sonra sorunlar baş gösterirdi, bu sorunlar genellikle kargo gönderimi ve baskı için yapılan ödemeler konusunda olurdu.

29 “Les Querelles et les intrigues autour de l’édition du Tableau de Paris,” s. 140’ta Michel Schlup, Mercier’in 16 Aralık 1784 tarihli mektubunu alıntılar. Burada Mercier, STN’nin müdürlerine ilişkin küçük düşürücü yorumlar yapmıştır. Benim zannıma göre Mercier burada Ostervald’ı değil de STN’nin 1783’teki mâli buhranından sonra başa gelen yeni müdürlerdir. Mercier Mon bonnet de nuit (1784)ün ilk iki cildini STN, son iki cildini Heubach ile çıkarmıştır. STN, Mercier’in diğer çok satan eseri, 1771 - 1787 arasında en az yirmi beş baskı yapan *L’An deux mille quatre cent quarante*’i basmamıştır.

Bundan sonra yazışmalar bozulan yaprakların değiştirilmesi, senetlerin tahsilatı gibi konulara kayar ve nadiren iki tarafı da memnun edecek şekilde sonlanırdı.

Jean-Emmanuel Gilibert'in dosyası, STN'nin vasat bir eser kaleme alan vasat bir yazarla kurduğu ilişkiye örnektir. Lyonlu doktor ve botanist Gilibert, üç ciltlik provokatif başlıklı bir eser kaleme almıştı: *L'Anarchie médicale ou la médecine considérée comme nuisible à la société* (1772). Din, devlet, ahlak hakkındaki kabullere değil de standart tıp uygulamalarına karşı çıkıyordu. Eserinde muzır hiçbir şey olmadığını düşünen Gilibert, Paris'teki sansür kuruluna eserini teslim etti fakat sansürcü, isim yapmış doktorların gazabına uğramaktan korkarak bu esere *permission tacite* vermeyi bile reddetti. Fransa'daki baskı ortamının kendisini İsviçre'deki matbaalara mahkûm kıldığını söyleyen Gilibert, eserini STN'ye gönderdi. Onun isteği üzerine STN bu el yazmasını İsviçreli cerrah ve doğa bilimci Albrecht von Haller'e gönderdi, onun da tam onayı alındı. Gilibert, Lyon'daki kitapçılardan üç yüz nüshalık satış ayarlayarak basım maliyetlerini karşılamayı kabul etti. Yazar olarak noksanlarının farkında olduğunu, STN'nin provalarda istediği şekilde dil ve üslup değişiklikleri yapmata özgür olduğunu söyledi³⁰. Onun asıl amacı, hep vurguladığı şekilde tıbbî uygulamaları geliştirmektir. Kitabın Fransa'da da dolaşıma girebilmesi için nüfuzlu birilerini devreye sokabilmeyi

30 16 Ağustos 1771'de STN'ye şöyle yazdı: "Depuis deux ans que mon ouvrage est fini, l'amour paternel s'est assez ralenti pour en connaître les défauts. . . . En général, j'y aperçois chaque jour des mots peu corrects, des phrases louches, des métaphores peu exactes. Comme je ne doute pas que vous ne soyez très en état de rectifier tous ces défauts, non seulement je le permets, mais je vous en prie." [İşim tamamlanana iki yıl oldu ve ata sevgisi onun hatalarını tanımak için yeterince dinmiştir... Genel olarak, her gün doğru olmayan kimi kelimeler, şüpheli cümleler ve belirsiz metaforlar dikkatimi çekiyor. Bu hataları düzeltmeye tamamen muktedir olduğunuza dair hiçbir şüphem olmadığı için yalnızca bu düzeltmelere izin vermekle kalmıyorum, aynı zamanda bunu yapmanız için size yalvarıyorum. (HA)]

umuyordu. Bizzat Paris'e gitti fakat Paris polisinden tanıdıklarına rağmen herhangi bir izin alamadı. "Paris'teki edebiyat engizisyonu saçma sapan bir aşırılığa düşmüş" diye yazdı. "Hiç kimsenin düşüncelerini kâğıda yazmasına izin verilmiyor. Her şeyin iyi gitmediğini, toz pembe tabloların yanılsama olduğunu söyleyecek cesareti olan yazarlardan ise özellikle korkuyorlar, en çok onlara zulmediyorlar."³¹ Bundan dolayı STN'den, gizli dağıtım ağını kullanarak Fransa'da bu kitabı pazarlamasını istedi.

Gilibert nihayet ilk kopyaları elde ettiğinde yine hayal kırıklığına uğradı. Çok fazla hata vardı, STN'nin provaları düzeltirken düzgün iş yapmadığına emindi. Bu nedenle kitabın hatalarını bildiren bir metin basıp bunu kopyalara eklemek konusunda ısrarcı oldu. Kitabın çok başarılı olacağından ise şüphesi yoktu: "Bu eser iyi satacak, tekrar ediyorum iyi satacak. İyi satacağından eminim." Kitabın yasaklanması satışları artıracaktı, ayrıca bu kitabın "büyük sansasyon" yaratacağına dair mektuplar da almıştı. Yine de STN, çok sayıda kopya satmakta başarılı olamadı. Başlığı değiştirip polis incelemesinden kaçınarak satışları da artırmayı teklif etti. Nihayet Gilibert ile STN'nin arası 39 L. tutan mektup masrafı yüzünden bozuldu, bir daha da hiç mektuplaşmadılar.³²

STN'nin sansürden göreceli olarak hür olması (Neuchâtel'deki yetkililer nadiren sorun yaratıyordu), onu abbé

31 Gilibert'ten STN'ye, 1 Haziran 1773. Takip eden anlatılar Gilibert'in STN arşivlerindeki dosyasına dayanır, bunlar da Lyon'daki muhataplar Schodelli, Schaub ve Dul Raguilliat'tan gelen mektuplarla güçlendirilmiştir. 3 Ocak 1775'te STN'nin o zamanlar kargo mümessili olan Schaub'a yazdığı mektupta Ostervald, Gilibert'i "un homme en place, qui tient un état honorable dans la société" [Cemiyet içinde seçkin bir yeri olan, saygın konumdaki bir adam. (HA)] olarak tasvir eder. İhtilal sırasında Gilibert, Jirondinlere sempati duymuş ve 1793'te Lyon belediye başkanı seçilmiştir.

32 6 Kasım 1775'te, STN'nin Lyon'daki kargo mümessili André Schodelli, STN'yi Gilibert'in şehri dört ay önce terk ettiği ve dedikodulara bakılırsa Rusya'ya gittiği yönünde bilgilendirdi.

Gabriel-François Coyer'in gözünde çekici kılınıştı. Coyer, soy-luların ticarete atılma hakkı üzerine yazdığı bir makale olan *la noblesse commerçante* ile bilinen ufak çaplı bir edebiyatçıydı, bunun dışında *Bagatelles morales* adıyla toplanmış deneme-leri ve *Chinki* adında Voltaire üslubunda yazılmış bir roma-nı vardı. Ostervald ile yazışmaya başladığında, "Sizin mat-baanızın kıymetli hürriyetini takdir ediyorum" demiş ve bu hürriyeti kullanma niyetinde olduğunu beyan etmişti. Onun durumunda asıl mesele sansürden kaçmak değildi, zira ken-di yayınlarının *privilège*'lerinin sahibi Lonca'nın en kudretli üyelerinden biri olan Dul Duchesne'ydi. Düzeltmeler ve ekle-melerle tam hâle getirilmiş on yedi metin yolladı, bunlar bir araya getirilip onun bütün eserleri olarak tek ciltte basılacak-tı. Hatta kitabın iç kapağına konması için portresini gravür olarak da hazırlatmıştı. Yine de Dul Duchesne'yi kırmamak adına her şeyin korsan baskı gibi ayarlanmasını, adının hiç geçirilememişini istedi. STN baskı için broşür basıp Paris'te-ki yirmi kitapçıya gönderdi fakat Dul Duchesne'den korkula-rından hiçbirisi sipariş vermeye cesaret edemedi. Coyer bunun üzerine cesaretini toplayarak Dul Duchesne'ye STN ile iş birli-ği yapıp yapmayacağını sordu. Duchesne'nin istekleri abartıy-dı, STN ona 2.500 L. ödeyecek ya da bütün masraflarını kar-şılacağı 400 kopyayı bedavaya verecekti. STN bunu reddedip bir ciltlik *Collection complète des oeuvres de M. l'abbé Coyer*'i, Coyer ile iş birliği yapmadan, tek başına bastı. Coyer'in eline bu işten kırıngılık ve öfkeden başka bir şey geçmemişti, Duc-hesne, "*Privilège*'ini kullanarak zulmetmişti."

Her ne kadar *privilège*lerini Parisli yayıncılara satsalar da tanınmış yazarlar bazen korsan baskılarda iş birlikçi oluyor-lardı. Coyer'in dosyasında olduğu gibi motivasyonları bilin-miyordu. Genelde bir ödeme alamıyorlardı, belki de daha çok okura ulaşmak istiyorlar ya da Quandet'in dediği gibi "yazar-ların kibri"ne düşüyorlardı. Doğa bilimci Jacques-Christophe

Valmont de Bomare, STN'nin onun *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle* (1764– 1768) eserinin altı ciltlik genişletilmiş bir baskısını yapma tekliflerini reddetmişti. Kendi yayıncısı Brunet'yi başka bir baskı yapıp ona para ödemeye ikna ettiğini yazmıştı. Yine de STN'nin korsan baskısına malzeme göndermeyi kabul etti, fakat bu baskının Brunet'nin baskısından sonra çıkması ve gizli yapılmasını şart koştu.³³

Genelde ise yazarlar privilège sistemine saygı duyuyorlardı. Marmontel ve d'Alembert'in yaptığı gibi STN ile pazarlıklarını yeni eserler üzerinden yapıyorlardı, bunlar ise nadiren meyve veriyordu. Özellikle ikinci sınıf yazarlardan çok sayıda teklif gelince Ostervald, Quandet'ye bıktığını yazmıştı: “Biz sonsuza kadar yazarların tacizine boyun eğmek zorunda mıyız? O büyük kibirlerinin kurbanı olmadan onları durduramaz mıyız?”³⁴

Ostervald'ın bilinmedik yazarlara karşı bu hor görüşü, bunların STN tarafından pek de iyi bir muamaleye maruz bırakılmadıklarını gösteriyordu. 1771 yılında d'Holbach'tan *Système de la nature*'ü yayımladıktan sonra STN, Georg Jonathan Holland adında genç bir Protestan filozofun *Système*'in ateistik savlarını çağdaş, seküler okurları ikna edecek şekilde

33 Vamont de Bomare'den STN'ye, 22 Şubat 1773. Görünen o ki Bomare, hizmetlerine karşılık herhangi bir şey beklemiyordu: “S'il m'arrivait pendant le courant de cette édition [Brunet'nin] des observations remarquables qui n'auraient pas été insérées dans l'édition de Paris, et que vous en fassiez ensuite la vôtre à Neuchâtel, vous pourriez mécrire dans le temps et m'indiquer par quelle voie je pourrais vous les faire passer, pour le bien du lecteur, mais à la condition que vous ne me nommerez pas, ne voulant absolument ne me jamais donner aucun mauvais vernis.” [Bu edisyon yapılırken Paris edisyonuna dâhil edilmemiş olağanüstü gözlemlere denk gelirsem ve eğer sen, nihayetinde onları Neuchâtel'deki kendi edisyonuna eklemersen, bana zamanında yazabilirsin ve onları sana nasıl gönderebileceğimi bana bildirebilirsin. Bu, okuyucuların yararınadır. Fakat benim isiminden bahsetmemen şartıyla, çünkü herhangi kötü bir görüntüye sahip olmak istemiyorum. (HA)]

34 Ostervald'dan Quandet'ye, 25 Kasım, 1781.

çürüten başlıksız bir el yazmasını kabul etti. Holland'ın Fransızcası sarıh ve fasih olmaktan uzak olsa da (Lozan'da özel ders veren bir Alman'dı) Ostervald bu eseri yayımlamakta hevesliydi, böylece STN'nin *Système* baskısı ile üzerine çektiği oklardan kurtulmayı amaçlıyordu. Holland, STN'nin metin üzerinde dilediği gibi çalışmasına izin verdi, karşılığında yalnızca otuz kopya istedi. Kibar ve saygılı olsa da mektupları sürekli yaşadığı hayal kırıklığını anlatıyordu. STN baskıyı geciktirdi, bu nedenle diğer reddiyeler piyasaya daha erken çıkabilirdi, provalar ise rezaletti; ucuz kâğıt, kötü font, her yerde dizgi hataları ile doluydu.

Tamamlanmış ürün, *Réflexions philosophiques sur le "Système de la nature,"* iki ciltti ve yeni bir baskıyı gerektirecek kadar iyi sattı. Beş yüz kopyadan oluşan ve daha iyi hazırlanmış ikinci baskı için Holland 240 L. ödeme istemişti fakat yine otuz kopya verilerek geçiştirildi. Ayrıca eserinin çarpıtılmasına da göz yummak zorunda bırakılmıştı, onu Katolik gibi gösterecek yeni pasajlar eklenmişti.³⁵ Bu sırada STN de korsan yayınlarına devam ediyordu, d'Holbach'ın eseri için yazılmış başka bir reddiyeyi yeniden bastılar; Giovanni Francesco Salvemini da Castiglione'ye ait *Observations sur le livre intitulé "Système de la nature."* Castiglione, Neuchâtel'deki yetkililere yazarlık haklarının ihlali ve metinde yapılan tahrifat nedeniyle başvurdu.

35 Holland'ın yirmi dokuz mektupluk dosyası ve STN'nin yanıtları, yazar ve yayıncısı arasındaki ilişkilerin ayrıntılı bir kaydını sunar. 6 Kasım 1771'de ödemeyi tamamen STN'ye bırakmıştır: "Je m'en remets entièrement à la discrétion de la Société typographique, qui dé terminera le mieux la proportion qui doit se trouver entre l'honoraire de l'auteur et le profit qu'elle tire de son travail." [Matbaa Cemiyeti'nin basiretine tamamen itimat ediyorum, onlar yazarın ücretiyle bu işten elde edilen gelir arasındaki en iyi orantıyı kuracaktır. (HA)] Kötü baskı kalitesi, STN'nin ilk iki yılında matbaa dükkânını kurmada yaşadığı sıkıntılardan kaynaklıdır. Holland ile ilişkisini geriye dönük olarak değerlendiren Ostervald, 3 Eylül 1773'te şöyle yazar: "Nous sommes fort fâché s, Monsieur, d'avoir un peu exercé votre patience. La nôtre a été quelque fois à l'épreuve aussi. C'est là le train de la vie."

Ostervald bu suçlamaya karşılık verme lüzumunu bile hissetmedi çünkü cevap hazırды; kendi ülkeleri dışında yazarların eserleri üzerinde hakları bulunmuyordu ve yayıncılar metinde gerekli gördükleri değişiklikleri yapabilirlerdi.³⁶ Yeniden yazılma, yanlış basılma, korsan yayının yapılması on sekizinci asırda yayıncıların yazarları tâbi tuttuğu standart uygulamalardı. Holland ve Castiglione bu dersi zor yoldan öğrenmişti, STN'nin bastığı diğer yazarlar ise edebî kariyer inşa etme süreçlerinde bunu bir doğa kanunu gibi kabul etmişlerdi.

Yine de zorluklar ortaya çıktığında yayıncılar kadar pisleşebiliyorlardı. Pek çok yazar, STN'ye kitaplarının basımını ve pazarlamasını sipariş etmişti. Ekim 1779'da Saint-Domingu'e'de Fransız memuru, o sıralarda Paris'te yaşayan avukat Michel-René Hilliard d'Auberteuil, STN'ye *Considérations sur l'état présent de la colonie française de Saint-Domingue* başlıklı eserinin sansürden geçmesi için orijinal eserden kırpılan kısımlarıyla birlikte yeniden basımını sipariş etti. Balyalar Paris'e ya da Versailles'a ulaşır ulaşmaz basım maliyetlerinin üçte birini, altı ay içinde de kalanını ödemeyi teklif etti. 1777 buyruklarıyla izin verildiği şekilde pazarlamayı Paris'teki kendi konutundan yapacaktı. STN ona baskı ve kâğıt kalitesi için örnek olması amacıyla basılı bir sayfa gönderdi, o da bu sayfanın arkasında yer alan anlaşmayı imzaladı.³⁷

36 STN, Castiglione'nin *Observations sur le livre intitulé "Système de la nature,"* i-ni iki cilt olarak 1772'de basmıştı. "Au Magistrat," hitabıyla yazılan 14 Mart, 1772 tarihli anı kitabı, Ostervald'ın bir notuyla birlikte STN arşivlerindeki dosyasında yer alır.

37 D'Auberteuil'in STN'ye yazdığı 10 Kasım 1779 tarihli mektupta dâhil edilen anlaşma şöyleydi: "Pour tirer in-12. Accepté à 35 livres la feuille tiré e sur 1000 tout compris, même assemblage." Bu anlaşma, yapılan ayarlamaları çok ayrıntılı olarak onaylıyordu. STN arşivlerindeki d'Auberteuil dosyasının büyük boşluklar içermesi, bu hikâyenin yeniden inşasını güçleştirse de, borcunu ödeyemeyenlerin olduğu "mauvais dé biteurs" kategorisine ait olduğu kesindir. Görünen o ki STN, *Considérations'un* tam metni yerine *Mémoires pour et contre les "Considérations sur Saint-Domingue"* başlıklı kısa bir eser yayımlamıştır.

Fakat STN henüz daha baskıyı tamamlayamadan d'Auberteuil, Saint-Domingue'ye daha önce haber vermeden seyahate çıktı. Daha sonra STN'ye balyaların Marsilya'da kendisi tarafından masrafları ödemekle görevlendirilmiş bir mümessile teslim edilmesi talimatını verdi. Mümessil masrafları ödemeyi reddetti ve STN parayı almak için çabalarken kargolara el kondu. Bir yıl sonra STN, denizcilik bakanı marquis de Castries'e yazarak d'Auberteuil'in 441 L. tutarındaki borcunu ödetmek için duruma müdahil olmasını istedi. Bakan bunu reddetti. 1782 Haziran'ında Paris'e dönse de d'Auberteuil borcunu ödemekten kaçındı. STN'nin ondan alıp alabildiği tek şey herhangi bir dolandırıcılık işine girmediğini, niyetinin temiz olduğunu söyleyen bir itiraz mektubuydu. STN onun iki yıl daha izini sürdü fakat icra memurlarından ve avukatlardan kaçmayı başardı.³⁸ STN'nin Joseph-Marie Servan de Gerbey ile ilişkisi de benzer bir akıbetle karşılaştı fakat bu kez STN borcunu tahsil etmeyi başardı. Ocak 1780'de STN onun adını ilk kez duyduğunda bir piyade alayında tanınmamış bir binbaşydı, onu 1792'de Girondist hükümetin harbiye nazırı yapacak, adı Arc de Triomphe'ye işlenmiş bir devrim generali olmasını sağlayacak kaderden uzak görünüyordu.

38 STN'nin Versailles'daki güvenilir muhatabı Antoine Barthès de Marmorières, 2 Ekim 1781'de şöyle yazmıştı: "M. d'Auberteuil est sans ressource, mais il vous faut écraser le ministre de la marine de lettres, en écrire même à M. De Vergennes." [D'Auberteuil Bey kaynaktan mahrumdur fakat de Vergennes Bey'e bile yazarak Bahriye Nazırı'nı mektuplarla abluka altına almanız gerekmektedir. (HA)] 25 Temmuz 1784'te D'Auberteuil'ün başka borçlar da biriktirdiğini ve izinin bulunmadığını yazmıştı. STN'nin Versailles'daki bir başka güvenilir muhatabı David-Alphonse de Sandoz Rollin, 12 Mart 1781 tarihinde d'Auberteuil'ün durumu hakkında şöyle yazmıştı: "L'ouvrage dont il est question a été prohibésé vèrement (si je suis bien instruit) et son entrée en France défendue. L'auteur a été destitué de son office de procureur général à La Grenade et rappelé , ce qui n'annonce pas une conduite sage et réglée." [(Eğer aldığım bilgi doğruysa) Söz konusu çalışma şiddetle yasaklanmıştır ve Fransa'da satılmaktan menedilmiştir. Yazar Grenada'daki başsavcılık görevinden alınmış ve bilge ve disiplinli davranmadığı için geri çağırılmıştır. (HA)]

Askerî reform konusunda yazdığı radikal risale *Le Soldat Citoyen ou vues patriotiques sur la manière la plus avantageuse de pourvoir à la défense du royaume*'un basımını STN'ye teklif etmişti. Başta STN'nin el yazmasını satın alacağını umsa da STN'nin para karşılığı eserini basmasını kabul etti ve fiyatta sıkı pazarlık etti. Daha sonra bir satırdaki ortalama harf (40) ve bir sayfadaki satır (36) varana kadar bütün ayrıntıları yazdı. STN, Versailles'a kadar kaçakçılık işini yürütecekti, kendisi de basım ve taşıma maliyetlerini iki ödemede karşılayacaktı. Bu ödemelerden ilki kargolar gelir gelmez, ikincisi ise Ağustos 1781'de gerçekleşecekti.

Ostervald, Servan'la Paris'te Mart 1780'deki buluşmasında bu koşulları kabul etti. El yazmasını alınca, STN Servan'a teşekkür mektubu gönderdi. Servan da heyecanlı bir şekilde teşekkürlerini ifade etti. Hürriyeti seven ve akıllarından geçeni konuşmaktan çekinmeyen İsviçrelilerden gelen övgü dünyanın değerli şeyiydi.³⁹ Posta yoluyla gönderilen provalarda yalnızca birkaç düzeltme yaptı. Basılı yapraklar güven için Versailles'a ulaştı. Servan 848 L. tutarındaki ilk ödemesini STN'nin Paris'teki bankerine yaptı, kalanı da Ağustos 1781'de ödemeyi taahhüt etti. Bu vakit geldiğinde ise hiç nakdinin olmadığını, Parisli dağıtımcısı Pierre-Joseph Duplain'in kalan 787 L.'yi

39 Servan'ın STN'ye 17 Mart 1780 tarihli mektubu, o dönem İsviçre'ye karşı hâkim olan bakışı özetler: "Je suis infiniment sensible, Messieurs, aux louanges que vous voulez bien donner à des rêveries qui ne peuvent être excusées que par l'amour de la patrie et de l'humanité qui les a dictées et qui doit les faire supporter. Je serais trop enorgueilli si des Suisses, si des hommes libres, si des êtres autant intéressés par leur manière de vivre que par leur façon de penser m'assuraient avec la franchise helvétique que quelques unes de mes idées ont véritablement mérité leur attention et leur approbation." [Beyler, ancak vatan ve insanlık sevgisiyle gerekçelendirilebilecek, ilhamını bu sevgiden alan ve bu şekilde tahammül edilebilir olan fantezilere kibarca dizdiğiniz özgüler için sonsuz müteşekkirim. Eğer İsviçre halkı, eğer özgür insanlar, eğer düşünceleri kadar yaşayışları da ilginç olan varlıklar beni İsviçreli dürüstlüğüyle fikirlerimin dikkat ve tasdiki hak ettiğine temin etseydi çok gururlanırdım. (HA)]

tek senette değil de kitabı sipariş eden kitapçılardan topladığı ayrı ayrı senetlerle ödeyeceğini söyledi. Bu senetler gelse bile tahsilat sürelerine daha on iki – on sekiz ay vardı, böylece Servan temerrüde düşüyordu.

STN bu ayarlamayı reddetti. “Biz üreticiyiz, bize yapılan ödemeler anlaşılan vakitte ve anlaşılan şekilde olmalıdır.” diye direttiler. Servan da geri adım atmadı. Nihayet 20 Mayıs 1781’de STN, Duplain’e bir kambyo senedi yazarak kalan ödemeyi üç ay içinde kredicilerinden Meuron et Philippin’e yapması gerektiğini söyledi. Bu kambyo senedini kabul etmek yerine Servan, Duplain’in taşralı kitapçılardan topladığı senetleri, mühletleri dolduğunda tahsil edilmek üzere STN’ye vermesinde ısrarcı oldu. STN ise bu teklifi kabul edilemez bulundu⁴⁰. Lyon’daki başarısız kariyerinden sonra Paris’te gayriresmi işlerle tutunmaya çalışan Duplain’e pek de güvenleri yoktu. Eserlerinin basımını sipariş ettikten sonra borçlarını ödeme-yen bu tanınmamış yazarlarla uğraşmaktan yorulan STN, bu kez parasını ne olursa olsun almaya hazırdı.

Servan, mektuplarında ve kitaplarında vurguladığı üzere soylu bir aileden gelen bir subaydı ve şerefine düşküdü⁴¹. Fakat bu şeref anlayışı, senede atılan imzayı kapsamıyordu.

40 STN’den Servan’a, 14 Haziran, 1781.

41 *Le Soldat Citoyen, ou vues patriotiques sur la manière la plus avantageuse de pourvoir à la défense du royaume* (1780). Künye sayfasında “Dans le pays de la liberté”den başka basım yeri hakkında bir ibare yoktur. Anonim olarak yazan Servan, XVI. Louis’ye karşı saygısını ifade etmiş ve Kilise’yi eleştirmekten sakınmıştır. Buna karşın vergiler de dâhil olmak üzere her alanda radikal reformları desteklemiştir. “l’amour de la patrie et de l’humanité”den [Vatan ve insanlık sevgisi (HA)] ilhamını alan yeni bir tür ordu olan “militice nationale”in [Ulusal milis (HA)] kurulmasını savunup (s.456) ulusal egemenlik ve sosyal kontrat konularında Rousseaucu argümanları benimsemiştir (ss. 79 ve 86). Aristokrat olarak subay sınıfı içinde imtiyazlara sahip olsa da aristokrasiyi “un état dont l’honneur doit faire la base” (s. 51) [onurun temelini teşkil ettiği bir yönetim biçimi (HA)], olarak görüp “l’honneur, cette divinité de notre ancienne chevalerie” (s. 50)i hatırlatır.

Borcunu ödememe konusundaki aralıksız itirazlarından sonra STN, Servan'ın babasına ulaştı. Şimdi senet geçersiz (*proteste*) olmuştu, zira STN'nin vurguladığı üzere kırk yaşındaki Servan fils⁴², imzasını küçük düşürmekte tereddüt etmiyordu. Baba araya girmezse, STN ağır yaptırımlara başvuracağını ilan etti. Versailles'daki bağlantıları sayesinde Servan'ın üstlerine ulaşabilir, maaşına haciz koydurabilirdi. Bu durum onun “şeref”ini zedelerdi.

Baba bu mektuba yanıt vermeyip oğluna göstermekle yetindi. Servan fils bu kez öfkelenmişti: “Ben velisinden izin alan bir çocuk değilim hele ki tehditlere boyun eğen biri hiç değilim.” STN'nin, iş birliğini reddeden Duplain'ın de dürrüslüğünü hedef aldığı bazı öfkeli mektuplaşmalardan sonra Servan sonunda ödemeyi gerçekleştirdi. Son bir salvo olarak Ostervald'ı düelloya davet eder gibi yazdı: “Helvetia hürriyetinin kimseye terbiyesizlik yapma hakkını vermediğine inanıyorum ve bir adam için en önemli şeyin *honnête* ve tevazu olduğunu biliyorum.”⁴³ Bu mektubun sırtına, Ostervald şöyle not düşmüştür: “Bu manyağa yanıt vermeye lüzum yok.” Bu “manyak”, on yıl sonra Fransa'nın savunma bakanı olacaktı.

Goezman gibi nadir istisnalar dışında yazarların göz göre göre temerrüde düştüğünü gösteren bir şey yoktur. Çoğu kez edebiyat pazarının karmaşıklığından bihaberdiler ve kendi eserlerinin satış potansiyeline dair safça bir inançları vardı. Anotine Barthés de Marmorieres bu tip edebî alt sınıf mensuplarının bir diğer örneğiydi. Versailles'daki İsviçre muhafız alayının mensubuydu, Fransız sarayı tarafından çok kez taltif edilmişti. 1780 yılında STN'ye soyluluğun doğası üzerine yazdığı makale *Nouveaux Essais sur la noblesse*'nin basımını ısmarladı. Üç cilt olması planan bu eser, birinci cildin ötesine

42 Fils, Fransızcada “Oğul” mânâsında (ç.n.)

43 Servan'dan STN'ye, 27 Şubat, 1782.

geçemeyecekti. Barthès, STN'ye pahalı bir kapakla güzel bir quarto baskı yapmalarını salık verdi zira himaye bulma amacıyla bunu önde gelen saray mensupları arasında dağıtacaktı. Lobcilik uğraşları sonucunda hükümetten bu kitabın Fransa'da satımı için izin aldı. Kitabın Paris'teki dağıtımıcısı satış fiyatından kitap başına 3 L. pay alıyordu, hizmetleri için 20 sou, kendisinin tedarikçisi olduğu diğer kitapçılar içinse 40 sou. Barthès, "Bu bir suikast!" diye ağlıyordu.

Kitap satmadı. Barthès kralın kardeşi comte d'Artois'ya comte'nin özel üniformasını giyen Barthès'in oğlu tarafından takdim edilmek üzere kitabın özel ciltli bir baskısını da yaptırmıştı. Yine de kraliyet ailesi başta olmak üzere saraydan hiç kimse en ufak ilgi göstermedi. "Sarayda yazarlar hor görülüyor, kitaplarla hiçbir yere gelinmiyor, kitaplar okunmuyor." diye şikayet ediyordu Barthès. STN'ye göre 2.609, kendi hesabına göre 2.000 L. tutan basım faturasını ödeyemiyordu. 8 Mayıs 1781 tarihinde, "Bir kitap yazmakla derbeder oldum." yazmıştı. Aynı temayı diğer mektuplarında da tekrarlardı, yazar olma hevesini bir kenara bırakıp, "sessizce bir köşede yaşayıp gitmek" istiyordu. Hâmilerini kaybetti, valesini ve karısının nedimesini kovdu, atını sattı, büyük ailesiyle beraber pansiyona yerleşti. Onunla aşk için evlenen, sıradan kökenlerden gelen karısı 1784'te yedinci çocuğunu doğurdu. Soyluluk hakkında eski fikirlere sahip olan, onun kitabını da okumayan babası ise onu evlatlıktan reddetmişti. "En kötü bir sefaletе düştüm." diyordu 3 Ağustos 1784 tarihli mektubunda. Evinin mobilyalarını satmış, et yemeyi bırakmıştı. 26 Mayıs 1785 tarihli, Narbonne'dan yazdığı son mektubunda Languedoc'a taşındığını beyan ediyor ve artık faturasını ödeyemeyeceği gerçeğini kabul ediyordu.

Barthès, STN'yi borcunu bağışlaması için ikna etmek amacıyla sefaletini abartmış olabilir. Müflis yazarlar hakkındaki hikâyeler, kendini yüzdürebilenlerin hikâyelerinden daha

ilgi çekiciydi. Yine de Edebiyat Cumhuriyeti'nin o zamanlar sefaletle düşme gibi bir eğilimi vardı. Özellikle Voltaire'in "Pauvre Diable" ve Diderot'nun *Neveu de Rameau* gibi Grub Street'i konu edinen edebî eserlerde bu görülebilir. Fransız müelliflerinin nüfusu (Burada "müellif", en azından bir kitap yazmış kişileri ifade etmektedir.) on sekizinci asrın ikinci yarısında dramatik bir şekilde artmıştı.⁴⁴ Müellifler de bununla doğrudan orantılı bir şekilde kitaplarını yayımlatırken daha fazla sorun yaşamaya başladılar, zira kitap pazarı Ancien Régime'in son on beş yılında genişlememiş, tam aksine daralmıştı.⁴⁵

Yine de müellifliğin prestiji büyümeye devam etti. Voltaire ve Rousseau kültleriyle gaza gelen yazarlar, el yazması teklifleriyle STN'ye hücum ediyordu. Quandet'e eser satmaya çalışan o kadar çok kişi vardı ki espriyle karışık bunları kabul etmek için ziyaret saatleri belirlemek zorunda kaldığını söylemişti. Bosset de 1780'deki iş seyahatinde benzer bir durum yaşandığını söyler: "Eyüp kadar fakir bir yazar geldi geçenlerde, bana Cizvitlerle ilgili bir el yazması satmak istedi." STN arşivlerinde buna benzer çok sayıda sefil yaşantı vardır. Eski gazeteci ve *philosophe* yandaşı C. P. Jonval, çok kez el yazması satmak istemiş, olmayınca da redaktörlükle yetinmişti. De Monteray adında birisi, ailesi tarafından mahkûmiyet fermanı ile kapatıldığı hapisshaneden kaçtıktan sonra kalemiyle ayakta kalmaya çalışıyordu. Jean-Jacques Béraud adlı bir perukçu ise beş perdelik bir oyun yazmış fakat eseri, mâliyetini ödeyecek kadar satamamıştı. Ruhban sınıfından bir şair olan

44 Hesaplamalar mükemmel olmaktan uzak kaynaklara dayandıkları için tahminlere yer vermek zorundadır. Fakat bana kalırsa Fransa'da 1789 yılında yazarların sayısı en az 3 bindir. Şu makaleme bakabilirsiniz: "The Facts of Literary Life in Eighteenth-Century France", *The Political Culture of the Old Regime*, Keith Baker, ed. (Oxford University Press, Oxford, 1987), 261–291.

45 Bir sonraki bölüm 1775 sonrasında satışların azalması ve iflasların artmasına ilişkin belgeleri değerlendirecektir.

olan Père Martin, borçlandıktan sonra kitap yazarak düze çıkmaya çalışıyordu. Mahkûmiyet fermanından kaçmaya çalışan abbé Le Senne, bir yandan da çeşitli mahlaslarla eserler bastırmaya çalışıyordu. STN arşivlerinde yardım için yalvaran böyle çok “zavallı şeytan” vardır.⁴⁶ STN bunları genellikle görmezden gelip asıl işi olan, basılmış eserlerin korsan yayını yapmaya devam ediyordu. Çoğu kez STN’nin orijinal yayınları, “kâr ve zarar” hesaplarında kayıp hanesine yazılıyordu.

İşin doğrusu korsan yayıncılık, daha önceki sayfaların da gösterdiği üzere finans konusunda çok dikkatli olmayı gerektiriyordu. Bu hayatta kalma mücadelesinin ekonomik bağlamı, korsan yayıncılığın tartışılması gereken son veçhesidir.

46 Bu yazarların her birisinin STN arşivlerinde kendi adlarına dosyaları vardır. Le Senne’nin kariyerini şurada uzun uzadıya değerlendirdim: “A Pamphleteer on the Run,” *The Literary Underground of the Old Regime* (Harvard University Press, Cambridge, MA., 1982), 71–121. Béraud konusundaysa STN, Cenevre’deki muhataplarının ikisinden rapor alıyordu. 23 Mart 1775 tarihinde tüccar Louis Marcinhes şöyle yazmıştı: “Le fait est que la misère l’a forcé à fuir, qu’il est absorbé de dettes et chargé d’enfants.” [Gerçek şu ki sefaleti onu kaçmaya icbar etti ve çocukları ile borçlarının yükü altında kaldı. (HA)] 6 Haziran 1775 tarihinde ise Léonard Bourdillon, directeur des coches de France, Béraud’nun “dé camper, après avoir é crit à Monsieur le syndic de l’hôpital pour lui recommander sa femme et ses enfants.” [Hastanenin mutemetine yazıp (yardım için) karısı ve çocuklarını önerdikten sonra ayrıldı. (HA)] yapmaya karar verdiğini söylüyordu. 22 Şubat 1774 tarihinde Béraud, STN’yi baskı borçlarını ödeyemeyeceği konusunda bilgilendirdi: “J’avais composé et fait imprimer cette comédie dans l’espérance que son produit me tirerait de l’indigence, et j’ai é té cruellement trompé . . . Il m’est douloureux, dis- je, de me voir forcé d’être fripon avec tous les sentiments d’un honnête homme.” [Bu oyunu, beni fakirlikten kurtarması umuduyla kompoze edip bastırdım ve çok ciddi bir şekilde yanıldım... Söylemeliyim ki dürüst bir adamın tüm duygularıyla birlikte düzenbazlığa icbar edilmesi benim için acı vericiydi. (HA)]

12. Kâr ve Zarar

ENTRİKALAR, DOLANDIRICILIKLAR, ÖDENMEMİŞ SENETLER, önceki bölümlerde anlatılan bütün bunlar akla bir soru getirir: Ne için? Yanıt tabii ki paradır. Paranın anlamı son iki yüz elli yılda pek çok şeyin anlamı gibi değişmiştir. STN'nin matbaa işçileri için para demek, *batzen* ve *kreuzer* olarak adlandırılan, her cumartesi akşamında usta-başı tarafından nakit kutusundan çıkarılarak işçilere ödenen gümüş alaşımlı bakır sikkeler demektir.¹ O zamanlar ustabaşı-

- 1 4 kreutzer 1 batz, 10 batz da 1 Neuchâtel livresi ediyordu. 7 Neuchâtel livresi, 10 standar Fransız livres tournois'e denkti. Bu hesaplar ve finans için genel bir kaynak olarak bkz: Samuel Ricard, *Traité général du commerce* (Amsterdam, 1781). Bu eser, takip eden kısmın ana kaynağıdır. Para ve ticarî uygulamalar hakkındaki diğer on sekizinci asır çalışmaları arasında en iyi bilineni Jacques Savary'nin *Le Parfait Négociant*'ıdır, Eduouard Richard (Droz, Cenevre, 2011, iki cilt) tarafından edite edilmiş harika bir baskısı mevcuttur. Bununla birlikte ilk baskısı 1675'te yapılan *Le Parfait Négociant*, on sekizinci asır boyunca belli aralıklarla yapılan gözden geçirilmiş baskılarına karşın 1770 yılında bazı açılardan miadını doldurmuştu. Diderot'nun ve d'Alembert'in *Encyclopédie*'si de para ve mâliye konusunda çeşitli başlıklara sahiptir fakat uygulamalar konusunda bilgi vermez. Şu başlıklara bakılabilir: "Lettre de change", "Commerce", "Banque" ve "Monnoie." STN'nin matbaasındaki maaşlar ve çalışma koşulları hakkında daha ayrıntılı bir tartışma için bkz: Rychner, "Le travail de l'atelier," 275–287; ve Darnton, *The Business of Enlightenment*, 212–227. Fransa'da maaşlar ve kâr etme gücü hakkında bkz: C.-E. Labrousse, *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle* (Paris, 1932), 447–456; Pierre Léon, *Histoire économique et sociale de la France*, C.-E. Labrousse, ed., 2 (Paris, 1970), 651–693; ve George Rudé, *The Crowd in the French Revolution* (Oxford University Press, Oxford, 1959), 21–22. Kalitesine ve tahıl hasatına göre büyük değişiklikler gösteren ekmek fiyatı hakkında bkz: Steven Laurence Kaplan, *The Bakers of*

nın haftalık ücretleri bölüştürmesi, *faire la banque* denen bir ritüel olarak görülüyordu.

Dizgicilerin ve baskıcıların büyük kısmı, haftalık düzenli ücret alan (*en consience* çalışan) birkaç kıdemli çalışanın dışında, parça başına çalışıyordu. Yaptıkları iş haftadan haftaya değişiklik gösterdiği için cumartesi akşamları dükkânı 70 – 105 batzen (10 – 15 Fransız Livresi) ile terk ediyorlardı. Bu gayet iyi bir ücretti, Paris'teki marangozlar ve çilingirlerin kazandığından daha yüksekti. STN'nin işçilerinin bir kısmının saatleri vardı, bu da o dönemin kalifiye zanaatkârları arasında görece yaygın bir lükstü. Yeme içmeye paraları yetiyordu, özellikle de içmeye. Kimileri cumartesi akşamından salıya kadar içiyorlar, pazartesi işe gitmiyorlardı. Pazartesi işe gitmemek, “faire le lundi” ya da “Saint Monday” olarak biliniyor ve genelde hoşgörülüyordu. En fakir, en az nitelikli işçiler Paris'te günlük 10 sou, haftada 3 L. kazanıyordu, bu da ancak bir ailenin ekmek yiyebilmesine yetiyordu. 1.8 kg'lık bir ekmek somunu, fakir ailelerin beslenmesinin demirbaşı, 8 – 9 sou tutuyordu. Eğer hasatlar zayıf olursa ekmeğin fiyatı fırlıyor, fakir aileler öğün atlamaya başlıyor, yetersiz beslenme kaynaklı sıkıntılar baş gösteriyor ve çoğu kez kıyam ediyorlardı.

İçki içmek ve olay çıkarmak, sosyal tarihçilerin favori konuları arasındadır. Bunlar bize işçi sınıfına mensup herkes için paranın somut nesnelere bağlı olarak anlam kazandığını gösteriyor; ekmek somunları, şarap testileri, belki de cep saatleri. Bu para, Charlemagne'in zamanlarından beri finansçıların tanış olduğu; livre, sou ve denierlerden oluşan soyut

Paris and the Bread Question 1700–1775 (Duke University Press, Durham, NC, 1996), bölüm 18. Para hakkındaki çok sayıdaki eser arasında şu ikisi genel, zıt görüşleri gösterir: Marie- Laure Legay, *Histoire de l'argent à l'époque moderne: De la renaissance à la Révolution* (Armand Colin, Paris, 2014); ve William M. Reddy, *Money and Liberty in Modern Europe: A Critique of Historical Understanding* (Cambridge University Press, Cambridge, 1987).

muhasabe âlemine ait değildi. Muhasebe hesapları için büyük önemi haiz *livre tournois*'nin gerçek para olarak bir karşılığı yoktu. İşçi sınıfı alışverişlerini *monnaie de billon* ya da bakır ve gümüş alaşımli bakırdan oluşan sikkelerle yapıyordu. STN'nin işçilerine ödediği batzen ve kreuzer de böyleydi. Fransa'da bu paralar sou (ya da sol, yirmi tanesi bir livre eden sikkeler) ya da denier (on iki tanesi bir sou eder), liard (üç denier eder) ve ekü (üç sou değerindedir) olarak tasnif edilirdi. Günlük hayatta bu paralara anlamı değişen, neyi kastettiği tam bilinmeyen lakaplar da takılırdı: *pistole*, *obole*, *maille*, *rond* gibi.

Bunların arasında özellikle ekü önemliydi. Eğer bir ev hanımı para biriktiriyorsa, yaptığı şey kocasından ve tahsildarlardan gizli bir yere bir torba ekü saklamak oluyordu. Voltaire'in fizyokratlara karşı kaleme aldığı romanı *L'Homme aux quarante écus*'te eküyü sefalet endeksi gibi kullanmıştı. Romanın başkahramanının ona yıllık kırk ekü getiren bir mülkü vardır. Yıllık kırk ekü, Voltaire'in hesaplarına göre ortalama gelire denk geliyordu fakat bir insanı hayatta tutmaya yetmezdi. İşin doğrusu fakir köylüler, sikkeyi vergi ödemeleri dışında pek kullanmıyordu. Kendi ekip biçtiklerini yiyerek ve takasta kullanarak yaşıyorlardı. Pek çoğu en büyük zenginlik nişanesi olarak görülen, 24 L. değerindeki louis d'or sikkesini ömürlerinde görmemişlerdi. Casanova, anılarında bu sikkenin sosyal değerinden bahseder, Paris'in kudretli ve nüfuzlu çevrelerinde bir entrikaya katılması karşılığında "Yüz louis'den oluşan bir kese" aldığını söyler.²

Demek ki mutlak bir anlam taşımaktan ziyade paranın anlamı kişilerin deneyimlerine, paranın onlara ne ifade ettiğine göre değişiyordu. Yayıncılığın işletme tarafını anlamlandırmak

2 Giacomo Casanova, *Histoire de ma vie*, Jean M. Goulemot, ed. (Librairie générale française, Paris, 2014), 214.

için bu değişimleri akılda tutmakta fayda vardır. Bütün diğer yayıncılar ve tüccarlar gibi STN'nin müdürleri de iki farklı para sistemini aynı anda kullanıyorlardı. Neuchâtel'de yerel sikkelere göre iş yapıyorlardı. Bununla işçi ödemelerini yapıyor, tezgâhtan sattıkları kitapların ücretini alıyor ve hayatlarını idame ettiriyorlardı. Dünyanın kalanıyla iş yaparken ise muhasebe parasıyla (Livres, soular ve denierlerden oluşan soyut paralar) çalışıyorlardı. Bu soyut paralar onları Avrupa boyunca uzanan kredi ağlarına bağlıyordu. Hesaplarını tutma yöntemleri, bize iki cihanının nasıl birbirine karıştığını gösterir. Matbaa dükkânındaki ustabaşı, işçilerin maaşını öderken para miktarlarını *Banque des ouvriers* denen deftere batzen ve kreuzer nevinden kaydederdi. Benzer şekilde kâtipler yerel harcamaları ve faturaları, *Livre de caisse* ve *Petite caisse* denen hesap defterlerinde tutarlardı. Sikkelerle yapılan alışverişi gösteren bu miktarlar, Günlük (*Brouillard* ya da *Main courante* de denirdi) denen bir kayıt defterine taşınırdı. Bu noktada muhasebe parasına çevrilirler, STN'nin daha büyük çaplı alışverişlerinde, sözgelimi kâğıt masrafı ya da kitapçılardan alınan ödemelerde kullanılmak üzere büyük hesaplara aktarılırlardı. Günlük'te borçlar ve alacaklar, çift kayıtlı defter tutma yöntemine göre kronolojik olarak kaydedilirdi. Diğer hesap defterleri, STN müdürlerinin gönderilerin, stoğun, mâliyenin, baskıların satışının kaydını tutmasını sağlıyordu, bunların her birine ait ayrı bir defter vardı. Bütün bu bilgiler, *livres tournois*'nin basit sistemine göre kodlandıktan sonra *Grand livre*'de bir araya getiriliyordu, bu da STN'nin işlerinin genel gidişatını gösteriyordu.³ Bu hesap defterlerinde yukarıya doğru çıkıldıkça, kayıtların işlenmesi yahut *comptabilisation* denen süreç gerçekleşiyor, para miktarı artıyor ve para

3 Maalesef STN'nin *Grands livres*'i kaybolmuştur. Fakat arşivlerinde alışverişlerin somuttan soyuta nasıl geçtiğini ortaya koyan çok sayıda hesap defteri vardır.

gittikçe soyutlaşıyordu. Nihayetinde, bir muhasebecinin şaşmaz eliyle işlenen bu rakamlar, STN için bir teşebbüs olarak başarı ya başarısızlığın resmi oluyordu. Bu genel muhasebe ile bir matbaa işçisinin tavernada bir maşrapa şarap için tezgâha koyduğu kreuzer arasındaki mesafe muazzamdı.

Prensipte tabii her şeyi birbirine bağlayan bir standart vardı: marc d'or ya da yirmi iki ayar altın külçesi. Bu külçe, Fransa kraliyet darphanelerinde maîtres de monnaie tarafından işlenince otuz louis d'or yapıyordu. Bunların her birinde kralın portresi yer alsa da tam değeri hakkında herhangi bir rakamsal ifade yer almıyordu. Louis d'or'un kıymeti, 1726'da 24 L.'ye sabitlenene kadar dalgalı bir hâldeydi. Bu standartlaştırma, İskoç maceracı John Law'un Campagne des Indes adlı devasa anonim şirketi, kâğıt para basan devlet bankasına bağlayarak Fransız ekonomisini dönüştürmeyi amaçladığı "System"ın çöküşünden sonra, devlet mâliyesinin yeniden organize edilmesinin bir parçası olarak yapılmıştı. 1720 senesinde yaşanan "System" çöküşü o kadar görkemliydi ki İngiltere'nin on sekizinci asırda süpergüç olmasını sağlayan merkez bankası, devlet tarafından değeri garanti edilen banknot gibi mâli kurumsallaşma hamlelerinin önünü kapamıştı. Fransız tüccarlar özel senetlerle, genellikle kambiyo senetleriyle iş yapmak zorundaydı. Bunlar livre, sou, denier olarak yazılıyor, louis d'or ya da başka tür sikkelere çevriliyordu. 1776 yılında Fransız hükümeti, senetlerin iskonto edilmesi için Caisse d'Escompte adında özel bir birim kurdu. Fakat bu bir özel anonim şirketti, devlet bankası değildi ve elindeki nakit paranın azlığı nedeniyle 1779 ve 1783'te iflasın kuyusundan dönmüştü. Devletin kendisi de iflasın eşiğindeydi. Faiz üzerine konulan kadim yasak, borçlardan faiz almayı yasaklıyordu. Bu nedenle Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı finanse etmek için alınan borçlar, yıllık poliçe olarak ödenmek zorunda kalmış, absürt faiz miktarlarıyla ödenen borçlar mâliyeyi mahvetmişti.

Demek ki Fransa'da ticaret, geri kalmış, etkisiz, Ancien Régimée özgü değerlerle yoğunlaşmış parasal sistemden ve bankacılık sisteminden dolayı zarar görüyordu. İsviçreli Protestanlar olan STN müdürleri bu kısıtlamalardan münezzehtiler, senetlerini Cenevre'de iskonto edebilirlerdi. Bununla birlikte işlerinin en az yarısını Fransa'da yapıyorlardı; Lyon'daki ve (görece az bir ölçekte) Paris'teki tüccar bankerlere, satıştan yaptıkları kârı tahsil etmek için ihtiyaç duyuyorlardı.⁴

Bosset, sıklıkla STN'nin asıl amacının kitap yayımlamak değil, bundan para kazanmak olduğunu vurgulamıştır: "Asıl mesele basılacak güzel şeyler bulmak değil, bunlar basıldıktan sonra kâr elde etmek."⁵ Yayıncıların nasıl kâr ettiğini anlamak için Erken Modern Dönem Fransa'sında ticarî alışverişlerin teknik yönlerini bilmek gerekir.⁶ Bosset para derken sikkeyi kastediyordu, Fransızların gözde deyimiyse *espèces sonnantes et trébuchantes*, içindeki gümüş ya da altın tırtıklanmamış, sert bir zemine bırakılınca tok bir ses veren madenî paralar. Para kazanmak için STN'nin yalnızca kitap satması değil, bu satışlardan ödeme alması da lazımdı. Bu ödemeler ya paraya çevrilebilir senetlerle ya da doğrudan Louislerle oluyordu. Ödeme yahut *recouvrement*, yayıncılar için en büyük sorunlardan biriydi; çoğu kez ödeme almak, kitap satmaktan daha zor oluyordu. Ödeme çeşitli senetlerle geliyordu, kambiyo senetleri ve *billets à ordre* ya da günümüzdeki çeklere benzeyen

4 Caisse d'Escompte konusunda, bkz Léon Say, *Histoire de la Caisse d'Escompte, 1776 à 1793* (P. Regnier, Reims, Fransa, 1848); maliye ile faiz ve paraya karşı tavır arasındaki ilişki için şu temel esere bkz: Herbert Luethy, *La Banque Protestante en France, de la Révocation de l'Édit de Nantes à la Révolution* 1-2 (S.E.V.P.E.N., Paris, 1959-1961).

5 Bosset'den STN'ye, 13 Şubat, 1780.

6 Kredi, bankacılık, muhasebe, yasal sınırlamalar hakkındaki çok sayıda eser arasından şunları özellikle faydalı buluyorum: Romuald Szramkiewicz, *Histoire du droit des affaires* (Montchrestien, Paris, 1989); ve Pierre Gervais, "Crédit et filières marchandes au XVIIIe siècle," *Annales: Histoire, Sciences Sociales* 67 (2012), 1011-1048.

emre muharrer senetler. Bunları nakde çevirmek için pazarlık yapmak ve genelde taviz vermek gerekiyordu zira bu tip özel senetlerin bağlayıcılığı, senedi yazanın toplumdaki statüsüne göre değişiyordu. Bu sistem, yasal bir müdahale ya da günümüzdeki mânâda bankacılık (tüccarlar senet bozarak ve nakit tutarak banka işlevi görüyordu ama kaynakları sınırlıydı) olmadan yürümeye çalışıyordu.

Kambiyo senetleri, böylesi bir sistemde para kazanmanın ne kadar zor olduğunu gözler önüne serer. Üç kişi işin içindedir; senedi yazan kişi yani ödeyen (*tireur*), bir muhataba (*accepteur*) senedi taşıyan kişiye (*porteur*) gelecekte bir zamanda belli bir miktar ödemesi talimatını verir. Pek çok durumda muahatap, ödeyen kişinin parasını yatırdığı bir tüccar – bankerdi. Ödeyen, senedi genellikle senet sahibine mal ya da hizmet karşılığı olan borcuna karşılık olarak yazardı. Senet sahibi, senedi anlaşılan tarihte mâdeni para için bozabilirdi, onun da kendisinin yapması gereken ödemeler vardı. Böyle durumlarda senedi kendi alacaklılarından birine devredebilirdi, o alacaklı da aynısını yapabiliirdi, bu durum son senet sahibi senedini anlaşılan tarihte tahsil edene kadar devam edebilirdi. Kambiyo senetleri böylece piyasada banknot gibi dolaşabiliyordu. Farkları ise değerlerinin sürekli azalması idi zira devredilirken, asıl değerlerinden daha düşük bir ücret karşılığı sayılıyorlardı, bu nedenle bir çeşit kredi sayılabilirlerdi. Üstelik değerlerini değiştiren tek etmen bu da değildi, senedi imzalayan kişiye duyulan toplumsal güven ve senedin tahsil edileceği muhatabın saygınlığı da senedin değerine doğrudan etki ediyordu. Eğer bunlar güvenilir insanlar değilse senedin değeri daha hızlı bir şekilde düşüyordu.

Sistem ayrıca senedin olgunlaşma tarihine dair karışıklıklardan yahut pazarlıklardan da zarar görüyordu. Senedin tarihi pazar günleri ya da tatil günleri hariç herhangi bir gün olabilirdi fakat genellikle *paiements* denen, aylık periyotlar

tercih edilirdi. Lyon'un dört fuarı bunlara örnek sayılabilir, Mart'ta *Rois*, Haziran'da *Pâques*, Eylül'de *Août*, Aralık'ta *Saints*. Bunlar on beşinci asırdan beri Fransa'da finansal etkinliklerin büyük kısmını karşılıyordu. Her fuarın ilk altı gününde senedin son sahibi, senedi muhatabına sunardı, bu muhatap da Lyon'da ya da senetlerin pazarlığının yapıldığı başka bir yerde yaşayan tüccar-banker olurdu. Eğer muhatap senedi kabul ederse, ay sonuna kadar senette taahhüt edilen miktarda mâdenî para yahut hemen tahsil edilebilecek türden senetler (*billets à vue*) bulup senet sahibine teslim etmesi gerekirdi. Bu süreç, hesapların kesilmesi, başka tüccar-bankerlerle senet için pazarlık yapılmasını içerirdi. Eğer muhatap, senedi reddederse, bu durumda senet sahibinin senedi protesto etmesi gerekirdi, *protêt* denen ağır bir ek ödeme de ekleyerek senedi en son aldığı kişiden tahsil etmeye çalışırdı. Bu kişi de aynısını yapar, böylece silsile hâlinde senet, ilk yazan kişiye geri dönerdi. O zaman senedi yazan şahıs, senedi ödemek için bir yol bulmak zorunda kalırdı. Genellikle yapacağı iş, daha yüksek meblağlı fakat daha geç olgunlaşacak başka bir senet yazıp karşısındaki ikna etmeye çalışmak olurdu. Böylece borcunu borçla kapatmaya çalışırdı. Fakat bu borç piramidi sonsuza kadar sürüp gidemezdi. Temerrüt ilanı çoğu kez iflasa hatta hapse düşmeye (*contrainte par corps*) uzanırdı. Böyle durumlara düşmemek için senedi yazanlar, senedin muhataplarını önceden bilgilendirmeli, senetlerin olgunlaşma tarihlerini haber vermeli, gerekli nakdi yatırmalıydı. Eğer bunu yapamazlarsa daha fazla borca batarlar ve protesto edilen senetleri nedeniyle saygınlıklarını yitirirlerdi. Bazen tüccar-bankerler, senedi yazan kişinin itibarını korumak için kendi servetlerinden ödeme yaparlardı fakat bu da sürdürülebilir bir durum değildi. Bütün bu sistem salt paradan başka bir şeyle yürüyordu. Senetlere atılan imzalar ticarî güveni, daha önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere *confiance*'ı simgeliyordu.

Bir grup girişimci (ya da birey) bir şirket kurduğunda (ya da tanzim ettiğinde), genellikle bu olayı ağdalı bir üslupla haber veren bir genelge yayımlarlardı. 12 Kasım 1773'te Nîmes'in önde gelen kitapçılarından Michel Gaude, STN'ye böyle bir genelge göndermişti.

“Sizlere ‘GAUDE Baba, Oğul ve A. Gaude’ sanıyla [raison] yeni bir şirket kurduğumuzu bildirmekten şeref duyarım. Bana her zaman bahsettiğiniz itimattan yüz bularak, bu şirkete de itimat [ajouter foi à] etmenizi, onun imzasını benim imzam gibi görmenizi istirham ederim.” Gaude oğlunu ve A. Gaude adında başka bir akrabasını işine ortak etmişti. Genelgenin altında bu iki yeni ortak da kendi isimleri altında değil ama firmanın ismi altında imzalarını atmıştı. Bu imzanın yasal gücü vardı. Anlaşmazlık durumunda mahkemelerde kanıt olarak kullanılabilirdi. İş mektupları genelde kâtiplerin güzel yazısıyla dikte edilir, fakat genelgede görülen ortaklardan biri tarafından imzalanırdı. Şirket adına imza yetkisini almak şirketin evrimi ve kariyer basamaklarındaki yükseliş açısından önemli bir eşik olarak görünürdü. Firma sözcüğü de (Fransızlar *raison* ya da *raison sociale* demeyi tercih ederler fakat *firm*e’yi de kullanırlardı) İtalyanca *firmare* yani imzalamak fiilinden gelmektedir.⁷

STN her zaman aynı anlatım biçimine sahip olan böyle duyuruları sık sık alıyordu.⁸ Eğer beklendiği gibi güveni-

7 İmzanın ticarî alışverişlerin bir unsuru olması hususunda herhangi bir çalışma bilmiyorum fakat kültürel bir olgu olarak imzayı inceleyen şöyle bir çalışma mevcuttur: Béatrice Fraenkel, *La Signature: Genèse d'un signe* (Gallimard, Paris, 1992)

8 Basılı genelgelerin bir başka örneği 12 Kasım 1787'de oğluyla ortak olarak yeni bir şirket kuran Pontarlierli Jean-François Pion'dan gelir: “La Société sera sous la raison de JEAN-FRANÇOIS PION ET FILS. Vous avez ci-bas nos signatures respectives auxquelles seules vous voudrez bien ajouter foi. J'ose me flatter, Messieurs, que vous daignerez continuer votre confiance à la nouvelle raison.” [Şirketin adı JEAN-FRANÇOIS PION ET FILS olacak. Aşağıda kibarca inanç gösterdiğiniz karşılıklı imzalarımızı bulacaksınız. Bu yeni isme güvenmeye zarafetle devam edeceğinize dair umut beslemeye cüret ediyorum

ni yeni şirkete uzatırsa, bunu yeni imzaya “güven verdiğini” söyleyerek (*ajouter foi*) yanıtlardı. İtimat seviyesi STN’nin o firmanın gönderilen kitapları teslim aldıktan sonra imzaladığı senetleri tahsil etmede yaşadığı tecrübelerle göre değişirdi. Normal prosedüre göre kitapçı, kitapları teslim alır almaz inceler ve *defet* (bozulmuş ya da kayıp yaprak) olup olmadığını kontrol ederdi. Malları kabul edince genellikle on iki ay sonra olgunlaşacak bir kambiyo senedi yazardı. Bir başka seçenekte bir bankerin değil de bizzat kendisinin ödemeyi taahhüt ettiği emre muharrer borç senedi (*billet à ordre*) yazmaktı. Bu senedin de kabul edilmesi gerekiyordu ve diğer senetlerde olduğu gibi STN bunu da alacaklılarına devredebilirdi. Tabii arada aracı olmadığı, senedin gücü tamamen senedi yazanın itibarına dayandığı için bunda yapılan devirlerde daha fazla değer kaybı oluyordu. Eğer bir kitapçının hesabında eksik çıkarsa STN onun adına bir senet yazabilirdi fakat imzasız olan bu senetlerin yaptırım gücü çok daha azdı, imza olmadığı için borç sahibi rahatlıkla bu senedi reddedebilirdi. Bunun karşılığında yaşayacağı olumsuzluk ise STN’nin ona karşı itimatını kaybetmesi, daha fazla kitap yollamaması olurdu. Eğer bunun sözü yayılırsa da prestiji zarar görür, imzasının değeri düşerdi.

beyler. (HA)] Şirketler ayrıca imza yetkisinden çekilebilirlerdi. Heubach şirketini Société typographique de Lausanne olarak tanzim ettiğinde kendi başına ayrı bir işi de yürüten Louis Scanavan’ı ortak olarak almıştı. 1775’te işletme çöktü, Scavan kaçtı. Heubach, 7 Haziran 1775’te şöyle yazdı: “Le public vous aura sans doute appris l’évasion de notre ci-devant sieur Scanavin et la faillite qu’il vient de faire. Nous vous prions en conséquence de ne plus reconnaître sa signature pour bonne.” [Muhtemelen Scanavin Bey’in kaçıışı ve kendisinin yakın zamanlarda ilan ettiği iflas hakkında çevreniz sizi bilgilendirmiştir. Bundan ötürü sizden kendisinin imzasını geçerli kabul etmemenizi rica ediyoruz. (HA)] 13 Haziran 1775’te Heubach, Société typographique de Lausanne’ın yeniden organize edildiğine dair bir genelgeyi kendisi ve ortağı Jean-Pierre Duplan’ın imza örnekleriyle yayımladı. “Auxquelles il vous plaira d’ajouter foi et en prendre note, pour n’avoir désormais de confiance qu’en ces deux seulement.” [Lütfen bunlara itimat edin ve not alın, çünkü şu andan itibaren biz yalnızca bu ikisine itimat ederiz. (HA)]

Eğer kambiyo senedi ya da emre muharrer senet yazan şahıs, anlaşılan günde bu senedi ödemeyip protesto edilmesine sebebiyet verirse borcunu “şeref”lendirmemiş olurdu, imzasının şerefi zedelenirdi. İfadenin de gösterdiği üzere şeref kavramının duygusal bir gücü vardı. 1781 yılında STN, Lozan’daki ufak ama sağlam bir yayıncı olan, kitap takası yaptığı Jules-Henri Pott’a bir senet yazdı. Ortak hesapta STN geriye düşse de Pott, STN’ye kendisine sunulan senedi ödediğini, böylece STN’nin şerefini koruduğunu yazdı.⁹ Benzer şekilde Nancy’deki kitapçı Matthieu, STN’ye hakikatte 36 L. borcu olmasına karşın 53 L. tutarındaki senedi, “imzanızın şerefi için” diyerek ödemişti.¹⁰ Bordeauxlu kitapçı Guillaume Bergeret, STN’nin 1778’de ona bir kitap gönderisi için yazdığı senedi ödemeyince STN karşılık olarak “İmzamızı tahkir ediyorsunuz.”¹¹ suçlamasını içeren bir mektup yollamıştı. Yine benzer şekilde STN, Servan de Gerbey’in *Le Soldat citoyen*’in baskısı için olan borcuna karşılık senedi ödemesinde ısrarcı olurken “imzanın şerefleendirilmesi” üzerinde durmuştu. Önceki bölümde anlatıldığı üzere bu talep STN’nin imzasında tecessüm olan ticarî şeref kavramı ile Servan’ın bir soylu ve subay olarak şeref kavramı arasında şiddetli bir münakaşaya sebebiyet vermişti.

“İtimat”, “şeref”, “inanç”, “protesto”, “tahkir” Ticarî alışverişlerde kullanılan dil o dönemin değerleri ve genel tavrıyla işlenmiştir. Günümüzdeki dolar banknotları gibi tarafsız, aşikâr olmak yerine o dönemki kambiyo senetleri hissiyatlıydı. Diderot’un *Jacques le fataliste*’inde Usta bu gücü şöyle özetler: “Kambiyo senedi sözcüğü beni bembeyaz etti.”¹² Senetlerin

9 Pott’tan STN’ye, 28 Aralık, 1781.

10 Matthieu’dan STN’ye, 4 Temmuz, 1782.

11 STN’den Bergeret’ye, 23 Ocak, 1777.

12 Diderot, *Jacques le fataliste*, Diderot, *Oeuvres* (Gallimard, Paris, 1951), 665. Çoğu senedin aksine kambiyo senetleri muhatabı hemen ödeme yapmakla sorumlu kılıyordu, muhataba önceden haber verilmemesi gibi herhangi bir bahane ile ertelenemezdi.

tahsilindeki temel mesele, paranın kendi doğasıyla iç içeydi. *Billet ve lettres de change*'i karmaşıklaştıran her şey; imzalar, devirler, kabuller, protestolar, borçlulara borçlarını reddetme ya da öteleme fırsatı veriyordu. Köşeye sıkışan borçlular iflası öteleyecek, onlara ticarî hayatta yeni bir fırsat verecek prosedürlere sığınıyorlardı. Aşamalar her zaman aynıydı; önce bir senetin ödenmesinde temerrüt ilan etmek, birkaç temerrüt sonrasında *faillite* ilanı yani bekleyen ödemelerin yapılamayacağını ilan etmek, alacaklılarla yapılan muhtemel bir yeniden anlaşma ve bazı durumlarda mahkeme kararıyla (*cour consulaire*) tam teşekküllü iflas ilan edip işin tamamen likide edilmesi, malların el konarak satılması.¹³

İki dava, birisi üst düzey kitapçılardan diğeri ise aşağı kademelerden olmak üzere STN'nin müşterileriyle ilişkilerinde bu senaryonun nasıl gerçekleştiğini gözler önüne serer.

13 Erken modern dönemde iflas için, bkz *The History of Bankruptcy: Economic, Social and Cultural Implication in Early Modern Europe*, Thomas Max Safley, ed. (Routledge, London, 2013), özellikle de Jérôme Sgard ve Natacha Coquery tarafından yazılan bölümler. *Faillite*, iflas anlamına gelebilirdi ve bazen *banqueroute* ile eş anlamlı olarak kullanılıyordu. Fakat gerçekte İngiltere'deki iflas kavramından oldukça farklıydı, İngiltere'de iflas, umumî hukuk mahkemeleri tarafından karara bağlanır ve çoğu zaman firmanın likide olmasıyla sonuçlanırdı. 1705 yapılan düzenlemelerle yeniden başlangıç şartı da tanınmıştı. Fransa'da ise borçlular genellikle bilançolarını bir notere ya da yetkiliye doğrulattıktan sonra alacaklılarına açar, sonra oturup borç ödemesi planlarıydı. Burada alacaklılar zarara uğrasalar bile borçlunun likide edilmesi senaryosuna kıyasla kârda olurlardı zira borçlu iş yapmaya devam eder, borçlarını belirlenen zamanlarda öderdi. Saklandıkları yerlerden bile pazarlığa girişmiş olsalar, borçlular çoğu zaman alacaklılarından kendi lehlerine koşullar isterlerdi. Eğer anlaşılırsa dava herhangi bir hukukî müdahale olmadan çözüldü. Eğer çoğunluk anlaşılırsa dava bir *cour consulaire* yahut ticaret mahkemesinin önüne gelirdi, burası devletin yasal sisteminin dışında, tüccarlar tarafından yürütülen etkin bir kurumdu. Bu mahkeme, bütün taraflar için bağlayıcı oluyordu. STN arşivlerinde bu prosedürlere çok kez atıfta bulunulur. Yazışmalarda ticaret mahkemesine başvurmadan yapılan özel anlaşmalara da değinilir. STN arşivlerine ek olarak bu kısımda Archives de la Seine'de (şimdiki adı Archives de Paris) yer alan 4B6 ve 5B6 belgelerindeki bütün kitapçı iflaslarını da okudum.

Caen’de saygın bir kitapçılar ailesinden gelen Jean Manoury, Normandiya’nın en büyük işletmelerinden birini yürütüyordu.¹⁴ 1771 yılında ise pek çoğu tartışmalı Maupeou vekâletine hücum eden yasaklı kitapların basım ve yayımı suçlamasıyla Bastille’de beş ay geçirdi. Hapis yatması işine çok zarar vermiş olsa da tekrar ayağa kalkmayı başardı. STN’ye sipariş vermeye başladığı Ekim 1775’te çok çeşitli yasal kitapların yanında hâlâ gayrimeşru kitap ticaretiyle de uğraşıyordu. İlk sipariş sağ salim ulaştı. İçeriği kontrol ettikten sonra ödeme olarak 320 L. tutarında bir senet yolladı. Takip eden kargolar da sıkıntısızdı, Manoury Eylül 1776’da 621 L. tutarında bir senet daha yolladı. Fakat bu senedin olgunlaşma tarihi çok ilerideydi, Manoury artık ödemelerinde geriye düşmeye başlamıştı. Hesabındaki dengesizliği düzeltmek için STN onun adına Temmuz 1777’de 367 L. tutarında, Eylül’de tahsil edilecek bir çek yazdı. Manoury, bu senedi 1.200 L. tutarında bir alacağının geciktiğini söyleyip “beklenmedik durumlar”ı bahane ederek protesto ettirdi. 621 L. tutarındaki senedi için fazladan mühlet istedi, iki senedi de 15 Aralık’ta ödeyeceğini söyledi. Mâli durumunun çok sayıda borçlusunun onu yüz üstü bırakmasına rağmen sağlam olduğunu ileri sürüyordu. Gerçekten de küçük senedini 15 Aralık’ta ödedi fakat 621 L. tutarında olanın ödemesini 27 Aralık’a kadar geciktirdi, “Fransa’da başka hiçbir kitapçının yaşamadığı talihsizlikler yaşadım.” diyordu.

Hesabını bazı pahalı gecikmelerle temizledikten sonra Manoury, 1778’de kitap siparişine devam etti. Sonra aniden, 27 Eylül’de bütün ödemelerini durdurduğunu, işletmesinin *failliteye* düştüğünü yazdı. STN’ye gayriresmî bir anlaşmayı

14 Takip eden kısım, Manoury’nin STN arşivlerindeki altmış beş mektubundan ve STN’nin Caen’deki iki bağlantısı tüccar Massieu de Clerval ile Avukat Le Sueuer’in dosyalarından yola çıkılarak yazılmıştır. Manoury ve işi ile olarak şurada daha uzun bir yazı yazdım: *Édition et sédition*, 87–104.

kabul edip masraflardan ve kanunî işlerden kurtulmayı teklif etti. Borçlarını üç yıllık bir vadede temizlemek istiyordu. Hesaplarının da gösterdiği üzere durumu gayet iyiydi, 7.734 L. alacağı ve 60.000 L. tutarındaki stoğuna karşın borçları 24.654 L. tutuyordu. Gayretle çalışmaya devam ederse borcunu son kuruşuna kadar ödeyip STN'nin güvenini yeniden kazanabilirdi.¹⁵ STN buna 220 L. değerinde üç senet hâlinde, %5 faizle ve güvenilir bir kefile bu teklifi kabul edebileceği yanıtını verdi. Manoury bu teklifi imkânsız buldu, üstelik yaşadığı talihsizlikler kendi suçu olmadığı için bu teklif adaletsizdi de:

“Bu mesleğe temiz bir yürekle girdim. Ticarete dürüstlük bekledim fakat maatteessüf, sağlam karakterli olduğunu düşünüp güvendiğim kimi şahıslar benim bu safdilligimi suistimal ederek servetimi yok ettiler, beni iflaslara sürüklediler. Ben iyi aile çocuğuyum. Babam kitapçıydı, üstelik Caen'in en müstesna yurttaşlarından biriydi. Talihsizliklerim bütün sermayemi yuttu fakat birazcık zamanla, sıkı çalışmayla, tutumlulukla her şeyi tamir edip eski günlere dönmek benim için zor olmayacaktır zira hakikatte, benim elimdeki kitap stoğu Normandiya'nın en büyüklerindendir.”

Yazışmalardaki boşluk, Manoury ve STN'nin nasıl bir uzlaşmaya ulaştığını belirlemeyi imkânsız kılmıştır fakat iki taraf da 1781 ortası itibariyle ticarete devam etmiştir. Manoury, eski borcunu öder gibi Ekim'de 250 L. tutarında bir senedi ibra ettirmişti. STN, yeni hesabı 1782 Ağustos'unda kesmek istediğinde Manoury'ye 1.911 L. tutarında borç çıkardı. Manoury ise borcunun 1.833 L. olduğunu iddia etti. Bu borcu, en uzun mühletli olanı 1784 Şubat'ında olgunlaşacak altı senetle

15 Manoury'nin ilanı alacaklılarına yönelik bir genelge şeklindeydi, bu genelge, bir kâtip tarafından kopyalanmış ve 27 Eylül 1778'e tarihlendirilmişti. STN'ye gönderilen kopyada hesap defterlerini STN'nin Caen'deki temsilcisi Massieu de Clerval'a açacağını beyan ediyordu.

ödemeyi teklif etti. “Her şeyi tam olarak şereflendirmek” için alışılmadık uzunlukta bir vade talep ediyordu.

Uzun mühlete rağmen STN bu teklifi kabul etti. Fakat 1783 Mart’ında ilk senedin vadesi geldiğinde Manoury, bunu ibra etmeyi reddetti, onun yerine üç ay sonra ödeyeceğine dair “şeref sözü” verdi. Manoury üzerinde yerel bir tüccar vasıtasıyla baskı kurmaya çalışıp başarısız olan STN, Parisli bir çek-senet tahsildârına (Batilliot l’ainé) başvurdu. Bu şahıs, kitap ticaretinde dik kafalı borçlulardan para alma konusunda uzmanlaşmıştı. Bu plan işe yaradı ve Batilliot’nun zorlamasıyla Manoury bu senedi ve diğer üç senedini vaktinde ödedi fakat morali bozuktu: “Kendimi, güvenimi bu kadar çabuk teslim etmem ve iyi niyetimden dolayı bu kadar acı çekmemden dolayı azarlamadan duramıyorum.” Fakat bu kez de beşinci senette su koyuverdi. 300 L. tutarındaki bu senedin tahsil edilebilmesi için STN, Caen’den Le Sueur adında bir avukatı tutup yasal işlem başlatmakla tehdit etti. Manoury nihayet her biri 300 L. tutarında üç senetle bu borcunu ödedi. Altıncı ve son senedin vadesi geldiğinde ise Le Sueur olayı mahkemeye taşımak zorunda kaldı. 1785 Mayıs’ında STN, alacağını zorla tahsil etmişti. O zamanlar STN, Manoury’ye daha fazla kitap göndermeyi kesmişti ve “yorucu olduğu kadar karşılıklı uzlaşının da imkânsız olduğu” bu yazışmayı keseceği konusunda Manoury’yi bilgilendirmişti.

Kitap ticaretinin en mütevazı tabakalarından gelen Nicholas Gerlache’nin STN ile olan alışverişinde de benzer bir temerrüt ve borç yapılandırması süreci işledi.¹⁶ İş yaşantısına

16 Takip eden anlatı, Gerlache’nin STN arşivlerindeki elli dokuz mektubundan, Brükselli Jean-Lois de Boubers ve Nancyli C.-C. Duvez’in dosyalarından beslenmiştir. Gerlache’nin çerçilik ve kaçakçılık yaptığı erken dönem kariyeri hakkındaki bilgi parçacıklarına polis müfettişi Joseph d’Hémery’den polis korgenerali A.-R.-J.-G. Gabriel de Sartine’e yazılmış 11 Temmuz 1765 tarihli rapora ve çerçi Bonin’in d’Hémery’ye yazdığı 28 Haziran 1767 tarihli mektubuna bakabilir. BnF, F. F. ms.22096.

Thionville’de derici olarak başlamıştı. Dericilik, mücellitliğe, mücellitlik kitap çerçiliğine, çerçilik sınırdan gayrimeşru kitapları kaçırmaya ve kaçakçılık 1767 yılında mahkûmluğa evrildi. Serbest kalınca yeniden dericiliğe başladı, sonra kader yüzüne güldü. 100 louis (2.400 L.) ederinde sağlam bir çeyizi olan genç bir kadına kur yaptı ve evlenmeyi başardı. Ellerindeki bütün sermayeyi bir araya getirip Metz’de bir ciltçi ve kitapçı açmaya karar verdiler. Kitapçı sertifikası (*brevet de libraire*) için 803 L. verdiler, böylece Gerlache’nin kitap ticaretinde yasal bir dayanağı olacaktı. 400 L.’ye ev kiralayıp 300 L.’ye kitapçı açtılar; mücellit âletleri ve deriler için 600 L., “genç bir çift için gereken mobilyalar” a 300 L. ödediler. Kitapçı stoklarını Brükselli yayıncı-toptancı Jean-Louis Boubers’ten alacağı kitaplarla doldurmayı planladı fakat gönderim ücretleri ve diğer masraflar üzerine tartıştılar, anlaşmaları bozuldu. Bu kez Boubers üzerinden tanıştığı STN’den kitap istedi. İşlerinin mükemmel olduğundan bahsetti. Satışlar ilk yıl zayıf olsa da ciltçi olarak çok iyi iş yapmıştı, 150 abonesi olan bir ticarî kütüphane (*cabinet littéraire*) kurmuş, aylık 100 ekü (300 L.) gelir sağlamıştı. Kendisi de yanında çalışan “iş ve ticaret için dünyaya gelmiş” karısı da çok iyi çalışıyorlardı. STN onun iyi kişiliğinden emin olabilirdi, içkiyi ağzına sürmezdi ve borçlarını hep vaktinde öderdi: “Senetlerimin protesto edilmesindenense ölmeyi yeğlerim.” diyordu.

Daha önce müşterilerinin olmadığı Metz’de de ticarî bağlantılar kurma hevesiyle STN, Gerlache’nin siparişlerini kabul etti. İlk siparişler sıkıntısız bir şekilde adresine ulaştı, ödeme de benzer bir biçimde hiçbir sorun yaşanmadan tamamlandı. Sonra, 1772 Temmuz’unda Gerlache bazı sorunlar yaşamaya başladı. “Zor bir buhrandan geçiyorum.” diye yazmıştı STN’ye, “Kaynanam ölmek üzere, karımın ise karnı burnunda ve annesinin ölümüyle üzüntüden hastalanmasından korkuyorum.” Kasım ayında daha önce verdiği güvencelerin aksine

protesto edilen senetlerinden biri için ek mühlet talep etti. Kaynanası ölmüştü, karısına 2.000 L. miras bırakmıştı ama karısı henüz reşit olmadığı için bu mirası alması için bir yıl beklemesi gerekiyordu. Ocak 1773'te Gerlache STN'yi ikinci bir senedi ödeyemeyeceği konusunda bilgilendirdi, çaresiz görünüyordu. Eğer herhangi bir tahsilatçı üstüne gelirse, "Mahkemenin eline geçmesin diye elimdeki her şeyi yakarım" diye tehditler savunuyorlardı. Şubat'ta ödemelerini durdurdu. STN güvenilir muhataplarından Nancyli C.-C. Duvez'i araştırma yapmakla vazifelendirdi. Duvez'in raporuna göre Gerlache yeterli zaman verilirse borçlarını ödeyebilirdi, 8.000 L. tutarındaki varlığına karşılık 3.000 L. borcu vardı. Üstelik saygın bir kişilikti, "Çoğu insanın onun hakkında söyleyeceği kötü tek bir sözü yok. İşine çok emek veren genç bir adam, ahlakı da düzgün." Gerlache'yi hesap kesmeye zorlama ve *faillite* ilan etmesine neden olmak yerine STN, Gerlache'nin borçlarını üç buçuk yıl süresince altı ayda bir ödeme yaparak temizlemesi üzerine anlaştı. Fakat kısa zamanda Gerlache'nin ödemelerini zamanında yapamayacağı ortaya çıktı. Société typographique de Saarbruck'a yatırım yaptığı için Kasım'da o iflas edince büyük bir kayba uğradı. Ocak 1774'te borçlarını ödeyemeyeceğini itiraf etti ve suskunluğa büründü.

STN ondan Ekim'e kadar haber alamadı. Ekim'de bir başka mektup yazıp borçları için vade istedi. Liège'e kaçmak zorunda kalmıştı yazdığına göre. Karısı çeyiz olarak getirdiği için malvarlıklarının satışına karşı çıkıyordu. Tek umutları işlerini devam ettirmektir. Aralık'ta yazdığı mektubunda Gerlache, STN'yi bazı alacaklılarını on yıllık borç yapılandırmasına ikna ettiğini söyledi fakat pazarlıklar yedi ay daha uzadı. Bu süreçte Gerlache Liège, Luxembourg ve Brüksel'den yolladığı mektuplarda borç vadesinin uzatılması için yalvarıyordu. Sonunda Haziran 1775'te bilançosunu teslim edip resmen *faillite* ilan etti. Sonra alacaklılarının dörtte üçünün ikna olduğu on

yıllık borç yapılandırma planına STN'nin de katılımını istedi. Başka bir çıkar yok göremeyen STN (Garlache'nin mallarının müsaderesinden çok az bir gelir elde edilebilirdi) bunu kabul etti. Aralık ayında Garlache yine Metz'de işinin başındaydı, çoğunluğu kasaba garnizonunun subaylarından oluşan iki yüz elli aboneye sahip *cabinet littéraire*'si sağ olsun, işleri yolunda görünüyordu.

Aboneler genellikle gazete okumaya gelseler de bazen kitap satın aldıkları da oluyordu. Bu nedenle Gerlache, STN'den kendisine kitap satmasını, eski borçlarını öderken bu kitapların karşılığını da nakit olarak ödeyebileceğini söyledi. Temmuz 1777'de iki sipariş teslim alıp bunların parasını ödemekle kalmadı, artık bütün borcunu da temizlemeyi umuyordu zira abone sayısı 379'a çıkmıştı. Bunların her biri aylık 1 L. 10 sou ödüyordu. "Voilà Mösyöler!" diye yazıyordu zafer kazanmış edasıyla, "İşlerim umduğundan da iyi gidiyor." Ekim'de her biri 131 L. tutarında üç senet yolladı. Bunlar on iki, on sekiz ve yirmi dört ay içinde olgunlaşacaklar ve kalan borcunu kapatacaklardı. Aralık ayında işleri hâlâ iyiydi. Quarto *Encyclopédie* edisyonuna yönelik abone hücumundan faydalanmayı umuyordu. Fakat sonra yazışma birden kaygı verici bir şekilde kesildi. Kasım 1778'de yeniden başladığında ise Gerlache'nin işlerini tehdit eden yeni bir gelişme vardı: Amerikan Bağımsızlık Savaşı. Fransa'nın Amerikalıları destekleme kararı, Metz'de konuşlu bulunan garnizonun büyük kısmının başka yerlere transferi anlamına geliyordu. Senetlerinden birini ödeyemeyen Gerlache, *protêt* edilmesini engelleyecek kadar nakit topladı, yakın bir gelecekte bunu telafi etmeye çalışacaktı ama işler daha da kötüye gitti. Haziran 1779'da ödemeleri için yine öteleme istediğinde şöyle yazdı: "Mösyöler, XVI. Louis iki yüz abonemi başka yere nakletme kararı aldığı anda hiç şaşırmadım fakat benim işlerim de pek çokları gibi zarar gördü." STN, Nancy'den bir tahsildar tuttu, o da

Gerlache'den Şubat 1780'de 69 L. tahsil etmeyi başardı, takip eden haftalarda ise hesabı kapatacak kadar para almıştı. Nihayetinde Gerlache bütün borçlarını ödedi fakat gecikmelerden kaynaklı olarak STN zarardaydı. 1781'de STN, Gerlache ile yazışmayı bıraktı fakat 1781 tarihli *Almanach de la librairie* kaynak alınacak olursa, Gerlache hâlâ dükkânını işletmeye devam ediyordu.

Manoury ve Garlache, kitap ticaretinin iki ucunu temsil etseler de mâlî sıkıntıları ortaktı, fazla sipariş vermek, ödemelerde sıkıntıya düşmek, fazladan vade istemek, protesto edilen senetler nedeniyle fazladan ödeme yapmak zorunda kalmak ve *faillite*'ler. Bu deneyimler, akıllanmaz müflislerin sorumsuz davranışları olarak gözardı edilememelidir. Bu sorunlarla başa çıkamayan çok sayıda başkalarının hikâyesi de erken modern dönem kapitalizminin önemli fakat az anlaşılmış bir yönünü gösterir. Kitapçılar iflas ettiğinde alacaklıları normalde onların mallarına el koyup iş yapmalarını engellemezlerdi. *Faillite* ya da ödemelerin durdurulması genellikle pazarlıklarla sonuçlanırdı. Müflis tüccarlar bu pazarlıklar sonucunda sıklıkla alacaklılarıyla anlaşıyor, işlerine devam ediyor, yeni mallar tedarik ediyor, borçlarından kurtulmak için bu malları satmaya çalışıyorlardı. Sistem, böyle yeniden başlangıçlara izin verecek kadar esnekti ve bütün yeniden başlangıçların arkasında bir hikâye vardı, müflislerin anlatımına göre bu hikâye genellikle çalışkan bir girişimcinin talihsiz olaylar dizisine karşı mücadelesinden oluşuyordu.

Manoury ve Gerlache'nin kaderleri, kendi anlatılarına bakacak olursak koşullara (kendi iradeleri dışında gelişen beklenmedik olaylara) karşı verilen bir kişilik mücadelesi olmuştu. Tabii ki alacaklılarının affına mazhar olmak için erdemleri üzerinde ısrarcı olacaklardı fakat yine de onların anlatıları kitap ticaretinin ciddiye alınması gereken iki önünü gösteriyordu: bir tarafta ticarî ilişkiler, sosyal ilişkiler üzerine bina

ediliyordu ve kişilik de nakit kadar değerliydi; diğer yandan ise koşullar bireyleri çoğu zaman öngöremeyecekleri şeylere maruz bırakıyor, yıkımla tehdit ediyordu.

1783'te Manoury'nin borcunu tahsil eden, STN'nin çok sayıda mâli işini halleden tüccar-banker ve senet tahsildarı Batilliot'nun dosyası, STN arşivlerindeki en zengin dosyalardan biridir ve işin bu bahsedilen iki yönünü de ortaya koyar. 1 Aralık 1776 tarihli genelgesinde, Batilliot banka hareketliliğinin yılda bir milyon L.'ye yaklaştığını, bunun da tamamen kitap ticaretinden kaynaklandığını ilan etmişti.¹⁷ Müşterilerinden aldıkları senetleri bozduran yayıncılar ve toptancılar için hesap tutuyordu, müşteriler kendi ödemelerini de bu hesaplar vasıtasıyla gerçekleştiriyordu. STN onu 1777 yılında senet kırmak için kullanmaya başladı, Mart 1778'de STN'nin taşra-
lı kitapçılardan gönderdiği her şeyi, 10.000 L. tutarındaki limitin altında olmak koşuluyla kabul edeceğini söyledi. STN adına senet pazarlığı yapacak, bu hizmetinden dolayı da senet başına %1 kâr alacaktı. STN'den ödemelerinin arkasında durmasını, gerekirse kolayca kırılan senetler kullanmasını rica etti. Bu anlaşma ile STN, pratikte senet tahsil etme işi-
ni Batilliot'ya havale etmiş oluyordu zira zaten sıkıntılı müşterileri siparişlerin parasını ancak büyük ıskontolarla kırdırılabilen senetler vasıtasıyla ödüyordu. Bunlar imzaları pek

17 Batilliot'dan STN'ye, 1 Aralık, 1776. Genelgede Batilliot'nun işlevi şöyle özetlenmişti: "Mon état particulier est celui de la banque, principalement avec tout le corps de la librairie, tant de Paris que de province, avec lequel je fais pour plus d'un million d'affaires par an. Je vous offre mes services à ce sujet, soit pour la négociation de vos billets, soit pour leur paiement à mon domicile, soit pour les acceptations que vous seriez dans le cas de faire ici." [Benim özel olarak oynadığım rol hem Paris'te hem de vilayetlerde, yıllık bir milyon üzerinde bir değere tekabül eden işlemler gerçekleştirmek suretiyle, başat olarak bütün yayımcılık dünyasıyla uğraşan bir bankacının rolüydü. Size, bu meseleye ilişkin olarak notlarınızı müzakere etmek, onların ödemelerini ofisinde halletmek veya burada ihtiyaç duyabileceğiniz kabulleri gerçekleştirmeniz noktasında size yardımcı olmak gibi hizmetlerimi sunuyorum. (HA)]

bir ağırlık taşımayan ufak işletmecilerdi. Batilliot en marjinal ve yasadışı olanlar haricinde bunların hepsini tanıyordu. Ticarete yıllardır uğraştığı için kendine özgü, niş bir alanda otorite olmuştu. Bu alan ihtar, tehdit, cebir yoluyla senetleri tahsil etmek üzerineydi. Bulldog gibi görülüyordu. Bir kitapçı direndiği zaman önce dava açması için avukat yollar ya da mallarına el koyacak bir icra memuru gönderirdi yahut da bir polis memuru vasıtasıyla onu hapse attırırdı.¹⁸

Eli ağır olsa da Batilliot, şiddetten uzak durmaya çalışıyordu. Borçlu her zaman borcunu ödese de bu tip işler pahalıya mâl oluyordu. Güçlükleri minimize edebilmek adına STN'ye borcunu şereflelendirmeyecek kimselerle iş yapmayı reddetmesini salık verdi. Örneğin STN Anduze'de Brotte adında küçük çaplı bir kitapçıya sipariş gönderme imkânını araştırırken şöyle yazdı: "Size dürüstçe bu adamı tanımadığımı söylüyorum ve ben güvenilir bütün kitapçıları tanıdığımı göre bu adama güvenmemenizi tavsiye ederim."¹⁹ Batilliot'un yazışması benzer yargılarla doluydu. Michel: "Michel Sète'ye gelince, ona güvenmeyin, kötü kitaplar satan bir çerçidir."

18 Batilliot'un senet tahsilatındaki agresif tavrına, STN'nin borçlularıyla ilgili dosyalarında sıkça tanık olunur. Örneğin Loudun'da yasadışı kitap ticareti yapan Jean-François Malherbe, Batilliot tarafından 1784 yılında umutsuz bir hâle getirilmiştir. Onu mahkemeye götürmekle tehdit eden Batilliot, 1.559 L. değerindeki kitaplarına icra memuru yollayarak el koymuştur. Öncesinde STN, Malherbe'nin yıllarca borcunu ödememesine seyirci kalmıştı. Batilliot, 10 Haziran 1781'de şöyle diyordu: "remise sur Malherbe à Loudun protesté e de 1,319 L. . . . Je l'ai envoyée à mon correspondant avec ordre de faire les poursuites nécessaires. . . Si vous voulez en être payé, n'accordez aucune grâce audit sieur." [Loudun'da Malherbe adına yapılan 1,319 L. para havalesine itiraz edilmiştir. Onu sekreterime toplama yapması için gerekli eylemleri gerçekleştirmesi adına talimatlarla birlikte gönderdim. Eğer sana ödeme yapılmasını istiyorsan, Malherbe Bey'e bu meselede hiçbir iyilik yapma. (HA)] 18 Şubat 1778'de, başka bir uyarıda bulundu: "Malherbe ne vaut rien du tout: mé fiez-vous en." [Malherbe beş para etmez; ona güvenme.]

19 Batilliot'dan STN'ye, 13 Mart, 1788. Aşağıdaki tartışma, Batilliot'un STN arşivlerindeki 101 mektubundan derlenmiştir.

Bonnard: “Bonnard’a güvenmeyin. Ahlaklı bir insan olarak bilinmez, sık sık küfelik olur.” Proudhomme: “Meauxlu Sieur Prud’homme’a gelince, yolun başında bir genç adamdır. İyi bir evlilik yaptı, çok hırslı, kötü kitaplar basmak istiyor, itimatım yok.” Barrois l’ainé: “Bu kitabevi kitap ticaretinin en sağlamlarından. Şerefi ve zenginliği çok yüksektir. Buraya bir milyon emanet etseniz, bir kuruş emanet etmiş kadar huzurlu olursunuz.” Jarfaut: “Jarfaut beş kuruşa yaramaz.”

Batilliot’nun yorumları, STN’nin diğer muhataplarından aldığı önerileri andırır (bkz: dokuzuncu bölüm): kişilik ve güveni vurgularlar. Bunları ayıran şey ise sayılarıdır. Batilliot, tek başına kitap ticaretinde uzmanlaşmış bir kredi derecelendirme kurumu gibi çalıştığından üç düzine kişi hakkında rapor verebilmişti. Bilinmeyen kitapçılarla iş yapmadan önce STN mutlaka ona danışmalıydı.²⁰ Ajanları vardı, onlara “kaptalistlerim” diyordu, bunlar taşradaki birçok kasabadan bilgi sağlıyor, buralardaki tahsilat işlerini görüyorlardı. Neredeyse herkesin senedi elinden geçtiği için hangi kitapçıya güvenilip hangisine güvenilmeyeceğini çok iyi biliyordu.

Marjinal kitapçılarla iş yapmak tabii ki riski artırıyordu. Bu risk hem ödemelerdeki gecikmelerden ve temerrütlerden dolayı zarar gören STN hem de STN’nin senetlerini ödeyebilmek için kasasında yeterince nakit bulundurması gereken Batailliot için geçerliydi. Eğer yeterli para yoksa Batailliot 10.000

20 Batilliot’dan STN’ye, 12 Haziran, 1777: “Toutes fois que vous serez dans le moins de doute de la solidité de Messieurs nos libraires de province, je me ferai toujours un vrai plaisir de vous en rendre un fidel compte. La position de mes affaires me met à même de connaître la solidité de ces Messieurs, ne faisant autre commerce que celui de la banque, sur le papier de Messieurs nos libraires de Paris et de province seulement.” [Vilayetlerdeki kitapçılarımız hakkında ne zaman şüpheyi kapılırsan sana dürüst bir açıklama sunmaktan daima büyük bir zevk alacağım. İşimin tabiatı bana bu centilmenlerin güvenilirlik düzeyini değerlendirebilme imkânını sağlamaktadır çünkü ben münhasıran hem Paris’ten hem de vilayetlerden kitapçılarımızın kağıtlarıyla ilgili banka işlemleriyle uğraşıyorum. (HA)]

L'ye kadar STN'nin yerine ödeme yapmayı taahhüt etmişti ama bu tehlikeli bir oyundu, Bataillout'nun kendi kaynaklarını kullanması gerekecekti. "Servetim çok büyük değil fakat bir milyonluk kredim var, bunu hayatım pahasına korumam lazım." diye yazmıştı 14 Eylül 1778'de. "Krallıktaki bütün kitapçılar beni tanır. Bunların dörtte üçü ile iş yaptım. ... Fakat benim şöhretim kredime endekslidir, kredimi son nefesime kadar muhafaza etmeliyim ki çocuklarıma şerefimle emanet edebileyim." STN'yi güvenini gelişigüzel paylaşmaması gerektiği hususunda uyardı ve marjinal kitapçılardan "kötü kâğıtlar" getirdiğinde şikâyet ediyordu²¹.

1781 yılında mektupları biraz kaygılı durmaya başlamıştı. Mart ayında "sizin imzanızın şerefi adına" STN'nin ona yazdığı 1.599 L. tutarındaki kambiyo senedini kabul ettiğini yazdı fakat STN'den ona, daha mühleti dolmadan daha sağlam senetler yollamasını rica etti. O zaman toplamda 2.995 L. için iki senet kırmış olsa da Eylül'de toplam 6.171 L. tutarında altı senedi daha "yeterli kaynaklar olmadan, sizin imzanızın şerefi için" kırmıştı. Ekim'de ilk kez STN'nin yazdığı kambiyo senetlerini reddetti. Sonra 1 Mayıs 1782'de aniden kendi ödemelerini durdurdu. Parasını aldığı çok sayıda kitapçı gibi o da iflas etmişti ve tıpkı onlar gibi alacaklılarıyla oturup bir borç yapılandırması pazarlığı yaptı. Tecrübesi sayesinde kendi lehine şartlar koparmayı başardı. Borçlarının üçte biri iptal edildi, kalanı için de üç yıl fazla vade aldı. Ağustos 1782'de yeniden işinin başındaydı. STN ile de

21 Örneğin 24 Nisan 1778'de Châlons-sur-Marne'da küçük bir kitapçı olan Sombert'e şöyle yazmıştı: "Ledit sieur est un fripon, et je suis fâché que dans le temps vous ne m'en ayez point demandé information." [Mevzubahis beyefendi bir üçkağıtçıdır. Zamanında onun hakkında benden bilgi istemediğinizle sinirlendim. (HA)] 9 Ocak 1781'de STN'yi Loudunlu Malherbe ile iş yaptığı için eleştirmişti: "Vous avez été un peu trop facile à faire crédit à des libraires aussi minces." [Bu tip zayıf kitapçılara kredi verme hususuna biraz kolaylık sağladınız. (HA)]

1786'ya kadar çalışmaya devam etti fakat artık STN'nin senetlerini kırmıyordu.²²

Bankacılık seviyesinde ise Batilliot'nun hikâyesi ticaretin perakende seviyesinde çalışan çok sayıda kitapçının dosyasından takip edilebilir. İflaslara fazla odaklanmak, kitap ticaretinin yetersiz finansman bataklığında saplanıp kaldığı izlenimini yaratabilir. Hakikatte her ne kadar hantal olsa da sistem gayet iyi işliyordu, en azından zenginlik zamanlarında. 1750'ler ve 1760'da her yerde pıtrak gibi yayıncılık teşebbüsleri kurulmuştu. STN'den de görebileceğimiz üzere kitap ticareti 1770'ler boyunca gelişmişti. STN'nin ne kadar kâr ettiği en kapsamlı hesap defterleri (*Grands Livres*) kayıp olduğu için tam olarak kestirilemese de çok para kazandıkları kesindir. Kitaplarının yarısını Fransa'ya satıyorlardı, kalan yarısı ise Avrupa'nın kalanına gidiyordu. Stockholm'de Antoine Adolphe Fyrberg, St. Petersburg'da Charles Guillaume Muller, Moskova'da Christian Rüdiger, Peşt'te J. M. Weingand, Napoli'de Luigi Cotellini, Madrid'de Antonio de Sancha, Londra'da Edward Lyde, Dublin'de Luke White ve çok sayıda başkaları, STN'nin müşterisiydiler. Bu alışverişler etkileyici bir ölçekteydi. St. Petersburg'dan Muller senede bir kez sipariş verse de bu siparişte düzinelerce kitap oluyor, 180 kilogramlık balyaları dolduruyordu. Hesap defterleri ve yazışmalar, bu balyaları Ren üzerinden Amsterdam'daki depolara, sonra Kuzey Denizi'ne açılan gemilerle Baltık'a kadar takip etme imkânı sunuyordu. Tabii Finlandiya Körfezi buz tutmadıysa... O zaman malları tundra üzerinden arabalarla nakletmek lazım geliyordu. Kargo mümessillerinin mektupları Alpleri katır sırtında aşan, Alman pazarı için Leipzig Fuarı'na gönderilen, Rhône üzerinden depolanıp Akdeniz'e sevk edilmesi için Marsilya'ya gönderilen kargoların güzergâhları ile doluydu. Diğer büyük yayıncılar

22 Batilliot, Panckouck'dan Kasım 1778'de iflastan kurtulmak için yardım almış olabilir. Bkz: Darnton, *The Business of Enlightenment*, 326.

gibi STN’de Avrupa’nın her yerinde bir müşteri network’ünü canlı tutabilmek için çok çalışıyordu. Avrupa’nın her yerinde Fransızca kitaplar okunuyordu. Yine de okurlar az bulunan, küçük, eğitilmiş bir seçkin grubundan ibaretti. STN, uzaklardaki müşterilerinden oradaki işlerin net bir portresini çizmemizi sağlayacak kadar sipariş almamıştı.

Fransa’da STN’nin geliştirdiği müşteri ağı ve onlarla yaptığı yazışmalar, kitap ticaretinin koşullarını anlamaya yetecek ölçüdedir.²³ Bu yazışmalardan ekonomik indeks sayılabilecek bir çalışma çıkarmak güç olsa da genel eğilim ortaya konulabilir: 1770’lerin başlarında bir genişleme dönemi, bu on yılın sonunda daralma, 1780’lerin ortalarında da buhran. İhtilal zamanı, yayıncılık keşmekeş içindeydi. Hasarı tam olarak ölçmek imkânsız olsa da *Archives départementales de la Seine* çok sayıda kitapçının iflas ettiğini kaydeder.²⁴ STN arşivlerinin gösterdiği şey 1775 civarından başlayarak genel bir gerileme, ödenmeyen borçların birikimi, iflas ortamıdır. STN’nin yaşadığı mâlî sıkıntıların bazıları yayıncılık sektörünün genel sıkıntısı olmaktan uzak, STN’ye özgü şeylerdi. Kitapçıların feryat

23 *A Literary Tour de France* başlıklı kitabımda STN’nin on sekiz düzenli müşterisinin vaka analizini yapmışım. Bu bilgiyi yinelemek yerine burada anlatılanlar 1780’lerde buhrana yol açan mâlî koşulları gösterme amacındadır. Bu bölüm oluşturulurken STN’ye Fransa’dan gelen neredeyse bütün mektuplar okunmuştur. Ancien Régime’in son yıllarındaki kitap ticaretine dair istatistiksel bir indeks yoktur fakat yeni kitaplar için verilen *privilège* ve *permission tacite* sayısı 1775’ten sonra sert bir düşüş yaşamıştır. 1782’den sonra ise bu rakamlarda bir toparlanma görülür. François Furet, “La ‘Librairie’ du royaume de France au 18e siècle”, *Livre et société dans la France du XVIIIe siècle* (Mouton & Co., Paris, 1965), 8–9. Ayrıca bkz Robert Estivals, *La Statistique bibliographique de la France sous la monarchie au XVIIIe siècle* (Mouton & Co., Paris, 1965), 247–248 ve 296.

24 *Archives départementales de la Seine*, 4B6 ve 5B6, 1769 - 1789 yılları arasına ilişkin otuz dokuz kitapçı dosyası ve kaydı barındırır. Bunları incelerken STN’nin muhatabı olan alacaklı ve borçlulara ilişkin çok sayıda atıfa rastladım. Bu arşivlerin sistematik bir tetkiki üst üste geçmiş ticarî ağları ortaya çıkarabilir. Kronoloji hakkındaki daha önce tespitlerin aksine iflasların çoğu 1780’lerde değil, 1770’lerde yaşanmıştır.

figan ağıllamalarına da dikkatli yaklaşmak gerekir. Yine de en parlak profesyoneller bu dönemde bilgiye dayalı çıkarımlar yapmışlardı, onların bu teşhislerini ciddiye almak icap eder.

Dokuzuncu bölümden tanıdığımız Rouenli Pierre Mac-huel, Fransa'nın en başarılı ve en tecrübeli kitapçı-yayıncılarından biri olarak sivrilmişti. STN'ye yolladığı uzun bir dizi mektupta 1775'te havanın değiştiği görülüyordu. Art arda gelen iflasların işini çok kötü etkilediğini, yalnızca tanıdık müşterilerine güvence de "kötü borç"lardan kaçınmanın artık imkânsız olduğunu yazıyordu. Yirmi sekiz yıldır iş yapıyordu, şu anda riskin kâra ağır bastığını fark etmişti. Mart 1779'da, 1777 buyruklarının hükümetin politikası hakkında bir güvensizlik yaratarak ekonomik zorluklara yol açtığını yazmıştı: "Kesesini dolduranlar ticaretten çekilmeye bakıyor," diyordu, "zira bir insanın malını uzun vadeli borçlar karşılığında devretmesinin, kesintilerle uğraşmasının, *protêt*'lerle biriken zararlarla başa çıkmaya çalışmasının hiçbir mânâsı yok." Eylül ayında Amerikan Bağımsızlık Savaşı nedeniyle ticarete ortaya çıkan zorluklardan yakınıyordu. Ticaretteki genel geriye gidiş eğiliminden bahsettikten sonra şöyle diyordu: "Paramı toprağa yatıracam. Artık kitaplara güvenle yatırım yapılamıyor. İflaslar çok arttı, üstelik bu iflaslar, bitmek tükenmek bilmeyen borç ertelemelerinin ardından geliyor." Savaş ölümcül darbeyi vurmuştu. "Ticaretimizin altın günleri gelip geçti." diye yazmıştı, "Artık geriye dönüş yok." Mart 1780'de kötümserliği iyice derinleşti: "Satışlar tamamen bitti." Haziran 1783'te "Bu ticaret mahvolmuştur." sonucuna vardı, Eylül'de emekli olmuştu.

Krallığın öbür ucunda, Marsilya'nın en büyük kitapçı-yayıncılarından ve sektörün ciddi gözlemcilerinden Jean Mossy de aynı sonuca ulaşmıştı. O da güvenilmez borçlulardan, 1777 buyruklarından, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan şikâyetçiydi. Savaş bitince işlerin düzeleceğini ummuştu ama öyle olmadı. Aralık 1785'te biriken iflasların istikbali kararttığını yazdı.

“Ticaretin olağanüstü bir seviyede ziyanda olduğunu çok iyi biliyoruz, on yılda bütün perakende kitapçıların mahvolacağından da gayetle eminiz.” Bir liman şehri olan Bordeaux da benzer şekilde zarardaydı. Buranın en önemli kitapçılarından Guillaume Bergeret, Kasım 1778’de sipariş vermeyi bıraktı. “İşler çok yavaşladı, savaştan o kadar çok hasar gördü ki neredeyse bütün sektörler şehri terk ediyor.” En çok da garnizon şehirlerindeki kitapçılar savaştan yakınıyorlardı zira en iyi müşterileri olan askerler okyanus ötesine ya da başka yerlere nakledilmişti. Verdun’daki Christian Mondon da Metz’deki Gerlache gibi artık senetlerini ödeyemez hâle gelmişti. 9 Nisan 1780’de, “Ticaret tamamen kesildi.” diye yazdı. “Hiçbir iş askerler olmadan ayakta kalamaz ve bu sefil harp başladığından beri bütün askerler buradan sökülüp alındı. Bu savaş bizi bütün kaynaklarımızdan ayırdı. Herhangi bir ödeme yapamaz duruma geldim. Bu kadar az satış yapıyor olmam altı çocuğumla birlikte istikbalimi karartıyor.” Besançon’dan Dul Charmet de aynı nedenle siparişleri kesmişti. Rakiplerinden biri stoğunu üç kuruşa satmıştı Temmuz 1785’te yazdığına göre. Yerel garnizona askerler dönmüş olsa da bu durum satışlarını azaltmıştı. Lunéville’li Bernard, “ticaretimiz berbat hâlde” diyordu. O da *cabinet littéraire*’si ile askerlere hizmet ediyordu. Ödemelerini durdurup alacaklılarıyla yeniden yapılandırma oluşturduktan iki yıl sonra o da STN’ye ödeme yapmayı bırakmıştı. Mektupları hep aynı konuyu tekrarlıyordu. Herkes onu para için sıkıştırıyordu fakat “Bende yok. Bu kadar. Hiç yok, kesinlikle yok.”²⁵

Savaş her yerde ticareti zedeledi. Lyon’dan Eylül 1780’de yazan Jean-François de Los Rios şöyle diyordu: “Bu şehirde kitap ticareti öldü. Nedeniyse savaştır.” STN’nin kargo mümessillerinden Claudet, Ocak 1779’da savaş kaynaklı iflaslar nedeniyle

25 Bernard’dan STN’ye, 25 Ekim, 1779.

o anki fuarda senetlerin pazarlığının yapılmasının çok güç olduğunu bildirmişti Lyon'dan.²⁶ Bir başka Lyonlu kargo mümes-sili Jacques Revol, iki yıl sonra daha net bir açıklama yaptı; Jacques Necker'in savaşı finanse etmek için verdiği borçlar yüzünden piyasada mâdenî para kalmamıştı.²⁷ Montpellier'deki Fontanel ve Besançon'daki Dul Charmet de aynı şeyden şikâ-yetçiydi.²⁸ Savaş nedeniyle ortaya çıkan mâlî buhran, dalga-lanma etkisi yaratmış, en büyük yayıncıdan en küçük kitap-çıya kadar kitap ticaretinin her kademesine darbe vurmuştu.

STN'nin Lyon'daki bankeri, Pomaret, Rilliet, d'Arnal et Compaigne bu görüşü onaylıyordu. Bosset'nin damadı Jacqu-es-François d'Arnal, Lyon fuarlarındaki *paiement*lerde mâdenî paraların mevcudiyeti ve indirimler konusunda düzenli ola-rak bilgi veriyordu. 1779 sonrasında mektuplarının tonu gide-rek daha endişe verici olmaya başladı. Haziran 1780'de, şöyle uyarıyordu: "Bu *paiement*'a para pek nadir bulunacak." Eylül 1781'de kambiyo senetlerinin nakit eksikliği yüzünden çok bü-yük indirimlerle bozulabildiğini söylemişti. İşler Eylül 1782'de daha da kötüleşmişti, "Bütün senetler müşteri olmadan yazı-lıyor, hepsi yaşadığımız nakit sıkıntısı yüzünden, iş yapmayı genel olarak çok zor kılıyor." Sorunun kalbi Paris'teydi. Caisse d'Escompte'nin bütün krallık için senet bozması lazımdı fa-kat yeterli nakdi yoktu. Aralık 1782'de, Mayıs 1783'te ve Eylül 1783'te, d'Arnal'ın mektupları sürekli yükselen mâlî baskıdan

26 Claudet'den STN'ye, 8 Ocak, 1779: "La guerre fait sans doute un tort con-sidérable à tout le royaume. Mais cette ville s'en sent particulièrement. Ce paiement a été on ne peut pas plus rude à raison de la quantité des banqu-eroutes." [Savaş bütün krallığa şüphesiz mühim bir zarar vermektedir fakat bunu bilhassa bu şehir hissetmektedir. Bu ödemeler, iflaslar hasebiyle ina-nılmaz derece ağır bir külfet yaratmıştır. (HA)]

27 Revol'dan STN'ye, 20 Mart, 1781: "L'espèce est très rare dans Lyon en égard aux emprunts qui se sont faits par l'État." [Devlet tarafından alınan krediler göz önünde bulundurulduğunda (para) türleri oldukça nadir kalmaktadır. (HA)]

28 Fontanel'den STN'ye, 28 Ağustos, 1782; Dul Charmet'den STN'ye, 28 Ara-lık, 1783.

söz ediyordu. 4 Kasım 1783'te Caisse d'Escompte'deki buhranın Lyon'da bir felaket yarattığını duyuruyordu: "Nakit hiç yok, bütün işler durdu." Sonuç olarak, Pomaret, Rilliet, d'Arnal et Compagnie, STN'den uzun vadeli senet almayacaktı.

Hakikatte buhranın temelinde Caisse d'Escompte hisse-lerinin değerindeki ani düşüş vardı. Bu sorun, hükümetin kendi senetlerinden bazılarını geri çekip Caisse'yi kraliyet piyngosu ile yeniden sermayelendirmesi sayesinde aşıldı. Yine de kriz, STN'yi hassas olduğu bir anda vurmuştu ve etkisi diğer faktörlerin de katkısıyla büyümüştü. Zaman zaman "kötü hasat"²⁹ gibi spesifik nedenlerden bahsetseler de kitapçılar genel ekonomik sıkıntıyı "borcunu ödemeyenler" ve iflasların oluşturduğu kümülatif etkiye bağlamaya eğilimliydi-ler.³⁰ 27 Ekim 1783'te Pontarlierli Ignace Faivre, Besançon'da art arda gelen iflaslarla beş demirci ustasının, on tüccarın ve "bankerlik yapan en büyük hanelerin" silinip gittiğini bildi-riyordu. "M. Fleur cadet hüsrana boğuldu. Şehirdeki her şey yıkılmış hâlde."

Hasmâne iktisadî durumun yanında kitap ticaretinin kendi özgü sorunları arasında en baskın olanı kitapçılara göre fazla üretimdi. Reims'taki tecrübeli tüccar Hubert Cazin, bütün sorunları "basılan kitap miktarının aşırı olması"na bağlıyor-du. Onlarca çerçi, İsviçre ve Avignon'daki tedarikçileri nakit depozitolarla kandırmıştı: "Sonra bu yayınevlerinin güvenliğini kazanınca yavaş yavaş kredilerini yükseltiyorlar, sonra da öde-meyi birden kesiyorlardı. Hiçbir yayınevi, bunlar yüzünden zarara uğramadığını iddia edemez. Bu çerçilerin hepsi iflas etti, bunların iş yaptığı bölgelerde yarı fiyatına satılan kitaplar

29 Avignonlu Jean- Joseph Guichard'dan STN'ye, 7 Temmuz, 1775.

30 4 Mayıs 1778 tarihli mektubunda, Nîmesli Buchet, STN'ye iki senedini öde-yemeyeceğini deklare etti, nedeni şuydu: "l'inaction totale où se trouve notre commerce et celui de notre ville, inaction qui influe si fort sur tous les aut-res é tats."

piyasayı zehirledi. Şunu söylemek zorundayım ki kitap ticareti bitmiştir.”³¹ Bu tespitleri, STN’nin tecrübesine çok yakındı. Marjinal satıcılarla iş yapmaktan kaçınmıştı fakat borçlarını ödemesi için işleri büyütmesi şarttı, hem çerçilerle yaptığı ticaretten hem de bu çerçilere kitap temin eden toptancılarla yaptığı alışverişlerden zarara uğramıştı.

Zorluklar, Bereketli Hilâl boyunca yayılmıştı. Ren bölgesinde ve Felemenk ülkelerinde 1779’da yaptığı uzun gezide Bosset, yayıncıların ekonomik gidişat konusunda çok endişeli olduğunu fark etmişti. 19 Eylül’de STN’nin Liège’deki müttefiki Clément Plomteux şöyle diyordu: “Millet, kitap ticaretinde bir devrimin yaşanacağından emin zira kitap üretimi, kitap tüketimini geçmiş durumda.” Brükselli Jean-Louis de Boubers, Bosset ile Rousseau ve Raynal baskılarını konuşurken kendinden emin duruyordu fakat daha sonra ekonomik felaketin eşiğinde olduğu ortaya çıkmıştı. Ocak 1783’te başka bir Brükselli yayıncı Delahaye & Compaigne, Boubers’in 300.000 L. tutarında bir kayıpla iflas ettiğini bildirmişti. Daha önce gördüğümüz üzere bu, kitap ticaretinin yakın tarihindeki en büyük kayıptı. Delahaye’nin kendisi de zor zamanlar hakkında şikayetleniyordu. O da borçlarını ödeyemedi ve 100.000 L. yüzünden 1785 yılında iflas etti.³²

-
- 31 Cazin’den STN’ye, 1 Ocak, 1780. 22 Ocak, 1774 gibi erken bir tarihte Bordeaux’dan Chappuis frères, “la dureté du pré sent temps”in nedeni olarak “surabondance des livres”i göstermişti. — On ay sonra iflas etti. 3 Mayıs, 1777 tarihli mektubunda, Joinville’den de Gaulle şikâyet ediyordu, “Le commerce est bien dé-savantageux dans la librairie. Il ya pré-sentement trop de personnes qui s’en mêlent.” 3 Kasım 1783 tarihli mektubunda Lyonlu Joseph-Sulpice Grabit, “le public qui regorge de livres.” hakkındaki endişelerini dile getirdi.
- 32 Boubers’in iflası hakkında bu kitaptaki ikinci bölüme bakınız. STN arşivlerindeki Delahaye dostasına göre şirket üç kişi tarafından yönetilmekteydi, bunların üçü de yasak kitap ticaretinden Brüksel’de hapis yatmıştı. Salıverilmesinden sonra STN’ye 5 Nisan 1787’de yazdığı mektupta üçünden biri alacaklılarıyla anlaşmayı umduğunu yazmıştı fakat STN’nin Brüksel temsilcisi Overman frères 31 Ağustos 1785 tarihli mektubuylar STN’yi, bunların “ruiné s totalement” olduğu hususunda uyarılmıştı.

Hollanda'nın en büyük iki yayıncısı, Hauge'daki Gosse ve Maastricht'teki Dufour (Amsterdam'da Rey 8 Haziran 1780'de vefat etmişti), krizden o kadar etkilenmemiş gibi görünüyordular fakat onlar da ekonomik ve politik zorluklarla karşılaştılar. 1781-1787 arasında Hollanda Yurtsever hareketi, iç savaşın eşiğinde sayılacak bir sosyal çatışma ortamı yaratmıştı. 1780-1784 arasında yaşanan Dördüncü İngiltere – Hollanda Savaşı ise Hollanda ticaretini kötü yönde etkilemişti. 8 Ocak 1782'de Gosse (Babası Pierre Gosse Junior'ın yerini alan Pierre-Frédéric Gosse), STN ile ticaretlerini genişletmek isteseler de şartların buna izin vermediğini yazıyordu: "Savaş ve diğer sorunlardan doğan bu üzücü durum, şu anda Cumhuriyet'imizi, bizim sevgili vatanımızı temelinden sarsan bu olaylar, yakın gelecekte size bir daha sipariş vermeyi düşünemeyeceğimizi gösteriyor. Bütün ticaret durma noktasında, satışların azlığı nedeniyle kitap ticareti mahvolmuş durumda." Maastricht'in Hollanda'nın güneydoğu köşesinde yer alması, Dufour'un Hollanda'yı etkileyen iç çekişmelerden daha az etkilenmesi anlamına geliyordu fakat Temmuz 1782'de yayıncılık işlerinin kötü gidişatından dolayı altı baskı makinesinden üçünü kaldırmak zorunda kaldığını yazmıştı. Almanya'ya çok kitap satıyordu ve Köln'de mecmua yayımlayan, kitapçı Paschal Alexis Hermann Şubat 1787'de iflasını açıklayınca STN ile birlikte büyük kayba uğramıştı. Rotterdam'da Yurtseverlerle olan bağlantısı yüzünden ülkeden kaçmak zorunda kalan bir kitapçıdan ödeme alamaması da Dufour'un mâliyesine ek yük bindirmişti. "Cumhuriyet'imizin hâlâ derman olunamayan talihsiz dertleri, ticareti zavallı bir hâlde bıraktı." diyordu 8 Ocak 1788'de.

1782'deki Cenevre İhtilali, Hollandalı Yurtseverlerin kıyamını birçok açıdan andırıyordu. Cenevre'de de tıpkı Hollanda'da olduğu gibi zaten düşüşte olan kitap ticareti politik gelişmelerden zarar görmüştü. Altıncı ve sekizinci bölümlerde anlatıldığı üzere 1770'lerde önde gelen yayıncılar emekliliğe

ayrılmıştı ve bunların yerini almak isteyen Nouffer, Didier, Dufart gibiler iflas etmişti. Cenevrelî vurguncular, Fransa'da yaşayan hemşehrileri Jacques Necker tarafından piyasaya sürülen kredilere yatırım yapıyorlardı. Sonuç olarak Cenevrelî bankalar da Paris ve Lyon'da olduğu gibi mâdenî para kıtlığından zarar gördüler. 1781'de STN'nin Cenevre'deki bankeri Flournoy fils & Rainaldis (daha önceki adı Argand & Rainaldis) de kambiyo senetlerini bozdururken sıkıntı yaşamaya başlamıştı ve o da mâdenî para kıtlığından şikâyetçiydi: "Fransa'da piyasaya sürülen yeni krediler, Paris'te senetlere çevriliyor ve burada mâdenî para bulmayı zorlaştırıyor."³³ STN'nin zengin Neuchâtelliler arasında finansörleri vardı, bunlar da kendi sermayelerini alıp Necker'in kredilerine yatırdılar.³⁴ Diğer faktörler de İsviçre boyunca ticareti zedeleyen mâlî sorunları artırdı. Bunların arasında en önemlisi muhtemelen aşırı üretimdi. Lozan'daki gözlemlerini biraz da abartıyla aktaran Jules-Henri Pott şöyle diyordu: "Lozan'daki kitapçıların sayısı neredeyse okurların sayısından fazla." Çok fazla kitapçı vardı, çok fazla kitap vardı ve bu nedenle Basel'den yazan Flick'in de deyimiyle "çok fazla borcunu ödeyemeyen borçlu" vardı.³⁵

Yayıncıların hesap defterlerinde geçen "borcunu ödeyemeyen borçlu" listeleri, ödeme probleminin ağırlığını gözler önüne sermiştir.³⁶ STN'nin 31 Mayıs 1785 tarihli

33 Flournois fils et Rainaldis'ten STN'ye, 10 Mart, 1781.

34 STN'den Barthez de Marmorières'e, 21 Haziran, 1781, "Nous avons grand besoin de fonds, ayant été obligés de rembourser quelques dépôts à des personnes qui les ont placé dans les emprunts de Louis XVI, où tous les capitalistes se sont considérablement intéressés, ce qui rend l'argent d'une rareté étonnante." [Kapitalistlerin büyük bir ilgi gösterdiği ve böylece piyasada para kıtlığına yol açtıkları, XVI. Louis'nin kredilerine yatırım yapmış kimselere borcumuz olmasından dolayı büyük bir fon ihtiyacımız vardır. (HA)]

35 Pott'tan STN'ye, 28 Eylül, 1781; Flick'ten STN'ye, 7 Ağustos, 1783.

36 Kitapçıların iflas listelerindeki çeşitli evrak, (Archives départementales de la Seine, 4B6 ve 5B6) borç tahsil etmenin zorluğunu ve *failliteler*in yarattığı domino etkisiyle yaşanan kayıpları gösterir. Uzun borçlu listelerinin iyi örnekleri olarak Costard, Brunet ve Bailly dosyalarına bakılabilir.

listesi³⁷ borçların nasıl yıkıcı bir şekilde üst üste bindiğini gösterir: toplamda 63.366 L. borcu olan yetmiş altı özel ve tüzel kişilik, “kötü ünlü borçlular” olarak fişlenmiştir. “Ünü şüpheli” olarak fişlenen altmış ismin 34.461 L., “İyi ünlü” olarak tasnif edilmiş yetmiş dokuz kişinin 179.132 L. borcu vardı. Neredeyse 100.000 L.’yi bulan bu ağır “kötü borç” yükü son on yılda gitgide ağırlaşmıştı. Ostervald ile birlikte 1780 baharında Paris’e yaptığı seyahatte yazdığı mektup dizisinde Bosset, tehlike hakkında uyarıyordu: “Kitap ticareti her yerde olduğu gibi burada da çöküş durumunda.”³⁸ Yine de STN bir baskı yaptığında çok sayıda nüsha basıyordu. Onun görüşüne göre fazla üretim, yanlış yatırılmış sermaye demekti; depolar da bekleyen işe yaramaz bir yığın kâğıt. Kayıplarını hesaplamadıklarından şikâyetçiydi zira yılsonuna kadar döküm sayımı bile yapamıyorlardı. Bosset, STN’nin muhasebecisi Abram David Mercier’i hesapları tutarkenki sakarlığından dolayı eleştiriyordu, bu sakarlık nedeniyle firmanın mâliyesini tam olarak incelemek mümkün olmuyordu. STN, zengin Neuchâtel’lilerden borç almak zorunda kalmıştı. Bosset bu borçlanma, özellikle de Lyon’daki damadından alınan 50.000 L. tutarındaki borç hakkında da endişeliydi. Bu durumun ciddiyetini anlamak için tüccar olmak gerektiğini söylüyordu Neuchâtel yakınlarındaki dokuma fabrikalarından edindiği deneyime dayanarak. Neuchâtel’deki işleri idare eden Madam Bertrand (daha önce anlatıldığı gibi 1779’da kocasının ölümünden sonra STN’nin ortaklarından biri olmuştu), *Encyclopédie* baskısında kullanılan on iki baskı makinesinden ikisi hariç hepsinden kurtulduğunu yazıyordu. 1777 yılında üretimi artırmak için rue des Épancheux’da satın aldıkları evi³⁹ satarak serma-

37 Ms. 1042.

38 Paris’ten yazılan ilk mektupları Bosset ve Ostervald birlikte kaleme almıştı ve Madam Bertrand’a gönderilmişti.

39 Archives de l’État de Neuchâtel bünyesindeki noter arşivlerindeki 7 Kasım 1777 tarihli bir belge, B654 s. 348, STN’nin Madam Bertrand’ın evinin

ye girişi de sağlayacaklardı. Bosset tekrar yazarak hiçbir baskı makinelerinin kalmamasını dilediğini, kalan işçileri de kovmanın iyi olacağını fakat evi satmamaları gerektiğini zira bu hareketin, firmanın nakit durumu hakkında şüpheler yaratacağını yazmıştı. Madam Bertrand hâlâ iyimser görünüyordu ama endişe verici haberler almıştı. STN'nin Lyon'daki bankerinin aktardığına göre "Yalnızca bir anlık güvensizlik, finansörlerimizin paralarını geri çekmek istemelerine, bizi ezmelerine neden olabilir."⁴⁰ Bosset belki de hastalığının etkisiyle kötümser tavrına devam etti, "Öyle görünüyor ki bu meslek iltihaplarıma bir yenisini ekliyor."

Bosset'nin iltihap olarak teşhis ettiği şey, ölümcül bir hastalık çıkmış, Bosset Ağustos 1781'de veda etmişti. Böyle zengin ve saygın bir ortağın vefatı, Bosset'nin yerine oğlu Jean-Jacques geçse de STN'nin kredisine zarar vermişti. *Encyclopédie* baskısından sonra baskı makinelerinde yaptıkları tenzilatla rağmen STN 1782 ve 1783'te çok sayıda kitap üretmeye devam ettiler. Yine de satışlar yeterince gelir getirmedi, bütçe açığı daha fazla borçlanmayla kapatılmaya çalışıldı. Bu borçlar, yerel kurumlardan alınan büyük meblağları kapsıyordu: *Maison de charité*'den 11.714 L., *Quatre ministres*'den 10.857 L. ve *Chambre économique*'ten 16.942 L.. Bunlara ek olarak d'Arnal'a borçlanılan 50.000 L. vardı.⁴¹ 4 Kasım 1783'te d'Arnal, Lyon'daki bir sonraki ödemenin çok zor olacağını, bankasının Lyon'daki hanelerden yalnızca en sağlam senetleri

yanında bulunan rue des Épancheux'da Anne-Marie Brun'a ait evi 1.100 L. ve ek olarak "étrennes" şeklinde 336 L.'ye satın aldığını gösterir.

- 40 Madam Bertrand'dan Bosset'ye, 7 Mayıs, 1780. Tehlikeye rağmen şunu vur-guladı, "Il est certain que la réputation de notre maison est bien établie, que notre commerce est très bon s'il est bien conduit et bien fait" [Evimizin řöh-retinin sağlam olduğu, iyi yönetildiği ve icra edildiği sürece rast iyi gittiği kesindir. (HA)]
- 41 Borçlar STN'nin günlüklerine, ms. 1027 ve 1028'e ve bilançolarına, ms. 1042'ye işlenmiştir.

kabul edebildiğini yazdı. Yine de STN, Paris üzerinden toplam 12.000 L. değerinde yedi kambiyo senedi gönderdi. D'Arnal bunları 30 Kasım'da reddetti ve STN Aralık'ın son günlerinde ödemelerini durdurdu.

Bu yazışma, *faillite* ilanının kesin tarihini belirtmez fakat 28 Ocak'ta Cenevre'deki Flournoy fils & Rainaldi'nin yazdığı mektupta STN'nin finansörleriyle işlerini halletmek için bulunduğunu belirtir,⁴² *faillite* de bundan bir ay önce ilan edilmiş olmalıdır. 29 Ocak'ta STN finansal uzlaşısıyla ilgili bir genelde yollayıp imza yetkisinin Bergeon ve Gallot'ya geçtiğini duyurdu. Bundan sonra firmanın yönetiminden bu isimler sorumlu olacaktı.⁴³ Daha önce birçok vakada olduğu gibi şu anda borçluların safında olan Ostervald ve ortakları Jean-Jacques Bosset ve Madam Bertrand, en iyi anlaşmayı koparak bu krizden çıkmayı amaçlıyorlardı. 2 Haziran 1784'te noter onaylı bir belge anlaşma koşullarını aktarır. Bosset ailesinin başını çektiği on bir Neuchâtelli zengin, 290.000 L.'lik bir meblağı STN'nin borçlarına güvence olarak veriyordu. STN, borçlarını altı yıllık vadede, faiz işlemeyen ödeyecekti. Daha üst bir güvence (*hypothèque spéciale*) olarak Bosset'nin varislerinden üç tanesi toplam değeri 146.295 L. eden emlakı gösterdiler. Buna 100.000 L. değer biçilen La Rochette şatosu da dâhildi. Bunlara ek olarak da üç ortak kendi malvarlıklarını güvence gösterdi.

Ostervald'ın verdiği güvence bağlarını, arsalarını ve rue Saint Maurice'teki 10.000 L. değer biçilen evini kapsıyordu.

42 28 Aralık 1783'te STN ile yakın ilişkileri olan Dul Charmet, STN'nin durumdaki "crise"i duyduğunu ve STN'ye yönelik güvenini yenilediğini söyler. Mektubuna göre STN muhtemelen birkaç gün önceden ödemelerini durdurmuştur.

43 Maalesef yazışmalardaki ve hesaplardaki boşluklar STN'nin çöküşü hakkındaki kesin bilgileri edinmeyi imkânsız kılar fakat Pomaret, Rilliet, d'Arnal & Compagnie ve Flournoy fils & Rainaldi'sin dosyalarından yola çıkarak kabaca bir kronoloji ortaya konabilir.

Toplamda 29.275 L. ediyordu. Artık yönetim sorumluluğu elinden alınmasına karşın Ostervald, STN'nin işleyişinde görev almaya devam edecekti. Stoktan satmaya başlayan STN'nin işleri eskisi kadar yoğun değildi⁴⁴. 1785 tarihli bilanço'ya göre STN'nin malvarlığı 206.732 L. değerindeydi. Borçları 318.795 L. tutuyordu, bu da 112.063 L. tutarında açık demektir⁴⁵. La Rochette'nin devasa çatı katında STN evrakları arasında bulunan 1823 tarihli bir belgeye göre STN'nin borçları ancak uzun bir likidasyon süreci sonrasında ödenebilmiş, güvence verenler de toplamda 50.000 L. tutarında kayba uğramışlardı⁴⁶. 1795 yılında vefat eden Ostervald'ın emlakı da muhtemelen diğer güvencelerle birlikte yok olmuştu. Mâliyesini yeniden düzenleyen STN yeni bir yönetim altında iş yapmaya devam etmişti. Flournoy fils & Rainaldis, yeni yönetimi duyuran genelgeye cevaben yazdıkları mektupta: "Güven katmak için [pour y ajouter foi] attığınız imzanızı dikkate alıyoruz." diyordu.

STN'nin iflası, yayıncılık ve kitap ticaretinin altını oyan genel şartların bir sonucuydu fakat yerel sebepleri de vardı. Bu sebeplerin arasında Samuel Fauche'nin ve ondan ayrılan oğlu Jonas ile damadı Jérémie Wittel tarafından kurulan bir başka şirketin (Fauche fils aîné, Favre & Wittel) yayınları

44 Archives d'État, noter evrakı B656, s. 59, "Cautionnement de divers concernant la Société typographique," 2 Haziran, 1784. Bu belgeye göre bir alacaklılar "assemblée"si STN'nin malvarlığını tespit edip bilanço çıkaracak *syndics*'leri görevlendirmişti. On bir garantörün büyük kısmı 36.000 L. teminat verdi. En büyük katılım, 48.000 L. ile varıl bir tüccar-banker ailesinden gelen tüccar Jacques Louis Pourtalès'ten geldi.

45 Ms. 1042.

46 "Mémoire de J. J. Meuron sur la liquidation de la Société typographique de Neuchâtel," 22 Mayıs, 1823, ms. 1220. Bu belgede Meuron, bilgi kaynağı olarak şunu söyledi: "le grand livre que j'ai sauvé d'un galetas de La Rochette où il était enterré dans un tas de paperasses qui y étaient déposés dans un grand désordre." [La Rochette'de bir tavan arasından kurtardığım, büyük bir düzensizlik içinde yığılmış bir kağıt yığınının altında gömülü olan büyük kitap. (HA)]

nedeniyle Neuchâtel'in adının kötüye çıkması vardı⁴⁷. Daha önce anlatıldığı üzere bu iki teşekkül de en aşırı tarzda *livres philosophiques* üretmekte uzmanlaşmıştı, bilhassa da Mirabeau'nun tahrik edici ve pornografik eserlerini. Hariciye nâzırı Vergennes'in yabancı yayıncılardan gelen bütün gönderilerin Paris'te Lonca tarafından incelenmesi emri vermesinin altında yatan neden de bu firmaların işlerini yok etme isteğiydi. STN de Fransız Krallığı'nın gözünde ülkeden uzak tutulması gereken kitapların kaynağı olan Neuchâtel'de iş yapan bir başka firmaydı. Vergennes'in buyruğu hiç geri alınmadı, Vergennes'in Şubat 1787'deki vefatının ardından bile. Bu buyruk, özellikle yasaklı kitaplara karşı verilmiş olsa da bütün korsan yayın ticaretine ağır hasar verdi, 1750'li yıllardan sonra Fransa'ya kitap ihraç ederek zenginleşen yabancı yayıncıları etkiledi. Pontarlier'den geçen güzargâh sıkı denetim altındaydı. Fauche fils aîné, Favre & Witel iflas ettiler, STN de bir daha asla en önemli pazarına yeniden giremedi.

STN'yi zor durumda bırakan diğer sorunların arasında en pahalı girişimi olan, Académie des sciences'in himâyesinde kudretli kitapçı Nicolas-Léger Moutard tarafından basılan *Description des arts et métiers*'in yeniden baskısının başarısızlığı vardı. Onuncu bölümde anlatıldığı gibi Moutard'ın muhteşem büyük ebatlı ciltleri, çok güzel gravürlerin eşliğinde 1761'den 1788'e kadar yirmi yedi yıllık süre zarfında birbiri ardına çıkmıştı. Bunlar az sayıda hevesli ve koleksiyoner için

47 Buradaki olayların tam anlatısını ve bütün belgeleri görebilmek için web sayfam robertdarnton.org'da Jacques Mallet kısmına bakabilirsiniz. Vergennes'in 12 Haziran, 1783 tarihli buyruğu ve bağlamı bu kitabın birinci bölümünde tartışılmıştır. Mirabeau'nun eserlerinin yol açtığı skandal ve bunun kitap ticaretine etkisi STN'ye yazılan çok sayıda mektupta görülebilir. Örneğin 17 Ağustos 1783'te Mercier, Lyon'dan Ostervald'a şöyle yazmıştı: "On a saisi au sieur Fauche père des horreurs qu'il voulait introduire avec le Tableau de Paris. Ce nom fait grand tort à Neuchâtel. Comme on connaît le sieur Fauche sans délicatesse, on surveille ce qui vient de ce côté-là, et cet homme a nui à votre établissement."

üretilmiş lüks eşyalardı. STN bunun abonelikle satılan görece ucuz baskısının *contrefaçon* olmadığını çünkü bu teşebbüsü yöneten Bertrand'ın metinlere çok miktarda ekleme yaptığını savunuyordu. STN bu ciltler için Fransa'da yayın izni alabilmek için yeri göğü yıkmıştı. Fakat kitap ticareti Direktör'ü (ve Ostervald'ın Paris mektuplarına göre onun "yeminli düşmanı") Le Camus de Néville'in desteğini arkasına alan Moutard, Fransız pazarının kapılarını STN'ye kapattı. STN, Bertrand'ın 1779'daki ölümünden sonra da bu proje için çalışmaya devam etti fakat iş uzadı, ayrışmalar oldu, abone kaybedildi ve nihayetinde Moutard ile masaya oturmak zorunda kaldılar. 1785'te Moutard, STN'nin ürettiği on dokuz ciltten kalanları satın aldı fakat bunların parasını STN'yi öldürücü mâli darbeden kurtarmak için çok geç ödemişti.⁴⁸

Description des arts et métiers nedeniyle büyük kayıplar yaşarken STN bunu başka girişimlerle kapatmayı da başaramadı. Daha önceki bölümlerde anlatıldığı üzere 1775'te Ostervald, STN'nin iş kapsamını genişletip orijinal eserler basmayı düşünmüştü. Lakin Morellet, Marmontel, d'Alembert ve diğerleriyle yürütülen pazarlıklardan bir şey çıkmamıştı. STN'nin tanınmış bir *philosophe*'a ait tek orijinal eseri Mably'nin *Du gouvernement et des lois de la Pologne* (1781) başlıklı eseri idi, o da iyi satmadı. STN'nin Mercier'in *Tableau de Paris*'inin genişletilmiş baskısından kâr ettiği kesindi fakat onun diğer çok satan eseri *L'An deux mille quatre cent*

48 21 Temmuz 1785'te STN C günlüğünde (ms. 1028, s. 424) Moutard ile 26.643 L. tutarında bir anlaşmayı not eder. Bu meblağ 6 Aralık 1785'te 24.552 L'ye indi (ms. 1028, ss. 453-453). Moutard bu ücreti Aralık 1786'dan Eylül 1790'a uzanan taksitlerle ödeyecekti. *Description des arts et métiers* üzerine tartışmalara STN'nin *Copies de lettres*'inde birçok muhataptan gelen mektuplarda rastlanır. On sekizinci asrın ansiklopedicilik tuhuyla Bertrand'ın bu esere yaptığı katkılarının hikâyesi şu eserde derlenmiştir: Alain Cernuschi: "Notre Grande Entreprise des arts: Aspects encyclopédiques de l'édition neuchâtelaise de la Description des arts et métiers," *Le Rayonnement d'une maison d'édition dans l'Europe des Lumières*, 184-218.

quarante'ini yayımlamamıştı.⁴⁹ STN orijinal eserler basma konusunda başarılı olsaydı Amsterdam'daki Rey ya da Cenevre'deki Cramer gibi yüksek tesirli bir yayınevine evrilebilirdi ama hiçbir zaman korsan yayıncılığın ötesine uzanamadı.

STN taşeron olarak çok sayıda eser bastı, Servan örneğinde olduğu gibi bunlardan kâr da elde ediyordu. Yine de zararlar, kâra galebe çalmış olabilir zira çok sayıda yazar faturasını ödeyemiyordu. Goetzmann'dan tek Allah kuruşu alamamışlardı, Brissot ve Barthès de Marmorières'in baskı işleri felakete sonuçlanmıştı. STN 1784'ten sonra (broşürleri saymazsak) pek az kitap bastı; 1785'te yalnızca üç, 1786'da iki, 1787'de üç, 1788'de iki, 1789'da dört. Daha sonrası ise yok. Özetlemek gerekirse yayıncılığı bırakmış, stoklarını eritmeye odaklanmıştı.

STN'nin çöküşündeki son faktör ise güvenilmez alıcılara kitap satma eğilimiydi. Ostervald, Bloisli Lair, Loudunlu Malherbe, Troyesli Bruzard de Mauvelain gibi çerçilere ve marjinal satıcılara güvenerek muhakemesinin zayıflığını göstermişti.⁵⁰ Daha önceki bölümlerde asla Neuchâtel'deki depolardan çıkmaması gereken gönderiler, STN'nin imzasını taşımaması gereken anlaşmalar vardır. Tabii araba devrildikten sonra yol göstermek kolaydır, STN'nin bütün Bereketli Hilâl'i etkileyen bu buhrandan nasıl sağ çıkabildiğini tahayyül etmek ise güç bir meseledir. Borçları biriktikçe STN'nin yeni müşteriler bulması gerekiyordu, bunun için de güvenli

49 Mercier, STN'ye onun *Portraits des rois de France*'ını basmasını sipariş etmiştir, baskının ücretini de 500 nüshayı STN'ye bırakarak ödemiştir. STN ayrıca Mercier'in iki ufak eserinin el yazmasını satın almıştı: *Mon bonnet de nuit* (1.410 L'ye satın alındı ve iyi sattı fakat satışlar, STN'nin işçilerinin eseri dışarıya sızdırması nedeniyle korsan baskılardan zarar gördü) ve oyunlarından dört tanesi (2.000 L'ye satın alındı, satışta da sahnede de başarısız oldu).

50 Lair ve Malherbe, hakkında bkz: *A Literary Tour de France*, bölümler 10 ve 11. Mauvelain, hakkında bkz: "A Clandestine Bookseller in the Provinces," Darnton, *The Literary Underground of the Old Regime* (Harvard University Press, Cambridge, MA, 1982).

ortamının dışına çıkması, risk alması şarttı. 4 Nisan 1780’de Ostervald’ın da yazdığı gibi diğer yayıncılar da aynısını yapıyorlardı: “Size şunu anlatmalıyım ki burada kitap ticareti bir keşmekeş hâlinindedir. Vaziyetten şikâyetçi olmayan bir tek kitapçıya dahi rastlamış değilim. Rouenli Machuel’in geçenlerde yazdığı gibi kötü kitapçılar iflas ediyor, iyi kitapçılar ise hiçbir şey sipariş etmiyor.” Yalnızca dört dörtlük kitapçılardan oluşan seçkin bir kitapçılar zümresiyle iş yapmanın mümkünatı yoktu. Haddinden fazla üretim ve fiyat kırma her yerdeki yayıncıları etkiliyor, onları daha önce de anlattığımız üzere piyasanın aşırı uçlarına itiyordu.

Hakikatte, STN rakiplerinin çoğundan daha iyi iş yapmıştı. 1780’de STN’nin muhasebecisi Paris’teki Bosset’ye STN’nin diğerleri kadar zarar görmediğini yazmıştı: “Muhataplarımızın kataloglarında yalnızca 8 – 10 yıl önce basılmış eserlere değil, 15, 20 yıl, hatta daha da önce basılmış eserlere rastlıyoruz”⁵¹ STN’nin yakın dostu ve kitap ticareti hakkında doğru saptamaları olan Dul Charmet, STN’nin ödemelerini durdurduğunu öğrenir öğrenmez sempatilerini bildiren bir mektup yollamıştı: “Kitap ticaretini silip süpüren bu ihtilalden sakınmanız sizin için neredeyse imkânsızdı.” diyordu. “Piyasadaki *specie* kıtlığı, kendinize olan güveninizin yüksekliği, alışveriş yapmanın önüne dikilen engeller, bütün bunlar bir araya gelince size büyük ziyan verdiler.”⁵² Société typographique de Berne ve Société typographique de Lausanne (Heubach & Compagnie adıyla yeniden organize olmuştu), bu büyük buhranı atlatmayı başarmışlardı fakat çok zahmet çekmişlerdi. Société typographique de Bouillon, 80.000 L. tutarındaki borcunun altında iflas etmekten ancak 1783’te bütün stoğunu en düşük fiyattan satarak kurtulabilmişti, ondan sonraki süreçte

51 Abram David Mercier, Ostervald’ın Bosset’ye 21 Mayıs 1780’de yazdığı mektupta bir ek olarak geçer.

52 Dul Charmet’den STN’ye, 28 Aralık, 178.

de yalnızca mecmualara odaklanmıştı.⁵³ Soci  t   litt  raire et typographique d'Yverdon 1778'de, Soci  t   typographique de Gen  ve 1783'te   kt  .⁵⁴

Kısacası STN'nin bu tecrübesi, genel olarak yayıncılığı (  zellikle de İsviçre'yi fakat kuvvetle muhtemel bütün Be-reketli Hilâl ve belki de Fransa'nın en imtiyazlı yayınevleri-ni bile) etkileyen buhranı gösterir. Korsan yayıncılığın altın   ağı, Fransız İhtilali'nden evvel sona ermiştir.

Yine de korsan yayıncılığın tarihi ekonomik faktörlere in-dirgenemez. Daha   nceki sayfalarda anlatılan vaka çalışma-ları, daha geniş meselelerden bahseder, bunlara da son bölüm-de yer vermek gerekir.

53 Raymond Birn, *Pierre Rousseau and the Philosophes of Bouillon* (Institut et mus  e Voltaire, Cenevre, 1964), 156–161.

54 Jean-Pierre Perret, *Les Imprimeries d'Yverdon au XVIIe et au XVIIIe si  cles* (Slatkine, Cenevre, 1981), 140; ve Raymond Birn, *Forging Rousseau: Print, Commerce and Cultural Manipulation in the Late Enlightenment* (Voltaire Foundation, Oxford, 2001), 193.

Sonuç

STN'NİN İFLASI firmanın hikâyesinin mutlu sonla bitmeyeceği anlamına geliyordu. Yeni müdürler 1783'ü takip eden on yılda kayıpları kabul ettiler, stoktaki kitapları sattılar, borçları ödediler. Bu kitap, STN tarihi kitabı olmadığı için firmanın uzun ve yavaş ölümü anlatılmayacaktır. Bu kitap, Neuchâtel arşivlerini Paris'teki bazı belgelerle destekleyerek genelde yayıncıların özelde ise korsan yayıncıların işleyişini aydınlatmayı amaçlamıştır. İki buçuk asır öteden STN'ye ve Ancien Régime'in diğer yayıncılarına bakıldığında göze çarpan şey, kitaplarını okurlarla buluşturmak için çektikleri zahmetlerdir. Sansür, lonca tekelleri, polis istibdatı, yetersiz mâli araçlar gibi genel sorunların yanında yayıncılar sonsuz gibi görünen pratik sorunlarla da uğraşmak zorundaydı; orijinal kitap nüshasını elde etmek, *chambre syndical*'leri aşarak kitap balyalarını nakletmek, faturaları tahsil etmek, rakiplerle mücadele ederken ittifaklar kurmak gibi. Yine de bütün bunların arasında diğerlerinden daha az görünür olan fakat bütün o engellerden daha önemli pozitif bir eğilim vardı. Soyutlayacak olursak bunu kültüre erişimin demokratizasyonu olarak görebiliriz. Somut şekilde anlatacak olursak da bu, kitapların genel okur kitlesine ulaştırılmasıydı.

En başından itibaren STN, niyetinin müşterilere ucuz yenden baskılar tedarik etmek olduğunu duyurmuştu. Ekim 1769'da bir müşterisine dediği gibi, "Eserleri, hatta iyi olanları bile daha da geliştirmek; bu eserler piyasaya çıkar çıkmaz

onları tipografik ağırlıklarından azat ederek daha geniş kit-
lelerle buluşturmak niyetinde”¹ idi. Lüks eleştirisi on seki-
zinci asır boyunca çeşitli şekiller almıştı.² Kitaplar konusun-
da lüks; yüksek kaliteli kâğıda, pahalı hurufatla yapılan, şık
süslemeleri olan, sayfa kullanımında geniş alan tercih eden,
kapağında ve ilk sayfasında özel kabartmalar, illüstrasyonlar
olan kaliteli baskılar demektir. Korsan yayıncılar, *luxe typog-
raphique* ile Paris Loncası’nın mallarını yüksek fiyatlarla elit
kesme satan hâkim üyelerini bağdaştırıyordu. STN bu uygu-
lamayı, Lonca’nın *privilège*’ler³ konusundaki tekeline bağlı-
yor, ahlaki argümanlarla buna karşı çıkıyordu: “Paris’te ba-
sılan her şeyde şimdi müşterilerin büyük kısmına itici gelen
abartılı bir şaşaa var.”⁴

STN bir korsan yayıncı olarak bunun zıddı bir strateji izle-
mişti. Yazarlara el yazmaları için para ödememekle kalmadı,
ucuz kâğıt, basit tasarımlar ve görece masrafsız hurufat kul-
landı.⁵ İllüstrasyonları baskıdan çıkardı, bazen bütün pasaj-
ları kesip attı. Daha nadir olarak da *contrefaiseur*ler, orijinal
bir baskının tam olarak sahtesini basmışlardı yani onu olduğu
gibi, yeniden üretmişlerdi; bazense bizzat yazarın kendisinin

1 STN’den abbé Reynard’a, 14 Ekim, 1769.

2 Bkz: *Luxury in the Eighteenth Century: Debates, Desires and Delectable Goods*, Maxine Berg ve Elizabeth Eger, eds. (Palgrave, New York, 2003).

3 Viyana’daki comte Batthyani’ye 17 Mayıs, 1777 tarihinde yazdığı mektup-
ta STN kendini şöyle tanımlıyordu: “aspirant, par la modicité de nos prix à
soustraire le public aux suites du monopole que les privilèges exclusifs oc-
casionnent nécessairement chez les Parisiens.” [Kamuyu kaçınılmaz bir şe-
kilde Parisliler arasında münhasır imtiyazlara sebep olan tekelin sonuçların-
dan korumak için fiyatlarımızın ölçülü seviyesinden mülhem olarak. (HA)]

4 STN’den Milano’daki comte Carli-Rubbi’ye, 15 Nisan, 1773.

5 *Luxe typographique*’den kaçınmasına rağmen STN, baskılarının kalitesi ile
övünüyordu. Madam Bertrand, o sırada Paris’te bulunan Ostervald’a 6 Ni-
san 1780’de şöyle yazmıştı: “Nous nous sommes toujours picqués de donner
ces sortes de contrefaçons mieux imprimé es et sur beau papier.” [Bizler da-
ima (orijinalinden) daha iyi baskı kalitesinde ve güzel bir kâğıt üzerine bu
tip korsan kitaplar sağlamakla iftihar ederiz. (HA)]

düzeltiltiğini, zenginleştirdiğini iddia ettikleri edisyonlar basmışlardı. Yine de metnin sağlığı konusuna pek fazla dikkat sarf etmiyorlardı. Asıl amaçları masrafalrı kısmak, daha geniş bir kitleye erişebilmek için kitapları ucuz tutmaktı. Ostervald'ın mantığına göre "Cimri müşterinin de cimrisi vardı."⁶ Bu düşük gelirli tüketici stratejisi, korsan yayıncılığın temeliydi. Ostervald bunu, "İyi satış potansiyeli olduğu düşünülen bir kitabı pazarlamanın en iyi yolu, onu en çok sayıda birey için ulaşılabilir hâle getirmektir" diye açıklıyordu. "Sürümden elde edilecek kazanç, fiyattan yapılacak kayba ağır basar" diyordu.⁷ Taşralı kitapçılar bu iş planını kabul etmişlerdi. Reims'ta kitapçılık yapan Alphonse Petit, hevesle şöyle yazmıştı: "Société typographique de Neuchâtel'deki mösyölerden Fransa'da gerçek kitap âşıklarını geren bir lüks ve fâhiş fiyatla çıkan kitapları yeniden basmalarını istirham ediyoruz."⁸ Lille'den yazan Henri bunu daha doğrudan ifade etmişti: "Sıradan insanlar ucuz fiyat istiyor."⁹ Bazı yazarlar bile daha geniş okur kitleleri için ucuz kitap basma fikrine taraftardı. Ostervald, Paris'te yazarlarla orijinal baskı ihtimalini konuştuğunda, Claude-Joseph Dorat'tan heyecanlı bir tepki almıştı, "Buradaki kitaplara yüklenen lüks baskı yükünden memnuniyetsiz olduğundan" diyordu Ostervald ana merkeze yazdığı mektupta, "Bizim bu kitapları daha basit bir şekilde basmak istememiz nedeniyle adeta büyüldü."¹⁰

6 STN'den Hamburg'daki J. G. Virchaux'ya, 13 Nisan, 1780.

7 STN'den Gosse'ye, 20 Kasım, 1769.

8 Petit'ten STN'ye, 10 Mayıs, 1783. Şunu da ekledi: "Ils [STN müdürleri] peuvent être sûrs du dé bit et de la reconnaissance de ceux qui, plus curieux de la chose que des ornements, ne veulent point être dupes de tout le luxe typographique." [Onlar dekoratif unsurlardan ziyade meselenin özünüyle ilgilenen ve tipografik konfor tarafından kandırılmak istemeyenlerin talep ve takdirinden emin olabilirler. (HA)]

9 Henri'den STN'ye, 21 Ağustos, 1770.

10 Paris'teki Ostervald'dan STN'ye, 8 Haziran 1775.

Demokratizasyonu korsan yayınlı ilişkilendirmek şaşırtıcı gelebilir. Bu ikisi arasındaki bağı anlayabilmek için on sekizinci asırdaki yayıncılığın günümüzdekinden temel anlamda nasıl ayrıştığını bilmek gerekir. On sekizinci asırda yayın dünyasında telif hakkı, telif hakkı ücreti, basın özgürlüğü, genel okur yazarlık, genel okur kitlesi gibi kavramlar yoktu. Yayıncılar iş politikalarını Ancien Régime dönemine has koşullar çerçevesinde oluşturmak zorundaydı. Yazılı materyale özgür ve eşit ulaşım gibi âli niyetler yerine yayıncıların tek amacı kâr etmektir. Paris Loncası'nın imtiyazlı mensuplarının aksine korsan yayıncılar, kitabın alışveriş listelerinde demirbaş olmadığı sıradan insanlara kitap satmaya çalışıyordu. Eğer demokratizasyon, daha önce ulaşımı olmayan kitleleri belli kültürel ürünlerle buluşturmak anlamına geliyorsa korsan yayıncıların demokratik devrimler çağında önemli bir rol oynadığını kabul etmek gerekir.

Fransız İhtilali, imtiyaz üzerine bina edilmiş toplumsal nizamı yok etti. 1789'dan en az elli yıl evvel, korsan yayıncılar edebiyatta egemen olan imtiyaz şeklini, kitap *privilège*'lerini hiçe saymıştı. Kitap pazarını yağmalayarak para kazanan korsan yayıncıların kitapları, ilkesel olarak imtiyazlara hücum ediyordu. Aydınlanmanın temelinde imtiyazlara yönelik husumet vardı. Bu, Voltaire'in hoşgörüsüzlük ve zulmü teşhir etmesi gibi ılımlı bir şekilde de olabilirdi, Rousseau'nun eşitsizliğe karşı tavrında olduğu gibi radikal bir hâle de bürünebilirdi. *Livres philosophiques*'in en az felsefi içerik ihtiva edenleri bile imtiyazlı seçkinlerin budalalıklarını, gücü tekeline almış *les grands*'ın zulmünü ifşa ederek Ancien Régime hiyerarşisini aşındırıyordu. Kitaplar daha önceki yüzyıllarda da kurulu düzenleri, benimsenen inançları sorgulasa da Aydınlanma Çağı'nda matbu eserler bu sorgulamayı geçmişte eşi benzeri olmayan bir kuvvetle yaptı. Bunu yaparken de sırtlarını Ancien Régime'in yasalarının dışında çalışan bir endüstriye dayadılar.

Fransa'da hor görölseler de korsan yayıncılar memleketlerinde yasaya saygılı iş adamları olarak tanınıp el üstünde tutuluyorlardı. İşletmeler tarihi de edebiyat tarihinin yanında bir yeri hak eder. Bu ikilinin nasıl kesiştiğini gösteren bu kitabın savı, yayıncıların yalnızca kâr hırsıyla hareket ettiği yahut yayıncılığın salt bir ekonomik aktivite olarak ele alınabileceği değildir. Kitap dünyasındaki herkesin kendine göre siyasî, dinî, ahlakî inançları vardı. Bazıları sattıkları felsefî kitapların içeriklerine sempati duyuyordu, pekçoğu ise yayıncılığı bir meslek olarak görüyorlardı, bu iş yalnızca bir gelir kaynağı değil, kendi içinde değerli bir uğraştı. Yine de hiç kimse sırf ideolojik davasına hizmet etmek adına yayıncılığa atılmamıştı.¹¹ İşin doğrusu en Aydınlanmacı yayıncılar bile bazen Aydınlanma'ya ters işlere bulaşabiliyordu. Gabriel Cramer, bir yandan Voltaire'i yayımlarken bir yandan da Cenevre'nin sıkça kitap yakan gerici Petit Conseil'ine mensup olan kardeşi ve ortağı Philibert Cramer'in yandaşlığını yapmıştı. Voltaire'in eserleriyle beraber d'Holbach'ın ateistik *Système de la nature*'ünü (ve buna yazılan iki reddiyeyi) basan Ostervald, cehennemde ebedî cezalandırmanın Tanrı'nın merhametiyle uyuşmadığını iddia eden sapkın fikirlere karşın Ortodoks Kalvinizm'i müdafaa etmişti. Bu görüşü savunan Ferdinand-Olivier Petitpierre'i pastörlük makamından çıkarma kampanyasını desteklemişti, ayrıca Fransa'daki *privilège*'leri aşındırırken Neuchâtel'dekileri savunmuştu.

Yine de zıtlıklar ve kısıtlamalar arasında kendilerine bir yol bulmaya çalışan korsan yayıncılar, Aydınlanma'ya büyük katkılarda bulunmuşlardı. Gerçeği söylemek gerekirse

11 Bu genel yargı için en büyük istisna Société typographique de Bouillon'un kurucusu Pierre Rousseau'dur. Yayıncılık faaliyetleri Encyclopédistleri müdafaa ettiği mecmuası *Journal Encyclopédique* üzerinden gelişmiştir. Yine de yayımladığı kitapların üçte ikisi "innoucuuous" idi ve bu mesleğin ticarî tarafına daha çok odaklanıyordu. Bkz. Birn, *Pierre Rousseau*, 201-202

Aydınlanma'yı mümkün kılmışlardı. Özünde Aydınlanma ışığı yayma çabası, Diderot'nun deyimiyle, "Yaygın düşünme şeklini değiştirmek"ti.¹² Bunu başarmak için on sekizinci asrın en yaygın iletişim ortamına güvenmişti, kitaplara. Kitapların gücünü kullanabilmek içinse Fransa'yı çevreleyen yayınevlerinin basın ve yayın altyapılarını kullanmak gerekiyordu. Bu yayıncılara ek olarak yalnızca kitapçıladan değil, kaçakçılar, arabacılar, çerçiler, tahsilatçılar ve gizli ajanlardan da oluşan bir ara eleman ordusu kitap ticaretinin akışını idame ettiriyordu. STN'nin Paris'teki her işinden sorumlu olan mümesili Quandet de Lachenal, bu insanların rolünü şöyle özetlemişti: "Ben kendimi aydınlatmıyorum, meşaleyi taşıyorum."¹³ Aydınlanma'nın gücünü tam olarak idrak edebilmek için, onu taşıyan kültürel araçlara ve piyasada tutunmasını sağlayan ekonomik faktörlere bakmak gerekir.

Buna karşın Aydınlanma eserlerinin basımı, piyasaya ulaşan kitapların yalnızca ufak bir kısmını oluşturunuyordu. Korsan basımı yapılan çoğu eser, otoritelerle derdi olmayan eserlerdi. Her şeyi kapsayan bir istatistik sunmak imkânsız olsa da günümüze ulaşan belgelere göre on sekizinci asrın ikinci yarısında Fransa'da satılan kitapların en az yarısı korsan basımdı¹⁴. *Contrefaçon*ların baskınlığı krallığın kalbinde yer alan yayıncılık sektörüne o kadar çok zarar vermişti ki Fransız otoritelerin politikaları büyük ölçüde ekonomik kaygılarla şekillenir olmuştu. Vergennes'in 12 Haziran 1783 tarihli darbesi, devletin halkı tahrik eden karalamaları ve diğer gayrimeşru eserleri bastırmadaki kararlılığını gösteriyordu fakat 1750'den sonra devlet, resmî izin

12 *Oeuvres complètes de Diderot*, Jules Assé zat and Maurice Tourneux, eds., vol. 14 (Garnier, Paris, 1876), 463.

13 Quandet de Lachenal'dan STN'ye, 4 Aralık, 1780.

14 Ancien Régime'in son iki on yılındaki kitap satışları hakkında genel bir istatistikten mahrum olsak da edebiyata yönelik talep hakkındaki nicel ve nitel veriyi *A Literary de Tour de France*'in on üçüncü bölümünde özetledim.

almayan eserler konusunda daha hoşgörölü olmuştı. Stoktaki korsan baskıların damgalanarak yasallaşmasına izin veren 1777 fermanları ile devlet, korsan baskıların ne kadar yaygın olduğunu kabul etmişti.

Korsan yayıncılar yayın endüstrisinin en aktif, en yenilikçi sektörünü oluştuyordu. Fransa'nın sınırlarında yoğunlaşan girişimci enerjisini anlamak için yayıncılık sektöründe korsan yayıncılığın payını ve Fransız devletinin basılı eserleri kontrol alma çabalarını incelemek gerekir. Colbert zamanından beri devlet tarafından desteklenen Paris Loncası'nın mensupları, imtiyazlı bir korporasyon olarak güçlerini suistimal etmişler, kitap *privileğeleri* üzerindeki tekelleriyle kendilerini muhafaza etmişlerdi. *Encyclopédie*'nin arkasındaki asıl girişimci olan Le Breton, Rousseau'nun eserlerinin Parisli dağıtımcısı Duchesne, kudretli basın baronu Panckoucke gibi istisnalar haricinde Parisli yayıncılar tekellerinin sağladığı imkânlarla geçinip gitmeyi tercih ediyordu. Ancien Regime için tipik olan bir şekilde, *rentierler* gibi yaşıyorlardı. Korsan yayıncılar ise on dokuzuncu asırda *le grand public* olarak bilinecek, yeni okurlardan oluşan bir kitleye açılmışlardı.

Kitapların perakendecilerden okurlara dağılımını incelemek güç olsa da arşiv belgelerine göre ucuz contrefaçonlara yönelik talep özellikle Fransız toplumunun orta kademelerinden geliyordu: bürokratlar, avukatlar, doktorlar, subaylar, hâkim ve savcılar, çiftlik sahipleri, tüccarlar ve şüphesiz ki onların karıları. Tabii kitapçıların karılarının aksine onların isimleri maalesef arşiv belgelerinde yer almıyordu.

Bu kamuoyu Fransa'nın kültür tarihinin bir geçiş döneminde ortaya çıktı. Bir asır önce kitap pazarı, dinî risaleler, almanaklar ve ufak tefek eğlencelik kitaplara karşılık genel okur kitlesine yönelik olan kitaplar, yalnızca küçük bir seçkin gruba aitti. Bir asır sonraysa bu pazara küçük burjuvalar, bazı işçiler dâhil olmuştu. Kitapları toplumun orta tabakası

için ulaşılır kılarak korsan yayıncılar Fransız kültürünü dönüştüren sürece katkıda bulunmuşlardı.

Bu süreçteki önemli unsurlardan biri de yayıncılığın matbaacılıktan ve kitap satıcılığından ayrı, özel bir iş kolu olarak ortaya çıkmasıydı.¹⁵ Modern yayıncılık kendisini arkaik üretim sisteminin kısıtlamalarından kurtarmak zorundaydı. Lonca mensupları tabii ki para kazanmanın yollarını aramışlardı fakat bu arayış, imtiyaz üzerine kurulu sistemin sınırları içinde olmuştu yani lonca kapitalizmi çerçevesinde. Korsan yayıncılar ise risk alıp korkusuz bir girişimcilik ruhuyla kâr kovalayarak yağma kapitalizmine örnek sunuyorlardı. İmtiyazları ortadan kaldıran Fransız İhtilali yayıncılık koşullarını kökünden değiştirdi. 1789'da basın hürriyeti geldi, 1791'de loncalar kaldırıldı, böylelikle yayıncılık piyasası, Ancien Régime'in son on yıllarında Fransa dışında kitap basan yayıncılar nevinde girişimcilere açılmış oldu.

Yine de modern bir yayıncılık endüstrisinin Fransa'da tam olarak kurulmasına sahte başlangıçlar, aralıklı baskılar, ekonomik yoğunlaştırmalarla dolu bir asır vardı. 1780'lerin ekonomik buhranı, Fransızca yayın yapan yabancı yayıncıların büyük kısmını öldürmüştü, hayatta kalanlarsa kurulu düzenlerinden vazgeçip 1789'da yeniden açılıp 1793'te sansürün gelişile yeniden kapanan Fransız pazarına yeni baştan giremediler. Dahası, Fransız matbaalarında basılan materyaller 1788 itibariyle kitaplar değil, gazete ve broşürlerdi. Okurlar siyaset

15 Takip eden tespitler yalnızca İhtilal öncesi dönemdeki yayıncılık tartışmasını daha büyük bir bağlama oturtmayı amaçlamaktadır. Yararlanılan kaynaklar şunlardır: Carla Hesse, *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris* (University of California Press, Berkeley, 1991); Christine Haynes, *Lost Illusions: The Politics of Publishing in Nineteenth-Century France* (Harvard University Press, Cambridge, MA, 2010); Jean-Yves Mollier, *L'Argent et les lettres: Histoire du capitalisme d'édition, 1880-1920* (Fayard, Paris, 1988); ve Jean-Yves Mollier, *Édition, presse et pouvoir en France au XXe siècle* (Fayard, Paris, 2008).

tutkusuna kendilerini kaptırmışlardı. Restorasyon sürecine kadar kitap yayıncılığı eski randımanına kavuşamadı, o zaman bile başta ağır sansür olmak üzere çeşitli nedenlerle kısıtlanmış bir sektördü. Nüfus ve refah artışı, okur-yazar oranının yükselişi, örgün eğitim geç ve eşitsiz bir şekilde gerçekleşti. Büyük okur kitlesi on dokuzuncu asrın ikinci yarısına kadar ortaya çıkmadı. O yıllarda odun pulpasından kâğıt imalatı ve buhar gücüyle çalışan baskı makineleri üç asırdır aşağı yukarı aynı kalmış olan matbaa teknolojisini dönüştürmüştü. Yayınevleri o zaman mahdut mesuliyetli, devasa dağıtım ağlarına sahip, geniş karalistelerle kuşaklar boyunca ayakta kalan büyük yapılara dönüşebildi. STN gibi küçük bir firma, Hachette gibi bir devden farklı bir dünyaya aitti. Yine de bu iki dünya önemli bir fenomenle birbirine bağlanıyordu: yayıncının bağımsız girişimci rolü.

Birkaç asrı içine alan bir bakışla geriye doğru bakarsak, yayıncılığın ortaya çıkışı mukadder, bariz bir süreç gibi görülebilir fakat yakından incelenirse sürprizlerle dolu olduğu görülebilir. On sekizinci asrın günümüz yayıncılarını andıran kimi uygulamaları, Ancien Régime'in eseri olabilir. Tıpkı modern yayıncılar gibi korsan yayıncılar da piyasa araştırması denebilecek bir süreç yürütüyorlar, satış temsilcisi sayılabilecek mümessiller yolluyorlardı ama diğer korsan yayıncılarla girilen rekabet, onlar için piyasa araştırmasından daha önemli bir mevzuuydu. En iyi satan kitaplar o kadar çok sayıda korsan yayıncı tarafından yeniden basılıyordu ki bazen bazı baskılar daha piyasaya sürülmeden talep karşılanmış oluyordu. Günümüzdeki gibi bir yayıncı tarafından büyük sayılarla basılmak yerine çok satan eserler çok sayıda yayınevi tarafından talep kaybolmadan aynı anda aceleyle basılıyordu. Bu nedenle yayıncılık kararları yalnızca müşteri talebini değil, diğer yayıncıların neler yapabileceğine ilişkin tahminleri de göz önünde almak zorunda kalıyordu.

Bir korsan yayıncı, bu sektördeki bitip tükenmek bilmeyen hilelerini de göz önüne almalıydı: bölf yapma, sahte baskılar, sahte reklamlar, gizli anlaşmalar, hileli ödemeler ve iflaslar... İşin içinde o kadar çok dalavere vardı ki her şey tek bir ilkeye indirilebilirdi: dolandır ya da dolandırıl. Daha önce bölümlerde örneklenen dolandırıcılıklar, korsan yayın sektörünü Jura Dağları ve Ren nehri etrafındaki huzurlu manzarada çekilmiş bir Western filmine benzetiyordu. Yine de korsan yayıncılık Bereketli Hilâl'de geliştirse bunun altındaki en temel neden kanun dışı olmasıydı. İsviçre ve Hollanda'da yer alan yayıncılarla bunların Lyon, Rouen gibi şehirlerdeki müşterilerine Fransız yasaları işlemiyordu. Sınır muhafızları ve polis baskınları dışında korsan yayıncılığı sınırlayan unsurlar genelde bu ticaretin kendisinden kaynaklanan unsurlardı; ortakları birbirine bağlayan ve onları rakiplerinin dolandırıcılıklarından koruyan *confiance* (itimat) sistemi.

Kendilerini dolandırıcılığa karşı koruyabilmek için korsan yayıncılar ittifaklar kuruyordu. Bu ittifakların bazıları takas ticareti üzerine kurulu, emprovize edilmiş ayarlamalardı. Diğerleri ise bazı baskılarda ortak teşebbüsleri kapsıyordu. En ayrıntılı ittifaklarsa ortakları yatırımları, kârı, riski paylaşmakla mükellef kılan ortaklıklardı. Bunun en güzel örneği Bern, Lozan ve Neuchâtel *société typographique*'lerinin ortaklaşa kurduğu Konfederasyon'du. Bu üç yayınevi, kâğıt ve hurufat satın almaya kadar bütün faaliyetlerinde koordine hâlde çalışıyorlardı. Hangi kitapların korsan baskısını yapacakları konusunda mutabakata varmak zorunda oldukları için ihtimalleri sürekli mektup alışverişleri ile tartışıyorlardı. Bu da piyasadan en iyi bilgi alan profesyoneller arasındaki edebî tartışmaları izleme fırsatı veriyordu.

Yayıncılarla bazı toptan satıcılar arasında da bazı güvenilir ilişkiler gelişmişti. Ostervald ve Hauge'da yaşayan Gosse arasındaki mektuplaşma, kitap ticaretine yeni başlayan birinin

bu alana yıllarını vakfetmiş birinden sıradan müşterilere hitap edecek literatür konusunda ders almasını gösterir. Gosse'nin de tespit ettiği gibi bilginlerin kitapçılardan öğrenecekleri çok şey vardı. O, Ostervald'ın akademik arka planına değiniyordu fakat bu dediği günümüzdeki araştırmacılar için de geçerlidir; kitapçılar arasındaki yazışmaları incelemek, edebiyatın arz-talebi konusunda çok şey öğretebilir.

Lonca'nın imtiyazlı mensuplarının aksine korsan yayıncılar yeni yeni ortaya çıkan tüketici toplumundaki talepten faydalanmak için birbirleriyle yarışıyorlar ve bu uğurda büyük riskler alıyorlardı. Korsan yayın zenginliğe giden kestirme bir yol olarak görülebilir, yalnızca başarılı bir kitabı alıp yeniden basın, fakat mahdut mesuliyetin, bankacılığın, güvenilir nakit kaynaklarının olmadığı bir çağda bu sürekli felaketle burun buruna yaşamak anlamına geliyordu. Bir yayıncı daha önce hiç tanışmadığı, kilometrelerce ötede yaşayan bir kitapçıya nasıl güvenebilirdi? Alışverişler hep güven meselesine geliyordu, ticarî yazışmalarda en çok geçen konu buydu. Kredi gibi güven de belli dozlarda artırılıp azaltılıyordu. Yine de güven meselesi, finansal ilişkilerin çok ötesine uzanıyordu. Bir siparişi kabul etmeden evvel yayıncının kitapçının karakteri ve toplum nezdindeki itibarından haberdar olması şarttı. Dürüstlüğü ve çalışkanlığıyla tanınıyor muydu? İyi bir evlilik yapmış mıydı? Ailesine ve diğer bağlantılarına ticarî meselelerde güvenebilir miydi? Tavernalarda çok fazla vakit geçiriyor muydu? Çok fazla sayıda çocuğu var mıydı, bunlar işine engel oluyor muydu? Senetlerini vaktinde şereflendiriyor muydu? Bu sorular posta yoluyla iletiliyordu, gelen yanıtlar ise ideal bir tipi anlatıyordu; on yedinci asrın sonlarında Jacques Savary tarafından ortaya konan ve on sekizinci asırda daha çağdaş özellikler kazanan solidité ile desteklenmiş honnêteté, yani iyi burjuva ahlakıyla desteklenmiş iyi bir isim.

Bir dosyadaki mektup dizisini takip etmek idealle gerçek olan arasındaki uzaklığın ayırıcına varmaktır. Senetlerin vakti geldiğinde kitapçılar sıkça ödemelerinde başarısız oluyorlardı. Sürüyle bahaneleri vardı: kargo masrafları çok yüksekti, gönderi esnasında yapraklar zarar görmüştü, nakit para bulunamamıştı. Her dosya farklı bir hikâye anlatır. Tabii ki başarılar da vardı. Senetlerini şereflendirmekte asla gecikmeyen “sağlam” kitapçılar vardı. Yine de yayıncılar, satışlarını kendi çevrelerinden güvenilir kitapçılarla sınırlandıramıyordu. Satışlarını genişletmek zorundaydılar, zor zamanlarda biriken borçların yarattığı baskıyla bu durum marjinal uçlara savrulmalarına da neden oluyordu, o zaman güvenilmez isimlerle muhatap oluyorlardı. 1760’larda kitap ticaretinin kılcal uçlarında konumlanan kitapçıların sarsıntıları atlatması muhtemel görülürdü, 1780’lere gelindiğinde ise sıkça iflas ediyorlardı. Mektupları felaket katalogları gibiydi: doymuş piyasa, düşük fiyatlar, zayıf satışlar, mâdeni para arzındaki sıkıntılar, kargo sorunları, savaş nedeniyle yaşanan aksamalar, iflasların oluşturduğu dalgalanma etkisi, karalamalar ve *contrefaçon*lara el koymakla görevlendirilmiş hükümet yetkililerinin artan baskısı... Bunlara bütün olarak bakılırsa kitap ticaretinin İhtilal arefesinde çok ciddi bir kriz yaşadığı görülür, bu kriz belki de bütün ekonomiyi etkilemişti.

Ekonomi tarihçileri, böyle eğilimleri ölçecek bir indeks bulmak için çok çabaladılar fakat istatistiklerdeki boşluklar işlerini zorlaştırdı.¹⁶ Ben ekonomik zorlukları, bu zorluktan zarar görenlerin yaşadıklarını aktararak anlatmaya çalıştım, bunu da dosyalardaki yazışma dizilerini takip ederek yaptım. İflas konusu her yerde geçiyordu, iflastan kurtulacak kadar güçlü kitapçı-yayıncıların yazışmalarında bile. İflas çeşitli şekillerde gerçekleşiyordu. Ödemelerdeki geçici bir

16 En iyi örnek hâlâ şudur: Ernest Labrousse, *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle* (Daloz, Paris, 1932), 2 cilt.

duraklama, alacaklıların iyi niyeti ya da eş dost yardımı ile aşılabiliyordu, zira çok sayıda işletme ağı dayyanışma ile ayakta kalıyordu. Daha ciddi *faillit*elerde ise bir arada hareket eden alacaklıların, işyerini kapattırıp mallarını mezata çıkarmaktansa borç yapılandırmasına giderek daha fazla kâr elde edebileceklerine ikna edilmesi gerektiği için kıran kırana bir pazarlık dönüyordu. Bazen de anlaşma şartlarını hızlı ve etkin çalışan ticaret mahkemesi *juridiction consulaire* belirliyordu. Bu tip ayarlamalar sayesinde şaşırtıcı miktarda yayıncı ve kitapçı birçok kez ödemelerini durdurmak zorunda kalmalarına rağmen işlerini kurtarmayı başarmışlardı. Yine de *faillite*ler tam teşekküllü *banqueroute*lara dönüp borçlunun hapsine, mallarının müsaderesine yol açabiliyordu.

Böyle bir kaderle karşı karşıya kalan müflisler çoğu zaman çareyi kaçmakta buluyordu. Çok sayıda dosya bir komşudan, tüccardan ya da tahsildardan gelen mektupla biter. Melun'dan bir tüccar, 1775'te yerel kitapçılardan Jarfaut'ya itimat edilmesini tavsiye eder; "İyi bir işçi, kendi meselelerine özen gösterir." Derken 1783'te bir mektup yazar; "Üç yıl önce bu kitapçı ortalıktan kayboldu. Kolonilere gittiğini söylediler. Burada yardımla geçinen karısı ve çocukları da ondan haber alamadı. Belki de ölmüştür. Kesin olan tek şey ise karısının ve beş çocuğunun sefalet içinde yaşadığı."¹⁷ Bu durum, birçok mektupta devam ediyordu. Bordeauxlu Pascot, "Topuklamış", "Anduzelü Brotte, "kaçak", Falaiseli Gaillard, "Anahtarları kapının altına bırakmış", Marsilyalı Boyer, "Artık yok. Amerika'ya kaçmış", Saint-Maxientli Planquais, "orduya katıldığı söyleniyor", Blondel de Bolbec, "Kaçtı. İcracılar davul çalarak adalete çağırıyor."¹⁸

17 Perrenod'dan STN'ye, 2 Mart, 1777, ve 21 Nisan, 1783. Jarfaut'nun dosyası, 1776 - 1778 arasındaki gönderilerden biriken 907 L. tutarında bir borç gösterir.

18 Alıntılar STN'ye gönderilen mektuplarda, şu sırayla geçer: Roques, 24 Temmuz, 1779; Revol, 16 Şubat, 1782; Favarger, 15 Ağustos, 1778; ve Grand

On sekizinci asırda kapitalizm, yalnızca işçiler için değil, kapitalistler için de acımasızdı.¹⁹ Şimdi de acımasız fakat en azından girişimciler mahdut mesuliyet ile korunuyor ve borçlu mahpusu tehlikesi yok. Yayıncılar ve kitapçılar, kâr peşinde koşarken Modern dönemden çok önce de risklerle yüzleşiyordu. *Comédie humaine*'e yaraşan bu mücadeleleri Balzac'tan ve hikâyelerinden pek önce yaşanmıştı. Başarı ya da başarısızlıkla sonuçlansın, bunların hepsi dünyalarına hükmeden asıl güçleri gösteriyordu; kâr hırsı, tabii ki mebzul miktarda dalavere fakat aynı zamanda Aydınlanma'nın yayılması ve kültüre olan ulaşımın demokratikleşmesi.

Lefebvre, 4 Haziran, 1781. Bu materyali şurada da kullandım: *Édition et sédition: L'Univers de la littérature clandestine au XVIIIe siècle* (Gallimard, Paris, 1991), 124–125.

- 19 Bu kitap, yayıncıların istihdam ettiği işçilerden pek bahsetmez fakat yayıncılar matbaaları işletirken dizgicilere ve baskıcılara babacan davranmıyorlardı. STN, *Encyclopédie* baskısını tamamlayınca on iki baskı makinesinden onunu elden çıkarmıştı. Paris'ten yazan Ostervald ve Bosset, Neuchâteldeki Madam Bertrand'a neredeyse bütün iş gücünü işten çıkarması talimatını vermişti. Madam Bertrand buna 12 Şubat 1780 tarihli mektubunda itiraz etti: "On ne saurait mettre sur la rue du jour au lendemain des gens qui ont femme et enfants." Dakat Ostervald ve Bosset'nin ısrarlı tavrı neticesinde işçiler kovuldu.

Teşekkür

Bu kitap, kitap ticareti ve edebiyatın yayılışını anlatan daha önceki kitabım *A Literary Tour de France: The World of Books on the Eve of the French Revolution*'a bir eşlikçi olarak tasarlanmıştır. Farklı bir konuya odaklansa da aynı kaynaklardan beslenir; bu nedenle 1965 yılında Neuchâtel'de bu iki projeye başladığımdan beri bana yardım eden konuksever insanlara bir kez daha teşekkür etmek isterim. İlk önce müteveffalardan başlamak gerekir, arkadaşlarım ve hocalarım: Harry Pitt, Robert Shackleton ve Richard Cobb; akıl hocalarım: Lawrence Stone ve Roland Mortier; kitap tarihçiliğinin kardeş gezginleri: Jacques Rychner, Raymond Birn ve Giles Barber; kıdemli kitap tarihçileri: Henri- Jean Martin, Ralph Leigh ve Don McKenzie; bana hem ilham kaynağı olan hem de arkadaşlık eden bilim adamları: Pierre Goubert, François Furet, Pierre Bourdieu ve Clifford Geertz. Daha sonra aklıma Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel'de gördüğüm samimi muamele, buranın personeli ve kuşaklar boyunca burayı idare eden müdürleri aklıma geliyor: Eric Berthoud, Jacques Rychner, Michel Schlup ve Thierry Chatelain.

Minnettârlığım ev sahibi kurumlara da uzanır, özellikle de bu kitabın büyük kısmını yazdığım Radcliffe Institute for Advanced Study'ye ve kitabımın gelişmesine katkıda bulunan Oxford University Press'teki editörüm Timothy Bent'e, Gallimard'daki editörüm Eric Vigne'ye ve kitabımı Fransızca'ya tercüme eden, Jean-François Sené'ye. On sekizinci asırda

Liège ve Cenevre’de yayıncılık ve politika ile alakalı çetrefilli meselelerde Daniel Droixhe ve Marc Neuenschwander’den yardım aldım. Scott Walker, Fransız sınırlarında yer alan yayıncılık merkezlerinin bir haritasını çıkardı. Fransız dostlarıma olan borcum onyıllar öncesine uzanır. Clemens Heller beni Maison des sciences de l’homme’da ilk karşılayan oldu, François Furent beni Annales Ekolü’nün genç jenerasyonu ile tanıştırdı. Bu isimlerden özellikle Daniel Roche, Roger Chartier ve Jacques Revel hayat boyu dostlarım ve işbirlikçilerim oldular. Paris arşivlerinde ve kütüphanelerinde harcadığım bütün zamanı burada özetlemem imkânsızdır fakat Bibliothèque de l’Arsenal, Bibliothèque historique de la ville de Paris, Bibliothèque nationale de France ve Archives nationales’deki uzun mesailerimi hayırla yâd ediyorum. Arşivciler ve kütüphaneciler her zaman yardımsever ve yol gösteririciydi. Bunlar özellikle ilk günlerimde, rue de Richelieu ve rue des Francs Bourgeois kataloglarının karmaşası altında ezilirken benim için çok önemliydi. Onlardan nasıl ipuçları çıkarmalıydı? Kâğıtların izini sürerek tarih nasıl yazılırdı? Bu kitap işte bunun sonucudur. Umuyorum ki dijital çağın okurlarına da söyleyecek bir şeyleri vardır.

Dizin

A

Abauzit, Firmin 166
 ABC (Voltaire) 209
 Académie française 9, 67, 210, 288,
 348, 349, 372, 401, 407, 408
 Acher, Abraham 119
 Algarotti, Francesco 116
 Amelot de Chaillou, Antoine-Jean
 320, 393
 American Bağımsızlık Savaşı 389,
 409, 440, 453, 461
 Amsterdam 14, 15, 38, 39, 87, 96, 98,
 99, 100, 105, 111, 112, 113, 115,
 119, 120, 121, 126, 134, 143, 151,
 201, 215, 281, 324, 354, 362, 409,
 436, 459, 466, 474
 Anecdotes sur Mme la comtesse du
 Barry (Mairobert) 182, 224, 365
 Antoine Adam, Père, 152, 153
 Anvers 100, 111, 120
 Argand, Daniel 135, 207, 208, 216,
 217, 348, 467
 Arkstée et Markus 113, 120
 Auclou, Jean-Pierre 82
 Audéart, Marie 349
 Avignon 14, 39, 44, 45, 46, 47, 96,
 99, 124, 126, 127, 130, 222, 339,
 346, 352, 354, 464
 Bereketli Hilâl 96, 97, 98, 99, 104,
 127, 129, 136, 315, 336, 337,

338, 340, 341, 342, 343, 344,
 345, 359, 465, 474, 486, 488,

Papalık 39, 44, 96

B

Babuty, François 80
 Bagatelles morales (Coyer) 425
 Balzac, Honoré de 16, 359, 490
 Barbou, Joseph-Gérard 85, 91
 Barde, Jean- Paul 200
 Bardin, Isaac 200, 249, 351
 Barret, Jean-Marie 49, 243, 244, 319,
 326, 337, 338, 341
 Barthélemy de Félice (Fortunato Bar-
 toloмео de Felice) 141, 230
 Barthès de Marmorières, Antoine
 394, 429, 474
 Bassompierre
Jean-François Marmontel 102
Liège 103, 117
 Bassompierre, François Dufour 39,
 102, 103, 106, 117, 181, 183, 282,
 352, 380
 Batilliot (Parisli Banker) 367, 450,
 455, 456, 457, 459
 Bauche, Jean-Baptiste-Claude 81,
 Bavière, Jean Théodore de 104
 Bayle, Pierre 119, 326
 Beaumarchais, Pierre-Augustin Ca-
 ron de 119, 161, 163, 265, 276,

- 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298, 299, 300,
301, 302, 303, 304, 305, 307, 308,
309, 310, 311, 312, 313, 314, 315,
316, 324, 329, 334, 369, 378, 402,
408, 413, 414, 415
- Belley (Paris Loncas'nda dul) 83
- Bereketli Hilâl 96, 97, 98, 99, 104,
127, 129, 136, 315, 336, 337, 338,
340, 341, 342, 343, 344, 345, 359,
465, 474, 486, 488
- Béranger, Jean-Pierre 165, 166, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 180, 190, 213, 215, 233, 237,
242, 243, 244, 245, 248, 250, 251,
252, 254, 255, 256, 257, 261, 262,
263, 266, 267, 268, 270, 271, 281,
282, 283, 285, 313, 314
- Bergeret, Guillaume 40, 42, 67, 68,
71, 83, 156, 185, 239, 261, 314,
315, 322, 327, 363, 446, 459, 462
- Berwick, duc de (Jacques Fitz-Ja-
mes) 245
- Blancmesnil, Guillaume de Lamoig-
non de 42
- Blondel, Pierre-Jacques 33, 34, 489
- Boin, Pierre 12, 33, 36, 37, 39, 48,
66, 71, 79, 82, 83, 84, 87, 90, 91,
104, 109, 112, 114, 117, 119, 122,
123, 126, 127, 140, 154, 160, 164,
165, 166, 168, 169, 174, 175, 176,
177, 182, 188, 202, 203, 205, 209,
232, 246, 248, 265, 277, 281, 317,
320, 326, 335, 343, 351, 354, 358,
410, 430, 436, 441, 445, 461, 466,
476, 481, 491
- Bomare, Jean-Christophe Valmont
de 248, 257, 258, 259, 260, 326,
332, 336, 400, 426
- Bornand, Jacob-François 327, 350
- Bosset de Luze, Abram 117, 139, 155,
156, 159, 163, 180, 318
- Bosset, Jean-Jacques 117, 118, 119,
120, 121, 139, 155, 156, 159, 163,
164, 165, 180, 281, 282, 283, 284,
285, 294, 295, 296, 297, 298, 299,
300, 303, 304, 305, 318, 321, 322,
324, 328, 329, 330, 333, 348, 356,
359, 371, 395, 399, 401, 402, 403,
404, 405, 406, 407, 408, 409, 410,
420, 434, 441, 463, 465, 468, 469,
470, 475, 490
- Bossuet, Jacques-Benigne 90
- Boubers, Denis de 102
- Boubers, Jean-Louis de 106, 109,
357, 465
- BoudetBoudet, Antoine-Chrétien 79
- Bougainville, Louis Antoine de 144,
232, 324, 326
- Brissot, Jacques-Pierre 320, 410, 411,
419, 420, 474
- Brooke, Frances 244
- Brunet, Bernard 79, 426, 467
- Bruyset, Jean-Marie 46, 47, 48, 51,
54, 127, 132, 133, 135, 147, 259,
260, 318, 345, 352, 353, 407
- Bruyset-Ponthus, Pierre 48, 127
- Brüksel 14, 96, 105, 106, 107, 109,
120, 123, 130, 134, 177, 189, 195,
196, 201, 282, 322, 339, 343, 344,
354, 357, 358, 452, 465
- Büsching, Friedrich 252
- ## C
- Cailler, Jean-Samuel 170, 176, 183,
201, 202, 203, 204, 205, 214, 220,
226, 322
- Candide (Voltaire) 37
- Caproni (kâğıt üreticisi) 258, 259
- Casanova, Giacomo 438

Castiglione, Giovanni Francesco Sal-
vemini da 427, 428
Castillon, Jean de 143
Cazin, Hubert 134, 135, 194, 464, 465
Chaillet, Henri-David de 361, 362
Chamberland, Antoine 243
chambre syndicale 20, 56, 60, 61, 64,
66, 69, 71, 77, 124, 128, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 160, 228, 390
Changuion (Amsterdamlı yayınevi)
113, 120, 123
Chapt, abbé 143
Chapuis, Marc, 176, 203
Chardon, Jacques 80
Charmet (Besançonlu dul kitapçı),
462, 463
Charmet, Charles-Antoine 129, 380
Chénier, André 419
Chevilly, Henique de 320
Chirol, Barthélemy 135, 187, 189,
200, 202, 214
Cizvitler 41
Clerval, Massieu de 347, 348, 448, 449
Cobenzl, Charles de 109
Colbert, Jean-Baptiste 30, 483
Confédération typographique 237
Contrefaçon 12, 15, 44, 56, 96, 129,
130, 150, 237, 398
Cook, James 162, 232, 234, 264,
326, 365
Corneille, Thomas 35, 142, 299, 300
Cramer, Gabriel 39, 113, 146, 160,
201, 207, 282, 288, 296, 297, 301,
312, 481
Cramer, Philibert 481

D

D'Alembert, Jean le Rond 80, 161, 163,
167, 174, 198, 364, 373, 380, 396,
402, 406, 407, 408, 426, 436, 473,

D'Aligre, Étienne- François 73
Danimarka 19, 367
D'Arconville, Geneviève Charlotte
Thiroux 219
D'Arnal, Jacques-François 343, 470
Dassier, Jean 220, 222, 225
D'Auberteuil, Michel-René Hilliard
428, 429
Daudet de Jossan 361, 409
David, Michel-Antoine 26, 45, 46,
85, 99, 117, 164, 188, 198, 248,
262, 337, 361, 376, 393, 394, 406,
429, 468, 475
Davidts, Rombault 81
Debure, François 79
Décombaz, Gabriel 178, 179
De Guerville, Harny 235, 361
Delahaye & Compagnie 110
De l'amitié et des passions (D'Arcon-
ville) 219
De la philosophie de la nature (De-
lisle de Sales) 185, 243, 374, 375
De l'esprit des lois (Montesquieu) 37
De l'esprit (Helvétius) 37
De l'homme (Helvétius) 204, 205,
218, 219, 223, 365
Delisle de Sales, Jean-Baptiste-Clau-
de, 185, 243, 374
Denis, Marie-Louise 26, 79, 102, 106,
151, 152, 153, 288, 369
De Pauw, Cornelius 356
D'Eprémesnil, Jean-Jacques Duval
71, 72
De Rodon, David 188, 196, 197,
198, 199
Desauges (Parisli kitapçı) 342, 343, 411
Desbordes, Henri 119
Description des arts et métiers 116,
298, 335, 377, 401, 403, 407,
472, 473

- d'Espagnac, Baron 234
Desventes, François 45
De Tournes yayınevi (Cenevre), 181
Devoirs généraux et particuliers du
Maître Bourgeois en Chef pen-
dant sa préfecture (Ostervald)
157, 158
D'Hémery, Joseph 27, 78, 79, 80, 81,
82, 83, 84, 85, 86, 92, 94
D'Héricourt, Louis 33, 34, 70
Dictionnaire de Boudot 69
Dictionnaire raisonné universel d'his-
toire naturelle 248, 257, 326,
332, 336, 426
Diderot 8, 9, 10, 26, 27, 28, 29, 37,
39, 42, 43, 49, 57, 80, 85, 86, 94,
96, 102, 115, 164, 230, 240, 241,
262, 269, 274, 276, 373, 378, 405,
434, 436, 446, 482
Diderot, Denis 8, 9, 10, 26, 27, 28,
29, 37, 39, 42, 43, 49, 57, 80, 85,
86, 94, 96, 102, 115, 164, 230, 240,
241, 262, 269, 274, 276, 373, 378,
405, 434, 436, 446, 482
Dorat, Claude-Joseph 330, 400, 479
droit d'auteur (telif hakkı) 29
droit de copie (çoğaltma hakkı) 142
Duchesne (Paris Loncası'nda dul)
89, 114, 126
Dufart, François 467
Dufour, Jean-Edmé 103, 112, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 195, 196,
282, 333, 334, 355, 356, 466
Du gouvernement et des lois de la
Pologne (Mably), 406, 407, 473
Du Laurens, Henri-Joseph 204,
205, 212
Du Peyrou, Pierre-Alexandre 87, 160,
161, 164, 277, 278, 279, 281, 283
Duplain, Benoît 55, 56, 337
Duplain, Joseph 109, 240, 246, 284,
289, 351, 430
Duplain (Paris Loncası'nda dul) 49,
55, 56, 109, 240, 241, 246, 284,
285, 286, 289, 293, 294, 337, 338,
351, 402, 431, 432
Duplain, Pierre-Joseph 109, 430
Duplan, Jean-Pierre 176, 265, 445
Durand, Laurent 79, 85, 86, 109
Durey de Morsan, Joseph-Marie
152, 153
Duvez, C. C. 347, 349, 450, 452
- ## E
- Ekü, écu (para birimi) 293
Éloge de Louis XV 219
Émile (Rousseau) 9, 37, 111, 167,
168, 257
Encyclopédie méthodique 103, 240,
269, 270, 271, 272, 274, 285, 289,
290, 312, 376, 401, 402, 408
Époques de la nature (Buffon) 275
- ## F
- Faivre, Ignace 322, 464
Favarger, Jean-François 181, 189,
193, 194, 205, 206, 209, 318,
346, 347, 489
Fénelon, François 35, 36
Ferne 146, 150, 151, 152, 160, 175,
208, 209, 219, 287, 288, 296, 300,
313, 326
Flournoy fils et Rainaldis 184, 213
Fordyce, James 141, 142
François-Cantien Baugin, 248
Franklin, Benjamin 408, 409
Fransız İhtilali 7, 25, 99, 410, 419,
476, 480, 484
Fyrberg, Antoine Adolphe 459

G

Gallay, Pierre 201, 202, 206, 226
 Garat, Dominique-Joseph 277
 Garnier, Jean-Baptiste 46, 47, 48,
 379, 482
 Gaude, Michel 444
 Gébelin, Antoine Court de 397, 398,
 399, 404
 Genlis, comtesse (Stéphanie Féli-
 cité) 257, 264
 Genneau, Jean-Louis 81
 Gerlache, Nicolas 347, 450, 451, 452,
 453, 454, 462
 Gilibert, Jean-Emmanuel 423, 424
 Gin, Pierre-Louis-Claude 182
 Girardin, Marquis René-Louis 278, 283
 Gozman, Louis Valentin 290, 368,
 369, 400, 411, 412, 413, 414, 415,
 416, 417, 418, 419, 420, 432
 Gozman, Madam 369
 Gosse, Pierre-Frédéric 112, 115, 116,
 117, 118, 122, 123, 140, 141, 142,
 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149,
 150, 151, 153, 154, 200, 317, 332,
 333, 350, 466, 479, 486, 487
 Goudar, Pierre Ange 203, 205
 Grabit, Joseph-Sulpice 49, 134, 135,
 326, 338, 339, 340, 351, 465
 Grangé, Jean- Augustin 80, 95, 418
 Grasset, François 147, 160, 178, 179,
 180, 183, 201, 202, 206, 207, 208,
 209, 210, 211, 212, 226, 236, 329,
 355, 356, 357
 Grimm, Friedrich Melchior 289, 378
 Grimod de La Reynière 382
 Guiard de Servigné, Jean-Baptiste 81
 Guillyn, Pierre 79
 Guyot, Edme-Gilles 91, 107, 363, 421
 Guy, Pierre 39, 114, 126, 127, 321

H

Hague 111, 112, 120, 140, 149, 281, 325
 Haller, Albert Emanuel 236, 423
 Hardion, Jacques 90
 Hardouin, Robert-André 387
 Hardy, Siméon-Prosper 64, 65, 73
 Helvétius, Claude Adrien 86, 103,
 117, 183, 218
 Hermann, Paschal Alexis 466
 Heubach, Jean-Pierre 165, 171, 172,
 176, 178, 180, 189, 195, 203, 233,
 235, 236, 245, 246, 247, 248, 254,
 256, 258, 260, 262, 265, 266, 267,
 268, 269, 271, 311, 314, 422, 445
 Histoire de Genève 168, 170, 171,
 173, 174, 175, 213, 215
 Histoire de Gil Blas de Santillane (Le-
 sage) 249
 Histoire de l'établissement du chris-
 tianisme (Voltaire) 209
 Histoire de Maurice, comte de Saxe
 (D'Espagnac) 234
 Histoire du Parlement de Paris (Vol-
 taire) 340
 Histoire philosophique et politique
 de l'établissement du Protestantis-
 me en Europe (Raynal) 373, 410
 Histoire philosophique (Raynal) 103,
 119, 178, 184, 185, 187, 188, 189,
 190, 191, 192, 197, 198, 223, 260,
 261, 324, 327, 332, 336, 351, 358,
 369, 372, 373, 375, 380, 381, 410
 Holbach, Paul-Henri 39, 100, 107,
 114, 143, 201, 204, 205, 212, 218,
 226, 227, 405, 426, 427, 481
 Huguenotlar 100
 Hume, David 248

I

Illusions perdues (Balzac) 16

Introduction à la connaissance géographique et politique des États de l'Europe (Büsching) 252

J

Jacques le fataliste (Diderot) 446
Jansenisme 37, 80, 91
Jean-Baptiste Boyer (d'Argens Mar-
kisi) 182
Jean Pierre Heubach et Cie 265
Josse, Jean-François 87
Journal des savants 366, 369
Journal helvétique 163, 298, 333, 361,
362, 363, 365, 367, 369, 370, 380,
382, 386, 388, 401
Journal historique de la révolution
opérée dans la constitution de
la monarchie française par M.
de Maupeou 221

K

Kant, Immanuel 12
Kaunitz (Avusturya Prensi) 105
Kirchberger, Samuel 177, 232, 253,
254, 265

L

Lacombe, François 178, 179
La Condamine, Charles-Marie de 249
La Fontaine, Jean de 35, 36
La Harpe, Jean-François de 288
Lalande, Jérôme 378
Lalande, Joseph-Jérôme 378
La Mettrie, Julien Offray de 120, 184
L'Anarchie médicale ou la médecine
considérée comme nuisible à
la société (Gilibert) 423
L'An deux mille quatre cent quaran-
te (Mercier) 232, 339, 422, 474
La Noue (Versaillesli dul) 385, 387, 392

La Nouvelle Héloïse (Rousseau) 89,
168, 173
La Politique naturelle (Holbach) 204
Laporte, Antoine 129
La Porte, Joseph de 91
La Raison par alphabet (Voltaire) 207
L'Arrétin (Du Laurens) 204
Latouche, Jean- Charles Gervaise
204, 205
Laus de Boissy, M.-A. 362
Lavater, Johann Kaspar 261
La Vie d'Antoinette 388, 389
Law, John 440
Le Breton, André- François 27, 42,
80, 85, 86, 94, 276, 483
Le Compère Mathieu (Du Laurens) 212
Leiden 111, 112, 120
Le Jay (Parisli yayıncı) 415, 416, 418
Le Lièvre, Joseph 341
Le Mercier, Pierre-Augustin 84
Le Monde primitif (Gébelin) 397, 398
Le Natif ou lettres de Théodore et
d'Annette (Bérenger) 168
Lenoir, Jean-Charles-Pierre 66, 131,
382, 383, 390, 391
Le Nouvel Abeillard, ou lettres de deux
amants qui ne se sont jamais vus
(Restif) 249
Le Parfait Négociant (Savary) 262, 436
Le Prieur, Pierre-Alexandre 87
Le Roi (Caenli kitapçı) 347
Le Roy, Amable 271, 277, 280, 284,
285, 286, 331
Lesage, Alain-René 249
Les Amants républicains ou lettres de
Nicias et Cynire (Bérenger) 172
Le Senne, abbé 364, 366, 367, 370, 435
Les Fastes de la monarchie française
(Goezman) 416, 418
Le Siècle de Louis XIV (Voltaire) 35

- Les Malheurs de l'inconstance (Dorat) 330, 400
- Le Soldat Citoyen ou vues patriotiques sur la manière la plus avantageuse de pourvoir à la défense du royaume 430, 431
- Les Trois Âges de la monarchie française (Goezman) 415
- Le Sueur (Caenli avukat) 450
- Les Vrais Principes du gouvernement français (Gin) 182
- Le Taureau blanc (Voltaire) 209
- Le Tellier, Jean-François 295, 296, 297, 298, 301, 302, 303, 304, 310
- Lettre à d'Alembert sur les spectacles (Rousseau) 167
- Lettre de M. le marquis de Caraccioli 380
- Lettre de M. Voltaire adressée à l'Académie française le jour de la Saint Louis (Voltaire) 210
- Lettres écrites de la campagne (Tronchin) 167
- Lettres écrites de la montagne (Rousseau) 168
- Lettre sur les aveugles (Diderot) 37, 95
- Levasseur, Thérèse 108, 113, 277, 278
- L'Examen important de Milord Bolingbroke (Voltaire) 209
- L'Homme aux quarante écus (Voltaire) 438
- Libraires associés en Suisse 267
- Liège 39, 40, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 117, 120, 123, 127, 142, 177, 180, 189, 195, 243, 271, 272, 302, 333, 352, 353, 354, 452, 465, 492
- Linguet, Simon-Nicolas-Henri 119, 179, 327, 328, 330, 389
- Liste chronologique des libraires et imprimeurs 78
- livres philosophiques 20, 110, 119, 182, 183, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 211, 212, 213, 218, 219, 220, 221, 226, 319, 362, 382, 383, 472
- Lois et constitutions d'Amérique 246
- Lottin, Auguste-Martin 73, 80, 84, 87, 92
- Lozan 99, 112, 113, 123, 125, 127, 134, 147, 149, 151, 155, 160, 169, 170, 171, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 188, 191, 192, 203, 206, 208, 229, 233, 235, 236, 237, 242, 243, 252, 253, 254, 258, 261, 266, 268, 269, 270, 279, 284, 286, 292, 298, 313, 355, 356, 387, 395, 416, 417, 421, 427, 446, 467, 486
- Luneau de Boisgermain, Pierre-Joseph 36
- Lunéville 349, 351
- Lyde, Edward 459
- Lyon 15, 31, 38, 46, 47, 48, 49, 50, 54, 55, 56, 58, 97, 99, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 147, 151, 160, 194, 203, 204, 222, 223, 243, 244, 257, 259, 284, 285, 286, 294, 296, 322, 323, 324, 326, 337, 343, 346, 348, 351, 352, 353, 354, 357, 395, 398, 402, 408, 422, 423, 424, 431, 441, 443, 462, 463, 464, 467, 468, 469, 472, 486
- ## M
- Maastricht 15, 40, 103, 112, 117, 119, 120, 196, 243, 249, 250, 282, 333, 354, 387, 466
- Mably, Gabriel Bonnot de 161, 406, 407, 408, 473
- Machuel, Pierre 44, 45, 128, 129, 326, 327, 333, 335, 341, 343, 345, 358, 461, 475
- Machuel, Robert 44, 45

- Macquer, Pierre-Joseph 90, 246, 247
Mairobert, Mathieu-François Pidansat de 64, 182, 205
Malesherbes, Guillaume de Lamoignon de 40, 41, 42, 43, 48, 65, 85, 396
Mallet du Pan, Jacques 169, 177, 297, 300, 301, 312, 331
Manoury, Jean 319, 330, 331, 448, 449, 450, 454, 455
Marat, Jean-Paul 156
marc d'or (22 ayar altın külçe) 440
Marchand, François 120, 225
Marcinhes, Louis 206, 207, 209, 221, 222, 224, 435
Maria Theresa (Avusturya İmparatoriçesi) 101, 105
Mariette, Pierre-Jean 87
Marin, François 27, 28, 29, 31
Marmontel, Jean-François 102, 103, 161, 163, 294, 372, 400, 403, 404, 405, 406, 408, 420, 426, 473
marrons 20
Maupeou, René- Nicolas-Charles-Augustin de 50, 52, 221, 222, 412, 413, 414, 448
mauvais livres 20
Mémoire instructif, concernant les natifs 168
Mémoires philosophiques 243
Mémoires secrets pour servir à l'histoire de la république des lettres en France (Mairobert ve Moufle d'Angerville), 52, 64, 289
Mémoire sur les vexations qu'exercent les libraires et imprimeurs de Paris (Blondel) 33
Mercier, Abram David 84, 92, 164, 262, 263, 268, 327, 328, 339, 355, 382, 383, 384, 385, 387, 393, 403, 421, 422, 468, 472, 473, 474, 475
Mercier, Louis-Sébastien 164, 382, 421
Mérigot, Jacques-François 80
Mettra, Louis-François 101
Meuron et Philippin 431
Millot, Claude-François-Xavier 118, 236, 243, 251, 252, 326, 332
Milton, John 26
Mirabeau, comte de 89, 116, 130, 392, 421, 472
Miromesnil, Armand Thomas Hue de 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 124, 133, 134, 276, 401, 402
Mondon, Christian 462
Morellet, abbé André 161, 294, 363, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 473
Mossy, Jean 129, 134, 291, 322, 323, 326, 327, 331, 333, 340, 352, 353, 461
Mouchet, Denis 79
Moufle d'Angerville, Bathélemy-François- Joseph 64, 186
Mourer, Jean 178, 179, 183, 184
- ## N
- Naigeon 161, 373, 405, 406, 408, 410
Natifler (Cenevre'de sıradan halk) 166, 167, 168, 169, 190
Néaulme (Amsterdamlı yayınevi) 113, 120
Necker, Jacques 196, 263, 264, 330, 379, 380, 381, 387, 389, 400, 463, 467
Neuchâtel 17, 85, 107, 116, 123, 139, 140, 141, 153, 156, 157, 161, 168, 180, 212, 230, 231, 233, 235, 238, 242, 243, 265, 271, 295, 314, 356, 375, 436, 468, 477, 486
Niebuhr, Carsten 245
Nouffer, Jean-Abram 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196,

197, 198, 199, 200, 202, 223,
381, 467

O

Observations sur la littérature en
France, sur le barreau, les jour-
naux, etc. 410

Oeuvres complètes de Voltaire (Kehl
Edition) 7, 274, 297

Opusculs dramatiques (De Sacy) 248

Ostervald, Jean-Frédéric 212

P

Palissot de Montenois, Charles 302

Paris 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 34,
35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 46,
48, 49, 51, 54, 55, 58, 59, 60, 61,
63, 64, 65, 67, 70, 71, 75, 76, 77,
78, 79, 82, 87, 88, 89, 92, 93, 94,
116, 118, 125, 126, 130, 132, 133,
135, 162, 163, 164, 185, 203, 234,
235, 236, 239, 240, 242, 243, 250,
255, 267, 271, 275, 277, 288, 294,
295, 298, 301, 302, 314, 318, 321,
323, 324, 327, 330, 331, 361, 363,
364, 371, 372, 373, 375, 377, 378,
382, 383, 384, 385, 386, 389, 393,
395, 396, 401, 406, 407, 408, 411,
412, 415, 416, 418, 420, 421, 424,
426, 437, 455, 457, 467, 468, 470,
472, 473, 475, 477, 478, 479, 480,
483, 492

Paris Loncası 20, 31, 32, 34, 36, 38,
42, 43, 44, 46, 51, 55, 63, 64, 65,
135, 240, 275, 377, 478, 480, 483

Paris Parlamentosu 41, 42, 60, 64,
70, 185

Parmentier, Antoine-Augustin 251

Paucton, Alexis-Jean-Pierre 71

Paulus-Du-Mesnil 84

Pellet, Jean-Léonard 259, 260, 336

Périsse-Duluc, Jean-André 132

permissions tacites (zımın izinler) 88

Perregaux, Jean-Frédéric 329, 348,
366, 367, 396, 411, 414

Petit, Alphonse 156, 167, 170, 201,
328, 479, 481

Petitpierre, Ferdinand-Olivier 156,
157, 481

Pfahler 230, 237, 239, 242, 243, 245,
246, 247, 248, 249, 252, 253, 254,
255, 257, 258, 261, 262, 263, 264,
265, 266, 267, 268, 269, 270, 271,
273, 305, 306, 307, 308, 309, 310,
311, 312, 313, 314

Plomteux, Clément 101, 102, 103,
106, 122, 189, 195, 260, 270, 284,
333, 336, 354, 377, 402, 465

Pomaret, Rilliet, d'Arnal et Compag-
nie (Lyon'da bir banka) 464

Pons ve Pestre 220

Pope, Alexander 243

Portraits des rois de France (Mer-
cier) 268, 474

Pott, Jules-Henri 180, 355, 446, 467

Prault, Pierre 83, 84

Preiswerck, Luc 149, 150

privilege 18, 19, 20, 27, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 44, 46,
49, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 67,
68, 69, 70, 71, 72, 85, 88, 92, 93,
94, 121, 142, 159, 241, 372, 404,
418, 425, 426, 460, 478, 480, 481

R

Ratillon, Louis-Vincent 44

Raynal, Guillaume-Thomas-François
103, 108, 109, 119, 161, 163, 164,
178, 184, 185, 189, 190, 191, 192,

195, 197, 223, 260, 261, 277, 324,
327, 328, 332, 334, 336, 351, 358,
369, 372, 373, 375, 381, 397, 400,
408, 410, 465

Recherches philosophiques sur les
Américains (De Pauw) 356, 369

Regnault, Gabriel 49, 223, 294, 296,
297, 299, 319, 337, 338, 352, 357

Relation des voyages entrepris par ordre
de Sa Majesté britannique 234

Relation d'un voyage fait de l'intérieur
de l'Amérique méridionale (La Condamine) 249

Restif de la Bretonne, Nicolas Edme
9, 249

Revol, Jacques 129, 322, 342, 346,
352, 463, 489

Rey, Marc-Michel 39, 105, 112, 113,
115, 143, 215, 281, 324, 362, 409

Riccoboni, Madame (Marie-Jeanne
Laboras de Mézières) 91, 190,
191, 215, 219, 261

Richardson, Samuel 262, 328

Rieu, Henri 300

Rimon, Charles 225

Robertson, William 118, 141, 183

Robustel, Charles 83

Rollin, Charles 232

Rollin, Jacques 84

Rotterdam 111, 119, 120, 199, 466

Rouen 15, 31, 38, 44, 49, 57, 58, 65,
99, 124, 125, 128, 132, 133, 134,
155, 203, 276, 326, 327, 333, 343,
358, 396, 401, 486

Rousseau, Jean-Jacques 8, 18, 37, 39,
89, 104, 105, 106, 108, 109, 111,
113, 114, 121, 122, 126, 139, 141,
160, 161, 162, 164, 166, 167, 168,
169, 172, 173, 174, 175, 201, 204,

240, 249, 257, 274, 276, 277, 278,
279, 280, 281, 282, 283, 285, 286,
287, 303, 315, 317, 326, 328, 332,
337, 338, 339, 361, 365, 400, 409,
421, 434, 465, 476, 480, 481, 483

Rousseau justifié envers sa patrie (Bé-
renger) 173

Rousseau, Pierre 39, 104, 109, 476, 481

Rüdiger, Christian 323, 459

S

Samson, Jacob 215, 220

Sandoz- Rollin, David-Alphonse de
376, 393

Sartine, Antoine Raymond Gabriel de
27, 28, 29, 43, 48, 57, 65, 96, 450

Savary, Jacques 261, 436, 487

Savoy 190

Scanavin, Louis 171, 176, 445

Séguier, Antoine-Louis 60, 64, 72, 73

Serini, C.A. 123, 230, 231, 232

Sermons for Young Women (Ford-
yce) 141

Servan de Gerbey, Joseph-Marie
429, 446

Société typographique de Berne 177

Société typographique de Berne
(STB) 177

Société typographique de Genève
278

Société typographique de Lausanne
165, 171, 232

Société typographique de Lausanne
(STL) 165, 171, 232

Société typographique de Neuchâtel
17, 139, 180, 238, 302, 319, 383, 421

Société typographique de Neuchâtel
(STN) 17, 139, 180, 238, 302,
319, 383, 421

Système de la nature (Holbach) 107,
157, 201, 219, 224, 231, 232, 357,
361, 427, 428, 481
Système social (Holbach) 204, 205

T

Tableau de Paris (Mercier) 92, 163,
327, 330, 331, 382, 383, 384, 385,
386, 387, 421, 422, 472, 473
Tableau historique 412, 414, 416
Téron, Jean-Marc 170, 183, 209,
213, 214, 215, 216, 217, 218, 219,
220, 221, 222, 223, 224, 225, 226,
229, 420
Téron l'aîné 213
Terray, abbé Joseph Marie 50, 52
Théâtre à l'usage des jeunes person-
nes (Genlis) 257
The Metaphysics of Morals (Kant) 12
Traité de Berne 237, 239, 246
Traité de la confiance en Dieu 46, 47
Traité sur la tolérance (Voltaire) 37
Travels in Siberia (Chapt) 143
Treatise on Wool- Bearing Animals
140, 141
Tronchin, Jean-Robert 167
Tscharner, Johann Rudolf 177, 229,
230, 233
Tscharner, Vinzenz Bernhard 229
Turgot, Anne Robert Jacques 53
Turkheim, Jean de 303, 304
Tutot, Jean-Jacques 101, 102

V

Vatel, Emmerich de 141
Velasquez, Louis Joseph 141
Velbruck, François-Charles de 102,
103, 104, 106
Velly, abbé Paul-François 90, 107, 3
38

Venel, Gabriel-François 91
Vergennes, Comte de (Charles Gra-
vier) 129, 130, 131, 132, 133, 134,
135, 136, 268, 330, 429, 472, 482
Vernes, Jacob 300
Vie privée de Louis XV (Moufle d'An-
gerville) 187, 389
Voltaire 7, 8, 9, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 43, 78, 86, 94, 100, 103, 104,
108, 113, 114, 115, 117, 122, 124,
141, 145, 146, 147, 148, 150, 151,
152, 153, 154, 160, 161, 163, 166,
167, 175, 182, 184, 185, 196, 201,
203, 205, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 218, 219, 223, 227, 240, 246,
249, 265, 266, 267, 269, 270, 271,
272, 274, 275, 276, 277, 278, 285,
287, 288, 289, 290, 291, 292, 293,
294, 295, 296, 297, 298, 299, 300,
302, 303, 304, 305, 306, 307, 308,
309, 310, 311, 312, 313, 314, 315,
317, 318, 326, 328, 332, 334, 339,
340, 354, 355, 365, 369, 378, 379,
389, 402, 409, 410, 425, 434, 438,
476, 480, 481
von Haller, Albrecht 423
Voyage au pôle austral et autour du
monde 365
Voyage d'un Français (Lalonde) 242
Voyage en Arabie et en d'autres pays
de l'Orient (Niebuhr) 245
Voyages en différents pays de l'Euro-
pe (Pilati) 245
V. William, Orange Prensi 112

W

Wagnière, Jean-Louis 152, 153, 269,
288, 297, 300, 301, 311, 312, 313,
314, 315
Walpole, Horace 291, 300

White, Luke 459

Wieland, Christoph 186

Wittel, Jérémie 471

X

XIV. Louis (Fransa Kralı) 25, 30, 37,
90, 92, 100, 308

XVI. Louis 53, 453

XV. Louis

Éloge de Louis XV 219

Vie privée de Louis XV 186, 187,
389, 392

XV. Louis (Fransa Kralı) 40, 53, 56,
90, 186, 187, 222, 226, 234, 412v

Bu kitap, korsan yayıncılığın edebî kültürü yayma noktasındaki sunduğu katkıyı tarihsel açıdan ele almaktadır. 18. yüzyılda bir grup yayıncı, Robert Darnton tarafından “bereketli hilâl” olarak adlandırılan, yani Hollanda’dan İsviçre’ye kadar uzanan bir alanda Fransa sınırları boyunca genellikle yasaklı olan meşhur Fransız yazarlarının eserlerinin korsanlığını yapmış ve bunları Fransa’da yaymıştır ki bu aşamada “telif hakkı” kavramı ve korsan yayıncılığa ilişkin düzenleyici kurallar henüz şekillenmişti. Daha ilginç, korsan yayıncılık bu aşamada tamamen yasal bir faaliyet idi ve Rousseau, Voltaire ve Diderot gibi büyük yazarlar da dâhil olmak üzere pek çok önemli şahsiyetin kitapları korsan yayıncılar tarafından yayımlanıyor, böylelikle Fransa içindeki büyüyen okuyucu kitlesi entelektüel anlamda besleniyordu. Böylelikle onlar, Paris Loncası tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilen ve tekel altında tutulan yayın dünyasında entelektüel çeşitliliğin mevcudiyetine katkıda bulunuyorlardı.

Kitaplar tarihi sahasının meşhur alimi Robert Darnton, *Korsanlar ve Yayıncılar*’da arşivi en iyi korunmuş ve sektörün en büyüklerinden biri olan bir yayınevine odaklanır. Bu minvalde o, devrim öncesinde Fransa’da yazı, yayım ve kitap satımına ilişkin kapsamlı bir tasviri okuyucuya sunar. Burada kitap endüstrisi amansız bir rekabetin pençesinde filizlenmeye çalışır, sunulan karakter portreleri arasında, kibirli idealistlerden acımasız fırsatçılara kadar uzanan bir yelpaze vardır. Bu kitap, korsan yayıncılığın Fransa’nın dört köşesine nihayetinde devrime yol açan Aydınlanma’yı nasıl ve niçin getirdiğini anlatır.

Antre

www.antrekitap.com

f X @ / antrekitap

ISBN: 978-605-72855-7-7

